

Tilburg University

De deugd van broederschap

Beij, J.

Publication date:
2009

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Beij, J. (2009). *De deugd van broederschap: Sociaal kapitaal van gildebroeders in de Noord-Brabantse schuttersgilden, 1600-2000*. Stichting Zuidelijk Historisch Contact.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Jette Janssen

DE DEUGD VAN BROEDERSCHAP

SOCIAAL KAPITAAL VAN GILDEBROEDERS IN DE NOORD-BRABANTSE SCHUTTERSGLIDEN, 1600-2000

DE DEUGD VAN BROEDERSCHAP

Sociaal kapitaal van gildebroeders in de Noord-Brabantse schuttersgilden, 1600-2000

Dit boek kwam tot stand met steun van de volgende instellingen:

- Provincie Noord-Brabant
- Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant
- Stichting Cultuur Fonds t.b.v. Noordbrabantse Schuttersgilden
- Stichting Volkskunde leerstoel Brabants Heem
- Leerstoel Cultuur in Brabant aan de Universiteit van Tilburg

LEERSTOEL CULTUUR IN BRABANT

ISBN/EAN: 978-90-70641-88-7

NUR: 694

Uitgave: Zuidelijk Historisch Contact (ZHC)

Vormgeving: Grafisch Ontwerpbureau Kees Kanters, Breda

Drukwerk: Drukkerij Wilco, Amersfoort

Afwerking: Binderij Hexspoor, Boxtel

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

DE DEUGD VAN BROEDERSCHAP

SOCIAAL KAPITAAL VAN GILDEBROEDERS IN DE NOORD-BRABANTSE SCHUTTERSGLDEN, 1600-2000

Jette Janssen

Stichting Zuidelijk Historisch Contact Tilburg
Tilburg 2009

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	10
1. Inleiding	13
1.1 Vraagstelling	13
1.1-1 Sociaal kapitaal	14
1.1-2 Sociabiliteit en wederkerigheid	16
1.1-3 Traditie en identiteit	19
1.2 Bronnen & Werkwijze	21
1.2-1 Inventarisatie gilden	23
1.2-2 Geschiedenis van de gilden en ledenonderzoek	26
1.2-3 Steekproef	27
1.2-4 Biografische gegevens	28
1.3 Indeling	32
2. Schuttersgilden: terreinverkenning en omschrijving	35
2.1 Wat is een schuttersgilde?	35
2.2 Schutters en gilden: theorieën over het ontstaan en de betekenis van de naam	36
2.3 Oorsprong: de historiografische discussie	39
2.4 Oorsprong en ontstaan	43
2.5 Een gildeoverzicht	45
2.6 De onderzochte gilden	48
3. Taken en toelatingscriteria van de gilden en herkomst van de gildebroeders	65
3.1 Taken en bezigheden	66
3.1-1 Publieke taken	66
3.1-2 Processies en feestelijkheden	67
3.1-3 Missen, begrafenissen en zorg voor het altaar	68
3.1-4 Koningschieten	69
3.1-5 Teerdagen	72
3.2 Criteria voor toetreden	73
3.2-1 Toetreding	74
3.2-2 Toetreding en verwantschap	80
Vrije wil?	83
3.3 Immigratie en integratie. De geografische herkomst van de gildebroeders	85
3.4 Samenvattend	87
In hoeverre is de ‘caerte’ een reden om lid te worden?	89
4. De gildebroeder in heden en verleden: het belang van verwantschapsrelaties	93
4.1 Inleidend: het gildelidmaatschap	93
4.2 Bloedverwantschap	96
Verwantschap in Noord-Brabant	97
4.2-1 Vader	99
In vaders voetsporen	99

	Het juiste moment	100
	Een taak en een reden	102
4.2-2	Zoon	104
	De volgende generatie	104
4.2-3	Achtergronden	105
	De grote Brabantse gezinnen?	106
4.2-4	En waarom niet?	106
4.2-5	Broer	109
4.2-6	Grootvader	111
4.2-7	Oom	113
4.2-8	Samenvattend: bloedverwantschap	114
4.3	Aanverwantschap	116
	Huwelijk in Noord-Brabant	116
4.3-1	Huwelijken	116
	Ongehuwd, overleden	118
4.3-2	Schoonvaders	119
	Buitenstaanders, binnenkomers	119
4.3-3	Zwagers	121
	Vier keer getrouwd	123
4.3-4	Schoonzonen	124
	Als de zoons niet kunnen of willen?	126
4.3-5	Taken	126
4.3-6	Samenvattend: Aanverwantschap	127
	Op aanraden van burens en kennissen... ..	129
4.4	Geestelijke verwantschap	130
4.4-1	Vrienden	132
4.4-2	Getuigen	133
4.5	Samenvattend: verwantschap	134
5.	De deugd van broederschap en de strijd om identiteit	139
5.1	Inleiding	139
5.2	Gildeaangelegenheden - familieaangelegenheden	140
	Samen genieten, maar ook samen discussiëren over lief en leed en de toekomst.	142
5.3	De deugd van broederschap	143
5.3-1	Het bestuur	143
5.4	Broederschap	149
	Het verhaal van Lowieke Hermans, de trouwe gildebroeder uit Hooge Mierde	152
5.4-1	Broederschap en sociaal kapitaal	153
5.4-2	Broederschap tot in de dood	154
5.4-3	Een goede broeder	155
5.4-4	Broederschap en lidmaatschap	158
5.4-5	Vriendschap	159
5.4-6	Onderlinge steun en wederkerigheid	161
5.4-7	Economisch kapitaal en 'Om de klanten'	162
5.5	Eer en prestige	164
	Hendrikus Dijkmans	165
5.5-1	Status en beroep	166
5.5-2	Eer op de koningsschilden	167
5.5-3	Keizerschap en eer	169
5.5-4	Eer en memorie	170

5.5-5	Eerbetuigingen	172
5.5-6	Eer en gemeenschap	173
5.6	Competitie	176
5.7	Traditie	180
	Gildegebed van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. Hoe traditie, verleden en geloof binden en verbonden worden (1980)	185
5.7-1	Historische interesse en bewustzijn	185
5.7-2	Identificatie en omgang met het verleden	188
5.8	Beëindiging van het lidmaatschap	193
5.9	Samenvattend	196
	Een ieder wacht beloning, in de negentiende én twintigste eeuw	199
6.	Voor God, Koningin en Vaderland: regulering van en beeldvorming over de schuttersgilden	201
6.1	Inleiding	201
	“Voor God, Koningin en Vaderland.”	202
6.2	Ontwikkelingen in het verenigingsleven	203
6.3	Het bovenlokale gildewezen	205
6.3-1	Informele en formele contacten	206
6.3-2	Naar buiten treden	208
6.3-3	Groeiend bewustzijn	210
	Jolles en Brabantia Nostra	210
	De Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden	212
	De historie en de doelstelling van het NBFS	213
6.3-4	Regulering en uniformering	215
	De Gildetrom, voor jong en oud! U leest 'm toch ook?	220
	'Vendelincident' tijdens de gildemis in Oirschot	220
	Het vendelgebed	221
6.4	Voor God	222
6.4-1	Paapse stoutigheden	225
6.4-2	Rooms zedelijkheidsoffensief	226
	Zuipschutjes	228
6.4-3	Een teken van hoop en bemoediging	230
	Over de zin van de schuttersgilden in onze tijd	232
	Een bisschopsgroet voor onder de gildehoed	232
6.4-4	Mijnheer Pastoor en het gilde	232
	Een strijder voor God	235
6.5	Voor Koningin	236
	Voorbeelden van caerten	237
6.5-1	Regulering	237
6.5-2	Een geslaagd offensief?	240
	Vergiffenis voor een gildebroeder	242
6.5-3	De enquêtes uit 1809 en 1824	243
6.5-4	Veiligheid en gezondheid	244
6.5-5	Inhalen en (re)presentatie	247
	Door de ogen van de pastoor: het inhalen van de nieuwe burgemeester in Nuenen 1844	249
6.5-6	Uiterlijkheden	249
6.5-7	De hoogste eer	250
6.6	Voor Vaderland of geboortegrond	254
6.6-1	Verzet	255
6.6-2	Beleving	256

De Guld is in Brabant niet te missen	258
Broeders in het buitenland	262
De inzet van Mr. Frank Houben	263
6.7 Samenvattend	264
Land van Zand	265
Het verhaal van Martinus Bressers oftewel het sociaal kapitaal van een gildebroeder	266
7. Slotbeschouwing: identiteit in dynamische diversiteit	271
7.1 Uniek en toch uniform	271
7.1-1 Lidmaatschap en verwantschap	272
7.2 Schuttersgilden en sociaal kapitaal	274
7.2-1 Broederschap	275
7.2-2 Identiteit, traditie en eer	276
7.3 Het 'eigene' van de schuttersgilden in Noord-Brabant	278
Zusammenfassung	283
Archieven en Bronnen	288
Archieven	288
Interviews en gesprekken	289
Zilveren koningsschilden	289
Websites	289
Krantenartikelen	289
Literatuur	290
Bijlage I: Namenlijst geselecteerde gildebroeders	301
Bijlage II: Schuttersgildenlijst	310
Index plaatsnamen	327

VOORWOORD

Niet geschoten, is altijd mis!

Met deze instelling begon in ik december 2000 aan het onderzoeksproject 'Identiteit en gemeenschap in dorp en stad. De samenstelling en maatschappelijke betekenis van de schuttersgilden in Noord-Brabant in verleden en heden.' Dit project – dat eerder was geformuleerd door prof. dr. Peter Nissen als hoogleraar 'Cultuur in Brabant' aan de Katholieke Universiteit Brabant (1994-1998) – werd mogelijk gemaakt door de Stichting Volkskunderleerstoel Brabants Heem, uit de middelen die ter beschikking werden gesteld door de Provincie Noord-Brabant in het kader van de wetenschappelijke bestudering van de Brabantse cultuurhistorie, zoals neergelegd in de raamnotitie 'Cultuurhistorie is een werkwoord', door Provinciale Staten vastgesteld op 19 mei 2000. Dankzij deze provinciale subsidie en de bijdragen van het Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Brabant kon ik als assistent in opleiding worden aangesteld bij de bijzondere leerstoel 'Cultuur in Brabant' aan de Katholieke Universiteit Brabant, vanaf 2001 Universiteit van Tilburg, een kans waar ik de subsidieverstrekkers zeer dankbaar voor ben.

Als geboren en getogen Limburgse had ik affiniteit met het schutterswezen, maar het 'Brabantse' bleek toch anders te zijn. Gelukkig werd ik in het begin begeleid door een kundige begeleidingscommissie, die mij alles over het reilen en zeilen in het Noord-Brabantse verenigingsleven kon vertellen. Ik wil Jan de Hond (destijds Noordbrabants Museum), Ria Tips-de Jong (destijds Historische Vereniging Brabant), Gerard Steijns (SAT, de Studie- en Archiefcommissie van de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden), Harrie Grielen (destijds Brabants Heem), Jaap Maessen (destijds Brabant-Collectie), Jan van Oudheusden (destijds stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening), Frits Speetjens (Stichting Volkskunderleerstoel Brabants Heem) bedanken voor hun hulp bij de start van het project.

Zonder de gildebroeders zelf was dit onderzoek niet mogelijk geweest. Gelukkig verleende de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden meteen zijn medewerking. In het bijzonder wil ik Tonny Vaessen, Ton de Brouwer, Jack Goudsmits, Gerard Steijns, Henny Hoppenbrouwers en Jo van den Biggelaar danken

voor hun inzet en hulp tijdens de opzet en uitwerking van het onderzoek. Zonder jullie was ik niet zo geïnspireerd geraakt en in contact gekomen met de vele, vele gildebroeders.

Die vele, vele gildebroeders, hoe kan ik jullie nu allemaal bedanken? Vanaf het begin ben ik door jullie opgenomen en thuis uitgenodigd, om meer te weten te komen over jullie gilde en wat jullie beweegt gildebroeder te zijn. Mooie herinneringen heb ik aan de tijd aan de keukentafel bij gildebroeder Theo Verschuere van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven-Stad. Je was de eerste in het onderzoek en maakte het mij gemakkelijk, zo bevlogen als je al onderzoek had gedaan naar de leden van jouw gilde. Pieter de Haes van de Ridderlijk Gilde Sint-Sebastiaan uit Eindhoven, dank je voor de vele koppen thee en inzage in het archief. Thijn van de Sande, van het Sint-Catharinagilde Vught: je bent een archivaris met passie voor het gilde en je goed geordende archief was een genot om te bestuderen. Wijlen Kees van der Bruggen van het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaangilde uit Vught, je was een ware inspiratiebron, helaas kun je niet meer bij de promotie aanwezig zijn. De heren van de rooi en gruun Schut uit Gemert, Wim van den Vossen-berg, Toon Grassens en Jo van Schalen, jullie stelden al jullie materiaal in vol vertrouwen tot mijn beschikking, wat een mooi gebaar. De heren Hendriks en Timmermans uit Grave, uw ontvangst was hartelijk en uw degelijke onderzoek een grote hulp. Jan van Geloven, Wim van der Bruggen en Gerard Steijns van de Tilburgse gilden, jullie inhoudelijke bijdragen werden erg op prijs gesteld. Jan Schakenraad en Willy van de Wijgert van het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk, de samenwerking op het gebied van het onderzoek was goed, en heeft daarna nog tot mooie samenwerkingsprojecten geleid. Het onderzoek dat de Heeswijkse gildebroeder drs. Theo Ellerman deed naar jullie gilde, heeft mij mooie inzichten gegeven en veel werk bespaard. Theo, bedankt daarvoor! Jan van Limpt, van het Ambrosiusgilde Lage Mierde en Piet Huijben van het Sint-Sebastiaangilde Lage Mierde, dank voor alle open gesprekken. Simon Dickens en Jan van Gisbergen van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde, ik voelde me soms schuldig over het werk dat jullie voor me deden. Ook mevrouw Moeskops van de heemkundevereniging; dank je voor je inzet!

Frie Wagemakers van het Sint-Sebastiaangilde Oudenbosch, de schietavond staat me nog helder bij, het was een ervaring. Henny Hoppenbrouwers en Cees Martens van het Sint-Jorisgilde Rijsbergen, dank jullie voor alles wat jullie in bruikleen gaven en we blijven elkaar overal tegenkomen! Jacques Dekkers van het Sint-Bavogilde uit dezelfde plaats en Adriaan de Jongh van het Sint-Bavogilde uit Raamsdonk, bedankt voor al jullie hulp.

Naast de onderzochte gilden waren er nog zoveel meer gildebroeders die me steunden en ondersteunden. Iedereen die ik heb ontmoet en gesproken op gildefeesten, kringdagen en landjuwelen, het was gezellig! Alle gildebroeders die hun fotomateriaal, stukken en meningen toestuonden, ik heb er werkelijk wat aan gehad. Johan Oomen, bedankt voor je openheid en kritische beschouwingen. Frank van Loon, we hebben heel wat plannen gemaakt en opgebouwd. Simon, succes met je rol als paranimf. Wijlen dr. Eugene van Autenboer, we zagen beide het belang van gedegen onderzoek, maar wat waren we het vaak oneens. Ten slotte wil ik de gildebroeders van het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaangilde uit Haaren bedanken voor hun broederlijke steun. Dries, ik zal je missen.

Tijdens mijn onderzoek heb ik met veel collega's mogen kennismaken. Ik dank het Huizinga-Instituut voor de interessante workshops en lezingen en de gezellige, kritische weekendjes Barchem. Gerard Rooijakkers bedankt dat je mijn referent wilde zijn in datzelfde gezellige Barchem. Tevens ben ik het Meertens-Instituut erkentelijk dat ik heb kunnen deelnemen aan de promovendi-bijeenkomsten en er een themadag verenigingsleven heb mogen organiseren. Bij de Historische Vereniging Brabant had ik een leuke tijd als bestuurslid en secretaris en hun initiatief om in 2002 een studiedag over het sociaal kapitaal van gildebroeders te organiseren heeft mij in het onderzoek en bepalen van de richting ervan zeer geholpen. Mijn collega's aan de universiteit van Tilburg – Brigitte, Trudie, Minna, Tamara, Christiaan, Dorota en Dimitris – zowel inhoudelijk als persoonlijk was het een mooie tijd. Mijn collega's bij het Limburgs Museum, Wim Hupperetz, Joyce van Cruchten en Jos Peeters, jullie waren onmisbaar. Nog een speciale dank aan Jos Peeters en Britta Spiess van het

Rheinisches Schützenmuseum Neuss voor de Duitse vertaling van de samenvatting. Ton Heinen, onderzoeksdirecteur van de Faculteit Sociale Wetenschappen, dankjewel voor je bemiddeling, positieve instelling en alle moeite die je gedaan hebt om het traject tot een goed einde te brengen.

Ik had het geluk drie promotoren te hebben. Arnoud-Jan Bijsterveld, dankjewel voor de begeleiding, de onnoemlijk vele tekstverbeteringen en inhoudelijke bijdragen. Het duurde even, maar het boek is er nu toch eindelijk! Wil Arts, zonder jou had ik de sociologische insteek niet kunnen uitwerken zoals beoogd. Vooral de woorden “niet panikeren!” zullen me altijd bijblijven. Peter Nissen, je bracht rust in een hectische tijd en jouw bijdragen en het vertrouwen in een goed einde van het project zal ik nooit vergeten.

Wat de inhoud en vormgeving van dit proefschrift betreft wil ik de Stichting Cultuur Fonds t.b.v. Noordbrabantse Schuttersgilden bedanken voor hun financiële bijdrage voor de afbeeldingen die het betoog ondersteunen, Wies van Leeuwen van de Provincie Noord-Brabant voor zijn betrokken ambtelijke ondersteuning en verder Cock Gorisse en Ton Thelen van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact voor hun hulp bij het persklaar maken van dit boek.

Tot slot de persoonlijke noot. Hélène, mijn zus, je hebt heel wat werk gestoken in de invoer van de namen van meer dan 9000 gildebroeders en me daarmee enorm geholpen. Agnes, je toonde me het belang van mijn werk. Peter Slegers, je hielp me het overzicht te bewaren. Erik, mijn lieve man, bedankt voor al je geduld, al je begrip en alle tijd steun door de jaren heen, om over de praktische zaken niet eens te spreken. Menigmaal stond ik op het punt het op te geven, maar je bleef me motiveren. En met resultaat.

Het gilde uit Riethoven houdt een boerenmaaltijd voor het hele dorp. (Foto: Irene Wouters, Meulenhof)

1

INLEIDING

1.1 Vraagstelling

“Liefde voor het gilde betekent wel, dat de toekomstige gildebroeder enig gevoel moet hebben voor historie, traditie en cultuur, maar zich tegelijkertijd betrokken kan voelen bij het sociale en religieuze gebeuren, waarbinnen zijn dienstbaarheid tot uitdrukking kan komen. Slechts dan kan de gildebroeder samen met zijn medebroeders teren en ongecompliceerd genoeg beleven in eenvoudige, diep menselijke, vreugdevolle situaties. Dan is ook de niet te beantwoorden vraag aan een gildebroeder: waarom ben jij gildebroeder, een volstrekt overbodige vraag.”¹

Vraag de hedendaagse gildebroeder naar zijn gilde en een stortvloed aan feiten, meningen en anekdotes is uw deel. Oud zilver wordt tevoorschijn gehaald en pieken, trommen, schalen en schotels worden getoond. Vraag naar de reden waarom hij lid is van het gilde en hij zal spreken over traditie en broederschap en vaak eindigen met de woorden: “Dat is niet goed uit te leggen aan een buitenstaander.”

Deze reactie van de gildebroeder is ook terug te vinden in de literatuur over het schutterswezen. Over de geschiedenis van de schuttersgilden in Noord-Brabant is veel geschreven. Enkele thema's hebben daarbij speciale aandacht gekregen. Er is goed onderzoek verricht naar de reglementen en organisatievorm van de gilden.² Ook werden de verschillende functies binnen de gilden en hun relatie met kerk en parochie beschreven.³ Gedenkboeken en lokaalhistorische studies richtten hun aandacht vooral op de verschijningsvorm en attributen van de gilden. De materiële kenmerken van het gilde staan hierin centraal, zoals de wapens, de kostuums, het vaandel, de trom, het konings- en keizerszilver, de vogels en patroontekens.⁴

Ook de activiteiten van de schuttersgilden, zoals teren en koningschieten, worden uitgebreid belicht in lokaalhistorische studies. Ten slotte is er het één en ander verschenen over gildefeesten.⁵

De Noord-Brabantse gilden worden gekoesterd. Dat blijkt niet alleen uit de grote hoeveelheid literatuur die er over de gilden is verschenen, maar ook door het gebruik van de schuttersgilden als beeldmerk van de eigen identiteit van de provincie Noord-Brabant. De postzegel met de afbeelding van gildebroeders die in 1996 werd uitgegeven ter herdenking van ‘tweehonderd jaar Noord-Brabant’ is hiervan een voorbeeld. Het gebruik van schuttersgilden als ‘cultureel logo’ van Noord-Brabant geeft een folkloristisch en idealiserend beeld van zowel de schuttersgilden als de provincie.⁶

De literatuur over de schuttersgilden behandelt voornamelijk de folkloristische aspecten en de materiële cultuur van de gilden, maar spreekt niet over de samenstelling en de maatschappelijke rol en betekenis van de schuttersgilden door de eeuwen heen. Hoewel altijd de identiteit van de schuttersgilden wordt benadrukt, vaak afgezet tegen andere vrijwillige organisaties, wordt er zelden aandacht besteed aan de totstandkoming van deze identiteit en de dynamiek ervan. Er bestaat immers geen ononderbroken continuïteit in identiteit.⁷ De identiteit van het gilde wordt gevormd door de samenvoeging van individuele identiteiten, namelijk die van de leden. Juist de leden worden in het onderzoek naar de gilden geregeld vergeten. Wie de identiteit van de schuttersgilden wil achterhalen, moet kijken naar de mensen die samen de gilden vormden.

Onderzoek naar de identiteit van schuttersgilden is onderzoek naar individuele en collectieve identiteit, naar beeld

Postzegel in 1996 uitgegeven ter herdenking van 'tweehonderd jaar Noord-Brabant'.

en zelfbeeld, en naar handelen in heden en verleden. De verscheidenheid, de belangen en het zelfbeeld van de gilden zijn belangrijke elementen in het bepalen van de identiteit. In dit opzicht verschilt dit onderzoek van de, voor de historiografie van schutterijen en schuttersgilden belangrijke, studies van Paul Knevel, Maarten Prak en Aart Vos.⁶ Deze studies, die zeker aandacht hadden voor de identiteit van de schutters en gildebroeders, richtten zich met name op de taken en politieke functies van de schutterijen. Bovendien behandelden ze een beperkte periode, terwijl in in deze proeve bekeken wordt op welke wijze schuttersgilden fungeerden als vorm van sociaal kapitaal voor de leden, en wel op lange termijn.

De functie van de gilden verandert door de eeuwen heen. Die verandering uit zich in het ledenbestand. Daarom zijn de volgende vragen belangrijk: wie waren er nu eigenlijk lid van het schuttersgilde? En waarom waren zij lid? In de tot op heden verschenen literatuur over de schuttersgilden is er weinig aandacht besteed aan de herkomst en de individuele motieven van gildebroeders. Juist deze aan veranderingen onderhevige motieven geven zicht op de dynamiek in de geschiedenis van de schuttersgilden.

1.1-1 Sociaal kapitaal

“Want wij zien dat het gilde zonder goede order van het reglement te niet en in wanorde komt te vervallen.”⁷

De eenheid in verscheidenheid van de schuttersgilden lijkt op het eerste gezicht in de doelstellingen te moeten worden gezocht. De *caerten* of oude reglementen van de schuttersgilden lijken immers veelal op elkaar. In de aanhef van de *caerte* worden de idealen van het gilde verwoord. De vraag is echter of deze idealen niet veel te abstract waren voor de

mensen om juist om deze reden lid te worden van een gilde. De gildewaarden vertoonden veel overeenkomsten maar werden door ieder gilde anders beleefd. Bovendien veranderden de verwoording, uitvoering en beleving van de gilde-idealén. De doelstelling van een vereniging blijkt in het algemeen een geringe rol te spelen bij het binden van leden aan een vereniging. De binding wordt vooral tot stand gebracht door ‘sociale ruil’. Hieronder verstaan we de uitwisseling van niet-materiële goederen als eer, vriendschap, waardering, dank, achting en prestige. Onderlinge hulp en bijstand is voor mensen steeds een belangrijk argument geweest om toe te treden tot een sociaal verband. Materiële en financiële bijstand speelde daarbij echter een minstens zo belangrijke rol. Hierin zou de eenheid te vinden kunnen zijn.

Pierre Bourdieu duidde dit aan als sociaal kapitaal. Hij zag in samenlevingen verschillende vormen van kapitaal functioneren. Naast het bekende economisch kapitaal schetste hij cultureel kapitaal en sociaal kapitaal als belangrijk voor het sociale functioneren van individuen en groepen. De

Caerte Van het Sint-Jorisgilde uit Tilburg. (Foto: RA Tilburg)

verschillende vormen van kapitaal zijn volgens Bourdieu niet alleen productief aan te wenden om materiële en immateriële goederen te verwerven, maar ook om te zetten in andere vormen van kapitaal. Economisch kapitaal is bijvoorbeeld om te zetten in cultureel kapitaal. Bovendien kunnen de kapitaalvormen worden geïnstitutionaliseerd. Cultureel kapitaal kan worden gezien als het voordeel dat mensen ontlenen aan opvoeding en ontwikkeling. Bourdieu ziet drie vormen van cultureel kapitaal: de belichaamde staat, waaronder hij aanleg, ontwikkeling en opvoeding verstaat; de geobjectiverde staat, de materialisatie in cultuurgooederen; en ten slotte de geïnstitutionaliseerde staat in de vorm van bijvoorbeeld diploma's.¹⁰ Bourdieu definieert sociaal kapitaal als "het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen dat voortvloeit uit het bezit van een meer of minder geïnstitutionaliseerd duurzaam netwerk van relaties van onderlinge bekendheid en erkentelijkheid - ofwel uit het lidmaatschap van een groep - dat elk van zijn leden de ruggeleuning geeft van het collectieve kapitaalbezit."¹¹ Netwerken zijn patronen van relaties tussen actoren in een groep, oftewel een groep mensen die op een of andere manier met elkaar verbonden zijn.¹² Relaties en netwerken beschouwt Bourdieu als een resultaat van doelbewuste persoonlijke en gezamenlijke strategieën van investering die erop gericht zijn sociale relaties die op termijn bruikbaar zijn tot stand te brengen of te beheren.

Het concept sociaal kapitaal was al eerder bekend en werd opgepakt door auteurs uit diverse disciplines. Zij benadrukken daarbij vrijwel allemaal het belang van sociale relaties binnen families, gemeenschappen, vriendschapsnetwerken en vrijwillige organisaties.¹³ Hoe sociaal kapitaal zelf ontstond, bleef echter vaak buiten beschouwing. Bourdieu en Coleman beschrijven het sociale mechanisme dat kon leiden tot sociaal kapitaal. Zij benadrukken het sociale karakter ervan. Het was geen individueel vermogen, maar kwam voort uit relaties tussen individuen. Volgens Coleman zorgde sociaal kapitaal voor de mogelijkheid doelen efficiënter na te streven, met behulp van sancties, verplichtingen, verwachtingen, wederkerigheid, vertrouwen en het delen van normen. Sociaal kapitaal kwam voor in "de structuur van de relaties die bestaan tussen personen en het berust noch bij die personen noch bij de fysieke productiemiddelen."¹⁴

De socioloog Cees Schmidt zag sociaal en cultureel kapitaal in de vorm van kennis, beschaving en relaties in Nederland in de vroegmoderne tijd functioneren en introduceerde daarvoor de term 'maatschappelijk vermogen'.¹⁵ Ook de politicoloog Robert Putnam hecht groot belang aan sociaal kapitaal. Het begrip werd voorheen gebruikt als individueel kenmerk; dat wil zeggen voor het individueel beschikken over relaties en het daarvan op verschillende manieren gebruik kunnen maken. Onder invloed van het werk van Putnam, die overigens geen duidelijke definitie van sociaal kapitaal geeft, gaat het in de moderne literatuur steeds vaker om de banden die er tussen burgers bestaan. Putnam doelt in zijn werk op het vertrouwen dat mensen in elkaar hebben en om de mate waarin ze gemeenschappelijke normen onderschrijven. Sociaal kapitaal acht hij zodoende een smeermiddel voor het maatschappelijke leven. Verenigingsleven speelt volgens Putnam 'traditioneel' een belangrijke rol binnen een democratische cultuur. Het zich inzetten voor gemeenschappelijke belangen ziet hij als een oefening in democratische besluitvorming. De gemeenschap profiteert van de vereniging.¹⁶ De visie van Putnam is orde- en gemeenschapsgericht; sociaal kapitaal heeft zijns inziens niet alleen een (inter)persoonlijke, maar ook een publieke kant. Het is volgens hem een eigenschap van een collectiviteit en niet alleen van groepen van mensen maar ook van regio's en landen. Hoe meer ze ervan bezitten, hoe wijder de netwerken en hoe hoger het welzijn en de welvaart. Putnam benadrukt echter ook dat sociaal kapitaal zich op minder positieve wijze kan manifesteren, zoals bij corrupte netwerken en sekten. Dat voor deze netwerken niet alleen een vorm van insluiting, maar ook een zekere vorm van uitsluiting nodig is, laat hij echter buiten beschouwing.

Het werk van Putnam heeft gezorgd voor meer aandacht voor de theorie van het sociale kapitaal, ook onder historici. Onder sociale wetenschappers ontstond een discussie over de vraag of het benodigde vertrouwen en de wederkerigheid van sociaal kapitaal binnen de netwerken werd gegenereerd, of dat deze elementen basisvoorwaarden waren voor het creëren ervan. Daarmee wordt het een soort 'kip-of-ei'-probleem en dat maakt het gebruik van de theorie, ook voor historici, niet eenvoudiger.

1 Verschueren, *St. Catharinagilde. Die scut van Endhowen*, 38.

2 Van Autenboer, *Kaarten*; Ising & Ackermans, *Met vliëgend vaandel en slaande trom*.

3 Rooijackers, *Rituele repertoires*; Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden in Noord-Brabant*.

4 Voorbeelden van dit soort gedenkboeken en studies zijn: Prinsen, *De eerbaere guld*; Van Alem & Christiaans, *De Gouden Guld 1933-1983*; Van Esch, *De caert en attributen*; Van Exel, *Doar hedde de guld*.

5 Van Autenboer, *De schutterwedstrijden*; Muller, *De wedstrijd der handboogschutterijen*.

6 Bijsterveld, *Het maakbare verleden*, 8.

7 Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef', 631.

8 Knevel, *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland 1550-1700*, Prak, 'Stedelijke schutterijen en sociale identiteit in Europa in de Vroeg-moderne tijd', *Vos, Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw*.

9 PACV, *Reglement 1807*, Boek 1, 29.

10 Bourdieu, 'Forms of capital', 241-258.

11 Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip*, 132.

12 Sniijders, 'Methoden van netwerkanalyse', 23.

13 Van Oorschot, Arts & Gelissen, 'Social capital in Europe', 150.

14 Coleman, 'Social Capital in the creation of Human Capital'.

15 Schmidt, *Om de eer van de familie*.

16 Putnam, *Making democracy work*; Putnam, *Bowling Alone*.

De historische dimensie: – de vraag of, en zo ja, hoe seculiere processen van industrialisering, urbanisering en democratisering het ontstaan, de toe- of afname van sociaal kapitaal en de vorm die het aanneemt beïnvloeden –, wordt door sociologen vaak onderbelicht of in het geheel genegeerd op hun zoektocht naar wetmatigheden.¹⁷ Door de meeste sociale wetenschappers wordt de term sociaal kapitaal daarom gebruikt als een breed tijdloos begrip waarin normen, vertrouwen en netwerk de sleutelwoorden zijn en waarbij wordt geabstraheerd van de maatschappelijke context.¹⁸

Historici hebben moeite met het pomen van ‘tijdloze’ wetmatigheden en worstelen met de veelal ahistorische sociologische modellen en theorieën, die vaak onvoldoende empirisch ondersteund worden door historisch feitenmateriaal. Het historische bronnenmateriaal spoort niet altijd met de operationalisaties van de theorie en historische reconstructies zijn vaak moeilijk onder te brengen in formele meetmodellen of empirisch zodanig hard te maken dat ze voldoen aan strenge eisen van geldigheid en betrouwbaarheid. Beoefenaars van de sociale wetenschappen gaan daarbij af en toe voorbij aan het gegeven dat de geschiedwetenschap moet roeien met de riemen die zij heeft en niet zoals de sociale wetenschappen haar eigen data kan creëren, via bijvoorbeeld surveys. Waar sociale wetenschappers in hun onderzoek de nadruk leggen op de meettheorie, moeten historici noodgedwongen volstaan met bronnenkritiek. Een ander probleem is dat sociologen vaak te simpelweg vertrekken van een breuk tussen premoderne en moderne samenlevingen, terwijl historici niet alleen naar breukvlakken zoeken, maar ook naar continuïteit. Door net te doen of de *civil society*, het maatschappelijke middenveld, een product is van moderniseringsprocessen, wordt door sociaal-wetenschappelijke noties gestuurd historisch onderzoek naar verenigingsleven, als men niet oppast, te gemakkelijk geassocieerd met iets betrekkelijk nieuws in de geschiedenis en ziet men de continuïteit over het hoofd.¹⁹

De collectivistische invulling die Putnam aan de sociaal-kapitaaltheorie geeft, speelt zich vooral af op het macroniveau van de samenleving. In dit onderzoek staan echter het microniveau (individen en hun onderlinge betrekkingen) en het mesoniveau (vrijwillige verenigingen en lokale gemeenschappen) centraal. Daarom is ervoor gekozen om de individualistische lijn van Bourdieu te volgen. Rekening houdend met de hiervoor vermelde bezwaren tegen en moeilijkheden bij de toepassing van een ‘tijdloze’ sociologische theorie op een historisch thema, wordt in dit onderzoek een poging ondernomen om de heuristische kracht van deze theorie bij het verklaren en begrijpen van historische processen te beproeven. Steeds meer wordt immers in de geschiedwetenschap het beeld van ‘corporaties’ als ‘traditionele gemeenschappen’ losgelaten en worden culturele genootschappen begrepen als het resultaat

van een vereniging van vrije individuen, die doelen als belangenverdediging, het genereren van symbolisch kapitaal of het cultiveren van eigen interesses nastreefden. Studies over rederijders, gezellenverenigingen en religieuze organisaties getuigen daarvan.²⁰ Hoewel Bourdieu’s theorie een ruimer bereik heeft dan alleen het verenigingsleven, is deze beter toegespitst op onze probleemstelling dan Putnams collectivistische variant.

Voor onderzoek naar de identiteit van schuttersgilden en gildebroeders is de theorie van Bourdieu niet alleen interessant omdat deze een nieuwe invalshoek, een andere kijk op de schuttersgilden, oplevert, maar tevens – zo zal in het vervolg blijken – omdat zijn theorie zowel toepasbaar is op het heden als op het verleden van deze gilden. De theorie van Bourdieu biedt historisch gezien interessante handvatten om dynamische factoren in de geschiedenis van de schuttersgilden, zoals de veranderende vorm die sociaal kapitaal er aanneemt en de verschillende wijzen waarop sociaal kapitaal er wordt omgezet in andere vormen van kapitaal, te beschrijven en te interpreteren. Maar ook verschuivingen in taken en functie van het gilde, ontwikkelingen in het zelfbeeld en de zelfreflectie en de daarbij behorende veranderingen in het ledenbestand zijn binnen het kader van zijn kapitaaltheorie te duiden. In tegenstelling tot de theorie van Putnam, waarin exclusie niet wordt meegenomen, is Bourdieu’s visie op sociaal kapitaal conflictgericht. Hij ziet diversiteit als een voorwaarde voor sociale cohesie. De mogelijkheid tot niet alleen in-, maar ook tot uitsluiting is een voorwaarde voor de werking van sociaal kapitaal. Het analytische gebruik van Bourdieu’s sociaal kapitaaltheorie biedt, zoals ook al door Marc Jacobs is aangedragen in zijn artikel over sociaal kapitaal, verenigingsleven en regionale geschiedenis, daarnaast een kader waarin plaats is voor de uitwerking van meer specifieke theorieën over sociabiliteit, vriendschap, wederkerigheid, folklorisering en traditie.²¹

1.1-2 Sociabiliteit en wederkerigheid

“Dat vrije franken intiemen broederlyken zamenzyn, waar zoo vaak de grootste jool leeft...”²²

Sociabiliteit, vriendschap en wederkerigheid staan nauw met elkaar in verband. Gezelligheid, gemoedelijkheid en ‘ergens bij horen’ zijn belangrijke voordelen van lidmaatschap van een vereniging. Gerard Rooijackers schreef al met betrekking tot de schuttersgilden dat sociabiliteit gezien kan worden als de geneigdheid om in sociale verbanden te leven: ‘het zich aaneensluiten rond gemeenschappelijke belangen is mensen eigen’. Het begrip impliceert tevens een vriendelijke, aangename collegiale omgang, waarbij de nadruk ligt op het horizontale

De grootste jool in een feesttent. (Foto: Piet den Blanken)

karakter van de associaties.²³ Sociabiliteit is dus niet alleen een attitude, maar behelst ook de feitelijke omgang in een pluralistisch stelsel van groepen als gilden en broederschappen.²⁴ Het begrip is te gebruiken voor het verkrijgen van inzicht in de ontwikkeling van het verenigingswezen. Vroeger was men, als men zich wilde verenigen, geografisch en sociaal, beroepsmatig of door religieuze gezindheid gebonden. Het belang van de vroegere levens- en wereldbeschouwelijke netwerken is tegenwoordig zodanig afgenomen dat de nieuwe generatie zich nauwelijks nog met de oorspronkelijke stromingen en de bijbehorende activiteiten identificeert.²⁵ Heden ten dage kiest men zelf waar men bij wil horen. De geleidelijke overgang van toegewezen identiteit naar verworven identiteit en de wet op vrijheid van vereniging heeft dit proces in gang gezet.

Gildebroeders noemen diepe, menselijke en vreugdevolle situaties, intiem broederlijk samenzijn en broederschap als reden om lid te worden van een schuttersgilde. Juist die broederschap is een belangrijke bouwsteen van sociaal kapitaal en biedt een uitgangspunt om de werking van sociabiliteit, vriendschap en wederkerigheid binnen het gilde te bekijken. Broeders creëren en delen samen een visie op de werkelijkheid. Zij ontvangen op directe wijze genegenheid, liefde, begrip, waardering en hulp. “De grootste jool” is een gunstig gevolg van de sociale omgang. Dat alles is de zonzijde van sociaal kapitaal. Het kent echter ook een schaduwzijde. De persoonlijke relaties kunnen immers ook belastend of beperkend zijn, met veel verplichtingen, druk en spanning.²⁶

17 De Munck, ‘Sociabiliteit’, 5.

18 Van Oorschot, Arts & Gelissen, ‘Social capital in Europe’, 151.

19 De Munck, ‘Sociabiliteit’, 4.

20 Onder andere: Van Dixhoorn, *Lustige geesten*; Van Bruaene, *Om beters wille*; Ramakers, *Spelen en figuren*; Thijs, ‘Religion and social structure’.

21 Jacobs, ‘Sociaal kapitaal, verenigingsleven en regionale geschiedenis’, 7.

22 RAT, Archief gilde Dionysius Tilburg, 280-1, jaarverslag 1931.

23 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 494.

24 Ontleend aan de lezing ‘Sociabiliteit, historische achtergrond en huidige stand van zaken’, door prof. dr. Wim Knulst gehouden in Oirschot op 14 december 2002.

25 Knulst & Van Eijck, ‘Old soldiers never die’, 164.

26 Dykstra, ‘Netwerken van informele steun’, 63-64; House, Umberson & Landis, ‘Structures and processes’, 293-318.

De genoemde broederschap is ondanks enige betekenisverschuiving een constante factor en een interessant fenomeen in de geschiedenis van de schuttersgilden. Deze houdt namelijk naast vriendschap ook verwantschap in, op verschillende niveaus. Vriendschap is te definiëren als een relatie tussen individuen die op grond van wederzijdse genegenheid solidair met elkaar zijn en dat tot uiting brengen in zowel praktische hulp als morele steun.²⁷ Onder de lagere klassen in de preindustriële maatschappij ontstonden vriendschappen vooral daar waar mensen gedwongen waren intensief met elkaar om te gaan. Men ontwikkelde dan een grote mate van solidariteit. De vraag is of er sprake was van een weloverwogen en vrije keuze elkaar te helpen of dat er eerder sprake was van een gedwongen keuze.²⁸ De categorieën vriendschap en familie waren in de vroegmoderne tijd namelijk niet duidelijk gescheiden. Mensen kozen wel hun eigen vrienden, maar deze kwamen vaak uit de kring van familieleden. Vriendschap was het 'sociaal vermogen' van het individu en resulteerde in effectieve hulp in tijd van tegenslag. Dat betekende niet dat er geen genegenheid bestond.²⁹ Er werd in de loop der eeuwen onderscheid gemaakt tussen 'ware vriendschap' en 'gewone vriendschap'. Coornhert (1522-1590) beschouwde ware vriendschap als een keuze. Men diende niet voor persoonlijk gewin te kiezen, maar voor de ander. Loyaliteit en het overstijgen van eigenbelang speelden hierbij een grote rol. De ware vriendschap was superieur aan die van "bloedmaghen".³⁰ De betekenis en functie van 'ware vriendschap' zijn echter niet te definiëren.³¹

Recent onderzoek naar vorming van vriendschappen wijst uit dat deze ook afhangen van rationele overwegingen waarin bewust of onbewust kosten en baten tegen elkaar worden afgewogen. De gelegenheid om elkaar te ontmoeten speelt een belangrijke rol bij het aangaan van vriendschapsbanden, net als het streven naar wederkerige en stabiele relaties.³²

Reciprociteit ligt, zowel in heden als verleden, aan de basis van de vorming van vriendschap en sociabiliteit. Reciprociteit of wederkerigheid betekent zoveel als het via de ander direct en indirect wederkeren van het eigene.³³ Er bestaan twee vormen van wederkerigheid, die ook in beschouwingen over vriendschap naar voren komen. De eerste is de altruïstische vorm, waarbij de wederkerigheid niet in balans hoeft te zijn. De trefwoorden zijn dan herkenning, erkenning, vertrouwen en duurzaamheid. Onbaatzuchtig hulpgedrag is echter niet altijd belangeloos. Zo komt het bijvoorbeeld vaker voor bij verwanten en vertonen mensen eerder hulpgedrag als er weinig kosten aan zijn verbonden. De tweede vorm is de gelijkwaardige wederkerigheid. Het gaat hierbij om gemeenschappelijk voordeel waarbij prestaties over en weer nauw omschreven zijn naar tijd, voorwerp, kwantiteit en kwaliteit. Het gaat dan bijvoorbeeld om het investeren van tijd, het verrichten van arbeid of schenken van goederen en diensten. Wanneer de

tegenprestatie uitblijft, ontstaat er wantrouwen. De wederkerigheid kan de relatie verstevigen, maar ook ontwrichten. Bij overdadige giften worden bijvoorbeeld afhankelijkheidsverhoudingen gecreëerd. Dat geldt ook voor immateriële geschenken als aandacht, hulp en steun. Het niet nakomen van morele verplichtingen roept schuld en schaamtegevoel op en kan voor uitsluiting zorgen.³⁴ De sterkte van de onderlinge band, als familielid, kennis of vriend, heeft zijn invloed op de vorm van wederkerigheid. Mensen kunnen om verschillende redenen wederkerigheidsrelaties aangaan, bijvoorbeeld om ergens bij te horen en samen een doel te bereiken, maar ook om hogerop te komen. Wederkerigheid speelt zich dus niet alleen af op individueel, maar ook op collectief niveau.³⁵

Netwerken, vertrouwen en wederkerigheid zijn de drie belangrijkste elementen van sociaal kapitaal. Het begrip sociabiliteit en de theorie van Bourdieu helpen de sociale constructie van de schuttersgilden te ontleden. Daarbij dienen vier factoren die keer op keer terugkomen in de geschiedenis van de schuttersgilden als leidraad. Verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige zijn constante factoren die toch telkens in betekenis en van samenstelling veranderen.

Door een consequente toepassing van de theoretische notie van sociaal kapitaal krijgen we zicht op de drie niveaus waarop de menselijke geschiedenis zich afspeelt, namelijk het structurele of quasi onveranderlijke, het conjuncturele of het geleidelijk veranderende en eventuele of fluctuerende niveau.³⁶

Broederschap en sociabiliteit (het bij-elkaar-horen en -zijn) zijn, zoals eerder gezegd, de constante factoren in de geschiedenis van ieder gilde. Lidmaatschap van een schuttersgilde verschaft identiteit. Bovendien wordt men door het lidmaatschap verbonden met de plaatselijke gemeenschap. Konrad Köstlin noemt dit in zijn studie naar de gilden in Schleswig Holstein 'integriertes Dorf und bloße Geselligkeit'.³⁷ Hij doelt hiermee op het functioneren van de gilden als instrument om integratie in de gemeenschap te bewerkstelligen. De schuttersgilden bepalen de maatstaf voor het gewenste gedrag in de lokale gemeenschap en worden in hoge mate geïdentificeerd met de identiteit van die gemeenschap.³⁸ Het gildefeest is tegelijk een dorpsfeest waarop de lokale gemeenschap haar plaatselijke eigenheid en haar gemeenschapsbewustzijn viert. Schuttersgilden fungeren vaak als het symbool van de gemeenschap en worden daardoor verbonden met episoden uit het lokale verleden. De zoektocht naar identiteit is niet alleen een zoektocht naar individuele identiteit, maar ook naar het identiteitsverschaffende, de manier waarop de identiteit van de gilden door gemeenschap, traditie en vele andere factoren werd vormgegeven.

De identiteit van schuttersgilden moet dus tevens gezocht worden in de functie die ze vervullen in de lokale gemeenschap

De lokale gemeenschap vermaakt zich tijdens het gildefeest. (Foto: Piet den Blanken)

en in het familieverband. Daarom wordt er naast de vraag: “wie waren er lid en waarom waren zij lid,” ingegaan op kwesties als: “was er sprake van familietraditie?”; “vertegenwoordigen (de leden van) de gilden de plaatselijke gemeenschap of bepaalde groepen daaruit?” En met betrekking tot de identiteit van het gilde als vereniging: “wat was de betekenis voor de lokale gemeenschap en welke (sociale, religieuze, defensieve...) functies vervulden de gilden?” Ten slotte: “Wat kunnen we zeggen over de representatie van het gilde?”

Door beantwoording van deze vragen wordt, met behulp van sociologische en etnologische methoden, geprobeerd een bijdrage te leveren aan de geschiedenis van de schuttersgilden waarin, meer dan ooit, voorzichtig wordt omgegaan met beelden die een geïdealiseerd verleden representeren.

1.1-3 Traditie en identiteit

“Gildebroeders zeggen nogal vlug dat iets ‘traditie’ is. Daar staan de gilden echter niet alleen in.”³⁹

Gildebroeders spreken liever over ‘levende traditie’ dan over folklore. Folklore heeft voor veel mensen een negatieve klank. Onder folklore worden volgens ‘De Dikke Van Dale’ de gezamenlijke oude zeden en gebruiken, volksoverleveringen, het bijgeloof en de vooroordelen verstaan zoals die onder het volk voortleven. De huidige, uiterlijke vorm van de schuttersgilden met hun kleurrijke kostuums en vendels sluit niet aan bij de hedendaagse belevingswereld van buitenstaanders en is daarom vaak het mikpunt van spot. Als tradities in uiterlijke vorm gehandhaafd blijven, terwijl de oorspronkelijke regels

27 Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 14.
 28 Spierenburg, ‘Vriendschap tussen messentrekkers?’, 43-55; Thoen, *Strategic Affection?*, 225.
 29 Thoen, *Strategic Affection?*.
 30 Coornhert, *Zedekunst dat is wellevenskunst*, 295-309.
 31 Woldring, *Vriendschap door de eeuwen heen*.
 32 Van de Bunt, *Friends by Choice*, 200.

33 Pessers, ‘Reciprociteit en mutualiteit’, 33.
 34 Ibidem, 37.
 35 Boissevain, *Friends of friends*, 232.
 36 Braudel, *On history*.
 37 Köstlin, *Gilden in Schleswig-Holstein*, citaat 111.
 38 Ibidem, 207.
 39 Oomen, ‘Rituelen en schuttersgilden’, 115.

Leden van het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch in 1935. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

zijn aangepast aan de huidige tijd, wordt er al snel het etiket 'onecht' op geplakt. Het omgekeerde is ook het geval: als de traditie volgens de oude reglementen blijft gehandhaafd, maar in uiterlijk verandert, noemt men het al snel uitgevonden of folklore.⁴⁰ Het is voor de hedendaagse schuttersgilden niet gemakkelijk om aan te geven of een gebruik of ritueel authentiek, verzonnen, aangepast of overgenomen is. De schuttersgilden hebben zich altijd beziggehouden met het behoud, maar ook met de ontwikkeling van tradities. Zeventiende-eeuwse gilden vonden gebruiken die 'van oudsher gewoon' waren belangrijk genoeg om in stand te houden of in ieder geval in essentie niet te wijzigen. Maar zij waren even goed pragmatisch genoeg om tradities die te veel tijd, inspanning of geld kostten, af te schaffen. In de twintigste eeuw wordt het zicht op de rituelen en tradities van de schuttersgilden vertroebeld. De schuttersgilden lijken dan een folkloriseringsproces te ondergaan. Bij een folkloriseringsproces zijn vier kenmerken te onderscheiden. In de eerste plaats is het voorwerp van de folklorisering een verschijnsel dat op het punt staat te verdwijnen. Ten tweede eigenen personen of groepen van personen zich het verschijnsel opnieuw toe en – ten derde – bij die toe-eigening worden representatieve kenmerken versterkt of toegevoegd waardoor – ten vierde – de functie van het verschijnsel voor de betrokken personen verandert.⁴¹

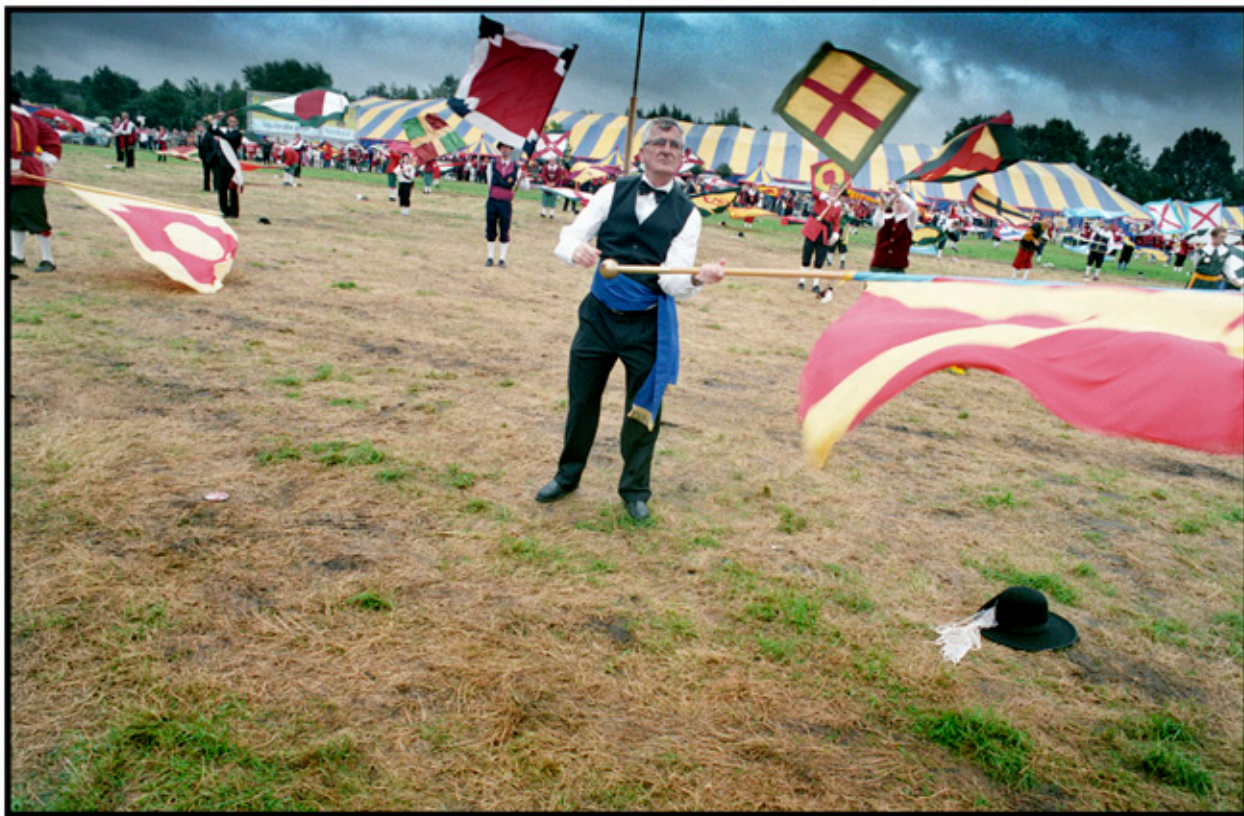
Er bestaan veel theorieën over de redenen van folklorisering. Is folklorisering een vorm van escapisme of vulling voor een cultureel vacuüm? Een ontsnapping aan verandering of vernieuwing in de maatschappij? De verklaring wordt vaak gezocht in sociaal-psychologische factoren. Folklorisme is dan de compensatie voor het gevoel van identiteitsverlies. Daarom grijpt men terug op het verleden.⁴² Of dit proces zich in het geval van de schuttersgilden daadwerkelijk heeft voltrokken zoals we hier beschrijven, is een vraag waarop in de loop van deze studie antwoord wordt gegeven. Het emancipatieproces dat de gilden vanaf de Tweede Wereldoorlog hebben doorgemaakt,

Een vendelier toont zijn kunsten. (Foto: De gilde viert)

heeft in ieder geval grote invloed gehad op de wijze waarop er tegenwoordig naar de gilden wordt gekeken en hoe zij worden gebruikt (of misbruikt) voor het vormen van het geïdealiseerde beeld van Noord-Brabant. In Noord-Brabant lijkt het proces van folklorisering van schuttersgilden bovendien beïnvloed door het proces van de ontplooiing van een regionaal bewustzijn.⁴³

Johan Oomen onderscheidt in zijn artikel over gilderituelen drie categorieën rituelen of tradities. Op de eerste plaats noemt hij de rituelen die uit een ver verleden zijn overgeleverd en niet of weinig zijn veranderd. De tweede categorie vormen de rituelen die zijn gebaseerd op oude rituelen, maar opnieuw zijn vormgegeven. De derde categorie vormen de 'nieuwe' rituelen, die ontstonden uit de behoefte tot traditievorming en de emancipatie van de gilden.⁴⁴ De drie vormen van tradities kunnen worden onderscheiden, maar in principe maakt de auteur zich met deze indeling schuldig aan wat hij juist verwerpelijk acht, namelijk het onderscheid maken tussen echte en onechte tradities en de projectie van het onechte op het schutterswezen. Hij doelt hiermee op Hobsbawms *invented tradition*, waarbij tradities worden gecreëerd als historische legitimatie. Hierdoor worden de sociale cohesie en de oriëntatie in het heden bevorderd. Het concept *invented tradition* wordt vaak gebruikt om 'verkeerde' tradities en gebruiken te ontmaskeren.⁴⁵ Individuen en groepen hebben behoefte aspecten van hun bestaan te 'traditionaliseren'.⁴⁶ Het is daarom beter traditie conform Dekker, Roodenburg en Rooijackers als proces van toe-eigening en betekenisgeving te bekijken.⁴⁷ Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de beleving van continuïteit, maar juist ook naar discontinuïteit. Wat betekenen de tradities voor de gildebreeders, wat zijn de motieven en hoe worden de identiteiten geconstrueerd? Volgens Frijhoff wordt "Culturele identiteit (...) gewoonlijk gedefinieerd onder verwijzing naar erfgoed, dus naar het verleden van een cultuur, zelden of nooit naar het heden ervan".⁴⁸ De hedendaagse schuttersgilden zullen daarom in dit onderzoek als uitgangspunt worden genomen.

Vendelen op het Landjuweel in Moergestel. (Foto: Piet den Blanken)

1.2 Bronnen & Werkwijze

Het onderzoek naar de samenstelling van de schuttersgilden speelt zich af op drie niveaus. Ten eerste is er het niveau van de gemeenschap waarin het gilde opereert, provinciaal, regionaal en lokaal. Vervolgens wordt het niveau van het gilde bekeken. Dat is enerzijds het gildewezen als institutie, dat wil zeggen het overkoepelende geheel van waarden, normen, symbolen, tradities, gewoonten en gebruiken, en anderzijds het gilde als organisatievorm. Daarbij is een onderscheid te maken tussen de formele organisatie, namelijk het gilde als rechtspersoon, en de informele organisatie en netwerken van relaties tussen leden. Leden investeren materiële en immateriële hulpbronnen in een gilde en machtigen dit gilde namens hen te handelen. Uit de informele organisatie, de netwerken van relaties, vloeit het derde niveau voort, namelijk het individuele niveau, de gildebroeder met zijn persoonlijk netwerk.⁴⁹

Voor het onderzoek naar personen en het gilde wordt de prosopografische benadering gebruikt. Prosopografie is de collectieve biografische studie van een bepaalde categorie personen die zich onderscheidt van de rest van de samenleving door ambt, beroep, sociale status en dergelijke, met het doel gemeenschappelijke kenmerken van de categorie te onderzoeken.⁵⁰ Met deze werkwijze is het mogelijk een statistisch betrouwbaar beeld te schetsen van de gildebroeders door de eeuwen heen. Daarvoor is wel een chronologische en geografische afbakening nodig. Om de ontwikkelingen en verandering in de functie van de schuttersgilden goed in kaart te kunnen brengen, is het noodzakelijk dat de vragen worden beantwoord voor een lange periode. Gekozen is voor een diachrone benadering over de periode 1600 tot 2000. Na 1600 kregen de politieke en religieuze verhoudingen in Brabant een min of meer vaste vorm. Het jaar 2000 werd gekozen om greep te krijgen op het

40 Hobsbawm & Ranger, eds., *The invention of tradition*, 1-14.

41 Nissen, *De folklorisering van het onalledaagse*, 13-14.

42 Voor een overzicht: Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur', 101-104.

43 Bijvelds, 'Van "Zuipschutjes" tot cultuurdragers'; zie ook: Van Elteren, 'Kosmopolitisme en plaatsbesef', 51-67.

44 Oomen, 'Rituelen en schuttersgilden', 116.

45 Hobsbawm & Ranger, eds., *The invention of tradition*.

46 Hymes, 'A Folklore's nature', 353.

47 Dekker, Roodenburg & Rooijackers, eds., *Volkscultuur. Een inleiding*, 9.

48 Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef', 630; Abou, *L'identité culturelle*.

49 Zie ook: Zijdeveld, *The institutional imperative*, 33-42.

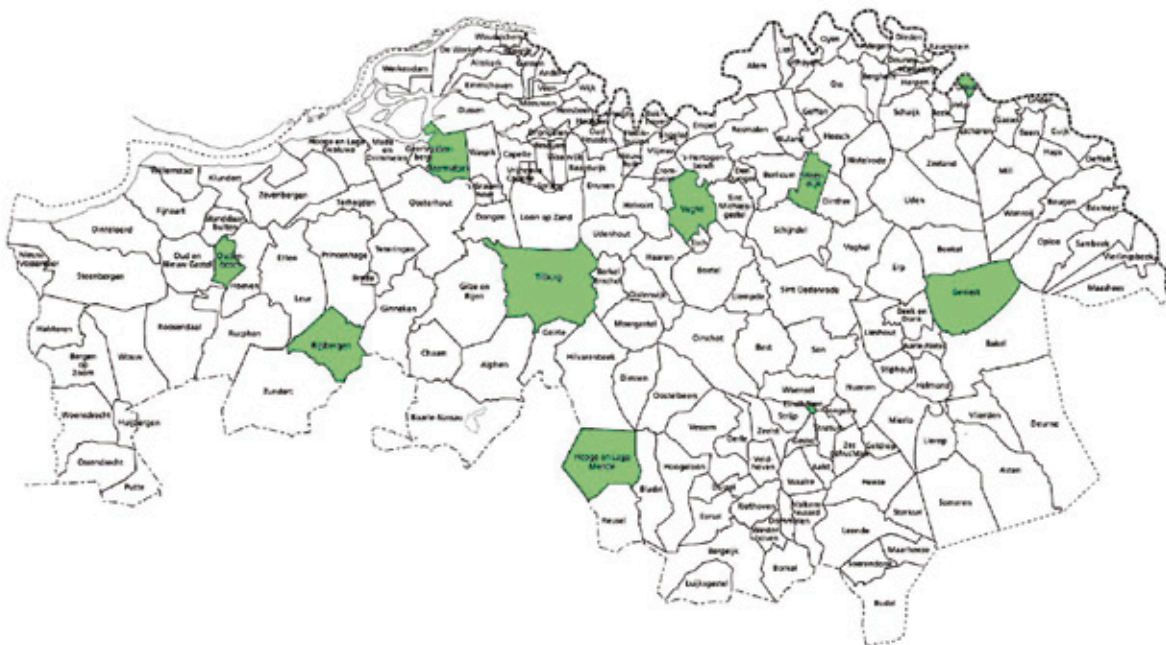
50 Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 4.

heden. Taakverschuivingen, posities en functies van de schuttersgilden in zowel de Generaliteitsperiode als de negentiende en de twintigste eeuw worden zo zichtbaar. De invloed van kerkelijke en wereldlijke overheid in de verschillende perioden moet zijn weerslag hebben gevonden in het ledenstand van de gilden.

Om een genuanceerd beeld van de samenstelling van gilden in Noord-Brabant te krijgen is besloten tien plaatsen te selecteren, gelijkmatig verspreid over de provincie. Om goed zicht te krijgen op de samenstelling van de schuttersgilden is immers niet alleen het gilde belangrijk, maar ook de ligging en de politieke, maatschappelijke en economische situatie van de plaats waarin het gilde fungeert. Er is gelet op een evenwichtige verdeling over oost en west, over historische politieke entiteiten (zoals de Meierij van 's-Hertogenbosch en de heerlijkheid Breda) en over stad, vrijheid en platteland, want ook de tegenstelling dorp en stad is van belang. De grenzen van de huidige provincie Noord-Brabant bakenen het onderzoeksterrein af. Hierdoor vallen binnen de selectie verschillende politieke territoria, zowel binnen als buiten Staats-Brabant. De situatie in 1795 is bij de selectie van Noord-Brabantse plaatsen als uitgangspunt genomen.⁵¹ De provincie is als het ware in drieën gedeeld en uit ieder deel zijn drie plaatsen geselecteerd aan de hand van bevolkingsomvang, de status van stad, vrijheid of dorp, de aanwezigheid van gilden en enkele aanvullende criteria voor de selectie van de gilden. De selectie van een extra

plaats completeert het tiental (zie voor verspreiding kaart 1). In West-Brabant was geen uitgebreide keus, aangezien veel gilden ongeregelde heden en slechte economische omstandigheden niet overleefden. Ook bij de keuze van steden en dorpen was er sprake van een min of meer gedwongen keuze. Aangezien 's-Hertogenbosch, Breda, Bergen op Zoom en Roosendaal geen schuttersgilden meer hebben (afgezien van de Oude Schuts te 's-Hertogenbosch, die pas in 1991 heropgericht is), rest slechts de keus uit drie Oost-Brabantse steden, namelijk Eindhoven, Tilburg en Helmond. Gekozen is voor Tilburg en Eindhoven. Daarbij gaat het om de gilden uit Eindhoven-Stad en Tilburg-Stad en niet om de gilden uit de toegevoegde gemeenten en tegenwoordige stadsdelen, in Eindhoven bijvoorbeeld Woensel. De vestingstad Grave met zijn schutterij is als contrast in de selectie opgenomen. De lijst met geselecteerde plaatsen en hun staatkundige situering in 1795 is opgenomen in tabel 1. Van iedere plaats die in overweging werd genomen, was de historische achtergrond van belang. Het zelf beschrijven van de lokale geschiedenis was niet mogelijk in de gegeven onderzoekstijd en daarom werd bij de selectie van een plaats rekening gehouden met de aanwezigheid van uitgebreid onderzoek of een bloeiende en actieve heemkundekring die een bijdrage kon leveren aan het onderzoek.

Kaart 1. Verspreiding geselecteerde plaatsen.

Tabel 1.
Geselecteerde plaatsen en hun staatkundige situering in 1795.⁵²

Plaats	Staatkundige situering	Status
Eindhoven	Republiek - Staats-Brabant - Meierij van 's-Hertogenbosch - Kwartier van Kempenland	Stad en heerlijkheid, Brabants leen
Gemert	Gebied buiten de Republiek - Vrije Soevereine Rijksheerlijkheid Gemert	Heerlijkheid Gemert, onderhorig aan de Landcommanderij Alden Biezen
Grave	Republiek - Staats-Brabant	Stad en baronie van Grave en het Land van Cuijk, Brabants leen
Heeswijk	Republiek - Staats-Brabant - Meierij van 's-Hertogenbosch - Kwartier van Maasland	Heerlijkheid, Brabants leen
Hooge en Lage Mierde	Republiek - Staats-Brabant - Meierij van 's-Hertogenbosch - Kwartier van Oisterwijk	Statendorp. Tot 1795 Vrijheid Hooge Mierde
Oudenbosch	Republiek - Staats-Brabant - Markiezaat van Bergen op Zoom	Dorp in het Markiezaat van Bergen op Zoom
Raamsdonk	Republiek - Holland - Baljuwschap van Zuid-Holland - Een der Zes Zuid-Hollandse dorpen in de Langstraat	Ambachtsheerlijkheid, Hollands leen
Rijsbergen	Republiek - Staats-Brabant - Baronie van Breda	Dorp onder het gebied Zundert-Nassau van de Baronie van Breda
Tilburg	Republiek - Staats-Brabant - Meierij van 's-Hertogenbosch - Kwartier van Oisterwijk	Heerlijkheid Brabants Leen
Vught	Republiek - Staats-Brabant - Meierij van 's-Hertogenbosch - Kwartier van Oisterwijk	Onderdeel van de heerlijkheid Cromvoirt en Vught

1.2-1 Inventarisatie gilden

Het belangrijkste criterium voor het selecteren van de plaatsen was de aanwezigheid van één of meer schuttersgilden. Eerst is een overzicht gemaakt van alle tussen 1600 en 2000 vermelde schuttersgilden in Noord-Brabant. Alle nog bestaande schuttersgilden in Noord-Brabant werden aangeschreven met het verzoek een vragenlijst over de beschikbaarheid van historische gegevens, archivalia en eerder onderzoek in te

vullen. Tachtig procent van de schuttersgilden reageerde daarop positief. Op basis van bestaande literatuur, met name de overzichten van Jolles en Van Autenboer,⁵³ en documenten met namen van schuttersgilden⁵⁴ werden in een Access-bestand de overige schuttersgilden geïnventariseerd.

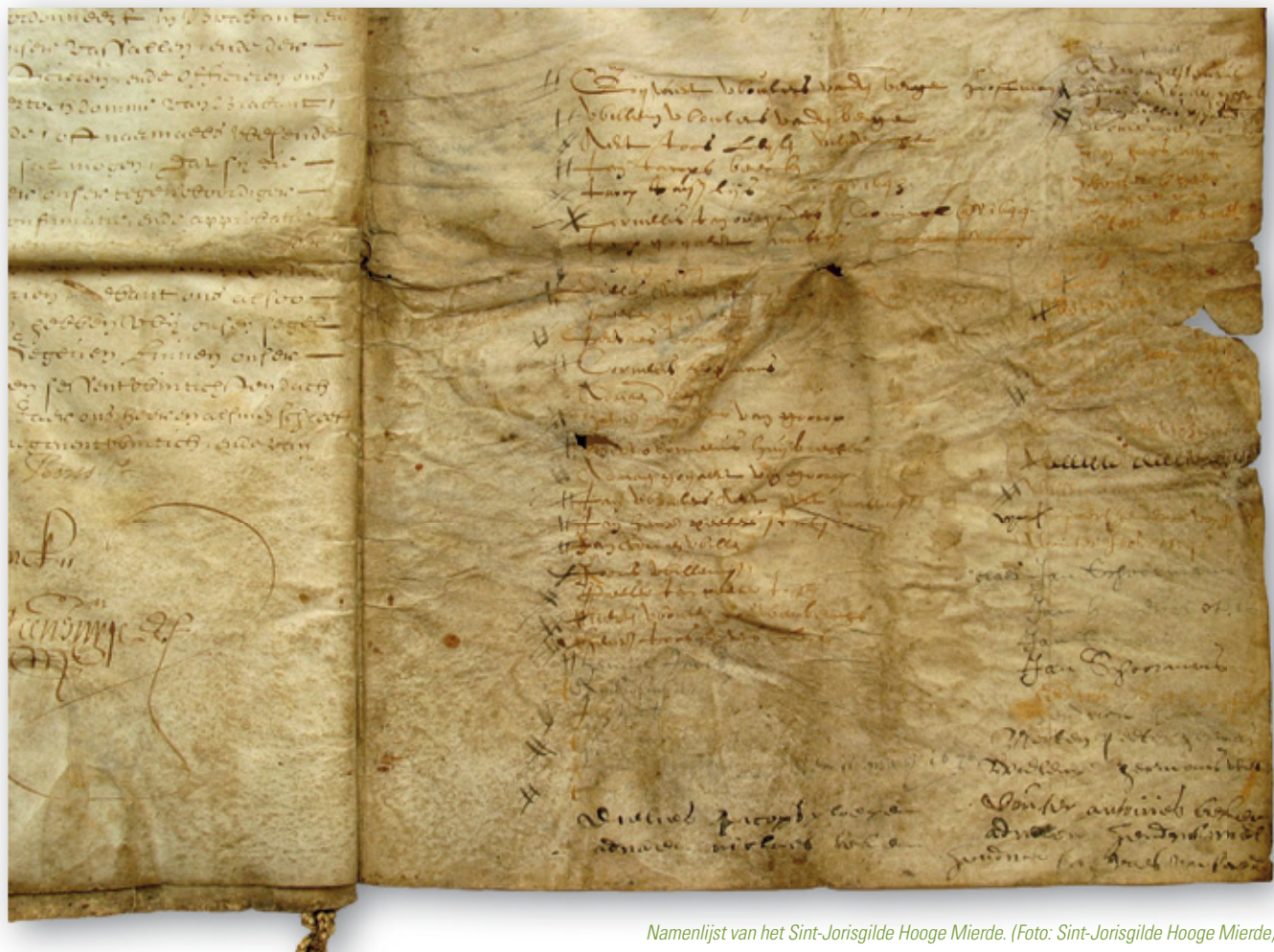
Inventarisatie van alle gilden in het tegenwoordige Noord-Brabant in heden en verleden leverde 453 namen op. Naast de schuttersgilden kende Brabant nog eens zoveel broederschappen en vele Sint-Ambrosiusgilden of imkerverenigingen, waarvan slechts een gedeelte zich in de loop der tijden met de sport van het kruisboog-, handboog- of geweerschieten is gaan bezighouden. Slechts de Sint-Ambrosiusgilden waarvan dit bekend is, zijn in het onderzoek meegenomen. Verder zijn er nog de verschillende gezelligheidsverenigingen, schietverenigingen als Taxandrië of Willem Tell, die niet in de traditie van de schuttersgilden delen en daarom niet tot de schuttersgilden worden gerekend. Van de bekende schuttersgilden zijn - voorzover bekend - in het bestand het oprichtingsjaar, de aanwezigheid van een *caerte* en eventuele archivalia, het jaar van eerste vermelding en het gebruikte schietwapen opgenomen. De gilden in het Access-bestand kregen allemaal een uniek nummer om ze later te kunnen koppelen aan tabellen die informatie zouden geven over de archivalia van de gilden. De te selecteren plaatsen dienden gelijkmatig verdeeld te zijn over Noord-Brabant en het onderzoek moest steden en dorpen omvatten. De oprichtingsdatum diende vóór of in het eerste kwart van de zeventiende eeuw te liggen en het gilde moest tot op heden nog functioneren.

Het vaandel van het Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde. (Foto: Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde)

⁵¹ Van Ham, Sanders & Vriens, eds., *Noord-Brabant tijdens de Republiek*.
⁵² Bron: Van Ham, Sanders & Vriens, eds., *Noord-Brabant tijdens de Republiek*.

⁵³ Van Autenboer, *Kaarten*; Jolles, *Schuttersgilden en schutterijen*.
⁵⁴ Waaronder de enquête van de landdrost uit 1825.

Namenlijst van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Op basis van deze criteria is een eerste selectie van te onderzoeken schuttersgilden uit de inventarisatielijst gemaakt. Later bleek het niet altijd mogelijk het criterium van de begindatum aan te houden. Op basis van vermoedelijke oprichtingsdatum en gerekend tot 1620 was er keuze uit 89 gilden. Deze gilden beschikten niet allemaal over een 'goed' archief. Slechts van negentien gilden lagen de archiefstukken (gedeeltelijk) bij een (voornamelijk) Oost-Brabantse archiefinstelling. Daarom is op basis van ligging (met name voor West-Brabant en de Langstraat) en aanwezige archivalia een tweede schifting gemaakt. Het komt zelden voor dat een gilde doorlopend heeft bestaan. Veel gilden zijn, zoals ze dat noemen, 'slapende' geweest gedurende bepaalde perioden. Andere gilden zijn 'doodgebloed' en van het toneel verdwenen. Een gilde is doodgebloed als er geen leden meer zijn, of alle leden zijn overleden, als er geen *caerte* meer is, geen zilver en geen archief. Een gilde is slapende als er nog gildebroeders of familieleden van gildebroeders in leven zijn, als het gilde over een archief beschikt en als er nog zilver is. Zo is het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg van 1891 tot 1965 slapende geweest.

Al het materiaal was er nog, er leefde nog een kleinzoon van de laatste gildebroeder en deze heeft het gilde heropgericht.

De definiëring als slapend of doodgebloed is overigens niet van bijzonder belang. Het verval en de bloei van gilden duiden juist op de dynamiek ervan. In plaatsen met meer gilden verdient ook een slapend of doodgebloed gilde aandacht. De selectie moest wel enkele gilden bevatten die doorlopend hebben bestaan. De keus viel daarbij op Oudenbosch en Eindhoven.

Het was belangrijk om enkele plaatsen met meer dan één schuttersgilde in het onderzoek te betrekken om de lokale functiever schillen tussen de gilden te kunnen achterhalen. Aanwijzingen voor een duidelijk onderscheid tussen de twee of meer gilden ter plaatse droegen bij aan de keuze. In elke geselecteerde plaats moest dus ten minste één gilde zijn, maar in de meeste plaatsen waren er meer. Met de oprichtingsdatum in het achterhoofd kwamen er plaatsen in aanmerking waarin minstens één gilde in of vóór het eerste kwart van de zeventiende eeuw werd opgericht.

Een onderzoek naar de schuttersgilden en de identiteit van gildebroeders is niet mogelijk zonder bronnen met de namen van gildeleden. Het vinden van die bronnen was niet altijd gemakkelijk. Van de 162 gilden die reageerden op de vragenlijst betreffende het gildeonderzoek, gaven tien gilden aan niet over een archief te beschikken. Vijftig gilden gaven aan het gildearchief (gedeeltelijk) bij een overheidsinstelling (van gemeentehuis tot rijksarchief) te hebben ondergebracht en maar liefst 102 gilden gaven aan het archief particulier te beheren. 57 Schuttersgilden deelden mee dat het particuliere archief (gedeeltelijk) was geïnventariseerd. In negentien van de 57 gevallen was er alleen sprake van een twintigste-eeuws archief. De archieven van de gilden zijn, buiten de *caerte*, meestal slecht bewaard. Veel gilden lieten weten dat het archief verloren was gegaan door brand of diefstal. Onachtzaamheid is waarschijnlijk bij de meeste gilden de belangrijkste reden geweest voor verlies van kostbare informatie. Het gegeven dat, in tegenstelling tot het 'normale' archief, het belangrijkste archiefstuk van de gilden, de oprichtingsakte, vaak wel bewaard is gebleven, wijst daarop. Een goed toegankelijk archief, het liefst met veel ledenlijsten, was een vereiste voor het slagen van het onderzoek. Doel van het onderzoek is immers zicht krijgen op de leden en te onderzoeken of, en zo ja in hoeverre, de ledenbestanden van de schuttersgilden een afspiegeling waren van de maatschappelijke en economische gelaagdheden in een dorp of stad.

Ledenlijsten en dodenlijsten waren belangrijk voor het biografische deel van het onderzoek; verslagen en andersoortig materiaal gaven inzicht in de activiteiten en omgang binnen de groep. Inzage in stukken van bijvoorbeeld het Sint-Catharinagilde Eindhoven leerde dat rekeningen bruikbare bronnen zijn voor het achterhalen van namen van gildebroeders. Bij gebrek aan ledenlijsten was het koningszilver een alternatieve en aanvullende materiële bron. Via dit zilver, waarop meestal naam, beroep en jaartal staan vermeld, zijn ook andere namen te achterhalen (via doop- en trouwboeken en in kerkarchieven, et cetera). Het gildezilver is een 'gouden' bron voor namen van koningen; de oprichtingsakten en de *caerten* zijn dat voor de bestuursleden in de beginperiode en de boodschap die zij wilden uitdragen. Om geselecteerd te worden, moest er binnen een plaats dus minimaal één gilde zijn met een uitgebreid en toegankelijk archief of een aanzienlijke collectie zilver. Dit zilver hoefde in principe niet voorhanden te zijn; vaak waren goed opgestelde inventarissen voldoende. Een laatste, maar niet onbelangrijk criterium was de medewerking van de gildebroeders. De gilden moesten toegang verschaffen tot het vaak particulier beheerde archief en het gildezilver en gildebroeders moesten bereid zijn daarvoor tijd vrij te maken. Vele uren zijn doorgebracht bij gildebroeders thuis, aan de keukentafel of in het gildehuis.

Koningsschild van het Sint-Jorisgilde Gemert. In het schild is de datum later 1403 ingekrast. (Foto: A. Grassens)

Koningsschild uit 1659 van het Sint-Jorisgilde Rijsbergen, met beroep, naam, datum en gedicht. (Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

Koningsschild uit 1969 van het Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde. De afbeelding van de beroepen gaat met zijn tijd mee. (Foto: Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde)

Op basis van al deze selectiecriteria zijn uiteindelijk tien plaatsen gekozen met in totaal achttien functionerende gilden (tabel 2). Hieronder bevinden zich vier Sint-Jorisgilden, twee Sint-Catharinagilden en vier Sint-Sebastiaansgilden, waarvan er twee een dubbele naam hebben. De patroonheiligen van de geselecteerde gilden weerspiegelen het patroon van de naamgeving van schuttersgilden in Noord-Brabant door de eeuwen heen. De gilden die uit de vijftiende eeuw stammen zijn vooral Sint-Jorisgilden, Sint-Catharinagilden en Sint-Antoniusgilden. De zestiende eeuw is de eeuw van de Sint-Jorisgilden en Sint-Sebastiaansgilden. Naast Sint-Joris werden Sint-Catharina en Sint-Barbara, vaak in combinatie, steeds belangrijker. Het Sint-Barbaragilde in Vught is hiervan een voorbeeld. Bovendien verschijnen er dan ook veel gilden met als patroon de lokale parochieheilige, zoals Sint-Agatha, Sint-Martinus, Sint-Servatius en Sint-Willebrordus. De zeventiende eeuw is qua naamgeving de eeuw van diversiteit. Opvallend is de opkomst van de Sint-Ambrosiusgilden en Sint-Christoffelgilden, die eerder nog niet voorkwamen. In de achttiende eeuw zijn vooral Sint-Ambrosius en Sint-Sebastiaan goed vertegenwoordigd. In de negentiende eeuw werden schuttersgilden opgericht met opvallend veel afwijkende patroonheiligen, zoals Sint-Albertus, Sint-Blasius, Sint-Theobaldus en Sint-Bavo. Twee geselecteerde gilden hebben van oorsprong geen patroonheilige, namelijk het Cloveniersgilde uit Grave en het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg, dat in 1665 als protestant gewerengilde, dus zonder patroonheilige, opgericht werd en later katholiek werd. Zij zijn hierdoor ‘uitzonderlijke’ gevallen.

Tabel 2: Geselecteerde schuttersgilden en hun afkorting.

Plaats	Naam Schuttersgilde	Afkorting
Eindhoven	Sint-Catharinagilde	CE
Eindhoven	De Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan	RGSE
Gemert	Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde	ASG
Gemert	Sint-Jorisgilde	JG
Grave	Cloveniersgilde	KG
Heeswijk	Sint-Willebrordusgilde	WH
Hooge Mierde	Sint-Jorisgilde	JHM
Lage Mierde	Sint-Ambrosiusgilde	ALM
Lage Mierde	Sint-Sebastiaansgilde	SLM
Oudenbosch	Sint-Sebastiaansgilde	SO
Rijsbergen	Sint-Bavogilde	BRIJ
Rijsbergen	Sint-Jorisgilde	JR
Tilburg	Sint-Dionysiusgilde	DT
Tilburg	Sint-Jorisgilde	JT
Tilburg	Koninklijke gilde Sint-Sebastiaan van Willem III	ST
Vught	Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde	BSV
Vught	Sint-Catharinagilde	CV
Raamsdonk	Sint-Bavogilde	BRA

1.2-2 Geschiedenis van de gilden en ledenonderzoek

De prosopografische onderzoekseenheid bestaat in dit onderzoek uit gildebroeders die tussen 1600 en 2000 lid waren van één van de achttien geselecteerde schuttersgilden. Met de prosopografie is het in principe mogelijk een totaalbeeld te schetsen van alle mensen en relaties binnen deze groep. Het gehele netwerk, het geheel van sociale relaties binnen een bepaald afgebakend gebied, wordt op die manier bestreken.⁵⁵ Op het niveau van het persoonlijke netwerk van de gildebroeder, een stelsel van relaties met een bepaalde broeder als knooppunt, kan vervolgens de vraag worden gesteld: wat ontleent een gildebroeder aan zijn netwerk?

Voor elk geselecteerd gilde werd met het softwareprogramma Access een drietal tabellen aangemaakt. In de eerste tabel werden de beschikbare archiefstukken geïnventariseerd en beschreven. Naar veel gilden was al studie verricht. Zo verschenen er in 1982 boeken over de geschiedenis van de Gemertse en Eindhovense gilden.⁵⁶ Het gilde uit Grave verrichtte zelf onderzoek naar de leden en over het gilde uit Heeswijk werd in het kader van dit onderzoeksproject in 2003 door Theo Ellerman een scriptie afgerond.⁵⁷ Over veel gilden werden artikelen geschreven die verschenen in bladen als *Brabants Heem*, *De Kleine Meijerij*, *De Gildetrom* en diverse heemkundige uitgaven. In de gevallen waar er geen studie naar het gilde was verricht, werd deze tabel gebruikt voor de beschrijving van het gilde. Daarvoor werden veel bronnen letterlijk ingevoerd, waarna ze geanalyseerd werden en eventueel gekoppeld aan personen.⁵⁸ Met behulp van een index van trefwoorden kon het materiaal in verband worden gebracht met de verschillende gebruikte theorieën.

Voor inzicht in de geschiedenis van de schuttersgilden is vooral gebruik gemaakt van het gildearchief zelf. Kasboeken, notulen en verkiezingsdocumenten, evenals correspondentie, jubileauitgaven en reglementen gaven een overzicht van denken en handelen. Aanvullende informatie werd gevonden in stadsrekeningen en parochiearchieven. Het koningszilver werd beschouwd als – het helaas verder nauwelijks aangetroffen – egodocument. In de overgeleverde documenten is concreet gekeken naar veranderingen in de reglementen, verschuivingen in taken en functie van het gilde, naar verschuivingen in zelfbeeld en zelfreflectie en de daarbij behorende veranderingen in het ledenbestand. In vrijwel alle archiefstukken kwamen namen voor die belangrijk waren bij het reconstrueren van het ledenbestand. In een tweede tabel werden alle gevonden leden verzameld. Ieder lid kreeg een uniek nummer dat werd gekoppeld aan een jaartal van vermelding. Dit eerste jaartal van vermelding was afhankelijk van de beschikbare bronnen. Sommige gilden hielden exact bij wanneer iemand

Tabel 3: Vormgeving ledentabel.

Gildenummer
Identificatienummer
Jaartal
Achternaam
Varianten achternaam
Toenaam
Titel
Voornaam
Patroniem
Adres
Woonplaats
Geboortedatum
Geboorteplaats
Vader met eventueel identificatienummer
Moeder
Beroep 1
Beroep 2
Beroep 3
Lid sinds
Lid tot
Functie met jaartal 1
Functie met jaartal 2
Functie met jaartal 3
Aard lidmaatschap
Gehuwd
Overleden
Bijzonderheden
Bron

intrad en uitrad. Bij andere gilden werd alleen de huwelijks- of overlijdensdatum genoteerd. Niettemin was voor vrijwel ieder gildelid een tijdsaanduiding van lidmaatschap aan te geven. Verdere gegevens in dit bestand waren, voorzover bekend en direct uit de bronnen te halen: titel, naam, patroniem, adres en woonplaats, geboortedatum, geboorteplaats, vader en moeder, beroep, intrededatum, uittrededatum, functie binnen het gilde, echtgenote en overlijdensdatum (tabel 3). Ieder gildelid werd slechts eenmaal in het bestand opgenomen, ongeacht of hij (of zij) meer keren intrad of van functie veranderde. Veelal waren echter alleen de naam en functie bekend. De namen werden gestandaardiseerd om ze op alfabetische volgorde te kunnen zetten en op deze wijze familierelaties te achterhalen. De beroepen werden in het bestand gecodeerd met behulp van de HISCO-methode, dat aan ieder beroep een unieke code toekent op basis van functie-eisen en werkzaamheden. Door de codering zijn beroepen uit het verleden te vergelijken met hedendaagse beroepen en kan er een bepaalde status

aan worden verbonden.⁵⁹ Belangrijk om te vermelden is dat beroepen met een hoge status eerder vermeld worden in de bronnen dan beroepen met een lagere status. Daarmee moet rekening gehouden worden bij het typeren van een schuttersgilde. Veel gilden concluderen na vluchtig onderzoek op basis van het eigen archief dat het gilde een vereniging van voorname mannen was.

De ledengegevens gaven een eerste zicht op doorloop en verschuiving van functies binnen het gilde en op de familieverbanden en lieten zien dat het in- en uitgaan van de gildebroeders verbonden was aan bepaalde tijden. Hoewel er gestreefd werd naar een zo volledig mogelijke ledenlijst van 1600 tot 2000, is het voor geen enkel gilde gelukt een compleet overzicht te maken van alle leden. Hiaten in het archief en vooral het gebrek aan ledenlijsten in bepaalde perioden waren daarvan de oorzaak. In de derde tabel ten slotte werden de personen uit de tweede tabel gekoppeld aan relaties binnen en buiten het gilde. In deze tabel werd het netwerk gereconstrueerd.

1.2-3 Steekproef

Via de archieven van de achttien gilden werden 9.118 leden achterhaald. Het gemiddelde komt daarmee uit op 507 leden per gilde. Weglating van de twee uitersten, het Sint-Jorisgilde uit Gemert met het grootste aantal leden en het Sint-Bavogilde uit Raamsdonk met het kleinste aantal leden, maakt niet veel verschil: we komen dan uit op gemiddeld 504 leden per gilde over de periode van vier eeuwen. Van acht van de achttien gilden zijn meer dan 500 leden achterhaald; voor acht andere gilden gaat het om 300 tot 500 leden. Van twee gilden zijn minder dan 300 leden achterhaald. Uitgaande van de acht gilden met het hoogste ledenaantal, waarvan we samen 5.735 leden terugvonden, dus met een gemiddelde van 717 leden per gilde, kunnen we stellen dat in het onderzoek 71% van het totale aantal gildebroeders wordt gepresenteerd.

In de gegeven onderzoekstijd was het niet mogelijk de familiebanden en het netwerk van iedere gildebroeder (9.118 individuen!) te achterhalen. Het inperken van de onderzoeksgroep heeft niet alleen een nadeel, maar ook een voordeel. Er kan dieper ingegaan worden op individuen en hun netwerk. Daarom is er gekozen voor een aselechte, dubbel gestratificeerde steekproef.⁶⁰ Zoals uit de beschrijving van de selectie van plaatsen en schuttersgilden blijkt, was een aselechte steekproef uit de bestaande schuttersgilden geen optie. De omvang van de steekproef is per stratum vastgesteld. De steekproef is dubbel gestratificeerd, dat betekent dat er twee steekproefkaders zijn.

55 Knipscheer, *Oude mensen en hun sociale omgeving*, 21.

56 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*; Melssen, *De Ridderlijke Gilde*.

57 Ellerman, *Traditie en vernieuwing*.

58 Zie hiervoor: Boonstra & Breure, *Historische informatiekunde*.

59 Van Leeuwen, Maas & Miles, *HISCO*.

60 Mandemakers & Bijsterveld, 'Prosopography and Random Samples', 25-38.

De schuttersgilden in de tien plaatsen zijn de eerste laag in de steekproef. De tweede laag omvat de namen van de gildebroeders. De gildeleden werden op basis van het eerste jaar van vermelding gesorteerd per periode. Uit deze laag werden per 25 jaar aselekt twee leden getrokken. Per gilde zijn dus, ongeacht het aantal leden dat bekend is, twee gildebroeders per 25 jaar geselecteerd over de periode van vier eeuwen, met als startpunt 1600 (tabel 4). Dat betekent dat er zestien tijdsperiodes zijn. Over gemiddeld vier eeuwen zouden er per gilde in het ideale geval dus $2 \times 16 = 32$ geselecteerden moeten zijn. Dit is echter niet altijd het geval. Bepaalde perioden zijn door gebrek aan bronnen minder goed gedocumenteerd. Dit kan per gilde en per periode verschillen. Twee gilden voldeden aan het ideaal en hadden uiteindelijk 32 representanten. Per tijdsperiode zouden er 36 (want per tijdsperiode uit 18 gilden twee personen) geselecteerden moeten zijn, met een totaal van 576 leden. In het gefuseerde gilde Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan uit Vught zijn in de achttiende eeuw tweemaal twee leden extra getrokken omdat het gilde toen nog niet was samengevoegd.

In de hachelijke gevallen dat er geen informatie werd gevonden over beide leden in een bepaalde periode, werd een ander lid aselekt gekozen. Bij dit soort uitzonderingen was er vaak sprake van een zeer korte lidmaatschapsperiode, een lid dat niet verwant of op enige wijze bevriend was met een medebroeder en/of weinig sociaal aanzien genoot (tabel 4). Het niet kunnen identificeren van een persoon is een probleem waarmee iedere prosopografische studie worstelt. Het vergroten van het aantal steekproefelementen is geoorloofd, omdat toevoeging van het aantal elementen, boven de benodigde minimale hoeveelheid, geen afwijking oplevert.⁶¹ Bijtrekken was niet mogelijk als er uit een bepaalde periode geen leden bekend waren. Het ideale aantal kon voornamelijk door afwezigheid van bronnen niet bereikt worden. Uiteindelijk werd met de operationele steekproef 82% van de theoretische steekproef (470 individuen) verkregen. In sommige perioden lijken er beduidend meer leden te zijn en dus geselecteerd dan in andere. Als sorteer- en selectiecriteria zijn de jaartallen van eerste vermelding genomen. Deze jaartallen geven het moment aan waarop men lid werd of juist overleed. Dit kan per gilde verschillen. Sommige gilden hielden exact bij wanneer iemand intrad, andere gilden vermeldten alleen het overlijden of de huwelijksdatum. Dit heeft consequenties voor de periodisering. In de gevallen waarbij alleen de huwelijksdatum of het overlijden werd opgetekend, kan voor de perioden dat er weinig leden lijken te zijn, ook het getal van de voorgaande periode gelden.

Met de steekproefmethode kunnen relaties binnen en buiten het gilde uitstekend in beeld worden gebracht. Door de familierelaties van de geselecteerde gildebroeders te reconstrueren komen ook veel niet-geselecteerde gildebroeders in beeld. Alleen de berekening van familierelaties van de geselecteerde

Tabel 4: Selectieperioden.

Periode	Theoretisch aantal	Feitelijk aantal
1600-1625	36	21
1626-1650	36	23
1651-1675	36	19
1676-1700	36	20
1701-1725	36	24
1726-1750	36	32
1751-1775	36	32
1776-1800	36	33
1801-1825	36	32
1826-1850	36	34
1851-1875	36	34
1876-1900	36	34
1901-1925	36	32
1926-1950	36	30
1951-1975	36	34
1976-2000	36	36
Totaal	576	470

470 leden leverde al 1821 gildeleden op, 19% van het totale aantal gildebroeders. Dat resulteert in een analyse van gemiddeld 101 gildebroeders per gilde. Hoewel het gebruik van perioden als kader voor de steekproef veel nadelen met zich meebracht, was het voor dit onderzoek de enige manier om ontwikkelingen en verschuivingen in de ledenbestanden te achterhalen. Het idee achter de methode is dat de aselekte steekproef uit de tweede laag representatief is voor de eerste laag, de schuttersgilden in de tien plaatsen. En wellicht hebben ze daardoor zelfs een zekere geldigheid voor de Noord-Brabantse gilden als geheel.

1.2-4 Biografische gegevens

Van iedere geselecteerde gildebroeder⁶² werd de achtergrond onderzocht. De genealogische gegevens, zoals achternaam, voornamen, geboortedatum en overlijdensdatum, namen van de ouders en echtgenote werden ingevoerd in de ledentabel. Van belang was de vraag van wanneer tot wanneer men lid was en of de gildebroeder deken, koning of keizer is geweest. Ook de duur van het lidmaatschap en functies binnen het gilde werden in deze tabel ondergebracht. Voorzover ze direct uit het gildearchief te halen waren, werden voor alle gildebroeders gegevens over familierelaties, maatschappelijke achtergrond en status in eerste instantie onder bijzonderheden geplaatst. Adressen en woonplaats waren vaak te achterhalen uit de ledenlijsten. Al deze gegevens werden ingevoerd in de ledentabel, om zo een overzicht te creëren met gegevens van niet-geselecteerde gildebroeders. Van de internetdatabanken

Gildekoning. (Foto: Piet den Blanken)

van het RAWB en ISIS,⁶¹ waarin veel genealogische informatie te vinden is, werd dankbaar gebruik gemaakt bij het aanvullen van gegevens in de ledenlijst. Voor veel gildebroeders binnen en buiten de selectie werden met behulp van dit programma gegevens gevonden over geboorte, huwelijk en overlijden. Hierdoor konden algemene berekeningen gemaakt worden die zicht gaven op gemiddelde leeftijd van intreden en de lidmaatschapsduur. Hierbij moet worden aangetekend dat leden met een hogere sociale status vaker geïdentificeerd konden

worden. Zij komen vaker in verschillende bronnen voor en hebben bovendien vaak een afwijkende achternaam. Leden van wie alleen een patroniem bekend is, vaak een aanduiding voor een lagere status, konden minder gemakkelijk worden geïdentificeerd, maar door duidelijke familieverbanden kon er uit de ledenlijsten toch vaak informatie over de betrokkenen worden verkregen.⁶⁴

De geselecteerde gildebroeders kregen in de overzichtstabel de code SEL om ze te kunnen onderscheiden van de rest. De unieke nummers van iedere geselecteerde werden gekoppeld aan een derde tabel, die de naam +PERSONEN kreeg, waarin de personen werden gekoppeld aan relaties binnen en buiten het gilde. De bekende familiebanden werden hierin, zover dat mogelijk en waardevol was, zowel patrilineair als matrilineair van achterkleinzoon tot aan de overgrootvader, met meeneming van eventuele oudooms en achterneven, dus tot de vierde graad beschreven. In het verleden, zeker in kleine gemeenschappen, werden bloedverwanten tot in de vierde graad gezien als 'naaste' verwanten. Voor de beginperiodes van de schuttersgilden was het zoeken naar overgrootvaders of zelfs grootvaders overbodig omdat zij weinig invloed op het lidmaatschap konden uitoefenen. De meer nabije familieleden zullen grotere invloed hebben gehad. Voor het vinden van de redenen voor lidmaatschap van de geselecteerde gildebroeders had het weinig zin te kijken naar kinderen van oudooms of huwelijksgetuigen van achterneven, zeker als er meer nabije relaties in het spel waren. De familierelaties zijn in zeventien vormen van verwantschap ondergebracht. Deze werden gesorteerd per verwantschapsgraad en onderverdeeld in de drie soorten van verwantschap: bloedverwanten, aanverwanten en geestelijke verwanten (tabel 5).

Familieleden die ook lid waren, werden met hun eigen unieke code weer aan het ledenbestand gekoppeld (tabel 6). De genealogische gegevens werden gevonden in de kerkelijke en gemeentelijke bevolkingsadministratie, zoals de doop-, trouwen en begraafboeken en het bevolkingsregister. Er werd ook dankbaar gebruik gemaakt van gepubliceerde en niet-gepubliceerde stamboomonderzoeken van families en van gildebroeders met betrekking tot het gilde en gilderelaties. Het toenemende aantal genealogische publicaties op internet bespaarde veel tijd. Uit de +PERSONEN tabel konden alle soorten relaties worden gefilterd. Omdat de tabel alle relaties weergeeft, werden er ook totaalberekeningen mee gemaakt.

⁶¹ Bijsterveld, *Laverend tussen Kerken wereld*, 17.

⁶² Enkele onderzochte gilden hebben ook vrouwelijke leden, zij worden gildezusters genoemd. De steekproef bevat enkele gildezusters. Het schuttersgilde is en was vooral een mannenaangelegenheid. Daarom wordt gildezuster alleen gebruikt als we over een individu spreken en zullen we als we het over de leden hebben, spreken over gildebroeders. Met oprechte excuses!

⁶³ <http://www.bhic.nl/site/index.php?naam=home/database/isis> en <http://www.regionaalarchiefwestbrabant.nl/>

⁶⁴ Bijsterveld, *Laverend tussen Kerk en wereld*, 24.

Tabel 5: Verwantschappen.

Vorm	Bloedverwantschap	Aanverwantschap	Geestelijke verwantschap
1e graad	Vader Zoon		
2e graad	Broer Grootvader Kleinzoon		
3e graad	Oom Neef Overgrootvader Achterkleinzoon		
4e graad	Achterneef Oudoom		
Door huwelijk		Schoonvader Schoonzoon Zwager Echtgenoot	
Verkozen			Getuige Vriend

Tabel 6: vormgeving koppeling tabel 3.

Koppeling identiteitsnummer
Relatiesoort
Origineel identiteitsnummer
Jaar
Achternaam
Voornaam
Geboortedatum
Geboorteplaats
Woonplaats
Echtgenoot
Overlijdensdatum
Beroep
Bijzonderheden

Vervolgens werd er geprobeerd zoveel mogelijk gegevens te achterhalen over maatschappelijke achtergrond en status, zoals beroepen (ook van de familieleden), gegevens over inkomen en vermogen, bestuurlijke functies in de plaatselijke gemeenschap, het lidmaatschap van andere verenigingen en andere relevante gegevens, bijvoorbeeld over incidenten, eventuele veroordelingen of studie. Veel van deze informatie was direct of indirect te vinden in het gildearchief, bijvoorbeeld door bewaarde bidprentjes. Verder werd in de gemeente- en rijksarchieven gezocht naar kohieren van hoofdelijke omslag en memories van successie voor vermogensgegevens. Gegevens over lidmaatschap van andere verenigingen werden gevonden in publicaties over die andere verenigingen, bijvoorbeeld de negentiende-eeuwse harmonie of sociëteit. Aanwijzingen over relaties met andere verenigingen

werden veelal in de gildearchieven gevonden. Soms werden daarvoor ook de archieven van andere verenigingen bekeken. Veel persoonsinformatie was te vinden op de CD-Roms met de tijdschriften *De Brabantse Leeuw* en *Taxandria*. Ook lokale en regionale studies leverden informatie op over levensloop en carrière van gildebroeders, soms zelfs complete biografieën.

Het onderzoek richtte zich ook op de hedendaagse gildebroeder en zijn beleving. Daarom is er een tiental interviews gehouden en verwerkt met gildebroeders volgens de *oral history*-methode. Vaak werden deze interviews afgenomen in een voor de gildebroeder vertrouwde omgeving, zoals thuis of in het gildehuis. Voor het Sint-Ambrosiusgilde uit Lage Mierde was een interview de enige mogelijkheid om te achterhalen hoe het werd heropgericht en wanneer men ging schieten. Een interview met een lid dat al vijftig jaar bij het gilde zat, bracht uitkomst. Korte interviews tijdens gildedagen en vraaggesprekken tijdens gildedagen gaven ook veel bruikbare informatie over de gildebeleving.

De hedendaagse gildebroeders vulden een enquête in over de achtergronden van hun gildelidmaatschap. Hierin kwam aan bod welke waarde(n) de gildebroeder aan het gilde hecht, wat volgens hem de taken van het schuttersgilde in verleden en heden zijn en welke redenen hij had voor toetreding. Het opstellen en uitwerken van een enquête met deze thema's bleek niet eenvoudig. De vragenlijst bestond uit dertien open vragen om de mening en beleving van de leden de ruimte te geven (tabel 7).

De verschillen in reacties op de enquête kenmerkten de diversiteit van de gilden en hun leden. Veel gildebroeders achtten de vragen te persoonlijk, te moeilijk of juist te simpel. Aangezien er vaak gevraagd werd naar abstracte zaken is het niet verwonderlijk dat veel gildebroeders de enquête met standaardantwoorden invulden. Sommige gildeleden gebruikten de ruimte om hun visie op de toekomst van het gildewezen te geven, anderen gebruikten trefwoorden of maakten grappen. Nuances in de vragen wekten bij sommigen irritatie op, omdat men het idee had dat men zichzelf aan het herhalen was. Af en toe was er verwarring over de vragen met betrekking tot de taken van het gilde. Sommige gildebroeders vulden hun eigen taken, als deken of koning, in. Aanpassing van de vragenlijst voor een betere respons had niet het gewenste effect. In de loop van het onderzoek bleek dat dit niet alleen te wijten was aan de manier van vraagstelling. In iedere vereniging zijn er meer en minder actieve leden die meer of minder betrokken zijn bij de organisatie en deelname aan activiteiten. De minder actieve leden participeren met name in de hoofdactiviteit van de vereniging en nemen weinig andere taken op zich. Zo werkt het ook bij de schuttersgilden.

Gildebroeders in gesprek tijdens een gildedag. (Foto: Piet den Blanken)

De vragen werden veelal beantwoord door ‘de oude garde’, of ‘de harde kern’, de meer betrokken en actieve leden van het gilde. Vrijwel alle bestuursleden gaven een uitgebreid antwoord op de vragen. De invloed van het gildebestuur op de gildebroeders speelde ook een rol bij de retournering van de enquêtes. Daar waar het bestuur stevig aandrong, was het resultaat het best. Van de drie gilden waarvan enkele leden op andere wijze in het onderzoek participeerden (bijvoorbeeld door lidmaatschap van de begeleidingscommissie of veelvuldig contact in verband met andere onderdelen van het project) kwam de grootste respons. Van de gilden met schietcompetities als voornaamste activiteit kwam de minste respons. Van de ongeveer 470 leden reageerden 207 gildebroeders. Dat komt neer op 44 procent van de leden. De enquête bleek uiteindelijk waardevol omdat veel uitkomsten niet in meerkeuzevragen te vatten waren.

Tabel 7: Enquête.

Vragen enquête gildebroeders
1. Hoe zou u uw gilde willen omschrijven?
2. Hoe bent u bij het gilde gekomen?
3. Om welke persoonlijke redenen bent u lid van het gilde?
4. Welke redenen voor lidmaatschap bestaan er volgens u nog meer?
5. Hoe belangrijk is het gilde voor u?
6. Wat zijn voor u de voordelen van het lidmaatschap?
7. Wat waren de maatschappelijke taken van uw gilde in het verleden?
8. En in het heden?
9. Wat is naar uw mening het doel en de hoofdtaak van het gilde?
10. Kent u de <i>Caerte</i> ? Ja/Nee
11. Hoe belangrijk is deze voor u?
12. Ziet u wezenlijke verschillen tussen uw gilde en andere gilden? Zo ja, welke?
13. Uw gilde en andere schuttersgilden bestaan nog steeds. Wat is volgens u de reden?

Familierelaties binnen het gilde zijn geen uitzondering. Familie Antonius uit Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Verder zijn er diverse interviews afgenomen om de familiere-
laties en de redenen voor het lidmaatschap in beeld te brengen.
Het achterhalen van deze gegevens leek daarmee voor de
twintigste eeuw eenvoudig. Om privacyredenen en vanwege
de niet-toegankelijke burgerlijke-standgegevens zijn de gilde-
broeders uit de twintigste eeuw niet, zoals verwacht, het best
vertegenwoordigd. Vooral de broeders uit de eerste helft van de
twintigste eeuw konden niet goed worden onderzocht. Navraag
bij de hedendaagse gildebroeders leverde niet veel op.

De biografische gegevens werden door middel van het iden-
titeitsnummer gekoppeld aan de archieftabel om zo in hun
context beschouwd te worden. Individuele informatie kon
op basis van het identiteitsnummer gemakkelijk uit de tabel
worden gefilterd. Al verwerkte informatie met betrekking op
de geselecteerde gildebroeders werd met toevoeging van het
identiteitsnummer gekoppeld aan de persoonsinformatie. Een
overzicht van de geselecteerden is te vinden in de bijlage.

1.3 Indeling

In hoeverre geeft de aangegeven selectie van personen een
representatief beeld van de leden van schuttersgilden? De
aselecte steekproef van 470 personen, met de familiere-
laties erbij oplopend tot 1821 personen, bevat twintig procent van de totale
populatie. Er is in deze steekproef geen onderscheid gemaakt
naar beroepsgroep, afkomst of gildelfunctie. De selectie is
slechts gemaakt op basis van gildelidmaatschap in een bepaalde
periode. Het kader is te betwisten, maar was in de opzet van dit
onderzoek de beste keuze. Een steekproef over bijvoorbeeld
ijkjaren had minder gildebroeders opgeleverd. Een andere optie,
een steekproef over het geheel, zonder indeling in perioden, had
de negentiende en twintigste eeuw bevoordeeld.

Een tijdsspanne van vier eeuwen wordt door veel historici als
onoverkomelijk ervaren in onderzoek naar een maatschap-
pelijk verschijnsel. De materie zou niet voldoende kunnen
worden uitgediept en sommige perioden en verschijnselen

zouden te weinig aandacht krijgen of niet in hun historische context kunnen worden gezien. Schuttersgilden zijn eeuwenoude organisaties die in hun context en dynamiek moeten worden bekeken. Dat betekent in dit geval dat er geen uitgebreide gildegeschiedenissen worden geschreven, maar dat er wordt gekeken naar processen. Iedere gildebroeder is, net als ieder gilde, uniek. Door de prosopografische aanpak wordt het unieke van het individu enigszins ondergeschikt gemaakt aan het gemeenschappelijke van de groep, het schuttersgilde. Dit wordt afgezet tegen de groep van schuttersgilden. De processen worden herleid uit de kwantitatieve gegevens.

De onderzoeksresultaten worden met behulp van literatuur en archiefonderzoek geconfronteerd met de sociale en culturele context waarbinnen de plaatselijke gilden functioneerden. De aandacht wordt dan in het bijzonder gericht op de vormgeving van de eigen identiteit. Gebeurtenissen of opvattingen van gildebroeders die illustratief zijn voor passages in de hoofdstuktekst, zijn aldaar steeds in kaders weergegeven. De hoofdstukken zijn zodanig ingedeeld dat eerst het individuele, vervolgens de gilden als groep en tenslotte de overkoepelende

institutie van het gildewezen aan de orde komen. We gaan daarbij telkens in op de elementen verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige. Hoofdstuk 2 gaat in op het fenomeen schuttersgilden. Hoe zijn ze ontstaan, wat is er tot op heden over geschreven en wat zijn de meningen erover? Tevens worden de onderzochte schuttersgilden voorgesteld. Hoofdstuk 3 beschrijft enkele taken en gebruiken van de gilden en gaat in op de toelatingseisen voor het gilde en de herkomst van de gildebroeders.

In hoofdstuk 4 komt de gildebroeder aan bod. Wat waren zijn persoonlijke redenen voor lidmaatschap? Hoofdstuk 5 zal de wisselwerking tussen individu en collectief op gildeniveau beschrijven. Hoofdstuk 6 gaat in op het gildewezen, waarbij niet alleen lokale verschillen, maar ook regionale en provinciale aspecten zullen worden belicht. In hoofdstuk 7 zullen de resultaten van het onderzoek met behulp van het begrip sociaal kapitaal op hun waarde worden geschat. De antwoorden op alle gestelde vragen zullen uiteindelijk in de slotbeschouwing worden samengevat, waarmee wordt aangetoond dat de vraag “waarom ben jij gildebroeder?” geen overbodige vraag is.

Een 'nieuw' ritueel. De massale opmars. (Foto: Piet den Blanken)

2

SCHUTTERS-GILDEN: TERREINVERKENNING EN OMSCHRIJVING

2.1 Wat is een schuttersgilde?

Het is moeilijk een definitie te verbinden aan een dynamische instelling als een schuttersgilde zonder het verleden én het heden te kort te doen. Hieronder wordt de gangbare definitie beschreven, worden de belangrijkste kenmerken van gilden aan de hand van een tweetal alternatieve definities bekeken, en wordt tot slot een definitie uitgewerkt die geschikt is voor dit onderzoek.

De algemeen gebruikte en geaccepteerde definitie van een (Brabants) schuttersgilde luidt: “een vereniging op vrijwillige basis die zich ten doel stelt gezamenlijk ter ere van God en in het bijzonder de patroonheilige(n) godsdienstige plichten te vervullen, elkaar onderling hulp en bijstand te verlenen, de maaltijd te vieren, en de wapens te hanteren ter vermaak of ter verdediging en bescherming van de eigen woonplaats”.⁶⁵ De omschrijving verenigt tegenwoordige religieuze en sociale elementen en voegt daar een historisch element aan toe, namelijk het hanteren van de wapens ter verdediging van de eigen woonplaats. De definitie benoemt een mengelmoes van vroegere en hedendaagse taken, die in werkelijkheid ook nog eens per gemeenschap verschillen. De definitie is te lang en te ongenueanceerd en daarmee niet geschikt voor gebruik in dit onderzoek of geschikt als dé definitie van een schuttersgilde, een definitie die recht doet aan het verleden en het heden en waarmee ieder gilde uit de voeten kan.

Een Limburgse schutter zegt het zo: “Een schuttersgilde is een vereniging van vrije mensen die zich aaneengesloten hebben om de zwakkeren in de maatschappij te beschutten, te beschermen, in broederschap, trouw en dienstbaarheid in het

diepe Christelijke besef dat men zijn broeders hoeder is.”⁶⁶ Deze definitie is gebaseerd op, naar men algemeen aanneemt, de oorspronkelijke betekenis van het woord schutten of schutter. Opvallend is dat zowel beschutten als beschermen genoemd wordt. Nog opvallender is dat deze definitie geen wapens noemt en dus ook op een kerkelijke broederschap van toepassing zou kunnen zijn. In deze definitie worden de vrijwillige basis, de christelijke waarden en de sociale houding benadrukt.

W. Cornelissen heeft het in zijn werk over het gilde Sint-Anna uit Nuenen aangedurfd een definitie te geven van een dorpsgilde. Hij schrijft dat een schuttersgilde “een van oorsprong kerkelijke broederschap met een openbare functie” is, “die de schietsport beoefent en die zo mogelijk haar gebruiken en gewoonten in stand houdt.”⁶⁷ Hij legt hiermee de nadruk op het sociale karakter van de gilden, de schietsport en het traditionele of historiserende karakter.

Zowel onderzoekers als de gildebroeders zelf zijn veelvuldig bezig met de vragen “wat is een schuttersgilde en wat is de oorsprong van de schuttersgilden?” of juist “wanneer is een schuttersgilde een schuttersgilde?” De meeste lokaalhistorische studies richten zich op de materiële zaken die het gilde kenmerken, zoals het zilver, de vaandels, wapens en trommen. Verder worden vooral de *caerten*, de reglementen, vaak onderzocht.⁶⁸ Met etymologische nazoeken en onderzoek naar de oorsprong en ouderdom van het schuttersgilde probeert men het doel en de functie van de schuttersgilden te verklaren.⁶⁹

In deze studie wordt de dynamische gildegeschiedenis onderzocht waarmee het doel en de functie van gilden objectief kunnen worden beschreven. Het bleek niet mogelijk een essentialistische definitie van schuttersgilden te vinden. In

De drinkhoorn van het Cloveniersgilde Grave. (Foto: Cloveniersgilde Grave)

de literatuur over, maar vooral v n de schuttersgilden wordt soms gesuggereerd dat alle schuttersgilden – ongeacht plaats en tijd– bepaalde wezenskenmerken gemeen hebben. Dit is niet het geval. De filosoof Wittgenstein wees in zijn *Philosophische Untersuchungen* op de familieverwantschap die bepaalde klassen van verschijnselen vertonen. In families komen de kenmerkende uiterlijkheden als neuzen, kinnen, ogen en haarkleur steeds in wisselende combinaties voor.⁷⁰ De Noord-Brabantse schuttersgilden vertonen familieverwantschap. In het onderzoek naar de gilden wordt daarom de volgende, abstraherende, definitie van schuttersgilden gebruikt, die uitgaat van bovenstaande definities en kenmerken:

“Een schuttersgilde is een vereniging op vrijwillige basis, met christelijke idealen, een sociale houding en schietactiviteiten in de vorm van vogelschieten en/of koningschieten.”

2.2 Schutters en gilden: theorieën over het ontstaan en de betekenis van de naam

“Doen kond alle luijden, dat ik ter bede van de gemeyne onderzaten van Tilborgh, die een lange tijd van jaaren zekere gilde of schutterij van de handboge en de eenige statuten en ordonantien Henlieden bij mijne voorouders zijn begonst te onderhouden die selve schutterij voor mij en mijne nakomelingen, heeren ende vrouwen van Tilborgh voorschrevene ter eere Gods ende Maria zijne gebenedijde moeder ende eenen glorieusen Ridder ende Martelaar Sinte Sebastiaan gecontinueerd hebbe en continueere mits desen tot verciering en augmentatie van onderlinge liefde tusschen hen lieden ende meer der versekertheij den voornoemde Dorpe van Tilborgh....”⁷¹

Lancelot Schetz, graaf van Grobbendonck, heer van Tilburg vernieuwde in 1652 met bovenstaande woorden de *caerte* van het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg. Zijn motivatie is

duidelijk. Hij refereert aan een lange traditie, dienstbaarheid aan hem en zijn nakomelingen en de betekenis van het schuttersgilde voor het dorp. Ook de broederschap wordt niet vergeten. De instelling die hij met dit reglement berechtigt, noemt hij gilde of schutterij.

Er zijn vele benamingen voor wat de Noord-Brabanders als schuttersgilden kennen. De schutsgilde, gilde, gild, guld, gulde, schut, schuts en scut zijn de belangrijkste. De meest gebruikte namen zijn echter gilde en schuttersgilde. Schutterij zal men een Brabander tegenwoordig zelden horen zeggen. Als de Brabander het over schutterijen heeft, doelt hij op de Limburgse, Gelderse, Oostenrijkse en Duitse schutterijen die, voornamelijk in uiterlijk, van de Noord-Brabantse schuttersgilden verschillen.⁷² In de oude reglementen van de schuttersgilden worden termen als broederschap, schutterij, schut en gilde door elkaar gebruikt, soms zelfs als synoniem. Ook Lancelot van Grobbendonck gebruikte de term schutterij. De oorsprong en definitie van de term zijn voor de hedendaagse gildebroeders belangrijk om hun bestaan te legitimeren en de oorspronkelijke taken te herdefiniëren. Rond het woord schuttersgilde is een discussie ontstaan over de oorsprong van de Noord-Brabantse schuttersgilden. Vanaf het einde van de negentiende eeuw, met de opleving van de interesse voor het volksleven, ging men zich bezighouden met de etymologie van het woord. De woorden schut, schutters en gilde werden onderzocht en er werden diverse thesen en conclusies aan verbonden. Sindsdien verschenen er tientallen uitgaven over gilden, schutterijen en schuttersgilden, voornamelijk geschreven door archivariissen, amateur-historici en gildebroeders. Vanaf de jaren tachtig van de twintigste eeuw is er door de toegenomen belangstelling voor kleinschalige sociale netwerken ook van wetenschappelijke zijde meer belangstelling voor zowel de ambachts- als de schuttersgilden.

Ieder schuttersgilde uit Noord-Brabant bezit wel een kopie uit een deel van *De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant. Overzicht van hetgeen nog bestaat* uit 1933 van J.A. Jolles.⁷³ Jolles, een archivaris uit het oosten van het land, verrichtte baanbrekend werk door alle nog bestaande schuttersgilden en schutterijen van Gelderland, Limburg, Zeeland en Noord-Brabant te beschrijven. Hij gebruikte het zilver, de gildearchieven en *oral history* om een monument voor het gildewezen te creëren. Zijn uitgave zorgde voor een opleving van vele schuttersgilden, een effect waarop we later zullen terugkomen. In de meeste studies over schuttersgilden beslaat de beschrijving van het woord ‘gilde’ een deel van de inleiding. Jolles laat zich hier echter niet over uit en verwijst naar de studie van Jan Ter Gouw over de gilden, waarin deze schrijft: “In het woord gild, of gelijk men in Vlaanderen, Brabant en Gelderland zei: guld, ligt oorspronkelijk de dubbele betekenis van verbond en offer, omdat de leden van

een Gild zich verbonden tot gezamenlijk offeren, 't geen ook een gezamenlijke maaltijd tot gevolg had en daarom was 't oudtijds gewoon, dat men sprak van zijn gilde te eten, dat wil zeggen, met zijn gildebroeders aan de maaltijd zitten".⁷⁴ Ter Gouw noemt ook de theorieën over de herkomst van het woord van de historici Arend en Jacob Grimm, Cornelius Kiliaan, Augustin Thierry en Jules Michelet. Zijn conclusie is: "diep in den nacht der Germaansche oudheid ligt die oorsprong verborgen."⁷⁵ Het werkje van Ter Gouw werd in 1942 heruitgegeven met een nationaal-socialistisch getinte inleiding. Hoewel na de Tweede Wereldoorlog de gilden en studies over de gilden in een kwaad daglicht kwamen te staan door de relatie die werd gelegd met de fascistische ideologie en het corporatisme, bleef Ter Gouw een naslagwerk voor vele (amateur)historici. De wrange bijmaak bleef hangen bij de professionele historici die het onderwerp links lieten liggen. De Germaanse oorsprongstheorie lijkt ver gezocht, maar heeft nog veel aanhangers. De gilden wilden niet alleen aantonen dat zij een eeuwenoude traditie naleefden, maar zij wilden deze traditie ook verder terugbrengen naar een beginpunt, waarmee hun bestaan verklaard zou zijn en tevens hun status verhoogd.

Ook volgens Iven, Bogaerts en Van Gerwen komt de benaming gilde van de oude Germanen. Zij beschrijven in hun overzichtswerk van de Noord-Brabantse schuttersgilden de Germanen als natuurmensen die sterke onderlinge banden onderhielden, ook met de doden, en het meest genoten van goed eten en drinken. De doden werden herdacht met uitgebreide dodenmalen met een religieuze betekenis. Het offer of de bijdrage aan de maaltijd heette gilde. Deze benaming ging over op het maal zelf en later op het gezelschap. De auteurs noemen de maaltijdende gezelschappen de stamgilden, voorlopers van de buurt- en feestgilden.⁷⁶ Nog meer theorieën melden dat 'gilde' afkomstig is uit het Oudnoors, in de betekenis van festijn, of het Oudfries, in de betekenis van drinkgelag en broederschap.⁷⁷ Via de Romeinse *collegia* komen we uit bij de Middeleeuwen. 'Gilde' wordt gerelateerd aan de bekende ambachtsgilden, organisaties waarin beroepsgenoten of groepen van beroepsgenoten zich met toestemming van de plaatselijke overheid verenigden. Het voornaamste doel van de ambachtsgilden was het bevorderen

van de economische belangen van hun leden.⁷⁸ Het woord gilde is vermoedelijk afkomstig van de contributie die men betaalde. 'Gelden' in het Middelnederlands betekent 'betalen' of 'schuldig zijn'. Gilde is in het Latijn *fraternitas*, letterlijk vertaald: broederschap.⁷⁹ De woorden *ghulde* en *confraternitas* of *fraterniteit* werden in de late Middeleeuwen vaak door elkaar gebruikt als aanduiding van een schuttersgilde. Gelden, gelag, geloof en getrouwe zijn enkele van de betekenissen die aan het gilde worden verbonden. "Eer de goden en wees dapper, dit was de Germaanse zedewet; en zo waren mildheid in het offeren en woede in het strijden de verhevenste deugden van de vrome Germaan. Daarom paarde zich aan de religieuze betekenis van 't gild ook de militaire en zien we reeds bij onze heidense voorouders het gildewezen onder den tweeeërlei vorm van offergilden en schutsgilden. De genooten verbonden zich, bij plechtige eede, tot trouw in nood en dood; zij zwoeren elkander met de wapenen bij te staan en te verdedigen als broeders. Zoo werden de gildebroeders ook schutbroeders en wapenbroeders, en zoo werd het offergild tevens een schutsgild", aldus Jan Ter Gouw, die hiermee de oeroude oorsprong van de schuttersgilden bewezen achtte.⁸⁰

Met zijn beschrijving van de schuttersgilden in de Middeleeuwen zwengelde Ter Gouw tevens een discussie aan over het woord schutter. Hij meldt in een noot: "Schut beteekent geen schieten, maar hoede, bewaring" en "Een schutter is dus geen schieter, maar een bewaarder, verweerder, verdediger, beschermer; - een schutterij, een genootschap tot gezamenlijke verdediging."⁸¹ De betekenis van het woord schutter is moeilijk vast te stellen en is tot op heden een twistpunt tussen gildebroeders en wetenschappers.

De eerste betekenis van 'schutter' die we willen noemen is die van de functionaris die vreemd vee opsluit. J. Lijten beschrijft deze optie in zijn artikel over het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant. In de Middeleeuwen werd bij de uitgifte van gemene gronden dikwijls bepaald dat de burens het recht kregen om vreemd vee dat op hun gebied werd aangetroffen, te 'schutten', op te sluiten in een schutskooi.⁸² Men kon het vee weer ophalen na betaling van schutgeld. Deze uitleg komt voor in het Middelnederlandsch woordenboek.

65 Oomen, *Geschiedenis van het gilde van Sint-Catharina Woensel*, 6; Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 15; Bijvelds, "Van 'Zuipschutjes' tot cultuurdragers", 62; Rooijackers, *Rituele repertoires*, 495.

66 www.ouh.nl: Definitie van schuttersgilde op een informatieve website over Brabantse en Limburgse schuttersgilden.

67 Cornelissen, *Geschiedenis van het gilde van St. Anna Nuenen-dorp*, 11.

68 Hier zijn veel voorbeelden van zoals: Donkers, 'kaarde of reglement'; Van Esch, *De caert en attributen*; Van Autenboer, *De kaarten*.

69 Als men het doel of het nut van een fenomeen kent, kan men de functie achterhalen. Zijn het doel en de functie eenmaal verklaard, dan denkt men meestal het fenomeen voldoende onderzocht te hebben. Uiteraard heeft de verklaring van de functie weer zijn invloed op de interpretatie van het doel. Hierdoor kunnen niet alleen mythes ontstaan, maar de ontwikkeling van een fenomeen blijft hierdoor buiten beeld. Zie hiervoor ook Durkheim, Lukes & Halls, *The rules of sociological method*, 124.

70 Wittgenstein, *Philosophische Untersuchungen*.

71 Aanhef van het reglement van het Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III uit Tilburg uit 1652, afschrift vierde kwart achttiende eeuw, RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-1.

72 Zie voor beschrijvingen en onderzoek: Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen van Gelderland*; Ising & Ackermans, *Met vliegend vaandel en slaande trom*; Böhm, *Gut gezielt, - Schütze*; Hegel, *Städte und Gilden der Germanischen Völker*; Ewald, *Die Rheinischen Schützengesellschaften*; Stolz, *Wehrverfassung und Schützenwesen in TIROL*.

73 Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen*, I en II.

74 Ter Gouw, *De gilden*, 17-18.

75 Ibidem, 19.

76 Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden in Noord-Brabant*, 8.

77 Dekkers & Van Hoof, *St. Christoffel Gilde*, 2.

78 Bos, "uyt liefde tot malcander", 33.

79 Bijsterveld & Trio, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap'.

80 Ter Gouw, *De gilden*, 23.

81 Ibidem, 30.

82 Lijten, 'Het ontstaan der schuttersgilden', 119; Van Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 87-88.

'Afzetten', 'tegenhouden' en 'dekken' betekent het dan.⁸³ In veel publicaties over schuttersgilden wordt benadrukt dat de taak der gilden 'beschutten' was.⁸⁴ De aanhangers van beschutten zien hun gelijk in de beschrijving van de oorspronkelijke taken van de oude (stedelijke) schutterijen en 'schutten' in de betekenis van afweren en beschermen, zoals die nog in de woorden schutsluis en schutting voorkomt. Hetgeen zij moesten schutten was 'outer en heerd', 'altaar en haard'. De nadruk ligt daarmee mede op de religieuze taak van het schuttersgilde. De uitdrukking 'voor outer en heerd' stamt uit de tijd van de Brabantse omwenteling, eind achttiende eeuw, en wordt gebruikt om de functie van de schuttersgilden te benoemen maar is historisch niet correct. Van Dale is niet eenduidig over schutten en schutter. Zo is de betekenis van 'schutten' tegenhouden, 'beschutten' beschermen, maar een 'schutter' iemand die een schot lost, het schieten beoefent of deel uitmaakt van een schutterij. Over het algemeen hebben samenvoegingen van het woord schut zonder tussen-s de betekenis dekken of tegenhouden, terwijl samenvoegingen met 'schuts' beschermen in de betekenis van bewaren, patroneren, protegeren en vrijwaren inhouden. Woorden als beschermheilige en schutspatroon zijn hier voorbeelden van.

In de Duitse taal wordt de betekenis van de woorden duidelijker. Theo Reintgens zocht in zijn dissertatie uit 1963 over laatmiddeleeuwse *Schützengilden* naar de oorsprong van schuttersgilden en de herkomst van het woord. Hij ziet ook de drie betekenissen, namelijk *schieDen*, *schützen* en *beschützen*, dus schieten, afweren of verdedigen, en beschermen of beschutten. Hij trekt de volgende conclusie: "Schützen sind Personen die schießen", om de volgende redenen: "Wäre ihre Haupttätigkeit das Behüten und Beschützen gewesen, dann wäre das ausübende Subjekt schwerlich ein Schütze gewesen, sondern ein Schützer oder Beschützer."⁸⁵ Hij ziet dit bevestigd doordat de uitdrukkingen boogschutter, kruisboogschutter, voetboogschutter en buksschutter bestaan, maar de term zwaardschutter niet. Als de primaire taak beschutten was geweest, had men consequent ook van zwaardschutters moeten spreken. Dat deed men niet omdat het om *Fernwaffen* (afstandswapens, schietwapens) ging. In het Nederlands vond Reintgens het bewijs in de busschutters, die niet bussenschutten genoemd worden. Zo komt hij op schieten uit. Dus: "Dem sprachlichen Befund nach sind also auch Schützengesellschaften primär Schieß- und nicht Schutzmannschaften." Dat schutter van schieten afstamt, blijkt ook uit de *Beschryvinge der stad ende meyer van 's Hertogen-Bosche*. van Jacob van Oudenhoven uit 1649: "De welcke sy den naem van schutters ghegeven hebben, het zy dat sy den voetboghe spannen ofte den hantboge trecken ofte met het roer schieten."⁸⁶

Ook recente studies houden zich met het dilemma bezig.⁸⁷ "Een scut of scutter (middelnederlands) is iemand die schiet of zich in het schieten oefent", is de stelling van Paul Knevel in zijn proefschrift over de Noord-Hollandse schutterijen.⁸⁸ De oudste

gilden schoten met de handboog, later met de kruisboog. In de vroegmoderne tijd raakte het geweer in zwang. De gewerschutters werden vaak kolveniers, kloveniers of cloveniers genoemd. Men gaat er vaak van uit dat de benaming kolveniers afstamt van de kolf, een onderdeel van het wapen dat tegen het lichaam werd gehouden, waardoor de terugstoot bij het afvuren van het wapen door de schouder werd opgevangen. Maar er zijn ook andere verklaringen. De klover (een zestiende-eeuws musket), het roer of de bus waren de termen die men gebruikte om het geweer aan te duiden. De naam klover kan later verbasterd zijn tot kolf. Nog een andere mogelijkheid is het wapen dat de meeste kloveniersgilden voerden op hun geweren, tinnen attributen en glazen, namelijk een klauw. Die schutterijen werden ook wel clauweniersgilde genoemd. Er werd in de oude *caerten* echter altijd kloveniers gespeld en niet klaveniers, zoals Diderik Paringet in zijn *Memoriaal of beschryving van de stad Grave en den lande van Cuyck* uit het eerste kwart van de achttiende eeuw al verklaarde. De klauw symboliseerde het wapen. Hij wees op de Franse herkomst van cloveniers. In een betoog over de herkomst van het woord *kolveniersdoelen* schreef hij: "Enige willen, dat dese Doelen niet Kloveniers, als of 't woord van Klaeuw syn oorsprong zoude hebben, maar Kloveniers, of, om beter het Franse woord *Coluvre* (dat een busse of roer betekend:) uyt te drukken, *Coluvries Doelen* behoorde genoemd te worden; want, een busse of roer, zeggen se, wierd by onse Voor-ouders, *Coluvrier* genoemd; blijkende uyt d'oud Chronyk van Holland, daar dit woord dikwils in die betekening gelesen word (...)." ⁸⁹ Paringet bedoelde de *couleuvre*, volgens het Middelnederlandsch Woordenboek een "soort van geschut, een klein kanon met eenen langen en dunnen loop."⁹⁰ De kloveniersgilden werden inderdaad naar hun wapen vernoemd, de klover, afstammend van het Franse *coulevrine*, waarmee een handwapen werd bedoeld. Dit werd verbasterd tot *coloveren* en verklaart de beide namen colveniers en cloveniers. Wij noemen de geweschutters in deze studie cloveniers.

Schuttersgilden schoten niet alleen, maar hadden daarnaast ook andere taken. Het vaststellen van deze oorspronkelijke taken zou kunnen leiden tot het vinden van de feitelijke oorsprong van de gilden. Jolles verzuchtte in 1933 in zijn inleiding: "Hoezeer zij zelf, tot in 't komische soms, van hunne historische belangrïjkheid overtuigd zijn, de geschiedschrijver is dat, op hunne manier, minder en waardeert althans de tegenwoordige meerderheid liever aan den huishoudelijken en volkskundigen kant, zoo om hare handhaving van eene oeroude, op sommige punten veel verder dan de stichting der steden teruggaande, traditie van volksgeloof en volksfeest."⁹¹ Hij geloofde niet in beschutten en beschermen, want de 'heidense' rituelen die door de christenen hervormd werden, interesseerden hem veel meer.

Allerdie de betekenissen van schutter zijn terug te vinden in de historie, maar de meest voorkomende en voor de hand

Kruisboog. (Foto: Jan van Gisbergen)

liggende verklaring is dat schutter is afgeleid van schieten. Dit roept echter wel de vraag op over het verband tussen de herkomst van het woord en de oorsprong van schuttersgilden. De mening dat uit de herkomst van het woord de vroegere of oorspronkelijke beschuttende taken herleid kunnen worden, is met de betekenis schieten niet meer houdbaar.

2.3 Oorsprong: de historiografische discussie

Toen de Eindhovense schuttersgilden in 1955 de eer kregen het Brabantse landjuweel te organiseren, vroeg de organisatie enkele deskundigen op dit gebied een kort essay te schrijven over de Brabantse schuttersgilden, hun relaties en positie. De namen waren niet mis: onder anderen A.M. Frenken, dr. P.C. de Brouwer, Antoon Coolen en dr. W. Roukens leverden hun bijdrage. Een interessant boekje, *Brabants gilden*, was het resultaat. Het werkje was als inleiding op het landjuweel bedoeld, een soort relatiegeschenk, met achterin een overzicht van de deelnemende kringen en gilden. Het leidde tot een wetenschappelijke discussie. De discussie speelde al eerder, maar het landjuweelboekje vormt het eerste overzicht van de diverse opvattingen. Moet de oorsprong van de Noord-Brabantse schuttersgilden gezocht worden in de vroegere broederschappen of in defensieve milities?

Wat waren de meningen in 1955? In tegenstelling tot de vroegere studies die de oorsprong vonden in de Germaanse heldenmoed, ging men uit van de Brabantse schuttersgilden zoals men ze

op dat moment kende. A.M. Frenken probeerde in zijn artikel de algemene veronderstelling te ontkrachten dat de Brabantse schuttersgilden werden opgericht met het doel zich te oefenen in de 'wapenhandel'. Hij stelt vast dat concrete historische gegevens schaars zijn en deze stelling niet ondersteunen. "De oudste schuttersgilden in Brabant zijn ontstaan uit godsdienstige broederschappen of fraterniteiten".⁹² Antoon Coolen opperde de volgende mening: "De oudsten van deze gilden zijn ongetwijfeld instellingen van verdediging geweest van de burgermaatschappij of machtsapparaten bij het wijzigen van politieke verhoudingen."⁹³ P.C. de Brouwer onthield zich van krachtige uitspraken en wijst erop dat "van het ontstaan en de vroegste jaren zo bitter weinig vaststaat."⁹⁴ Ook W. Roukens zegt met nadruk dat over de oorsprong van de schuttersgilden slechts veronderstellend gesproken kan worden. Hij komt met een revolutionaire gedachte, namelijk dat de schuttersgilden zowel een politieel als een militair karakter hadden en "niet zelden tegelijkertijd en veelal onder dezelfde naam en patroon kerkelijke broederschappen waren."⁹⁵ Hij vervolgt: "Het schuttersgilde is een instituut geboren uit en gedragen door de geest, vooral de sociaal-religieuze geest van buurtschap, plaats en streek."

Roukens en De Brouwer erkennen dat diepgaand onderzoek noodzakelijk is willen we meer te weten komen over de oorsprongs- of ontstaansgeschiedenis van de Brabantse schuttersgilden. "Want het wezen van een maatschappelijk verschijnsel leert men beter kennen, als men achterhalen kan, hoe het tot stand kwam, uit welke drang het geboren werd en om welke omstandigheden er in zijn vorm en functie gedurende het verloop van zijn bestaan veranderingen werden gemaakt."⁹⁶

De eerste schuttersgilden ontstonden waarschijnlijk in de late dertiende eeuw in Vlaanderen en Brabant, waarna ze zich verspreidden, eerst naar de noordelijke delen van de Nederlanden, toen naar het Maasdal, het gebied van de Nederrijn en Westfalen en vervolgens naar de rest van Duitsland.⁹⁷ Later volgden Scandinavië, Noord-Frankrijk en Zwitserland. Reintgens noemt de opkomst en groeiende populariteit van schietwapens als handboog, voetboog en kruisboog, en de opkomst van de gilden als organisatievorm de twee belangrijkste factoren voor het ontstaan van de schuttersgilden. Deze ontwikkeling vond in de (Vlaamse) steden plaats. Hij voegt een element toe, namelijk het hanteren van de wapens ter ontspanning en vermaak.⁹⁸ De 'nieuwe' wapens, voornamelijk de kruisbogen, waren niet gemakkelijk te hanteren en oefenen was dus

83 Verwijs & Verdam, *Middelnederlandsch woordenboek*.

84 Zie hiervoor onder andere: Van der Bruggen, 'De blauw en de rooi Schuts', 7; Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden in Noord-Brabant*, 49; Bijvelds, 'Van "Zuipschutjes" tot cultuurdragers', 62.

85 Reintgens, *Ursprung und Wesen*, 38.

86 Van Oudenhoven, *Beschryvinge der stad ende meyerie*, 16.

87 Onder andere: Carasso-Kok & Levy-van Halm, eds., *Schutters in Holland*, 20.

88 Knevel, *Burgers in het geweer*, 17-18.

89 Paringet, *Memoriaal of beschryving van de stad Grave*, 175.

90 Verwijs & Verdam, eds., *Middelnederlandsch woordenboek*, 1707.

91 Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen I*, 5.

92 Frenken, 'De schuttersgilden van Brabant en de Wereldlijke Overheid', 12.

93 Coolen, 'De Gilden in de Brabantse Gemeenschap', 18.

94 De Brouwer, 'De Brabantse Schuttersgilden', 26.

95 Roukens, 'Waarde van het schuttersgilde' 34.

96 De Brouwer, 'De Brabantse Schuttersgilden', 27.

97 Böhm, *Gut gezielt, Schütze*.

98 Reintgens, *Ursprung und Wesen*, 75-82.

noodzakelijk. Hieruit kunnen een soort schietverenigingen zijn ontstaan die zich vormden naar het corporatieve samenwerkingsverband dat in die tijd gebruikelijk was, het gilde. Niet altijd stonden deze gilden in dienst van de stad. Ze werden dan ook niet betaald voor hun diensten, maar wel beloond in de vorm van bijdragen voor teerdagen en soms deelde men in de opbrengst van de boeten, tolleren en marktgelden.⁹⁹

Het ontstaan van schutterijen is volgens Paul Knevel te zien in de context van twee veranderingen die in de dertiende eeuw in gang gezet zijn. Allereerst de opkomst van de steden en daarnaast de transformatie van de oorlogsvoering door onder andere de Guldenspoenslag, waarbij een groep poorters en boeren, dus voetvolk, een volledig gepantserd en sterk leger van ridders versloeg.¹⁰⁰ De oprichting van de schutterijen was een militaire noodzaak in de steden. Een onderscheid tussen schutterijen en schuttersgilden wordt hierbij niet gemaakt. Hij bekijkt voornamelijk de stedelijke schutterijen en verbindt hieraan enkele kenmerken. De schutterijen hadden als eerste taak de militaire bescherming van de stad. Zij organiseerden burgervendels en nachtwachten en dienden vooral als orgaan voor de behartiging van de belangen van de goedgeburgerij. Leden van de schutterijen waren over het algemeen welgesteld, want men moest zelf de wapenuitrusting bekostigen.

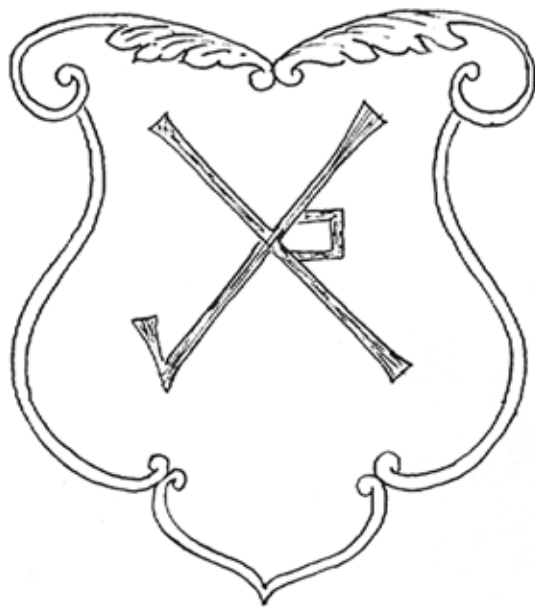
Maarten Prak benadert het thema met meer voorzichtigheid. Hij onderscheidt schutterijen en schuttersgilden en stelt dat de schutterijen voortkwamen uit de traditie van schuttersgilden en stedelijke privileges.¹⁰¹ Hij beschrijft de schuttersgilden als organisaties met een militair doel, maar weigert ze militaire organisaties te noemen. Eerder boden ze de burgers gelegenheid zich in de wapenkunst te oefenen en zich aldus voor te bereiden op een eventuele veldtocht. Schuttersgilden waren recreatieve gezelschappen, en, zoals Prak terecht opmerkt: “het is nog omstreken of ze wel of niet ter heervaart werden opgeroepen.”¹⁰² In veel steden mochten slechts volberechtigde burgers lid worden van het schuttersgilde. Daarin ligt waarschijnlijk de reden dat leden van het gilde gevraagd werden bij officiële gelegenheden de stadsgemeenschap te vertegenwoordigen.

Van Autenboer stelt naar aanleiding van zijn studie naar de kaarten van Brabantse schuttersgilden dat de oudste functies van de schuttersgilden de militaire taken waren, die vervielen tot politionele opdrachten als het bewaren van de openbare orde en bescherming van de gemeenschap. De vijftiende eeuw betekende het keerpunt in de geschiedenis van de gilden, toen deze taken werden vervangen door vormen van ontspanning met het behoud van religieuze en sociale verplichtingen.¹⁰³ In deze tijd begon men ook met het organiseren van wedstrijden. De bronnen waarop hij deze conclusie baseert, de reglementen, vaak niet in origineel bewaard, zijn normatief. Martien van Asseldonk valt in zijn proefschrift over de Meierij Van

Een tamboer uit Waalre. (Foto: De Gilde viert)

Autenboers oorsprongstheorie bij. Hij tekent wel aan dat hij de politionele taken naast de verdedigende taken aantroef. De oudste vermeldingen van *schutterijen* in de Meierij vindt hij in 's-Hertogenbosch, Oerle, Waalre en Wintelre. De manschappen in 's-Hertogenbosch waren volgens Van Asseldonk verenigd als schutterij en officieel aangesteld als burgerwacht, op de manier zoals we in de beschrijving van Knevel zien. Het Sint-Jorisgilde te 's-Hertogenbosch, opgericht in 1453, had volgens zijn reglement ook religieuze taken. Het was verantwoordelijk voor de processies en de Sint-Joriskapel. De termen *scutten* en *ghuldebroeders* worden door elkaar gebruikt.¹⁰⁴ Of de oorsprong van het gilde van militaire of religieuze aard is, of het een schutterij was of een schuttersgilde, wordt niet duidelijk. Al bij het ontstaan waren duidelijk alle taken verenigd. De laatste twee genoemde *schutterijen*, van Waalre en Wintelre, waren echter oorspronkelijk broederschappen. Aanwijzingen voor het daadwerkelijk uitoefenen van militaire taken of het bewaren van openbare orde worden slechts in de steden gevonden. De uitgifte van ordonnanties met betrekking tot verdediging kwam vaak voor, het bewijs van heldhaftig verweer door de schuttersgilden tegen troepen en rovers echter zelden. Wel zijn er voorbeelden van hele dorpen die in verweer kwamen tegen onderdrukking en criminaliteit.¹⁰⁵

Voorkant van het oudste koningsschild van de schutterij uit Grave, tegenwoordig het Cloveniersgilde. (Foto: Jan Timmermans)

Achterkant van het oudste koningsschild van van de schutterij uit Grave, tegenwoordig het Cloveniersgilde. (Foto: Jan Timmermans)

Volgens Iven, Bogaerts en Van Gerwen zijn de voornaamste redenen voor de oprichting van de schuttersgilden in de dertiende eeuw en later, de noodzaak tot verdediging, het uitbreken van een pestepidemie en de behoefte aan gezelligheid, broederschap en sportbeoefening. “Daarnaast is zeker het opkomende burgerbewustzijn (tegenover adel en clerus) een mede-oorzaak; het burgerzijn kreeg een bekroning in de vorming van de gilden.”¹⁰⁶ Op de wijze waarop dit proces in zijn werk ging, wordt niet ingegaan.

Peter Nissen maakt in zijn onderzoek naar de historische identiteit van schuttersgilden een duidelijk onderscheid tussen dorp en stad.¹⁰⁷ Over het ontstaan, de oprichting van de gilden in de dorpen beweert hij dat dit onmiskenbaar nabootsing was van wat men uit de grotere steden kende. De plattelandsgilden waren in de late Middeleeuwen nog een zeldzaamheid en slechts in plattelandsgemeenten met beginnende stedelijke allure of soms daadwerkelijk stadsrechten treft men ze aan. In de vroegmoderne tijd werd het stedelijke cultuurpatroon alom geïmiteerd. De zestiende en zeventiende eeuw was de tijd waarin in de Brabantse dorpen op grote schaal schuttersgilden en religieuze broederschappen werden opgericht. De stichting van broederschappen en gilden ging volgens Nissen gelijk op. Nissen onderbouwt zijn bevindingen niet met cijfers of voorbeelden.

Zoals in de discussie uit 1955 zijn er ook tegenwoordig onderzoekers die duidelijk een ander standpunt innemen. In totaal zijn er vijf theoriegroepen over de oorsprong van schuttersgilden. De eerder genoemde schutterstheorie en de Germaanse theorie, daarnaast de pesttheorie (gilden zorgden bij het uitbreken van de pest voor verpleging en richtten daarvoor altaren op), de voorjaarsgebruikentheorie (gilden als meivierders) en ten slotte de broederschaptheorie.

In Noord-Brabant is de transformatie van broederschappen naar schuttersgilden één van de belangrijkste *ontstaansoorzaken* van gilden, zo stelt Gerard Rooijackers.¹⁰⁸ In de late Middeleeuwen is het onderscheid tussen broederschap en schuttersgilde moeilijk te maken. De termen *confraternitas* en *gulde* worden door elkaar gebruikt. De broederschappen die niet tot gilden werden omgevormd, maakten in de eerste helft van de zestiende eeuw een neergang door. De broederschappen werden in het teken van rekatholisatie binnen de parochie ontwikkeld en gebruikt. Er kwam een golf van nieuwe geestelijke stichtingen. Het gebruik van wapens vormt het essentiële, zo niet enige onderscheid tussen deze twee soorten verenigingen in de vijftiende en zestiende eeuw.

99 Van Asseldonk, *De Meierij van 's-Hertogenbosch*, 308.

100 Knevel, *Burgers in het geweer*, 19.

101 Prak, 'Burgers onder de wapenen', 4.

102 Ibidem, 6.

103 Van Autenboer, *Kaarten II*, 645.

104 Reintgens, *Ursprung und Wesen*, 353-358.

105 Van Asseldonk, *De Meierij van 's-Hertogenbosch*, 228.

106 Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden in Noord-Brabant*, 9.

107 Nissen, 'Schuttersgilden en hun historische identiteit', 7-15.

108 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 494.

De schuttersgilden en broederschappen kennen een uiteenlopende conjunctuur, maar zijn in hun ontwikkeling, betekenis en functioneren nauw aan elkaar verwant. Bij de broederschappen stonden de devotionele doelstellingen voorop, bij de schuttersgilden “een mannelijke sociabiliteit rondom vermaak”.¹⁰⁹ “In de regel geldt dat elk schutsgilde een broederschap was, terwijl niet elke confrérie als een schuttersgilde, dat immers wapens hanteert, aangemerkt kan worden.”¹¹⁰ Jan Melssen zag dit ook in zijn onderzoek naar de Brabantse schuttersgilden en het Ridderlijk Gilde Sint-Sebastiaan uit Eindhoven-Stad in het bijzonder. Als bezigheden van de broederschappen in de vijftiende eeuw ziet hij het viëren van de patroonsdagen, het begraven van de doden, het branden van kaarsen voor heiligenbeelden en het houden van feestelijke maaltijden. De overeenkomsten met de bezigheden van de gilden kunnen niet genegeerd worden. Hij vervolgt dan ook: “dat er duidelijk betrekkingen hebben bestaan tussen broeder-

Een begrafenismis van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven. (Foto: Jos Jansen)

schappen en schutsgilden staat vast.”¹¹¹ Het enige onderscheid is volgens Melssen het gebruik van wapens en hij wijst erop dat in de reglementen termen als broederschap, schutterij, schut en gilde door elkaar gebruikt worden. “Of dit op een slordigheid duidt danwel op mogelijk twee stromingen binnen een vereniging staat nog niet vast.”¹¹² Melssen kiest de middenweg en noemt ze ‘schutsbroederschappen’.

Reintgens ziet de oorsprong van de schuttersgilden niet in de broederschappen, of zoals hij het noemt, de ‘broederschaphese’.¹¹³ Hij vindt het aanduiden van de ‘generelle’ religieuze oorsprong, zoals dat vaak gebeurt, ‘verallgemeinern’. Wel erkent hij dat de omvorming van religieuze broederschappen een *ontstaansgrond* kan zijn geweest. “(...) So ist nicht nur ihre generelle Herkunft aus rein kirchlichen Genossenschaften durch nichts bewiesen, sondern auch im Wesen dieser Fraternitäten, die allein die Realisierung religiöser Ideale erstrebten, lag nichts, was als Keim für das Hervorgesprossen des Schützenwesens angesehen werden könnte. Wo eine frühere kirchliche Bruderschaft sich später in eine Schützenbruderschaft verwandelte, meist, wenn sie ihre frühere Bedeutung und Anziehungskraft verloren hatte und sich neue Aufgaben stellen mußte, um einem drohenden Verfall zu entgehen, da trat ein neues, heterogenes, ihr ursprünglich nicht wesengemäßes Element hinzu.”¹¹⁴ Als een organisatie haar betekenis of functie verloor, zocht zij dus een nieuwe functie om zich voor ondergang te behoeden. Dit wordt ook wel *goal displacement* genoemd. Veel oude gebruiken werden daarbij bewaard. Aannemelijker is dat men niet alleen ging schieten om het voortbestaan van de broederschap onder andere doelstellingen te garanderen, maar vooral ter vermaak. Dat dit gebeurde blijkt aantoonbaar uit aantekeningen van het Sint-Antoniusgilde Sambeek, opgericht als broederschap in 1421. Het schieten werd niet lang erna een van de bezigheden ter vermaak.¹¹⁵

De religieuze functie van de schuts. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Handboogschuttersgilde 'Willem Tell' uit Oosterhout, ca. 1864. Willem Tell was 's-zomers een handboogschutters-gilde en 's-winters een rederijderskamer. (Foto: RAT Tilburg)

Lijten ten slotte verklaart in zijn artikelen over de Brabantse plattelandsgilden dat hij het woord schutter in de betekenis van iemand die beschut, nog nooit is tegengekomen. In de kaarten van de Oirschotse gilden ziet hij andere doelen, namelijk het opluisteren van kerkelijke plechtigheden, voornamelijk processies, en de bevordering van de onderlinge band door gezamenlijke teerdagen en schietoefeningen en -wedstrijden. "Een taak op enig terrein van burgerwacht komt nergens ter sprake en blijkt ook uit geen enkel ons bekend gegeven."¹¹⁶ De religieuze functie van de 'schuts' was de belangrijkste functie, en het schieten gebeurde vooral ter onderling vermaak.

2.4 Oorsprong en ontstaan

De meeste auteurs zijn het over één element in ieder geval eens: het ontstaan van de gilden was een stedelijke aangelegenheid. Met ontstaan bedoelen zij: het begon in de steden. Maar hoe verklaren wij de dertiende- en veertiende-eeuwse plattelands-

schuttersgilden, die duidelijk anders ontstonden? Reintgens toonde aan dat er in Vlaanderen al vrij vroeg dorpsschuttersgilden voorkwamen, terwijl daar in veel (buitenlandse) steden nog geen sprake van was. Wellicht namen juist in de dorpen broederschappen eerder een nieuwe taak op zich en gingen zij als schuttersgilden functioneren. Dorpen waren immers kwetsbaarder dan steden. De voorbeelden uit Waalre en Wintelre duiden daar wel op. Beter kunnen we spreken over de oorsprong, de bron. Die oorsprong ligt niet bij de Germanen. "Het onbereikbare ideaalbeeld wordt in het volksgeloof gemakkelijk geprojecteerd in het verleden en gaat zo de grondslag vormen voor de mythe van de oorsprong der schuttersgilden", aldus Lijten.¹¹⁷

Aan het verschil tussen oorsprong en ontstaan wordt zelden aandacht besteed en dit heeft vaak een vertekend beeld tot gevolg, met alle kritiek van dien. Het ontstaan van de schuttersgilden uit buurtschappen bijvoorbeeld wordt sporadisch genoemd. Over het algemeen was het samenleven een

¹⁰⁹ Ibidem, 493.

¹¹⁰ Ibidem, 496.

¹¹¹ Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 15.

¹¹² Ibidem, 15.

¹¹³ Andere thesen die hij noemt zijn de gildethese, de voorjaarsgebruikethese en de

beschermingstheze.

¹¹⁴ Reintgens, *Ursprung und Wesen*, 326.

¹¹⁵ Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen II*, 139.

¹¹⁶ Lijten, 'Het ontstaan der schuttersgilden', 138.

¹¹⁷ Lijten, 'Het ontstaan der schuttersgilden', 138.

Het Onze-Lieve-Vrouwe-gilde uit Elshout. (Foto: Piet den Blanken)

kwestie van ongeschreven regels en verdragen. Toch zijn er aanwijzingen dat het samenleven in buurten georganiseerde instellingen tot gevolg kon hebben. De buurtschap begroef haar leden en men had burenplichten.¹¹⁸ In het kader van het oorsprongsdenken: buurtschappen kunnen ten grondslag liggen aan de broederschappen en uiteindelijk zijn omgevormd tot schuttersgilden. Door vroege urbanisatie en economisch groei onstonden in Vlaanderen en Brabant al vroeg buurtorganisaties, gilden en burgerwachten. Deceulaer toonde aan dat de leider van de buurtorganisatie vaak een rol speelde bij de handhaving van de orde en toezag op publieke veiligheid.¹¹⁹ Ook de omvorming van een buurtorganisatie of buurtschap in een schuttersgilde is dus een mogelijkheid. Dat dit gebeurde is aangetoond voor delen van Duitsland en Denemarken.¹²⁰ Het onderscheid tussen stad en dorp is hierbij minder relevant.

Tussen oorsprong en ontstaan kunnen enkele eeuwen zitten, waaraan geen aandacht besteed wordt. Tussen de veertiende en zeventiende eeuw werd het ene in het andere omgevormd naar de maatstaven en volgend op de ontwikkelingen van die tijd. Daar is geen duidelijk moment voor aan te wijzen, dat gaat

geleidelijk. De hedendaagse schuttersgilden zijn geen rechtlijnig resultaat van ontwikkelingen in de Middeleeuwen. De oudste schuttersgilden of schutterijen vervulden de behoefte aan veiligheid in de steden. Zij deden dat door (zich te oefenen in) het schieten. Dat was hun eerste taak, maar daarnaast hadden zij nog verschillende andere functies, zoals we in het voorbeeld van 's-Hertogenbosch zagen. Verklaringen over de oorsprong van gilden wijzen vaak slechts in één richting en gaan niet uit van de diversiteit aan factoren die konden bijdragen aan de oprichting, heropricting of ontwikkeling van een schuttersgilde. Vaak dicht men de schuttersgilden slechts één enkele oorspronkelijke kerntaak toe en gaat men voorbij aan de mogelijkheid dat de verscheidenheid aan taken in oorsprong aanwezig kan zijn geweest. Er zijn schuttersgilden ontstaan uit oude schutterijen en er zijn schuttersgilden ontstaan uit broederschappen. Nog veel meer ontstaansoorzaken zijn mogelijk. Sommige schuttersgilden vonden hun oorsprong in de ambachtsgilden, hoewel daar in Noord-Brabant nog geen bewijs voor is gevonden.¹²¹ Schuttersgilden waarvan de namen duiden op ambachtsgilden, werden pas in de negentiende eeuw opgericht.¹²² In de zoektocht naar de oorsprong zullen we

De Oude Schuts uit 's-Hertogenbosch. (Foto: Piet den Blanken)

weinig feitelijke gegevens vinden. Van Autenboer probeerde het met zijn onderzoek naar de kaarten van de schuttersgilden en vond gegevens over het ontstaan. Juist het ontstaan, de feitelijke stichting van schuttersgilden door de eeuwen heen, geeft zicht op de dynamiek van de gilden en daarmee op hun functie en taken, die per gemeenschap en tijd verschilden.

Over de allereerste schuttersgilden weten we niet veel en door het gebrek aan bronnenmateriaal kunnen we daar weinig over zeggen. Het doel van deze studie is ook niet 'de oorsprong der gilden' te achterhalen. Hun diversiteit, de waarde van het gilde voor de gemeenschap, de maatschappelijke functies en zijn identiteit zijn juist de onderzoeksgebieden die meer aandacht verdienen. Een groter bewustzijn van het verschil tussen oorsprong, ontstaan en ontwikkeling van de schuttersgilden in heden en verleden kan daartoe bijdragen.

2.5 Een gildeoverzicht

In deze paragraaf wordt gekeken naar de oprichting van de gilden door de eeuwen heen. Door de eeuwen heen pasten de gilden zich aan, aan de eigentijdse leefomstandigheden en ontwikkelingen, aan de gemeenschap. Indien nodig werden de reglementen aangepast of ging men andere activiteiten ontwikkelen. Schuttersgilden zijn daarom dynamische verenigingen, enorm divers, met ieder hun eigen functie en ontwikkeling. Er zijn stadse gilden, deftige gilden, familie-gilden en platelandsgilden.

Op dit moment telt Noord-Brabant meer dan tweehonderd schuttersgilden, ieder met een eigen verhaal, een eigen identiteit en een eigen geschiedenis. De verschillen in voor-geschiedenis en functie uiteten zich nog steeds in de manier waarop gilden nu naar buiten treden en bepalen mede het beeld

¹¹⁸ Jacobs, 'Sociaal kapitaal van burens', 149.

¹¹⁹ Deceulaer, 'Conflicten en conflictregeling'.

¹²⁰ Sieber, 'Nachbarschaften, Gilden, Zünfte', 470.

¹²¹ In Noord-Brabant werden in de periode tot 1600 circa 65 ambachtsgilden opgericht. In totaal zijn er uit Brabant 152 ambachtsgilden bekend. Het grootste deel werd opgeheven tijdens de Bataafse Republiek of de inlijving bij Frankrijk. Elf steden en vier dorpen

herbergden ieder gemiddeld tien gilden. De plaatsen en namen van de ambachtsgilden komen niet overeen met de namen van de schuttersgilden. Omvorming van de gilden in schuttersgilden lijkt dus niet waarschijnlijk. Zie: Lourens & Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie', 61 met name tabel 2 en bijlage 2.

¹²² Bijvoorbeeld het Crispinus & Crispinianusgilde uit Dongen, opgericht in 1819. De naam lijkt te duiden op een schoenmakers- of leerlooiersgilde.

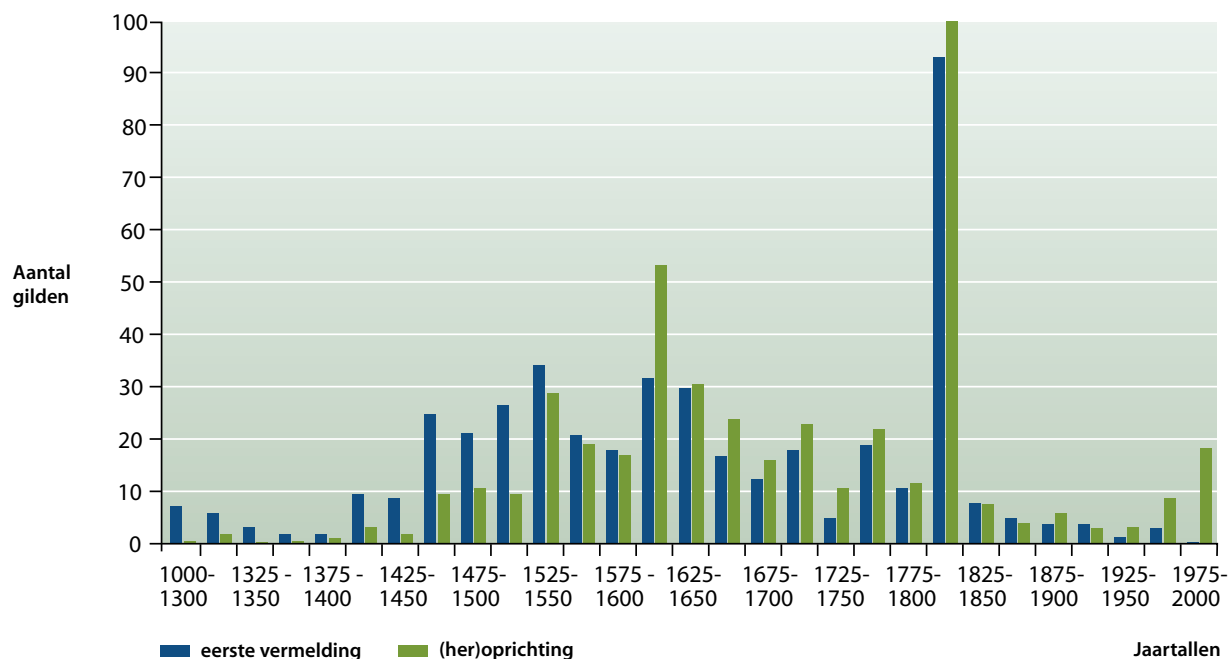
en zelfbeeld van het gilde. Dat geldt ook voor de in deze studie onderzochte gilden. Een korte beschrijving van de gilden zal de reikwijdte van dit onderzoek benadrukken en laten zien hoe divers de Noord-Brabantse schuttersgilden zijn.

Een analyse van de oprichtingsjaren van de Noord-Brabantse schuttersgilden geeft een goed beeld van het ontstaan van de gilden door de eeuwen heen. Inventarisatie van alle gilden in Noord-Brabant in heden en verleden levert 453 namen op. Naast de schuttersgilden kende Brabant nog eens zoveel broederschappen en vele Sint-Ambrosiusgilden, waarvan slechts een gedeelte in de loop der tijden zich met de sport van het kruisboog-, handboog- of geweschieten is gaan bezighouden.

Het eerste reglement, het zilver en andere kerkelijke en particuliere archiefstukken leveren vaak het oudste jaar van vermelding en het stichtingsjaar op van Brabantse schuttersgilden die tussen 1400 en 2000 bestonden. Rond het oprichtingsjaar heerst veel verwarring en onenigheid. Gilden beroepen zich erop dat ze aloud zijn en beschouwen om deze reden vaak het jaar van eerste vermelding, eventueel als broederschap of altaarbevaarders, als de oprichtingsdatum. Als oprichtingsdatum van het *schuttersgilde* kan echter alleen het jaar genomen worden waarin men daadwerkelijk ging schieten, vastgelegd op een

zilveren schild, in de *caerte*, of in een ander document. Dan nog is het juiste jaar niet helemaal zeker, want veel archiefstukken zijn verbrand of anderszins verloren gegaan en veel gildezilver is verkocht of verdwenen. Er bestaan eerste aanwijzingen en zilveren schilden die honderd jaar ouder zijn dan de kaart. Wat is de meest betrouwbare bron? Dit verschilt per gilde, want ook in de kaart kunnen verschillende aanwijzingen voor een eerder bestaan of onduidelijkheden staan. Het gilde kan al een hele tijd bestaan hebben voordat men een kaart aanvraag. Men verwijst dan naar ‘aloude’ tradities en het bestaan ‘sinds mensenheugenis’. Hoezeer het ook aannemelijk lijkt dat een gilde inderdaad al een tijd bestond, data worden in zulke kaarten niet vaak genoemd. Per gilde zijn de aanwijzingen dan ook nauwkeurig bekeken. De datum van eerste vermelding als *vereniging* is betrouwbaarder. Deze datum geeft de eerst gevonden vermelding van de gilden aan.¹²³ Veel bronnen zijn hiervoor bruikbaar en het is dan ook opvallend hoeveel eerste vermeldingen er gevonden zijn. Van de 453 gilden zijn slechts drie eerste vermeldingen onbekend en vijf aanduidingen voor oprichting niet gevonden. Het exacte tijdstip van de omvorming van broederschap tot schuttersgilde is over het algemeen onbekend. Een vergelijking tussen ‘Eerste Vermelding’ (EV) en ‘Oprichting / Heroprichting’ (O/HO) geeft hier meer zicht op.

Grafiek 1: Eerste vermelding (EV) en datum van oprichting (O) of heroprichting (HO) van de Noord-Brabantse schuttersgilden (n = 448).

Uit de nevenstaande grafiek blijkt duidelijk dat de Noord-Brabantse schuttersgilden niet over de hele linie oeroud zijn en dus dezelfde oorsprong hebben. De gilden zijn in een lange periode van meer dan zeshonderd jaar opgericht. Als we kijken naar de eerste vermeldingen in de veertiende en vijftiende eeuw, zien we dat dit vooral religieuze broederschappen betreft die nog niet schoten, zoals onder meer blijkt uit hun patroonheilige, vaak Onze-Lieve-Vrouw of de lokale parochiepatroon. Vergelijking tussen eerste vermelding en oprichting wijst uit dat, op een enkele uitzondering na, de allereerste 'gilden' uit de twaalfde, dertiende en veertiende eeuw pas gingen schieten (en aldus werden 'opgericht') in de zestiende en zeventiende eeuw. In tegenstelling tot wat Nissen beweert, zijn de eerste Brabantse schuttersgilden in de veertiende en vijftiende eeuw vrijwel gelijktijdig opgericht in de stad en op het platteland. Er werden 29 plattelandsschuttersgilden in de late Middeleeuwen opgericht. De gilden Sint-Joris Middelbeers (1443) en Sint-Antonius Sambeek (1421)¹²⁴ waren er, kijkend naar de oprichtingsjaren, eerder dan de Sint-Jorisgilden te 's-Hertogenbosch (1453), Bergen op Zoom (1465) en Breda (1500).

Het grootste aantal eerste vermeldingen van schuttersgilden vinden we tussen 1425 en 1700. De eerste vermeldingen vallen zoals gezegd niet altijd samen met de oprichtingsdata. Gilden met eerste vermeldingen tussen 1425 en 1525 werden gelijkmatig verspreid over de erop volgende eeuwen opgericht. In de zestiende eeuw verandert dat. Veel gilden die hun eerste vermelding hebben in de zestiende eeuw, werden ook daadwerkelijk op dat moment opgericht. Uit de zestiende eeuw stammen 75 gilden, waarvan er 43 werden opgericht tussen 1500 en 1550. De zestiende eeuw werd gekenmerkt door economische bloei in de eerste helft, en politieke en godsdienstige ontwrichting in de tweede helft. De schuttersgilden die in deze eeuw werden opgericht, droegen vooral de namen Sint-Joris, Sint-Antonius of Sint-Sebastiaan. De dreiging vanuit de gebieden van Gelre aan het begin van de zestiende eeuw lijkt een belangrijke drijfveer te zijn geweest voor de oprichting van vele gilden, met name aan West-Brabantse zijde.

De economische bloei in deze tijd heeft ook een gunstige invloed gehad op de oprichting van de gilden. De meeste kaarten werden uitgegeven door schout en schepenen. In Grave richtte graaf Floris van Egmond in 1527 een schutterij op, tegenwoordig bekend als het Cloveniersgilde. In de periode tussen 1528 en 1548 werden ook veel gilden opgericht die de lokale parochieheilige tot schutspatroon namen. Na 1548

werden de kaarten van de gilden voornamelijk door de lokale heren goedgekeurd. Aangenomen wordt dat het uitbreken van de beeldenstorm in 1566 een breukpunt voor de gilden betekende. De late zestiende eeuw was zeer onrustig door strijd op Brabants gebied. Er werden burgerwachten ingesteld die de gemeenschap moesten waarschuwen. Zowel de sociale aspecten van samenzijn in tijden van nood als de behoefte aan veiligheid kan voor dorpsbewoners en broederschappen de reden zijn geweest zich te verenigen in een schuttersgilde.

Relatief de meeste schuttersgilden werden opgericht in de eerste decennia van de zeventiende eeuw. Kijkend naar de eerste vermeldingen zien we dat de oprichting, in tegenstelling tot de zestiende eeuw, niet gelijk opgaat. Veel gilden die toen overgingen tot het schieten vonden hun eerste vermelding in de eeuwen daarvoor. Aangenomen kan worden dat veel oude broederschappen ten tijde van het Twaalfjarig Bestand en de Contrareformatie gingen schieten. Er is echter ook een aantal gilden dat in deze tijd voor het eerst ten tonele verschijnt. Dat had te maken met een Brussels plakkaat uit 1609 aangaande de verdediging van het dorp tegen "straatschenderds, vagebonden, vrijbuiters, knevelaars, bosdieven, moordenaars en andere kwaaddoeners."¹²⁵ Actieve, bewapende participatie van de plattlandsbevolking aan het handhaven van *law and order* werd daarin toegestaan. Vooral in West-Brabant werd met toestemming van de markies en markiezin van Bergen op Zoom in de jaren dertig en veertig van de zeventiende eeuw een flink aantal gilden opgericht. Zij dienden ter afweer van de rondtrekkende groepjes afgedankte huurlingen, deserteurs en criminelen. Veel schuttersgilden bleven ook in deze roerige tijden jaarlijks koningschieten.

Protestanten of tot het protestantisme bekeerde katholieken werden, vooral in hechte gemeenschappen, nogal eens lid van gilden. In Tilburg werd in 1665 een protestants gilte opgericht dat zich vermaak tot doel stelde. Eind zeventiende eeuw (vooral na 1680) werden veel schuttersgilden in Oost-Brabant opgericht, dus in een tijd van vrede. In de achttiende eeuw zijn er pieken in zowel eerste vermelding als oprichting in het eerste en derde kwart van die eeuw. In de eerste helft komen de eerste vermeldingen zelden overeen met de oprichting, in de tweede helft gaan deze gelijk op. De pieken kunnen waarschijnlijk, net als in de zeventiende eeuw, in verband worden gebracht met perioden van vrede, politieke onrust en economische ontwikkelingen. Na 1713 – het jaar van de Vrede van Utrecht, die een einde maakte aan de Spaanse Successieoorlog, waarvan

123 Deze methode, het maken van een onderscheid tussen eerste vermelding en oprichtingsjaar, wordt ook gebruikt door het IISG in zijn onderzoek naar de ambachtsgilden.

124 Nissen wijst erop dat de *caerten* vaak kopieën zijn van latere datum en dus niet betrouwbaar. In sommige gevallen kan echter op basis van de juistheid van datering en ondertekenaar,

het zilver, kerkrekeningen en ander bronnenmateriaal wel aangenomen worden dat de genoemde datum klopt. Zie: Nissen, 'Schuttersgilden en hun historische identiteit', 9.

125 Adriaenssen, *Staatsvormend geweld*, 406. GA Den Bosch, osa 's-Hertogenbosch, inv. nr. 143, f 19. Cf. f 20v, Brussel 15 oktober 1615.

de gevolgen ook Staats-Brabant troffen – is een duidelijke ervaring te zien. In de laatste helft van de achttiende eeuw werd het katholicisme oogluikend toegestaan. De schuttersgilden werden gezien als cultuuruitingen van het volk en de protestantse elite leek zich daarbij neer te leggen.

In de negentiende eeuw werden 27 schuttersgilden ‘nieuw’ opgericht. Het was niet zozeer de herwonnen godsdienstvrijheid die hiervan de oorzaak was. In 1798 werden ambachtsgilden en schuttersgilden ontbonden. Dat heeft een grote invloed gehad in de steden, maar minder op het platteland, waar men nog kon bogen op de broederschapstraditie. De pieken in zowel eerste vermelding als oprichting tussen 1800 en 1825 zijn te verklaren door de aanwezigheid van lijsten van schuttersgilden uit 1809 en 1824 waarop veel gilden voor de allereerste keer worden genoemd. Deze lijsten werden, eerst door de Franse, later door de Nederlandse overheid, aangelegd ter inventarisering van de roerende en onroerende goederen van de gilden. In 1814 werd de marechaussee opgericht die de taken van de schuttersgilden zou gaan overnemen.¹²⁶ De lijsten betekenen voor veel gilden een eerste aanwijzing van schietactiviteiten. Aangenomen wordt dat zowel eerste vermelding als oprichting van deze gilden de hierboven geschetste verdeling of lijn van de vorige eeuwen volgt. Economische malaise zal de gilden geen goed hebben gedaan.

Sommige gilden wisten te overleven door te gaan functioneren als rotten, een door de lokale overheid aangestelde burgerwacht. In 1827 werd de ‘Wet op de Schutterijen’ van kracht, waardoor de plaatselijke schutterijen officieel verantwoordelijk zouden worden voor de verdediging van het land.¹²⁷ Men zal de oude stedelijke schutterijen voor ogen hebben gehad, maar veel gilden zagen hiermee hun bestaansrecht bevestigd. Er zijn tussen 1800 en 1825 echter nog minstens negen niet op de lijsten vermelde gilden opgericht. Vanaf de jaren 1840 kwam er steeds meer concurrentie van andere verenigingen. In 1848 werd vrijheid van vereniging in de grondwet vastgelegd en schoten concurrerende verenigingen als paddestoelen uit de grond. Ook begonnen clerus en burgerij zich steeds meer met de gilden te bemoeien als onderdeel van een zedelijk beschavingsoffensief.¹²⁸ Resultaat was niet alleen dat veel schuttersgilden werden opgeheven, maar ook dat er weinig werden (her)opgericht. De schuttersgilden die in deze tijd werden opgericht, lijken als schietverenigingen te zijn begonnen.

De twintigste eeuw is de eeuw van heroprichting en heropleving. In de jaren vijftig en tachtig werd tweëndertig gilden nieuw leven ingeblazen. De herstelbeweging en het bewustzijn van de unieke positie die schuttersgilden innamen met betrekking tot het culturele erfgoed van Brabant waren sterk

in opkomst in de periode na 1933.¹²⁹ Het verhaal gaat dat een aantal schuttersgilden na het bezoek van Jolles heropgericht werd of hun ‘tradities’, al dan niet voorgeschreven door de kaart, weer opnieuw instelde. In de jaren dertig werden er echter geen schuttersgilden opgericht of heropgericht. De bestaande schuttersgilden werden wel actiever en bewuster van hun verleden en taken. Ook werd er een organisatorisch fundament gelegd door oprichting van bonden, kringen en Federatie. Verspreid over de hele twintigste eeuw werden acht nieuwe gilden opgericht. Veel gilden besloten in de twintigste eeuw hun eigen geschiedenis te beschrijven. Vaak was dit het uitgelezen moment om de tradities in een breder kader te plaatsen en de plaats in de maatschappij nader te bezien. Een enkele keer vond men het nodig om op basis van de historische gegevens krampachtig oude tijden te doen herleven, iets wat eigenlijk niet in de aard der schuttersgilden ligt.

Politieke onrust en tijden van vrede, economische vooruitgang of juist malaise: de Noord-Brabantse schuttersgilden werden opgericht door de eeuwen heen en op uiteenlopende momenten. De aanleiding kan gezocht worden in de behoefte aan een organisatie van weerbare mannen, behoefte aan ontspanning en vermaak of een combinatie daarvan. De omvorming van broederschappen tot schuttersgilden in tijden van religieuze spanning en hervorming is een belangrijk moment in de geschiedenis van de Noord-Brabantse schuttersgilden. De stelling dat de omgevormde broederschappen in wezen geen kenmerken in zich droegen van de latere schuttersgilden, is voor het Noord-Brabantse schutterswezen niet houdbaar.

De Noord-Brabantse schuttersgilden verschillen onderling sterk, alleen al door het tijdstip waarop ze ontstonden. Ieder gilde probeerde een antwoord te geven op de behoeften of noodzaak van de tijd. Verscheidenheid in taken en functioneren, maatschappelijke verantwoordelijkheid en samenstelling kenmerkt het Brabantse schutterswezen. Niet alleen in het heden, maar ook in het verleden verschilden de gilden in functie en doelstelling.

2.6 De onderzochte gilden

Ieder gilde heeft een andere ontstaansgeschiedenis en streefde naar een eigen identiteit. Daarom is het belangrijk een korte geschiedenis van ieder onderzocht gilde te schetsen, gevolgd door de reeds gepubliceerde bronnen en literatuur over de gilden. Ook eigen uitgaven van het gilde staan hierbij vermeld. De typering van de gilden en beschrijving van functie en taken zullen uitgebreid terugkomen in de volgende hoofdstukken.

Het Sint-Catharinagilde Eindhoven. (Foto: Sint-Catharinagilde Eindhoven)

1. Het Sint-Catharinagilde Eindhoven

“Den gesellen van Sune Catelinen” komen voor in een burge-meestersrekening uit 1437. ‘Sint-Catharina’ was toen een broederschap. In 1516 wordt in een akte voor het eerst de benaming gilde gebruikt. Het reglement van het gilde, goedgekeurd door Filips Willem van Nassau, heer van Eindhoven, stamt uit 1617. Het gilde beschikt echter over een vroeg zestiende-eeuws medaillon waarop een afbeelding van Sint-Catharina staat, met de tekst *die scut van Endhownen*. Een kenmerkende traditie voor Sint-Catharina is het uitdelen van zogeheten tooten (puntbroodjes met krenten) aan kinderen. Lange tijd functioneerde het Sint-Catharinagilde als begrafenisonderneming voor de stad Eindhoven. Eind negentiende eeuw stopte het gilde met deze activiteit. Het gilde heeft, zoals blijkt uit het uitgebreide archief, vrijwel doorlopend bestaan. Slechts tussen 1934 en 1954 zijn de activiteiten gestaakt, waarna het gilde weer herleefde. In 1959 werd op een zolder het uitgebreide gildearchief ontdekt. Het gildearchief werd door gildebroeder J.A.M. de Haan gepubliceerd in een tweedelig boekwerk genaamd *Archief St. Catharinagilde*

Eindhoven. Gildebroeder Theo Verschuieren schreef veel over zijn geliefde gilde en heeft ook genealogische nazoeken naar vrijwel alle familienamen binnen het gilde gedaan. Bovendien heeft hij alle ledenlijsten van het gilde verwerkt in het boek *Die scut van Endhownen roert de trom*. Het Sint-Catharinagilde is hiermee het best gedocumenteerde gilde in Noord-Brabant.

Bronnen:

- J.A.M. de Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde Eindhoven* (2 dln.; Eindhoven 1966).
- K. Vermeeren, ‘Het parochie gilde St. Catharina “Die Scut van Endhownen” in: J.M. Renders & A.D. Kakebeeke, *Rond ons stadskerk: bijdragen tot de geschiedenis van kerk en parochie van Sint Catharina te Eindhoven* (Eindhoven 1954) 46-64.
- Th. Verschuieren, “Alleen gezworen gildebroeders mogen schieten op de papegaai” (Eindhoven 1986).
- Th. Verschuieren, “Ik beloof mijn best te doen met de hulp van God en onze patronesse Sint Catharina om een goed gildebroeder te zijn door de relementen na te leven en niets te doen in het nadeel van het gilde.” *Rondom een installatie St. Catharinagilde Eindhoven-Stad* (Eindhoven 1986).
- Th. Verschuieren, *St. Catharinagilde die Scut van Endhownen 1437-1987* (Eindhoven 1987).
- Th. Verschuieren ed., *Die scut van Endhownen roert de trom* (Eindhoven 1991).
- Th. Verschuieren, *De gewezen koningshaam van die scut van Endhownen* (Eindhoven 1992).
- Th. Verschuieren, *Wederseyde onthalinge door de oud Eindhovense gilden St. Barbara - St. Catharina - St. Sebastiaan. Herstel van een traditie 13 oktober 1988* (Eindhoven 1989).

126 Zie ook: Jacobs, ‘Centralisatie en uniformering van rechtshandhaving en -ordening’, 112-122.

127 Van der Heijden & Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw*, 109.

128 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 494-541.

129 Bijvelds, ‘Van “Zuipschutjes” tot cultuurdragers’, 65; Rooijackers, *Rituele repertoires*, 541.

De Ridderlijke Gilde Sint-Sebastiaan Eindhoven op het landjuweel in Vught in 1949. (Foto: J. Melssen)

2. De Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven

De eerste vermelding van de broederschap van Sint-Antonius en Sint-Sebastiaan stamt uit 1487. Johannes van den Perre vermaakte in zijn testament één kroon aan deze broederschap van de collegiale en parochiekerk van Eindhoven. Deze broederschap is mogelijk ontstaan uit een oudere Antoniusbroederschap. In 1516 is er sprake van het gilde van Sint-Sebastiaan.¹³⁰ In 1752 werd er genoteerd dat men koningsschilden bezit uit 1561, 1562 en 1563. De eerste aanwijzing dat er koning geschoten werd, stamt dus uit 1561. Dat jaartal wordt in dit onderzoek dan ook als oprichtingsdatum aangenomen. Tot 1566 liep het gilde in de sacramentsprocessie achter het Sint-Catharinagilde. Daarna wordt het stil rond het gilde. Melssen vermoedt dat de gildebroeders behoorden tot de groep van beeldenstormers of hun aanhangers, die na 1566 de stad zijn uitgevlucht.¹³¹ In 1603 wordt het gilde, ondanks tegenwerking van de overheid, heropgericht. Omdat het gilde van Sint-Sebastiaan ‘misachtend’ gehandeld zou hebben ten opzichte van de autoriteit, “door het vendel derselver te rechten, trommelen te roeren en andere exercitien uit te voeren zonder dat de statuten goedgekeurd en nagekomen zijn en zonder de eed bij de drossaart gedaan te hebben”, werd het reglement pas in 1616 door Filips Willem van Nassau goedgekeurd. Het gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven heeft het meest uitgebreide archief van alle onderzochte gilden; een deel ervan is particulier, een deel

ligt in het archief te Eindhoven. Oud-archivaris Melssen heeft echter het archief gepubliceerd in het boek *De Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan te Eindhoven 1482-1982*, een belangrijke publicatie voor onderzoek naar het gildewezen.

Bronnen:

- J. Th.M. Melssen, *De Ridderlijke Gilde van Sint Sebastiaan te Eindhoven 1482-1982* (Eindhoven 1982).
- L. Schröder, *Een klok voor St. Sebastiaan* (Eindhoven 1971).
- L. Schröder, *Klokken voor Sint Sebastiaan* (Eindhoven 1991).
- Th. Verschueren, *Wederseydse onthalinge door de oud Eindhovense gilden St. Barbara – St. Catharina – St. Sebastiaan. Herstel van een traditie 13 oktober 1988* (Eindhoven 1989).

3. Het Sint-Antonius- en Sint-Sebastiaansgilde Gemert

Het Sint-Antoniusgilde bestond als broederschap in 1510. Uit dat jaar stamt een vermelding over inkomsten voor de broederschap van het bisdom Luik. Het gilde bezit een *caerte* uit 1695. Het gilde heeft echter al bewijs van schietactiviteiten uit het jaar 1657. In dat jaar is namelijk de koningsvogel vervaardigd, met op de achterkant de tekst: *Desen Vogel Heft Doen Maken, Geraert van den Wijnboom, coninck, ende vereert aende Gulde van S.Antonius ende S.Sebastianus, 1657, in plaats van accoert*. Het gilde bezit niet veel aan archief. Het is in het bezit van een gildeboekje waarin het zilver vermeld is en heeft een particulier archief

De Rooi en de Gruun Schuts uit Gemert. (Foto: Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde Gemert)

vanaf ongeveer 1850. Flarden van het oude archief liggen in het Gemeente Archief Gemert. In de negentiende eeuw verkreeg het zijn inkomsten uit het houden van schapen, landverhuur en het verzorgen van begrafenissen. Jolles noemde het gilde “een gilde van jonge ongehuwde boeren”. Opvallend is dat juist dit gilde één van de eerste vrouwelijke koningen van Noord-Brabant had.

Bronnen:

- G. Dusseldorp, *50 Jaar gilden in Peelland* (Lieshout 1985) 123-132.
- L.G.J. Huijbers, *Gedenkboek landjuweel Gemert 1972* (Gemert 1972).
- P. Lathouwers & P. van den Elsen, *Dôr hêdde de skut. De geschiedenis van de Gemertse gilden* (Gemert 1982).
- M.H.J. Pennings, ‘Enige artikelen van het reglement van de Sint Teunnis Schut uit 1699’, *Gemerts Heem* 47 (1972) 13-19.
- A.I.F.M. Rooderkerken, ‘Dor hedde de skut’, *Gemerts Heem* 46 (1972) 11-15.
- J.J.M. Sicking, ‘Uit de oude kommanderije van Gemert’, *Brabants Heem* (1954) 41-43, 94.

4. Het Sint-Jorisgilde Gemert

In 1516 werd er in de Sint-Jans Onthoofdingskerk te Gemert een Sint-Jorisaltaar opgericht. De reglementen van het gilde stammen echter uit 1715 en werden verleend door de commandeur van de Duitse Orde. Het gilde was volgens die statuten van hoge ouderdom, uit “voorgaende oude tijden en buiten memorie van mensen”. Het gilde heeft lang gedacht dat het uit 1302 stamde. Dit kwam door een ‘vervalst’ schild, waarin deze datum was gekrast. Uit de tekst van het schild bleek echter dat het uit 1769 afkomstig was. Ook bezat men een schild uit 1403 dat later in 1903 vervaardigd bleek te zijn. In de negentiende eeuw had het gilde stukken grond en schapen die werden verpacht. Men deelde in de opbrengst van de wol. Verdere inkomsten verkreeg men tot de eerste helft van de twintigste eeuw door het verzorgen van begrafenissen. Het

Het Cloveniersgilde uit Grave. (Foto: Cloveniersgilde Grave)

gilde heeft een deel van het negentiende- en twintigste-eeuwse archief in particulier bezit. Er zijn veel negentiende-eeuwse ledenlijsten. De statuten bevinden zich in het archief van de Commanderie van Gemert, en meer stukken over het gilde zijn in het Gemeente Archief Gemert te vinden.

Bronnen:

- G. Dusseldorp, *50 Jaar gilden in Peelland* (Lieshout 1985) 133-137.
- L.G.J. Huijbers, *Gedenkboek landjuweel Gemert 1972* (Gemert 1972).
- P. Lathouwers & P. van den Elsen, *Dôr hêdde de skut. De geschiedenis van de Gemertse gilden* (Gemert 1982).
- A. Otten, 'Pardon voor een gildebroeder', *Gemerts Heem* 62 (1976) 10-12.
- M.H.J. Pennings, 'Een verzoek van de St.Joris schut om vrijstelling van boete', *Gemerts Heem*, 39 (1972) 15-16.
- A.I.F.M. Roederkerken, 'Dor hedde de schut', *Gemerts Heem* 46 (1972) 11-15.
- J.J.M. Sicking, 'Uit de oude kommanderije van Gemert', *Brabants Heem* (1954) 41-43, 94.

5. Het Cloveniersgilde Grave

De "Cloveniers of Schutterije tot Grave" werd in de 1527 opgericht door Floris van Egmond, graaf van Buren en pandheer en gouverneur van de stad Grave en het Land van Cuijk. Het werd opgericht als een schutterij, met als doel het beschermen van de stad. Deze taak verloor zijn daadkracht aan het einde van de zeventiende eeuw toen er naast het gilde ook burgerwachten en dienstdoende schutterijen actief waren. Van circa 1750 stamt een lijst van koningen, een "lyst geformeert uit de Silvre Platen van de Schutterie". Vanaf het midden van de achttiende eeuw tot en met 1974 trad het gilde incidenteel naar buiten, bijvoorbeeld in 1811 en 1842. In 1974 organiseerde de gemeente Grave activiteiten om te vieren dat het 300 jaar geleden was dat de Franse troepen uit Grave werden verdreven. Organisatoren van de historische optocht besloten toen het Cloveniersgilde te laten herleven. Dit initiatief leidde tot de heroprichting van het Cloveniersgilde

Het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk. (Foto: Sint-Willebrordusgilde Heeswijk)

Grave. Het gilde bezit zelf weinig tot geen archief en historische naspeuringen naar de leden zijn dan ook vrijwel allemaal op basis van het zilver gedaan. Verder was er in het Graafse archief het één en ander over de schutterij te vinden.

Bronnen:

- H. Hendriks & J. Timmermans, *Cloveniersgilde Grave 1527-2002. Een proeve van een ledenlijst van de "Cloveniers of Schutterye tot Grave"* (Grave 2002).
- J. Timmermans & H. Hendriks, *Schets van de geschiedenis der "Cloveniers of schuttery tot Grave" 1527-1977* (Wijchen 1977).
- J. Timmermans, 'Verloren gewaad gildezilver bij toeval ontdekt', *De Gildetrom* 50 (2003) 8-9.

6. Het Sint-Willibrordusgilde Heeswijk

Sante Wilbaert Schuutten tot Heesieck 1564. Dit is het randschrift van een borstplaat van het Sint-Willebrordusgilde in Heeswijk. Dat is een duidelijke aanwijzing voor schietactiviteiten, al bezit het gilde ook een vogel uit 1476, echter zonder inscriptie. Op 12

maart 1596 krijgt het gilde zijn kaart, bekrachtigd door Maximiliaan, graaf van Oost-Friesland. Maximiliaan overleed echter al in 1591. Het reglement is dus voor die tijd opgesteld. Het gilde bezit een *Sielboek*, een afschrift van het origineel, met namen vanaf 1598. Het oudste koningsschild stamt uit 1696. Het *Sielboek* werd in 1782 overgeschreven en is een waardevolle bron voor het achterhalen van vrijwel alle namen van de gildebroeders van het Sint-Willebrordusgilde. Arnoldus van Vessem, pastoor van de Sint-Willebrordusparochie in Heeswijk van 1587 tot 1607 en abt van de norbertijnenabdij van Berne in 1607, prijkt als eerste naam in dit boek. Verder bezit het gilde een rekeningenboek vanaf 1858. In 1891 wordt het gilde opgeheven. Men had tot die tijd veel leden. In 1963 vindt er een heropleving van het gilde plaats. Sindsdien heeft het gilde doorlopend bestaan.

Bronnen:

- H. van Driel, *De gilden van Heeswijk en Dinther. Een historisch overzicht* (z.p. 1997).
- Th. Ellerman, *Traditie en vernieuwing. De geschiedenis van het gilde Sint-Willebrordus uit Heeswijk* (Heeswijk-Dinther 2003).
- W. van de Wijgert, *Sint Willebrordus Heeswijk* (Heeswijk 2001).

Het Sint-Jorisgilde Hooze Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooze Mierde)

7. Het Sint-Jorisgilde Hooze Mierde

In 1562 blijft het Sint-Jorisgilde van Oosterhout in gebreke bij het organiseren van een deel van het landjuweel. Een aantal Sint-Jorisgilden beklaagt zich daarover tijdens een protestvergadering in Turnhout. Ook het Sint-Jorisgilde uit Hooze Mierde is daarbij aanwezig. 1562 Is dus het eerste jaartal waarvan gezegd kan worden dat het Sint-Jorisgilde Hooze Mierde bestond. Het feest vond plaats rond 1560. Zij hanteren dan de kruisboog als wapen. De ingezetenen van de Mierden vroegen in 1629 toestemming aan koning Filips IV van Spanje om het gilde (waarvan men de naam niet noemt) opnieuw te mogen oprichten. De *caerte* bestond uit 36 artikelen. De reden die men aangaf was om “in tyde van noode de wapens te connen handelen.” Het gaat dan nadrukkelijk om een Cloveniersgilde (gewerengilde). Het gilde liet broeders toe uit Lage Mierde, Hooze Mierde en Hulsel. In de negentiende eeuw wordt het gilde steeds meer een Hooze Mierdse aangelegenheid. De laatste koning van buiten het dorp stamt uit 1829. In 1932 keert het gilde weer terug naar het schieten met de kruisboog. Het gilde heeft een uitgebreid

archief waarvan grote delen bij de deken-schrijver thuis worden bewaard en een gedeelte bij de heemkundekring. Het archief bestaat uit vele ledenlijsten en bepalingen.

Bronnen:

- S. Dickens, ‘De gildebroeders van Sint-Joris in 1751’, *Steen voor steen* 6 (1997).
- S. Dickens, ‘Kleine jongens en grote boeren. De gildenbroeders van het Sint-Jorisgilde van Hooze Mierde’, *Brabants Heem* 55 (2003) 141-147.
- J. van Gisbergen, *De cruysboghe binnen der vryheyt van Mierde. 375 jaar (en langer) Gilde St. Joris Hooze Mierde* (z.p. 2004).
- C.G.W.P. van der Heijden, *Schrandere boeren, schrielle bestuurders. Bevolking en bestaan in een Kempische plattelandsgemeente; Hooze en Lage Mierde 1810-1940* (Tilburg 1996).

8. Het Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde

“Ik belooven aan mijnen hooftman, deken en oudermannen, onderdaenigheijt, en dat ik in alle de eer van den h: Ambrosius patroon sal voorstaen, ik beloove regtvaardigheyt in de handelinge der Bien...” Het Sint-Ambrosiusgilde uit Lage Mierde kreeg

Het Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde. (Foto: Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde)

in 1695 het reglement in navolging van het bijenhoudersgilde te Wommelgem. Het reglement bevat veertig artikelen en werd afgesloten met een ledenlijst. Men heeft nog een aangepast reglement uit 1890, dat vooral betrekking heeft op de verpachtingen. Vooral uit de negentiende eeuw zijn er archiefstukken bewaard gebleven. Schieten ging het bijenhoudersgilde pas in de jaren vijftig van de twintigste eeuw. Over deze periode waren slechts mondelinge bronnen beschikbaar. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw werd er weer bijgehouden wat er reilde en zeilde binnen het gilde.

Bronnen:

- C.G.W.P. van der Heijden, *Schrandere boeren, schriële bestuurders. Bevolking en bestaan in een Kempische plattelandsgemeente; Hooge en Lage Mierde 1810-1940* (Tilburg 1996).
- H. van der Meer, 'Het Sint Ambrosiusgilde van Lage Mierde', *Steen voor Steen* 5 (1996) 4-7.

9. Het Sint-Sebastiaansgilde Lage Mierde

De geschiedenis van het Sint-Sebastiaansgilde in Lage Mierde gaat terug tot in de tweede helft van de zestiende eeuw. Het gilde bezit een koningsschild uit 1597. Op 20 januari 1607 werd door de Overheid van het Hoofdgilde van de "hantboge van den edelen ridder ende martelaar Sinte Sebastiaan te Leuven, eerste hoofdstad van Brabant", een reglement bestaande uit 33 artikelen afgegeven op gezag van de aartshertogen Albertus van Oostenrijk en Isabella Clara Eugenia. De gildekaart vermeldt de "...lanckdurige continuele inlantsche oorlogen...". Het gilde nam leden uit de drie dorpen Hooge Mierde, Lage Mierde en Hulsel aan tot 1822. Toen besloot men het liefst leden uit Lage Mierde aan te nemen en verhoogde het intredegeld voor de inwoners van andere dorpen. In 1866 teerde men voor het laatst in Hulsel. Het Sint-Sebastiaansgilde viert twee teerdagen: de patroonsdag in januari en de eerste dinsdag in september. Nieuwe gildebroeders en gildezusters (het gilde laat sinds 2000 vrouwen toe als volwaardig lid) worden op die dagen ingewijd

Het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

door hen te kronen met een bloemenkroon. Het wapen van het Sint-Sebastiaansgilde Lage Mierde is de handboog op wip. Het gilde heeft geen uitgebreid archief, maar de archiefstukken die er zijn, staan vol met aantekeningen en opmerkingen die het tot speciale documenten maken.

Bronnen:

- S. Dickens, 'Kleine jongens en grote boeren. De gildenbroeders van het Sint-Jorisgilde van Hooge Mierde', *Brabants Heem* 55 (2003) 141-147.
- C.G.W.P. van der Heijden, *Schrandere boeren, schriële bestuurders. Bevolking en bestaan in een Kempische plattelandsgemeente; Hooge en Lage Mierde 1810-1940* (Tilburg 1996).
- H. van der Meer, 'Het gilde Sint Sebastiaan uit Lage Mierde', *Steen voor Steen* 11 (1996) 4-8.

10. Het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch

In 1518 bekende Anthonis Dierxen "sculdich te zijne den gulde van Sinte Sebastiaen tseventich gulden tot thien stuyvers stuck." In een Oudenbossche kerkrekening uit 1525 staat voor het eerst vermeld dat het Sint-Sebastiaansgilde uit schutters

bestaat, namelijk: "Sinte Bastiaens scutters van wassche XII st". Op verzoek van de "coninck, dekens ende gemeyne gesellen van der schutterije van den heyiligen martelaer Sinte Sebastiaan" kreeg het gilde in 1566 zijn *caerte* van Jan IV van Glimes als markies van Bergen op Zoom. Het gilde bezit drie oude gildeboeken, handelend over de namen van de gildedefunctionarissen, de verhuur van de doelen, de uitdeling van pieken en sjerpen (*sluyers*) en de samenstelling van de zilverschat (het *span*). Verder beschrijven de boeken de inkomsten, uitgaven en het kassaldo over de periode 1603-1935. Het wapen van het gilde is van oudsher de handboog, maar vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw is men steeds meer de kruisboog gaan hanteren. Aan het eind van de twintigste eeuw is men gefuseerd met een kruisboogvereniging. Het Sint-Sebastiaansgilde heeft doorlopend bestaan.

Bronnen:

- Q.W.J. Daas, *Het aloude gilde van Sint Sebastiaan in Oudenbosch (1525-2000)* (Oudenbosch 2000).
- J. van Ginneken & H. Levelt, *Oudenbosch in verleden en heden* (Zundert 1931) 98-99.

Het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch in 1930. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

11. Het Sint-Bavogilde Raamsdonk

Van het Sint-Bavogilde uit Raamsdonk stamt het eerste koningsschild uit 1743. Dat is tevens de eerste aanwijzing voor het bestaan van het gilde. De eerste vermelding dat het een aan Sint-Bavo toegewijd gilde betreft wordt pas op een schild uit 1761 aangetroffen. Tot 1789 schiet het Sint-Bavogilde, daarna wordt er niets meer van het gilde vernomen. In 1784 verplichtten de Staten van Holland één op de drie mannen zich in het gebruik van wapens te oefenen. Veel Raamsdonkers meldden zich hiervoor vrijwillig aan. In 1785 werd de plicht afgeschaft, maar men bleef oefenen, aangemoedigd door ambachtswrouwe Anna van Son en haar zoon Simon de Jongh van Son. Zij waren overtuigde patriotten. Vermoedelijk is het Bavogilde opgegaan in het Raamsdonkse patriots exercitiegenootschap, al wilden de katholieke families die in het gilde zaten weinig met patriottisme van doen hebben.¹³² Uit de

periode 1778 tot 1789 zijn geen koningsschilden bewaard. Ook archiefstukken zijn er niet. Er zijn weinig leden van het gilde bekend. De vroegste koningsschilden van het Sint-Bavogilde zijn in de jaren zestig van de twintigste eeuw beschreven, maar in 1978 op mysterieuze wijze uit het gemeentehuis verdwenen. In 1842 nam een aantal katholieken het initiatief het gilde nieuw leven in te blazen. Daarvan is een reglement bekend. Rond 1910 werd het gilde weer opgeheven, waarschijnlijk door gebrek aan belangstelling. Er zijn geruchten dat een aantal leden onder dezelfde naam een toneelgezelschap oprichtten. In 1986 werd het gilde heropgericht.

Bronnen:

- A. van Gils, *De Lambertuskerk en het dorp Raamsdonk, duizend jaar geschiedenis* (Raamsdonksveer 2004).
- A. de Jongh, 'Aan zijne Majesteit den Koning der Nederlanden. Lotgevallen van een Raamsdonks request uit 1842', *De Gildetrom* 40 (1993) 28-29.

¹³² Van Gils, *De Lambertuskerk*, 138.

Het Sint-Jorisgilde Rijsbergen. (Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

Het Sint-Dionysiusgilde Tilburg. (Foto: Sint-Dionysiusgilde Tilburg)

De caerte van het Sint-Bavogilde Rijsbergen. (Foto: Jette Janssen)

12. Het Sint-Bavogilde Rijsbergen

Het Sint-Bavogilde is een Cloveniersgilde (gewerengilde) en werd in 1699 opgericht. In de octrooibrief staat beschreven dat het dorpsbestuur en ingezetenen van Rijsbergen *genegen zijn zich met de bus of het roer serieus en eerlijk te oefenen, en om beter tot dit doel te geraken gaarne de oprichting zouden zien van een broederschap of gilde van kloveniers tot meerdere luister van heerlijkheid Rijsbergen*. Het gilde wordt in de kaart consequent gilde van de handbus of gilde van de Cloveniers genoemd. Sint-Bavo komt enkel voor in de zin van Bamus- of Bamisdag (1 oktober) als teerdag en wordt niet als de patroon van het gilde genoemd. Er wordt ook niet gesproken over katholieke plichten en diensten. Het reglement werd immers verleend door prins Willem III van Oranje. Het gilde is nog in het bezit van de oude *caerte* met origineel lakzegel. Het Sint-Bavogilde had een groot aantal leden. In 1793 waren dat er 107. Tegenwoordig mogen het er 75 zijn. Uit de periode voorafgaand aan de negentiende eeuw zijn weinig gegevens bewaard. Vanaf de negentiende eeuw zijn er veel ledenlijsten en verslagen bewaard, waaruit blijkt hoe het gilde functioneerde. Het archief wordt bewaard in het RAWB. Het schieten, dat bij oprichting al de voornaamste bezigheid was, speelt ook tegenwoordig nog een belangrijke rol in het gilde. De sport, zo beschreef Delahaye al in 1971, staat centraal.¹³³

¹³³ Delahaye, *De gilden van Rijsbergen*, 66.

Bronnen:

- J. Bastiaansen, *Gilde St. Bavo. De Boerenguld van Rijsbergen* (Rijsbergen 1999).
- A. Delahaye, *De gilden van Rijsbergen* (Zundert 1971).
- J.W.A. Gommers, *Beschrijving van Rijsbergen* ('s-Hertogenbosch 1909).

13. Het Sint-Jorisgilde Rijsbergen

Volgens Albert Delahaye bestond het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen in 1634 al: "In dat jaar namelijk werd vanuit Rijsbergen aan de bisschop van Antwerpen een verzoek gericht over het dekenschap van St. Joris."¹³⁴ Meer over het verzoek beschrijft hij niet, maar het zou de eerste aanwijzing voor het bestaan van een Sint-Jorisgilde in Rijsbergen zijn. In 1707 vroegen de gildebroeders aan de prins van Oranje, als heer van Breda de hoogste bestuurder van het dorp, een octrooi aan voor hun eigen veiligheid en voor de luister van het dorp. Deze werd door de raad van de prins op 10 juni 1707 verleend. Tijdens de Belgische Opstand en de Tweede Wereldoorlog werden de gildeactiviteiten gestaakt. Het gilde van Sint-Joris heeft verder doorlopend bestaan. Het gilde van Sint-Joris hield vanaf het midden van de negentiende eeuw schapen. Gildebroeders konden bij intreden een aandeel in de schapen nemen. Dit gebruik werd in 1901 afgeschaft. Het wapen van het Sint-Jorisgilde is de Sint-Jansboog. Dit wapen wordt in Noord-Brabant niet veel gehanteerd en het gilde heeft dan ook veel contact met gilden uit de Belgische Kempen. Van het gilde is veel zilver en zijn veel ledenlijsten bewaard, zodat het ledenbestand goed te reconstrueren was. Het achttiende- en negentiende-eeuwse archief met kasboeken, ledenlijsten et cetera bevindt zich in het RAWB, het twintigste-eeuwse archief wordt bij een gildebroeder thuis bewaard en bestaat uit verschillende boeken.

Bronnen:

- A. Delahaye, *De gilden van Rijsbergen* (Zundert 1971).
- J.W.A. Gommers, *Beschrijving van Rijsbergen* ('s-Hertogenbosch 1909).
- C. Martens, *Drie eeuwen Gilde Sint Joris Rijsbergen, 1707-2007* (Rijsbergen 2007).

14. Het Sint-Dionysiusgilde Tilburg

In 1665 hebben enkele notabele ingezetenen uit de stad aan de vrouwe van Tilburg, Margaretha de Noyelle, toestemming gevraagd om een broederschap op te richten met als doel zich onder meer te bekwamen in het schieten met de buks. Het archief van het gilde gaat dan ook terug tot de kaart van 1665 en wordt dan weer in 1680 bijgehouden. Uit de eerste periode zijn twee koningen bekend. Verder bezit het gilde een lijst van koningen vanaf 1682 en een lijst van hoofdlieden vanaf 1665.

¹³⁴ Ibidem, 12.

Het Sint-Jorisgilde Tilburg. (Foto: Sint-Jorisgilde Tilburg)

Onder de oprichters bevonden zich de drossaard en rentmeester van Tilburg. In aanvang was het gilde protestant en men noemde zich een Cloveniersgilde. In 1722 bestond het gilde echter geheel uit katholieke broeders. In 1817 verkocht het gilde een groot deel van de zilverschat. Het Sint-Dionysiusgilde heeft doorlopend bestaan en hanteert als wapen het geweer. Het Sint-Dionysiusgilde heeft een uitgebreid en geïnventariseerd archief, vanaf ongeveer 1680. Het grootste gedeelte bevindt zich in het Regionaal Archief Tilburg; vanaf de negentiende eeuw heeft men veel in particulier bezit. Zo zijn er comparatieboeken van 1836-1918, presentielijsten 1870-1883 en 1896-1937 en contributieboekjes van 1877-1883.

Bronnen:

- J.A.J. Becx, 'Tilburg en de Brabantse schuttersgilden', *Historische Bijdragen, orgaan van de Heemkunde Kring Tilborgh* 3 (1971) 7-13.
- W.H.Th. Knippenberg, 'Het kloveniersgilde van de H. Dionysius te Tilburg', *De Gildetrom* 24 (1977) 66-68; 25 (1978) 15-16, 31-32, 47-48.
- E. Meelis, *Uit Tilburg's verleden* (z.p. 1900) 71-92.

15. Het Sint-Jorisgilde Tilburg

Uit de beneficieregisters van het bisdom Luik blijkt dat er in 1483 een Sint-Jorisaltaar in de kerk van Tilburg bestond. De *caerte* van het Sint-Jorisgilde werd verleend tussen 1507 en 1529 door Robbrecht van Malsen en zijn vrouw Margriet van Haastrecht, heer en vrouwe van Tilburg en Goirle. De precieze datum is niet bekend. Het reglement bevat 35 artikelen. In de *caerte* staat het gilde beschreven als "die men heijten sal scutterije van de voetbooghe". Op 23 april 1590 werd de kaart door Huybert van Malsen vernieuwd. Net als de broeders van Sint-Sebastiaan mochten de broeders van Sint-Joris "kwaadwillenden aanhouden en aan de heer overleveren". Het eerste koningszilver stamt uit 1613. Het gilde bezit een uitgebreid archief met diverse ledenlijsten. Zo heeft het een lijst van hoofdliden van 1804 tot heden en een lijst van koningen lopend van 1613 tot heden.

Bronnen:

- J.A.J. Becx, 'Tilburg en de Brabantse schuttersgilden', *Historische Bijdragen, orgaan van de Heemkunde Kring Tilborgh*, 3 (1971) 7-13.
- E. Meelis, *Uit Tilburg's verleden* (z.p. 1900) 71-92.
- J. Vermelis, *500 jaar Sint-Jorisgilde Tilburg. Jubileumuitgave* (Tilburg 1983).

Het Koninklijke Handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Tilburg)

16. Het Koninklijke Handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg

In 1504 vermaakte het echtpaar Rolochs een stuiver aan het altaar van Sint-Sebastiaan. Dat is een aanwijzing voor het bestaan van een Sint-Sebastiaanbroederschap. De naam van Sint-Sebastiaan komt regelmatig terug in de rekeningen van de armmeesters van Tilburg. De broeders begroeven de aan besmettelijke ziektes overleden arme Tilburgers. Het eerste koningsschild stamt uit 1550. We kunnen dus stellen dat het Sint-Sebastiaansgilde in ieder geval in 1550 als schuttersgilde functioneerde. Het gilde bezit verder een lijst van koningen vanaf ongeveer 1550. Uit het reglement van 1652 blijkt dat het gilde hielp bij het handhaven van de rechtsorde in Tilburg en een deel van de boeten daarvoor mocht behouden. Vanaf 1724 zijn de namen van de hoofdlieden bekend en vanaf 1779 de namen van alle gildebroeders. In de negentiende eeuw verwierf het gilde het predikaat koninklijke handboogschuttersgilde.

Eind negentiende eeuw raakte het schuttersgilde echter in verval en rond 1891 sloiep het in. In 1926 overleed de laatste gildebroeder. De kleinzoon van deze gildebroeder deed het gilde in 1966 weer herleven.

Bronnen:

- C. Bergman, 'Kunst en de geest van het Gilde', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 22 (2004) 25-34.
- C. van Dun, *Sint Sebastiaan Tilburg* (Tilburg 1977).
- J. Ketelaars, 'Levensbeschrijving van de Tilburgse kunstenaar Kees Mandos', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur*, 20 (2002) 83-98.
- J. Pluymakers & G. Steijns, "'Het heeft Zijn Majesteit behaagd..." Het handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan en koning Willem III', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 19 (2001) 75-94.
- G. Steijns, *De koningen van het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg en hun zilver* (Tilburg 1989).
- G. Steijns, 'De lotgevallen van een 'schone slaper'. Het Koninklijke Handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III te Tilburg', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 22 (2004) 3-24.

Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught. (Foto: Edith Stein)

17. Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught

Het gilde van Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan is de 'blauw schuts' van Vught. Het gilde is een samenvoeging van het Sint-Barbaragilde en het Sint-Sebastiaan-Sint-Antoniusgilde. In 1809 komt het gilde van Sint-Sebastiaan in de boeken zonder Sint-Antonius. In ieder geval na 1843 hebben de leden van Sint-Sebastiaan zich gevoegd bij het Sint-Barbaragilde. Beide gilden zijn van vroege datum. Het Sint-Barbaragilde heeft zijn eerste vermelding als broederschap in 1453. Als voetbooggilde bestaat het sinds 1525 of 1526. Het handbooggilde van Sint-Sebastiaan was al actief in 1489. Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde was door het bezit van grond en huizen een kapitaalcrachtig gilde. Behalve de reglementen en zilveren schilden zijn er weinig archiefstukken bewaard van voor de twintigste eeuw. Begin twintigste eeuw heeft het gilde volgens Jolles twintig jaar

stilgelegd. Dankzij de invloed van burgemeester Van Lanschot en zijn vrouw bloeiden de beide gilden van Vught in de jaren twintig van de twintigste eeuw weer op. Het zilver werd toen bewaard op kasteel Maurick en het koningschieten en vendelzwaaien werden gestimuleerd. Het met name negentiende- en twintigste-eeuwse archief van het gilde is niet geïnventariseerd en in het bezit van het gilde zelf.

Bronnen:

- F.H.M. de Bekker, 'Oude schuttersgilden te Vught', *De aankondigingen* (advertentieblad) 348.
- F.H.M. de Bekker, 'St. Barbaragilde te Vught', *De aankondigingen*, 409, 411.
- K. van der Bruggen, 'De blauw en de rooi Schuts. Van acht Vughtse broederschappen naar twee schuttersgilden' in: J. van den Eijnde, ed., *Vught van eeuw tot eeuw*. Vughtse historische reeks 6 (Vught 1999) 7-39.
- H. Das-Horsmeier, *Begraven in Vught. De algemene begraafplaats 1830-1980 en gebruiken rondom overlijden en begraven in Vught* (Vught 1985).
- J.J. de Kort, 'De Vughtse gilden', *De Kleine Meyerij* 11 (1953) 7-8.

Het Sint-Catharinagilde Vught. (Foto: Sint-Catharinagilde Vught)

18. Het Sint-Catharinagilde Vught

De 'rooi schuts' van Vught is vanuit een kerkelijke broederschap ontstaan. Het precieze tijdstip waarop het is omgevormd tot schuttersgilde, is niet bekend. Het Sint-Catharinagilde bezit echter een koningsvogel uit 1503 waarop staat: *Fraternitas ste Katherine / in Vicht me fieri fecit anno / 1503* (de broederschap Sint-Catharina / in Vught liet mij maken in het jaar / 1503). Een koningsvogel is een duidelijke aanwijzing voor schietactiviteiten. Het oudste reglement van Sint-Catharina Vught stamt uit 1609 en is meermaals gekopieerd en herschreven. In deze kaart staat dat het gilde in de Sint-Lambertuskerk een altaar onderhield. Het Sint-Annagilde dat in Vught bestond, werd in 1618 samengevoegd met Sint-Catharina. Er is veel zilver bewaard en enkele archiefstukken uit de zeventiende en negentiende eeuw. Deze bevinden zich in het BHIC. Het archief van de twintigste eeuw is bewaard in grote gebonden boeken, een initiatief van Jan van de Mortel, vroegere hoofdman van het Sint-Catharinagilde en één van de bekendste Noord-Brabantse gildebroeders.

Bronnen:

- F.H.M. de Bekker, 'De schuttersgilden te Vught en Cromvoirt in 1809', *De Kleine Meijerij* 7 (1947) 4.
- F.H.M. de Bekker, 'Oude schuttersgilden te Vught', *De aankondigingen* (advertentieblad) 348.
- F.H.M. de Bekker, 'St. Catharina Gilde te Vught', *De aankondigingen*, 405, 406, 407.
- K. van der Bruggen, 'De blauw en de rooi Schuts. Van acht Vughtse broederschappen naar twee schuttersgilden' in: J. van den Eijnde, ed., *Vught van eeuw tot eeuw*. Vughtse historische reeks 6 (Vught 1999) 7-39.
- H. Das-Horsmeier, *Begraven in Vught. De algemene begraafplaats 1830-1980 en gebruiken rondom overlijden en begraven in Vught* (Vught 1985).
- H. Donkers, 'Het St. Catharina Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 1 (1953) 1-5.
- H. Donkers, 'De papegaai uit de zilverschat van het St. Catharina Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 2 (1953) 8-10.
- H.J.A.M. Donkers, 'Kaarde of het reglement van het St. Catharina-gilde tot Vught', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 4-5.
- H.J.A.M. Donkers, 'Kaarde of het reglement van het St. Catharina-gilde tot Vught (vervolg van 7, 2)', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 5-6.
- H.J.A.M. Donkers, 'Reliquie van St. Catharina te Vught (correctie van 7 1 en vervolg over het St. Catharinagilde)', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 8-3.
- J.J. de Kort, 'De Vughtse gilden', *De Kleine Meijerij* 11 (1953) 7-8.
- J. van de Mortel, *500 jaar gilde Sint Catharina Vught, feestkrant* (Vught 1974).

Gildefeesten verbinden de gemeenschap. (Foto: Piet den Blanken)

3

TAKEN EN TOELATINGSCRITERIA VAN DE GILDEN EN HERKOMST VAN DE GILDEBROEDERS

“...Zijnde alle van competente ouderdom, mannen van eere staende ter goeder naam en faem om der waerheijt getuijgenisse te geven(...) hebben getuijgt verclaert ende gedeponereert, dat in ider haere comparanten plaetse diversche gildens en schutterijen zijn(...) de welcke in voorzijde aende selve plaetsen ider in haer privé door de Hertogen van Brabant zijn gegeven en verleent geworden en vervolgens van inmemoriale tijde en nog jegenwoordig van jaere op jaere op hunne patroondagen ider gilde of schutterije zijn gewoon op te trekken met vligende vaendels en slaende trommen, ende als dan op die dagen in hunne ordinaire herbergen met malcanderen teeren en drincken, ende mede ook in de kermisweeck ... zijn optreckende met vligende vaendels en slaende trommels na de schutsboomen om den vogel oft papegaj te schieten, als wanneer het in vredens tijt en de gelegenheijt sulcx toegelaten heeft, ende als dan in voege ende maniere voors. wederom naer iders plaets en herberge zijn treckende en marcherende bij welckers retoer en passereren der huijsen ... door de inwoonderen de gildens ordinair worden beschoncken, mitsgaders ook dat de voorn. gildens ... te allen tijde op ordre der officieren en regenten moeten paraet en gereet wesen om in het geweer te comen besonder als wanneer eenige justitie van misdadigers wert gedaen, tot prevenieringe van alle desordres, alle ’t welcke ... altijt pijsivelijk en vredelijk is gedaen en geëxerceert (...).”¹³⁵

De gilden uit Eindhoven en omgeving ondertekenden in 1721 deze akte van paraatheid. Zij toonden hiermee hun goede wil tegenover de plaatselijke overheid en beschreven de gebruiken en taken van een achttiende-eeuws schuttersgilde. De taken in Eindhoven bestonden uit het bijstaan van de overheid bij de berechting van criminelen en het handhaven van de openbare orde. Niet alle gilden hadden deze taak, dat verschilde per

gemeenschap. Hoewel de *caerten* van de schuttersgilden vaak op elkaar leken, verschilde de invulling ervan per gilde. De publieke taken werden niet altijd vastgelegd en ook weinig uitgebreid beschreven. Ook de functie van het gilde binnen de gemeenschap werd niet op papier vastgelegd; dat was iets dat door de eeuwen heen groeide en veranderde.

In dit hoofdstuk zullen we allereerst de verplichte taken van de gilden kort beschrijven. Deze taken konden worden opgelegd door de overheid, maar ook door het gilde aan zichzelf. Gerelateerd aan de taken waren de verplichtingen voor de gildebroeders. Het Sint-Antoniusgilde uit Linden beschrijft bijvoorbeeld in het reglement uit 1859 slechts de verplichtingen van de gildebroeders als taken van het gilde: “Het doel en inzicht van dit broederschap is: dat de leden van het zelve elkander in algemeene ziekten, brand, water of hongersnood en andere rampen als brave Christenen en broeders na vermogen bijstaan, en de overledene broeders en zusters door gebeden en andere goede werken behulpzaam zijn.”¹³⁶ Dit citaat laat al duidelijk zien wat de gebruiken zijn binnen een gilde. Maar er was meer. De broeders deelden vreugde en verdriet met elkaar, maar deden ook aan competities, streden om eer. Enkele algemene gebruiken van de gilden zullen aan bod komen. Hieruit wordt duidelijk waarmee een schuttersgilde zich zoal bezighield. Een aantal opvallende bezigheden wordt uitgebreider belicht; verder worden de algemene procedures beschreven.

Vervolgens bekijken we wie er lid mocht worden van een gilde en wat de gebruiken daaromtrent waren. In de laatste paragraaf van dit hoofdstuk gaan we in op waar de gildebroeders vandaan kwamen. Kwamen ze allemaal uit hetzelfde dorp of dezelfde stad, of misschien ook van verder weg? Waren de schuttersgilden wel zo gesloten en besloten als vaak gedacht wordt?

3.1 Taken en bezigheden

3.1-1 Publieke taken

De gilden vervulden én vervullen in de lokale gemeenschap verschillende taken met een publiek of semipubliek karakter, taken ten dienste van de gemeenschap, al dan niet namens of in opdracht van de overheid. De vroegste schuttersgilden waren soms betrokken bij militaire acties, blijkens veertiende-eeuwse Meierijse schoutrekeningen. Het ging dan met name om bewakingsactiviteiten.¹³⁷ In 1631 bepaalden de regenten van Hooge Mierde bijvoorbeeld dat er 25 schutters gereed dienden te staan die in geval van nood met kruid en lood moesten uittrekken. In de zestiende en zeventiende eeuw werden de legers geprofessionaliseerd en daarmee verviel de militaire taak van de schuttersgilden, als zij deze al toegewezen hadden gekregen.¹³⁸ Vanaf de zestiende eeuw werd de publieke rol die de gilden op het defensieve gebied speelden minder belangrijk.¹³⁹ De burgerwachttak werd in veel plaatsen overgedragen aan de 'rotten', die ieder een buurtschap of gedeelte van een gemeente op zich namen. De 'rotten' waren een andere instelling dan de gilden, maar gildebroeders konden wel 'rotgezel' zijn. Er zijn aanwijzingen dat de gilden deze burgerwacht bleven ondersteunen. In de Rijsbergse gilden schoot men volgens de regels van de rotverschietingen. Het bewaren van de openbare orde was een andere taak die door sommige stads- en dorpsbesturen aan de gilden werd opgelegd. De gildebroeders van Sint-Willebrordus uit Heeswijk en Sint-Sebastiaan Tilburg hadden ook dieven vangen als taak. Zij mochten iedereen die een misdaad begaan had tegen de heer of de gemeente vangen, opsluiten en overleveren.¹⁴⁰

De Vughtse gilden halen in 1965 de nieuwe burgemeester in. (Foto: Sint-Catharina-gilde Vught)

Uit recent onderzoek naar de ambachtsgilden bleek dat publieke taken zoals armenzorg, medische verzorging, hulp bij ziekte en aanwezigheid bij begrafenissen zo vanzelfsprekend waren dat deze zelden genoemd werden in de gildereglementen.¹⁴¹ Armenzorg werd in de *caerten* van de schuttersgilden ook niet als taak genoemd, al kunnen we er door enkele aanwijzingen van uit gaan dat zij hierin wel actief waren. Ook zijn er gevallen bekend van gilden die tijdens plagen als de pest de gemeenschap waarschuwden en de doden begroeven.¹⁴² Andere maatschappelijke verplichtingen van de gilden hadden betrekking op veiligheid en verzekering. Zo hadden in sommige plaatsen de schuttersgilden de verantwoordelijkheid om de klokken te luiden bij brand, of er zelf op uit te trekken om het vuur te doven. In Eindhoven-Stad bediende het Sint-Sebastiaansgilde de brandspuit, terwijl het Sint-Catharinagilde onder andere baarkleden verhuurde en optrad als begrafenisonderneming.¹⁴³ In 's-Hertogenbosch hadden de schuttersgilden 'ijsbijten' als taak. Ze moesten ervoor zorgen dat de watervoorziening goed bleef werken en de verdedigingsgrachten ijsvrij waren.¹⁴⁴ Het onderhouden van de stadsmuren kon ook tot het takenpakket horen.¹⁴⁵

Bij het inhalen van leden van de overheid, stadhouders, leden van het koninklijk huis en burgemeesters stonden de meeste schuttersgilden ter begeleiding klaar. Zij representeerden op deze wijze de gemeenschap. De gilden in Vught wachten tegenwoordig nog steeds een nieuwe burgemeester bij de gemeentegrenzen op en begeleiden hem naar het gemeentehuis. Zij geven hiermee namens de gemeenschap als het ware hun goedkeuring aan de benoeming van de burgemeester. Het inhalen van de overheden behoorde ook tot de taak van de schuttersgilden. Bij intochten stonden de schutters langs de weg of escorteerden de machthebber naar de plaats van bestemming. Vrijwel alle *caerten* van de door ons onderzochte gilden werden afgegeven door de overheid. In de *caerten* wordt echter zelden beschreven wat de overheid precies van het gilde verwachtte. Soms meldden de gilden zelf dat ze op geen enkele wijze betrokken waren bij overheidszaken, zoals het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaan-Heilig Sacramentsgilde uit Beugen in 1821: "Het gemelde broederschap, hetwelk alleen ten onderwerp heeft, eene harmonieerende onschuldige vrolijke tezamenkomste op zekere dagen in het jaar, zonder op eenige publieke 's lands of Gemeentes zaken, eenige betrekking hoegenaamd te hebben..."¹⁴⁶

Bij het afgeven van de *caerte* meldden de overheden wel vaak dat ze het recht wilden behouden om de reglementen aan te passen, iets wat in de praktijk zelden gebeurde. Op de relatie tussen overheid en gilde gaan we in hoofdstuk 6 nader in.

De Gemertse gilden lopen mee in de jaarlijks processie naar Handel. (Foto: A. Grassens)

3.1-2 Processies en feestelijkheden

“Zoo is dan de taak dezer oude gezelschappen, behalve zich eene geofende hand te verschaffen, op velerlei wijze de hemelsche zoowel als de aardsche vreugde te dienen en het dorps-, ook nog een enkel stadsleven met kleurige zwier en schittering van boeiend gebeuren te versieren.”¹⁴⁷

De openbare functie van de gilden was niet alleen het bijstaan van justitie en de representatie van de gemeenschap bij officiële gelegenheden, maar ook het opluisteren van lokale en nationale feestdagen. De jaarlijkse kermis was daarbij het belangrijkste. Processiedagen waren belangrijk voor de stad, vrijheid of het dorp. De gildebroeders werden daarom ook verplicht eraan deel

te nemen. Dit gold voor vrijwel alle schuttersgilden; de gilden moesten in vol ornaat de processie vergezellen van begin tot eind.¹⁴⁸ De meeste gilden woonden twee processies per jaar bij. Het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch moest volgens de *caerte* op alle processiedagen, namelijk Sacramentsdag, de Oudenbossche Ommegang, de Nieuwenbossche ommegang en de Oudenbossche kermisdagen, naar de kerk komen en daarna in de processie meelopen “met een gespannen bogen op zijn schouder, ende eenen pijl in de hant.”¹⁴⁹ Bij het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg liep in de optocht de patroonheilige mee, Sint-Dionysius, met het hoofd onder de arm. Het meelopen in de processie was vaak in een gemeenschap waarin meer schuttersgilden fungeerden een bron van rivaliteit. Wie liep er voorop en wie volgde? Hierop zullen we in hoofdstuk 6 kort ingaan.

¹³⁵ De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde Eindhoven II*, V.

¹³⁶ Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen I*, 213-214.

¹³⁷ Van Asseldonk, *De Meierij*, 225.

¹³⁸ Ibidem, 228.

¹³⁹ Van der Heijden, ‘Conflict and consensus’, 12.

¹⁴⁰ Van Autenboer, *Kaarten II*, 425.

¹⁴¹ Bos, ‘A tradition of giving and receiving’, 177.

¹⁴² Zoals het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg.

¹⁴³ Melssen, *De Ridderlijke Gilde*.

¹⁴⁴ Vos, *Burgers, broeders, bazen*, 97.

¹⁴⁵ Bos, ‘Uijt Liefde tot malcander’, 43-44.

¹⁴⁶ Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen I*, 62.

¹⁴⁷ Ibidem, 18.

¹⁴⁸ Van Autenboer, *Kaarten II*, 396.

¹⁴⁹ Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen I*, 90-91.

Leden van het Sint-Dionysiusgilde. (Foto: RA Tilburg)

Tot de negentiende eeuw waren gildefeesten, met uitzondering van de landjuwelen in de vijftiende en zestiende eeuw, voornamelijk een lokale aangelegenheid. Op hoogtijdagen of bij het vieren van een jubileum van het gilde werd de lokale gemeenschap betrokken. De schuttersfeesten zelf waren hoogtepunten in het dagelijks leven in dorp of stad.

In de negentiende eeuw kwamen de nationale feesten en concoursen op, waaraan bijvoorbeeld de gilden van Tilburg actief deelnamen. Ook de opening van spoorlijnen, de verjaardag van koning of koningin, nationale feestdagen en andere blijde gebeurtenissen werden opgeluisterd met een presentatie van het gilde. Steeds meer traden de gilden buiten de gemeentegrenzen. In de twintigste eeuw werden de gildedagen en gildetreffen steeds populairder, waarmee een flinke strijd om eer en silver losbarstte. Er ontstond zelfs een Europese competitie. In hoofdstuk 6 gaan we nader in op de betekenis van deze gilde-evenementen.

Gildebroeders waren verplicht om bij belangrijke gebeurtenissen in hun persoonlijke leven een gift te schenken aan het gilde. Bij een huwelijk betekende dat het geven van trouwbier, en later ook het uitnodigen van een delegatie gildebroeders; bij de geboorte van een kind werden de gildebroeders op de hoogte gesteld en een passend geschenk werd aan het gilde aangeboden. Daar stond tegenover dat het gilde, als men dat wenste, acte de présence gaf, en de gelukkige huldigde en bijstond.

3.1-3 Missen, begrafenissen en zorg voor het altaar

Op de processiedagen, tijdens de patroonsdag en op andere hoogtijdagen, zoals schiet- en teerdagen van het gilde, dienden de gildebroeders de mis bij te wonen. De gilden onderhielden vaak ook een eigen altaar of eigen kapel in de parochiekerk. Het altaar werd onderhouden met inkomsten uit giften of boeten. Dat kon geld zijn, maar ook was voor kaarsen.¹⁵⁰

De gilden lieten missen lezen of zingen voor de levende en overleden leden. Er werden regelmatig missen opgedragen waarin werd gebeden voor het zielenheil van overleden broeders, zoals dat bij de kerkelijke broederschappen ook het gebruik was. Het begraven van gildebroeders behoorde tot de kerntaken van het gilde. Het lidmaatschap was een soort begrafenisverzekering, want een gildebroeder was zeker van een waardige begrafenis. Alle gildebroeders dienden, behalve als men te oud of te ziek was, de begrafenis bij te wonen. Op verzuim stonden flinke boetes.¹⁵¹ De meeste gilden hadden baarkleden, die soms ook verhuurd werden. In Gemert had men speciale rouwmantels en rouwvaandels voor deze gelegenheid.¹⁵² Enkele gildebroeders, in Gemert vier dragers en in Heeswijk vier dekens, droegen de overledene naar de kerk. Vaak werd de gildebroeder ook ter aarde besteld door het gilde. Bij veel gilden viel de vrouw van de gildebroeder dezelfde eer te beurt.¹⁵³

In de kerk. (Foto: Jos Jansen)

▲ Gildebroeders van het Sint-Catharinagilde Eindhoven begeleiden hun gildebroeder naar laatste rustplaats. (Foto: Jos Jansen)

Voor het begin van de uitvaartdienst werd bij de meeste gilden de koning ontdaan van zijn schilden en werd het zilver op de kist gelegd. De vaandrig neigde het vaandel over de doodskist of het graf. Na de begrafenis kwam het gilde samen. Daarvoor moest door de familie van de overledene een doodschuld worden betaald. Deze doodschuld kon uit geld, drank of was bestaan. De hoogte van de doodschuld verschildte per periode en per gilde.¹⁵⁰ De relatie met de kerk was zeer hecht, de gildebroeders bleven hun geloof trouw en zochten manieren om het, ook in tijden dat dit niet in het openbaar was geoorloofd, te blijven uitoefenen en zo ook de broederschap trouw te blijven. In de negentiende eeuw veranderde de relatie met de kerk, en

◀ Het rouwvaandel van het Sint-Jorisgilde Gemert. (Foto: A. Grassens)

in de twintigste eeuw veranderde ook de omgang met religie voor veel gilden. Het vieren van missen en de organisatie van begrafenissen bleef echter voorbestaan. In hoofdstuk 6 zal de relatie met de kerk worden onderzocht.

3.1-4 Koningschieten

Tijdens de kermis vond vaak het teren en vogelschieten plaats. Het vogelschieten of koningschieten is nog steeds een van de belangrijkste gebruiken van het gilde. Wanneer het precies plaatsvindt, verschilt per gilde. Voor het Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan uit Eindhoven is het koningschieten

150 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 49.

151 Van Autenboer, *De kaarten II*.

152 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*; PAWH, Stencils.

153 De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde*; Van Gisbergen, *De Cruysboghe*.

154 Van Autenboer, *Kaarten II*, 451.

De koning inspecteert de vogel. (Foto: RA Tilburg)

Een gildebroeder richt. (Foto: Piet den Blanken)

hun enige schietactiviteit. Waar sommige gilden zich een groot gedeelte van het jaar oefenen in schieten en meedoen met verschillende schietcompetities, schieten zij slecht eenmaal per jaar. Sommige gilden schieten jaarlijks koning, anderen eens per twee, vier of zelfs negen jaar. Hoe vaak er koning wordt geschoten is meestal afhankelijk van het aantal gilden binnen de gemeenschap. In Haaren bijvoorbeeld schieten drie gilden ieder om de drie jaar, wat voor ieder gilde uiteindelijk neerkomt op negen jaar wachten tot het volgende vogelschieten.

Voordat het vogelschieten begint, haalt het gilde de koning van huis op en trekt dan op naar de schutsboom. Op deze schutsboom staat de vogel of papegaai, meestal een houten constructie, soms fraai versierd. In sommige plaatsen gebruikte men vroeger geen schutsboom maar de kerktoeren voor het koningschieten.¹⁵⁵ Het eerste schot werd gelost door een lid van de kerkelijke of wereldlijke overheid, de pastoor of de burgemeester, soms door beiden. Dan schoten de gildebroeders om beurten. De persoon die het laatste stukje van de vogel afschoot, werd gehuldigd als koning en kreeg een zilveren vogel

De koning wast zijn handen. (Foto: RA Tilburg)

Om de beurten schieten de gildebroeders op de vogel. (Foto: Jos Jansen)

De koning van het Sint-Monulphus & Gondulphusgilde uit Kneegsel loopt over het vaandel. (Foto: Sint-Monulphus & Gondulphusgilde Kneegsel)

als teken van macht. De koning droeg de eer en waardigheid van het gezelschap en vereerde het gilde met een zilveren schild, waarop naam en jaartal, soms beroep, gegraveerd zijn. Hij droeg ook de zilverschat, vaak een grote collectie zilveren schildjes. De rituelen voor de huldiging van de nieuwe koning konden per gilde verschillen. Bij veel gilden werden bij de installatie van de nieuwe koning zijn handen gewassen, als teken van reinheid. Dit was echter geen algemeen gebruik. Daarna mocht de koning over het vaandel lopen als teken van waardigheid. Bij vrijwel alle gilden werd de nieuwe koning geëerd met tromgeroffel en tegenwoordig ook met een vendelhulde.

Bij alle gilden moest de koning een zilveren schild schenken, en wel vóór het volgende koningschieten. Sommige

gilden hielden een collecte om de koning te ondersteunen bij deze dure gift. Het kostte wat om koning te zijn, want de gelukkige broeder moest ook nog bier aan het gilde schenken. Het was echter wel een eer, want de koning werd door het lot verkozen. De eer van het koningschap wordt nader beschreven in hoofdstuk

5. Een gildebroeder die zich drie keer achter elkaar tot koning schoot, werd tot keizer benoemd. Het was en is een eer voor het gilde om een keizer te hebben. Bij het Sint-Jorisgilde in Tilburg hoefde de keizer de rest van zijn leven niet meer bij te dragen in de kosten voor het teren en werd hij gevrijwaard van zijn doodschuld. Hij moest daarvoor wel drie zilveren papagaaien aan het gilde schenken.¹⁵⁶

3.1-5 Teerdagen

De teerdagen begonnen vaak op de feestdag van de patroonheilige en konden enkele dagen duren. De teerdagen waren een feest voor het gilde, maar wel een feest met regels. Veel reglementen spreken over de gebruiken tijdens deze dagen. De dag begon met het ophalen van de koning, of de hoofdman en de koning als het twee dagen betrof. Daarna ging het gilde in stoet naar de mis en 's avonds vloeide het bier of de wijn rijkelijk bij een uitgebreide maaltijd. Vele gildeboeken beschrijven de enorme hoeveelheden bier die werden geschonken en uitgebreid de samenstelling van de maaltijd.

De teerdag was ook de dag van het geld. De contributie moest worden betaald, de schulden afgelost. Alle boetes die nog openstonden werden afgerekend, en voor grote uitgaven werd een bijdrage gevraagd. Voor veel gilden was de teerdag ook de dag waarop de nieuwe leden mochten intreden, waarop nieuwe bestuursleden werden verkozen en waarop de reglementen konden worden aangepast of veranderd. Gebruikelijk voor veel gilden was ook om op de teerdag de zieke of hoogbejaarde leden te bezoeken en hun wat bier aan te bieden.

Tegenwoordig is de teerdag vaak nog maar één dag en veel gilden hebben ook de datum verplaatst naar een rustiger periode, zoals het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen, dat in 1928 van twee teerdagen terug ging naar één dag en de teerdag voortaan ging vieren aan het eind van januari in plaats van eind april.¹⁵⁷ Ook de financiën worden niet altijd meer op de teerdag geregeld. Veel schuttersgilden maken er gewoon een gezellige dag van, met een partijtje schieten en wat spelletjes. Ieder gilde had zo zijn eigen gebruiken op de teerdag. In Vught ontwikkelde het Sint-Catharinagilde in de twintigste eeuw door toedoen van deken Jan van de Mortel, een invloedrijk persoon in de gildewereld, een speciaal gebruik voor de teerdag, het zogenaamde vierstrekentrommen. Op vier plaatsen binnen de gemeente kondigden de koning, vaandrig, tamboers en gildebroeders op de avond ervoor de teerdag aan. Ook meldde het gilde zich bij de politie om aan te geven dat het schuttersgilde de dag erna niet beschikbaar was om de orde te handhaven. Met dit 'nieuwe' gebruik verwees het gilde naar één van de taken van schuttersgilden in vroeger eeuwen, namelijk het bewaren van de openbare orde.¹⁵⁸ Het Sint-Catharinagilde Eindhoven had het gebruik om rond de patroonsdag na de mis 'toten', een soort broodjes, uit te delen aan de kinderen van de stad. Daarvoor was een bepaalde som geld vastgezet. Bij het Sint-Jorisgilde in Hooge Mierde was het 'kransen' gebruikelijk. Bij bijzondere gelegenheden, zoals de aanvaarding van een nieuwe functie of de aanmelding van een nieuw lid, werden de vrouwen van het gilde ingezet. Zij voerden een rondedans uit rond de feesteling en zongen daarbij een zelfgemaakt liedje. De gildebroeder

De dekenverkiezing. (Foto: Jo van Schalen)

Het kransen bij het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

De pijp wordt aangestoken. (Foto: Jo van Schalen)

Het standaardpaard deelt mee in de vreugde. (Foto: Jo van Schalen)

Hulde aan de nieuwe deken. (Foto: A. Grassens)

Omwonenden trakteren. (Foto: A. Grassens)

kreeg dan wat bloemen en zijn vrouw een krans, en de vrouwen boden hun een drankje aan. Tijden veranderen, en heren nemen tegenwoordig ook deel aan het ritueel. Als dank diende de gildebroeder die de eer te beurt viel, een geldelijke bijdrage op het dienblad te leggen. Hiervan konden de vrouwen wat versnaperingen nuttigen, want die werden niet uit de gildekas betaald.¹⁵⁹

Bij de gilden in Gemert had men vier teerdagen, twee in de week vóór de patroonsdag en twee in de week erna. De eerste twee dagen stonden in het teken van de dekenverkiezing. De tamboers trommelden het hele dorp door om de leden te ‘verzujken’, uit te nodigen voor de optrekdag en de feestdagen de week erna. Zij kregen daarvoor een honorarium. Als de nieuwe deken, een jongeman uit Gemert, was verkozen werd zijn huis door buurtbewoners versierd en werd hij door het gilde in vol ornaat, met de standaardruiter erbij, naar huis gebracht. De inhuldiging werd door meisjes uit de buurt gedaan. De nieuwe deken kreeg een versierde hoed in de kleur van het gilde en een pijp gevuld met tabak, die hij tot aan zijn huis brandende moest zien te houden. Onderweg ontving de stoet traktaties van omwonenden. 's Avonds keerden de broeders weer terug naar alle cafés waar ze waren getrakteerd en eindigden de avond in het gildehuis.¹⁶⁰

Zoals de voorbeelden uit Gemert en de paragraaf over feestelijkheden laten zien, speelde het gilde een rol bij de *rites de passage* in het volwassen leven van een gildebroeder. De betekenis ervan voor de gildebroeder zelf en de relatie met de overheid, kerk en overige gebruiken en rituelen komen in de volgende hoofdstukken uitgebreid aan bod.

3.2 Criteria voor toetreden

Iedere groep of vereniging bepaalt voor zichzelf wie er wel of geen lid mag worden. Vaststellen wie er lid mocht worden is een manier om iemand in te sluiten, maar tegelijkertijd worden daardoor ook personen uitgesloten. Bij de meeste gilden lagen en liggen de regels voor wie er lid mocht worden vast in de *caerte* en daarover leek in principe geen discussie mogelijk. Toch zien we door de eeuwen heen verschuivingen in de criteria voor lidmaatschap en daarmee in de samenstelling van het gilde, maar ook in de waarden en normen binnen het gilde en zelfs in de identiteit die men uitstraalde. Niet de reglementen, maar de leden van de gilden zelf bepaalden uiteindelijk wie er lid mocht worden en wie niet. Daarop werden de reglementen desgewenst aangepast.

157 Martens, *Drie eeuwen Sint Joris Rijsbergen*, 108.

158 Van der Bruggen, 'De blauw en de rooi schuts', 38.

159 Van Gisbergen, *De Cruysboghe*, 183.

160 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 100-104.

Men kon bij een groep horen zonder daarvoor een prestatie te hebben geleverd. De sociale en culturele erfenis van mensen zorgde ervoor dat ze behoorden tot een gemeenschap of institutie (soms zelfs meer dan één) en hiervan, al of niet op grond van vrije keuze, lid waren. Anderen werden uitgesloten van de groep omdat zij niet in de erfenis deelden, door afkomst (zowel geografisch als sociaal) of religie, of omdat zij al dan niet vrijwillig lid waren van een andere institutie of organisatie.¹⁶¹ Zij voldeden dan niet aan de criteria die de groep bepaalde.

3.2-1 Toetreding

Bij de vroegste schuttersgilden was het burgerschap het belangrijkste criterium voor toelating. De schuttersgilden die hun oorsprong vonden in broederschappen stelden het katholieke geloof en woonplaats (de plaatselijke gemeenschap) als belangrijkste eis voor toelating. De overheid legde voorwaarden op, bedoeld om de schuttersgilden hun (beoogde) functie te kunnen laten uitoefenen. Nieuwe leden moesten bijvoorbeeld in het bezit zijn van wapentuig, moesten ingezetene zijn of het katholieke geloof belijden. Te allen tijde moest het nieuwe lid deugdzzaam zijn, omdat het gilde immers een voorbeeldfunctie had. In hoofdstuk 4 gaan we nader in op het belang van het criterium verwantschap dat, meestal ongereguleerd, zorgde voor een hechte groep. Niet-familieleden werden geselecteerd en in de groep opgenomen als men aan verschillende eisen voldeed. Hoe groter het sociaal kapitaal was dat men bezat, hoe meer kans men had om in de groep opgenomen te worden. Een goede reputatie was daarom ook van belang.

De criteria voor toelating werden in het reglement vastgelegd, maar er was genoeg ruimte voor het bestuur en de leden van het schuttersgilde om hieraan hun eigen invulling te geven. Wat een goede reputatie is, was immers voor meer dan één interpretatie vatbaar. Het aanzien van een bepaalde persoon was meestal belangrijker dan zijn feitelijk (wan)gedrag. Vanaf de zeventiende eeuw traden steeds meer leden van buiten de gemeenschap toe tot het gilde (zie paragraaf 3.3). Hoe wist men of deze personen in de letterlijke betekenis van 'goede naam en faam' waren? Blijkbaar kwam het wel eens voor dat men leden toeliet die toch niet aan de verwachtingen voldeden. Sommige Brabantse gilden namen daarom een artikel in hun reglement op waarin men van nieuwe leden van buiten de gemeenschap getuigenissen uit de geboorteplaats eiste waaruit naam, faam en gedrag naar behoren moesten blijken.¹⁶² De door ons onderzochte gilden hadden zo'n bepaling echter niet en zullen hun nieuwe leden eerder op grond van hun beroep, door eerdere goede sociale omgang en op gevoel hebben toegelaten.

Er waren verschillende manieren om toe te treden. Het lidmaatschap kon worden opgelegd door overheid of gilde.¹⁶³ In veel reglementen staat beschreven dat de overheid mocht besluiten wie er toetrad tot de schutterij of het gilde. Alleen voor de zestiende eeuw is aangetoond dat de overheid dit recht ook daadwerkelijk toepaste. De invloed die de overheid uitoefende op het samenstellen van het ledenbestand verschilde per gemeenschap. De aard van het gilde en de invloed van de overheid (zowel binnen als buiten het gilde) bepaalden de democratische structuur inzake het toelatingsbeleid. Bij gilden die veel publieke taken hadden, was de invloed groter dan bij de gilden die voornamelijk plezier als doel hadden. Zo mochten de cloveniers uit Grave geen leden aannemen zonder toestemming van de heer. De *caerte* uit 1527 (afschrift 1706) schrijft voor: "Item sellen dese voors. Schutten Deekens of Hooftman niemant in de Schutterye nemen ten sy by onsen advyse und weten of onses Officiers in der tyd des Amptsman."¹⁶⁴ De schutterij van Grave werd opgericht met als doel de bescherming van de stad Grave en dienstbaarheid aan Floris van Egmond. Dat hij inspraak had in de samenstelling van de schutterij, is dan ook een logisch gegeven.

In veel schuttersgilden waren vertegenwoordigers van de overheid lid. Deze leden oefenden hun invloed uit op het toelatingsbeleid en de uitvoering van de reglementen, en zorgden er zo voor dat het gilde zichzelf kon reguleren met instemming van de lokale machthebbers. In veel gevallen lag de eindverantwoordelijkheid bij de lokale overheid. Dit werd ook vastgelegd in de *caerte*.

De schutters uit Heeswijk waren nauw verbonden met hun heer. In het reglement uit 1596 staat – in de parafrase van Ellerman – "Dat de gezamenlijke lieden van de voormelde schutters altijd zullen hebben een hoofdman of koning en twee dekens om voormelde schutterij of gilde bij afwezigheid van de heer altijd te leiden en waardig te houden."¹⁶⁵ Geschillen over het reglement dienden voorgelegd te worden aan de heren en vrouwen van Heeswijk. De invloed van de wereldlijke overheid op het gilde was dus wel vastgelegd in de *caerte*, maar deze besliste uiteindelijk niet over de aanname van nieuwe leden.

Het bestuur van het gilde (de gilde-overheid) werd in de meeste gevallen door de wereldlijke of kerkelijke overheid, meestal de landheer, gemachtigd om naar goeddunken leden aan te trekken. Ook de kerkelijke overheid oefende vaak invloed uit op de samenstelling van de gilden. Duidelijk was dit wederom bij het Heeswijkse gilde. De eerste naam in het 'sielboek' van het gilde (een lijst met de namen van overleden gildebroeders) was die van de pastoor van de Sint-Willibrordusparochie, Arnoldus van Vessem. Hij werd in 1607, het jaar voor zijn overlijden, abt van de abdij van Berne.¹⁶⁶ Van Vessem was mogelijk

Het 'sielboek' van het
Sint-Willebrordusgilde Heeswijk.
(Foto: Jan Schakenraad)

de initiatiefnemer van het oorspronkelijke zielboek en heeft hierdoor invloed uitgeoefend op de ledenadministratie. Meer pastoors en abten volgden in de voetsporen van Van Vessem. Hoewel de *caerten* zelden werden bekrachtigd door de kerkelijke overheid, verraden de doelstellingen vaak haar invloed. Het Sebastiaan-Antoniusgilde uit Vught, voorloper van het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde, was volgens het reglement uit 1489 ingesteld ter ere van God en de heiligen Sebastiaan en Antonius. In de *caerte* stond geschreven: "In 1489 is op advies van heer Adriaan van der Ryt, priester, en andere verstandige aanzienlijke mannen te Vucht een reglement of verordening gemaakt ter ere van God en van sunte Sebastianus en sunte Antonius, om aan te geven hoe de schutten en de broederschap zich moeten gedragen volgens de nieuwe regels."¹⁶⁷

Nu hadden de gilden wel meer kerkelijke verplichtingen, zoals de Sacramentsprocessie en het onderhouden van altaren. Bovendien waren religieuze deugden en taken vanzelfsprekend, zeker bij de schuttersgilden die voortkwamen uit religieuze broederschappen. De directe invloed van de kerkelijke overheid op de samenstelling van de gilden is daarom vaak moeilijk te meten. Er zijn echter voorbeelden te vinden. Invloed (en commentaar!) van de kerk op de samenstelling van het gilde blijkt uit de *caerte* van het Sint-Jacob-Sint-Annagilde uit Leende. In de *caerte* van voor 1750 stond geschreven dat het gilde was opgericht ter ere van God en zijn heiligen, en tot hervorming en verbetering der burgers en tot nut van de zaligheid der leden. In 1750 werd het schuttersgilde anders ingericht. Blijkbaar waren er enkele zaken binnen het gilde fout gelopen, want de doelstelling werd nu dat men de goede en deugdelijke gerechtigheid van vroeger wilde navolgen ter ere Gods en zijn heiligen. Men ging afstand doen van de kwade gewoonten en gebruiken die door het slechte toezicht der dekens en de ongehoorzaamheid van gildebroeders waren binnengeslopen.¹⁶⁸ De negentiende-eeuwse bemoeienissen van de pastoors met de schuttersgilden hebben veel schuttersgilden doen inbinden en zorgden ervoor dat veel ondeugdelijke gildebroeders uit de gilden werden verwijderd. Veel nieuwe gildebroeders werden op deugzaamheid en vroomheid getest.

¹⁶¹ Zie voor een beschrijving van processen van in- en uitsluiting: Weber, *Over klassen, standen en partijen*.

¹⁶² Van Autenboer, *Kaarten I*, 134.

¹⁶³ Van Autenboer, *Kaarten I*, 114-125.

¹⁶⁴ Hendriks & Timmermans, *Schets van de Geschiedenis*, reglement afschrift 1706, artikel 24, 92.

¹⁶⁵ Ellerman, *De geschiedenis*, 130.

¹⁶⁶ Van der Velden, 'Het korte abbatiaat van prelaat Arnold van Vessem'.

¹⁶⁷ Geparafraseerd in: Van der Bruggen, 'De blauw en de rooi schuts', 14.

¹⁶⁸ Van Autenboer, *Kaarten I*, 66-67.

De samenstelling en de bevoegdheden van het bestuur werden in de reglementen duidelijk beschreven. De *caerte* van het Sint-Joris-gilde uit Rijsbergen stelde: “In de schutterij zullen een hoofdman en twee dekens zijn, een koning en twee oudermannen, die volkomen macht en bevel hebben over alle gildebroeders.”¹⁶⁹ Het reglement van het Sint-Bavogilde uit dezelfde plaats stelde dat: “Niemand zal in het gilde aangenomen en toegelaten worden dan na voorafgaand verzoek en na onderzoek en believen van de overdeken, dekens en oudermannen. De overige leden van het gilde zullen hier geen inspraak hebben.”¹⁷⁰ In een aantal gilden had het bestuur dus het alleenrecht op de toelating van aspirant-gildebroeders. Het feit dat het bestuur besliste over wie er wel of niet aangenomen werd, betekende echter niet dat de gildebroeders niet zelf leden mochten aandragen. Bij Sint-Ambrosius Lage Mierde mochten de gildebroeders nieuwe leden voorstellen, waarna het bestuur zou besluiten over de toetreding. Het kwam kennelijk voor dat er leden waren die vrienden, kennissen of handelspartners lid wilden laten worden, zonder toestemming van het gildebestuur. Het bestuur hield echter toezicht op de voorwaarden waaraan een nieuw lid moest voldoen en kon zodoende ook aangebrachte leden weigeren. Dat dit niet altijd in goede aarde viel bij de gildebroeder die het nieuwe lid had voorgesteld en dat er druk werd uitgeoefend om het aspirant-lid alsnog binnen te krijgen, blijkt ook uit dit fragment uit de *caerte* van 1695:

“En sal niemant vermogen eenen nieuwen confreer aan te brengen tensy dien eerst van te voren aan den hooftman dekens en oudermannen aangedragen waaren ende naar de goede faam vernoomen hebbende eerst met oorlof van de voorschreve mannen des selven mogen inbrengen op peene van eenen gulden met een half pont wasligt sonder vertreag, en als sy met gewelt hem willen inbrengen arbitrale correctie.”¹⁷¹

Om wrijvingen te voorkomen paste een aantal gilden de voordrachtsmethode aan. Bij het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde in Vught en het Sint-Sebastiaansgilde te Tilburg diende men zichzelf aan te melden door middel van een brief of verzoek aan het bestuur, maar moest men ook twee gildebroeders overgehaald hebben het lidmaatschap te ondersteunen. Daarna werd er nog in de algemene vergadering door het hele gilde over gestemd. Bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven moest men minstens vijf gildebroeders vergaren die de voordracht van een nieuw lid ondersteunden. Het bestuur nodigde het betreffende lid dan uit en vroeg hem of hij lid wilde worden van het gezelschap. Als de heer in kwestie interesse toonde, moest hij alsnog een stemming door de leden ondergaan. Ook in de Gemertse gilden stelden de gildebroeders een nieuwe deken aan het bestuur voor. Deze deken maakte meteen deel uit van het bestuur. Bij beide gilden mochten de ‘officiëren’ bepalen wie men wel of niet wenste aan te nemen.¹⁷² Door gebruik van de

voordrachtsmethode bleef het lidmaatschap voor buitenstaanders enigszins exclusief. Men putte daarbij in eerste instantie uit de eigen kring van familie en vrienden. Bovendien schrok het feit dat er gestemd werd over een potentieel lid, veel kandidaten af. De kans dat een kandidaat-gildebroeder werd afgewezen zat er immers altijd in. De onzekerheid werd groter indien iemand, na door het gilde uitgenodigd te zijn, alsnog afgewezen kon worden. Het gilde in Eindhoven schafte deze (ongeschreven) regel in de jaren zestig van de twintigste eeuw af.¹⁷³

De familienaam gaf bij de selectieprocedure niet altijd de doorslag: beroep en gedrag van de kandidaat waren tevens van invloed. Het lid zijn van de juiste familie betekende wel een opstapje naar erkenning in een gevarieerd gezelschap. Vanaf ongeveer 1960 werden de toelatingseisen voor de gilden verzacht. Hoewel enkele stadsgilden de toekomstige leden nog geregeld nauwkeurig onder de loep namen, was bij de meeste gilden de roep om nieuwe leden luid. Steeds vaker kon iemand met interesse zich gewoon aanmelden. De uitstraling van de gilden bleef echter die van een gesloten club, zoals blijkt uit de enquête, waarin enkele gildebroeders aangaven dat ze dachten dat ze als lid gevraagd moesten worden. Bij familieleden lag de drempel lager, want de gildetradities en daarmee het cultureel kapitaal van het gidelidmaatschap werden binnen het gezin doorgegeven. Men wist dus hoe men binnen moest komen en wat van nieuwe leden werd verwacht en kon daaraan (proberen) te voldoen. Toch is het ondanks de hechte familiebanden binnen de gilden niet zo dat familieleden zonder meer werden toegelaten. Familieleden van gildebroeders konden ook worden afgerekend op het gedrag van hun voorgangers, hetzij grootvader, vader of broer. Uiteindelijk lag de beslissing altijd bij de gildeleden of het gildebestuur.¹⁷⁴ Daardoor konden af en toe lastige situaties ontstaan, waarin een groot aantal familieleden van het niet toegelaten lid opstapte. Het groepsproces binnen het gilde had echter een volledig eigen dynamiek, waarbij de families niet altijd een vooraanstaande rol konden spelen.

De meeste verenigingen hadden en hebben geen recht van toelating. Binnen de gilden hadden sommige mensen echter wel recht op lidmaatschap, zoals in Den Dungen, waar in de oude kaart van het Sint-Catharinagilde stond dat de zoon van een gildebroeder mocht toetreden.¹⁷⁵ Hij had dus recht op lidmaatschap en hoefde geen stemming te ondergaan. Vele gilden kenden weldoeners een erelidmaatschap toe: door donaties of goede werken verkreeg men zonder stemming het recht op lidmaatschap. Bovendien hadden de burgemeester en de pastoor vaak een vast recht op lidmaatschap. In de bepalingen van de gilden in Vught en Rijsbergen werd vastgelegd dat de zonen zonder meer welkom waren. Bij gilden waar dit erfrecht niet was vastgelegd, werd per persoon bepaald of deze wel of niet welkom was. Daarvoor had het gilde

Familie schiet samen op het landjuweel 2008. (Foto: Piet den Blanken)

bepalingen zoals het maximum aantal leden, het intredegeld en de ballotage die niet gewenste leden, zelfs als deze aan alle gestelde criteria voldeden, alsnog konden uitsluiten.

De op het oog zeer democratische stemming door het gehele gilde over eventuele nieuwe leden blijkt een complex sociaal proces. In Hooze Mierde besliste het hele gilde over de vraag wie er aangenomen werd. De gildebroeders mochten de bestuurders van het gilde echter niet dwarsbomen in het uitoefenen van hun taken. De meestal invloedrijke overheid van het gilde kon dus invloed uitoefenen op de stemming. Groepsdruk binnen het gilde speelde daarbij een grote rol. Ook bij het Sint-Sebastiaansgilde te Oudenbosch besliste het hele gilde door middel van bonen over de toelating van nieuwe leden. Dat werkte als volgt: de leden gaven hun toestemming door middel van witte bonen en wezen iemand af met bruine bonen. In principe mochten er geen tegenstemmen zijn, aangezien dit de broederschap in gevaar kon brengen. Bij de

meeste gilden was een tweederde meerderheid nodig. Zo schreef het reglement van het Sint-Catharinagilde Eindhoven in 1799 het volgende voor: "Niemand zal in deeze Schutterije ofte Gulde geadmitteerd en ontfangen worden dan met consent en goedvinden van de meerderheid der gulde broeders."¹⁷⁶ Maar ook bij het Catharinagilde bleek het bestuur uiteindelijk te bepalen wie er lid mocht worden, want het laatste artikel luidde: "Den hoofdman, dekenen en ouderlingen behouden de magt en faculteit om alle articulen van dit reglement ofte eenige van dien te allen tijde te moogen verbreeken, veranderen, verminderen of vermeerderen na haar geliefte en welgevallen."¹⁷⁷ De democratische wijze van toelating werkte niet naar behoren, want in 1815 werd in een bestuursvergadering besloten dat niemand meer voorgedragen of aangenomen mocht worden zonder goedvinden van het bestuur.¹⁷⁸ In 1848 moest men voorgedragen worden door een lid, goedgekeurd zijn door de overheid en ook nog tweederde van de stemmen van de gildebroeders bemachtigen.¹⁷⁹

¹⁶⁹ Delahaye, *De gilden*, 13.

¹⁷⁰ Ibidem, 68.

¹⁷¹ PAALM, Bruine map 20, mededelingen van de studietoelating, afschrift caerte 1695, artikel 3.

¹⁷² Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 102.

¹⁷³ PARGSSE, Correspondentie 3-1-1964.

¹⁷⁴ Van Autenboer, *Kaarten I*, 117-125.

¹⁷⁵ Ibidem, 125.

¹⁷⁶ De Haan, ed., *Archief St. Catharina gilde II*, 92.

¹⁷⁷ Ibidem, 97.

¹⁷⁸ Ibidem, 115.

¹⁷⁹ Ibidem, 178.

(Foto: Piet den Blanken)

Ondanks gebleken geschiktheid kon men bij de schuttersgilden dus afgewezen worden om persoonlijke redenen. Desnoods werden daarvoor de reglementen aangepast. Iemand 'niet mogen' of persoonlijke vetes met gildeleden konden het gilde doen besluiten de toelating te weigeren. Over het algemeen hoefde men daarover ook geen verantwoording af te leggen aan de betreffende persoon. Wanneer men dit wel deed, deed men meestal een beroep op andere toelatingscriteria uit het reglement. De meest gebruikte criteria bij de door ons onderzochte schuttersgilden waren woonplaats, religie, leeftijd, intredegeld, het maximale aantal leden dat per jaar toegelaten mocht worden en het maximale aantal leden in totaal. Een ongeschreven regel was het gehuwd en/of ongehuwd zijn.

Bij het Sint-Catharinagilde te Vught moest men te Vught wonen en ten minste achttien jaar oud zijn.¹⁸⁰ Achttien jaar was voor de meeste gilden de minimumleeftijd om te kunnen toetreden. In de twintigste eeuw stelden enkele gilden echter het jeugdlidmaatschap in, zoals in Oudenbosch, Rijsbergen, Vught, Heeswijk en Hooge Mierde. Daarmee werd de instroom van jonge leden verzekerd. Het Vughtse Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde liet

slechts twee nieuwe leden per jaar toe, zonen en echtgenoten van de dekeninnen uitgezonderd. De leden van de gilden uit Eindhoven moesten eerst uit Eindhoven zelf komen. In de negentiende eeuw vergrootte men de rekruteringsruimte met het buitengebied, maar de kandidaat-leden moesten echter wel een band met Eindhoven hebben. In de twintigste eeuw werd er weer meer prijs gesteld op 'echte' Eindhovenaren, het liefst uit het centrum of de Sint-Catharinaparochie. De gilden uit Hooge en Lage Mierde lieten inwoners van Hooge en Lage Mierde en Hulsel toe. Dat betekende ook dat men de jaarlijkse schietdag wisselend in de drie dorpen hield. Het Sint-Sebastiaansgilde voegde in 1822 een nieuw artikel aan het charter toe, waarin het volgende werd bepaald: "na dato deze zal geen broeder meer aangenoomen worden onder die van Lage Mierde of zij zullen voor inkoopgeld moeten betalen eene gulde tien stuivers."¹⁸¹ De gildebroeders van het Sint-Catharinagilde in Vught besloten in 1807 dat er vier "deeken onder de Schuts zijn en (zij) moeten alle vier mannen zijn woonagtig binnen Vught."¹⁸² Toegenomen migratie zorgde bij sommige gilden voor meer openheid met betrekking tot nieuwe leden, terwijl andere gilden zich juist afsloten en alleen nog leden uit de eigen

gemeenschap rekruteerden. In paragraaf 3.3 wordt dit proces beschreven. De toelatingscriteria waren dus onderhevig aan de wisselende tijdsomstandigheden en ontwikkelingen in de plaatselijke gemeenschap.

Het aantal leden dat het gilde mocht hebben, was veelal vastgelegd in de *caerte*, meestal bepaald door de lokale overheid ter voorkoming van een te grote gewapende macht. Het aantal leden behoorde in verhouding te staan tot de omvang van de gemeenschap die men diende. Dit bleek echter niet altijd het geval. De oudste gilden hadden over het algemeen het recht op meer leden. Het Sint-Jorisgilde uit Tilburg mocht bijvoorbeeld 80 leden hebben. In Heeswijk en bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg was het maximum aantal leden vastgesteld op 75. De meeste gilden kenden echter een ledenaantal tussen de 25 en 50, afhankelijk van de populariteit van het gilde op dat moment. Het geringe ledenaantal van de meeste gilden geeft aan dat ze nooit bedoeld kunnen zijn als leger of ter vervulling van defensieve taken.¹⁸³

Sommige gilden waren krachtig genoeg om politionele taken uit te voeren, andere hadden een groot ledenaantal door hun oorsprong als broederschap of buurtvereniging. Bovendien hadden sommige gilden in de zeventiende tot negentiende eeuw een flink ledenaantal omdat ze als begrafenisondernehmung fungeerden: iedereen wenste zich immers te verzekeren van en voor een plechtige begrafenis. In Heeswijk, Gemert en Tilburg zal dit een voorname reden voor toetreden zijn geweest. Zij hadden dan ook een groot aantal leden. Een grote meerderheid van de gildebroeders bleek hier op eigen initiatief gildelid te zijn geworden. Ook in de twintigste eeuw lijkt het lidmaatschap van een gilde vaak op persoonlijk initiatief aangevraagd te zijn. Vele verzoekbriefjes in de archieven getuigen hiervan. Dit betekende echter niet dat men altijd uit overtuiging lid werd. Zeker binnen grote gildefamilies werd nogal wat dwang gebruikt (Zie kadertekst 'Vrije wil?', p.69). Wilde men geen buitenstaander zijn, ook in economisch en sociaal opzicht, dan moest men lid worden.

De schuttersgilden gebruikten de beperking van het ledenaantal om mensen buiten te sluiten, maar ook om de juiste leden aan te trekken. Er kon zo een zekere exclusiviteit gewaarborgd worden. Slechts de gildebroeders wisten of het maximum bereikt was en men kon dus naar eigen goeddunken leden weigeren en toelaten. Exclusiviteit bereikte men ook door het eisen van een aanzienlijk bedrag voor het intreden. Zo moest

men bij het Sint-Dionysiusgilde te Tilburg in 1665 maar liefst zes gulden intredegeld betalen, waardoor het intreden slechts openstond voor de gegoede burgers. Toen de van oorsprong protestantse vereniging een steeds meer katholiek karakter kreeg, bleek het intredegeld een te hoge drempel. De katholieken hadden immers geen goed betaalde bijbanen en konden het lidmaatschap niet bekostigen. Dat het hoge intredegeld niet de bedoelde stimulans gaf, besepte het gilde al snel en men schroefde het bedrag terug naar drie gulden.¹⁸⁴

De hoogte van het intredegeld blijkt vaak samen te hangen met het ledental. Als de gilden geen moeite hadden om aan leden te komen, werd het intredegeld opgeschroefd, bij een tekort aan leden verlaagde men het bedrag. In Oudenbosch konden we zelfs letterlijk in het reglement lezen: "Zou het ledental te groot worden, dan zal de Hoofdman, Koning en Dekens, met goedkeuring

Van de Medebroeders en lede het inkoopgeld zo hoog stellen, als goed wordt bevonden. Dit met reden om het voortbestaan van de vereniging te waarborgen."¹⁸⁵ De hoogte van het intredegeld werd ook vaak aangepast aan de leeftijd en afkomst van de gildebroeder. Bovendien was het wel of niet gehuwd zijn van een aspirant-lid een reden om het intredegeld te verhogen dan wel te verlagen. Gehuwd zijn betekende immers dat men een gezin kon onderhouden, en dus ook een bepaald bedrag voor intreden kon ophoesten. Ongehuwde jongelingen hadden minder te besteden en hoefden vaak ook minder te betalen, of zij hadden iemand die voor hen garant stond. Het huwelijk was binnen het gilde een belangrijke aangelegenheid. Het wel of niet gehuwd zijn en de partner bepaalden mede de sociale omgang binnen het gilde.

Er waren dus grofweg vijf wijzen waarop men toegang kon verkrijgen tot het schuttersgilde: aangewezen worden door de wereldlijke overheid; goedkeuring verkrijgen van het gildebestuur (meestal omdat men door afkomst recht had op lidmaatschap); voorgedragen worden door een of meer gildeleden en vervolgens door het gildebestuur worden goedgekeurd; voorgedragen worden door het bestuur en een stemming door alle gildeleden ondergaan; en persoonlijke aanmelding met een stemming door bestuur of leden. Of, om de driedeling van Van Autenboer aan te houden: verplicht door de overheid, door keuze van het gilde (waarbij hij het bestuur niet onderscheidt van de gildeleden) of op persoonlijk initiatief.¹⁸⁶ We nuanceren het met: door keuze van het gildenbestuur en door opgebouwd recht op lidmaatschap.

180 BHIC, Archief gilde van Sint-Catharina 1617-1895, Kaart 1884, inv.1 fol. 2.

181 PASLM, Charter gilde St. Sebastiaan, afschrift 1753, toegevoegd artikel 31, 1 juli 1822.

182 PACV, Boek 1, fol. 29.

183 Zie hiervoor ook: Boffa, *Warfare in Medieval Brabant*, 144-145.

184 Knippenberg, 'Het kloveniersgilde', 68.

185 PASO, Reglement Gilde St. Sebastiaan te Oudenbosch, Vierde Kopie, Artikel 13, 3.

186 Van Autenboer, *Kaarten I*, 114-128.

De leden van het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch in de jaren dertig. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

3.2-2 Toetreding en verwantschap

In alle gilden bestonden of ontstonden verwantschappen. In elke van de door ons onderzochte gilden werden verwantschapsrelaties aangetroffen. Er bestonden echter ook gilden waarbij verwantschap een voorwaarde was voor toetreding. Het Sint-Antoniusgilde uit Lierop was en is een voorbeeld van een echt familiegilde. Om lid te mogen worden moet men een kind van een gildebroeder zijn of met de dochter van een gildebroeder getrouwd. Binnen de verwantschapsrelatie duidde men verschillende gradaties aan, blijkens het inkomgeld anno 1743. Deze was voor zonen van gildebroeders dertig cent en aanverwanten zestig cent. Aspirant-leden die buiten het dorp geboren waren, betaalden nog meer: gildebroederzonen van buiten het dorp zestig cent en aanverwanten één gulden en twintig cent.¹⁸⁷ Zelfs binnen een gilde waar iedereen familie van elkaar was, bleef herkomst van belang. Door het lidmaatschap exclusief voor familieleden te maken, wilde het gilde te Lierop waarschijnlijk enerzijds het familie- of gildekapitaal behouden en samen vieren, maar zich anderzijds ook afzetten tegen het andere gilde: het Gilde van Onze-Lieve-Vrouwe

van de Zeven Weeën. Dit gilde liet ook slechts verwanten en aanverwanten toe, maar bestond uit notabelen. Jolles beschreef het Sint-Antoniusgilde in 1933 als “eene groote boerenfamilie. Aangezien men van zoo voorname afkomst niet is als No. 2 (Onze Lieve Vrouwegilde), bestaat de kans op betreurenswaardige achteruitgang zozeer niet als daar.” Hij ziet dus een relatie tussen afkomst en voortbestaan. Door familietraditie garandeert men het voortbestaan van het gilde, maar er moest ook genoeg animo zijn binnen de familie om de traditie voort te zetten. De status die verbonden was aan het lidmaatschap van het gilde speelde daarbij dus een rol. En dat niet alleen, ook de bezittingen van het gilde waren van belang. Het economisch kapitaal van het gilde zorgde voor een financiële basis, die men graag binnen de familie hield. Zolang het schuttersgilde bestond, deelde men hierin. Maar wie had er recht op als het gilde ontbonden werd?

Veel familiegidlen moesten in de loop der tijden andere leden gaan aannemen om het voortbestaan van het gilde te bewaken. De samenstelling en functie van het gilde veranderde zo van ‘familiebedrijf’ naar een meer dynamische vereniging. Veel familiegidlen overleefden het verzachten van de toelatings-

(Foto: Piet den Blanken)

eisen echter niet. De aantasting van de identiteit van het gilde lag hieraan ten grondslag. Men moest mee met de maatschappelijke ontwikkelingen, terwijl men star probeerde vast te houden aan de oude traditie. Bij het Sint-Antoniusgilde te Lierop bleef de familietraditie gehandhaafd. Reagerend op de recente veranderingen in de wetgeving over familie en gezin mogen tegenwoordig ook geregistreerde partners lid worden.

In de pure familiegidlen bleken de afkomst en mate van verwantschap van belang. Hieruit blijkt dat er, ofschoon men gelijkwaardigheid beoogde, een geconstrueerde hiërarchie nodig was om het gilde te laten functioneren. In gidlen waar de meeste gildebroeders verwant aan elkaar waren, was de mate en vorm van verwantschap van minder belang. Bij de toelating van nieuwe leden hadden personen uit de 'juiste' families toch voorrang. Daarbij ging het vaak niet alleen om de familienaam maar ook om de status van de familie. Als men eenmaal deelde in de status, kon men het sociaal aanzien en de macht binnen het gilde laten groeien.

Bij het voorstellen van de aspirant-leden werd vaak de gildevoorgeschiedenis van de familie uit de doeken gedaan. Zo werd bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven in 1953 de familiegeschiedenis van een aspirant-lid voor de stemming uitvoerig beschreven. Hieruit blijkt dat het gilde het lidmaatschap niet alleen als een eer verschaftte, maar het nieuwe lid op basis van zijn voorgeschiedenis ook eervol onthaalde. De geschiedenis liet men teruggaan tot 1788, waarbij men de waardering voor het toenmalige gildelid als volgt omschreef: "Toen hij overleed werd hij begraven met een koets, niet met vier paarden, wat voor die dagen al buitengewoon deftig was, maar met zes, want het gilde deed er nog twee paarden bij."¹⁸⁸ Het aspirant-lid twijfelde aan de geschiedenis, maar het gilde haalde er zelfs bewijsstukken bij. Ook in Gemert waren tot de Franse tijd veel voornamen families lid van het gilde. Zo was bij het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde de voornamen brouwersfamilie Van der Putten sterk vertegenwoordigd en bij het Sint-Jorisgilde de families Strijbosch en Verhofstadt. Door de voortzetting en afbraak van familietradities binnen de gidlen

187 Jolles, *De schuttersgidlen en schutterijen II*, 206.

188 PARGSSE, Vergadering 20-01-1953.

veranderde in de loop der tijd de samenstelling en identiteit van het schuttersgilde. De families ontleenden zelf macht en sociaal aanzien aan het gilde, maar het werkte ook andersom. De identiteit van het gilde was een wisselwerking tussen het sociaal aanzien van het individu en van (delen van) de groep.

Waarom was het voor het gilde zo belangrijk om goeie families en/of familieleden die al een gildetraditie hadden, binnen te halen? De archieven zeggen daar niet zoveel over. Slechts in een aantal twintigste-eeuwse voorbeelden klinkt door dat men het toetreden van familieleden stimuleerde om het voortbestaan van het gilde te garanderen. Dit was echter vaak op momenten van verval. De roep om leden is dan groot en alle voorstellen worden 'toegejuicht'. Voorstellen van gildebroeders om zoontjes, neefjes, broers en zwagers over te halen lid te worden van het gilde werden tijdens de vergaderingen duidelijk op prijs gesteld. Opmerkingen in de zin van: "dat onze naam mag voortleven binnen het gilde" maar ook "dat de familietraditie binnen het gilde moge worden voortgezet" kwamen we een aantal maal tegen. Het ging dus niet alleen om de naam op zich, maar ook om de traditie die eraan verbonden was. Met de overdracht van het cultureel (gilde)kapitaal van generatie op generatie werden de tradities behouden. Aanverwanten en geestverwanten leken ook in dit kapitaal te delen. Zij hadden echter wel een andere positie binnen het gilde, zoals we in hoofdstuk 4 zullen beschrijven.

Door een continue toestroom van familieleden werd niet alleen het voortbestaan van het schuttersgilde gegarandeerd maar ook een uitstraling voor de buitenwereld gecreëerd. Het gilde was voor de gemeenschap herkenbaar, zeker in de kleine gemeenschappen, waar het toch vaak (een deel van) de bevolking representeerde. Bovendien straalde het gilde trouw en deugdzaamheid uit door de continue toestroom van leden. Dit trok weer nieuwe leden aan en werkte weer statusverhogend. Maar in de negentiende eeuw en zeker aan het einde van de twintigste eeuw werkte een te gesloten club van familieleden weer averechts. Een aantal gilden deed gedurende de twintigste eeuw dan ook duidelijk afstand van de verwantschapsgedachte en probeerde publiekelijk duidelijk te maken dat het lidmaatschap voor iedereen open stond, mits men aan de voorwaarden voldeed. Desondanks had men echter wel een voorkeur voor gevestigde namen uit de gemeenschap. Onderlinge banden en verbindingen waren immers de basis voor de beoogde broederschap.

De stemmingen over de toelating van nieuwe leden vonden plaats in de besloten kring van de broederschap. Soms werd er in het bestuur over besloten, soms mocht het hele gilde meestemmen. Indien er sprake was van verwantschap tussen het aspirant-lid en een gildebroeder, waren de stemmingen uiteraard gekleurd.

In veel gevallen werd iemand met de juiste familienaam klakkeloos toegelaten. Er moest echter binnen het gezin, maar ook vanuit het gilde, een keus gemaakt worden over wie het recht had op lidmaatschap. De toelating geschiedde over het algemeen door stemming door de gildeleden. Er is niet veel materiaal overgebleven van stemmingen over toelating van zonen of broers van gildebroeders. Discussies over het weigeren van familieleden van gildebroeders werden vaak buiten de notulen gelaten om de betrokken personen niet te kwetsen of de broederschap niet in gevaar te brengen. In de gevallen dat er mensen werden afgewezen is de reden vaak niet duidelijk. We kunnen er echter wel naar gissen. Als we kijken naar de gildebroeders die zijn uitgetreden of geroyeerd, zien we dat het vaak om een enkele naam gaat, dat wil zeggen een gildebroeder waarvan de achternaam niet vaker op de ledenlijst voorkomt. In de gevallen dat de achternaam van de gildebroeder vaker voorkwam, waarmee niet noodzakelijkerwijs maar wel vaak een familietraditie werd aangetoond, en er een uitzetting had plaatsgevonden, hield in veel gevallen de familietraditie op. Familieleden van gildebroeders die om één of andere reden waren uitgetreden of geroyeerd, ondanks een vaak aantoonbare eeuwenlange familietraditie, werden dus vaker geweigerd als lid.

In 1834 werd bij het Sint-Sebastiaansgilde te Tilburg over drie aspirant-gildebroeders geballoteerd. Een zekere Blijsen kreeg zes stemmen tegen en werd afgewezen. De heer Stoops 'verviel'. Ook J. Maaijwee (Josephus of Johannes) 'verviel' en bedankte meteen. Zijn vader Nicolaas Maaijwee was echter een prominent figuur binnen het gilde en lid van de "oudraad". Laurentius Maaijwee, die zich in 1835 aanmeldde bij het gilde, 'verviel' ook al tijdens de ballotage. Hij kreeg in het notulenboek zelfs de aantekening "NOOIT MEER". Ludovicus Maaijwee, een andere zoon van Nicolaas, kwam in 1848 wel door de ballotage. Waarom mocht het ene familielid wel en het andere geen lid worden? We weten het in dit geval niet zeker, want in de notulen wordt er over gezweigd. Wel is bekend dat de groepsprocessen binnen het gilde een grote rol speelden bij de stemming. Er mochten geen uitspraken gedaan worden over wat er in de vergaderingen werd besproken. Bovendien werd afgesproken dat men voor het balloteren niet met elkaar mocht overleggen. Blijkbaar kwam dit dus vaker voor. De groep creëerde zo een proces van insluiting en uitsluiting. Men oefende door overleg druk op elkaar uit en dit kwam de sfeer binnen het gilde niet ten goede. De boete voor overleg voor ballotage bestond uit vijftig cent voor de armen of zelfs uitzetting.¹⁸⁹ Eerdere nare ervaringen met familieleden speelden een rol bij het uitsluiten, maar ook het voorkomen van machtsblokken binnen het gilde kunnen van belang zijn geweest.

(Foto: Piet den Blanken)

Vrije wil?

Een schuttersgilde is een vereniging op vrijwillige basis, met christelijke idealen, een sociale houding en schietactiviteiten in de vorm van vogelschieten en / of koningsschieten.”

Schuttersgilden zijn volgens de definitie verenigingen op vrijwillige basis. Deze vrijwillige basis heeft betrekking op zowel het gilde als de gildebroeders. Maar is dat wel altijd zo? Werden alle gildebroeders op vrijwillige basis lid? Was er altijd sprake van vrije wil of werd er hier en daar druk uitgeoefend? Als we kijken naar de vroegmoderne ambachtsgilden, zien we dat in deze gilden mensen

gedwongen konden worden tot lidmaatschap. Het belangrijkste kenmerk was de zogenaamde ‘gildedwang’. Gildedwang was een recht dat door het stadsbestuur werd verleend en hield in dat ambachtslieden verplicht konden worden lid te worden van het bij hun ambacht behorende gilde. Zij dienden dan ook aan de financiële en maatschappelijke plichten te voldoen en konden bovendien gestraft worden als ze de gildedwang ontdoken. Niet alleen de ambachtslieden, maar ook de mensen werkzaam in de transport-, handel- en dienstensector verenigden zich in gilden en kenden gildedwang. Gildedwang was dus een wijdverbreid en

bekend fenomeen in de vroegmoderne tijd. Uit de *caerten* van de schuttersgilden en verordeningen van stadsbesturen of dorpsbesturen blijkt echter niet dat gildedwang een gebruik was binnen de schuttersgilden. De gildedwang was met name nodig om de materiële belangen veilig te stellen en de concurrentie te verminderen.¹⁹⁰

De schuttersgilden kenden uiteraard minder concurrentie, dus was het voor hen niet nodig om lieden te dwingen zich aan te sluiten. Toch is hierover een zeventiende-eeuws proces bekend. De Budelse schoenmaker Willem Janssen

189 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, Comparatie 26-01-1838.

190 Bos, “*Uyt liefde tot malcander*”, 35-40.

Driessen beweerde in 1688 dat hij werd gedwongen bij het Sint-Jorisgilde te komen en te delen in het gelag. De ruzie liep hoog op. Het gilde ging, om zijn recht te halen, eerst naar de schepbank. Deze stelde op 24 april een akte op waarin de koning van het gilde gemachtigd werd om namens het gilde voor de Raad in Brabant in 's-Gravenhage te procederen tegen Willem. Op 14 mei 1688 werd een delegatie van de gilden uit Eindhoven bij notaris Willem van den Hurck verwacht om een verklaring af te leggen over de gebruiken in het gilde. Zij verklaarden op hun 'manne waarheyten de christelijke vromicheyt', dat zij bij hun bezigheden, het papegaai schieten, verteringen of maaltijden bijwonen of andere vergaderingen, nog nooit gezien of gehoord hadden dat iemand gedwongen werd om tegen zijn wil bij het gilde te komen.

Als men lid wilde worden, moest men dat vragen aan de kapitein, deken en ouderlingen. Als zij de kandidaat aannamen, moest deze aanwezig zijn bij het teren, of zich afmelden. De absente werd meegerekend in het gelag, maar het gelag werd betaald door degenen die aanwezig waren. Hiermee eindigden ze hun verklaring. Zij wilden aantonen dat het met deze procedure niet mogelijk was iemand te dwingen bij het gilde te komen, ook niet als de ouders lid waren geweest. Na de verklaring machtigde de schoenmaker zijn broer om de Raad van Brabant te 's-Gravenhage te verzoeken om een uitspraak.¹⁹¹ Helaas weten we niet hoe het is afgelopen. Was hier sprake van het uitoefenen van (een vorm van) gildedwang? Of ging het gewoon om een financiële kwestie? Werd de gildebroeder daadwerkelijk gedwongen bij het gilde te komen of eigenlijk gedwongen om zijn rekeningen te betalen?

Ook in de achttiende en negentiende eeuw zullen veel gildebroeders niet altijd uit vrije wil lid zijn geworden van het gilde. Zij werden weliswaar niet door het gilde gedwongen, maar moesten lid worden om een afzetmarkt voor hun product te creëren en hun plaats in de gemeenschap te behouden. De winkeliers uit Grave verenigden zich in 1863 in het gilde om een erewacht te vormen voor Monseigneur Zwijsen. Bij de (tijdelijke) schutterij sloten zich toen ook drie Joodse heren aan, die zich wellicht als middenstanders, vanwege hun katholieke klantenkring, moeilijk aan deze activiteit konden onttrekken.¹⁹² Maar dit gold natuurlijk ook voor de overige winkeliers. In De Mierden troffen we talrijke dubbele lidmaatschappen, dus van twee of meer gilden, aan. Het betrof uitsluitend slagers, bakkers, kooplieden, brouwers en herbergiers. In Rijsbergen werd duidelijk dat de slagers en brouwers duidelijk voordeel uit hun lidmaatschap haalden. Uitzicht op financiële voordelen heeft veel gildebroeders gemotiveerd. Maar men moest ook energie en geld in het gilde steken. Het behouden van hun positie werd zo een hele opgave. Binnen het gilde kon het verdelen van opdrachten voor veel onrust onder de betrokken broeders zorgen. Aan het einde van de achttiende eeuw liep het voor de gildebroeders van Sint-Catharina Vught de spuigaten uit en zij nemen in hun reglement op dat: "Voorders zullen geen hospes (gastheren – JJB) of weerde deeken mogen worden."¹⁹³

Gedwongen lidmaatschap om economische redenen was wellicht een vervelende zaak voor de betrokken gildebroeders, maar nog vervelender werd het wanneer men door anderen gedwongen werd lid te worden. Niet door het gilde,

maar door familieleden. Er zijn veel twintigste-eeuwse voorbeelden bekend van gildebroeders die door familieleden werden verplicht zich bij het schuttersgilde aan te sluiten. De meesten kwamen er niet onder uit. Sommigen zwichtten al onder lichte druk: "Ik ging erbij om van het gezeur van mijn vader af te zijn."¹⁹⁴ Anderen werden aangemeld, zoals een gildebroeder uit Haaren: "Op 30 april 1979 zei mijn vader: 'Bert, ga toch ergens bij. Ga toch bij het gilde' en ik antwoordde: 'Nee, dat wil ik niet', want er was toch alleen familie bij het gilde."¹⁹⁵ De gildebroeder gaf zich uiteindelijk gewonnen en werd meteen aangenomen.

Groepsdruk en invloeden van buitenaf kunnen er voor zorgen dat het toetreden niet als vrijwillig wordt ervaren. Toch is er geen bewijs voor het verplichten van lidmaatschap door schuttersgilden. Het tot een groep behoren, uit vrije wil, gedwongen of gestuurd, bracht blijkbaar voldoende voordelen met zich mee. Uitgezonderd de gildebroeder uit Budel, die erg ver ging om zijn gelijk te halen, bleven de meeste gildebroeders die niet uit vrije wil lid werden lange tijd in het gilde en gingen vaak zelfs functies vervullen. Zo werd de geciteerde gildebroeder uit Vught archivaris van het gilde en de Haarense gildebroeder deken-schrijver (secretaris). Door de familietraditie binnen het gilde lijkt het schuttersgilde een soort *natuurlijke* gemeenschap te zijn, een gemeenschap waar men in is gegroeid, waar men niet voor heeft gekozen en waar men moeilijk of niet uit kan treden. Maar uiteindelijk lag de keuze bij de gildebroeders zelf. Het gilde was immers bovenal een *geconstitueerde* gemeenschap, door mensen gecreëerd en verkozen.

3.3 Immigratie en integratie. De geografische herkomst van de gildebroeders.

Waar kwamen de gildebroeders vandaan? Van 2.416 van de 9.118 gildebroeders kennen we de geboorteplaats of plaats van herkomst. Dat houdt in dat we van één op de vier gildebroeders weten waar hij vandaan kwam. Het grootste gedeelte van de gildebroeders werd geboren in de plaats waar zij woonden: 77 procent van de gildebroeders van wie deze plaats bekend is, kwam uit de plaats waar hij lid werd van het gilde. Van de 470 gildebroeders uit de steekproef kennen we 356 geboorteplaatsen. 255 Van de geselecteerde gildebroeders, dus 72 procent, was lid van het gilde in hun geboorteplaats en dus inheems. De overige 101 gildebroeders, 28 procent, kwamen van elders en worden daarom als uitheems aangemerkt (tabel 8). Als we de gilden vergelijken, zien we dat het percentage uitheemse gildebroeders varieerde van 12 tot 44 procent. Als we het gemiddelde van alle gilden nemen, komen we uit op 29 procent. Dat betekent dat ongeveer één op de drie gildebroeders ‘van buiten’ kwam. Opmerkelijk is dat er geen duidelijk onderscheid tussen stad en dorp is waar te nemen. Op lokaal niveau vinden we wel vaak duidelijke verschillen. Zo kwamen bij het Ridderlijke Gilde Sint-Sebastiaan uit Eindhoven wel veel leden van elders, terwijl in het Sint-Catharinagilde in dezelfde stad minder dan een kwart van de gildebroeders uitheems was. Bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Lage Mierde kwam één op de drie gildebroeders van buiten, terwijl bij het Sint-Ambrosiusgilde uit Lage Mierde en het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde slechts één op de vijf gildebroeders uitheems was.

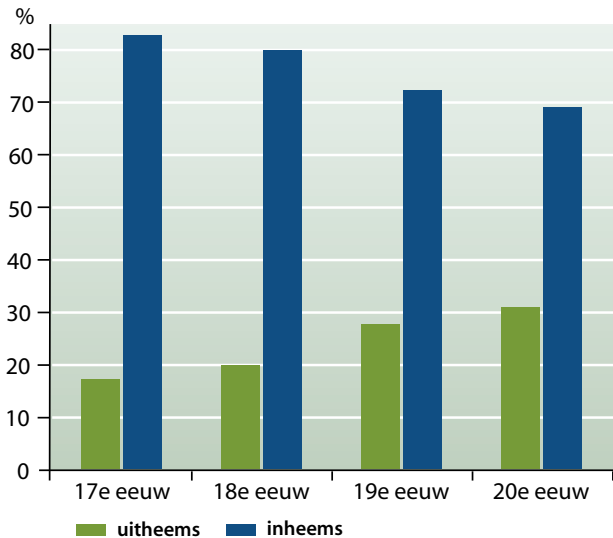
Als we kijken naar de procentuele verdeling van alle inheemse en uitheemse gildebroeders van wie de geboorteplaats bekend is (2.416) over de eeuwen heen, dan zien we dat het aantal uitheemse gildebroeders met de eeuw toeneemt, terwijl het aantal inheemse afneemt (grafiek 2).

Maar waar kwamen de uitheemse gildebroeders dan vandaan? Bij het bepalen van de percentages inheemsen en uitheemsen zijn alle plaatsnamen meegenomen. Dat betekent dat elke gildebroeder die niet geboren was in de standplaats van het gilde, is aangemerkt als uitheems, ook als hij uit een naburig dorp kwam. Als we de herkomst van de gildebroeders op een kaart willen aangeven, komen we voor een dilemma te staan.

Tabel 8: De verhouding en het percentage uitheems en inheems per gilde op het aantal geselecteerde gildebroeders van wie de geboorteplaats bekend is (n=356).

Gilde	Aantal SEL	Geboorteplaats bekend	Uitheems	Inheems
RGSE	32	27 (100%)	11 (41%)	16 (59%)
CE	32	30 (100%)	7 (23%)	23 (77%)
ASG	23	16 (100%)	7 (44%)	9 (56%)
JG	28	19 (100%)	6 (32%)	13 (68%)
KG	28	19 (100%)	5 (26%)	14 (74%)
WH	28	18 (100%)	6 (33%)	12 (67%)
JHM	25	20 (100%)	4 (20%)	16 (80%)
ALM	20	15 (100%)	3 (20%)	12 (80%)
SLM	25	21 (100%)	7 (33%)	14 (67%)
SO	30	24 (100%)	9 (38%)	15 (63%)
JR	24	18 (100%)	3 (17%)	15 (83%)
BRIJ	18	15 (100%)	3 (20%)	12 (80%)
JT	28	25 (100%)	3 (12%)	22 (88%)
DT	28	18 (100%)	3 (17%)	15 (83%)
ST	28	20 (100%)	4 (20%)	16 (80%)
BSV	33	25 (100%)	11 (44%)	14 (56%)
CV	29	19 (100%)	6 (32%)	13 (68%)
BRA	11	7 (100%)	3 (43%)	4 (57%)
	470	356 (100%)	101 (28%)	255 (72%)

Grafiek 2: Percentage in- en uitheemse gildebroeders op het totale aantal gildebroeders van wie de geboorteplaats bekend is, per eeuw (n=2416).

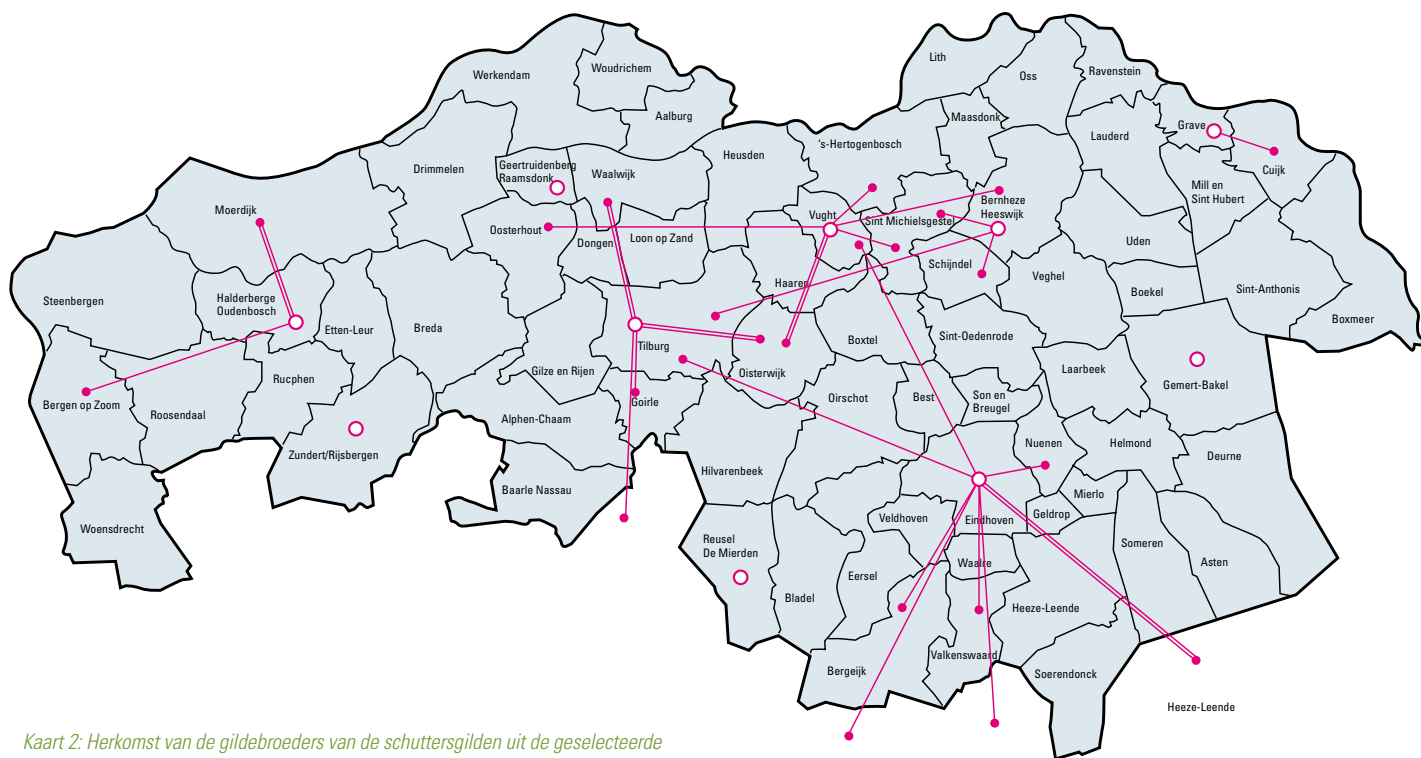
191 RHCE, N.A. 1239, folio 7-7 verso, N.A. 1239, folio 8.

192 Hendriks & Timmermans, *Een proeve van een ledenlijst*, 102.

193 PACV, Boek 1, reglement 1793-1807, 29.

194 Interview gildebroeder Sint-Catharina Vught, d.d. 15-09-2002.

195 Citaat op www.handboekgildehaaren.nl, trefwoord: gildebroeders.

Kaart 2: Herkomst van de gildebroeders van de schuttersgilden uit de geselecteerde plaatsen in de zeventiende eeuw.

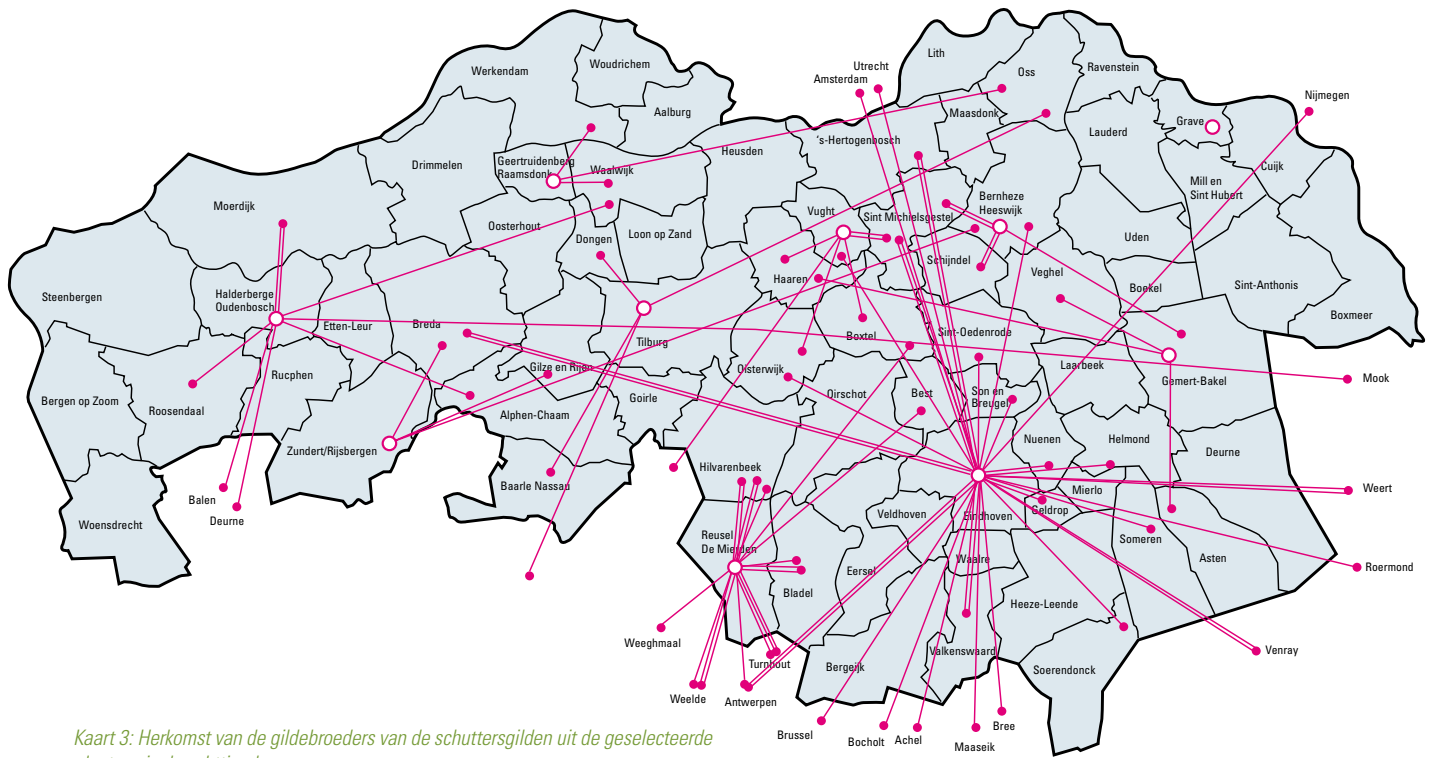
Door gemeentelijke herindeling veranderden en verdwenen er in de loop der eeuwen veel gemeenten en verschoven gemeentegrenzen. De grote hoeveelheid plaatsen en plaatsjes maakt een overzicht van herkomst er niet duidelijker op. Daarom is ervoor gekozen de gemeentekaart van het huidige Noord-Brabant te gebruiken. De gildebroeders die uit plaatsen kwamen die door de herindeling zijn opgegaan in een grotere gemeente, kwamen immers wel uit de buurt. Zo kenden de gilden uit Eindhoven veel leden uit Woensel, Tongelre en Stratum. Dit waren vroeger zelfstandige dorpen, maar tegenwoordig zijn het wijken van Eindhoven. De leden uit die plaatsjes zijn dus niet op de kaart vermeld. Hetzelfde geldt voor de gildebroeders uit Gemert, tegenwoordig de gemeente Gemert-Bakel. Een groot aantal leden kwam uit Bakel.

De zwarte stippen op de kaart geven de plaats van herkomst aan. De witte stippen zijn de plaatsen waar de gildebroeders naar toe trokken en lid werden van het plaatselijke gilde. Iedere lijn staat voor één gildebroeder. We hebben gekozen voor drie herkomstkaarten. De eerste kaart geeft de herkomstplaatsen van de gildebroeders uit de zeventiende eeuw. De tweede kaart beslaat de achttiende eeuw en de derde kaart de negentiende eeuw. Een kaart maken van de twintigste eeuw is praktisch onmogelijk. De gildebroeders komen uit het hele land, maar ook uit België,

Duitsland en zelfs Indonesië. De kaart zou te vol worden, met als gevolg dat de informatie niet meer zichtbaar is.

Was het gilde in de zeventiende eeuw exclusief voor de oorspronkelijke inwoners van het dorp of de stad, of waren buitenstaanders ook welkom? Bij de schutterijen in Holland was dienst nemen in één van de schuttersgilden van de stad, in ieder geval tussen de veertiende en zestiende eeuw, een burgerplicht. Aspirant-leden moesten dus in ieder geval over het burgerrecht beschikken en het liefst ook nog welgesteld zijn. Men kreeg het burgerrecht als men ingeboren was, gehuwd met een poorter of poorteres of als men het poorterschap kocht. Ingezetenen en vreemdelingen konden geen lid worden van de schutterij.¹⁹⁶ De gildebroeders van de gilden uit Eindhoven en de schutterij uit Grave (alledrie al actief in de zestiende eeuw), de twee plaatsen in het onderzoek met stadsrechten, waren niet allemaal ingeboren. Het is echter wel zo dat de gildebroeders die van elders kwamen, huwden met een rijke jongedame afkomstig uit de stad of zelf al vermogend waren.

In de dorpen gold geen stadsrecht of poorterschap, maar de sociale controle was er groot. Vreemdelingen werden niet snel in de gemeenschap opgenomen. Zeker in de zeventiende eeuw kwamen er weinig gildebroeders van buiten de gemeentegrenzen. In Vught en Oudenbosch, twee plaatsen waar geregeld legers

Kaart 3: Herkomst van de gildebroeders van de schuttersgilden uit de geselecteerde plaatsen in de achttiende eeuw.

waren ingekwartierd, werden enkele vreemdelingen toegelaten. Deze nieuwelingen kwamen echter niet van ver. Het Heeswijkse gilde liet drie vreemdelingen toe: één geestelijke en twee vermogende heren. De gunstige ontwikkelingen in de wolindustrie van Tilburg trokken in de zeventiende eeuw een aantal koopmannen en investeerders aan die lid werden van het gilde.

In de achttiende eeuw nam de migratie toe en werden de schuttersgilden opener. Op de kaart zijn de personen genoteerd die van buiten de huidige gemeentegrenzen kwamen, maar een groot deel van de leden kwam uit naburige dorpjes. De gilden in Hooge en Lage Mierde trokken leden aan uit naburige dorpen in wat nu België is, en ook Oudenbosch en Eindhoven waren aantrekkelijk voor immigranten. De Tilburgse gilden bleven vrij gesloten voor nieuwkomers en ook in Rijsbergen was er weinig sprake van integratie van vreemdelingen. Een nieuwkomer van ver was bij het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen in 1754 Adrianus Roovers uit Heeswijk, afkomstig uit een gildedefamilie aldaar en ver verwant met enkele leden van het gilde uit Rijsbergen.

In de negentiende eeuw kwam de migratie pas goed op gang. En men kwam ook steeds vaker van ver. In Grave en Vught was

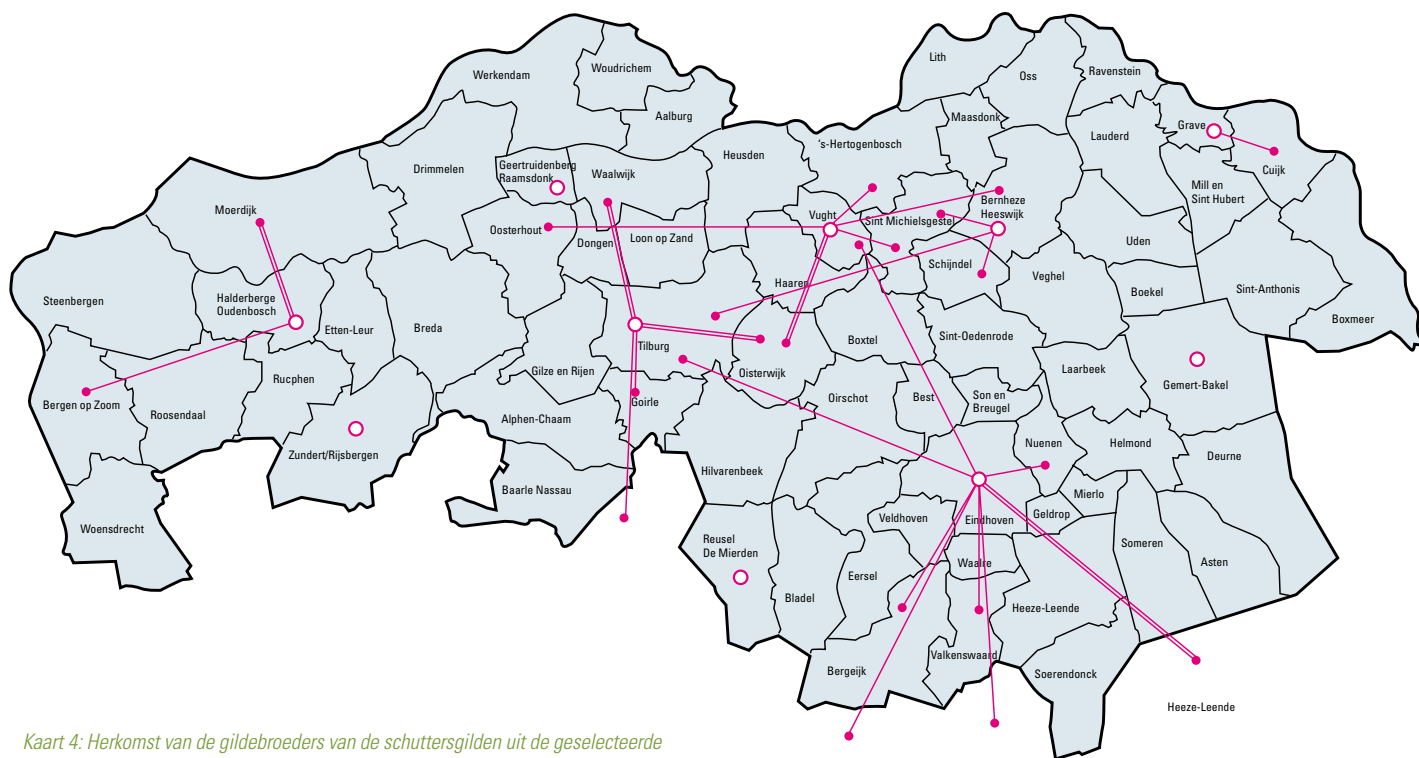
de ‘institutionele’ bevolking duidelijk hoger door de aanwezigheid van kazernes en inrichtingen en dit had zijn weerslag op het ledenbestand van de schuttersgilden aan het einde van de negentiende eeuw.¹⁹⁷ In Vught werd men als reactie daarop meer gesloten en kwamen er dus minder mensen van elders in het gilde; in Grave werd het ledenbestand daardoor juist gevarieerder. De gilden uit Gemert trokken steeds meer (betalende) leden uit omliggende gemeenten aan, voor wie zij de begrafenis verzorgden. De bloeiende middenstand en de opkomende industrie in Eindhoven zorgden ervoor dat steeds meer middenstanders hun geluk in Eindhoven beproefden en dat fabrikanten zich in Eindhoven vestigden. Zij werden dan ook lid van het gilde dat hun belangen vertegenwoordigde. Ook de groeiende industrie in Tilburg trok werklieden en fabrikanten aan die zich aansloten bij het Sint-Dionysiusgilde en het Sint-Sebastiaansgilde aldaar.

3.4 Samenvattend

De gilden kregen bij oprichting vaak een takenpakket mee. Daarmee was het de leden duidelijk wat hun te doen stond.

196 Knevel, *Burgers in het geweer*, 34-39, 45.

197 Engelen & Klep, ‘Een demografisch traditionele samenleving’, 74.

Kaart 4: Herkomst van de gildebroeders van de schuttersgilden uit de geselecteerde plaatsen in de negentiende eeuw.

Maar veel taken en gebruiken van schuttersgilden veranderden in de loop der eeuwen. Taken die door de overheid werden opgelegd, werden door professionele organisaties overgenomen, waardoor het gilde zijn functie binnen de gemeenschap leek te verliezen. De gilden die fungeerden als begrafenisonderneming hielden dat vaak vol tot in de negentiende eeuw, maar moesten toen ook een andere invulling geven aan het gildebestaan. De gilden bleven echter wel altijd verwijzen naar hun kerntaken, en in de twintigste eeuw werden de gilden steeds vaker ingezet om het verleden te doen herleven. In hoofdstuk 6 zullen we hier nader op ingaan. Een aantal 'kerntaken' is weer opnieuw ingevoerd. Zo ontvangen de schuttersgilden tegenwoordig weer de overheden, of vormen een erehaag bij hoog bezoek.

De bezigheden van de schuttersgilden verschilden per gemeenschap. Toch is er een aantal gebruiken aan te geven die vrijwel alle gilden bezigden. Het meelopen in processies, het laten lezen van missen en het begeleiden van begrafeningen waren en zijn voor de gildebroeders de religieuze verplichtingen. Ieder gilde deed aan koningschieten, en alle gilden hadden een teerdag. De gildefeesten waren én zijn gemeenschapsfeesten.

Wie mocht er lid worden van zo'n vereniging die zo sterk verbonden was met de lokale gemeenschap? De meest gebruikte criteria bij de door ons onderzochte schuttersgilden waren

woonplaats, religie, leeftijd, intredegeld, het maximaal aantal leden dat per jaar toegelaten mocht worden en het maximum aantal leden in totaal. Van de criteria werd echter ook vaak ten voordele van het gilde afgeweken. Gildebroeders konden lid worden doordat ze werden aangewezen door de wereldlijke overheid, op persoonlijk initiatief en door keuze van het gilde. In het laatste geval kon het gaan om een bewuste keuze van het bestuur of opgebouwd recht op lidmaatschap (meestal door afkomst of verwantschap).

Of buitenstaanders welkom waren, hing af van de omstandigheden. Goede naam en faam was erg belangrijk. Het belijden van het katholieke geloof ook. Was de gemeenschap gewend aan buitenstaanders, hadden de gilden er economisch belang bij of waren de nieuwkomers wellicht aanverwant? Iedere aspirant-lid werd individueel beoordeeld. Voorwaarde was vaak dat iemand binnen het gezelschap moest passen, door beroep, status, interesse of (verre) verwantschap. De criteria daarvoor verschilden per gilde en per tijdperiode. Maar, op welke manier dan ook, het was wel mogelijk om als buitenstaander lid te worden van een gilde. De gilden waren niet zo statisch en gesloten als men vaak denkt. De ontwikkelingen in de plaatselijke gemeenschap – zoals toegenomen immigratie en economische ontwikkeling – hadden ook hun weerslag op de ontwikkelingen binnen het gilde.

De caerte van het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk. (Foto: Jan Schakenraad)

In hoeverre is de ‘caerte’ een reden om lid te worden?

De formele doelstelling van een vereniging lijkt een geringe rol te spelen bij het binden van leden aan een vereniging¹⁹⁸. Om dit te toetsen werd de gildebroeders in de enquête gevraagd of ze de *caerte* kenden en hoeveel belang ze eraan hechtten. De uitkomst was verrassend. Onverwacht gaf 48 procent van de ondervraagden aan de *caerte* te kennen. Deze hoge uitkomst werd vertekend door twee factoren. Ten eerste werd de enquête door verhoudingsgewijs veel bestuursleden, die de *caerte* behoren te kennen, ingevuld. Verder gaf een groot aantal leden aan de *caerte* wel eens te hebben gezien of van het bestaan ervan af te weten, en dus te ‘kennen’. De vraag: “Hoe belangrijk is de kaart voor u?” schetste een ander beeld.

Slechts 13 procent van de ondervraagden noemde de *caerte* “zeer belangrijk”. Voor 29 procent is de *caerte* belangrijk, maar vooral in historisch opzicht. Vrijwel niemand gaf het belang van de *caerte* voor hem (of haar) persoonlijk weer, maar altijd de waarde van de *caerte* voor het gilde. Een antwoord luidde bijvoorbeeld: “Het zet het kader waarbinnen het gilde opereert, ik vind het belangrijk dat deze regels, zij het geïnterpreteerd, worden nageleefd.”¹⁹⁹ Voornamelijk bestuursleden en archivarissen van het gilde gaven aan dat de *caerte* belangrijk tot zeer belangrijk is.

Veel leden schipperden tussen belangrijk en onbelangrijk. De *caerte* was bijvoorbeeld belangrijk voor het krijgen

van prijzen op wedstrijden (de *caerte* kan op gildedagen worden beoordeeld en een prijs toegekend krijgen) maar voor het lid persoonlijk onbelangrijk. Aangezien er wel belang wordt gehecht aan het bestaan en behoud van die *caerte*, om welke reden dan ook, werden deze antwoorden genoteerd als ‘een beetje belangrijk’. In 17 procent van de gevallen zag men de *caerte* zo. Ten slotte gaf 42 procent aan de *caerte* niet belangrijk te vinden. Dat was niet alleen een gedeelte van de 52 procent die aangaf de *caerte* niet te kennen. Sommigen gaven aan dat ze de *caerte* niet kenden, maar wel erg belangrijk vonden. Anderen kenden hem wel maar vonden hem achterhaald of ‘raar’ en niet van belang voor het moderne gilde.

¹⁹⁸ Bijsterveld m.m.v. Knulst, ‘Het sociaal kapitaal van gildebroeders’.

¹⁹⁹ Citaat Enquête Dionysius Tilburg.

Bewaarders van de caerte. Bert van de Wiel (links) uit Haaren en Thijn van de Sande uit Vught.
(Foto's: Piet den Blanken)

Op basis van de uitkomsten kan worden geconstateerd dat de stedelijke gilden de *caerte* beter zeggen te kennen dan de plattelandsgilden. Van de stadsgilden gaven zeven op de tien leden aan het reglement te kennen tegenover vier op de tien leden van de dorpsgilden. Iets meer dan de helft van de stadsleden gaf aan het document belangrijk te vinden, tegenover een derde van de plattelandsgilden. In dezen bestaat er dus een verschil tussen stad en vaak heeft dit te maken met de gebruiken binnen het gilde. Niet elk gilde leest de *caerte* ieder jaar tijdens teerdag of jaarvergadering voor, een gebruik dat vaak wel staat vermeld in diezelfde *caerte*. De stedelijke gilden lijken deze regel consequenter te volgen. Wellicht is daarom in de steden de kennis van de *caerte* beter. Concluderend blijkt het grootste gedeelte van de gildebroeders de *caerte* niet te kennen en aan te duiden met 'van weinig belang'. Daarmee wordt de vooronderstelling gestaafd dat het reglement een geringe rol speelt bij de overweging lid te worden van een gilde.

De respons op een vraag die voortvloeit uit de vraag naar het belang van de *caerte*, namelijk: "Hoe belangrijk is het gilde voor u?", toont een ander beeld. Enkele gildebroeders gingen uit van het gilde als instelling, een soort personificatie van de *caerte*. Zij gaven antwoorden als: "Zeer belangrijk, omdat door het gildewezen een duidelijke band gelegd kan worden tussen het verleden met zijn tradities en het heden."²⁰⁰ Of: "Zeer belangrijk, het helpt mij mijn leven te leven."²⁰¹ En op een ander niveau: "Het ontstaan van alle huidige sociale voorzieningen."²⁰² Ongeveer 10 procent van de ondervraagden zag het gilde als zodanig. De gildebroeders die uitgingen van het gilde als instelling antwoorden allemaal met "Zeer belangrijk". Ongeveer 20 procent van de ondervraagden zag het gilde als een geheel van regels met daaruit

voortvloeiende activiteiten. Het uitoefenen van deze activiteiten werd gezien als een hobby. Zij antwoordden vrijwel allemaal met “redelijk belangrijk”, en noemden het gilde vaak vrijetijdsbesteding nummer één.

Slechts een klein gedeelte van de gildebroeders, namelijk 9 procent, vond het gilde onbelangrijk. Opvallend is dat deze gildebroeders (en enkele zusters) allemaal door opvolging, dus door familie- of gezinstraditie, lid werden. Zij antwoordden in de trant van: “Het hoort er nu eenmaal bij, dus ik blijf lid.” Ongeveer 9 procent van de ondervraagden liet zich niet uit over de persoonlijke waarde van het gilde en antwoordde: “gezellig”. De broeders bedoelden hiermee de samenkomst van mensen, zo nemen we aan.

De meeste gildebroeders, namelijk 72 procent, zagen het gilde als een netwerk, een verzameling van individuen die een hechte groep vormen. Zij vonden het gilde belangrijk tot zeer belangrijk, voornamelijk voor en door de sociale contacten. Zo vertelde een gildebroeder uit Gemert: “Zeer belangrijk, vanwege het omgaan met mensen.”²⁰³ Ook persoonlijke verhalen passeren de revue. Een lid uit Rijsbergen vertelde over de opvang na zijn spierziekte en een gildebroeder uit Tilburg beschreef zijn ervaring met het gilde als volgt: “Ons gilde munt uit in het mede “vieren” van verlies en verdriet en in het medevieren van geluk en vreugde. Beide maakte ik mee. Het gilde stond als één man om mij heen. Dat is een ervaring, die je levenslang bijblijft.”²⁰⁴ De binding met het gilde wordt dus voornamelijk tot stand gebracht door de mensen die het gilde ‘bemannen’.

200 Citaat Enquête Joris Rijsbergen.

201 Citaat Enquête Willebrordus Heeswijk.

202 Citaat Enquête Catharina Vught.

203 Citaat Enquête Joris Gemert.

204 Citaat Enquête Sebastiaan Tilburg.

(Foto: Piet den Blanken)

4

DE GILDEBROEDER IN HEDEN EN VERLEDEN: HET BELANG VAN VERWANTSCHAPSRELATIES

*“Er is een vastgeroest verbond
Met Kerk en met geboortegrond,
Met eender taal en teken.
Dat is der Gilde fundament
Gebouwd met specie en cement
Terwijl de stenen spreken.”²⁰⁵*

“Van alle oude tijden af”, “wij beloven trouw”, “verbroedering”, “in plaats van sijne vader”, en “de koning zal het gilde vereren”. De uitspraken over de ‘bouwstenen’ van het gilde uit het verleden, gevonden in reglementen en rekeningen en op zilveren schilden, verschillen vaak weinig van die van hedendaagse gildebroeders. De bouwsteen van het gilde, de individuele gildebroeder, staat centraal in dit hoofdstuk. Er wordt gekeken naar de individuele motieven voor het gildelidmaatschap. De bronnen die hiervoor worden gebruikt, zijn de gegevens uit het databestand betreffende de geselecteerde personen en hun relaties, flarden van persoonlijke uitlatingen uit het verleden en de ingevulde vragenlijsten van de hedendaagse gildebroeders.

De motivatie om lid te worden heeft vaak betrekking op tradities en behoefte aan sociaal contact, maar ook sociale ruil. De ondervraagde gildebroeders gaven, gevraagd naar de motivatie voor lidmaatschap, uiteindelijk vier hoofdredenen aan. Uit de archiefstukken van de gilden en ontwikkelingen in het ledenbestand door de eeuwen heen komen dezelfde vier hoofdredenen naar voren: verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige blijken de voornaamste drijfveren van de gildebroeders in heden en verleden. Ieder gilde is uniek, ingebed in de eigen gemeenschap, en iedere gildebroeder is al

evenzeer uniek, gevormd door familie, netwerk, overtuiging en gemeenschap, maar toch komen steeds dezelfde hoofdredenen naar voren. Deze worden beïnvloed door wisselende persoonlijke en tijdsomstandigheden, en telkens anders ingevuld. In dit hoofdstuk zullen per thema telkens eerst de demografische factoren en omstandigheden worden geschetst, waarna er ruimte is voor de persoonlijke overwegingen.

4.1 Inleidend: het gildelidmaatschap

Voordat we zullen kijken naar de demografische factoren en individuele motieven met betrekking tot het lidmaatschap is het verstandig eerst de sociale groepering van gildebroeders als geheel te bekijken. Wanneer werd men lid, hoe lang bleef men lid en tot in welke levensfase bleef men lid? En, niet onbelangrijk: hoe werd men lid? Een korte inleiding in het gildelidmaatschap.

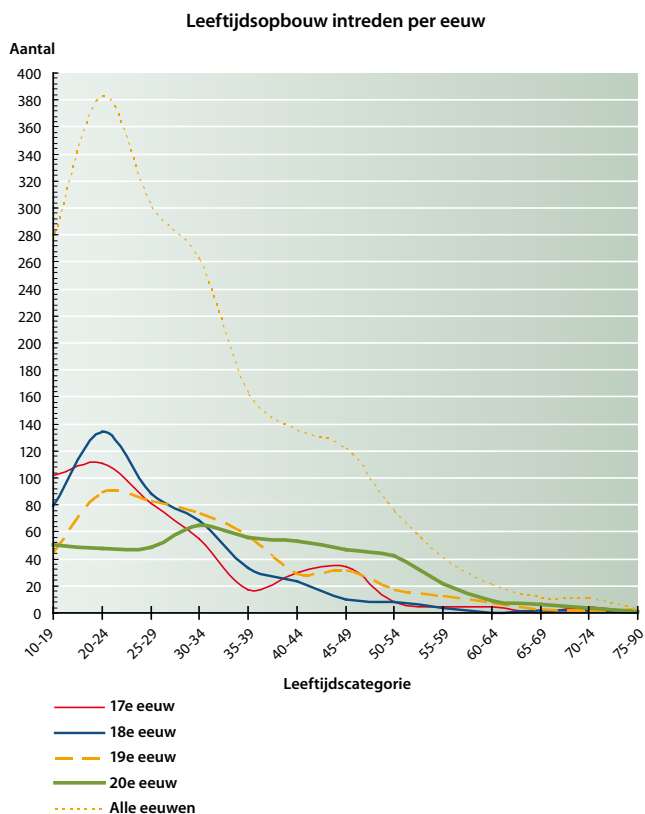
De kasboeken en ‘inkomlijsten’ vermelden van sommige gilden alle data van intreden. Het uittreden en overlijden waren te achterhalen door de *sielboeken* die door sommige gilden werden bijgehouden. Helaas was het vaak het één of het ander, waardoor we voor een groot deel van de mensen van wie we wel weten wanneer ze intraden, niet weten wanneer ze uittraden. Toch is er veel bekend over de gildebroeders in heden en verleden (tabel 9). Van meer dan de helft van de gildebroeders is bekend wanneer ze intraden en van gemiddeld één op de drie gildebroeders is één van de volgende gegevens bekend over zijn gildelidmaatschap: het jaar van intreden, uittreden en/of overlijden. Van 27 procent van de gildebroeders weten we de geboortedatum. Van één op

de vijf gildebroeders is de geboortedatum en het moment van intreden bekend. Hiermee kunnen we de gemiddelde leeftijd van intreden berekenen. Die bedraagt 33 jaar. In de zeventiende en achttiende eeuw lag de gemiddelde leeftijd rond de 29 jaar, in de negentiende en twintigste eeuw was dat 35 jaar. De meeste gildebroeders traden in op hun 24ste levensjaar (grafiek 3 en 4). De gemiddelden betreffen de uitkomsten van de hele populatie, niet slechts de steekproef.

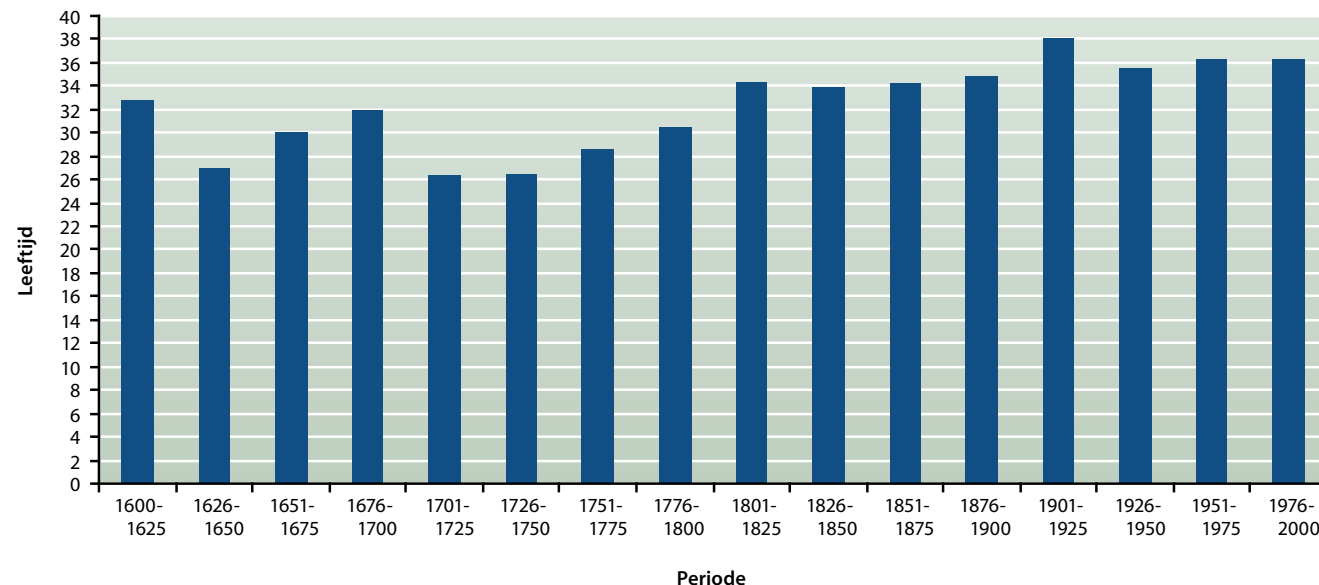
Van ongeveer een kwart van de gildebroeders weten we wanneer ze intraden en uittraden. Daarmee is de gemiddelde lidmaatschapsduur te berekenen. Een gildebroeder bleef tussen de één en 69 jaar lid van het gilde, met een gemiddelde van 27 jaar. In de stadsgilden was het gemiddelde 23 jaar, de plattelandsgilden hielden hun leden gemiddeld 29 jaar vast (grafiek 5).

92 Procent van de leden bleef lid tot het overlijden. In de steden is dat ongeveer 89 procent en in de dorpen 94 procent. Met name in de negentiende en twintigste eeuw werd het gemakkelijker om uit te treden. Van de 20 procent van de gildebroeders van wie we de precieze datum van overlijden weten, bleef 90 procent lid tot het einde van hun leven. Tien procent was al eerder uitgetreden. Van de eerder uitgetreden is soms zelfs een reden voor uittreden bekend. In de achttiende eeuw was het niet gebruikelijk uit te treden, maar in de negentiende en twintigste eeuw trad gemiddeld 11 procent vroegtijdig uit het gilde. Met name de stadsgilden hielden dit goed bij. Op het hoe en waarom van het uittreden komen we in hoofdstuk 5 terug.

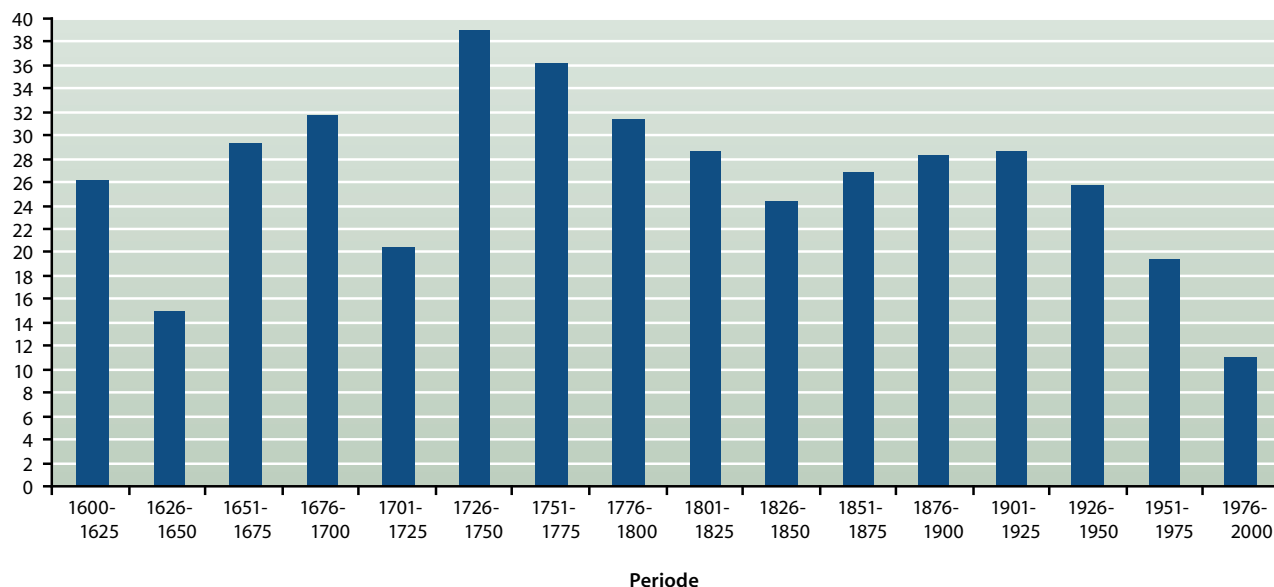
Grafiek 3: Leeftijdsopbouw van de gildebroeders bij intreden per eeuw en over de eeuwen heen in absolute aantallen (n=1806).

Grafiek 4: Gemiddelde leeftijd van de gildebroeders bij intreden per periode van vijfentwintig jaar (n=1806).

Grafiek 5: Gemiddelde duur lidmaatschap van de gildebreeders per periode van vijfentwintig jaar (n=2097).

Tabel 9: Enkele gegevens van de totale populatie van gildebreeders (n = 9118) en de mate waarin deze per eeuw en over de eeuwen heen bekend zijn in percentages van wat idealiter mogelijk zou zijn.

	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Gemiddelde over vier eeuwen
Geboortedatum	23%	42%	21%	26%	27%
Intreden	29%	30%	55%	70%	51%
Uittreden	22%	23%	32%	33%	29%
Intreden en uittreden	20%	19%	23%	27%	23%
Overlijden	13%	19%	24%	20%	20%

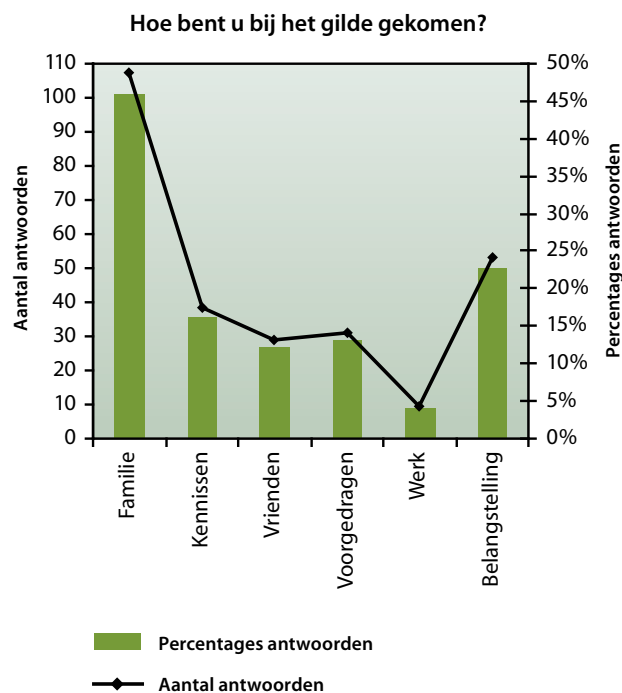
Het is ook van belang om te weten langs welke wegen mensen lid kunnen worden. De diverse manieren van intreden zullen worden behandeld in de volgende paragrafen. De huidige generatie gildebreeders is globaal via zes verschillende wegen bij het schuttersgilde gekomen. Gevraagd naar de wijze waarop men bij het schuttersgilde is gekomen, geeft 49 procent aan dat de familie een belangrijke rol speelde bij het besluit toe te treden. Ongeveer een kwart van de gildebreeders gaf verschillende redenen aan, waardoor het aantal antwoorden op 252 uitkwam (grafiek 6). Het aanvullende antwoord luidde vrijwel altijd 'interesse' of 'belangstelling'. De belangstelling heeft meestal betrekking op de historie van het gilde of de schietsport.

Ongeveer 14 procent van de gildebreeders gaf aan dat hij werd voorgedragen. Het voordragen is in een paar gilden een vereiste om toegelaten te kunnen worden, zoals we in hoofdstuk 3 al beschreven. Daarvoor moeten enkele leden een nieuw lid voorstellen en in de selectieprocedure steunen. Deze manier van intreden vindt in verschillende vormen nog plaats bij enkele gilden uit Eindhoven, Tilburg en Gemert. 'Voorgedragen' kan ook betekenen dat een gildebroeder interesse toont voor lidmaatschap en dat zijn lidmaatschap voorgedragen wordt aan de vergadering, die daarover moet stemmen. Vaak wordt voor potentiële gildebreeders rondgekeken in de familie-, vrienden- en kennissenkring, waarna geschikte kandidaten worden gevraagd en voorgedragen. Het toetreden via vrienden of kennissen is na toetreden via familie en uit geuite belangstelling de belangrijkste weg tot het gilde (grafiek 6). Voorgedragen personen zijn vrijwel altijd afkomstig uit de directe omgeving van een andere gildebroeder. Een gildebroeder uit Lage Mierde vertelde: "Mijn vader was ook lid, het gildewezen interesseert mij. Ik denk dat de meeste door familie en daarna vrienden of kennissen lid zijn, met uitzondering van een enkeling die uit overtuiging lid is geworden. Ik ben bij het gilde gekomen door mijn vader en de hoofdman en koning, die aan huis kwamen vragen of mijn vrouw en ik lid wilden worden. Daar had ik wel belangstelling voor. Het schieten met de kruisboog, de gildedagen en de jaarlijkse teerdag zijn voor mij de voordelen van het lidmaatschap."²⁰⁶ Ten slotte zijn er nog gildebreeders die door hun werk in aanraking kwamen met het gilde. Het grootste

gedeelte van de respondenten die dit antwoord invulden, was café- of zaalhouder. Een klein gedeelte noemde collega's en benadrukte de werksituatie.

Door het persoonlijke netwerk komt men in aanraking met en wordt men lid van het gilde. Het sociaal kapitaal dat men al bezit, kan zo in een omgeving van gelijkgestemden vergroot worden. Daarbij is een push- en pulleffect waar te nemen. Men kan onder enige sociale druk door familie of vrienden besluiten lid te worden (push), maar ook door belangstelling (pull). Die belangstelling kan ontstaan doordat er al veel personen in de omgeving lid zijn, of door tradities die worden doorgegeven (push). Maar ook de aantrekkingskracht zowel van het gilde, de activiteiten van het gilde als van de mensen, zorgen er voor dat men lid wil worden (pull). Nu we weten wanneer men lid werd, hoe lang men gemiddeld lid bleef en op welke manier het lidmaatschap beëindigd werd (meestal door overlijden), kunnen we kijken naar de individuele motieven van de gildebroeders uit de steekproef.

Grafiek 6: Gevolgde wegen naar toetreding tot een gilde in absolute aantallen en percentages van de gegeven antwoorden (n=252).

(Foto: Piet den Blanken)

4.2 Bloedverwantschap

“Franc Magielsen aangenomen als gildebroeder in de plaats van zijn vader Pieter Magielsen, hebbende zijn regt trouwende 6,00 betaalt en niemand zijner broeders in de plaats zijns vaders te komen.”²¹¹

Op zoek naar de reden voor lidmaatschap is het vaststellen van de vormen van verwantschap binnen de schuttersgilden de eerste stap. Het kerngezin van de gildebroeders oefende grote invloed uit met betrekking tot het lidmaatschap van het schuttersgilde. Bloedverwantschap was en is een belangrijke reden om lid te worden van een gilde. Deze trend is ook in de ledenbestanden te zien. Een aantal grote families blijkt de dienst uit te maken binnen het gilde. De familienamen zeggen echter niet alles. Zo blijkt bij het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde bijvoorbeeld dat de familietakken van twee gildebroeders die beide Willem Luyten heten pas zes generaties eerder

Verwantschap in Noord-Brabant

Verwantschap is de sociale band die mensen met elkaar hebben door middel van afstamming of huwelijk. Door verwantschap wordt een erfenis, zowel status als eigendom, doorgegeven. Er kunnen drie soorten verwantschap worden onderscheiden: bloedverwantschap (door bloedbanden), aanverwantschap (door huwelijk) en geestelijke verwantschap (met name door doop- en huwelijksgetuigen). Bloedverwantschap is de biologische relatie die mensen met elkaar hebben. Aanverwantschap en geestelijke verwantschap zijn relaties van affiniteit. Affectiviteit en affiniteit tussen mensen ontstaan en beklijven vooral in sociale netwerken met sterke banden. Het begint bij het gezin, vervolgens komt de familie aan bod, dan de vrienden en dan pas het ruimere netwerk.²⁰⁷ In de moderne Westerse samenleving en cultuur is uitgebreide kennis van afstamming en verwantschap niet van praktisch belang. Individuele rechten en plichten zijn slechts voor een gering deel van verwantschap afhankelijk. De afstamming speelt zelden een rol en is voor een maatschappelijke carrière steeds minder bepalend. In het verleden was dit voor velen wel het geval. Voor gildebroeders is kennis van afstamming

en verwantschap met betrekking tot het gilde nog steeds van groot belang. Zij ontleen er een gedeelte van hun identiteit aan. Bovendien is verwantschap een belangrijk deelaspect van het sociaal kapitaal van de gildebroeder. Het ontstaan en blijven bestaan van sociale groepen, in dit geval de afzonderlijke schuttersgilden, is immers in meer of mindere mate afhankelijk van verwantschap.

De vroegmoderne tijd kenmerkte zich door een sterk traditiesbesef. Bovendien wogen de eisen van de gemeenschap zwaarder dan de ambities en verlangens van het individu. Het aantal personen dat als verwant werd gezien, was uitgebreid.²⁰⁸ De eigen belangen van individuen waren verbonden met de belangen van de naaste verwanten. Dit was in de eerste plaats de kring van het gezinshuishouden, stevig ingebed in de sociale orde van de plaatselijke samenleving, en in de tweede plaats de ruimere familie. Voor de elite was familiesolidariteit essentieel voor het handhaven van goede naam, status en bezit. Maar ook voor de gewone burger was familie- en buurtsolidariteit belangrijk. Ieder familielid had de taak zorg te dragen voor de voorgaande en toekomstige generaties, en moest de

maatschappelijke positie van de familie handhaven. Het gezin bestond niet in de hedendaagse context van vader, moeder en kinderen, maar hield het huishouden in, waarbij alle inwonenden, van verwanten (grootouders, ouders, kinderen, ongetrouwde ooms en tantes) tot personeel, een plaats hadden.

Pas in de achttiende eeuw werd nauwe verwantschap en het in één huis wonen gezien als kenmerkend voor het gezin. In het begin van de negentiende eeuw werd familie een term die alleen nog naar verwanten verwees. De gezinnen verzelfstandigden zich toen ten opzichte van de grotere familie.²⁰⁹ Ook in Noord-Brabant is deze trend te zien. Gedurende de negentiende eeuw nam de aanwezigheid van inwonend personeel structureel af en transformeerden de huishoudens langzaam in kerngezinnen. Dit is met name aangetoond voor het westen van Noord-Brabant.²¹⁰ De omvang van de Noord-Brabantse huishoudens was in de achttiende eeuw al groter dan de huishoudens in het Nederlands kustgebied. Omstreeks 1850 bestond het Noord-Brabantse huishouden uit gemiddeld vijf personen, op het platteland iets meer, en in de steden iets minder.

bij elkaar komen.²¹² In veel gilden zien we echter duidelijke en meer nabije familiebanden. Van de 470 geselecteerden in het onderzoek zijn 4.939 familieleden gevonden. Van sommige gildebroeders kon een uitgebreide stamboom worden opge maakt, van andere was alleen een echtgenote of zoon bekend. Het aantal bekende familieleden varieerde van één tot 38 (tabel 10). Het gemiddelde beloopt elf familieleden per geselecteerde gildebroeder. Van de 4.939 familieleden waren 1.821 verwanten ook gildelid. Iedere gildebroeder had dus gemiddeld vier meer of minder directe verwanten binnen het gilde. Met de selectie van 470 gildebroeders en daarbij opgeteld hun 1.821

verwanten omvat de uitkomst van de steekproef een kwart van het totaal aantal gildebroeders, wiens naam langs ene of andere weg bekend is geworden. Per periode zijn gemiddeld 111 gildebroeders bekend.

Voor de acht vroegste perioden, van 1600 tot 1750, is het onderzoek vaak op basis van het gildezilver verricht. Dit houdt in dat de kans op het vinden van familierelaties binnen het gilde kleiner is. Ook is er een gebrek aan archiefmateriaal van enkele gilden uit de perioden vóór 1751, waardoor er uit die tijd relatief minder gildebroeders bekend zijn, namelijk 419.

207 De Zwaan, ed., *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 20.

208 Shorter, *De wording van het moderne gezin*, 29-46.

209 Flandrin & Southern, *Families in former times*, 5-10.

210 Engelen & Klep, 'Een demografisch traditionele samenleving', 61-75.

211 RAWB, Rijsbergen, Joris 1313-2, register 1855.

212 Gisbergen, *De cruysboghe*, 98.

Uit de tien perioden van 25 jaar tussen 1751 en 2000 zijn meer familiebanden binnen het gilde bekend.

Tabel 10: Overzicht aantal bekende verwanten van de geselecteerde gildebroeders in absolute aantallen.

	Totaal aantal	Reikwijdte aantallen	Gemiddelde aantal
Verwanten	4939	1 - 38	11
Verwanten die ook zelf lid zijn	1821	1 - 7	4

Het uitgangspunt voor de analyse van de familiebanden is de individuele geselecteerde gildebroeder. De vormen van verwantschap zijn benoemd vanuit zijn positie, omdat het anders te onoverzichtelijk wordt. Zijn oom is immers de broer van zijn vader of moeder, zijn zoon de kleinzoon van zijn vader. In de gevallen waar een verband tussen twee geselecteerden werd gevonden, kreeg één persoon twee verschillende rollen, bijvoorbeeld schoonvader en grootvader. Bij het waarderen van het belang van familietraditie is wel rekening gehouden met de verschillende identiteiten. Bij bloedverwantschap tot aan de tweede graad bleek vaak sprake te zijn van invloed met betrekking tot het toetreden. Van de tweede tot de vierde graad werd de mate van beïnvloeding onduidelijker, omdat er door de verschillende aftakkingen onduidelijkheid ontstond over de vraag welke tak het initiatief nam. Daar werd dus voorzichtig mee omgegaan. In hoeverre oefenden de voorzaten invloed op de geselecteerde uit? Om daar achter te komen waren de data van intreden en huwelijk waardevol. Hiermee kon worden bekeken wie er het eerst lid werd, hoeveel tijd er verliep tussen het eigen lidmaatschap en dat van het volgende familielid en of een huwelijk invloed had op het lidmaatschap. Een eventuele minimumleeftijd voor intreden speelde ook een rol. Ten slotte werd gekeken naar de eventuele invloed van de geselecteerde op nazaten.

Bij het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen werd in het midden van de negentiende eeuw een nieuwe regel ingevoerd, die in 1876 in het reglement werd bekrachtigd. Vanaf dat moment hoefden personen die de plaats van iemand anders innamen, “grootvader, vader, oom of broeder, die uit het gilde zijn door sterven of in vriendschap”, geen geld voor het inkomen meer te betalen.²¹³ De nieuwe regel had resultaat, het gilde groeide. Werden al die mannen na instelling van de bepaling lid om op voordelige wijze de familietraditie te bewaren? Dat blijkt niet het overheersende motief. De gildebroeders van Sint-Joris hielden namelijk schapen, waarvan de opbrengt tussen de leden werd verdeeld. Doordat familieleden werden gevrijwaard van inkomgeld en slechts het aandeel in de schapen betaalden (naar believen, men kon ook half, of klein ‘gelag’ betalen), werd lidmaatschap aantrekkelijk. Nog aantrekkelijker was het voor

Koningsschild uit 1696 van het Sint-Willebrordusgilde Heeswijk. (Foto: Jan Schakenraad)

personen die het aandeel van een gestorven of uitgetreden familielid overnamen. Het enige wat men voor het behoud van het kapitaal moest doen, was lid worden van het gilde. Eén persoon mocht het kapitaal overnemen, wat betekende dat het aantal broers dat tegelijkertijd in het gilde zat, afnam. Uit dit voorbeeld blijkt dat analyse van het ledenbestand alleen niet alle motieven van de gildebroeders om toe te treden tot een gilde oplevert. Gekeken naar de ledenlijsten is de conclusie snel getrokken dat lidmaatschap traditioneel overging van vader op zoon. Er moet dus voorzichtig met de data worden omgegaan. Niettemin is verwantschap een belangrijke reden om lid te worden. In het negentiende-eeuwse Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen was het zelfs een voorwaarde als men wilde delen in het gildkapitaal. Men moest een bloedverwant zijn om aanspraak te kunnen maken op het aandeel. Andere verwanten, aanverwanten zoals schoonzonen en zwagers, of geestelijke verwanten zoals peetouders en getuigen, kwamen niet in aanmerking voor de regeling. Deze andere vormen van verwantschap blijken in de voorgaande periode en in de twintigste eeuw een grotere rol te spelen.

In deze paragraaf wordt gekeken naar de nabije relaties van de gildebroeders die hun invloed kunnen hebben uitgeoefend op het gildelidmaatschap. In het verleden werden bloedverwanten tot in de vierde graad gezien als ‘naaste’ verwanten. Voor de beginperioden van de schuttersgilden was het zoeken naar overgrootvaders of zelfs grootvaders overbodig omdat zij weinig invloed op het lidmaatschap konden uitoefenen. Voor het vinden van de redenen voor lidmaatschap van de geselecteerde

teerde gildebroeders had het weinig zin te kijken naar kinderen van oudooms of getuigen van achterneven. De vaders, broers en sommige grootvaders en ooms speelden wel een rol. Zij worden dan ook behandeld in de paragraaf 'verwantschap'. Uitgebreide analyse van de familierelaties geeft echter wel zicht op de rol van traditie en familietraditie, die verderop in dit hoofdstuk wordt behandeld.

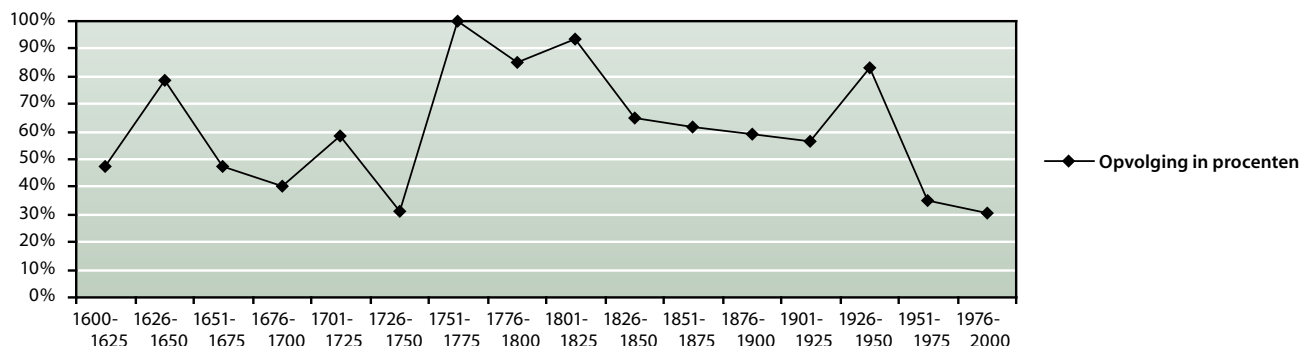
4.2-1 Vader

In vaders voetsporen

Het lidmaatschap gaat over van generatie op generatie, van vader op zoon, zo luidt de conclusie vaak. Hoeveel zonen volgden hun vader op? Volgden de gildebroeders uit de steekproef het voorbeeld van hun vader? Zetten zij een eventuele familietraditie voort? Om deze vragen te kunnen beantwoorden, werden de geselecteerde gildebroeders in de rol van zoon bekeken. Van de 470 gildebroeders uit de steekproef zijn 288 vaders bekend die ook in het gilde zaten. Dat betekent dat zes op de tien gildebroeders onder directe of indirecte invloed van hun vader lid werden van het schuttersgilde. We nemen aan dat van directe invloed sprake is als de vader op het moment dat de zoon gildebroeder werd, nog lid van het gilde was. De vader oefende indirect invloed uit als de zoon lid werd na zijn overlijden. De zoon zette dan een gezintraditie voort. Die traditie werd niet 'slechts om de traditie' voortgezet, maar ook omwille van het behoud of juist de verbetering van sociale status en het sociaal en economisch kapitaal, zoals in het Rijsbergse voorbeeld. Daar waar opvolging indirect met de vader te maken had, kon bijvoorbeeld moeder of grootvader directe invloed uitoefenen. Dit was echter moeilijk meetbaar, omdat de getallen daarvoor ontbreken.

In de zeventiende eeuw werd iets meer dan de helft van de geselecteerde gildebroeders (namelijk 54 procent) in het lidmaatschap voorafgegaan door de vader. De broeders uit de steekproef werden in driekwart van de gevallen lid na het overlijden van de vader. In de achttiende en negentiende eeuw volgde 69 procent van de geselecteerde gildebroeders hun vader op. Daarbij zien we uitschieters in de periode 1751-1775 en de periode 1801-1825 met respectievelijk 100 en 94 procent. Vanaf 1751 zien we ook een duidelijke toename van het aantal familierelaties: een stijging van 63 procent ten opzichte van de voorgaande periode. In de periode 1801-1825 daalt ten opzichte van de voorgaande periode het aantal familierelaties met 9 procent. Vanaf het midden van de negentiende eeuw zakt het percentage opvolgers aanzienlijk. Dit zet zich door tot de periode 1926-1950. Dan stijgt het percentage weer tot 83 procent. De invloed van de vader is van de zeventiende tot het midden van de negentiende eeuw in driekwart van de gevallen indirect; vanaf ongeveer 1850 is de invloed voor gemiddeld de helft direct en voor de helft indirect. In de twintigste eeuw zijn vaders en zoons vaak gelijktijdig lid en de directe invloed is in de twintigste eeuw dan ook het grootst. Na 1950 volgen minder zoons hun vader op, tot 31 procent in het heden (grafiek 7). De percentages van de achttiende en twintigste eeuw worden echter vervormd door het gelijktijdig lidmaatschap. Bovendien volgden de zoons de vaders later op. Geschiedde de opvolging in de voorgaande eeuwen vaak in dezelfde periode, dus binnen een tijdsbestek van 25 jaar, in de achttiende en twintigste eeuw worden de periodes vaak overschreden. Uit de periode 1926-1950 zijn veel vaders bekend en het opvolgingspercentage is in deze periode erg hoog. Het opvolgingspercentage daalde na 1950, maar is gelijkelijk verdeeld over de twee volgende periodes. Uit het laatste kwart van de twintigste eeuw zijn minder vaders bekend. Dit heeft voornamelijk te maken met de leeftijd

Grafiek 7: Percentage van de geselecteerde gildebroeders (n=470) waarvan de vader ook al eerder lid was over de perioden van vijftig jaar.

van toetredende zoons: deze is gemiddeld hoog en valt buiten de gemeten periode van 25 jaar. Over de gehele twintigste eeuw bezien treedt gemiddeld de helft van de gildebroeders in de voetstappen van zijn vader. De zoons blijven hun vaders opvolgen, maar niet (meer) in dezelfde periode. Deze trend is ook te zien vanaf het midden van de achttiende eeuw.

Gemiddeld volgde 61 procent van de geselecteerden hun vader op. Dit gemiddelde wordt gedrukt door het gebrek aan gegevens uit de zeventiende eeuw, waarin wel een piek van 78 procent is waar te nemen, en het ontbreken van vaders uit het laatste kwart van de twintigste eeuw. De opvolging vertoont tegenwoordig weer een stijgende lijn, waaruit de conclusie kan worden getrokken dat het opvolgen van de vader binnen de gilden een redelijk continue trend is.

De verklaring voor de pieken en dalen ligt dus voor een gedeelte in het gemiddeld aantal jaren tussen de opvolging en de stijging van de gemiddelde leeftijd. De kwaliteit en kwantiteit van de bronnen neemt toe in het eerste kwart van de achttiende eeuw, wat deels de piek rond 1750 verklaart. De periodes 1751-1775 en 1801-1825 kenmerkten zich door een redelijk grote sociale rust. Het was niet altijd vrede, maar na enkele zeer onrustige periodes volgde er een tijd van meer stabiliteit. De periode van vrede na 1713 kan het verenigingsleven in Brabant een nieuwe impuls hebben gegeven. We zien in de periodes tussen 1715 en 1740 steeds meer nieuwe namen binnen het gilde, wat erop wijst dat er nieuwe leden van buitenaf werden aangetrokken. De herkomst van de nieuwe leden was, meer dan voorheen, buiten de gemeentegrenzen gelegen. Toegenomen migratie kan ervoor hebben gezorgd dat het opvolgingscijfer in de periode 1726-1750 zo laag is. De migratie werkt immers twee kanten op: nieuwe leden meldden zich aan, zoons trokken weg.

Aan het einde van de achttiende eeuw werden in de steden steeds meer leesgezelschappen en sociëteiten opgericht. Leden van het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven waren in 1787 betrokken bij de oprichting van het leesgezelschap Sociëteit Concordia. In dit leesgezelschap verenigden patriotten zich. In Raamsdonk werd rond deze tijd een patriots exercitiegenootschap opgericht, waarin het schuttersgilde wellicht is opgegaan.²¹⁴ Patriotse gevoelens kunnen de behoefte aan vereniging hebben versterkt. Het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven was echter Oranjegezind en liet dezelfde opvolgingstrend zien. De behoefte aan vereniging met gelijkgestemden lijkt van grote invloed te zijn. De tweede helft van de achttiende eeuw kenmerkte zich door een verschuiving van corporatistisch denken naar individueel denken.²¹⁵ Als zelfstandig individu ging men bewuste keuzes maken met betrekking tot de vereniging waartoe men wilde behoren. Tegelijkertijd met dit proces vond er een scheiding tussen publiek en privé plaats. Het gezinsleven werd belangrijker, en de familiebanden van

grotere betekenis ten opzichte van andere sociale (ver)banden. De combinatie van al deze factoren verklaart de piek aan het einde van de achttiende eeuw.²¹⁶

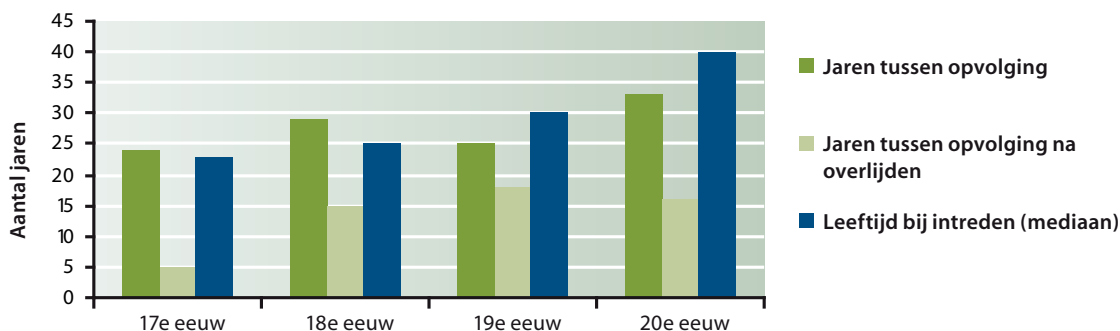
Ten slotte kregen de gildebroeders in de loop van de achttiende eeuw meer ruimte met betrekking tot hun geloof, in tegenstelling tot de zeventiende eeuw. De bemoeienissen van de katholieke kerk en het opkomende 'nieuwe' verenigingsleven kunnen de achteruitgang van het gildewezen in de negentiende eeuw verklaren.

Het juiste moment

Wanneer volgde een zoon zijn vader op? Het juiste moment van intreden voor de zoons was afhankelijk van diverse factoren. Familieomstandigheden, leeftijd, huwelijk en gildebepalingen beïnvloedden het tijdstip waarop een zoon zijn vader kon opvolgen. Het grootste gedeelte van de zoons volgde hun overleden vader op. De jaren tussen overlijden en opvolging verschillen echter per geval. Dat kon te maken hebben met de eventuele regels van het gilde met betrekking tot de leeftijd van de gildebroeder en het wel of niet gehuwd zijn. Zo was het in Oudenbosch gebruikelijk dat een gildebroeder toetrad na zijn huwelijk, terwijl ongehuwd en minstens achttien jaar oud zijn in Gemert aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw een voorwaarde was om te kunnen intreden. Een voorbeeld uit Eindhoven illustreert dit. Uit de zeventiende-eeuwse Eindhovense ledenlijsten zijn van de geselecteerde gildebroeders twaalf opvolgingscijfers bekend. Deze cijfers zijn een combinatie van geboortedatum van de zoon, het jaar van intreden van de zoon, het jaar van intreden en uittreden van de vader en/of het jaar van overlijden van de vader. Op basis van deze cijfers kan berekend worden hoeveel tijd er zat tussen de opvolging en wat de leeftijd was van de zoon toen hij zijn vader opvolgde. Dat er zo weinig gevallen berekend kunnen worden, komt door gebrek aan exacte gegevens over intreden en uittreden bij de meeste gilden. Met een benadering van in- en uittreden is de berekening al niet mogelijk.

Van de Eindhovense gildebroeders van wie deze gegevens wel beschikbaar zijn, was een kwart gelijktijdig met hun vader lid. De zoon werd in deze gevallen maximaal 25 jaar later dan zijn vader lid. De datum van intreden van de vader was hierbij de maat. Vier gildebroeders werden lid in het jaar dat hun vader overleed. Twee gildebroeders traden vier jaar na het overlijden van hun vader in; zij bereikten toen de leeftijd van twintig jaar. Twee gildebroeders verloren hun vader op de jonge leeftijd van negen en acht jaar oud. Acht jaar na het overlijden van zijn vader werd de eerste als zeventienjarige lid. De ander werd twaalf jaar na dato op twintigjarige leeftijd lid van het gilde. Ten slotte werd er een jongeman gildebroeder op 33-jarige leef-

Grafiek 8: Opvolgingscijfers Eindhoven per eeuw.

tijd, dertien jaar na het overlijden van zijn vader. Hij trad eerder dat jaar in het huwelijk. De tijd tussen het lidmaatschap van vader op zoon bedroeg in het zeventiende-eeuwse Eindhoven gemiddeld 24 jaar. In de achttiende eeuw steeg dit naar een gemiddelde van 29 jaar. Het werd gebruikelijk pas toe te treden na het huwelijk. De tijd die verliep tussen het overlijden van de vader en toetreding van de zoon steeg tot gemiddeld vijftien jaar. In de negentiende eeuw was dit gemiddeld achttien jaar. Wel volgden de zoons hun vader weer wat sneller op, namelijk binnen 25 jaar. In de twintigste eeuw zijn vader en zoon vaker tegelijkertijd lid van het gilde. Dit was voor de helft van de gildebroeders het geval. De tijd die verliep tussen het toetreden van vader en zoon steeg naar 33 jaar. De zoons die na het overlijden van hun vader lid werden, namen daar gemiddeld zestien jaar de tijd voor (grafiek 8).

In Eindhoven werd driekwart van de zoons onder indirecte invloed van hun vader lid van het schuttersgilde. Zij traden in na het overlijden van hun vader, vaak pas op het moment dat zij de volberechtigde leeftijd hadden. Men huwde in de zeventiende eeuw vrij jong en werd gemiddeld niet ouder dan 54 jaar en dat verklaart de korte periode die verliep tussen het overlijden en de opvolging: gemiddeld 5 jaar. Met een hogere huwelijksleeftijd steeg ook de leeftijd van intreden. Huwelijken werden, zeker tot in de negentiende eeuw, uitgesteld als er geen voldoende bestaansbasis was. Voor Woensel (een dorp in de buurt van Eindhoven) is aangetoond dat van de achttiende eeuw tot het midden van de negentiende eeuw de mannen gemiddeld na hun dertigste levensjaar trouwden. In het begin van de achttiende eeuw werden veel huwelijken uitgesteld door de slechte economische en sociale omstandigheden. Er bleven ook veel mensen ongehuwd. Wanneer men eenmaal getrouwd was, kreeg men snel veel kinderen, van wie er ook veel overleden. De gezinnen bleven zo vrij klein.²¹⁷

De tijd die verliep tussen het lidmaatschap van de vader en het lidmaatschap van de zoon komt vaak overeen met de leeftijd van de zoon bij intreden. Dat zou dan betekenen dat de zoon vlak voor of in het begin van het lidmaatschap van zijn vader werd geboren. Als de gemiddelde leeftijd van intreden gelegd wordt naast de totale tijd die verstreek tussen het intreden van de vader en de zoon, zijn er overeenkomsten, maar ook afwijkingen. De afwijkingen betreffen met name de achttiende eeuw, toen er gemiddeld 29 jaar tussen de opvolging zat. De gemiddelde leeftijd van intreden in deze periode was 26 jaar, de mediaan is 25. De cijfers worden vervormd als de vader wordt opgevolgd door bijvoorbeeld zijn vijfde zoon, omdat zijn andere kinderen overleden of verhuisden. Dat is in het achttiende-eeuwse Eindhoven vaak het geval geweest. Emigratie en kindersterfte kwamen in deze regio vaak voor.²¹⁸

Bij het Sint-Sebastiaansgilde in Eindhoven speelde daarnaast mee dat de gildebroeder bij voorkeur een (eervolle) positie diende te bekleden, hetgeen het opvolgingscijfer deed stijgen. Carrière maken kost immers tijd. De leden van Sint-Catharina kwamen voornamelijk uit de middenstand. De economische situatie in Eindhoven zal aan de stijging van het opvolgingscijfer en de huwelijksleeftijd hebben bijgedragen. Het opvolgingscijfer wordt hoger als er een groot aantal ongehuwden toetrad die jaren na intreden huwde en kinderen kreeg. Als kinderen immers later worden geboren, wordt de periode tussen het intreden van de vader en zoon vergroot. Ook dat blijkt in Eindhoven het geval.

Een kwart van de gildebroeders uit Eindhoven zat gelijktijdig met hun vader in het gilde en zij traden toe op het moment dat zij de volberechtigde leeftijd hadden, gemiddeld tussen de zeventien en twintig jaar, of op het moment dat zij huwden, tussen twintig en zestig jaar. In de paragraaf aanverwant-

²¹⁴ Van Gils, *De Lambertuskerk*, 135-143.

²¹⁵ Kloek & Mijnhardt, 1800, 128.

²¹⁶ Zie ook: Kloek & Mijnhardt, 1800, 106; Linders-Rooijendijk, 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding naar georganiseerd vermaak', 320-332.

²¹⁷ Van den Brink, *De grote overgang*, 475-476.

²¹⁸ Ibidem, 100-106.

schap zal nader ingegaan worden op de huwelijksleeftijd. De vader had dus in een kwart van de gevallen directe invloed op zijn zoon. Dit komt overeen met de cijfers van de andere onderzochte gilden. De vader kan de zoon verplicht hebben bij het gilde te komen, of hem juist enthousiast hebben gemaakt. De twintigste-eeuwse pracht en praal van het gilde zal veel indruk maken op de kinderen. Dit is met name te zien aan het licht groeiende aantal jongeren van onder de negentien jaar in het laatste kwart van de twintigste eeuw. Zij maken vijftien procent van de totale populatie uit. In Eindhoven zijn wat de opvolging van de vader betreft in grote lijn twee soorten gildebroeders te zien: zij die intraden na het bereiken van een goede positie of het huwelijk, de gevestigden, en zij die intraden op het moment dat zij de volwassenheid bereikten, tussen de zeventien en 21 jaar. Slechts een klein gedeelte kan tot beide groepen gerekend worden. Deze trend is te zien bij alle schuttersgilden die geen regels hadden met betrekking tot gehuwde of ongehuwde leden, zoals eerder beschreven voor Oudenbosch en Gemert. De gemiddelde leeftijd van intreden van alle gildebroeders van wie zowel de geboortedatum als de datum van intreden bekend is (ongeveer twintig procent van het totaal), laat door de eeuwen heen een stijgende trend zien, van gemiddeld 28 naar gemiddeld 37 jaar.

De gehuwde heren van het Sint-Sebastiaansgilde uit Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

Over de eeuwen bekeken had ongeveer 30 procent van alle leden bij intreden een leeftijd tussen de 10 en 24 jaar (tabel 11). De leeftijdscategorie 25-34 beslaat tevens 30 procent, waardoor er 40 procent overblijft boven de 35 jaar oud. In de negentiende eeuw steeg de gemiddelde leeftijd van intreden en deze stijging zette in de twintigste eeuw nog verder door. 53 Procent van de intredende leden is in de twintigste eeuw ouder dan 35 jaar. Afgezet tegen de huwelijksleeftijd blijkt dat over de eeuwen gezien nog geen twee procent van de leden onder de twintig jaar is gehuwd (uitgezonderd de zeventiende eeuw met

Tabel 11: Leeftijd bij intreden per eeuw en over de eeuwen heen in procenten (n=1806).

	< 24	25-34	> 35	Totaal
17 ^e eeuw	47%	30%	23%	100%
18 ^e eeuw	46%	33%	21%	100%
19 ^e eeuw	30%	34%	36%	100%
20 ^e eeuw	22%	25%	53%	100%
Totaal eeuwen	30%	30%	40%	100%

een gemiddelde van zeven procent) en dat de meeste gildebroeders (namelijk 58 procent) trouwden op een leeftijd tussen de 25 en 34 jaar. De gilden kenden dus altijd een relatief gelijkmatige verdeling tussen vrijgezellen en gehuwde mannen.

Een taak en een reden

Het toetreden van jongelingen, het liefst zonen van gildebroeders, werd vaak gestimuleerd en is dan ook terug te vinden in de leeftijdscategorieën van de ledenbestanden. In het reglement van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven uit 1799 wordt het inkomstgeld als volgt vastgesteld: “een gehuwde vijf guldens, een jongeling twee guldens, dog een guldebroeders zoon zijnde een gulde.”²¹⁹ In het reglement van 1848 worden ook de zoons van gildebroeders onderscheiden naar huwelijk. Dan zijn de “inkoomgelden voor een getrouwde persoon f 4,50 een jong persoon f 1,50, een gildebroers zoon ongetrouwt f 0,75, en getrouwt persoon f 3,75.” Een interessante opmerking bij dit artikel is dat “Die de persoon voordraagt zul voor de onderkoomgelde aansprekelijk zijn.”²²⁰ De vaders dienden in veel gevallen garant te staan voor hun zoons. De jeugd heeft de toekomst, maar moet wel verantwoordelijkheden leren, was wellicht het motto.

Die verantwoordelijkheden konden worden bijgebracht door het toewijzen van een taak. De zoons die tegelijkertijd met hun vader in het gilde zaten, blijken vaker een functie bekleed te hebben. Bij zoons die intraden voor hun zeventiende levensjaar was er vaak sprake van een specifieke taak binnen het gilde. Dit is bij het grootste deel van de onderzochte gilden het geval.

De jongere kereltjes werden vaak ingezet als vaandrager of tamboer. Het vaan of de trom werd dan door de vader gepacht en de taak werd overgedragen op de zoon. In het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde te Vught traden de trompachters en vaandelpachters in de negentiende eeuw allemaal op het jaar van de pacht in. In de twintigste eeuw werden de jongeren veelal aangetrokken als tamboer of vendelier. Zo zijn tegenwoordig bij het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk alle jonge

Een jong vaandeldraagsterje wacht op de uitslag van de jury. (Foto: Piet den Blanken)

zoons en dochters van gildebroeders tamboer en is een groot deel van hen ook nog vendelier. Een gildebroeder uit Tilburg verwoordde zijn reden voor lidmaatschap als volgt: “Mijn vader was lid vanaf 1945 en vroeg mij of ik vendelier wilde worden. Daarna werd ik secretaris. Mijn vader is inmiddels gestorven, maar ik blijf toch lid.”²²¹ Enkele gilden hebben veel kinderen als lid, zoals in Heeswijk en Hooze Mierde, terwijl de gilden in Eindhoven en Vught bijvoorbeeld zeer weinig jeugdleden kennen. Niet alle jeugdleden blijven lid. Een twintigste-eeuws probleem is dat de jeugdleden vaak afhaken op het moment dat ze vaker uitgaan, verkeren krijgen of gaan studeren. Een klein deel van de zonen keert na zijn studie of huwelijk weer terug in het gilde. Juist met het vergeven van functies worden de jeugdleden langer vastgehouden. Een taak hebben of krijgen kan zo tevens een reden voor lidmaatschap zijn.

Opvolgingscijfers en leeftijd van intreden kunnen door persoonlijke overwegingen uit balans worden gebracht. Persoonlijke redenen voor lidmaatschap kunnen ondanks

duidelijke invloeden van de familie uiteindelijk de doorslag geven. Een gildebroeder van het Sint-Bavogilde antwoordde bijvoorbeeld het volgende op de vraag waarom hij lid werd van het gilde: “Mijn vader was ook gildebroeder, ruim 50 jaar lid, en mijn broers waren ook al enkele jaren gildebroeder.”²²² Hij lijkt dus door directe invloed van zijn gezinsleden lid te zijn geworden van het gilde. Niet alleen zijn vader was al geruime tijd lid, ook zijn broers waren al toegetreden tot het gilde. Maar waarom werd deze gildebroeder niet lid op het moment dat zijn broers dat werden? Uit de enquête blijkt dat hij pas op 38-jarige leeftijd intrad. Bij een volgende vraag werd dit duidelijk: hij werd lid nadat hij gestopt was met voetballen. Waarschijnlijk was het combineren van het lidmaatschap van de twee verenigingen door de tijdstippen van de activiteiten niet mogelijk. Met dit soort motivaties hoeft in de periodes voor 1825 weinig rekening gehouden te worden. De kans dat er een keus gemaakt moest worden tussen verschillende vormen van vrijetijdsbesteding is klein. Dit voorbeeld geeft echter wel aan dat de motivatie om lid te worden, ondanks het grote belang

²¹⁹ De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde*, 92.

²²⁰ *Ibidem*, 178-179.

²²¹ Citaat Enquête Joris Tilburg.

²²² Citaat enquête Sint-Bavo Rijsbergen.

(Foto: Piet den Blanken)

van bloedverwantschap, van externe factoren kon afhangen en dat heeft weer invloed op de leeftijd van intreden en de jaren die er verlopen tussen het lidmaatschap van de vader en zoon, in dit geval ruim vijftig jaar.

4.2-2 Zoon

De volgende generatie

Meer dan 60 procent van de gildebroeders uit de steekproef volgde zijn vader op in het gilde. Zowel vrijgezellen als gehuwden traden in de voetstappen van hun vader. Velen kregen een eigen gezin en werden zelf pater familias. Gaven zij de erfenis van hun vader door? Om dit te kunnen bekijken kregen de 470 leden uit de steekproef de rol van vader toebedeeld. Gekeken werd verder naar alle personen met het etiket “zoon”, om dit af te zetten tegen de gegevens die we van de geselecteerden hebben. Van 82 procent van de geselecteerde gildebroeders, namelijk 384 personen, is bekend dat zij vader waren. Van 86 geselecteerden zijn dus geen gegevens bekend over

(eventueel) nageslacht. Dit betreft met name de zeventiende en twintigste eeuw, met respectievelijk 26 en 32 personen. Van 21 personen is zeker dat zij ongehuwd en kinderloos bleven. Er is ook geen nageslacht gevonden van enkele jongeren uit het laatste kwart van de twintigste eeuw. Van de 384 vaders zijn in totaal 707 zonen bekend. Gemiddeld komt dat uit op ongeveer twee zonen per vader. Het aantal zonen varieerde van één tot negen. Voor de berekeningen is uitgegaan van het gemiddeld aantal zonen per gilde, dit om de verschillen tussen de gilden uit stad en dorp en per periode uiteindelijk te kunnen duiden.

Voor de zeventiende eeuw hebben we gegevens van dertien van de achttien geselecteerde gilden. Gekeken naar de totale steekproef werd één op de drie geselecteerden opgevolgd door een zoon. Deze vaders leverden in overgrote meerderheid ieder één zoon aan het gilde. Opvallend is dat slechts in de stedelijke gilden in deze periode af en toe meer zonen in de voetsporen van hun vader traden.

Uit de achttiende eeuw zijn meer gegevens bekend. Ongeveer 83 procent van onze geselecteerden was vader (tabel 12). Van hen kennen we gemiddeld twee zonen. De dorpen hebben een

iets hoger gemiddelde, namelijk 2,3. Niet alle vaders spoorden hun zoon aan lid te worden van het gilde. In de achttiende eeuw deed 36 procent dat wel. De meeste vaders droegen het lidmaatschap over op één zoon.

In de negentiende eeuw bleef slechts één op de tien geselecteerde gildebroeders kinderloos. In Heeswijk, Vught en de Mierden werden in de negentiende eeuw vaker twee zonen lid. Het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen wijkt hiervan af, om de economische redenen die we eerder zagen; de verhouding vader op zoon is één op één. In totaal droeg 56 procent van de vaders in deze eeuw het lidmaatschap over op één of twee zonen.

De twintigste eeuw is de eeuw van familietraditie. Van de geselecteerden is 76 procent vader en 68 procent van de zonen zet de familietraditie voort.

De grootte van het gezin of gebrek aan gegevens over sommige personen lijkt de cijfers niet te beïnvloeden. Grote gezinnen lijken niet meer zonen in het gilde te hebben. De stadsgilden hadden kleinere gezinnen, maar leverden vaker meer dan één zoon. In de twintigste eeuw hebben juist de dorpsgilden vaak meer zonen uit hetzelfde gezin in hun gelederen. Hoe groot een familie ook mocht zijn, of hoe weinig er ook bekend is over de familieleden, gezien het percentage zonen dat lid werd, gaf minstens één op de drie gildebroeders het stokje door aan de volgende generatie. In de negentiende en twintigste eeuw was dit meer dan de helft van alle gildebroeders.

Tabel 12: Relatie vader, zoon en lidmaatschap in procenten.

	Aantal steekproef	Percentage vaders onder de geselecteerden	Percentage geselecteerde vaders met één of meer zoons als gildelid
17e eeuw	83	69%	33%
18e eeuw	121	83%	36%
19e eeuw	134	94%	56%
20e eeuw	132	76%	68%
Totaal en gemiddelde percentage eeuwen	470	82%	48%

Wat is nu de trend? Als we de totalen van alle eeuwen bekijken, kan er geconcludeerd worden dat bijna de helft van de gildebroeders uit de steekproef zijn lidmaatschap overdroeg op één of meer zonen. Niet alle gildebroeders waren vader: achttien procent bleef kinderloos of eventuele kinderen zijn niet gedocumenteerd. Demografische factoren speelden dus een rol bij de overdracht van familietraditie. Wat de kinderloze gevallen

betreft zal er later nog verder gekeken worden naar de invloed op andere familieleden. De overige 82 procent was vader van gemiddeld bijna twee zonen.

Als de lidmaatschapsoverdracht van onze geselecteerden op hun zonen, bezien vanuit het standpunt van zonen, vergeleken wordt met de voorgaande generatie, dus het percentage geselecteerden dat als zoon zijn vader opvolgde, blijkt het gemiddelde 61 procent. Er kan hier dus gesproken worden van een trend. De zonen traden in hun vaders voetstappen; zij volgden in lidmaatschap en gaven het weer door.

4.2-3 Achtergronden

Tot in de negentiende eeuw bestonden er in Brabant veel min of meer georganiseerde jeugdgroepen die op hun eigen wijze een plaats in de maatschappij probeerden te veroveren. Door de vrij hoge huwelijksleeftijd behoorden veel ongehuwde mannen tot de ‘jonkheid’, want de burgerlijke status was belangrijker dan de leeftijd. De ongehuwden zijn geen kind maar ook niet volwassen en zijn dus te positioneren tussen twee generaties. De jongerencultuur, met volksgerichten, *labbayen* en *kwanselbieren*, was vaak een doorn in het oog van de clerus. Zij onttrokken zich, met name op het platteland, aan het kerkelijk toezicht en leken onaantastbaar.²²³

Robert Muchembled oppert dat de schuttersgilden de ‘in onbruik rakende praktijken van de koninkrijken van de jeugd’ integreerden in nieuwe vormen van gezinsbetrekkingen, via het gemengde gezelschap van het gilde. De functie van het schuttersgilde is volgens hem het bijbrengen van morele discipline. De verborgen functie is volgens Muchembled het laten wennen aan groepen mannen en het leren omgaan met volwassenen. Hij ziet dat met de nieuwe vorm van sociaal verkeer de vrijgezellen directer verbonden worden met de wereld der volwassenen en ze langzaam, tevens onder streng toezicht van de autoriteiten, gedwongen worden hun eigen groepen op te geven. Hij ziet hierin tevens een aanwijzing voor de overgang naar de intimiteit van het kerngezin waarin de vaderfiguur een belangrijke plaats inneemt.²²⁴

Groeps cultuur en het gezin worden dus steeds nauwer met elkaar verweven en de vader speelt daarin een belangrijke rol. In de negentiende en tot de jaren zeventig van de twintigste eeuw is dit duidelijk te zien. De overdracht van normen en waarden, morele discipline en tradities kunnen we zien als overdracht van cultureel kapitaal. De overdracht van het lidmaatschap van vader op zoon lijkt een deel van de opvoeding te worden, waarmee maatschappelijk vermogen wordt gecreëerd. De zoons worden immers niet alleen de morele waarden van het gezin bijgebracht, zij gaan deze ook delen

223 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 299-302. Zie ook: Thewissen, *De Limburgse jonkheid*.

224 Muchembled, *De uitvinding*, 259.

met een groep. Bij gelijktijdig lidmaatschap stonden de vaders in veel gevallen garant voor het vervullen van de (geldelijke) verplichtingen en het functioneren van de zoon. Hij kon dus worden aangesproken op de wijze waarop hij zijn zoon opvoedde.

De zonen die na het overlijden van hun vader lid werden, waren verantwoordelijk voor het voortzetten en uitdragen van de gezinswaarden en werden daarbij ondersteund door de andere leden van het gilde. Hierdoor ontstond vaak ook een vorm van geestelijke verwantschap, waarop later terug gekomen zal worden. Het cultureel kapitaal, verkregen door opvoeding, werd binnen de groep omgezet in sociabiliteit. De opvolger werd immers opgenomen in de vriendenkring van zijn voorganger. Toch moet ook het financiële kapitaal in deze beschouwing niet worden vergeten. Zeker in de zeventiende en achttiende eeuw, en voor Rijsbergen al aangetoond in de negentiende eeuw, was de overdracht van het financieel kapitaal dat in het gilde was geïnvesteerd, van groot belang. Het kapitaal diende immers binnen de familie te blijven en daarvoor was lidmaatschap noodzakelijk. De conclusies die zijn getrokken over de directe en indirecte invloed van de vaders zijn ook hier van toepassing: een kwart volgde direct en driekwart indirect zijn vader op, uitgezonderd in de twintigste eeuw.

Gemiddeld werd 43 procent van alle zonen lid van het schuttersgilde, gelijktijdig met of na het overlijden van hun vader. Het was niet vanzelfsprekend dat, volgens de regels van erfopvolging, de eerstgeborene de plaats van zijn vader overnam. Dit blijkt ook uit de opvolgingscijfers, waarmee de jaren tussen opvolging werden berekend. Er moeten dus meer redenen zijn geweest dan slechts familietraditie die een zoon deden besluiten ook bij het gilde te gaan. Waarom werd anders binnen één gezin de ene zoon wel en de ander geen lid?

4.2-4 En waarom niet?

“Ik ben namelijk ook nooit lid geworden van het gilde (ik ben altijd een handboog-man geweest)”²²⁵

De diverse vormen van kapitaal van de familie en het gezin werden geactiveerd en omgezet binnen het gilde. Vaders en zoons vormden hierbij de spil. Het kapitaal, in welke vorm dan ook, kon echter beperkt worden verkregen. De reglementen van de gilden en de omvang van het financiële kapitaal begrepsden de mogelijkheden voor families. Tegenover de 43 procent van de zonen die hun vader in lidmaatschap opvolgden staat 57 procent die dat niet deed. Bovendien gaf 39 procent van de vaders het stokje niet door aan zijn zoon. Even interessant om te weten waarom een zoon zijn vader opvolgde, is na te gaan om welke redenen hij dat juist niet deed. Er is echter geen enquête gehouden onder gildebroederzonen die geen lid zijn, dus inzicht in de persoonlijke motivatie ontbreekt. Uit de reglementen van de gilden en gegevens over woonplaats, overlijden, huwelijk en kinderen, beroep en het lidmaatschap van andere verenigingen zijn redenen te filteren die ‘de vrije keus’ beïnvloedden. Uit de steekproef blijkt ook dat sommige zonen lid werden van een ander gilde. Hoewel hij zijn vader dan wel opvolgt in de gildetraditie, is van het verkrijgen van kapitaal door familierelaties geen sprake. Wat motiveerde, of demotiveerde, deze gildebroeders?

Persoonlijke interesse in de activiteiten van het gilde, en de extra's die daaruit voortvloeiden, kunnen een reden zijn geweest om toe te treden; desinteresse of ‘het niet nodig hebben’ een reden om het te laten. De persoonlijke interesse is echter moeilijk meetbaar, dus het is beter te kijken naar andere redenen waarom een gildebroederzoon geen lid werd van het gilde.

De grote Brabantse gezinnen?

De grote katholieke Brabantse gezinnen, dat is een bekend cliché. Naar verwachting zouden veel gildegezinnen minstens uit tien personen bestaan waarvan toch wel gemiddeld vijf zonen. De gildebroeders uit de steekproef bleken echter zelden van deze grote gezinnen te hebben. De grootste families troffen we aan in Hooge en Lage Mierde. In Lage Mierde woonde het grootste gezin met maar liefst vijftien leden, van wie zeven

zonen en zes dochters. Vijf zonen overleden vroegtijdig en slechts één zoon werd lid van het Sint-Sebastiaansgilde in Lage Mierde. Het maximum aantal gezinsleden, uitgaande van de grootste gezinnen per gilde, was elf. Dit komt neer op ten hoogste negen kinderen. Daarbij zijn de doodgeboren en vroeg overleden kinderen meegeteld. De grote gezinnen kregen ongeveer evenveel zonen als dochters, gemiddeld 4,6 en 4,2.

Het gemiddeld aantal zonen dat bekend is, maar ook het gemiddeld aantal zonen dat toetrad, verschilde per eeuw. Om terug te komen op de grote gezinnen: gekeken naar het aantal zonen dat zij leverden aan het gilde, namelijk 1,4, blijken de cijfers sterk overeen te komen met de resultaten van de rest van de steekproef. Grote gezinnen leverden dus niet meer gildezonen.

Johannes van Overa uit Lage Mierde werd in 1775 lid van het Sint-Ambrosiusgilde. Hij was geboren te Hilvarenbeek, dus kende geen traditie binnen het gilde. Zijn schoonvader was echter al jaren lid en Johannes werd dat binnen twee jaar na zijn huwelijk. Johannes was en bleef de enige Van Overa in het gilde. Hij kreeg weliswaar zeven zoons, maar zij overleden allemaal voor hun zeventiende levensjaar. Van zijn drie dochters overleefde slechts Catharina. Een dysenterie-epidemie in Hooge en Lage Mierde was waarschijnlijk verantwoordelijk voor het overlijden van zeven van de tien kinderen binnen een korte periode. Twee kinderen overleden bij de geboorte.

Kindersterfte bedreigde tot in de negentiende eeuw het voortbestaan van de familienaam binnen het gilde. Namen die een enkele keer voorkomen op de ledenlijst, zijn meestal door huwelijk ingekomen, en de traditie werd vaak niet voortgezet door een eenvoudig gebrek aan zonen. Een familie die al decennia voorkomt op de lijsten, kan door een gebrek aan erfopvolgers verdwijnen uit het gilde. Het kwam dus voor dat er zonen overleden, maar het kwam ook voor dat een gezin werd gezegend met enkel dochters. Meestal waren er echter wel één of meer opvolgers. Er waren dus meer zaken die bepaalden of een zoon zijn vader opvolgde.

Dat waren allereerst de beperkingen van het gilde zelf. Het aantal leden dat het gilde mocht hebben, werd veelal vastgelegd in de *caerte*, meestal bepaald door de lokale overheid ter voorkoming van een te grote gewapende macht. In Heeswijk en bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg was dit bijvoorbeeld vastgesteld op 75 leden. De meeste gilden kenden echter een ledenaantal tussen de 25 en 50, afhankelijk van de populariteit van het gilde op dat moment. Een gesloten organisatie als het gilde gebruikte de beperking van het ledenaantal om mensen buiten te sluiten, maar ook om de juiste leden aan te trekken (zie hoofdstuk 3). Er kon zo een zekere exclusiviteit gewaarborgd worden.

Praktische redenen waren er ook: de leden moesten ondergebracht kunnen worden tijdens de teerdag en schietevenementen moesten op één dag afgerond kunnen worden. Bij het Sint-Bavogilde in Rijsbergen mocht volgens de *caerte* 40 of meer personen worden toegelaten. De limiet werd pas in de twintigste eeuw op 75 gesteld, omdat het anders praktisch onmogelijk werd wedstrijd te schieten. Als meer dan 75 mensen op hun schietbeurt moesten wachten, vonden er al snel minder wenselijke nevenactiviteiten plaats. Als alle zonen het recht hadden hun vader op te volgen en daaraan ook gehoor gaven, zou het gilde al snel uitgroeien tot een grote groep. De traditie is immers dat het lidmaatschap wordt doorgegeven aan de volgende generatie en die blijft zich breed vertakken.

Het is niet zo dat de eerstgeborene het recht had in te treden. Er speelden meer factoren mee. Zo waren er bij sommige gilden bepalingen en gebruiken omtrent huwelijk en woonplaats. Iemand die verhuisde naar een ander dorp of een andere stad, diende vaak uit te treden. De verplichtingen waaraan een gildebroeder moest voldoen, waren vaak niet mals. De financiële verplichtingen, zoals intredegeld, trouwgeld en doodschuld, moesten kunnen worden voldaan. In de zeventiende en achttiende eeuw was men vaak verplicht een wapen te hebben of aan te schaffen: een kostbare zaak. Een toekomstige gildebroeder moest echter ook voldoende vrije tijd hebben en bereid zijn een groot deel ervan te investeren in het gilde. Bovendien was een goede reputatie van belang, iets dat moeilijk te meten is.

Veel gilden lieten beroep en status zwaar tellen. De sociale status van de vader had invloed op de reputatie van de zoon, maar deze moest op zijn beurt ook potentie tonen. Om bijvoorbeeld tot een middenstandsgilde te kunnen toetreden moest men middenstander zijn. De keuze voor een bepaalde zoon blijkt gebonden aan persoonlijke en maatschappelijke omstandigheden. Een gildebroeder uit Eindhoven maakte daar bij de geboorte van zijn dochter in 1964 het volgende grapje over: “Wij menen erin geslaagd te zijn mede te werken aan het beperkt houden van het aantal leden, zodat zich over een dertigtal jaren niet de vraag voor zal doen van: “wel aan te nemen als lid of niet”.²²⁶

Met de opkomst van het ‘nieuwe’ verenigingsleven in de negentiende eeuw had men een duidelijke keuze. De vriendenkringen waarin men zich wellicht al eerder bevond, oefenden invloed uit op deze keuze. Hierdoor kon men besluiten niet tot een gilde toe te treden of juist bij een ander gilde te gaan. Voor Rotterdam is aangetoond dat er in de zeventiende eeuw steeds meer vriendenkringen ontstonden, die steunden op individuele gevoelens, gedeelde interesses en behoeften. Omdat dit soort gezelschappen niet door de overheid werden gestructureerd en ze vaak kortstondig bij elkaar kwamen, zijn ze moeilijk te vinden.²²⁷ Voor Noord-Brabant weten we, de jeugdgroepen uitgezonderd, dan ook weinig over de invloed van dit soort gezelschappen. Het is echter goed mogelijk dat voor sommige gildebroederzonen een eigen informele vriendenkring de behoefte aan solidariteit en sociabiliteit voldoende bevredigde.

Het citaat waarmee deze paragraaf opent, is van een gildebroederzoon uit Hooge Mierde. Zijn vader was tamboer van het gilde, geen erg goede, zo blijkt, want hij noemt zijn vader en de voorgaande tamboer “natuurlijk geen echte tamboers.” Hijzelf heeft “vroeger in dienst altijd veel marsen meegelopen” en kent daarom veel soldatenmarsen. “Ik heb ze vooruit willen helpen”, en daarom ging hij van 1955 tot 1958 als tamboer met het gilde

225 Gisbergen, *De cruytsboghe*, 124.

226 PARGSSE, 1964-8.

227 Zijlmans, *Vriendenkringen*, 7.

Jonge gildebroeders van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

mee. Lid werd hij nooit, omdat zijn interesse niet bij het kruisboogschieten lag maar bij het handboogschieten. Zijn broer Jan was wel gildebroeder van Sint-Joris Hooge Mierde.

Zeker in de twintigste eeuw is de interesse in de bezigheden van het gilde van belang bij de overweging toe te treden. Het lid zijn van een gilde is immers geen noodzaak meer en er is steeds minder sprake van behoud van eer en financieel kapitaal. De sociale verbanden die men tegenwoordig zelf kiest, zijn zeer veranderlijk. Steeds vaker wordt er gekozen voor verenigingen waarbij men zelf niet actief hoeft te zijn. De interesse voor en het belang van sociaal en cultureel kapitaal lijkt te verminderen. Een vaak gehoorde uitspraak van gildebroeders is: “De jeugd van tegenwoordig heeft de interesse er niet meer voor.” Andere hobby’s en drukke werkzaamheden door studie of carrière zouden de interesse voor het gilde doen vervagen. Het aantrekken van de jeugd is al sinds eind jaren zeventig van de vorige eeuw een issue in het gildewezen. Uit onderzoeken van het federatieve orgaan van de schuttersgilden, de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden, met name de afdeling Kwartier van Oirschot, blijkt echter dat er in de periode 1990-2000 een lichte toename was van gildebroeders tussen de 18 en 29 jaar oud. Bovendien concludeert de onderzoekscommissie

“dat de vergrijzing van de gilden een gelijke trend laat zien als die van de gehele Nederlandse bevolking.”²²⁸ Het lidmaatschap wordt, zo blijkt uit de onderzoeksdata, in de twintigste eeuw vaker doorgegeven en de gemiddelde leeftijd is hoger dan in voorgaande eeuwen.

De conclusie van de commissie dat de leeftijdsopbouw van de gilden een afspiegeling is van bevolkingstrends, is gerechtvaardigd. In het laatste kwart van de twintigste eeuw lijkt het aantal opvolgingen te dalen, ondanks de cijfers die aantonen dat de traditie juist vaker werd voortgezet. Het hoge gemiddelde is een erfenis uit de eerste helft van de twintigste eeuw, waarin het aantal leden enorm toenam en het belang van behoud van traditie groter werd, en het gevolg van de stijging van de gemiddelde leeftijd en het aantal jaren dat men lid bleef. Doordat de gezinnen kleiner worden, neemt echter de kans dat één van de gezinsleden de familietraditie voortzet, relatief af. Het aantal keuzes dat men kan maken inzake vrijetijdsbesteding is toegenomen. Bovendien heeft men vaak het gevoel dat men minder tijd te besteden heeft. De conservatieve uitstraling van de gilden en de presentatie in kostuum is voor veel jongeren niet aantrekkelijk. Bovendien bepaalden vaders sinds de jaren

(Foto: Piet den Blanken)

zeventig van de twintigste eeuw steeds minder de levensweg van hun kinderen. Al deze factoren dragen bij tot vermindering van de interesse in het gilde en doet mensen besluiten niet bij het gilde te gaan. Het lidmaatschap als vrije keuze wordt in veel kaarten benadrukt. Hoewel het lidmaatschap, volgens de kaarten altijd, maar in de praktijk voornamelijk in de zestiende eeuw, opgelegd kon worden door overheid of gilde,²²⁹ blijkt de meerderheid van de gildebroeders op eigen initiatief of desgevraagd lid te worden. Hoewel er een zekere continuïteit wordt verzekerd door de overdracht van lidmaatschap van vader op zoon, blijkt de beslissing om iemand aan te nemen toch altijd bij het gilde te liggen. Hoe er met deze beslissingen werd omgegaan, is al beschreven in hoofdstuk 3.

4.2-5 Broer

*“Mijn broer heeft mij vroeger wel eens meegenomen en toen wist ik: als ik een jaar of 30 ben, dan ga ik er ook bij.”*²³⁰

De andere leden van het gezin, met name de broers, droegen ook hun steentje bij. Van de 470 gildebroeders in de steekproef kennen we de namen van 627 broers. Van 192 gildebroeders zijn geen broers bekend, met name in de zeventiende en twintigste eeuw. Van de 278 geselecteerden hadden er 146 één of meer broers in het gilde, 132 hadden wel broers maar die waren geen van alle gildelid. Sommige gildebroeders hadden slechts één broer, anderen hadden er vier. De 278 geselecteerden met één of meer broers hadden in totaal 627 broers, dat is dus een gemiddelde van 2,6 broers per gildelid met één of meer broers. In totaal zijn er van de 278 gildebroeders 377 broers gevonden die eerder, tegelijkertijd of later intraden. Van de 627 broers waren er dus 377 zelf gildelid (60%) en 250 (40%) geen lid. Iedere gildebroeder zou dus één of meer broers binnen het gilde hebben. De telling van de broers is minder eenvoudig omdat het aantal broers afgezet moet worden tegen zowel het aantal geselecteerden als het aantal vaders. Uitschieters met drie of vier broers brengen het gemiddelde omhoog. De afwijkende cijfers van de stedelijke gilden in de zeventiende en achttiende

²²⁸ SAT-Commissie, *Resultaten enquête leeftijdsopbouw gilden*.

²²⁹ Van Autenboer, *Kaarten I*, 114-125.

²³⁰ Citaat Enquête Ambrosius Lage Mierde.

(Foto: Piet den Blanken)

eeuw en de plattelandsgilden in de negentiende eeuw zorgen voor dit hogere gemiddelde.

Ongeveer 31 procent van de geselecteerde gildebroeders had één of meer broers binnen het gilde. Opvallend is dat in de perioden waarin de geselecteerden relatief weinig hun vader opvolgden, sprake is van een hoger percentage broers. Zo volgde in het tweede kwart van de achttiende eeuw slechts 31 procent zijn vader op, terwijl 75 procent een broer in het gilde had. De vaders leverden voornamelijk maar één zoon bij het gilde af, terwijl er in deze periode veel broers in het gilde zaten. De invloed moet dus gezocht worden in de overige 69 procent. Berekening van het aantal geselecteerden dat met een broer, maar zonder vader in het gilde zat, leert dat 56 procent van de gildebroeders met een broer niet hun vader, maar hun broer volgden. De overige 44 procent zat met zijn vader en één of meer broers in het gilde. De invloed van de broers is in de tweede helft van de achttiende merkbaar groter, ook als er gekeken wordt naar de datum van intreden van de broers. Tweederde van de broers zat al eerder in het gilde dan onze geselecteerden.

Vanaf het tweede kwart van de negentiende eeuw steeg het aantal broers in het gilde aanzienlijk. Tweederde van de geselecteerden met broers trad toen tegelijkertijd met zijn broer in. In deze periode en de daarop volgende perioden is de invloed van de vaders even groot als de invloed van de broers. De helft van de geselecteerden uit de negentiende en twintigste eeuw had een vader of één of meer broers in het schuttersgilde, tegenover ongeveer 40 procent in de voorgaande eeuwen. In de zeventiende en achttiende eeuw zat een derde van de geselecteerden met zijn broer, en zonder vader, in het gilde, tegenover 40 procent in de negentiende en twintigste eeuw. Uit de zeventiende eeuw zijn meer broers dan vaders bekend, maar de conclusie dat de broers in deze tijd een belangrijkere rol speelden is niet gerechtvaardigd. Over de hele achttiende eeuw bezien blijkt dat de invloed van de vaders en broers relatief gelijk is. Van de personen van wie vaders en/of broers bekend zijn, volgde 39 procent zijn vader op, had 39 procent een broer binnen het gilde en 22 procent zowel een vader als een broer. Uit de negentiende en twintigste eeuw zijn er meer broers dan vaders bekend. Met een invloed van de vaders van 61 procent bleef de rol van de broer achter op die van de vader. Van de totale

steekproef had negentien procent één of meer broers, zonder vader dus, in het gilde. Het aantal broers maakt 21 procent van het totaal aantal familiebanden uit.

Tabel 13: Geselecteerde gildeleden met óf vader-plus-broer(s) (n=64) óf alleen broers (n=146) in het gilde. Percentages per eeuw en over de eeuwen heen van degenen met vader-plus-broer(s) in vergelijking met degenen met alleen broer(s) in het gilde.

	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Gemiddeld over de eeuwen heen
Vader en broer	41 %	35 %	48 %	45 %	44 %
Alleen broer(s)	59 %	65 %	52 %	55 %	56 %

Tabel 14: Alle geselecteerde gildeleden. Percentages geselecteerden met vader-plus-broer(s) (n=64) en met alleen broers (n=146) in vergelijking met de overigen (geselecteerden met alleen vader of vader-noch-broer in het gilde) (n=260).

	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Gemiddeld
Vader en broer	30 %	22 %	36 %	32 %	30 %
Alleen broer(s)	16 %	17 %	20 %	17 %	18 %
Overigen: alleen vader of vader noch broers	54 %	61 %	44 %	51 %	52 %

In de perioden waarin de vaders een minder belangrijke rol lijken te spelen, zijn de broers ruim vertegenwoordigd binnen de gilden. Zij kunnen het voorbeeld zijn geweest voor hun jongere broers. Met name in het begin van de achttiende en negentiende eeuw zijn veel broers de geselecteerden geruime tijd van tevoren voorgedaan, soms zelfs in de periode ervoor. Eenderde van de broers zat eerder in het gilde, tweederde trad tegelijkertijd of later in. Met name in de negentiende eeuw is te zien dat broers tegelijkertijd lid werden; in de twintigste eeuw volgt de jongere broer zijn oudere broer vaak op. In de zeventiende eeuw zijn onder de geselecteerden opvallend veel eerstgeborenen. De rechten van de eerstgeborenen golden niet zozeer binnen het gilde, maar leeftijd van intreden speelde wel een rol. Ongeveer 77 procent van de gildebroeders met een broer ging in deze tijd zijn broer voor. Zij oefenden dus directe invloed uit.

Broers maken jarenlang deel uit van elkaars leven. Ze moeten zowel de aandacht van de ouders als de in het gezin beschikbare middelen delen. Dit kan leiden tot competitie en rivaliteit. Die konden binnen het gilde uitgevochten worden, maar konden er ook voor zorgen dat de ene broer de ander uitsloot. De gezinsrelatie wordt echter ook gekenmerkt door verbondenheid en oudere broers oefenen invloed uit op de ontwikkeling van een jonger gezinslid. De al eerder beschreven jeugdcultuur

en de rol van het gilde in de weg naar volwassenheid wijzen op de invloed van de vaders, maar zeker ook de broers, wat het lidmaatschap betreft. Daar waar de vader geen rol speelde, lieten de broers duidelijk van zich horen. Het citaat aan het begin van deze paragraaf illustreert dat: zij kunnen als een voorbeeld fungeren. In de gevallen dat zowel vader als broer lid was, is de invloed wat moeilijker meetbaar. Vertrouwdheid en het contact met mensen van dezelfde leeftijdscategorie zullen waarschijnlijk wel overwegingen zijn geweest.

4.2-6 Grootvader

“En als het niet van vader op zoon is, dan wel van grootvader op kleinzoon.”²³¹

Onderzoek naar gezinssamenstelling en sociale mobiliteit in Tilburg wees uit dat meer dan de helft van de gezinnen samenwoonde met verwanten. Het gezin kon samenwonen met ongehuwde broers of zussen van de vader of moeder, maar later ook met gehuwde kinderen en kleinkinderen. De industrialisatie in de negentiende eeuw schijnt daarin geen belangrijke veranderingen gebracht te hebben.²³² Een huishouden van alleenstaanden was niet haalbaar en gewenst en gehuwde kinderen behoorden hun ouders te helpen. De gildebroeder had niet alleen belangen en plichten betreffende het gezin waarin hij opgroeide, ook de bredere familiekring oefende invloed uit op zijn keuzes. Vaak betrof die bredere familiekring dus eigenlijk het gezin. En binnen dat gezin konden grootvaders en (ongehuwde) ooms hun plaats hebben.

Van de helft van de gildebroeders uit de steekproef kennen we de grootvader. In vergelijking met de vaders en broers zijn er weinig grootvaders gevonden die lid waren. De grootvaders maken slechts vijf procent van het totaal aantal gevonden familierelaties binnen het gilde uit. Dit is te vergelijken met het percentage kleinzonen en neven, die echter de geselecteerden gevolgd zijn in plaats van hen voorgedaan. Van achttien procent van de geselecteerde gildebroeders was opa ook al lid (tabel 15). Van de grootvaders uit het begin van de zeventiende en het eind van de twintigste eeuw is weinig bekend. De grootvaders uit het begin van de zeventiende eeuw kunnen weinig tot geen rol gespeeld hebben omdat het gilde toen nog niet bestond of maar net opgericht was. De grootvaders uit de twintigste eeuw hadden hun intrededatum veelal tussen 1926 en 1950, waardoor er van erfopvolging gedurende de laatste twee kwartalen van de twintigste eeuw nog niet sprake kan zijn. Als we echter kijken naar de periodisering van onze steekproef en we strepen het aantal grootvaders daarop af, komen we tot een ander beeld.

231 Citaat Enquête Joris Hooge Mierde.

232 Janssens, *Family and Social Change*, 236-237.

Leden van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Tabel 15: Geselecteerde gildeleden wier grootvader ook al lid was (n=85) in percentages van de totale steekproef.

	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Totaal over de eeuwen heen
Grootvaders op totale steekproef	2 %	7 %	6 %	3 %	18 %

In de perioden dat de invloed van de vaders afnam, was het aantal grootvaders in het gilde hoger. Dit blijkt in de negentiende eeuw het geval te zijn. Veel van de geselecteerde gildebroeders volgden toen niet hun vader, maar hun broer of grootvader op. Tien procent van de geselecteerden met een grootvader als lid had niet één, maar wel twee grootvaders in het gilde. En negen procent van de grootvaders was van moederskant. Sommige gildebroeders onderhielden binnen het gilde zelfs contacten met de grootvader van hun vrouw. Het overgrote deel van de opa's zat echter tegelijkertijd met hun zoon, dus de vader van de geselecteerde, in het schuttersgilde. En niet alleen dat: de overgrootvaders bleken in deze gevallen ook vaak lid te zijn geweest.

De 32 procent van de gildebroeders die zonder vader, maar met grootvader lid waren, vinden we met name in de negentiende en twintigste eeuw. Een sterkere hang naar traditie en behoefte aan het voortzetten van een verbroken familietraditie kan de reden zijn geweest voor het overslaan van een generatie. Opvallend is dat deze gildebroeders wel vaak tegelijkertijd met een broer intraden.

Een aantal gilden werd in de negentiende of twintigste eeuw heropgericht of nieuw leven ingeblazen. Zeker bij de heroprictingen in de twintigste eeuw waren vaak kleinzonen van de laatste gildebroeders betrokken. Dit was bijvoorbeeld het geval bij de heropricting van het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg in 1967. Een nazaat van de laatste hoofdman had de gildeschatten nog in zijn bezit, waardoor het gilde 'uit zijn slaap kon ontwaken'. Zeven andere afstammelingen van gildebroeders uit de negentiende eeuw namen in 1966 het initiatief om het gilde weer nieuw leven in te blazen. Hieruit blijkt dat de indirecte invloed van familieleden lange periodes overbruggt. Soms zelfs meer dan een eeuw, zoals blijkt uit een motivatie van een gildebroeder uit Tilburg die in 1998 lid werd:

“Warm gemaakt door een gildebroeder heeft de ontdekking dat mijn overgrootvader lid en koning was, me over de streep getrokken.”²³³

4.2-7 Oom

“Om hem te volgen, hem mijn oom.”²³⁴

Van ongeveer een kwart van de gildebroeders uit de steekproef is een oom bekend. Van zestien procent van de gildebroeders was een oom lid (tabel 16). Opvallend is dat in tegenstelling tot de andere bloedverwantschappen het percentage ooms gelijkmatig over de eeuwen is verdeeld. Er zijn geen grote uitschieters en de invloed van de ooms lijkt dan ook van alle tijden te zijn. De ooms maken gemiddeld vijf procent uit van het totale aantal gevonden familierelaties. Voor de broer van de vader kan hetzelfde verhaal gelden als voor de broers van de geselecteerden. Vader en oom traden vaak gelijktijdig in en ook de oom zorgde ervoor dat zijn nageslacht toetrad tot het gilde. Dit gebeurde gelijkop: het percentage neven in het gilde is gelijk aan het percentage ooms. Het kwam echter regelmatig voor dat een gildebroeder zijn oom opvolgde en daarom worden de ooms in deze paragraaf behandeld. De ooms waren af en toe moeilijk te vinden. De broers van de vaders waren met hun familienaam gemakkelijk duidelijk, maar de broers van de moeder waren niet altijd duidelijk herkenbaar. Nog lastiger werd het met aangetrouwde ooms, die toch ook regelmatig lid bleken te zijn. We gaan er dan ook niet vanuit dat we alle ooms in beeld hebben gekregen. Verre van dat. Van alle gevonden ooms was maar liefst 81 procent lid van het gilde.

Tabel 16: Geselecteerde gildebroeders van wie een oom ook al lid was (n=75) in percentages van de totale steekproef per eeuw en over de eeuwen heen.

	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Totaal over de eeuwen heen
Ooms op totale steekproef	3 %	4 %	6 %	3 %	16 %

In 59 procent van de gevallen waarin er een oom van een geselecteerde gildebroeder als lid werd aangetroffen, bleek ook de vader lid van het gilde te zijn. Deze ooms kwamen voornamelijk van vaderskant. De oom werd in de meeste gevallen tegelijkertijd lid met de vader, waaruit geconcludeerd kan worden dat de invloed van deze ooms op de geselecteerden niet groot was. De overige 41 procent van de ooms zat zonder de vader van de geselecteerde in het gilde. Van die 41 procent was dan ook slechts één op de vijf een oom van vaderskant.

De overige ooms waren van moederskant of aangetrouwde ooms. De broers van de moeders van de geselecteerden hadden dus wél hun invloed op hun neven. In sommige gevallen was dat omdat zij zelf geen kinderen konden krijgen, ongehuwd waren of alleen dochters kregen; in andere gevallen gaven zij het lidmaatschap door op zowel hun eigen zoons als op hun neven. De vraag is in die gevallen of de invloed van de neven op onze geselecteerden niet groter was dan die van de oom. Hier gaat immers de factor leeftijd en groepsdruk van de *peer group* een rol spelen. De gildebroeders die zonder vader, maar met een oom lid waren, hadden ook vaak een broer en diverse neven in het gilde. Dit staft het vermoeden dat de gezelligheid onder leeftijdgenoten een goede reden was om lid te worden.

Door bestudering van de ooms wordt de invloed van de moeder wellicht wat duidelijker. Nieuwe namen in het gilde bleken in een aantal gevallen toch de voortzetting van een familietraditie te betekenen. De moeder kwam dan uit een gildefamilie en zou dit overgedragen kunnen hebben op haar zoon. Zo was bijvoorbeeld Antonius Stekelenburg uit Eindhoven in 1816 de eerste Stekelenburg binnen het Sint-Sebastiaansgilde. Als secretaris paste hij prima binnen het profiel van het gilde, de hoogopgeleide heren. Dat kan dus een reden zijn geweest om zich aan te sluiten. Zijn moeder, Anna Maria Smits, kwam echter uit een echte gildefamilie. Vier van zijn ooms waren al jaren lid. Ook aangetrouwde ooms hadden hun invloed. Martinus Egelmeers uit Heeswijk werd bijvoorbeeld in de negentiende eeuw lid onder invloed van zijn aangetrouwde oom, Johannes Wijgengangs. Hoewel Johannes Wijgengangs vijf zonen kreeg, droeg hij het lidmaatschap over op zijn neef en een schoon-zoon. Andere familiebanden binnen het gilde werden niet gevonden.

De ooms blijken in de achttiende en negentiende eeuw het meest binnen het gilde vertegenwoordigd te zijn. Dit zijn ook de tijden waarin de familiebanden steeds belangrijker worden en traditie een steeds grotere rol gaat spelen. Als de traditie niet van vaderskant werd overgedragen, dan kon het ook nog via moederskant. Hoewel uit de studie van Janssens blijkt dat er in het kerngezin tot in de negentiende eeuw nog veel ongehuwde ooms vertegenwoordigd waren,²³⁵ blijken de meeste ooms die lid waren van het gilde uitwonend en gehuwd. De directe invloed van de ooms op de geselecteerden kan dus niet zo groot zijn geweest als die van de meer naaste verwanten. In de twintigste eeuw werd de invloed van de ooms (of moeders) minder. Kleinere gezinnen kunnen hiervoor verantwoordelijk zijn, maar vooral de sterke positie van de vader in de twintigste eeuw zal de invloed van moeders en ooms naar de achtergrond hebben gedrongen.

233 Citaat enquête Sint-Sebastiaansgilde Tilburg.
234 Koningsschild uit 1888, in particulier bezit van het Sint-Bavogilde Rijsbergen.

235 Janssens, *Family and Social Change*, 84-92

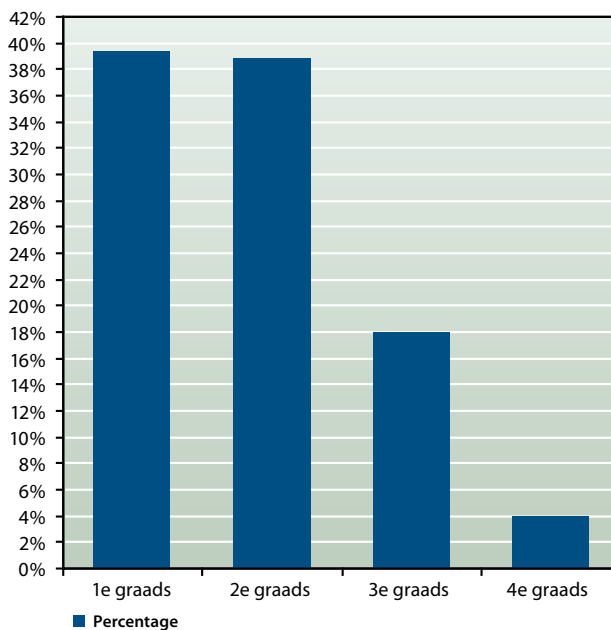
Hoewel de invloed van de ooms achterbleef bij de invloed van de overige bloedverwanten, zijn naam en eventuele prestatie van belang voor het aantonen van traditie en prestige. Zo greep Antonius de Nijs van het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen bij het behalen van zijn koningstitel in 1888 terug op een prestatie van een van zijn oudooms, zowel oudoom als oom genoemd. Deze zou keizer zijn geweest, iets wat niet uit het archief of het zilver blijkt. Wie zijn (oud)oom was weten we dan ook niet, maar voor Antonius was de familieband met zijn oom gedenkwaardig genoeg om op een zilveren schild te vereeuwigen.²³⁶

Het oude gild der kolvenieren
Trok statig naar den schutsboom heen
Met buksen, trommen en banieren,
Juist nog als onze vad'ren deën.
Een mijner oud-ooms schoot drie malen
Den koningsvogel van den boom.
Hij keizer! Ik, ik mocht niet dralen
Om hem te volgen, hem mijn oom.
En van mijn streven tuigt dit schild.
Ik schoot koning van 't Sint Bavogild.²³⁷

4.2-8 Samenvattend: bloedverwantschap

*“De Gild is op zijn naam gesteld,
In 't Gildeboek wordt die vermeld,
Wel meer dan honderd keren,
Verspreid over een eeuw of drie...”²³⁸*

Van alle verwantschapsvormen binnen het gilde betreft 78 procent bloedverwantschap. De invloed van deze verwanten op de geselecteerden is aanzienlijk te noemen. Allereerst was er de invloed van de eerstegraads verwanten: zij maken 39

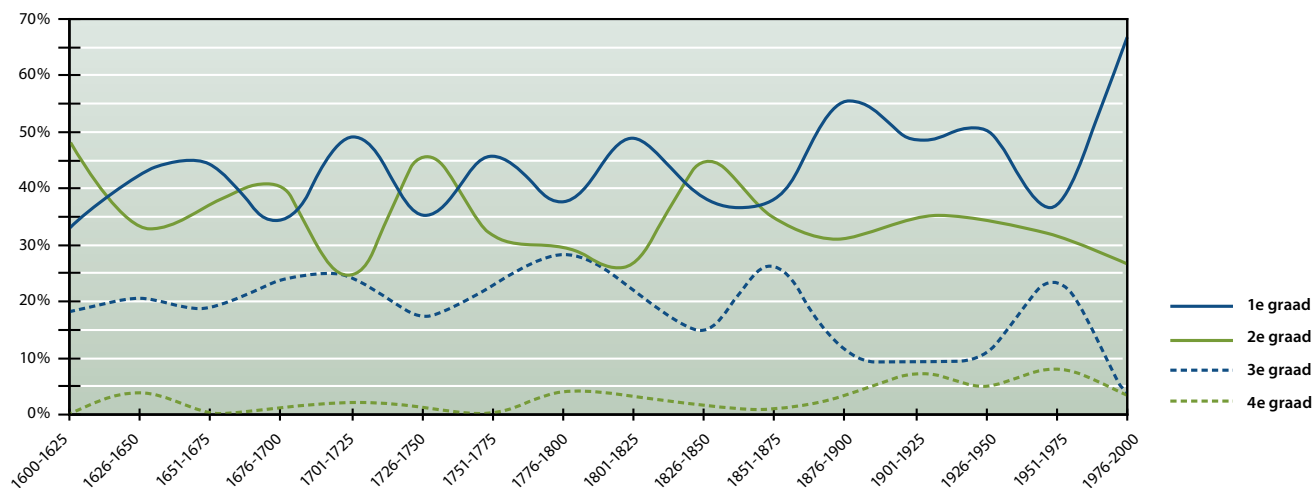

Grafiek 9: De verschillende gradaties van bloedverwantschap in het gilde als percentages van het totale aantal bloedverwanten (n=1423).

procent van de familieleden binnen het gilde uit. Vervolgens zijn er de tweedegraads verwanten, tevens met een invloed van 39 procent. Er waren immers veel broers lid. Voornamelijk de ooms en neven maken de achttien procent van de derdegraads verwanten uit. Ten slotte is gemiddeld vier procent achterneef of oudoom (grafiek 9).

Als we diverse familiegraden uit de steekproef per periode bezien, blijkt dat in de perioden dat de eerstegraads verwantschappen minder van invloed worden, de tweedegraads verwant-

Grafiek 10: Bloedverwantschapsgraden per periode van vijftig jaar als percentages van het totale aantal bloedverwanten (n=1423).

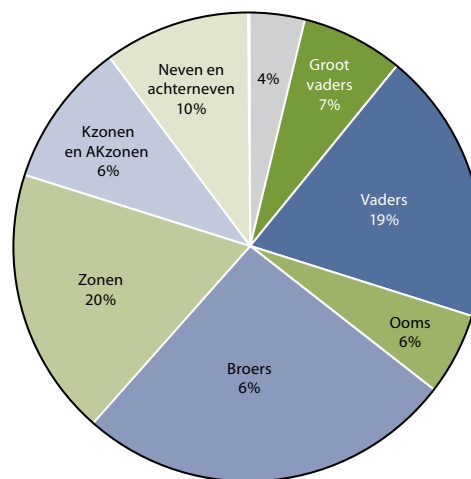

(Foto: Piet den Blanken)

schappen pieken. Hetzelfde geldt voor de verhouding tweedegraads en derdegraads verwantschappen. De vierdegraads verwantschappen blijven over de eeuwen heen gelijkmatig, zonder echte uitschieters (grafiek 10).

De vaders en broers hadden het meest invloed op de geselecteerde gildebroeders. De invloed van de vaders was veelal indirect, terwijl de broers meer directe invloed uitoefenden. De grootvaders en ooms vulden vaak de leemten, als de vader geen lid was. Veel gildebroeders droegen hun lidmaatschap over op hun zoon en de zoons maken dan ook twintig procent van het totale aantal bloedverwanten binnen het gilde uit (grafiek 11).

Bloedverwantschap binnen het gilde bepaalde in grote mate de omgang binnen het gilde en de mate waarin tradities werden voortgezet en behouden. Door de familieverbanden was het gilde geen statische vereniging met als doel de reglementen te volgen, maar een dynamisch netwerk waarin jong en oud vertegenwoordigd werden. Familietraditie leverde door de eeuwen heen nieuw bloed aan het gilde en zorgde zo voor continuïteit,

- Oudooms en Overgrootvaders
- Grootvader
- Vaders
- Ooms
- Broers
- Zonen
- Kleinzoons en achterkleinzonen
- Neven en achterneven

Grafiek 11: De verschillende bloedverwantschapsvormen als percentages van het totale aantal bloedverwanten (n=1423).

236 Koningsschild in particulier bezit van het Sint-Bavogilde Rijsbergen.

237 Bastiaansen, *Gilde St. Bavo*, 66

238 Schröder, *Klokken voor Sint Sebastiaan*, 33.

maar zorgde ook voor de verjonging en verandering, aangepast aan de tijdsomstandigheden. De familie in het gilde is echter niet de enige leverancier van het sociaal kapitaal. Zo beseft een gildebroeder uit Tilburg ook: "Familietraditie, werkelijkheid of illusie, alibi of legitimatie? Ik denk, dat heel veel gildebroeders in Brabant zulke verhalen kunnen vertellen en dat het vaak zelfs de eerste en heel terechte reden voor hun lidmaatschap van het plaatselijke gilde is geweest. Maar is familietraditie op zich zelf op den duur en zeker in deze tijd voldoende motief om het gildewezen mee in stand te houden?"²³⁹

4.3 Aanverwantschap

De tweede vorm van verwantschap is aanverwantschap, dat wil zeggen verwantschap door huwelijk. Aanverwanten worden vaak als 'verder verwijderd' gezien dan bloedverwanten. Wat beschikbare en geschikte huwelijkspartners betreft zijn er tegenwoordig en waren er vroeger altijd wel min of meer vaste grenzen gesteld. Veel lokale samenlevingen kenden een informeel krachtig gehandhaafde endogamie: bij voorkeur werd iemand uit het eigen dorp getrouwd. Ook standen en klassen werkten als informele endogame eenheden: leden van de adel, gezeten boeren, bepaalde groepen ambachtslieden en delen van de hogere burgerij trouwden allemaal binnen hun eigen groep. Aan het huwelijk worden in de literatuur, naast de seksuele functie, drie belangrijke functies toegeschreven,

namelijk de reproductieve, economische en socialiserende functie.²⁴⁰ Met name de laatste twee functies van het huwelijk hangen binnen de schuttersgilden nauw samen met vormen van sociaal kapitaal. In dit onderzoek worden drie vormen van aanverwantschap bekeken, namelijk schoonvaders, zwagers en schoonzons. Van de schoonvaders werd de invloed op de in de steekproef opgenomen gildebroeders bekeken, van de zwagers de invloed op en de invloed van de geselecteerde gildebroeders. Ten slotte wordt er bekeken in hoeverre de geselecteerden enige directe invloed uitoefenden op hun schoonzons.

4.3-1 Huwelijken

*"De gildebroeders, die reeds in het gilde zijn of later aangenomen worden, zullen bij hun eerste of tweede huwelijk verplicht zijn ten minste in de zes weken na hun trouwdag een som van 6 gulden aan het gilde te geven, wel méér maar niet minder."*²⁴⁷

De aanverwanten werden door huwelijk aan de gildebroeders verbonden. Daarom is het belangrijk om te weten of men huwde voordat men toetrad of terwijl men lid was. Dit bepaalt namelijk de invloed van de schoonfamilie op de gildebroeders uit de steekproef. Hoeveel aanverwanten kennen we en hoeveel vrouwen zijn er gerelateerd aan de geselecteerde gildebroeders? Door de vrouwen ontstonden immers de aanverwante relaties. Ook gildebroeders die zelf niet huwden, kregen er aanverwante familie bij door de partnerkeuze van hun zusters.

Huwelijk in Noord-Brabant

Op de Noord-Brabantse zandgronden werd laat gehuwd en meer vrouwen dan in andere delen van Nederland bleven ongehuwd. De gemiddelde huwelijksleeftijd in de preïndustriële plattelandssamenleving was, afhankelijk van periode en regio, gemiddeld 25 jaar. In de negentiende eeuw lag deze boven de 25 jaar.²⁴¹ In Kempenland waren in de negentiende eeuw de mannen gemiddeld ouder dan 30 en de vrouwen ouder dan 28 jaar als zij huwden. In Woensel trouwden mannen van de achttiende eeuw tot het midden van de negentiende eeuw gemiddeld na hun dertigste levensjaar. De huwelijken werden uitgesteld zo lang er geen voldoende bestaansbasis was.²⁴² Maar dat niet alleen, in kleine

gemeenschappen was het goed mogelijk dat er gewoon geen huwelijkspartners beschikbaar waren en men zocht ze niet graag buiten de gemeentegrenzen.²⁴³ De caerte van het Sint-Sebastiaansgilde uit Heesch is daar in 1692 erg duidelijk over. Indien een weduwe trouwde met iemand van buiten het dorp, diende de bruidegom zeventien gulden en tien stuivers aan het gilde te betalen. Dit was voor het 'eerder verteren van de bruid', de maaltijden en het drinken die de bruid eerder van het gilde kreeg, ook al was haar overleden echtgenoot geen lid geweest. Als de weduwe trouwde met iemand uit het dorp, was het bedrag slechts één gulden en vijf stuivers.²⁴⁴ De Brabantse bevolkingsgroei lag

aanvankelijk veel lager dan in Zeeland of Holland. Tussen 1660 en 1795 nam de bevolking van Brabant slechts met een kwart toe. In West-Brabant groeide de bevolking sneller, met 42 procent, en de steden groeiden ook sneller (west: 48 procent, oost: 30 procent).²⁴⁵ In 1830 had Noord-Brabant een kwart miljoen inwoners. De armoede speelde de Brabanders parten. Vrouwen trouwden later dan ooit. Na 1860 werd de huwelijksvruchtbaarheid hoger, maar er werd nog steeds laat getrouwd. In het westen van Brabant en in steden als Breda en Tilburg werd door de opkomst van de industrie, die een grotere mobiliteit en een kleine loonstijging met zich meebracht, eerder en vaker getrouwd.²⁴⁶

Huwelijk met gilde-eer in Son. (Heemkundekring Son en Breugel. Foto: Piet Vriens, Son)

Van het totaal aantal van 4.939 familierelaties van de gildebroeders bestond veertien procent (692) uit aanverwanten. Van de 1.821 familieleden die ook lid van het gilde waren, was zeventien procent (310) aanverwant. Als we het gemiddelde percentage aanverwanten over alle gilden berekenen, komen we uit op achttien procent, een verschil van één procent. Het huwelijk had zijn invloed op de motivatie lid te worden van het gilde, maar had ook een functie binnen het gilde. De schoonfamilie kon een zekere invloed uitoefenen op de pasgehuwde gildebroeder. Maar het huwelijk was ook een manier om de band binnen het gilde te verstevigen en relaties te versterken. Op deze laatste functie zal nader ingegaan worden in hoofdstuk 5. Van de 692 bekende aanverwanten waren er 313 ook lid van het gilde, wat neerkomt op 45 procent.

Van de 4.939 familierelaties zijn er 1.492 van het vrouwelijk geslacht. Ongeveer één op de drie gevonden relaties was dus vrouw, moeder, zus of dochter. Hoewel er in het onderzoek wel naar ooms en grootvaders is gekeken, is de nadere analyse van grootmoeders en tantes achterwege gelaten, ervan uitgaande dat hun invloed beperkt was. Alle zussen en dochters, ook vroeg overledenen, zijn in het totaal van 1.492 vrouwelijke verwanten opgenomen. In de relationele sfeer bezien zijn er in verhouding meer vrouwen dan mannen bekend. De moeders, vrouwen en dochters staan in

directe verhouding met hun mannelijke relatie. Dat wil zeggen: de moeders staan in verhouding tot de vaders, de echtgenotes tot onze geselecteerden en de dochters tot de schoonzonen. De aantallen zussen en zwagers staan niet in directe relatie met elkaar, aangezien zwagers ook van de aanverwante kant konden komen, als broer van de bruid (zie paragraaf 4.3-3).

Van de 470 gildebroeders uit de steekproef waren er 374 met zekerheid getrouwd. Zij waren al getrouwd op het moment van intreden of trouwden tijdens hun lidmaatschap. Van 21 gildebroeders weten we zeker dat zij ongehuwd bleven. Een deel van deze mannen werd oud als verstokt vrijgezel. Een ander deel overleed op jonge leeftijd. Van 75 mannen is er geen echtgenote bekend. Bij deze mannen kon niet met zekerheid worden vastgesteld wie hun echtgenote was of dat zij ooit waren getrouwd. Dit betreft met name de zeventiende en twintigste eeuw. Tien van deze heren waren echter wel vader en we nemen dus maar aan dat zij op enig moment een vrouw hadden. In totaal zijn er 419 echtgenotes bekend. Sommige gildebroeders huwden meer keren. Zo waren 26 mannen twee keer getrouwd, acht mannen drie keer en één man zelfs vier keer. Van twaalf mannen weten we dat ze van hun vrouw scheidden. Op één achttiende-eeuwse echtscheiding na vonden de scheidingen allemaal in de twintigste eeuw plaats.

239 Steijns, 'Waarom gildebroeder?', 86.

240 De Zwaan, ed., *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa*, 31.

241 Engelen & Klep, 'Een demografisch traditionele samenleving', 64.

242 Van den Brink, *De grote overgang*, 475-476.

243 Meurkens, *Sociale verandering*, 46.

244 Van Autenboer, *Kaarten II*, 429.

245 Kappelhof, 'Toenemende spanningen', 529-530.

246 Zie ook: Klep, *Bevolking en arbeid in transformatie*.

247 Reglement Sint-Bavogilde Rijsbergen, 1699, art. 6 geparafraseerd door: Delahaye, *De gilden van Rijsbergen*, 68.

Ongehuwd, overleden

Melchior Johannes Dobbelsesteen werd 6 augustus 1700 in Heeswijk geboren, als zoon van Johannes Dobbelsesteen en Aldegunda Craneven. Hij had drie zussen en vijf broers en was de jongste van het gezin. Zijn vader, grootvader, overgrootvader en drie broers waren lid van het Sint-Willebrordusgilde Heeswijk. Zijn oudere broer Hubertus overleed in 1719 op 21-jarige leeftijd en werd door het gilde begraven. Melchior werd in datzelfde jaar op 19-jarige leeftijd lid. Toen zijn oudste zus Johanna in 1719 een zoontje kreeg, was Melchior getuige bij zijn doop. Melchior is nooit getrouwd. Op 4 september 1723 overleed hij op 23-jarige leeftijd. Zijn petekind Hubertus van de Wetering werd, toen hij volwassen was, ook lid van het Sint-Willebrordusgilde.

In de zeventiende en achttiende eeuw huwden onze gildebroeders gemiddeld op 27- en 28-jarige leeftijd. Het aantal huwende gildebroeders boven de dertig nam in de achttiende eeuw sterk toe, waaruit de conclusie kan worden getrokken dat er in de achttiende eeuw veel ongehuwde jongemannen intraden. De helft van de gildebroeders trad in die periode immers voor zijn vijfentwintigste levensjaar in.

In de negentiende eeuw traden er minder vrijgezellen in. De huwelijksleeftijd lag toen voor het grootste deel van de gildebroeders tussen de 25 en 29 jaar, terwijl de gemiddelde leeftijd van intreden 30 jaar bedroeg. Veel mannen werden dus vrij kort na hun huwelijk lid. Zowel de bloedverwanten als de (toekomstige) schoonfamilie konden dus invloed uitoefenen op de intrede van vrijgezellen. In de twintigste eeuw traden de meeste gildebroeders tussen hun dertigste en vijfendertigste jaar in. Het grootste deel van de gildebroeders was al gehuwd op het moment dat ze intraden. Als we kijken naar de verhouding tussen huwelijk en intreden van alle bekende gildebroeders uit Eindhoven, dan valt op dat de leeftijdsopbouw van intreden in Eindhoven in de twintigste eeuw gelijkmatiger was verdeeld dan in de voorgaande eeuwen. Mannen van verschillende leeftijden, gehuwd of ongehuwd, waren welkom in het gilde (tabel 17).

In de zeventiende eeuw traden veel gildebroeders ongehuwd in. In de achttiende eeuw traden er in vergelijking met de voorgaande eeuw minder jongeren in. De jongeren die intraden waren vrijwel allemaal ongehuwd. In de leeftijdscategorie 25-29

blijken in de achttiende eeuw veel Eindhovense jongemannen getrouwd op het moment dat ze lid werden. Dit is een uitzondering, want in het algemeen werden in de achttiende eeuw veel mannen ongehuwd lid en trouwden zij later. In de negentiende eeuw waren veel mannen al gehuwd, of werden kort na hun huwelijk lid. In de twintigste eeuw waren de meeste gildebroeders al getrouwd op het moment dat ze toetraden. Het moment waarop de gildebroeder huwde is van belang om de invloed van de schoonfamilie te kunnen meten. Ontmoetten de geselecteerde gildebroeders hun vrouw binnen of buiten het gilde, en oefenden aanverwanten directe of indirecte invloed uit op het gildelidmaatschap?

Huwelijken kwamen vaak voor binnen het gilde en de meeste *caerten* hadden daarom bepalingen over de gebruiken en verplichtingen van de bruidegom aan het gilde. Zo moest een Oudenbossche gildebroeder bij zijn huwelijk een ton bier aan het gilde schenken, maar daarvoor luisterde het gilde wel de trouwmis op en kreeg hij veel cadeaus.²⁴⁸ De gebruiken en verplichtingen omtrent het huwelijk hadden een functie voor zowel het individu als het gilde. Door het huwelijk verwierf de gildebroeder een hechtere plaats binnen het gilde, binnen de gemeenschap, maar ook binnen het verwantschapssysteem. Zijn familiaal netwerk werd ruimer dan daarvoor, wat op allerlei wijzen voordelen met zich mee kon brengen. Huwelijken waren immers uitwisselingen van diverse kapitaalsoorten.²⁴⁹

Tabel 17: Vergelijking tussen leeftijd van intreden en huwelijksleeftijd van alle bekende gildebroeders uit Eindhoven in procenten van het ledental per eeuw.

	17e eeuw	N= 501	18e eeuw	N= 363	19e eeuw	N= 348	20e eeuw	N= 219
Leeftijd	Intrede	Huwelijk	Intrede	Huwelijk	Intrede	Huwelijk	Intrede	Huwelijk
10-19:	23%	4%	19%	1%	9%	1%	1%	0%
20-24:	31%	32%	31%	27%	21%	13%	8%	5%
25-29:	11%	32%	17%	38%	17%	36%	7%	56%
30-34:	12%	24%	11%	17%	19%	29%	20%	19%
35-39:	5%	8%	8%	10%	13%	6%	11%	5%
40-44:	8%	0%	5%	5%	7%	8%	18%	5%
45-49:	9%	0%	4%	0%	6%	1%	16%	7%
50-54:	2%	0%	2%	2%	3%	2%	11%	2%
55-59:	0%	0%	2%	0%	3%	2%	2%	2%
60-64:	0%	0%	1%	0%	1%	0%	3%	0%
65-70:	1%	0%	1%	0%	0%	1%	1%	0%
Totaal*	102%	100%	101%	100%	99%	99%	98%	101%

* Afwijkingen van 100% komen door afronding.

4.3-2 Schoonvaders

Iedere vrouw heeft een vader. Iedere getrouwde gildebroeder heeft daarom een schoonvader. Met 374 getrouwde gildebroeders zouden er tegen de 374 schoonvaders bekend moeten zijn. Dat is echter niet het geval. We kennen de namen van 290 schoonvaders, 78 procent van het totaal. De ontbrekende namen betreffen met name de achttiende en twintigste eeuw. Als de registratie van het huwelijk niet werd teruggevonden en de naam van de vrouw alleen uit de doopregistratie van de kinderen bleek, was het erg moeilijk de naam van de vader van de vrouw te achterhalen. Vermeldingen als: “getuige: de vader van de bruid” waren ook niet erg behulpzaam. Bovendien werd herleiden lastiger als de bruid van buiten de gemeentegrenzen kwam, wat bij een aantal gilden vaak voorkwam (zie hoofdstuk 3, paragraaf 3.3). Per Gilde zijn er gemiddeld zestien schoonvaders bekend, van wie er gemiddeld zeven zelf lid waren. Van gemiddeld één op de drie geselecteerden was ook de schoonvader lid van het gilde. Van de 290 bekende schoonvaders waren er 137 lid (tabel 18). Vooral in de zeventiende eeuw zijn er relatief veel schoonvaders gevonden die ook lid van het gilde waren.

Tabel 18: Aantal en percentage schoonvaders van gildebroeders die ook gildelid waren.

	Aantal schoonvaders van SEL* die ook lid waren (a)	Aantal SEL* (b)	Percentage SEL* met een schoonvader in het gilde (a:b)
17e eeuw	35	83	42%
18e eeuw	36	121	30%
19e eeuw	51	134	38%
20e eeuw	15	132	11%
	137	470	Gemiddelde = 29%

*SEL = geselecteerde gildebroeders

In tegenstelling tot de vaders, van wie je er natuurlijkerwijs maar één kunt hebben, hadden ongeveer 35 gildebroeders meer dan één schoonvader, omdat ze meer keren waren getrouwd. Dit was voornamelijk in de zeventiende en negentiende eeuw het geval, waardoor het percentage schoonvaders in die tijd wat hoger uitvalt. Dat had echter weinig consequenties voor de directe invloed van de schoonvader op het lid worden. In de meeste gevallen was slechts één schoonvader ook lid van het gilde.

De schoonvaders hadden, in tegenstelling tot de vaders, die vaak indirect invloed uitoefenden over hun dood heen, omdat de zonen hen daarna opvolgden, meer directe invloed. Met

andere woorden, zij leefden meestal nog op het moment dat hun schoonzoon intrad. Van de 137 schoonvaders die gildelid waren, waren er 84 met zekerheid eerder lid dan de geselecteerden. Zij kunnen rechtstreeks hun invloed op de geselecteerden hebben uitgeoefend. Het grootste deel van de geselecteerden met een schoonvader in het gilde trad binnen drie jaar na het huwelijk in. Anders was het met de heren van buiten de gemeente, want zij traden over het algemeen in het jaar van hun huwelijk in. De directe invloed van de schoonvader is dan duidelijk merkbaar. Vijftien procent van de geselecteerden met een schoonvader in het gilde volgde echter zijn vader op. De invloed van de vader was in die gevallen vermoedelijk groter dan van de schoonvader.

Buitenstaanders, binnenkomers

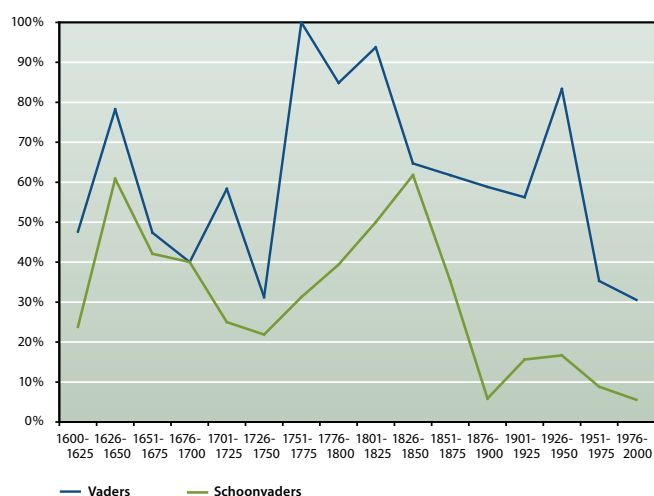
Sint-Sebastiaan Oudenbosch: Joos Petrus Oorts kwam uit Balen en trouwde in 1700 met Catharina Gouverneur. Haar vader, Michaelis Gouverneur, was in 1669 al deken van het Sint-Sebastiaansgilde. Joos trad in zijn huwelijkswaar in. Slager Peterse van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven kwam uit Zaltbommel en trouwde in 1929 zijn Helena, dochter van smid Hezemans, die al jaren lid was van het gilde. De slager werd hetzelfde jaar nog lid.

Als we de percentages vaders en schoonvaders van de geselecteerde gildebroeders per periode vergelijken, zien we dat die percentages in de zeventiende eeuw vrijwel gelijk opgaan (grafiek 12). De pieken en dalen van vaders en schoonvaders komen grotendeels overeen. De schoonvaders hadden minder invloed, maar lijken wel hun invloed te laten gelden in dezelfde perioden als de vaders. Aan het begin van de achttiende eeuw is de invloed van de schoonvaders zelfs vrijwel gelijk aan die van de vaders.

Opvallend is dat juist in de periode 1826-1851, waarin de invloed van de vaders afneemt, de invloed van de schoonvaders piekt. In de periode 1901-1925 bereikt de invloed van de schoonvaders een dieptepunt. Het is mogelijk dat de grote hoeveelheid schoonvaders die gildelid waren uit de perioden daarvoor nog zijn invloed had op de aantallen schoonvaders in de periode 1901-1925. Omdat de gemiddelde intredeleeftijd van de gildebroeders steeg en men gemiddeld langer lid bleef, overschreed de duur van het lidmaatschap van de gildebroeders, en dus ook die van hun schoonvaders, vaak de periode van 25 jaar. De gezondheid van zowel de gildebroeders als hun vrouwen verbeterde in de loop van de negentiende eeuw. Men

bleef dus langer gehuwd, waardoor er minder schoonvaders in het gilde een plaats hadden. De gildebroeders die in de periode 1876-1900 trouwden, bleven lang gehuwd en lang lid. De relatie met de schoonvader werd vastgesteld in de periode 1876-1900. In de daaropvolgende periode 1901-1925, bestond deze relatie nog steeds, maar werd niet meer opgetekend. Dat kan de afname van de invloed van de schoonvaders verklaren. Bovendien ontbreken de gegevens van twee gilden, het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk en het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg, want zij waren in het laatste kwart van de negentiende eeuw niet meer actief.

Grafiek 12: Percentage vaders en schoonvaders (n=137) van de geselecteerden dat lid was per periode van vijftientig jaar.

In de gevallen waarin zowel vader als schoonvader lid was, bleek de vader vaak eerder lid te zijn geworden. Dit kan te maken hebben met de leeftijdsverschillen tussen man en vrouw bij het huwelijk. Vrouwen zijn gemiddeld drie tot vijf jaar jonger dan hun echtgenoot. Het is dus waarschijnlijk dat de vaders van de geselecteerde gildebroeders ouder waren dan de schoonvaders en daarom ook eerder lid werden. Uit de huwelijksdata van de geselecteerden met een vader en schoonvader in het gilde bleek echter dat zij hun vrouw hoogstwaarschijnlijk tijdens het gildelidmaatschap ontmoetten. De aanverwante relatie ontstond dus terwijl men lid was. Zeker in de zeventiende en achttiende eeuw, maar ook een enkele keer in de twintigste eeuw, fungeerde het gilde als huwelijksmarkt. Men trouwde binnen het gilde of in ieder geval binnen de gemeenschap waarin het gilde opereerde.

Volgens Shorter kozen jongeren vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw steeds meer zelf hun partner, zonder rekening te houden met familiebelangen.²⁵⁰ Of dit bij de leden van de schuttersgilden ook het geval was? Kijkend naar de namen

van de echtgenotes zien we dezelfde familienamen telkens terugkomen. Ook kenden gilden bijzondere bepalingen om de ontmoeting tussen jonge mannen en vrouwen te bevorderen. In de rekeningen van het Catharinagilde te Eindhoven in de negentiende eeuw wordt melding gemaakt van de kosten voor de 'tweede meid'. Naast de echtgenote mocht een gildebroeder dus nog een andere, meestal ongehuwde, vrouw meenemen, een dochter of een zus bijvoorbeeld. Toetreden van jonge ongehuwde zonen, het liefst van gildebroeders, werd gestimuleerd. Bij het Barbara-Sebastiaangilde te Vught werkte het ook andersom. Ongehuwde dochters van gildebroeders konden worden benoemd tot dekenin. De man die de dekenin trouwde, werd zonder stemmen geïnstalleerd als gildebroeder. Daarop werd een nieuwe dekenin geïnstalleerd. De schuttersgilden bevorderden met deze bepalingen en gebruiken het toetreden van aanverwanten.

Een schot op goed en lang geluk in Gemonde. (Foto: Marcel van der Leest)

Op het platteland was er sprake van sociale controle betreffende de partnerkeuze door leeftijdgenoten. Grote bruiloften hadden vaak als doel de sociale relaties tussen het bruidspaar en de gemeenschap te bevestigen. In de gevallen waarin één van de echtelieden van buiten de gemeenschap kwam, had het huwelijk een socialiserende functie. In Vught, Grave en Oudenbosch kwamen veel vrouwen van buiten het dorp of de stad. De echtgenotes van de geselecteerde gildebroeders uit Oudenbosch uit de zeventiende en achttiende eeuw kwamen overwegend uit omliggende plaatsen als Sprundel, Zundert en Etten. Pestepidemieën in de zeventiende eeuw en belegeringen in de achttiende eeuw kunnen hiervan de oorzaak zijn geweest. Maar ook de ligging van Oudenbosch met zijn haven en handelsverkeer zorgde voor een bedrijvigheid waardoor contacten met de buitenwereld gemakkelijker tot stand kwamen. In Heeswijk en Gemert kwamen er weinig echtgenotes van buiten de gemeentegrenzen. De gildebroeders huwden daar overwegend vrouwen uit hetzelfde dorp.

Het schuttersgilde had ook haar invloed op het sociale proces van de huwelijksmarkt. In de *caerte* van het Sint-Catharinagilde uit Heesch uit 1692 wordt duidelijk dat er een bepaalde huwelijksleeftijd en burgerlijke staat van zowel man als vrouw werden geprefereerd. De kosten die door het gilde aan een huwelijk werden verbonden, verschilden per situatie. Als een jonge gildebroeder een gildedochter huwde, diende hij één gulden en vijf stuivers aan het gilde te betalen. Indien een weduwnaar een jonge gildedochter trouwde, moest hij het gilde trakteren op een halve ton bier, wat kostbaarder was. Als een jonge gildebroeder een weduwe huwde, betaalde hij ook één gulden en vijf stuivers. Mannen die het bedrag niet konden of wilden ophoesten, konden zonder problemen uittreden.²⁵¹ Men diende in geval van financiële zorgen de eer dus aan zichzelf en de echtgenote te houden.

In de gevallen waarin bij de intrede in het gilde (zelfverkozen) liefde, dus zonder enige invloed van buitenaf, de reden was om te huwen, speelde de schoonvader ook een belangrijke rol bij het toetreden tot een bepaald gilde. In het geval van een gildebroeder van Sint-Bavo uit Rijsbergen was dat overduidelijk het geval. Hij vertelde: “Ik ben bij het gilde gekomen door schoonfamilie en aanverwanten. Mijn eigen familie is echter al generaties lang lid van Sint-Joris Rijsbergen.”²⁵²

4.3-3 Zwagers

De invloed van de leeftijdgenoten op het toetreden tot het schuttersgilde, die al eerder werd aangetoond voor de broers en neven, komt onder de noemer aanverwantschap naar

voren in de vorm van zwagers. De broer(s) van de bruid en de echtgenoten van de zussen hadden zeker hun invloed op de lidmaatschapswens van de geselecteerden. Ook de ongehuwde gildebroeders konden zwagers hebben, waardoor aanverwantschap ook voor hen van invloed kon zijn op de lidmaatschapskeuze. Niet alle zwagers zijn bekend. Met een gemiddelde van twee zussen en vaak drie of meer broers van de vrouw, zouden we de ledenlijsten moeten napluizen op 2.350 te herleiden personen. Dat was niet te doen. De zwagers die vermeld werden in de huwelijksakten en doopakten zijn wél genoteerd en daardoor zijn 198 namen van zwagers bekend. Van deze 198 personen bleken er 96 ook lid te zijn van hetzelfde gilde (tabel 19). De zwagers maken 29 procent van het totale aantal bekende aanverwanten uit en 31 procent van het aantal aanverwanten dat lid was. Eén op de vijf geselecteerden had een zwager in het gilde.

Tabel 19: Aantal en percentage zwagers die ook gildelid waren.

	Aantal zwagers van SEL* die ook lid waren (a)	Aantal SEL* (b)	Percentage SEL* met een zwager in het gilde (a:b)
17e eeuw	14	83	17%
18e eeuw	18	121	15%
19e eeuw	51	134	38%
20e eeuw	13	132	10%
	96	470	Gemiddelde = 20%

*SEL = geselecteerde gildebroeders

In de gevallen waarin ook de schoonvader lid was van het gilde, werd de zwager meestal later lid dan de schoonvader. Hier is de vader-zoonrelatie van toepassing die al eerder werd beschreven. In deze gevallen was de zwager dus de broer van de echtgenote van de geselecteerde. Er zijn ook gevallen waarin zowel de vader van de geselecteerde als één of meer zwagers lid waren. De zwager werd dan over het algemeen later lid dan de geselecteerde en bleek vaak een echtgenoot van een zus te zijn. In het onderzoek zijn de broers van de echtgenote aangeduid als zwagers A en de echtgenoten van de zusters als zwagers B. Om de invloed te kunnen meten is het belangrijk te weten wie er eerder lid werd en in welke relatie deze persoon tot de geselecteerde stond. Hierdoor werd duidelijk dat de broer van de bruid meestal eerder lid was, terwijl de echtgenoot van de zus in gelijke mate eerder, tegelijkertijd of later lid werd (tabel 20 en 21). De echtgenoten van de zusters werden vaker tegelijkertijd lid. Er vonden dan ook regelmatig gelijktijdige

250 Shorter, *De wording van het moderne gezin*, 86.

251 Van Autenboer, *Kaarten II*, 429.

252 Citaat enquête Sint-Bavo Rijsbergen.

huwelijken plaats, met andere woorden de broers en zussen trouwden op dezelfde dag. Uiteindelijk werd 53 procent van de zwagers eerder of tegelijkertijd lid van het gilde, terwijl 47 procent intrad na onze geselecteerden.

Tabel 20: Aantal zwagers eerder of later lid.

	Zwagers A*	Zwagers B**	Totaal
Eerder of tegelijkertijd lid	24	27	51
Later lid	16	29	45

* A = Broer van vrouw ** B = Echtgenoot zus

Uitgesplitst over de eeuwen blijkt dat er per eeuw ongeveer evenveel zwagers van type A als van type B binnen het gilde functioneerden, uitgezonderd in de negentiende eeuw. In de negentiende eeuw was het aandeel van de zwagers binnen het gilde een stuk groter dan in de andere perioden en de meeste van deze zwagers waren echtgenoten van de zusters. Deze zwagers werden in de negentiende eeuw vaker later lid dan de geselecteerde, terwijl de broers van de bruid in deze periode juist vaker eerder lid werden (tabel 21).

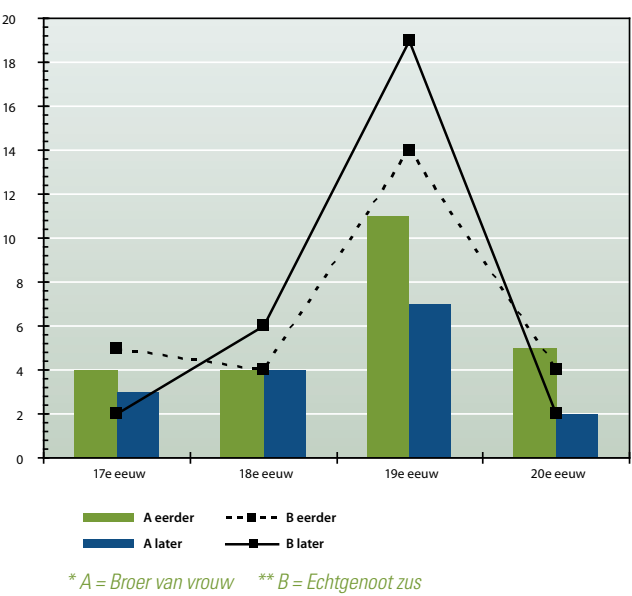
Tabel 21: Aantal zwagers eerder of later lid per eeuw.

	A*	B**	A eerder of tegelijk	A later	B eerder of tegelijk	B later
17e eeuw	7	7	4	3	5	2
18e eeuw	8	10	4	4	4	6
19e eeuw	18	33	11	7	14	19
20e eeuw	7	6	5	2	4	2
	40	56	24	16	27	29

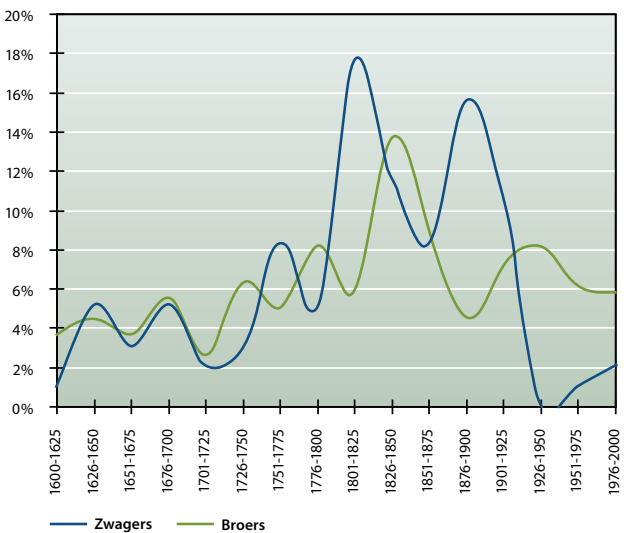
* A = Broer van vrouw ** B = Echtgenoot zus

Het aandeel van de zwagers van het type B, de echtgenoten van de zusters, is met 58 procent van het totaal aantal zwagers duidelijk hoger dan het aandeel broers van de bruid. Vergelijken we dit met het aantal zwagers van type A dat eerder lid werd van het gilde, dan blijkt dat de invloed van de broers van de bruid op de geselecteerden relatief groter was dan de invloed van de geselecteerden op de echtgenoten van hun zusters. De gildebroeders uit de zeventiende eeuw konden beïnvloed zijn door hun zwagers, maar aannemelijker is dat de schoonvaders en vaders een grotere rol speelden. Zij waren in deze periode namelijk vaak ook eerder lid. In de negentiende eeuw zijn de zwagers vaker de enige familierelatie. Dan stijgt de invloed van met name de broer van de bruid (grafiek 13). Opvallend is dat juist in de negentiende eeuw ook het toetreden van gehuwde mannen en de invloed van de broers toeneemt.

Grafiek 13: Aantal zwagers (n=96) eerder of later lid per eeuw.

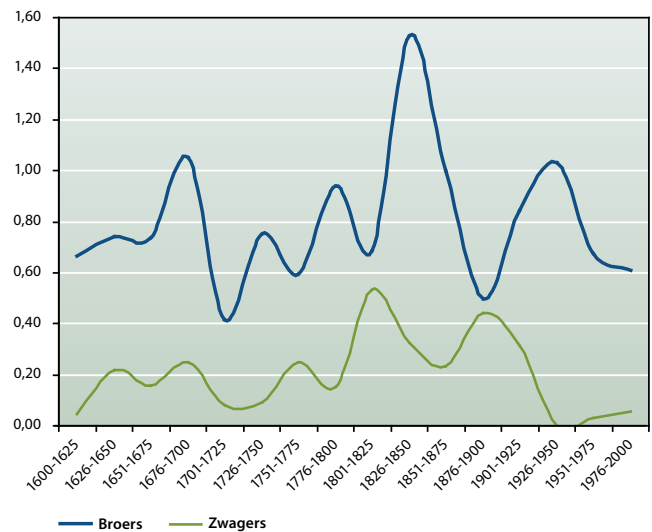
Grafiek 14: Percentage zwagers (n=96) en broers (n=146) dat lid was per periode.

Als we het totaal aantal bekende zwagers per periode afzetten tegen het totaal aantal zwagers dat in diezelfde periode lid was, kunnen we zien in welke perioden de meeste zwagers in het gilde zaten (grafiek 14 en 15). Dit is duidelijk het geval in het eerste en laatste kwart van de negentiende eeuw. Het aantal broers is dan ook bijna gelijk aan het aantal zwagers.

Vergelijken we dit met de verdeling van de broers over dezelfde perioden, dan blijkt wederom dat in de zeventiende eeuw het aantal familiebanden in het gilde relatief gelijk opging, met een verhouding tussen aanverwant en bloedverwant van ongeveer één op vijf. In de achttiende eeuw was de verhouding ongeveer één op zes, terwijl in de negentiende eeuw het aandeel van de aanverwanten toeneemt tot ongeveer één op vier. In de negentiende eeuw worden dus de aanverwanten in verhouding tot de bloedverwanten belangrijker. Dat is ook duidelijk merkbaar in de toename van de invloed van de zwagers op de geselecteerden. Als we de zwagers vergelijken met de broers per periode per geselecteerde, zien we dat in de perioden waarin de broers relatief minder intraden, meer zwagers lid waren.

Grafiek 15: Gemiddeld aantal zwagers (n=96) en broers (n=146) dat lid was per periode van vijftig jaar.

Vier keer getrouwd

Vier keer getrouwd, maar nog had de schoonfamilie geen invloed op Huijp Boeren van het Sint-Catharinagilde uit Vught. Huijp, geboren in 1784, werd in 1804 lid van het gilde, waarschijnlijk op aanraden van zijn broer Johannes, die al in 1802 lid was. Zijn broer was dan ook twee jaar ouder en werd op zijn twintigste lid, net als Huijp. Zijn vader was geen lid: hij was geboren in Esch en woonde lange tijd in Sint-Michielsgestel. Na zijn huwelijk verhuisde hij naar Vught, maar werd geen lid van het gilde.

In 1808 trouwde Huijp op 24-jarige leeftijd met Adriana Sluis uit Driel. In 1809 kreeg hij met haar een zoon, Gerardus, vernoemd naar de vader van Huijp. Adriana overleed voor 1815, want toen trad Huijp in het huwelijk met Petronella van Hal. Petronella overleed nog hetzelfde jaar op 26-jarige leeftijd. In 1816 trouwde Huijp met Maria van de Voort uit Someren. Zij was dan wel 35 jaar oud, maar schonk hem toch nog drie

kinderen: Catharina in 1818, Gerardus in 1820 en Wilhelmus in 1822. In 1824 ten slotte trouwde Huijp met Antonetta van Mierlo, een 31-jarige dame uit 's-Hertogenbosch. Met haar kreeg hij in 1827 nog een dochter: Maria.

Vier schoonvaders, maar niet één was lid van het gilde. Drie echtgenotes kwamen van buiten Vught, dus de broers van zijn vrouwen hadden ook geen invloed op Huijps gildelidmaatschap. De man van zijn zus kwam uit Cromvoirt en was evenmin lid. Twee van Huijps zonen, Wilhelmus en Gerardus, werden wel lid van het Catharinagilde, op hun achttiende en negentiende levensjaar. En dochter Catharina ontmoette, wellicht tijdens een gildefeest, de timmerman Hendrikus van Dal, gildebroeder sinds 1836, met wie zij in 1845 trouwde. Huijp bleef lid van het gilde tot zijn overlijden in 1869, op 85-jarige leeftijd. Zoon Wilhelmus en schoonzoon Hendrikus waren al eerder uitgetromd omdat ze

hun schulden niet hadden betaald. Gerardus bleef en schopte het zelfs tot deken in 1877. Kleinzoon Marinus, zoon van Wilhelmus, verhuisde naar Moerkapelle. Van de andere kleinzonen is niet veel bekend. Zij werden in ieder geval geen lid. De familie Boeren werd binnen het gilde voortgezet met de afstammelingen van de broer van Huijp, Johannes. Matthijs Boeren, de laatste Boeren in het gilde, werd in 1883 uitgetromd.

Het voorbeeld van Huijp toont aan dat een uitgebreide schoonfamilie geen invloed hoeft te hebben op het gildelidmaatschap. En dat aanverwantschap ook tijdens het lidmaatschap kan ontstaan. Maar zelfs dan hoeft het voortbestaan van de familie in het gildebestand niet verzekerd te zijn. Dat lag zowel aan de inzet van de leden als de regels van het gilde. Lid worden en blijven is een wisselwerking tussen individu en netwerk.

Gildezusters uit Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Deze trend is te vergelijken met de verhoudingen tussen de eerste, tweede en derdegraads bloedverwantschappen per periode. Er is ook hier sprake van een schaarbeweging. Als er minder gegadigden voor opvolging in de nabije familiekring werden gevonden, breidde men de rekrutering van nieuwe gildebroeders uit naar verdere verwanten en aanverwanten. Zo werd een gildebroeder uit Tilburg lid door “het enthousiasme van de schoonvader van mijn dochter, die mij heeft voorgedragen”.²⁵³ Andere twintigste-eeuwse voorbeelden tonen dat indien er weinig gegadigden voor lidmaatschap zijn, er meestal gezocht wordt naar potentiële leden in een leeftijdsgroep die het slechtst is vertegenwoordigd binnen het gilde. Het voortbestaan van het gilde werd immers gewaarborgd door een continue toestroom van leden en dan vooral jongere leden. Zwagers lijken inderdaad in de perioden dat er beduidend minder broers waren, de leemte op te vullen. In perioden dat er grote pieken zijn in het aantal bloedverwanten binnen het gilde, en opvolging dus was verzekerd, lijken er minder zwagers toe te treden. Maar ook in relatie tot andere aanverwanten blijkt er een dynamische relatie te bestaan. In de periode 1876-1900 daalde het aantal schoonvaders per geselecteerde van 35 procent naar zes procent. Het ging toen erg slecht met veel van de onderzochte schuttersgilden. Het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg overleefde deze periode zelfs niet. Maar in diezelfde periode steeg het aantal zwagers van 24 procent naar 44

procent. Juist in deze tijd werden de meeste zwagers later lid dan de geselecteerden. Een laatste reddingspoging wellicht?

4.3-4 Schoonzonen

Veel van de gehuwde geselecteerde gildebroeders uit de steekproef hadden één of meer dochters. Een deel van die dochters werd religieuze, het grootste deel trouwde. Het familiale netwerk werd zo uitgebreid met schoonzonen. Dat plaatst de geselecteerde gildebroeders in de rol van schoonvader. We kennen de namen van 204 schoonzonen. Van hen waren er tachtig lid van het gilde. De schoonzonen maken daarmee vier procent van het totaal aantal bekende verwanten uit en ook van het totaal aantal bekende verwanten die ook gildelid waren. We kennen meer schoonzonen dan zwagers bij naam, maar toch is het percentage schoonzonen binnen het gilde kleiner dan het percentage zwagers. De schoonzonen vertegenwoordigen 29 procent van het totaal aantal aanverwanten uit en 26 procent van het aantal aanverwanten dat ook lid was van het schuttersgilde.

Gemiddeld één op de zes geselecteerde gildebroeders had een schoonzoon die ook lid was of werd van het gilde (tabel 22). In tegenstelling tot de zonen, van wie er meer in het gilde konden

zitten, hadden de gildebroeders gemiddeld maar één schoonzoon binnen het gilde. In de zeventiende eeuw traden er weinig schoonzonen in. Eén op de tien gildebroeders uit de steekproef had toen een schoonzoon in het gilde. Alle schoonzonen in de zeventiende eeuw waren al lid toen ze met een gildedochter trouwden. Drie schoonzonen waren zelfs eerder lid dan hun schoonvader. In de achttiende eeuw veranderde dat. Het aantal schoonzonen binnen het gilde steeg toen. Ongeveer één op de vijf geselecteerde gildebroeders had in de achttiende eeuw een schoonzoon in het gilde. Slechts één geselecteerde gildebroeder had meer dan één schoonzoon in het gilde (zie kadertekst 'vier keer getrouwd', p. 123). Als we de cijfers hierop aanpassen, beloopt het percentage geselecteerden met een schoonzoon in het gilde in de achttiende eeuw zeventien procent. In de negentiende eeuw stijgt het gemiddelde percentage met twaalf procent. Eén op de drie gildebroeders lijkt dan een schoonzoon in het gilde te hebben.

Tabel 22: Aantal en percentage schoonzonen die ook gildelid waren.

	Aantal schoonzonen van SEL* die ook lid waren (a)	Aantal SEL* (b)	Percentage SEL* met een schoonzoon in het gilde (a:b)
17e eeuw	8	83	10%
18e eeuw	23	121	19%
19e eeuw	41	134	31%
20e eeuw	8	132	6%
	80	470	Gemiddelde = 17%

*SEL = geselecteerde gildebroeders

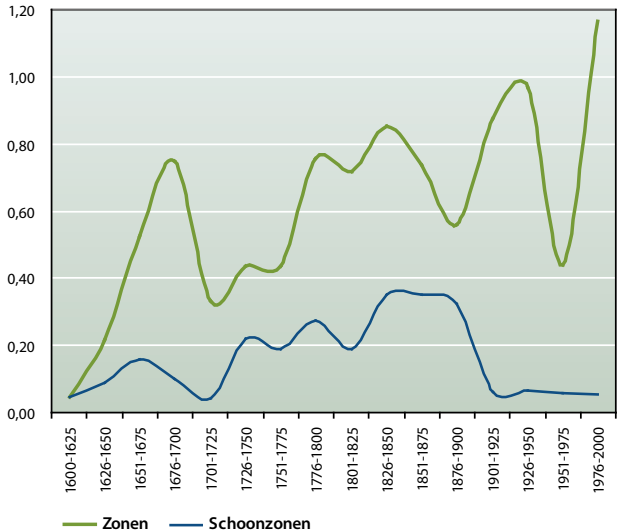
Lijkt een schoonzoon binnen het gilde te hebben, want de cijfers worden vertekend door een ongelijkmatige verdeling over de schuttersgilden. Waren de schoonzonen in de achttiende eeuw nog gelijkmatig verdeeld over de verschillende gilden, in de negentiende eeuw blijkt de aanwezigheid van schoonzonen zich te concentreren bij een viertal schuttersgilden. Opvallend is dat er in de steden Eindhoven en Tilburg telkens sprake is van schoonzonen bij één gilde. Zo had het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven in de negentiende eeuw wel een aantal schoonzonen van gildebroeders als lid, terwijl dat bij het Sint-Catharinagilde niet voorkwam. In Tilburg waren er van de geselecteerde leden van het Sint-Jorisgilde schoonzonen lid. Het Sint-Dionysiusgilde en het Sint-Sebastiaansgilde hadden echter weinig tot geen schoonzonen in het ledenbestand. Het meest opvallend is echter het grote aantal schoonzonen in de ledenbestanden van de schuttersgilden Sint-Joris in Hooge Mierde en Sint-Ambrosius in Lage Mierde. Zij leverden samen 41 procent van het totaal aantal schoonzonen

in de negentiende eeuw. Uit die periode zijn uit de Mierden zelfs meer schoonzonen dan zonen bekend. Een groot deel van de gildebroeders uit Hooge en Lage Mierde met schoonzonen als lid had zelf géén zonen of zonen die geen lid waren. Nu waren er tussen 1795 en 1806 veel epidemieën in de Mierden. Het overlijden van zonen kan de geselecteerde gildebroeders hebben doen besluiten het lidmaatschap op de schoonzonen over te dragen.²⁵⁴ Maar dat niet alleen. Het aantal leden van het Sint-Jorisgilde nam zowel in het begin als aan het einde van de negentiende eeuw drastisch af. Er moesten nieuwe leden worden aangetrokken om het voortbestaan van het gilde te garanderen. De schoonzonen traden overwegend binnen twee jaar na het huwelijk in en werden dus kennelijk door hun schoonvader gerekruteerd.

Ook in Eindhoven hadden de mannen met schoonzonen geen zonen in het gilde. In Tilburg had tweederde van de geselecteerde leden zowel een schoonzoon als zoon in het gilde. Opvallend is dat de schoonzonen in Tilburg vaak al eerder lid waren van het gilde en hun vrouwen dus waarschijnlijk in gildeverband hebben ontmoet.

Uit de twintigste eeuw zijn weinig gegevens bekend. We weten al erg weinig over de dochters, laat staan over de mannen met wie zij huwden. Zeker in het begin van de twintigste eeuw zaten er echter veel zonen in het gilde, waaruit we kunnen concluderen dat de invloed op de schoonzonen met betrekking tot het lidmaatschap minder geweest zal zijn.

Grafiek 16: Gemiddels aantal schoonzonen (n=80) en zonen dat lid was van het gilde per geselecteerde per periode.

Als de zonen niet kunnen of willen?

Thomas Vromans werd op 7 november 1715 in Weelde geboren als zoon van Petrus Thomas Vromans en Catharina Jansen. Hij was de oudste zoon en had drie broers en één zus. Vóór 1733 verhuisde het gezin Vromans van Weelde naar Hooge Mierde. In 1733 huurde de vader van Thomas de Oude Hoeve Kuilenrode en een aantal percelen land van de abdij van Averbode. In 1738 trouwde Thomas met Elisabeth Peeters uit Lage Mierde. Hij kreeg met haar vier dochters en één zoon. In 1746 overleed Elisabeth. Thomas trouwde drie maanden later met de 50-jarige Elisabeth Leijtens uit Hooge Mierde. Zij was eerder getrouwd geweest met Antonius Geerts en had een zoon, Hendrikus Geerts. In 1756 overleed Elisabeth Leijtens op 60-jarige leeftijd. Eén jaar later huwde Thomas

Anna van Helmond, die hem nog één zoon en twee dochters schonk.

Lid worden van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde was een vanzelfsprekende zaak binnen de familie Vromans. De vader van Thomas was lid van het gilde. Ook zijn broers Johannes en Dielis, beide landbouwers, waren gildelid. Zijn jongste broer Adrianus verhuisde terug naar Weelde en was als enige gezinslid geen lid van het gilde. Want ook de echtgenoot van zijn zus Margaretha, Petrus Adams, was gildebroeder. Tussen 1740 en 1743 werd Thomas zelf lid van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. Stiefzoon Hendrikus werd drie jaar na het overlijden van zijn moeder lid van het gilde Sint-Joris, in 1759. De twee zonen van Thomas, Johannes en Petrus, werden geen lid

van het gilde. Johannes verhuisde in 1768 naar Netersel. Over Petrus is, behalve dat hij in 1759 werd geboren, niets bekend. Met zes dochters werden de pijlen waarschijnlijk op de schoonzonen gericht. Dochter Elisabeth overleed in 1765 op 7-jarige leeftijd. Dochter Maria Catharina verhuisde naar Reusel. Er bleven vier dochters in Hooge Mierde achter.

Catharina trouwde met gildebroeder Hendrikus Vinken. Antonia trouwde met gildebroeder Willem Martens. De andere Maria Catharina trouwde met Johannes van Leent, ook lid van het gilde. Maria trouwde in 1765 ten slotte met Hendrikus Hermans uit Best, die in hetzelfde jaar lid werd van het gilde. Toen Thomas in 1784 overleed, was het voortzetten van de familietraditie verzekerd.

Als we de zonen vergelijken met de schoonzonen blijkt het intreden van de laatsten over de eeuwen heen een gelijke lijn te volgen (grafiek 16). Uitgezonderd aan het einde van de negentiende eeuw en in de twintigste eeuw traden er in de periodes dat er meer zonen in het gilde kwamen, ook meer schoonzonen in. Als het aantal zonen in het gilde verminderde, nam ook het aantal schoonzonen af. Het is dus hoogstwaarschijnlijk zo dat de schoonzonen bij gebrek aan zonen van de geselecteerde gildebroeders de rol van de zoon op zich namen en dus hun schoonvader opvolgden.

4.3-5 Taken

“Mijn schoonvader vroeg mij om de trom te roeren, daar zij op dat moment geen tamboers hadden.”²⁵⁵

De gildebroeder uit Vught die dit antwoordde wilde zijn schoonvader een dienst bewijzen. Je kunt de vader van je vrouw niet snel iets weigeren. De schoonvader van deze tamboer had geen zonen of kon zijn eigen zonen niet overhalen lid te worden. Net als de zonen kregen de schoonzonen vaak klusjes toebedeeld. In de twintigste eeuw hadden vrijwel alle schoonzonen een taak in het gilde, als tamboer, vendelier of deken. Het

is mogelijk dat zij ook om deze reden werden aangetrokken, om een vacature binnen het gilde op gepaste wijze te vullen. Het kan ook voor de schoonzonen een reden zijn geweest om lid te worden. Gevraagd worden om toe te treden en een taak vervullen bleek vaak een formule voor snelle integratie in het gilde en wellicht ook de gemeenschap. In de achttiende en negentiende eeuw nam het aantal gildebroeders van buiten de gemeentegrenzen immers sterk toe.

Over de eeuwen en gilden heen bekeken blijkt eenderde van de schoonzonen al voor het trouwen lid te zijn geweest. De aanverwante relatie met de geselecteerden ontstond in deze gevallen in gildeverband. De sociale functie van gilde-evenementen had effect op het liefdesleven van de vrijgezelle jongemannen. Tweederde van de schoonzonen werd daarentegen pas lid na zijn huwelijk met een gildedochter. Op deze schoonzonen kon de geselecteerde invloed uitoefenen, wellicht om het eerder genoemde gebrek aan zonen te compenseren. Deze invloed was altijd direct, met andere woorden, de geselecteerde leefde nog als zijn schoonzoon intrad. Door ongelijkmatige verdeling van de schoonzonen over de gilden en gebrek aan gegevens uit de twintigste eeuw kan de invloed van de geselecteerde gildebroeders op de schoonzonen in de meest recente periode moeilijk worden bepaald. Van één schoonzoon uit Oudenbosch

(Foto: Piet den Blanken)

weten we dat hij juist invloed op zijn schoonvader uitoefende. De Oudenbossche gildebroeder van Sint-Sebastiaan schrijft: “Ik ben door mijn schoonzoon bij het gilde gekomen. Hoe belangrijk het is? Dat moet u aan mijn vrouw vragen. Zé zegde: ‘er gaat bij jou niks boven het gilde’.”²⁵⁶

4.3-6 Samenvattend: Aanverwantschap

Van alle verwantschapsvormen binnen het gilde is zeventien procent aanverwantschap. De invloed van de aanverwanten is daarmee niet zo groot als die van de bloedverwanten, al moet daarbij natuurlijk wel worden aangetekend dat er meer vormen van bloedverwantschap dan van aanverwantschap bestaan. Het aantal aanverwanten is procentueel en absoluut vergelijkbaar met de invloed van de derdegraads bloedverwanten. In de zeventiende eeuw hadden de aanverwanten zelfs meer invloed, door het ontbreken van overgrootvaders en achterkleinzonen. Tot het einde van de eeuw hadden de geselecteerde

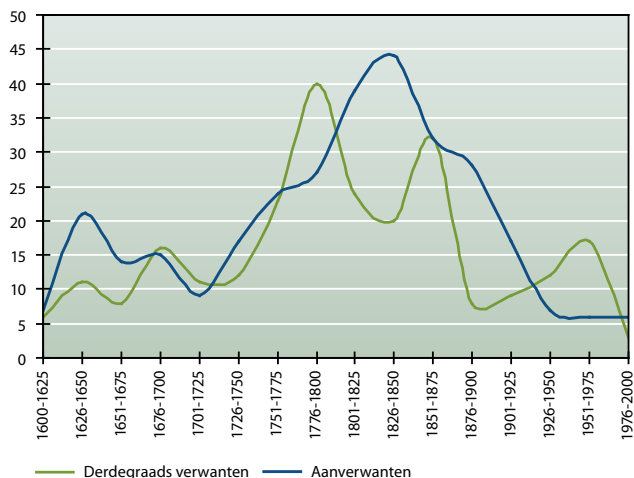
gildebroeders ongeveer evenveel aanverwanten als derdegraads verwanten die ook lid waren van het gilde. In de negentiende eeuw verschuift dit: als het aantal derdegraads bloedverwanten afneemt, groeit het aantal aanverwanten (grafiek 17).

Juist in de periode dat de invloed van de aanverwanten in vergelijking met de derdegraads bloedverwanten toeneemt, zien we dat de schoonvaders een groot aandeel krijgen binnen het gilde. Van alle aanverwanten hadden de schoonvaders over de eeuwen gezien de meeste invloed op de geselecteerde gildebroeders. De zwagers van de geselecteerden overtroffen het aantal schoonvaders in het eerste kwart van de negentiende eeuw en de twintigste eeuw (grafiek 18). Dit zijn ook juist de periodes dat er veel zonen en broers toetraden tot het gilde. In de negentiende eeuw nam het vertrouwen in de toekomst toe. In de twintigste eeuw werden de gilden steeds populairder en nam de overlevingsdrang van de gilden toe. Men ging steeds meer op zoek naar jongere leden als aanwas voor het gilde. En dat lukte, mede door de invloed van leeftijdgenoten.

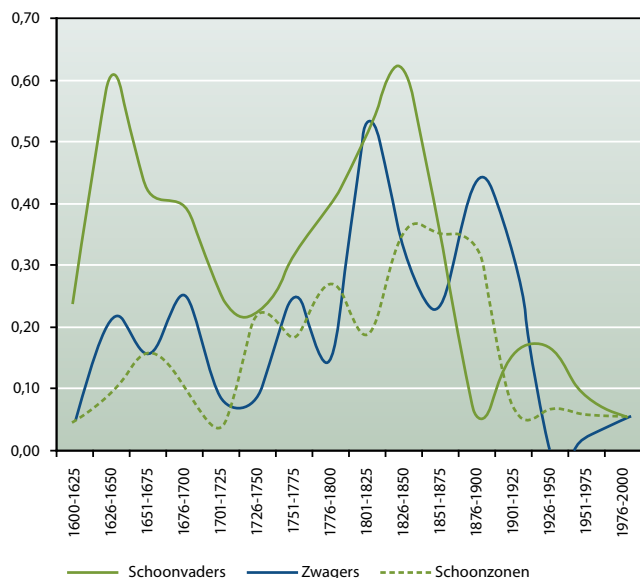
255 Citaat enquête Sint-Catharina Vught.

256 Citaat enquête Sint-Sebastiaan Oudenbosch.

Grafiek 17: Aantal derdegraads verwanten (n=292) en aanverwanten (n=313) van de geselecteerde gildebroeders in het gilde per periode van vijftig jaar.

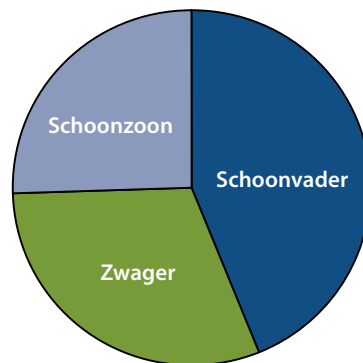
Grafiek 18: Gemiddelde aantal aanverwante gildeleden per geselecteerde gildebroeder (n=470) per periode van vijftig jaar.

In de periodes dat er weinig zwagers toetraden, steeg het aantal schoonzonen. Of hier een oorzakelijk verband aan te wijzen is, blijft onzeker. Het toetreden van schoonzonen lijkt eerder verband te houden met de toename of afname van het toetreden van zoons.

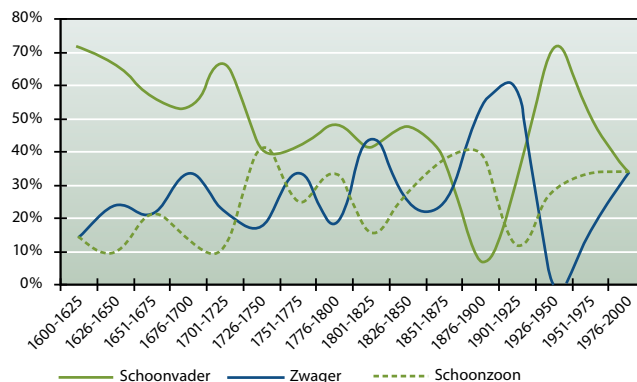
De schoonvaders maken 44 procent van het aantal aanverwanten binnen het gilde uit. Zij oefenden ook de meest directe invloed uit op de gildebroeders uit de steekproef om lid te worden. De zwagers volgen de schoonvaders met 31 procent en ten slotte was 26 procent van de aanverwanten de schoonzoon van een geselecteerde gildebroeder (grafiek 19).

Grafiek 19: De verhouding schoonvader, zwager en schoonzoon op het totaal aantal aanverwanten binnen het gilde (n=692).

Als we kijken naar het aandeel van de verschillende aanverwanten, zien we dat de schoonvaders en zwagers elkaar afwisselden. Het kwam zelden voor dat een gildebroeder én zwagers én een schoonvader in het gilde had. In de achttiende eeuw nam het aantal schoonvaders toe en ook aan het eind van de twintigste eeuw is de schoonvader de belangrijkste aanverwant (grafiek 20). Aanverwantschap komt in de twintigste eeuw echter steeds minder voor of is slecht gedocumenteerd.

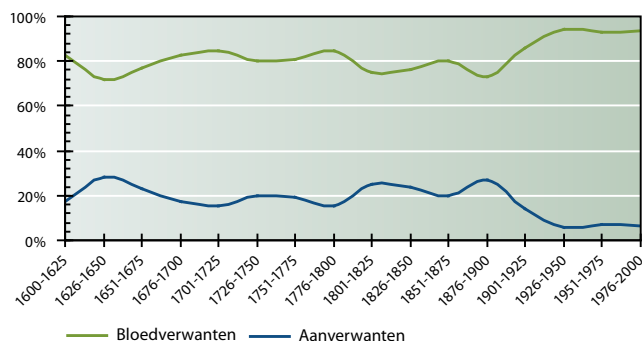
Grafiek 20: Percentages schoonvaders, zwagers en schoonzonen van het totale aantal aanverwanten in het gilde per periode (n=692).

Als we kijken naar het totale aantal ons bekende aanverwanten, dan maken de schoonvaders 42 procent van het totale aantal bekende aanverwanten uit, de zwagers 29 procent en de schoonzonen eveneens 29 procent. Bijna de helft van de ons bekende aanverwanten was of werd lid van het gilde.

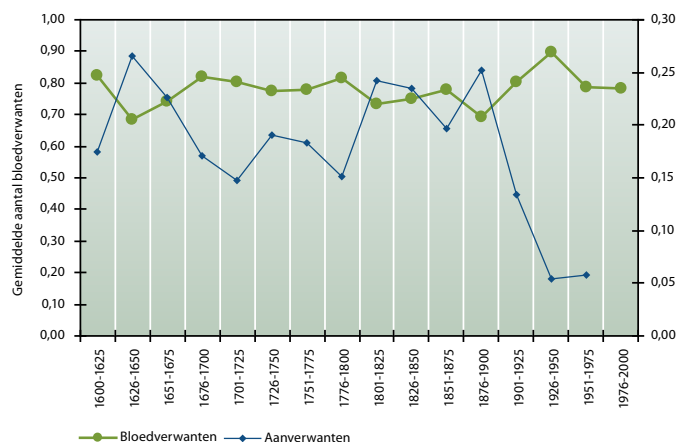
De verhouding tussen bloedverwanten en aanverwanten die ook lid waren van het gilde lijkt gericht op het instandhouden van het ledenbestand. De bloedverwanten waren het belangrijkste binnen het gilde, met een gemiddelde van 80 procent, maar de aanverwanten hadden door de eeuwen heen toch een belangrijk aandeel (grafiek 21). Zij maakte gemiddeld 17 procent van de familierelaties uit en hielpen daardoor mee het ledenbestand op peil te houden.

Grafiek 21: Verhouding tussen aantallen bloedverwanten (n=1423) en aanverwanten (n=310) van de geselecteerde gildebroeders die zelf ook lid waren van het gilde per periode van vijftig jaar als percentages van het totaal aantal bloed- en aanverwante leden.

Als we de gemiddelde aantallen bloedverwanten en aanverwanten per geselecteerd gidelid die zelf ook lid waren van het gilde over elkaar leggen, zien we dat er wederom sprake is van een schaarbeweging (grafiek 22). In de perioden dat het aantal bloedverwanten afnam, steeg het aantal aanverwanten. Door het begrip familietraditie ook toe te passen op aanverwanten bleef het ledenbestand op peil. Bij gebrek aan bloedverwanten motiveerden veel geselecteerde gildebroeders hun zwager of schoonzoon om lid te worden van het gilde. Voor de nieuwkomer in de familie was toetreden tot het gilde een belangrijke wijze om te integreren in zowel de familie als de gemeenschap.

Grafiek 22: Gemiddelde aantallen bloedverwanten en aanverwanten die lid waren van het gilde per periode van vijftig jaar.

Voor de hedendaagse gildebroeders met schoonfamilie in het gilde is het duidelijk waarom de gilden nog steeds bestaan. De gildebroeders die onder invloed van de schoonfamilie toetraden, benadrukken allemaal het belang van familietraditie. De gildebroeder uit Oudenbosch die door toedoen van zijn schoonzoon toetrad tot het gilde, zegt: “De gilden bestaan nog steeds omdat in een gilde waar de vader lid is, de zoon of schoonzoon meestal ook lid wordt. Het zijn dikwijls grote families die de hoofdmoot van een gilde zijn.”²⁵⁷ Familierelaties zorgen voor sterke banden en verzekeren onderlinge steun. Dit is belangrijk voor het verkrijgen en behouden van sociaal kapitaal.

Op aanraden van burens en kennissen...

Op aanraden van burens en kennissen werd een gildebroeder van Sint-Bavo uit Rijsbergen in 1979 op 35-jarige leeftijd lid van het gilde. Hij deed dat voor de gezelligheid en het wedstrijdgevoel. Hij zocht een sociaal verband waarin hij de schietsport kon uitoefenen. Elkaars krachten meten op de schietbaan én aan de bar. Kameraadschap en verbroedering is wat hij binnen het gilde vond. Een gildebroeder van het Sint-Sebastiaansgilde uit Lage Mierde werd voor lidmaatschap voorgedragen door één van de naaste burens in de straat. Hij werd lid om door actief aan het verenigingsleven deel te nemen het dorp beter te leren kennen. De sociale contacten en broederdiensten die hij door het lidmaatschap ondervond, zijn voor hem grote voordelen. Ook een gildebroeder uit Tilburg werd om deze reden lid. Hij vertelt: “Een buurman vroeg of ik geen lid wilde worden. Dit naar aanleiding van het feit dat ik enkele jaren in Tilburg woonde zonder mij geïntegreerd te voelen.” De opgebouwde contacten en vriendschappen ervaart hij als de grote voordelen van het lidmaatschap en hij noemt het lidmaatschap van het gilde de snelste manier tot inburgering.

In de enquête die werd ingevuld door de hedendaagse gildebroeders van de diverse onderzochte gilden stond de vraag: hoe bent u bij het gilde gekomen? Eén op de zeven gildebroeders antwoordde hierop: via burens of kennissen. De burens en kennissen leveren zelfs meer gildebroeders aan dan vrienden. Eén op de negen gildebroeders werd lid via of met vrienden. De gildebroeders die lid werden via burens of kennissen gaven allemaal duidelijke voordelen van het lidmaatschap aan. Zij vonden vriendschap, kameraadschap of integreerden in de gemeenschap. Het vooruitzicht van groeiend sociaal kapitaal is kennelijk een duidelijke reden om lid te willen worden.

(Foto: Piet den Blanken)

4.4 Geestelijke verwantschap

“Het contact met gelijkgestemden is voor mij belangrijk, bezinning en uitwisseling van ideeën en kennis.”²⁵⁸

Contact met gelijkgestemden en uitwisseling van ideeën, dat is volgens deze gildebroeder uit Tilburg een voorname reden om lid te worden van het schuttersgilde. Wat deze gildebroeder beschreef, is geestverwantschap. De bijbelse visie op vriendschap wijst op de noodzaak van geestverwantschap. De ontdekking van geestverwantschap draagt volgens de bijbel zorg voor de behoefte aan het welzijn van de ander. Het idee is dat men dezelfde waarheid ziet en voelt.²⁵⁹ De gemeenschappelijke interesses en doelen zijn daarbij van belang. Maar: geestverwantschap en geestelijke verwantschap zijn niet hetzelfde, al kan geestverwantschap wel tot geestelijke verwantschap leiden. De katholieke kerk onderscheidt drie vormen van verwantschap, die wij in dit hoofdstuk over verwantschapsbanden volgen. Naast de bloedverwanten en aanverwanten was er nog een derde groep verwanten, namelijk de *affinitas spiritualis*, de geestelijke of spirituele verwantschap. Deze verwanten waren

de getuigen bij doop en huwelijk. Kinderen werden ten doop gehouden door peetouders. Zij antwoordden uit naam van het kind, zegden het Credo en het Onze Vader op en beloofden het kind te onderwijzen in de leer van de moederkerk. De peetouders namen als het ware het geestelijke ouderschap over.²⁶⁰ Door deze verbintenis van bloedverwanten met niet-verwanten kon een ‘fictieve’ verwantschap gecreëerd worden, waardoor de familiebanden werden verstevigd of uitgebreid.

Buren waren van groot belang. De familie zorgde voor steun van langere duur, met name op het gebied van familie zaken, maar de buren waren echter de aangewezen personen als het ging om plotselinge gebeurtenissen, zoals het sussen van ruzies en het bijstaan in moeilijke tijden.²⁶¹ Buren en vrienden waren ook belangrijke personen in het leven van de gildebroeders. Zij maken de laatste groep van verwanten uit.

De geestelijke verwanten konden bestaan uit buren, vrienden en in sommige gevallen ook vakgenoten. De sociale relaties in de Noord-Brabantse samenleving kwamen, zeker tot het midden van de negentiende eeuw, voort uit verwantschap,

Het gilde op kraambezoek. (Foto: A. Grassens)

nabuurship en vriendschap. De socioloog Ferdinand Tönnies zette het samenleven in de stad af tegen dat in het dorp en beschreef het samenleven in de dorpen als een *Gemeinschaft*, die ontstond door afkomst, woonplaats en regelmatige ontmoetingen.²⁶² De gildebroeders kwamen elkaar dagelijks tegen in diverse situaties. Men woonde in dezelfde buurt, werkte bij dezelfde baas en ontmoette elkaar in de kerk, in de herberg of tijdens gildeactiviteiten. Zo ontstond in grote mate een solidariteit die we in navolging van Durkheim mechanische solidariteit kunnen noemen.²⁶³ Binnen het gilde werden echter ook bewust verbindingen gesmeed tussen de leden door regels, gebruiken en omgangsvormen (zie paragraaf 5.4). Individualiteit en collectiviteit vielen hierdoor samen. Een duidelijke manier om de geestverwantschap, de solidariteit, het vertrouwen en de intimiteit te bevestigen was de betreffende

persoon bij de familie te betrekken. Getuigen bij huwelijken en peetouders bij het resultaat ervan, waren vaak gildebroeders. Hechte vriendschap of echte broederschap kon dus leiden tot daadwerkelijke verwantschap en men zag dat in deze gevallen ook zo.²⁶⁴

In deze paragraaf kijken we naar de bekende getuigen en vrienden van de gildebroeders, die door doop of huwelijk 'verwant' werden. Eerst wordt kort de methode en problematiek van het vinden van de getuigen besproken. Vervolgens gaan we na of de getuigen invloed hadden op het lidmaatschap van de in de steekproef opgenomen gildebroeders en hun familieleden, en of de geselecteerde gildebroeders invloed uitoefenden op de geestelijke verwanten.

258 Citaat Enquête Sebastiaan Tilburg.

259 Oude Testament, 1 Samuel 20: 1-43.

260 Goody, *The development of the family*, 195-201.

261 Haks, *Huwelijk en gezin*, 55-60.

262 Tönnies, *Gemeenschap en maatschappij*.

263 Durkheim, *Over de verdeling van arbeid*.

264 Jussen, *Spiritual kinship*, 25.

Gildebroeders in het café. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

4.4-1 Vrienden

“Adriaen mijnen macker afgegaen, moet mij goet doen 1-2-0.”²⁶⁵

Aanduidingen van vriendschap zijn vaak moeilijk te vinden. Het komt voor dat uit de archiefstukken blijkt dat een gildebroeder zijn ‘maat’ of ‘vriend’ een dienst bewijst. Zo bewees deken Michiel Nagelmaeckers van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven in 1644 zijn ‘macker’ Adriaen een dienst. Het normale bedrag als men uit het gilde wilde gaan, was twee gulden. Adriaen hoefde echter slechts één gulden en twee stuivers te betalen. Bovendien prijkte deze zin bovenaan de jaarrekening. Twee andere vertrokken gildebroeders, Hendrick en Gelaudy, van wie we verder niks relevants weten, werden aan het eind van de rekening geplaatst. Michiel had dus een betere band met Adriaen dan met hen. Helaas weten we niet of de band met Adriaen er een van verwantschap was. Over Michiel weten we weinig en van Adriaen kennen we de achternaam niet. Dit is maar één voorbeeld van de problemen die werden ondervonden bij het zoeken naar vriendschapsaanduidingen. Er wordt in de archiefstukken vaker gesproken over maten en

vrienden. Dat zijn echter ook beleefdheidsaanduidingen. In een gilde zijn alle leden ‘broeders’, dus het is moeilijk om de vriendschapsrelaties eruit te vissen.

Geestelijke verwantschap hoeft niet altijd tot ware vriendschap te leiden. In veel gevallen was de geestelijke verwantschap ook een bloedverwantschap. Lange tijd waren de grootouders of ooms en tantes van een kind, dus de ouders of broers en zusters van de gildebroeder, getuigen bij de doop. De namen werden doorgegeven en dat heeft vaak ook geholpen bij het vinden van familierelaties in het gilde. Het was ook mogelijk dat een belangrijke of invloedrijke vriend het peetouderschap op zich nam. Het kind werd dan ook naar hem vernoemd.²⁶⁶ De geestelijke verwanten werden tijdens het onderzoek als zodanig aangemerkt als het duidelijk was dat er geen andere familierelatie bestond, of als deze pas na het aangaan van de verbintenis ontstond. Hechte vriendschap kon leiden tot daadwerkelijke verwantschap, maar ook dit was niet altijd het geval. Zo was in het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen bakker Roeland Verhaeren, een telg uit de belangrijke gildefamilie Verhaeren, opvallend vaak getuige. Hij was dan wel een gildebroeder, maar

Vendelgroet bij een huwelijk. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

of hij diepe vriendschapsbanden met iedereen onderhield, valt te betwijfelen. Geestelijke verwantschap was dus ook een manier om sociaal kapitaal in de vorm van eer en prestige te bewerkstelligen. Het verbond mensen met elkaar. Binnen het gilde werden vaak dezelfde personen als getuige aangewezen, op basis van hun sociale status of prestaties.

We bekijken de geestelijke verwantschap om haar werking binnen het gilde en vragen ons af of het een reden was om toe te treden. Geestelijke verwantschap als een hechte vriendschap die werd omgezet in een 'fictieve' familieband, is moeilijk aan te tonen. Bovendien overlapt de geestelijke verwantschap andere redenen om toe te treden zoals broederschap, een gegeven dat in verleden en heden vaak door gildebroeders is gebruikt om hun motivatie voor het gidelidmaatschap te beschrijven

4.4-2 Getuigen

Doop- en huwelijksgetuigen werden gevonden in de kerkelijke en burgerlijke doop-, en trouwboeken. De vrienden zijn achterhaald door aanwijzingen in de gildearchieven, correspondentie, aantekeningen in het kasboek en opmerkingen tijdens vergaderingen. De meeste geselecteerde gildebroeders vroegen hun vader of moeder als getuige bij doop en huwelijk. Verder werden er veel broers en zussen als getuige herkend. Deze getuigen werden niet als 'getuige' in het databestand genoteerd, omdat we de gevonden personen geen dubbele rol toekenden.

Uiteindelijk bleven er wat de 470 geselecteerde gildebroeders betreft 125 getuigen en vrienden over die geen familieband met hen hadden. Van de 125 getuigen en vrienden waren er 88 ook lid van het gilde. Dat houdt in dat één op de vijf geselecteerde gildebroeders een doop- of huwelijksgetuige binnen het gilde had (tabel 23).

Tabel 23: Aantal en percentage geestelijke verwanten die ook gildelid waren (n=88) per eeuw en over de eeuwen heen.

	Aantal GW* van SEL** die ook gildelid waren (a)	Aantal SEL* (b)	Percentage aantal SEL** met een GW* in het gilde (a:b)
17e eeuw	6	83	7%
18e eeuw	17	121	14%
19e eeuw	17	134	13%
20e eeuw	48	132	36%
	88	470	Gemiddelde = 17%

*GW= Geestelijke Verwanten

**SEL= Geselecteerde Gildebroeders

De getuigen uit de zeventiende eeuw waren vrijwel allemaal familieleden. Eén op de veertien geselecteerden had een gildebroeder als getuige. De enkele niet-verwanten die uit deze eeuw bekend zijn, zijn zonder uitzondering bekleders van bijzondere posities, zoals die van schepen, schoolmeester of richterbode. Gezien de beroepen en de financiële positie van de geselecteerden zelf – de meesten waren erg welvarend – lijkt het erop dat men elkaar al vanuit een andere sociale context kende. Uit de achttiende eeuw kennen we meer getuigen. Eén op de zeven gildebroeders uit de steekproef koos een getuige uit het gilde. De huwelijks- en doopdata in combinatie met de datum van toetreden tot het gilde geven aan dat de meeste getuigen eerder lid waren van het gilde dan de geselecteerden. De getuigen waren ook ouder dan de geselecteerden. Bovendien waren de meeste gildebroeders uit de steekproef al lid op het moment dat de ceremonie plaats vond. Het is dus lastig om aan te tonen of de vriendschap die leidde tot geestelijke verwantschap tijdens of al voor het gildelidmaatschap ontstond. De geestelijke verwantschap ontstond echter meestal tijdens het gildelidmaatschap en kan als zodanig niet als reden voor het toetreden tot het gilde aangemerkt worden.

In de negentiende eeuw verandert dat. Hoewel er minder getuigen lid lijken te zijn, namelijk één getuige op acht geselecteerde gildebroeders, oefenden ze meer invloed uit op het lidmaatschap van de geselecteerden. Driekwart van de doop- of huwelijksceremonies vond namelijk plaats vóór het toetreden van de gildebroeders uit de steekproef tot het gilde. Vriendschap en de bevestiging ervan door het getuigen kan dus zijn invloed hebben gehad op het toetreden tot het schuttersgilde. Vriendschappen die tot geestelijke verwantschappen leiden, zijn voornamelijk bekend uit de laatste helft van de twintigste eeuw. Geboortekaartjes en doopaankondigingen in de particuliere archieven geven een mooi overzicht van wie er voor wie getuigde. Maar ook vriendschapsrelaties worden helder. Eén op de drie geselecteerden had een getuige en/of vriend binnen het gilde. Zeker aan het eind van de twintigste eeuw werden

als getuigen steeds vaker vrienden in plaats van familieleden gevraagd. De meeste geselecteerde gildebroeders waren echter al bevriend met hun latere getuige voordat men toetrad. Bovendien zien we dat de gildebroeders uit de steekproef steeds vaker tegelijkertijd met de getuige toetraden. Over de eeuwen heen bezien waren de meeste getuigen doopgetuigen. De meeste getuigen die ook gildebroeder waren of werden, waren aanwezig bij de doop van een dochter van de gildebroeders uit de steekproef. Een zoon die een gildebroeder als doopgetuige had, werd in veel gevallen later ook lid van het gilde.

Heel veel geestelijke verwantschappen zijn onbelicht gebleven. We weten dat ze er zijn, maar hoe en wanneer ze tot stand zijn gekomen, blijft vaak de vraag. Er kan een vriendschap zijn bevestigd, maar ook een sociale positie. De verbondenheid is echter duidelijk. De opkomst van het ‘nieuwe’ verenigingsleven in de negentiende eeuw had duidelijk invloed op de positie van vrienden en geestelijk verwanten binnen het gilde, zoals we al eerder zagen in de paragraaf over de zonen. De vriendenkringen waarin gildebroeders zich al eerder bevonden, oefenden vaak invloed uit op de keuze om wel of niet lid te worden. Men leerde mensen in een andere sociale context kennen en wist hen warm te maken voor het gildelidmaatschap. Vanaf het einde van de negentiende eeuw zien we de invloed van de geestelijke en geestverwanten dan ook langzaam stijgen.

In totaal maken de geestelijke verwanten vijf procent van het totaal aantal relaties binnen het gilde uit. Dit is hetzelfde percentage als dat van de grootvaders of ooms. Vriendschap die leidt tot verwantschap en broederschap is een reden geweest om toe te treden (zie ook kadertekst: ‘Samen genieten...’, p. 142).

4.5 Samenvattend: verwantschap

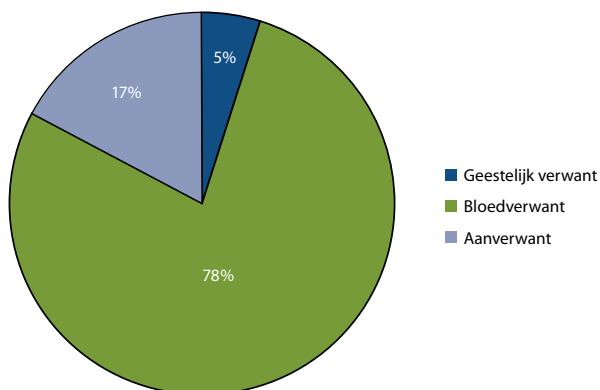
Van alle verwantschapsvormen binnen het gilde is de belangrijkste vorm bloedverwantschap. Maar liefst 78 procent van de verwanten die ook lid waren, was bloedverwant (grafiek 23). De bloedverwanten zijn onder te verdelen in vier graden van verwantschap. Als we kijken naar de wijze waarop deze graden van bloedverwantschap binnen het gilde verdeeld waren, komen we tot de volgende conclusie: de eerstegraads verwanten, voornamelijk de vaders, maakten 39 procent van de familieleden in het gilde uit. De invloed van de eerstegraads verwanten was voornamelijk indirect, dat wil zeggen dat zij geen directe invloed uitoefenden op het lidmaatschap van onze geselecteerden. De gildebroeders uit de steekproef volgden hen pas veelal na hun overlijden op. Voortzetting van de familietraditie speelde daarbij een grote rol. Ook de tweedegraads bloedverwanten hadden met 39 procent een

stevige plaats binnen het gilde. Hun invloed op de geselecteerde gildebroeders was zowel direct als indirect. De derdegraads verwanten, voornamelijk ooms en neven, beslaan achttien procent en vervolgens kwamen de achterneven en oudooms, de vierdegraads verwanten, met vier procent.

Ook de aanverwanten speelden een belangrijke rol bij het rekruteren van nieuwe gildebroeders. Bij zeventien procent van de relaties binnen het gilde ging het om aanverwanten. Het aantal aanverwanten is procentueel en absoluut vergelijkbaar met de invloed van de derdegraads bloedverwanten.

De geestelijke verwanten maken vijf procent van het totaal aantal verwanten binnen het gilde uit. De invloed van de geestelijke verwanten verschilde per eeuw. Soms beïnvloedden de getuige de geselecteerde, maar vaak werd de getuige ook lid op aanraden van de gildebroeders uit de steekproef.

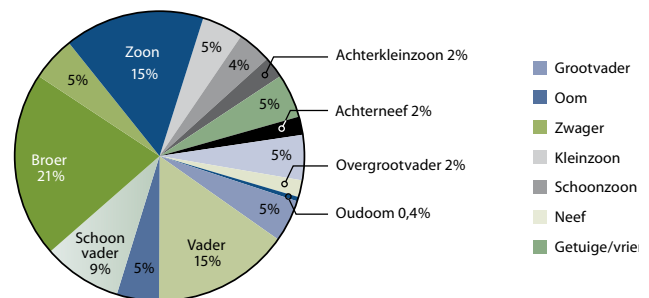
Grafiek 23: Percentage bloedverwanten, aanverwanten en geestelijk verwanten op totale aantal verwanten die ook lid waren van het gilde.

Als we kijken naar de wijze waarop specifieke familierelaties verdeeld zijn over het totale aantal bekende familierelaties, dan blijkt dat de broers de grootste groep gildebroeders vormen. Zij maken 21 procent van het totaal aantal familierelaties uit. Eén derde van de broers was eerder lid dan de geselecteerden, en tweederde werd gelijktijdig of later lid van het gilde. Dat betekent dat de broers niet de grootste invloed op het lidmaatschap van de geselecteerden uitoefenden. Door samen lid te worden werd het lidmaatschap echter wel aantrekkelijker. De vaders zijn met vijftien procent de belangrijkste stimulans voor de gildebroeders. Hun invloed was echter vooral indirect, want driekwart van de gildebroeders werd na het overlijden van hun vader lid. De personen die de meeste directe invloed uitoefenden op de lidmaatschapskeuze van de gildebroeders

uit de steekproef, waren de schoonvaders met negen procent. De gildebroeders werden ook beïnvloed door hun grootvaders en ooms, ieder vijf procent. De zwagers, neven en getuigen, die elk ook vijf procent van het totaal aantal familierelaties binnen het gilde uitmaken, werden gedeeltelijk zelf aangespoord door de geselecteerden om lid te worden. Maar geregeld oefenden zij ook directe invloed op de gildebroeders uit om lid te worden. De gildebroeders uit de steekproef oefenden zelf het meeste invloed uit op hun zonen. Vijftien procent van de familierelaties betreft een zoon. En ook zij zetten (met hun zussen) de familietraditie voort, want vijf procent van de familierelaties is kleinzoon. Als de zonen om wat voor een reden dan ook niet wilden of konden toetreden, besloten veel geselecteerden hun schoonzoon als lid te vragen. Vier procent van het totaal aantal familierelaties is schoonzoon. Oudooms, overgrootvaders, achterneven en achterkleinzonen maken de overige zes procent van de verwanten uit. De invloed van de diverse vormen van verwantschappen verschilde echter per periode en per gilde.

Grafiek 24: De verschillende verwantschapsvormen als percentages van het totaal aantal verwanten van de geselecteerde gildebroeders die zelf ook lid van het gilde waren.

Kijkend naar de aantallen verwanten afgezet tegen het aantal geselecteerden per periode, zien we dat de bloedverwanten procentueel het best vertegenwoordigd waren binnen het gilde. Maar ook de dynamiek van het gilde wordt duidelijk (grafiek 24). In de perioden dat het aantal bloedverwanten afnam, steeg het aantal aanverwanten. Andersom zien we dezelfde trend: als het aantal bloedverwanten toenam, daalde het aantal aanverwanten. Hetzelfde blijkt voor de geestelijke verwanten op te gaan. Met name in de twintigste eeuw, als het aantal bloed- en aanverwanten binnen het gilde daalt, zien we een duidelijke stijging van het aantal geestelijke verwanten (grafiek 25).

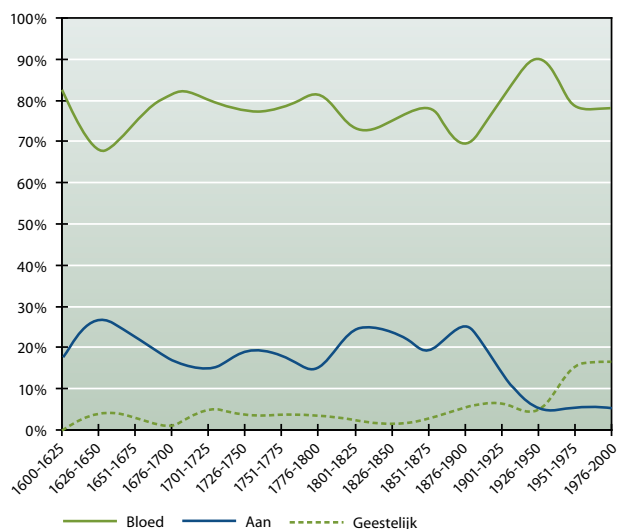
In de perioden dat er relatief minder broers intraden, werden meer zwagers lid. Toen de zoons het even lieten afweten, stonden de schoonzonen klaar. In de perioden dat de invloed

Toeschouwers bij een gildefeest in Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

van de vaders afnam, werd het aantal grootvaders en broers in het gilde groter. Ook ooms en schoonvaders vulden vaak de leemten als de vader geen lid was. Met de dalende invloed van de broers en zwagers blijken de getuigen en vrienden een steeds grotere rol te gaan spelen. Door het begrip familietraditie toe te passen op alle verwanten bleef het ledenbestand van de gilden op peil. Bij gebrek aan (welwillende) bloedverwanten motiveerden veel geselecteerde gildebroeders hun aanverwanten of vrienden lid te worden van het gilde. Als er dus minder gegadigden voor opvolging in de nabije familiekring werden gevonden, breidde men de rekrutering van nieuwe gildebroeders uit naar verdere verwanten en aanverwanten, of werd er verwantschap gecreëerd. Voor de nieuwkomer was toetreden tot het gilde een belangrijke wijze om te integreren in zowel de familie als de gemeenschap.

Grafiek 25: Percentages bloed-, aan- en geestelijke verwanten van het totaal aantal verwanten van de geselecteerde gildebroeders die zelf ook lid waren per periode van vijftig jaar.

Ondanks het hoge percentage bloedverwanten kunnen we niet zomaar concluderen dat bloedverwantschap de belangrijkste reden was om toe te treden. Bloedverwantschap binnen het gilde bepaalde wel in grote mate de omgang binnen het gilde en de mate waarin tradities werden voortgezet en behouden. Door de bestaande en gecreëerde familieverbanden was het gilde geen statische vereniging, maar een dynamisch netwerk waarin jong en oud vertegenwoordigd waren. Familietraditie zorgde voor continuïteit, maar ook voor de verjonging en verandering van het gilde, aangepast aan de tijdsomstandigheden. De verwanten zijn echter niet de enige leveranciers van sociaal kapitaal. In de voorgaande paragrafen is ook duidelijk naar voren gekomen dat de beslissing om lid te worden voor veel gildebroeders mede afhankelijk was van andere factoren. Het zou daarom interessant zijn om nader onderzoek te doen naar de bloedverwanten die géén lid werden.

De factoren die mensen deden besluiten wel of juist geen lid te worden, waren economisch, demografisch en sociaal van aard: beperkte financiële draagkracht, verhuizingen, overlijden of gewoon geen interesse, allemaal factoren die ertoe bijdroegen dat sommige verwanten de familietraditie niet voortzetten. Deze externe factoren zorgden er ook vaak voor dat er lange perioden liggen tussen de opvolging van bijvoorbeeld vader op zoon. Het feit dat veel gildebroeders pas lid werden na het overlijden van hun vader, wijst erop dat de behoefte om lid te worden niet zozeer werd gecreëerd door de directe bloedband, als wel door de behoefte aan het voortzetten van een familietraditie. Verder was het zeker stellen van de (financiële en/of sociale) positie en de sociale factor (de sociabiliteit) van invloed op het toetreden. Vanaf de achttiende eeuw traden de gildebroeders steeds vaker ongehuwd in, en steeds vaker vrijwel gelijktijdig met leeftijdsgenoten. Door lid te worden integreerde men in de gemeenschap en bevestigde men de sociale positie en/of het volwassen worden. Dit werd duidelijk door het analyseren van de gemiddelde leeftijd waarop men toetrad. Maar juist deze behoefte aan sociabiliteit die eerder de leden naar de gilden trok, had weer zijn invloed op het ledenbestand van de gilden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het nieuwe verenigingsleven vervulde voor veel mensen

*Twee jonge gildezusters van het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk.
(Foto: Jette Janssen)*

de behoefte aan sociaal contact en sociaal kapitaal, waardoor de gilden aan aantrekkingskracht verloren. De overlevingsdrang van de gilden zorgde er aan het begin van de twintigste eeuw voor dat er veel jongeren gerekruteerd werden. Door de eeuwen heen moesten de gilden duidelijk meer bieden dan een hechte groep van verwanten alleen om leden aan zich te kunnen blijven binden.

(Foto: Piet den Blanken)

5

DE DEUGD VAN BROEDERSCHAP EN DE STRIJD OM IDENTITEIT

*“God, Gij de bouwer boven al
De architect van het heelal
Laat ons een toren bouwen
Van alle bouwstof die ons rest,
Met galmgaten naar Oost en West,
Een symbool van vertrouwen.”²⁶⁷*

5.1 Inleiding

In hoofdstuk 4 kwamen de individuele redenen voor lidmaatschap van de geselecteerde gildebroeders aan de orde. Er werd ingegaan op de verbanden en de mogelijke motivatie voor lidmaatschap, waarbij de nadruk lag op verwantschap. In dit hoofdstuk staan de sociale contacten, onderlinge banden en betekenisgeving, zowel binnen als buiten het gilde, centraal. We kijken daarbij naar de wijze waarop de binding tussen de gildebroeders binnen het gilde in zijn werk ging, naar de interactie tussen de broeders en de regelgeving hierover. Hierdoor willen we achterhalen hoe het sociaal kapitaal binnen het gilde groeide en hoe men dit door de eeuwen heen ervoer. We beginnen dit hoofdstuk met een beschrijving van de wijze waarop de familiale band in het gilde werd gebruikt om sociale cohesie te bewerkstelligen. Daarna volgen de andere dan familiale redenen om lid te worden, namelijk de onderlinge relaties, de sociale cohesie van het gilde als geheel en de manier waarop men de ‘eigen’ identiteit uitdroeg. Door lid te worden

van een gilde ging men niet alleen een relatie aan met het gilde als organisatie, maar ook met een groep mensen. We bekijken dan per thema de wisselwerking tussen het individu en het collectief op gildeniveau, waarbij het schuttersgildewezen in zijn formele en informele vorm aan bod komt.

De gilden functioneerden als een organisatie met formele functies, rechten en plichten, vastgelegd in de *caerte*. Het gilde als institutie is dus te duiden als een actor met rechtspersoonlijkheid (namelijk een vereniging of broederschap) en een daaraan verbonden (sub)cultuur van gereguleerde waarden en normen. Het bestuur van het gilde belichaamt de formele organisatie, maar maakt tegelijkertijd deel uit van de informele organisatie. Binnen het gilde vormen de gildebroeders een netwerk. Dit kan gezien worden als de informele vorm van het gilde.²⁶⁸

We bekijken de opbouw en de werking van het schuttersgildewezen op verschillende niveaus. Daarbij zijn verscheidene vragen te stellen. Allereerst op het niveau van het informele netwerk van de gildebroeders zelf: hoe ervaart de gildebroeder het lidmaatschap met betrekking tot de groep? En hoe functioneert men binnen de groep? Een belangrijke vraag met betrekking tot het sociaal kapitaal binnen de gilden is ook hoe de groep zichzelf reguleert. Dit hangt nauw samen met de wijze waarop het bestuur van het gilde de groep reguleert, met de *caerte* in de hand, maar ook met een blik op de veranderende maatschappelijke omstandigheden.

5.2 Gildeaangelegenheden - familie-aangelegenheden

*“De trouwdag is daar; bruid en bruidegom zijn al in de Kerk. Heel het dorp staat te wachten aan de kerkdeur, en de dorps-gilde staat er ook – de gilde met trom, klarinet en viool, met vaandel en wimpel. De stalen spies van den Hoofdman schittert als een ster in de lucht, en de twintig schilden die de Koning om zijn hals draagt, blinken als de zon. Ja, en ’t is ook louter zilver wat de Koning om zijne schouders hangt. De plechtigheid is afgelopen. Daar is de bruid! De Gildebroeders lossen hunne geweren, dat de toren der kerk en zelfs de huizen daar ginds van daveren. De houten trom bromd de knallende geweren achterna – de viool en de klarinet spelen het oude Wilhelmus van Nassauwen en voor de kerkdeur draait de vaandrig zijn groot vierkant vaandel boven zijn hoofd, om zijn midden, om zijne beenen.”*²⁶⁹

Het huwelijk was een belangrijke familieaangelegenheid, waar het gilde vaak bij betrokken werd. Uit de bovenstaande beschrijving van de negentiende-eeuwse auteur Jan Renier Snieders wordt duidelijk dat een bruiloft een gemeenschapsaangelegenheid was, het hele dorp liep ervoor uit. Het gilde betoonde daarbij zijn eer aan het bruidspaar. Het gilde was niet alleen betrokken bij dit soort huwelijken, uit hoofdstuk 4 bleek al dat het zelf functioneerde als huwelijksmarkt. En uiteraard, als er binnen het gilde werd getrouwd, waren de gildebroeders belangrijke gasten op het huwelijk. Huwelijken boden plaats voor uitwisseling van diverse kapitaalsoorten.²⁷⁰ De meeste *caerten* hadden bepalingen over de gebruiken en verplichtingen van de bruidegom aan het gilde. Door zijn huwelijk werd het familiale netwerk van een gildebroeder groter dan daarvoor en verwierf hij een hechtere plaats binnen het gilde en binnen de gemeenschap. Dat bracht voordelen met zich mee.

De verschuiving van het corporatistisch denken naar individueel denken in de tweede helft van de achttiende eeuw zorgde ervoor dat men steeds meer als zelfstandig individu bewuste keuzes ging maken met betrekking tot de vraag waartoe men wilde behoren.²⁷¹ Het gezinsleven werd steeds belangrijker en de familiebanden werden van grotere betekenis ten opzichte van andere sociale (ver)banden.²⁷² Groepscultuur en het gezin werden steeds nauwer met elkaar verweven. De vaders en schoonvaders speelden daarin een belangrijke rol. De kapitaalsoorten werden overgedragen in de vorm van normen en waarden, morele discipline en tradities en cultureel kapitaal. Naast de overdracht van vader op zoon van morele waarden en gezinstradities werden deze ook gedeeld met de groep, in ons geval het gilde. Allerlei familieaangelegenheden werden groepsaangelegenheden en de sociale vaardigheden en het cultureel kapitaal, verkregen door opvoeding, werden binnen het gilde omgezet in sociabiliteit en sociaal kapitaal.

Maar dat niet alleen. Zoals uit hoofdstuk 4 al bleek, bepaalde verwantschap in grote mate de omgang binnen het gilde en de mate waarin gilde- en familietradities werden voortgezet en behouden.

Door het gilde te laten delen in belangrijke familieaangelegenheden als het huwelijk werd de band met het gilde verstevigd en werd er ook een positie binnen het gilde verworven. Gedurende de twintigste eeuw werd het huwelijk binnen de ‘gildefamilie’ echter een steeds minder voorkomende aangelegenheid, zo schreef ook de deken van het Sint-Barbaragilde Vught bij zijn oproep aan de broeders van het gilde naar het huwelijk van een gildebroeder met een dochter van een gildebroeder te komen: “De hoogheid verwacht van alle Gildenbroeders dat zij bij een dergelijk zeldzame gebeurtenis in ons gilde persoonlijk aanwezig zullen zijn en natuurlijk in volledig tenue.”²⁷³

De rol van de familie en het gezin tijdens de gildedagen lijkt iets wat door de eeuwen heen onveranderd bleef. Het gezin was al welkom geweest op de gelegenheden waarbij het gilde naar buiten trad, maar werd nu ook bij de meer intieme bijeenkomsten ontvangen. Vanaf de achttiende eeuw werden de naaste familieleden van de gildebroeders steeds meer bij festiviteiten betrokken. Zij mochten delen in het ‘gildegevoel’. De wijze waarop voor het gilde het gezinsleven aan het einde van de achttiende en in de loop van de negentiende eeuw steeds belangrijker werd, zien we aan de vele bepalingen die er worden gesteld met betrekking tot kinderen en vrouwen. Voor de dames en kinderen moest ook betaald worden, en iedereen moest daaraan bijdragen. De dames en kinderen leverden vaak wel diensten aan het gilde, maar dat was niet altijd in evenwicht. In 1840 werd bij het Sint-Dionysiusgilde besloten dat er ‘ten eeuwigen daagen’ geen kinderen meer op de teerdagen mochten komen.²⁷⁴ Wat er precies voorgevallen is, is ons helaas niet bekend. Met het betrekken van de familieleden bij het gilde werd het interne netwerk vergroot, maar dit drukte ook op de onderlinge wederkerigheidverhoudingen.

Gezelligheid op de teerdag. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Niet alleen waren familieaangelegenheden reden voor het gilde om bijeen te komen, de bijeenkomsten van het schuttersgilde waren ook vaak familieaangelegenheden. Financiële verplichtingen als trouwgeld en doodschuld geven dit ook al aan. Het gilde was betrokken bij huwelijken en zeer zeker bij begrafenissen, maar in heel wat gilden had men ook een gebruik genaamd 'kindje kijken'. Het hele gilde ging dan op kraamvisite waarbij er rijkelijk borrels geschonken werden. Bij het Sint-Jorisgilde te Rijsbergen was het bijvoorbeeld gebruikelijk dat men ieder jaar op de dinsdag tijdens de kermis op bezoek ging bij één van de gildebroeders die dat jaar een kind had gekregen. Dat dit een belangrijk sociaal gebeuren was, blijkt uit de originele oplossing die het gilde bedacht toen er in 1979 geen kind onder de gildebroeders werd geboren. Het jaarverslag meldt: "Nu gaan we terug naar het kintjes kijken dinsdag met de kermis. Daar er in het jaar geen kintje geboren was bij de schutters werd er besloten bij de hoofdman C. Pellens de dierentuin te gaan bekijken. Het was goed weer dus werd er een menig pilsje gedronken."²⁷⁵ Het was niet ongebruikelijk dat het schuttersgilde een rol in de doopceremonie toegewezen kreeg. Immers, vaak waren gildebroeders ook doopgetuigen, waardoor er verwantschapsrelaties ontstonden. Zeker in de bloedgilden (gilden waar alleen mensen uit de zelfde familie lid mochten worden) was de komst van een nieuw gildelid in spé een aangelegenheid die uitgebreid gevierd diende te worden.

De teerdagen waren overdag vooral een mannenaangelegenheid, maar aan het eind van de middag of tegen de avond voegden de gezinnen zich bij het gezelschap. Bij het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen ging het in het midden van de twintigste eeuw als volgt:

"Sint Joris heeft weer geteerd, het was een gezellig feest, en het ging allemaal zo gesmeerd, zoals een schoenmaker op zijn leest.

Het begon met het ter kerke gaan, dat doen wij traditie getrouw, daar blijven wij niet bij stille staan, is tevens een gedachtenis aan rouw.

Na de mis een klein gesprek, met koffietafel daarbij, belegt met ham of spek, en daar zaten we dan zij aan zij.

De dag werd doorgebracht met lach en spel, een biertje en een borrel, maar wij deden dat niet fel, wij namen ze langzaam op de korrel.

En voor dat wij het dachten, was de avond reeds gevallen, de tijd dat we de dames verwachtten, en dat zou de heren wel bevallen.

Daarna een avondmaal, kip of bief, dat viel ook al in de smaak, vooral de dames waren enthousiast en lief, voor een goede sfeer is dat de taak.

Daarna muziek en dans, een vriendenkring in goede sfeer, dan is ook de grootste kans, dat ge trekken kunt van leer.

We waren allen een, zo als het ook behoort, er werd niet getrapt op de teen, dat heeft ons allen bekoort.

Het muziek was in een woord af, de bakken waren goed, neen het was geen kaf, en dat geeft de dansers moed.

Maar het borreltje en het biertje, hielp ook mee aan de pret, daarom was het wel eens een sliertje, dat op de vloer werd gezet.

Ja vrienden van elkaar, is het voornaamste van de club, dan maak je gemakkelijker een gebaar, van hup-hup-hup.

Als er weer een teerdag is, gaat dan met dansen door, ik zeg je het is zeker een gewis, wij zitten op het goede spoor.

Het schieten is wel het voornaamste doel, dat zullen onze leden niet vergeten, houdt, dank zij dit, uw hersens koel, en u kunt zich met allen meten."²⁷⁶

De manier van vermaak op teerdagen veranderde wél in de loop der tijd van maaltijden naar dansavonden en ten slotte (nostalgische) spelletjesavonden. Een mooi voorbeeld van het samengaan van gezelligheid en het nut voor het gilde blijkt uit een oproep van het Sint-Barbaragilde aan zijn leden in 1962. Een eerder samenkomen bleek erg goed te zijn geweest voor het spekken van de gildekas. "Op haar verzoek organiseren wij weer zo'n samenzijn, zij het dan iets groter van opzet. Het zal een avond worden vol verrassingen, schieten, sjoelbakken, barakken, prachtige prijzen, veel eenden en wat dies meer zij. Gildenbroeders, zorgt allen vrijdagavond 19 oktober a.s. met Uwe dames, familieleden e.a. aanwezig te zijn om 20.30 in Café Maurickzicht. De gezelligheid kan dan weer eens hoogtij vieren en het gilde St.Barbara kan er wel bij varen."²⁷⁷ Hoe meer zielen, hoe meer vreugd, hoe meer inkomsten. Tegenwoordig is het eenvoudig samenzijn met maaltijd en drankjes weer populair.

De betrouwbaarheid van het gilde en het vertrouwen in het gilde, zowel in- als extern, werd veiliggesteld door juist het gebruik van de verwantschapsrelatie ten opzichte van de buitenwereld en het vieren van familieaangelegenheden binnen het gilde. Binnen het gilde bepaalde men wie welke plaats ging bekleden en dat werd bepaald op basis van familienaam, reputatie, status, inzet, maar zeker (met name in de laatste helft van de twintigste eeuw) de mate van beschikbaarheid. Zoals in veel vrijwillige verenigingen nam de actieve bijdrage van de jongere generatie af en werden de

267 Schröder, *Klokken voor Sint Sebastiaan*, 47.

268 Zie hiervoor ook: Zijdeveld, *The Institutional Imperative*, 33-42.

269 Snieders, *De meesterknecht*, 188.

270 Dumolyn, 'Investeren in sociaal kapitaal', 437.

271 Kloek & Mijnhardt, 1800.

272 De Zwaan, ed., *Familie, huwelijk en gezin*; Haks, *Huwelijk en gezin*.

273 PABSV, 1949/1971-1969, 12-7-1969.

274 Ibidem, 280-1, 28-7-1840.

275 PAJR, Boek 3 1979-2002, Jaarverslag 1979, 20-1-1980.

276 RAWB, Rijsbergen, Joris, 1313-11, Lied teerdag C. van der Heijden, zj.

277 PABSV, 1949/1971-1962, 11-10-1962.

meeste vacante functies verdeeld over de oudgedienden.²⁷⁸ Competentie van bijvoorbeeld de dekens in de zeventiende en achttiende eeuw werd minder van belang geacht. De identiteit van het gilde als groep (in het kader van verwantschap) uitte zich in het naar voren schuiven van bepaalde families, in het vereren van goede families en in het aanstellen en verbinden van belangrijke families binnen de gemeenschap aan het gilde (zie paragraaf 5.5-6).

Door *rites de passages* te verbinden aan het gildeleven verbonden men het familieleven aan het gilde en zorgde daardoor ook voor groepsbinding en cohesie binnen het gilde. Voor veel zonen van gildebroeders was het lidmaatschap van het gilde een markering van de volwassenheid. Waarden en normen die binnen de familie golden werden vanaf dat moment ook gedeeld met de groep. Legitimatie van het bestaan van het gilde was er echter niet alleen op basis van de verwantschap, hoewel men het voortbestaan vaak wel probeerde te legitimeren op basis van genealogieën. Verschillende van de onderzochte

gilden uit dit onderzoek hadden al delen van genealogieën van gildeleden klaarliggen, klaar voor gebruik voor het beschrijven van de geschiedenis van het gilde.²⁷⁹ Hieruit blijkt ook dat juist de persoonlijke inbreng van gildeleden van belang was voor de het reilen en zeilen binnen het gilde, en dat dat ook steeds meer van belang geacht wordt.

Het intreden, de bestuursvorming en de familieaangelegenheden: het zijn allemaal groepsprocessen en ondanks de verwantschapsbanden loopt het groepsproces met verkrijging van sociaal kapitaal en het bevorderen van de sociabiliteit, evenals processen van in- en uitsluiting als een rode draad door de werking van het gilde en door de eeuwen heen. Men legitimeerde het samenzijn niet alleen als groep verwanten en daarmee als vertegenwoordigers van de gemeenschap, als familie en daarmee als een betrouwbaar netwerk maar ook als broederschap, een groep mensen die samen bepaalde normen en waarden onderhield en daarmee zijn positie vastlegde.

Samen genieten, maar ook samen discussiëren over lief en leed en de toekomst.²⁸⁰

Naar aanleiding van de vraag 'Hoe werd u lid van het gilde?', werd door één op de negen gildebroeders de vriendenkring aangewezen. Voorbeelden van antwoorden waren: "Via mijn vriendenkring"; "Door een vriend die er ook bij was"; "Via vrienden die al gildebroeder waren" en "Via vrienden en kennissen." Veel gildebroeders waren dus al vrienden voordat ze toetraden tot het gilde. Zo vertelde een gildebroeder van het Sint-Jorisgilde uit Gemert: "Een vriend van mij was al bij het gilde. Ik had het gevoel van: daar wil ik ook bijhoren!"

Een gildebroeder uit Hooge Mierde noemde het samenzijn als de taak van het hedendaagse gilde. Hij kwam via vrienden bij het gilde en zij gaven hem het goede gevoel over het gilde. Zij deelden met hem dezelfde waarden en normen en daar was hij naar op zoek. Door het gidelidmaatschap kreeg hij echter een bredere kijk op de omgeving. Als voordelen van het lidmaatschap

noemde hij dan ook: "De kennis met andere gildebroeders, dus andere praat en andere gedachten. Iedereen kan zichzelf zijn."

Ook gildebroeders die familie in het gilde hadden, gaven vaak aan dat het toch vooral vrienden en kennissen waren die hen over de drempel hadden getrokken. Het gegeven dat er ook zelfverkozen relaties actief zijn binnen het gilde, maakte het besluit om toe te treden gemakkelijker. Zeker bij de jongeren speelde dit een grote rol. Zo antwoordde een jong gildebroedertje uit Heeswijk: "Mijn vriendjes en papa zijn er ook bij. We deden met de kinderen al altijd leuke dingen samen."

Het 'jezelf kunnen zijn' wordt vaak gezien als de basis van een ware vriendschap. Het delen van dezelfde ideeën, normen en waarden zijn daarvoor vaak noodzakelijk. Een al eerder geciteerde gildebroeder uit Tilburg gaf dit als volgt

aan: "Het contact met gelijkgestemden is voor mij belangrijk, bezinning en uitwisseling van ideeën en kennis." Een andere gildebroeder noemde: "De geregelde ontmoeting met mensen, die er zijn, die iets betekenen, die belangwekkend zijn, een ware weldaad." Veel gildebroeders werden dus onder invloed van vrienden lid, maar werden ook lid juist om deze vriendschap. Twaalf procent van de gildebroeders gaf aan lid te zijn geworden om de vriendschap en intensieve sociale contacten. Op de vraag of zij misschien konden aangeven waarom anderen lid werden van het gilde, antwoordde zestien procent dat anderen gemotiveerd werden door vrienden of de vriendschap. Geestverwantschap is dus een veelgenoemde reden om lid te worden van het gilde. Gelijkgestemdheid, wederzijdse genegenheid, solidariteit en verwantschappen, maar ook de ontmoetingen binnen het gilde creëerden een verbond van broeders.

Theo Verschueren, de archivaris van het Sint-Catharinagilde Eindhoven.
(Foto: Jos Jansen)

5.3 De deugd van broederschap

*“Groot en beroemd en hoog in aanzien moet het gilde van St. Sebastiaan wel steeds geweest zijn, want toen in 1798, tijdens de Groote Fransche Revolutie, alle gilden werden opgeheven, en alle archieven en stukken en bezittingen bij de gemeentebesturen moesten worden ingeleverd, toen gebeurde in Oudenbosch niets daarvan, want zoo goed als alle raadsleden waren gildebroeders, die er niets voor voelden hun eigen geliefde gilde om hals te brengen, en daarom hielden ze zich doof en blind en argeloos.”*²⁷⁸

Ongehoorzaamheid als een deugd! Binnen de schuttersgilden werden deugden en ondeugden gereguleerd. Het gilde functioneerde als een minimaatschappij, hetzelfde ingericht als de lokale maatschappij met zijn schout en schepenen. Daarnaast symboliseerde het gilde de (gevoels)gemeenschap. Dit straalde af op de leden. De gilden verbonden zichzelf met episoden uit het lokale verleden en zochten in de geschiedenis naar momenten

waarop het gilde strijdvaardig en zelfs heldhaftig was geweest. Bestuursvorming, interne hiërarchie, rituelen en omgang met andere groeperingen en het verleden zorgden allemaal voor een bepaalde binding aan het gilde. Deze binding werd versterkt door wederkerigheid. Deze paragraaf gaat in op wat de gildeleden bond aan het gilde en op de wijze waarop sociabiliteit en het sociale proces intern werden gereguleerd.

De drie belangrijkste elementen van sociaal kapitaal zijn netwerken, vertrouwen en wederkerigheid. Deze werden niet alleen verkregen door familierelaties, maar ook door minder vastomlijnde verschijnselen als broederschap, traditie, en eer en prestige. Met behulp van het theoretische begrip sociabiliteit en de sociaal-kapitaaltheorie van Bourdieu proberen we de sociale constructie van de schuttersgilden te ontleden. Als leidraad dienen de bovengenoemde vier factoren die telkens terugkomen in de geschiedenis van de schuttersgilden. We hebben verwantschap als een belangrijke motivatie voor de individuele gildebroeders om toe te treden tot een gilde uitgebreid besproken in hoofdstuk 4. Broederschap, traditie, en eer en prestige zijn de overige constante factoren, die niettemin telkens veranderen qua betekenis en lading. Deze factoren speelden een rol bij de beslissing van individuen om lid te worden van een schuttersgilde, maar ook bij de interne regulering van het gilde, waar zij als bindende factoren werden beschouwd. We kunnen hierbij, in tegenstelling tot verwantschap, geen directe of indirecte invloed meten, maar we kunnen wel kijken naar de identiteitsverschaffende functie van deze factoren.

5.3-1 Het bestuur

“Wij zijn allen broeders” en “Vrijheid, gelijkheid, broederschap” zijn kreten die regelmatig door de gildebroeders worden geslaakt. Een schuttersgilde moest echter wel bestuurd worden, door een gildebestuur dat kon besluiten over toelating, traditie en activiteiten, over regels en strafmaten. Het gilde functioneerde slechts goed met een sterk bestuur. Hierdoor ontstond wel een hiërarchie binnen de groep, die de bovenstaande kreten lijkt tegen te spreken. Ongelijkheid in een broederschap lijkt tegenstrijdig maar was juist van belang voor het functioneren van de groep. Ongelijkheid dient namelijk in veel gevallen als basisvoorwaarde voor de effectiviteit van verbondenheid. Hiërarchie had een functie en is het gevolg van status: “In kleine, stabiele en door persoonlijke relaties gekenmerkte sociale structuren worden de machtsverhoudingen veelal geaccepteerd”, aldus Deichsel.²⁸² Eer, schande en reputatie waren ook de voornaamste ordenende principes bij het vast-

278 Knulst & Van Eijck, ‘Old soldiers never die’.

279 Bijvoorbeeld het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven en het Cloveniersgilde uit Grave.

280 Citaat enquête Sint-Jorisgilde Hooge Mierde.

281 PASO, witte klapper, concept uitnodiging 400-jarig bestaan, 1-1930.

282 Deichsel, *Sociologie*, 212.

(Foto: Piet den Blanken)

stellen van de onderlinge rangorde binnen de socialistische arbeidersbeweging.²⁸³ Op basis van die principes werd ook bij de schuttersgilden het bestuur aangewezen of gekozen.

Bestuursleden uit Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

Het bestuur van het schuttergilde heette en heet bij de meeste gilden de overheid. Ieder gilde had als voorzitter een hoofdman, die soms ook kapitein of hopman werd genoemd. De samenstelling van het bestuur was in het algemeen als volgt: de hoofdman, een aantal deken en de koning. Het aantal deken en hun taken verschilden per gilde. Minstens twee deken bekleedden echter taken die vergeleken kunnen worden met het secretaris- en penningmeesterschap van een vereniging. Zij werden meestal deken-schrijver genoemd. De penningmeester kreeg ook wel eens de titel deken-schatbewaarder. Hij was niet alleen verantwoordelijk voor de kas, maar ook voor de attributen van het gilde. De *caerte* van het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen schreef het volgende voor: “In de schutterij zullen een hoofdman en twee deken zijn, een koning en twee oudermannen, die volkomen macht en bevel hebben over alle gildebroeders.”²⁸⁴ De gilden in Rijsbergen hadden ook nog oudermannen in het bestuur. In Eindhoven maakte ook de vaandrig deel uit van het bestuur van de beide gilden. Bij het Sint-Jorisgilde in Hooge Mierde had men vier deken, waarvan de “eerste deken” als vicevoorzitter fungeerde. In Oudenbosch kende men naast de deken-rentmeester ook een schatbewaarder. De overheid van de gilden in Gemert kende een

luitenant. De functie van de luitenant is echter niet duidelijk; waarschijnlijk was het een soort vice-voorzitter, maar hij kan ook een uitvoerende taak hebben gehad, zoals de adjudanten te Raamsdonk. Daar bestond de 'directie' van het gilde van Sint-Bavo uit maar liefst tien personen, te weten: een hoofdman, een substituut-hoofdman, een koning, twee dekens, een vaandrager, een secretaris, een substituut-secretaris en twee adjudanten. De dekens, een jonge en een oude, waren verantwoordelijk voor de financiën, de secretaris voor de notulen en het archief. Over de adjudanten werd in de *caerte* gesteld: "De Adjudanten zullen de orders van den Hoofdman gegeven, doen ten uitvoer brengen, en wel bijzonder in het op en aftrekken van het Gild, als namentlijk in het visiteren van geweeren, het reguleeren bij het schieten van den vogel (...)"²⁸⁵ De adjudanten mochten ook gildebroeders die in gebreke bleven beboeten. De overheid van het gilde was dus ingericht als een soort micromaatschappij, met schout en schepenen. Oudermannen fungeerden vaak als een soort vroedschap, een raad. In 1816 besloot het Sint-Dionysiusgilde te Tilburg dat men twee oudermannen moest aanstellen "zodat de kaart en resolutien beter bekend worden."²⁸⁶ De benamingen van de bestuurders van de gilden zijn door de eeuwen vrijwel gelijk gebleven. Hun functie, taken en aanzien waren echter aan veranderingen onderhevig.

De reglementen schreven voor dat alle bestuursleden met meerderheid van stemmen gekozen moesten worden. Gildebroeders konden zich verkiesbaar stellen, maar ook gekozen worden. Soms werd men benoemd zonder dat men daar zelf een keuze in had. Het was niet eervol om een aangeboden functie te weigeren. Bij de gilden in Gemert kon iemand die geen deken wenste te worden, zich 'onderaajtoffere'. Dat kostte geld en men moest op een briefje aangeven dat men de functie niet wilde. Volgens overlevering werd dan het gedichtje: "Niet uit haat of nijd, maar uit eigen Libertijd" gebruikt. Er werden per dekenverkiezing vier namen voorgedragen. Soms werden de kandidaten gepolst, maar niet altijd.²⁸⁷ Het maken van zo'n briefje kon dus wat zeggen over de positie die een jongeman dacht te hebben. Hij dacht immers van tevoren dat hij populair genoeg was en waardig genoeg werd bevonden voor het dekenschap. Het weigeren van de functie als men eenmaal verkozen was, werd als een schande gezien.

Ook het koningschap kon in principe niet geweigerd worden. Omdat het koningschap echter heel kostbaar was, voerden sommige gilden een afkoopsom in. De persoon die de vogel afschoot, kon dan ter plekke beslissen of hij het koningschap wel of niet wenste te aanvaarden. Een andere mogelijkheid was een vooraankondiging. Tijdens zo'n vooraankondiging mochten de gildebroeders aangeven of ze wel of niet voor het

Jos van Rooij, koning van het Sint-Catharinagilde Vught in 1976.
(Foto: Sint-Catharinagilde Vught)

Een koning uit Oostelbeers. (Foto: De Gilde viert)

283 Bos, 'Verborgene motieven', 530-531.

284 Delahaye, *De gilden*, 13.

285 PABAVOR, Reglement 1842, 3.

286 PADT, *Comparities 1815-1835*, Boek A, 1816.

287 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 101-102.

koningschap in aanmerking wilden komen. Het koningschap werd echter in de meeste gevallen door het lot bepaald. Voor de andere functies werd men gekozen op basis van persoonlijke status, zowel binnen als buiten het gilde. Die status verkreeg men door sociaal aanzien in de gemeenschap, door beroep of reputatie, door langdurige familietraditie of juist door geestelijke verwantschap met (delen van) de groep. Sociaal aanzien en geestelijke verwantschap waren, zoals we al eerder zagen, vaak met elkaar verbonden. Inzet en trouw werden echter ook vaak met bestuursfuncties beloond. De verschillende vormen van verwantschap bewerkstelligden sociaal kapitaal in de vorm van eer en prestige.

De deken van het gilde hadden een verantwoordelijke taak en zeker in de zeventiende en achttiende eeuw stond de functie van deken in hoog aanzien. Men moest immers kunnen rekenen en schrijven om de functie naar behoren te kunnen vervullen. Een deken werd meestal niet voor het leven benoemd, maar over het algemeen voor één tot twee jaar. Vaak schoof men van de functie van tweede deken door naar eerste deken. Zo controleerde men de boeken en kon men de rekeningen en de kennis betreffende lopende zaken overdragen. Consequentie van deze constructie, waarbij de functie van deken rouleerde, was echter wel dat er ook heren een taak gingen vervullen die ze niet aankonden, waarmee andere gildebroeders dan belast werden. We doelen hiermee op dekenen die niet konden lezen en schrijven. Veel dekenen tekenden de jaarrekeningen met een kruisje: “verklarende niet te kunne schrijven.”

De huidige dekenen vervullen taken als de verzorging van het archief, als de secretaris van het gilde, als penningmeester en als contactpersoon met de buitenwereld. Omdat zij de leden oproepen tot vergadering, schieten en uittrekken en het gilde ook op de hoogte houden van de activiteiten en ontwikkelingen in ‘gildeland’, kunnen ze gezien worden als een bindend element binnen zowel het bestuur van het gilde als het gilde zelf. De functie van deken was en is er één met een flink aantal taken. Met andere woorden: dekenen zijn kostte veel tijd en moeite en was niet voor iedereen een erebaan. Andere functies binnen het gilde waren dit wel en we zien dan ook nauwe familierelaties en terugkerende familienamen bij vrijwel alle bestuursfuncties, behalve bij de dekenen. Zeker bij de roulatiesystemen kwam iedereen in aanmerking die waardig en te vertrouwen werd bevonden.

De hoofdman was en is naast de koning het visitekaartje van het gilde. Tijdens het optrekken van het gilde liep hij voorop en ook bij de representatie van het gilde stond hij met de koning vooraan. Indien er contacten onderhouden moesten worden met de overheden, was de hoofdman de aangewezen persoon. Aan de functie van hoofdman was veel status verbonden. Deze werd niet enkel ontleend aan een eventuele familienaam, maar

De hoofdman van het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk. (Foto: Piet den Blanken)

ook aan het netwerk van de betreffende gildebroeder. Zo werd bij het Sint-Jorisgilde te Rijsbergen in 1937 Jos van Oirschot tot hoofdman verkozen. Jos was van oorsprong geen Rijsberger, hij kwam pas in 1920 in het dorp wonen. Wel bouwde hij toen meteen een uitgebreid sociaal netwerk op en werd in 1923 lid van het gilde. Bij zijn aanstelling: “Verzekert (hij) dat hij ondanks zijn toch al drukke werkzaamheden aan sociale plaatselijke verenigingen en aan zijn functie verbonden, de belangen van het Sint-Jorisgilde trouw zal behartigen.”²⁸⁸ De contacten die hij onderhield met overheden en andere sociale instellingen waren voor het gilde dus een belangrijke reden om hem tot hoofdman te benoemen. De macht, het belang en de taak van de hoofdman werden ook beschreven in het boek *De Meesterknecht* van Jan Renier Snieders uit 1858. Hij beschreef hierin het volgende gesprek:

- ‘t Zal anders dit jaar een zonderlinge kermis zijn, meent de molenaar, die zijn klanten aan den praet zoekt te houden.
- Een zonderlinge kermis? Vraagt iemand.

- Wel ja, zegt een derde; wat is kermis nu zonder gilde?
- De gilde blijft toch altijd de gilde.
- En wat beteekent een gilde zonder hoofdman?
- Och ja, heb ik niet gehoord, dat Daniel Heyman, de Hoofdman, ziek is?
- Sedert een heelen tijd, en misschien in weken niet bekwaam om een voet van huis te gaan.
En kan de gilde niet optrekken, en feest houden, zonder hoofdman?
- Neen, de hoofdman moet er bij zijn.
- Kan een der dekens niet in zijne plaats optreden?
- Ja, maar in dat geval beveelt de Kaart dat op zijne beurt de dekens vervangen wordt.
- Dat is dan wederom dezelfde moeilijkheid.
- Maar de Kaart geeft aan de hoofdlui de macht een der voornaamste gildebroers uit te kiezen, die dan in de plaats van den Hoofdman optreedt.
- Dat zou dan een welgezeten boer moeten wezen, die reeds deel maakt van de gilde?
- Ja, een welgezeten boer of een gildebroeder, die als een der voornaamste uit het dorp kan beschouwd worden.²⁸⁹

In het verhaal wist de meesterknecht van arme komaf met dreigen en vleien de hoofdman en de dekens over te halen hem als plaatsvervanger voor de hoofdman aan te wijzen. Het feit dat alle dekens wel iets huurden of afhankelijk waren van het landgoed van de hoofdman, dat de meesterknecht beheerde, maakte deze zaak gemakkelijker. In de roman van Snieders stemt de hoofdman uiteindelijk toe en beschrijft dan de karaktereigenschappen die een hoofdman dient te bezitten. Hij zegt: “Nu, Rig, ’t is mij wel: ga dan in mijne plaats; doe alles, zooals ik dat deed, met waardigheid, en wees toegevend en vriendschappelijk jegens allen.”²⁹⁰ Rig bezat deze eigenschappen echter niet en dwong hierdoor ook geen respect af. Zowel het gilde als de dorpsgemeenschap keerde zich tegen hem. De taak van de hoofdman was een waardige en eerbiedwaardige, maar duidelijk is ook dat de hoofdman een duidelijke en goede relatie met de overige gildebroeders moest hebben en onderhouden. Zonder hoofdman had het gilde geen leiding en mocht het dus niet naar buiten treden. Het vervangen van de hoofdman door één van de dekens was een algemeen gebruik. Het fragment uit het boek van Snieders geeft echter ook aan dat het bestuur van het gilde voornamelijk bestond uit “welgestelden” of “voornamen”. Van de zeventiende tot en met de negentiende eeuw was dit inderdaad het geval. Een gildebroeder had status nodig om verkiesbaar gesteld en verkozen te worden. Hij moest invloed buiten het gilde, maar in ieder geval binnen het gilde hebben. De vertrouwensrelatie was belangrijk. De hoofdman van het schuttersgilde was ook vaak lid van een

familie die al generaties lang in het gilde zat. Men wist wat men kon verwachten van een lid van een gevestigde familie. Op basis van de familienaam en de status die daaraan werd verbonden, werd een hoofdman meestal unaniem verkozen of zelfs aangewezen. Het was een erefunctie die men moeilijk weigeren kon.

Over het algemeen was er ook maar één echte kandidaat voor de functie. Zeker als het ging om de opvolging van de vader op de zoon in het hoofdmanschap was de gehouden stemming vaak een farce. Het hoofdmanschap werd namelijk vaak van vader op zoon overgedragen. Vrijwel ieder onderzocht gilde kende wat het hoofdmanschap betreft ten minste één opvolging van vader op zoon. Bij het Sint-Sebastiaansgilde te Lage Mierde werd in 1848 “Simon Verhagen met meerderheid van stemmen als hooftman aangesteld ... Door het overlijden van mijn’ vaader B. Verhagen.” De familie Verhagen was een bekende Mierdse familie met een uitgebreid netwerk. De vader en grootvader van Simon waren bijvoorbeeld ook lid van het Ambrosiusgilde. Het Sint-Jorisgilde te Hooge Mierde had van 1838 tot 1974 maar liefst vijf hoofdmannen uit dezelfde ‘Martensdynastie’. Ook aanverwante familie speelde een belangrijke rol. De hoofdmannen Christ Verhagen (rond 1895) en Jan Meulenbroeks (1909) stamden beide af van hoofdman Adriaan Martens (1838). Beiden droegen zij hun hoofdmanschap op een gegeven moment over, Christ op zijn schoonzoon Sjekke van Gisbergen (1929) en Jan op zijn schoonzoon Willem Luyten (1937).²⁹¹

Pas aan het einde van de twintigste eeuw stelden zich vaker meer gildebroeders kandidaat voor de functie van hoofdman. De verkiezingen kregen een iets grimmiger verloop, wat de broederschap niet altijd ten goede kwam. Hoofdmankverkiezingen konden het gilde wel eens in twee kampen verdelen. Vaak had dat betrekking op de competenties van de kandidaten. Niet zelden stond een man met een bekende familienaam tegenover een gildebroeder die al jaren het gilde trouw diende en veel uitzonderlijke prestaties leverde. Het was echter niet voor niets dat men bij het vergeven van bestuursfuncties de familienaam als belangrijk argument gebruikte. Ten eerste trok het bestuurslid nieuwe leden uit zijn eigen familie aan, wat de status van het gilde ten goede kwam. En in de tweede plaats was het voor het gilde belangrijk om er enigszins zeker van te zijn dat de bestuursfunctie voor langere tijd werd vervuld.

Een gildebroeder met een familienaam die al generaties lang in het gilde voorkwam, werd geacht minder snel op te stappen. Dit kwam de betrouwbaarheid van het gilde, ook ten opzichte

288 RAWB, Rijsbergen, Joris, 1313-2, Ledenvergadering 13-07-1937.

289 Snieders, *De meesterknecht*, 47-48.

290 Ibidem, 49.

291 Van Gisbergen, *De cruysboghe*, p.74.

van de buitenwereld, weer ten goede. Niet voor niets werden er vaak grote jubileafeesten georganiseerd voor gildebroeders die lang bij het gilde zaten. Een bijzonder voorbeeld zijn de feestelijkheden in verband met de opening van de nieuwe schutsbaan en het zeventigjarig jubileum van Hendrikus Roks van het Sint-Bavogilde Rijsbergen in 1946. Het gilde marcheerde af naar de woning van de jubilaris: "Heintje wordt hier aangetroffen in een vroolijke stemming en welgemoed trippeld hij naar de gereedstaande auto van de over-deken welke hem, voorafgegaan door de Gilde met vlag, wimpel en muziek, naar de Gilde-Kamer rijdt. Hier aangekomen huppelt Heintje, zijn 90 levensjaren ten spijt, vrolijk op de maat der muziek de Gilde-kamer binnen." Hij werd tevens gehuldigd als de oudste inwoner van Rijsbergen. Hij mag de schietbaan openen en de eerste drie schoten lossen, waarvan hij er nog één raakt ook.²⁹²

Hoewel de samenstelling van het gilde als organisatie waarbij familiebanden een belangrijke rol spelen, weerspiegeld werd in de samenstelling van het bestuur, bleek dat er door nauwe banden tussen bestuursleden vaak onoverkomelijke problemen ontstonden. Bij menig gilde werd op vragen van gildebroeders over besluiten, gewoonten of tradities door het bestuur commentaar gegeven in de trant van: "Omdat wij dit hebben besloten." Bij het verdelen van de minder intensieve klussen werden familieleden voorgetrokken en ook bij het vergeven van klussen die ten gunste en op kosten van het gilde gedaan moesten worden, werden familieleden begunstigd. Dit kwam voor bij klussen als reparaties, het opzetten van de schutsboom, maar ook bij de landbewerking en de verdeling van de opbrengsten. Om dit soort praktijken te voorkomen werd bij het Sint-Jorisgilde uit Gemert in 1925 besloten dat "Geen der dekens of hoofdmannen, noch de vaandeldrager zal nader dan in den tweeden graad van bloedverwantschap mogen bestaan."²⁹³ Ook bij het Sint-Sebastiaansgilde te Lage Mierde mocht tussen de leden van de overheid (het bestuur) geen bloedverwantschap bestaan in eerste of tweede graad.²⁹⁴

Uit de archieven van de onderzochte gilden van de afgelopen twintig jaar spreekt een ongerustheid over de animo van gildebroeders om bestuurslid te worden. Veel gildebroeders waren ook nog lid van andere verenigingen en de invulling van de vrije tijd is het laatste decennium op aanzienlijke wijze veranderd. Vooral voor de oudere gildebroeders was het bijvoorbeeld veelvuldig op vakantie gaan een struikelblok bij het uitoefenen van een bestuursfunctie. Voor de jeugdige generatie is het gebrek aan tijd en voor de oudere gildebroeders het gebrek aan ervaring van de jeugd een dilemma. Bij het Sint-Bavogilde in Rijsbergen werd dit in 2000 aan de kaak gesteld tijdens een bestuursvergadering. "Waarom zijn er zoveel

weigeringen om deken te worden? Dit is een gegeven, het is niet anders. Men kan niet gedwongen worden om deken te worden, als iemand niet wil dan wordt automatisch de volgende op de lijst gevraagd."²⁹⁵

De samenstelling en de macht van het bestuur worden in de reglementen duidelijk beschreven. Het reglement van het Sint-Bavogilde uit dezelfde plaats stelde het zo: "Niemand zal in het gilde aangenomen en toegelaten worden dan na voorafgaand verzoek en na onderzoek en believen van de overdeken, dekens en oudermannen. De overige leden van het gilde zullen hier geen inspraak hebben."²⁹⁶ Wat het bestuur hiermee eiste was onderdanigheid, respect en beleefdheid. Soms moest de onderdanigheid zelfs letterlijk met een eed van trouw worden beloofd, zoals bij het Sint-Ambrosiusgilde in Lage Mierde, waar in de *caerte* de volgende eed was opgenomen:

"Ik belooven aan mijnen hooftman, dekens en oudermannen, onderdaenigheijt, en dat ik in alle de eer van den h: Ambrosius patroon sal voorstaen, ik beloope regtvaardigheijt in de handelinge der Bien, en dat ik deze voorgestelde caerte ofte regelen in alle haar pointen naar mijn beste vermogen onderhouden sal, en dat ik het welvaaren profyt ende eere van deze gilde sal voorstaan en betragten, ik beloven oock dat ick desen door hooftman ondertekent hebbende mijn condemnneeren of ick quaem te vallen in eenige van de voorschrevene boeten, bij al ofte ik bij gemeyne regte voor wethouderen gecondemneert waare, en voor deselve houde mijn gecondemneert mits dese staan ik toe uyt deselde hooftde vrywilliglyck by weygering van boeten dat ik de boeten aan de gilde voor god en syn heylig sal moeten betaalen en daarnaar door hooftman dekens en oudermans uyt de gilde mogen gejaegt worde sonder pretensie op myn ingebragt bievat (en flambouw)."²⁹⁷

Het bestuur van het gilde werd niet altijd democratisch verkozen. Een plaats binnen het bestuur van een gilde was afhankelijk van de omvang van het sociaal kapitaal dat een bepaalde gildebroeder bezat, en de kapitaelvormen die eruit voortvloeiden. In de vroegste tijden werden leden van het bestuur soms door de overheid aangewezen; vaak was een vertegenwoordiger van de lokale overheid lid van het gildebestuur. Ook economisch kapitaal kon een plaats in het bestuur zekerstellen. Opvallend is dat de bestuursleden vaak de meest draagkrachtigen waren. Het was ook mogelijk dat het hoofdmanschap overging van vader op zoon, op basis van de familienaam en de reputatie van de familie. De deugd van broederschap en de deugdzaamheid van het gezelschap werd door de samenstelling en het handelen van het bestuur gereguleerd. De identiteit van het gilde werd dan ook in eerste instantie door het bestuur bepaald.

Gildebroeders op de jaarlijkse hoofdlidendag. (Foto: A. Grassens)

5.4 Broederschap

*“Ik denk ’t te weten,
waarom ’t hier gô,
dè ’k me fijn vuul, dè ’k hier blijven dè ’k hier stô.*

*Dè komt dur de mensen,
die zijn van goud,
vat al ’t ander, as ik die dan maar behoud.”²⁹⁸*

Gelijkgestemdheid, genegenheid, solidariteit en sociabiliteit creëerden een verbond van broeders. Broederschap was daarvoor voor de gildebroeders meer dan vriendschap. Ook al zijn zij niet altijd de beste vrienden, zoals blijkt uit de verschillende ruzies en discussies die we in de archieven tegenkwamen, de verbondenheid in de broederschap vormde een hechte band tot de dood hen scheidde. De leden van een gilde genoten

een voorrecht, dat buitenstaanders als aantrekkelijk konden zien en voor hen een reden zou kunnen zijn om te willen toetreden. Opgenomen worden in een broederschap vervulde een behoefte en benadrukte dat het lid goed in gezelschap kon verkeren. Aan het einde van de achttiende eeuw en gedurende de negentiende eeuw werd het in gezelschap kunnen verkeren gezien als een maatschappelijke deugd. De vereniging was de ideale omgeving voor het aanleren en praktiseren van die sociale deugd.²⁹⁹ In de twintigste eeuw noemde de Kring Kempenland, de overkoepelende organisatie van alle schuttersgilden in de regio Kempenland, de deugd van broederschap het belangrijkste bindend element in het gilde.³⁰⁰ Uiting geven aan die broederschap was respect opbrengen door aanwezig te zijn op bijeenkomsten, door actief deel te nemen en dat tot op hoge leeftijd vol te houden. Verder was broederschap de aanschaf mogelijk maken van attributen en eretekens, serieus deelnemen aan koningschieten en trouw zijn.

²⁹² RAWB, Rijsbergen, Bavogilde, 1314-5, bestuursvergadering 10-10-1946.

²⁹³ GA Gemert-Bakel, Gemertana 761, reglement 1925.

²⁹⁴ PASLM, Huishoudelijk Reglement, januari 2002, artikel 9.

²⁹⁵ PABR, Klapper allerlei vanaf 1997, vergadering overheid, 14-9-2000.

²⁹⁶ Delahaye, *De gilden*, 68.

²⁹⁷ PAALM, Mededelingen van de Studiecommissie Bruine map 20, kopie afschrift Kaart/ reglement 1695.

²⁹⁸ PABSV, correspondentie 1977-1979, teerdag 1977.

²⁹⁹ Kloek & Mijnhardt, 1800, 103.

³⁰⁰ PAALM, correspondentie Kring.

(Foto: Piet den Blanken)

Broederschap functioneerde als de kern van het gilde, zowel voor het individu als voor het collectief. De betekenis van broederschap voor de leden van de gilden, en de deugden die men eraan verbond, veranderen in tijd en ruimte. De 'echte' broederschap was de formele broederschap met de *caerte* waarop men zich beriep, van oorsprong een religieuze vereniging die de zorg voor een altaar had. De aanduiding broederschap kon ook staan voor het informele verband van broeders, makkers, in strijd of geloof, en verschoof daarna naar de groep mensen die een hechte groep (samengesteld en gereguleerd) als het belangrijkste ervaren. We zien dus drie betekenissen van het begrip broederschap. Allereerst de kerkelijke broederschap (*confraternitas*), de ideële gemeenschap (in de zin van 'alle Menschen werden Brüder') en als laatste de vriendenkring. De betekenis van broederschap veranderde met de maatschappelijke ontwikkelingen, net als de schuttersgilden zelf.

De functie van de schuttersgilden veranderde aan het eind van de achttiende eeuw door de nieuwe aandacht voor gezelligheid: het aangenaam met elkaar verkeren. Daarmee veranderde ook de betekenis van broederschap: van de kerkelijke naar

de vriendschappelijke en bij tijd en wijle de ideële vorm. In de twintigste eeuw werd de gilden weer steeds meer een voorbeeldfunctie toegedicht. Ook toen verschoven de deugden die men aan broederschap verbond, van naar binnen gerichte maatschappelijke deugden, naar meer naar buiten gerichte sociale doelstellingen. De gilden werden van plaats- of zelfs buurtgebonden groepering een grensoverschrijdende gemeenschap van broeders, een ideële gemeenschap. Op deze grensoverschrijdende gemeenschap gaan we in hoofdstuk 6 nader in. Wat niet veranderde was de nadruk op het begrip broederschap, in welke betekenis dan ook, binnen de gilden.

Er was echter een duidelijk onderscheid tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk. Vooral in de twintigste-eeuwse bronnen kwamen we de term broederschap en opmerkingen daarover geregeld tegen. Aanwezig zijn bij bijeenkomsten werd door de Kring Kempenland al aangewezen als een van de deugden van broederschap. Juist afwezigheid bleek bij de schuttersgilden een veelvoorkomend probleem te zijn. Dat was in de zeventiende eeuw al zo: in veel *caerten* werd het belang van aanwezigheid bij alle bijeenkomsten en plechtigheden benadrukt, en afwezig-

Het afleggen van de eed. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

heid beboet. Zo had de gildebroeder een aantal godsdienstige en sociale (broederschaps)verplichtingen en werd afwezigheid vaak alleen geaccepteerd in geval van ziekte.³⁰¹ Aanwezigheid bij de processies was een strenge eis, evenals het bijwonen van de mis op de voorgeschreven dagen. Dat deze eis in de *caerte* zo'n prominente plaats innam, was niet voor niets. Voor afwezigheid bij bijvoorbeeld missen moesten de gildebroeders boeten betalen die in de gildeboeken nauwkeurig werden bijgehouden. Zo werd de ondeugd vastgelegd. Ook het bijwonen van huwelijken was een sociale verplichting. Van Autenboer schrijft dat het "onbeleefd (is) een welgemeende uitnodiging onbeantwoord te laten. Dat mocht ook een gildebroeder niet doen."³⁰² Het was vaak een plicht voor gildebroeders om bij hun huwelijk een schenking aan het gilde te doen en/of de gildebroeders uit te nodigen. Of het altijd zo welgemeend was, is de vraag.

Veel rituelen en gebruiken binnen het gilde waren en zijn gericht op de binding van de leden. Broederschap werd gezien als hét belangrijkste element dat het voortbestaan van het gilde garandeerde. Het werd in de *caerte* genoemd en het rechtvaardigde het bestaan van het gilde. Daarmee werd de broederschap op zich een traditie, en stonden veel andere tradities in dienst van het behoud van die broederschap. De manier waarop nieuwe leden werden toegelaten, met stemmingen, bonen, briefjes en dergelijke, en de gezamenlijke maaltijden zijn hier goede voorbeelden van.

Het bestuur van het gilde probeerde de broederschap te reguleren en deed vaak verwoede pogingen om de leden te laten inzien hoe belangrijk dit was. Hoewel er binnen het gilde zeker broederschap bestond, zij het wellicht in kleinere groepen binnen het geheel, was de doelstelling van *caerte* en bestuur altijd om één geheel van alle leden te smeden. Het gilde moest een eenheid zijn en dit uitstralen. Als er binnen het gilde op persoonlijk vlak onenigheid ontstond, greep het bestuur in. Het bestuur van het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde uit Vught merkte in 1988 op dat het gilde een aardige club is, waarbij echter net iets te veel kritiek op elkaar werd gegeven waardoor intermenselijke relaties geraakt werden. "Dit doet het gildebroederschap geen goed. De hoogheid vraagt om het gildebroederschap te benadrukken

301 Van Autenboer, *De kaarten II*, 405.

302 Ibidem, 427.

Het verhaal van Lowieke Hermans, de trouwe gildebroeder uit Hooge Mierde

In 2004 bracht het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde het boek 'de cruysboghe binnen der vryhey van Mierde' uit, geschreven door gildebroeder Jan van Gisbergen. Een bijzondere uitgave, waarvoor Van Gisbergen sprak met alle gildeleden en met hen herinneringen ophaalde, die hij in het boek verwerkte. Het gildelid staat centraal en naast veel genealogische gegevens plaatst hij de gildegeshiedenis ook nog in haar historische context. Hij laat hierdoor het gildeverleden tot leven komen. Zo worden in het werk de perikelen van gildebroeder Lowieke Hermans beschreven, door de ogen van de andere leden. Er bestond geen trouwer gildelid dan Lowieke, zo verhaalde gildebroeder Peter van Borne desgevraagd:

“Een trouwer gildenbroeder dan Lowieke (Hermans) kun je je niet voorstellen. Hij vond het echt zijn plicht om mee te lopen in de optocht, ook op het laatst, toen hij voort zo krom ging dat het eigenlijk niet meer kon. De mensen langs de kant zien natuurlijk veel gilden. En bij ons zien ze natuurlijk de standaardruiter; dat is zo'n mooi gezicht. Maar iedereen heeft ook gegarandeerd Lowieke gezien. Ik vraag me wel eens af wat die mensen dan van ons dachten, of we een soort slavendrijvers waren of zo. Maar hij wilde het gewoon zelf. Met alle geweld!

We haalden hem altijd op in Bladel. Dat was, denk ik, nog een overblijfsel van vroeger. (Ik neem aan dat hij vroeger altijd al met onze pa en ons moeder naar de gildendagen ging.) Dan belde hij altijd eerst op, eerst om het af te spreken, dan om de tijd nog eens opnieuw te noemen, en nog een paar keer om er zeker van te zijn dat je het toch niet vergeten was. En als ons Mariet dan de telefoon opnam, dan telde dat niet. Aan een boodschap doorgeven deed hij niet. Dan belde hij geheid nog een keer terug.

Hij is lang lezer geweest in de kerk. Dat bereidde hij altijd ontzettend goed voor. Onderweg naar zo'n gildefeest stelde hij daar altijd vragen over. Of hij zei uit zijn

blote hoofd op wat erin stond. Dan was je onderweg naar een gildefeest en dan zat Lowieke dus naast je het epistel van volgende week zondag voor te dragen.

Op zo'n gildefeest zelf had je absoluut geen last van hem. Iemand zei dan bijvoorbeeld dat hij in de optocht achter Geu aan moest lopen en dan focuste hij op diens hakken en bleef er pal achter.”

Ook gildezuster Marian Meulenbroeks had mooie herinneringen aan Lowieke:

“Dat was echt prachtig om te zien. Als Lowieke achter je liep en je zette even een stap opzij om met iemand te buurten, dan ging Lowieke ook die kant uit. En zijn sjerp viel natuurlijk geregeld van zijn schouders af en die hing dan opeens weer tussen zijn knieën. Ik heb de mensen langs de kant daar inderdaad wel eens iets over horen zeggen: “Och arm, och arm!”

In 1995 werd Lowieke tachtig jaar en nodigde voor zijn verjaardig het hele gilde uit. Hoe bijzonder Lowieke voor het gilde was blijkt uit de vermelding van het verjaardagsfeestje onder ‘bijzondere gebeurtenissen en activiteiten’ in ‘de cruysboghe’.³⁰⁴

Lowieke Hermans. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

en om bij problemen/vragen de hopman te raadplegen. Met zijn allen moeten we er iets van maken!!”³⁰³ Aan de ene kant werd de persoonlijke interactie bevorderd, terwijl aan de andere kant de relaties niet té persoonlijk mochten worden. Kritiek leveren

op elkaars manier van leven en functioneren was niet gewenst, zelfs niet als dit opbouwend was bedoeld. Bij echte problemen dienden de gildebroeders het niet onderling op te lossen, maar de gilde-overheid in te schakelen.

5.4-1 Broederschap en sociaal kapitaal

Binnen het gilde was broederschap de hoogst te bereiken vorm van sociaal kapitaal en deze werd gevoed door gereglementeerde en ongereglementeerde onderlinge steun en wederkerigheid. Tot de twintigste eeuw waren de sociale zorg voor elkaar en de gemeenschap en de wederkerigheid die hieruit voortvloeiden een belangrijke pijler van de broederschap. Hierdoor ontstond groepsbinding in verschillende vormen. Door haperende wederkerigheid kon deze echter onder druk te komen staan.³⁰⁵ Wederkerigheid speelde zich dus niet alleen af op individueel, maar juist ook op collectief niveau.³⁰⁶ De groepsbinding werd bevorderd door het reglementeren van broederschap, gedragscodes en omgangsregels, maar ook door processen van in- en uitsluiting, zowel binnen als buiten het gilde. Eer, schande en reputatie speelden daarbij een rol, dus ook deugd en ondeugd. Lidmaatschap van een gilde gaf het individu zelfvertrouwen en onderscheidde de leden van 'eerloze' mensen. Door lid te zijn van een gilde kreeg men het gevoel dat binnen de groep mensen 'gelijk' waren en daardoor ontstond betrokkenheid.³⁰⁷

Broeders ontvingen op directe wijze genegenheid, liefde, begrip, waardering en hulp. Onderlinge steun kon een reden zijn om het lidmaatschap te overwegen en wederkerigheid lag aan de basis van de vorming van de sociabiliteit. Hierdoor creëerden ze een groepsidentiteit. Die kon op basis van status, beroep, ouderdom, activiteiten maar ook uiterlijk vormgegeven worden. Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde uit Vught beschouwde zichzelf als een vooraanstaand gilde, maar ontleende dat beeld ook aan wat het dacht dat de buitenwereld over het gilde dacht. In 1988 was er door onenigheden tussen broeders een vervelende situatie ontstaan. Het bestuur benadrukte dat broederschap een van de belangrijkste doelstellingen van het gilde was, maar constateerde dat er binnen het gilde negatief werd gewerkt. "Ondanks, dat we in de regio als een elitegroep worden gezien is het bij ons organisatorisch lang niet zo goed voor elkaar als bij een gewoon boerengilde. Het zijn vooral onze aspirant leden die het mogelijk maken dat ons gilde goed voor de dag kan komen."³⁰⁸ De aspirant-leden van het gilde moesten zichzelf nog 'bewijzen' om officieel toegelaten te worden tot de broederschap, en waren derhalve bij iedere activiteit aanwezig.

Door het lidmaatschap voor mensen buiten Eindhoven te sluiten creëerde het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven een exclusieve en 'echt Eindhovense' identiteit. Deze werd in de twintigste eeuw benadrukt door het schenken van een standbeeld aan de gemeente Eindhoven, maar in de zeventiende eeuw al door het uitdelen van 'toten', een soort brood, aan de kinderen uit Eindhoven, als een werk van barmhartigheid.³⁰⁹

(Foto: Piet den Blanken)

Die barmhartigheid toonde tegelijkertijd aan dat het gilde welvarend was. Van veel van de onderzochte gilden is bekend dat zij goede doelen steunden, acties binnen de gemeenschap ondersteunden en werken van barmhartigheid verrichtten. Hiermee werd het saamhorigheidsgevoel binnen de eigen gemeenschap gevoed, maar tegelijkertijd de eigen groeps-traditie en het vertrouwen in de vitaliteit ervan bevestigd.

Verwantschap en broederschap zijn innig met elkaar verbonden. Door verwantschap werd broederschap gestimuleerd, maar broederschap kon ook tot verwantschap leiden. Een combinatie van verwantschap en geestverwantschap deed veel zonen besluiten om na het overlijden van hun vader toe te treden tot het gilde. Zij werden verantwoordelijk voor het voortzetten en uitdragen van de in de familie gekoesterde waarden. De ondersteuning daarbij door andere leden van het

303 PABSV, Notulen najaarsvergadering 1988.

304 Van Gisbergen, *De cruyshoghe*, 197-198 en 246.

305 Schuurmans, 'Mensen maken verschil', 168-205.

306 Boissevain, *Friends of Friends*, 233.

307 De Swaan, 'Identificatie in uitdijende kring', 6-24.

308 PABSV, Correspondentie 29-11-1988.

309 De oudste vermelding van 'tootengeld' is van 25 november 1648, zie: Verschueren, *Die Scut van Endhoven*, 309.

gilde zorgde voor een versteviging van de broederlijke band. Groepscultuur en het gezin werden zo steeds nauwer met elkaar verweven en de vader speelde daarin een belangrijke rol. Normen en waarden, morele discipline en tradities werden als cultureel kapitaal overgedragen. De zoon werd niet alleen de morele waarden van het gezin bijgebracht, hij ging deze ook delen met een groep. Het cultureel kapitaal, verkregen door opvoeding, werd binnen de groep omgezet in sociabiliteit en sociaal kapitaal.

Broederschap hield ook kameraadschap in: men deelde in het genoeg van gezamenlijke activiteiten en had samen plezier. Vertrouwen, trouw en waardigheid zorgden voor zekerheid en hechte banden. Zo schreef het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde uit Gemert in 1976 in het jaarverslag: “Het gildewezen berust op traditie, maar vooral op trouw. Trouw aan het statuut, trouw aan elkaar. De broederschapgedachte moet levend blijven onder de leden. Die gedachte moet aanspreken bij de jongeren, op grond waarvan zij beslissen als broeder toe te treden. Als elke gildebroeder zich inzet voor een ander, hem helpt waar dat nodig is, zal het gilde ook in de toekomst nog bestaansrecht hebben en niet louter folklore worden. Broederschap is algemeen en niet beperkt tot de kleine gildefamilie.”³¹⁰

5.4-2 *Broederschap tot in de dood*

De hechte band tussen broeders werd echter niet alleen gesmeed door immateriële zaken, maar ook door materiële steun. Het netwerk dat men aan het gilde kon ontleen en het recht op een begrafenis hebben veel mensen doen besluiten lid te worden van het schuttersgilde. In de caerte uit 1699 van het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen staat in artikel 7: “Soo waneer het zal komen te gebeuren dat Godt de Heer eenigh Guldebroeder van deezen Gulde zal gelieven uyt deeze weerelt te halen, sullen de gesamentlijke Guldebroeders geobligeert zijn ider met zijn Busse ofte Roer, den afgestorvven Guldebroeder ter aarde te helpen dragen...” In artikel 8 en 9 van dezelfde caerte wordt gemeld dat indien de gestorven gildebroeders dit niet kunnen betalen, de overheid van het gilde de kosten op zich neemt, en dat hetzelfde geldt voor de vrouwen van de broeders.³¹¹ Hoewel men geld moest betalen om toe te treden en regelmatig financiële en immateriële bijdragen moest leveren aan het gilde, kon het lidmaatschap ook gezien worden als een begrafenisverzekering voor de familie. Bij het Sint-Jorisgilde in Gemert hoefde geen intredegeld betaald te worden, wel trouwgeld, uittredegeld en doodschuld. In de caerte uit 1715 staat dan ook beschreven: “Item soo wie indes gilde als gildebroeder sal willen ofte wesen ingeschreven sal voor het incoomen van dien niet verobligeert sijn ietwes te geven.”³¹² We zien in de negentiende eeuw dan ook dat veel mensen uit de omringende dorpen lid werden omwille van de begrafenis. De broederschap

ondersteunde dus zowel emotioneel als financieel. Het gilde functioneerde zo als onderling steunfonds. Het recht op een begrafenis met gilde-eer en de wetenschap dat de familie goed verzorgd achterbleef, waren belangrijk voor een gildebroeder. De dank voor de goede zorgen was groot. De gildeknecht van het Sint-Catharinagilde én het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven schreef in 1837 aan de gilden: “Ik blijf Uwe alle dankbaar voor de eer die Uw alle aan mijn vrouw zaaliger hebt gedaan en voor deszelfs giften of toelaag aan mijn en mijn kinderen hebt betoond.” Hij zal voor de gildebroeders bidden en hoopt dat hen niet hetzelfde overkomt. Vervolgens vraagt hij: “Uw mijn tog met mijn kinderen niet verlaaten en versoecken van Uw mijn wat werksaamheden toe te eygenen om bij mijn kinderen te kunnen blijve en Uw nog lange jaaren met genoeg te maagen dienen.”³¹³ Zijn vrouw werd door de gilden begraven en hij kreeg ook nog financiële hulp. In ruil daarvoor zou hij bidden en de gilden trouw en “tot ter doot” blijven dienen.

De vele begrafenissen die de gilden verzorgden, zorgden niet alleen voor versterking van de onderling band – men begroef immers het meest familieleden, kinderen of gildeleden – maar zorgden ook voor geld in de gildekas. Allereerst werd er meestal al een bijdrage in de gildekas gestort voor de begrafenis zelf, maar voorts was er ook vaak een doodschuld verbonden aan de begrafenis met gilde-eer. Deze werd door de gildebroeder zelf bij leven betaald, of door de familie na het overlijden. Met deze doodschuld dronk men gebroederlijk het verdriet weg. Verder werd met deze financiële bijdrage ook het gilde onderhouden en betaalde men teerdagen, attributen, et cetera.

De begrafenis was één van de belangrijkste gebeurtenissen waarbij het gilde binnen de familie betrokken werd. Binnen het gezin en binnen de familie was de begrafenis een reden om lid te worden en een manier om de groepsbanden te verstevigen.

Een gildebegraving in Groeningen. (Foto: Sint-Anthonius & Sint-Nicolaasgilde Groeningen)

De waardering van familieleden voor de begrafenissen werd zeer belangrijk geacht en leveren ook juist de documenten op die in de gildearchieven zorgvuldig worden bewaard. Zo kreeg het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen in 1980 de volgende brief: “De wacht in de rouwkamer, de begeleiding in de kerk, de erewacht in crematorium en de toespraak van de koning, over dit alles werd lovend gesproken door familie, vrienden en kennissen. Wij spreken de hoop uit dat het gilde st.Joris een steeds bloeiende toekomst tegemoet mag zien.”³¹⁴ Het Sint-Catharinagilde uit Vught beschreef voor de belangrijke begrafenissen nauwkeurig wie welke taak diende te vervullen en beschreef ook het verloop van de begrafenissen zorgvuldig. Toen in 1953 de jonge Leo Adriaanse werd begraven, werd het volgende verslag gemaakt. Iedere gildebroeder kreeg zijn rol toebedeeld in het bewijzen van de laatste eer.

“Voor de baar zorgden: Jos van Rooij en Harrie Schuurmans. Zetten de kist op de baar: van Veggel (tamboer) A. van Leusden, deken en Oerlemans en van de Staak. Legden doodskleed op de baar: Hannema, deken, A. van Leusden, deken Oerlemans en van de Staak. Legden vendel van Leo op het doodskleed: W. van Breugel deken, C. de Laat Sr. Deken Theo de Laat en A. Beks. Ontdeden de koning van het zilver en legden het op het vendel: C. de Laat hoofdman en J. van de Mortel, staande deken. Draggers waren: A. van Leusden, deken, C. de Laat jr. Deken, Hannema, deken, van de Zanden, van de Staak, Oerlemans, W. van de Heuvel, een plaatsvervanger aangewezen door Schmidt. Slippendragers waren: Jos van Rooij met gildevaan, B. van Berkel met gildezwaai, H. Schuurmans met oude gildevaan, Nico Schuurmans met oude gildezwaai, C. de Laat Hoofdman St. Catharina, Kennis, waarnemend hoofdman van St. Barbara. Betrokken de wacht bij de katafalk in de kerk: de 4 slippendragers met vaandels. Gingen nog mee in den stoet: van Veggel, tamboer, Damen-Paashuis, B. Schellekens en diens zoontje, B. Vugts, W. van Breugel, R.Geurts Koning en J. v.d. Mortel staande deken + deputatie met vaandel en zilver van St. Barbara. W. van Breugel droeg het prijzenvest. In de kerk vesten aan Mevr. Van de Mortel van Rijckevorsel en van Leusden Sr. Aan het graf werd gevendeld door Jos van Rooij, geroffeld op de trom door van Veggel en gesproken door J. van de Mortel.”³¹⁵

Zoals eerder beschreven was de begrafenis vaak ook een manier om familieleden van de overledenen welkom te heten binnen het gilde. De indrukken die men opdeed tijdens de begrafenis en de voordelen die men daardoor verbonden zag aan het lidmaatschap van het gilde, deden vele familieleden besluiten om ook tot de groep toe te treden.

Door de begrafenissen toonde men de broederschapgedachte ook naar de buitenwereld. Men trad naar buiten en was in volle glorie en met deugdzaame houding te bekijken. Het gelag na de plechtigheden vond altijd in beslotenheid plaats. Het begraven van de gildeleden was al bij de oorspronkelijke broederschappen een gebruik. Daarbij hoorde ook het bidden voor het zielenheil van overleden broeders. Dit lijkt onbaatzuchtig, maar zelfs hieraan waren voordelen verbonden. Als goed gildebroeder schonk Steven Dirks van het Sebastiaangilde te Lage Mierde in 1829 een flink stuk land aan het gilde. Hij deed dit niet zomaar zoals blijkt uit een kleine krabbel onder aan het document, waarin de pastoor verklaart dertig gulden ontvangen te hebben voor missen voor de ziel van Steven Dirks en zijn zoon. Steven Dirks was blijkbaar ziek want zijn begrafenis wordt in 1831 in het kasboek vermeld.³¹⁶ Door zijn gift hoopte Dirk zijn zielenheil veilig te stellen, maar werd ook zijn vrouw verzorgd. Een gedeelte van de opbrengst van het land, nu door het gilde bewerkt, ging namelijk naar zijn vrouw. Maar niet alle broeders konden bij hun begrafenis op een eervolle behandeling rekenen. In 1948 was een gildebroeder van het Sint-Barbaragilde te Vught naar alle waarschijnlijkheid niet meer kredietwaardig. In een ledenvergadering werd medegedeeld dat hij was overleden en dat bij zijn begrafenis slechts twee gildebroeders aanwezig waren. Een gildebroeder merkte op dat hij het niet mooi vond dat er maar twee leden waren. De voorzitter antwoordde: “Bij een goed lid zullen ook zeker meer leden tegenwoordig zijn.”³¹⁷ Hoewel de aanwezigheid bij en het verzorgen van begrafenissen een gereguleerde broederlijke deugd was, werd die dus niet altijd nageleefd.

5.4-3 Een goede broeder

Een goed lid was een lid dat ‘te goeder naam en faam’ bekend stond, dat ten eerste. Een goede broeder stond altijd voor zijn medebroeders klaar. Op sociaal vlak bood hij een luisterend oor, hij ging mee naar alle wedstrijden, miste geen vergaderingen of sociale aangelegenheden. In de caerte van het Sint-Jorisgilde uit Hooze Mierde stond dat een goed broeder aan zijn eigen vroomheid moest werken. Bovendien moest een goed gildebroeder trouw zijn: trouw aan het “catholycken geloove”, trouw aan de hertogen van Brabant (in het geval van de broeders uit de Mierden) en trouw aan de hoofdman, de dekens én de gezamenlijke gildebroeders. En nog wat algemener: een gildebroeder moest doen wat “een getrouwe guldebroeder ende gezworen schutter schuldich is ende behoort te doenen.”³¹⁸ Dit kon van alles zijn op religieus, defensief, sociaal, maar ook economisch vlak.

310 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, Jaarverslag 1976.

311 PABR, Caerte, Artikel 7-9.

312 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 173-174, Artikel 29.

313 De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde*, 151-152.

314 PAJR, Boek 3 1979-2002, artikel 9-5-1980.

315 PACV, Boek 1, 31-12-1953, 206.

316 PASLM, Kasboek 1831.

317 PABSV, Schrift 1948-1953, 3-7-1948.

318 Van Gisbergen, *De Cruysboghe*, 31.

Aan het werk op de gilde-akker. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

Hij hielp het gilde wellicht met klussen, bood hulp en materialen aan en gaf wel eens een rondje weg. Dat laatste betrof echter allemaal zaken die het gildebestuur niet kon reglementeren. Hoewel de reglementen de broederlijke omgang en dito band benadrukten, konden ze geen enkele broeder dwingen naast de gebruikelijke penningen geld te investeren in het gilde. Wat men wél kon was het gewenste gedrag reglementeren, waarbij afwezigheid beboet werd. Ook probeerde men het gewenste gedrag te benadrukken door in de caerte het ongewenste gedrag met de bijbehorende sancties te beschrijven.

Dat ondeugd bij de beste gilden voorkwam, bleek uit de aanvulling op een artikel bij het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg uit 1821: “het zal (tussengevoegd: ongeoorlooft zijn) van de hoofde of schuttenbroers op enige vergaadering jmand van het geselschap moogen slaan of stooten misdoen of misseggen in eniger maanieren en zoo dit mogt gebuiren sal daadelijk den hooftman of jmand van de hoofde den aanlegger doen zweijgen en soo hij sig daar aan niet zou willen gedraagen jmand van de schuttenbroeders mogt beleedigt hebben sal hij daadelijk het geselschap moeten verlaaten en zijnen naam gerooijjeerd worden.”³²⁰ In 1838 besloot het gildebestuur dat er niet aan andere leden of lieden mocht worden verteld wat er in de vergaderingen werd besproken. Voor het balloteren mocht men niet met elkaar overleggen, op boete van 50 cents voor de armen of uitzetting.³²¹ In de rekening van het Sint-Dionysiusgilde uit

1757 komt voor het eerst ‘het breken van glase’ voor. Tezamen met de huur van de speelkaarten, wat in principe ook een ondeugd was, kostte dit een gildelid één gulden.³²²

Tabel 24: De ondeugden volgens Van Autenboer.³¹⁹

Weerspannigheid en kwalijk toespreken.
Zweren, beschimpen en beledigen.
Een “dreet” laten.
Twisten (met en zonder bloedvergieten).
Discordt.
Verboden bezigheden en vrijetijdsbestedingen, waaronder spelen, bezoek aan bordelen, wedden, onzedelijkheid bedrijven en de duivel aanroepen, handel drijven en vreemden meebrengen.
Vechten en messen trekken.
Verboden met betrekking tot drinken en roken, waaronder aansporen tot drinken, dronkenschap, sluitingstijd en rookverboden.
Breken van potten, kannen en glazen, onopzettelijk en moedwillig.
Allerlei, waaronder bespreken wat er in de vergadering is besproken en onderbreken.

Een goede broeder liet zijn betrokkenheid bij het gilde gelden. Het bijwonen van vergaderingen was dan ook een vanzelfsprekendheid. Het gilde moest voltallig zijn bij het stemmen

Gildenarren. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

over allerlei zaken, zoals de aanname van nieuwe leden, besluiten over reglementen en aanpassing van tradities. Bij het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde in Gemert werden in de jaren zeventig van de twintigste eeuw de vergaderingen goed bezocht. Nog was dat volgens het bestuur niet genoeg. Ook de ouderlingen, die in dit Gemertse gilde weinig actief waren en geen deel uitmaakten van het bestuur, moesten volgens het bestuur aanwezig zijn. Tijdens de jaarvergadering in 1974 werd opgemerkt dat de vergaderingen “een versteviging van de onderlinge band tussen de gildebroeders” betekenden. Het bestuur vervolgde: “een gilde is een broederschap, waarbij eenieder zich inzet om het belang van de broederschap te dienen. Ieders deelname is dan ook vereist. Als men maar een of tweemaal per jaar samenkomt rust het waar maken van die broederschap op te weinig schouders.” Men deed daarom een beroep op de ouderlingen te komen. “Dan alleen zal de gilde in staat zijn ook in de toekomst haar bestaan te rechtvaardigen. De belangstelling van de jongeren voor de gilde moet in de

familiekring gewekt worden door goede voorbeelden.”³²³ Het Gemertse gilde zag in de broederschap dé manier om het voortbestaan van het gilde te waarborgen, en wellicht zelfs het bestaan van het gilde te rechtvaardigen. De broederschap moest door reglementering vastgehouden worden.

Een goed en deugdzaam lid werd bejubeld, geëerd en kon binnen het gilde, bijvoorbeeld door het verkrijgen van een functie, hogerop komen. Hoe moeilijk het was om zich goed aan alle regels te houden blijkt uit het gegeven dat een iemand die zich aan alle regels hield, werd beloond. Het was voor de broederschap wel noodzakelijk dat er ondeugd bestond. De gildebroeders die een ondeugd hadden begaan werden niet zomaar buitengesloten, daarvoor was de band meestal te hecht. Allereerst probeerde men de broeders financieel te treffen, wat voordelig was voor het gilde. De boeten voor afwezigheid, missers tijdens het schieten en vloeken of één van de andere ondeugden spekten de gildekas. Daarmee kon op de

319 Van Autenboer, *Kaarten II*, 577-629.

320 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-1, 4-4-1821.

321 Ibidem, 281-2, comparitie 26-1-1838.

322 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, rekening 1757.

323 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, jaarverslag 1974.

(Foto: Piet den Blanken)

patroonsdagen, teerdagen, kermissen, bij het koningschieten en andere festiviteiten de broederschap gevierd en bevestigd worden, zowel intern als extern. Men vierde onder elkaar, was samen en bevestigde voor elkaar het samenzijn, maar trok er ook op uit, liet zich zien aan de gemeenschap en woonde de mis bij. Daarmee werd de deugdzame verbintenis ook aan de buitenwereld getoond. De boeten werden tevens gebruikt voor het offeren door het gilde aan de kerk, of voor het onderhoud van het altaar en de attributen, zoals de trom en het vaandel. Met alle taken die het gilde als broederschap uitvoerde en met de financiële steun die men gaf, zocht het gilde in gezamenlijkheid naar erkenning en bevestiging van de broederschap. Door het beheren van altaar of vrijwilligerswerk trachtten de gildebroeders het netwerk te verstevigen en de eerzame groepsidentiteit uit te dragen.

5.4-4 Broederschap en lidmaatschap

Van de hedendaagse gildebroeders die de enquête hebben ingevuld, geeft vijf procent aan dat ze lid zijn geworden om

de broederschap. Opvallend is dat niemand aangeeft wat die broederschap nu precies inhoudt. De gildebroeders zeggen dat het een levenswijze, een manier van samenzijn is, die moeilijk te omschrijven zou zijn. Iedere gildebroeder ervaart broederschap op zijn eigen manier en geeft er een andere invulling aan. Lid worden 'om de broederschap' als een op zich staand begrip lijkt enigszins vreemd, omdat men de broederschap nog niet 'ervaren' heeft. Enkele gildebroeders geven aan dat ze een feest of bijeenkomst meemaakten en dat dit hen overtuigde van de goede sfeer binnen het gilde. Op de vraag waarom men denkt dat anderen lid zijn geworden van het gilde, noemt tien procent broederschap. Drie procent van de ondervraagde gildebroeders geeft aan dat de 'gildebeleving' de reden is geweest voor het lidmaatschap. Zij doelen daarmee op het totaal: de traditie, competitie en broederschap.

Men werd en wordt lid van een vereniging om een reden. Onderzoek naar de vorming van vriendschappen wees uit dat deze mede afhangen van rationele overwegingen waarin, bewust danwel onbewust, kosten en baten tegen elkaar worden afgezet. Men gaat vriendschapsbanden aan om 'elkaar

(Foto: Piet den Blanken)

te ontmoeten', maar er wordt ook gestreefd naar wederkerige en stabiele relaties.³²⁴ Wederkerigheid, het via de ander direct en indirect wederkeren van het eigene, ligt zowel in heden als verleden aan de basis van de vorming van vriendschap en sociabiliteit.³²⁵ Er zijn altijd voordelen verbonden aan het lidmaatschap. De ondervraagde gildebroeders vonden de vraag naar de voordelen van het gidelidmaatschap een ongemakkelijke vraag en een kwart vulde dan ook resoluut in: "Géén". Toch twijfelde een groot deel na het invullen van die vraag nog, want vaak kwam er iets achteraan in de trant van: "Of het moeten de sociale contacten zijn." Veertien procent van de gildebroeders geeft aan dat sociale contacten en het deel zijn van een netwerk grote voordelen van het lidmaatschap zijn. Vijftien procent vond broederschap een voordeel. Ook dit antwoord werd zelden uitgewerkt. Twee gildebroeders noemden de gildebegravenis met eer en vier gildebroeders gaven toe dat het hen om economische redenen te doen was. Een kwart van de ondervraagden ondervond in het gilde het gevoel van 'ergens bij horen' of 'ergens deel van uitmaken', en ervoer dat als een

voordeel van lidmaatschap. We zagen het ook al in het vertoog over verwantschap: sociabiliteit heeft aantrekkingskracht en is een belangrijke functie binnen het gilde.

5.4-5 Vriendschap

*"Gezellig, uit de sleur van elke dag, wat kletsen, een biertje en een mop."*³²⁶

Vriendschap is te definiëren als een relatie tussen individuen die op grond van wederzijdse genegenheid solidair met elkaar zijn en dat tot uiting brengen in zowel praktische hulp als morele steun.³²⁷ De kenmerken van vriendschap zijn vertrouwen, intimiteit, wederzijdse bereidheid tot hulp, gemeenschappelijke belangstelling en het delen van normen en waarden.

Er werd in de loop der eeuwen onderscheid gemaakt tussen 'ware vriendschap' en 'gewone vriendschap'. Aristoteles

324 Van de Bunt, *Friends by Choice*, 16.

325 Pessers, 'Reciprociteit en mutualiteit', 33.

326 Citaat uit Enquête Rijsbergen.

327 Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven*, 14.

Gildebroeders uit Oisterwijk en Zesgehuchten in 1931. (Foto: Brabant-collectie)

noemde al drie vormen van vriendschap die alledrie voorkomen in het gilde en samen met andere elementen ook de broederschap verstevigen. Zo is er vriendschap om het nut en het netwerk, de vriendschap om het plezier en de gemeenschappelijke interesse en vriendschap om niet, gewoon omdat men om elkaar geeft.³²⁸ Deze soorten vriendschap worden in het gilde gecombineerd, maar er zijn ook verschillende vrienden-groepen binnen het gilde. In een gilde met 75 leden zullen geen 75 'ware' vriendschappen zijn ontstaan. Broederlijke omgang werd echter door het reglement van het gilde en de rituelen van het gilde gestimuleerd en was in de praktijk meer dan een zakelijke overeenkomst. De broederlijke omgang vond met interesse en respect plaats, waardoor onderlinge steun en (een vorm van) vriendschap vanzelfsprekend werden.

Ieder individu heeft deel aan meer dan één identiteit en deze verschillende identiteiten komen ook tot uiting in de verschillende vriendschappen binnen en buiten het gilde. Vaak was men al voordat men toetrad bevriend, verwant, in dezelfde

branche werkzaam of in de dezelfde gemeenschap actief. Zeker in de steden, waar de gilden vaak mensen met een vergelijkbare sociale positie verenigden, kenden de gildebroeders elkaar al vaak uit een andere sociale kring. In de preïndustriële maatschappij ontstonden vriendschappen vooral daar waar mensen gedwongen werden intensief met elkaar om te gaan, zeker onder de lagere klassen. Door de solidariteit die daardoor ontstond, was men bijna gedwongen elkaar te helpen.³²⁹ De gilden in de dorpen herbergden zeker in de zeventiende en twintigste eeuw vaker mensen van diverse pluimage. Dit had te maken met de hechtere gemeenschap en de verwantschap tussen de leden. De categorieën vriendschap en familie waren in de vroegmoderne tijd niet duidelijk gescheiden. Mensen kozen wel hun eigen vrienden, maar deze kwamen vaak uit de kring van familieleden. Vriendschap was 'sociaal vermogen' van het individu en effectieve hulp in tijd van tegenslag. Tussen verwanten hoefden niet noodzakelijkerwijs diepe vriendschappen te bestaan om een hechte groep met broederlijke banden te creëren. Enige genegenheid was echter wel noodzakelijk.

Aan het einde van de achttiende eeuw nam het aantal genootschappen spectaculair toe en werden de persoonlijke netwerken losser. Lokale vriendschapsnetwerken gingen door toegenomen migratie en mobiliteit steeds minder voldoen. De schuttersgilden vervulden nog wel een belangrijke functie als steunfonds en droegen ook zorg voor de begrafenis van de leden. Maar ook zij gingen met de tijd mee en ontwikkelden een nieuwe aandacht voor mens en omgeving en vooral gezelligheid.³³⁰

Eén op de negen gildebroeders antwoordde in de enquête dat hij door vrienden lid werd van het gilde. Eén op de acht gildebroeders werd lid omwille van de vriendschap. Eén op de drie gildebroeders zegt lid te zijn geworden voor de gezelligheid. De gildebroeders stellen vriendschap onder broederschap en zien het lid worden omwille van vriendschap vaak gelijk aan 'het onder de mensen zijn' en 'gezelligheid'. Daarbij zien we een duidelijk verschil tussen dorp en stad. De gildebroeders van de stedelijke gilden zeggen duidelijker dat men lid werd voor de vriendschap. Eén op de drie gildebroeders uit de stad zegt lid te zijn geworden om de sociale contacten en vriendschap, en één op de zes gildebroeders vond gezelligheid van belang. De gildebroeders van de plattelandsgilden vonden gezelligheid een belangrijkere reden dan vriendschap. Eenderde werd daar lid om de gezelligheid, een zesde voor of door vriendschap. Een gildebroeder uit Gemert omschreef zijn lidmaatschap als: "Het je goed voelen onder gelijkgestemden." Gildebroeder Mattheus de Koning van het Sint-Sebastiaansgilde uit Rijsbergen beschrijft zijn beeld van het gilde in 1857 als volgt op zijn koningsschild:

".....
'k Ben dus koning naar regt en eer'
van 't edele handbooggild,
Waar niets dan broederlijk verkeer
En vreugde wordt gewild."³³¹

Behoeftte aan gelijkgestemdheid, sociaal contact en gezelligheid, de basis van vriendschap in welke vorm dan ook, waren dus redenen om lid te worden van het gilde. En het lidmaatschap bracht voordelen met zich mee die de gildebroeders zeker sneller over de drempel hebben getrokken.

5.4-6 Onderlinge steun en wederkerigheid

*"Als elke gildebroeder zich inzet voor een ander, hem helpt waar dat nodig is, zal het gilde ook in de toekomst nog bestaansrecht hebben en niet louter folklore worden. Broederschap is algemeen en niet beperkt tot de kleine gildedefamilie."*³³²

Er bestaan twee vormen van wederkerigheid, onbaatzuchtige en gelijkwaardige wederkerigheid. Bij onbaatzuchtige wederkerigheid hoeft deze niet in balans te zijn. De trefwoorden hierbij zijn dan herkenning, erkenning, vertrouwen en duurzaamheid, zoals ook bij vriendschap en broederschap naar voren kwam. Onbaatzuchtig hulpgedrag is echter niet altijd belangeloos. Het komt vaker voor bij verwanten en als er weinig kosten aan verbonden zijn. Bij de gelijkwaardige wederkerigheid gaat het om gemeenschappelijk voordeel, waarbij prestaties over en weer nauw omschreven zijn naar tijd, voorwerp, kwantiteit en kwaliteit. Het gaat dan bijvoorbeeld om het investeren van tijd, het verrichten van arbeid of schenken van goederen en diensten. Wanneer er geen tegenprestatie komt, ontstaat er wantrouwen. Wederkerigheid kan de relatie verstevigen, maar ook ontwrichten. Bij overdadige giften worden bijvoorbeeld afhankelijkheidsverhoudingen gecreëerd.³³³ Dat geldt ook voor immateriële geschenken als aandacht, hulp en steun. Het niet nakomen van morele verplichtingen roept schuld en schaamtegevoel op en kan voor uitsluiting zorgen.³³⁴ Mensen kunnen om verschillende redenen wederkerigheidrelaties aangaan, bijvoorbeeld om ergens bij te horen en samen een doel te bereiken, maar ook om hogerop te komen. Wederkerigheid speelt zich niet alleen af op individueel, maar ook op collectief niveau.³³⁵ Onderlinge steun en wederkerigheid waren redenen voor een individu om toe te treden tot een schuttersgilde en werden binnen het gilde gestimuleerd.

De steun en aandacht van gildebroeders bij ziekte, rouw, geboorte, huwelijk en herdenking van de overledenen waren vanzelfsprekend. Zieke gildebroeders werden door individuele gildebroeders op hun ziekbed bezocht, maar ook het collectief besteedde aandacht aan de zieke. Zo werden er namens het gilde fruitmanden en kaarten verstuurd. In 1966 stuurde Jan van de Mortel van het Sint-Catharinagilde uit Vught het gilde een bedankbrief: "En wederom hebt gij mij verrast met een heerlijke zending fruit. Heren hartelijk dank. In mijn hart zeg ik: het is te veel, maar datzelfde hart voelt sterk de vriendschap die van u allen uitgaat en daarom ben ik blij."³³⁶ Veel gilden hadden ook het gebruik om op de teerdag eerst bij de zieken van het gilde op bezoek te gaan, omdat zij er niet bij konden zijn. Sommige gilden, zoals het Sint-Bavogilde in Rijsbergen, brachten op de teerdag de spijzen en dranken, uiteraard wel tegen vergoeding, naar de leden die er niet bij konden zijn. Enkele gilden bezochten het bejaardenhuis om de oud-leden een hart onder de riem te steken. De leden die zich buitengesloten konden voelen op dit soort speciale gildemomenten, werden door deze bezoeken en regelingen juist binnen de broederschap gehouden en op een voetstuk geplaatst. Zij kregen immers speciale aandacht. De sociale aandacht zal

328 Hupperts & Poortman, *Aristoteles. Ethica Nicomachea*.

329 Spierenburg, 'Vriendschap tussen messentrekken?', 43-55.

330 Kloek & Mijnhardt, 1800, 111.

331 Delahaye, *De gilden*, 48.

332 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, Jaarverslag 1976.

333 Komter, *Solidariteit en de gift*, 43-61.

334 Pessers, 'Reciprociteit en mutualiteit', 37.

335 Boissevain, *Friends offriends*, 233.

336 PACV, Boek 2, 1966, 191.

(Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

zeker zijn effect hebben gehad op de betrokken personen. Bij het Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch stond de fruitmand, met het bijbehorende bedrag, zelfs in het reglement uit 1993: “bij bijzondere gebeurtenis wordt fruitmand, bloemstuk of cadeau uit de kas betaald, max 25 gulden. Opname ziekenhuis, geboorte kinderen. Huwelijk en 25-jarig huwelijk door overheid nader te bepalen.”³³⁷

Gildebroeders konden op basis van reciprociteitsnormen aanspraak maken op de steun van degenen met wie ze deze verplichtende relatie onderhielden, dus binnen het gilde met de andere gildebroeders. Om sociaal kapitaal te verwerven moest men echter wel vertrouwen kweken en krediet opbouwen, en tonen dat men de steun waard was en in staat was er iets voor terug te geven. Vaak gebeurde dit al (gedeeltelijk) door het simpele feit dat men lid werd (en daarbij een intredegeld betaalde).

Nadat men zo sociaal kapitaal had verworven moest men het echter ook onderhouden, wilde men het niet verliezen. Dit kon op zowel materiële als immateriële wijze. De vriendschap, aandacht, emotionele steun en het gevoel ‘erbij te horen’, onderdeel te zijn van de broederschap binnen het gilde, maken deel uit van de immateriële voordelen. De vriendschap berustte op uitwisseling van normen, waarden, kennis en ideeën. Binnen de vereniging creëerden en deelden de broeders zo een eigen visie op de werkelijkheid. Sociale steun gaven broeders elkaar onderling, maar ook op bestuurlijk niveau. Zo wilde J.W.H. van

der Putt in 1927 ontslag nemen uit het Sint-Sebastiaansgilde Eindhoven omdat hij wegens ‘ongesteldheid’ niet meer aan de vergaderingen deel kon nemen. Dit werd door een gildebroeder in het bestuur niet aangenomen. Met paars potlood werd op de ontslagbrief bijgeschreven: “op verzoek van H. v.d. Putt als niet ingekomen beschouwd en daarom niet behandeld.”³³⁸ Wat de gildebroeder die ontslag wilde nemen als ondeugd, en dus als een reden om het gilde te verlaten, aanmerkte, werd door de rest van het gilde door zijn staat van dienst niet als zodanig geaccepteerd. De broeder had de sociale steun van het gilde juist nodig, ook al kon hij zijn functie niet meer naar behoren uitoefenen.

5.4-7 Economisch kapitaal en ‘Om de klanten’

Wederkerigheid was er ook als het ging om het koningschieten. Voor sommige arme gildebroeders was de speling van het lot meer een vloek dan een zegen. Het Sint-Catharinagilde Vught was, evenals Sebastiaan Oudenbosch, echter niet te beroerd om bij te springen als het ging om de kosten voor de broeder die koning geschoten had. Men wilde niet dat men opzettelijk mis ging schieten. Iedereen moest volgens de gilden een kans krijgen koning te worden en daarom werd in ‘arme’ gevallen geld uit de kas of een fonds gehaald of laptten de andere gildebroeders bij. Hoe belangrijk, waardevol en gewenst het koningschap was, blijkt uit een gedicht op een zilveren schild uit 1881 van koning Arnoldus Maatjens uit Oudenbosch:

“Reeds broeder van het Gild,
In ’t jonge jong’lings leven,
Was mijn verlangend hart,
Naar ’t Pinksterfeest gericht,
En schoon in d’handboogkunst,
Zeer weinig nog bedreven,
Behaalde ik met roem,
Deez’ kroon van groot gewicht,
K’ontvlood een poos het landbouwleven,
Want koning zijn was steeds mijn streven.”³³⁹

Eén op de vijf hedendaagse gildebroeders ziet de contacten en het netwerk aan het gilde ontleend, als een groot voordeel van lidmaatschap. Dit zal in het verleden een nog grotere rol gespeeld hebben. Binnen het gilde vond er geregeld uitwisseling van geld en werk plaats. In de twintigste eeuw werden bedrijfsopdrachten geregeld naar elkaar toegeschoven, in de zeventiende en achttiende eeuw werden de leden die notaris of advocaat waren, geregeld ingezet voor gildedoeleinden. De schepen deed af en toe een goed woord voor het gilde of kneep een oogje dicht. Uitzicht op financiële voordelen heeft veel gildebroeders gemotiveerd. Het voorbeeld van de Joodse

Koningsschild van Arnoldus Maatjens uit Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

middenstanders die zich in Grave aansloten bij de (tijdelijke) schutterij om tegemoet te komen aan hun katholieke klantenkring, is hiervan een goed voorbeeld.³⁴⁰

Er zijn meer voorbeelden van lidmaatschap 'om de klanten'. Josephus Verhaeren was koning van het Sint-Bavogilde Rijsbergen in 1791. Zijn zoon Adrianus Josephus Verhaeren was lid van een ander gilde in Rijsbergen, het Sint-Jorisgilde. Waarschijnlijk nam Adrianus, wellicht aangemoedigd door zijn moeder, de plaats in van zijn in 1814 overleden oom Cornelis van den Broek. In 1818 werd hij koning van het Jorisgilde en in 1827 zelfs hoofdman. Vader Josephus zal hier niet boos over zijn geweest. Als brouwer was Josephus Verhaeren hoofdleverancier van het bier voor beide gilden.³⁴¹ In de twintigste eeuw zien we vaak dat caféhouders en zaalhouders lid worden en het gilde een gildelokaal aanbieden. Door de eeuwen heen waren er veel herbergiers, slaggers en bakkers lid van de gilden en zij hadden

er allen voordeel van. Van de tegenwoordige gildebroeders vulde vier procent op de vragenlijst in dat men lid werd van het gilde voor of via het werk.

Maar ook financiële hulp en bijstand in de vorm van leningen komen we binnen het gilde geregeld tegen. Zo werd aan A. van Dun van het Sint-Dionysiusgilde Tilburg in 1832 300 gulden geleend tegen vijf procent rente; hij moest de rente op 14 oktober betalen, te weten 15 gulden. Een andere gildebroeder schoot het in oktober voor en betaalde wat rente vooruit. Weer twee andere gildebroeders, J. Blomjous en J. Bakkers, stonden borg.³⁴² Veel leden leenden van het gilde, blijkens de aflossingen van interest bij inkomsten in het kasboek tussen 1835 en 1912. Maar het gebeurde ook andersom, zoals bij het Sint-Jorisgilde uit dezelfde plaats: "de gilde van Sint Joris heeft van de heer W van Hasselt ontvangen eene som van honderd Gulden tegen een rente van vier percent integraan den 1 januarij 1883."³⁴³ Voor grote uitgaven, zoals een nieuwe trom of een nieuw vaandel, werd door gildebroeders vaak geld voorgeschooten. Zij hielden ook de controle over de besteding van dit geld. Menige vergadering ging over de aanschaf van attributen, hoeveel die kosten, of ze kwalitatief goed waren en of ze goedkoper zouden kunnen worden aangeschaft. Dit gold ook voor uitstapjes. Als de gildekas leeg was, werd er extra contributie geheven. Gildebroeders die het goed hadden, wilden wel eens krediet opbouwen door een donatie in de kas te storten. De gildebroeders van het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught zagen in 1962 de kas bijna als iets met gevoelens. Met een loterij wilde zij de kas spekken want: "Zij vraagt om herhaling, zij is hongerig, heeft het broodnodig."³⁴⁴ Gildebroeders van Catharina Vught die het minder goed hadden, probeerden in de twintigste eeuw donateurs te vinden. Zeker in oorlogstijd moest men telkens bijbetalen om de teerdagen toch te kunnen laten doorgaan. Dat werd zonder gemor gedaan.³⁴⁵ In ruil voor de bijdragen – financieel kapitaal – verhoogde men namelijk ook sociaal kapitaal.

De gilden in Rijsbergen en het Sint-Jorisgilde in Gemert hielden schapen en de leden deelden in de opbrengst. Vrijwel alle schuttersgilden bezaten percelen land, vaak akkers, die zij samen bewerkten of verpachtten. De leden deelden in de landopbrengst of konden de vruchten ervan plukken tijdens de teeravonden. Dit verschaftte economisch voordeel voor het individu, terwijl men gezellig kon vertoeven onder gelijkgestemden. Tegenwoordig zijn er echter nog maar weinig gilden die over grond of huizen beschikken. Naast wat economisch gewin voor enkele individuen lijken de leden van de schutters-

337 PASO, Grijze Hechter reglement, aanvullende regels 1993.

338 PAROSSE, 1897/1920/1921/1923/1924/1927/1929, 24-12-1927.

339 Zilveren koningsschild Sint-Sebastiaan Oudenbosch, particulier bezit.

340 Hendriks & Timmermans, *Een proeve van een ledenlijst*, 102.

341 RAWB, Rijsbergen, Joris, 1313-2, 1791-18.

342 PADT, Boek A, 14-2-1832.

343 PAJT, GB Zwart, 1-1-1883.

344 PABSV, 1949/1971-1962, 11-10-1962.

345 PACV, *Schrift zwart gemarmerd* 1939-1949.

(Foto: Piet den Blanken)

gilden in de twintigste eeuw steeds vaker lid te worden om de immateriële voordelen. Eén op de tien gildebroeders antwoordde in de enquête dat het verkrijgen en delen van kennis aangename bijkomstigheden van het lidmaatschap zijn. De vriendschap, broederschap en gezelligheid bespraken we al eerder. Maar ook eer en status vielen onder sociale immateriële voordelen die werden gecreëerd en vastgelegd binnen het gilde.

5.5 Eer en prestige

“Ons geliefd, nu reeds ruim 400 jaar oude gilde, waarvan het een privilege is lid te mogen zijn.”³⁴⁶

Het lidmaatschap van een schuttersgilde gaf zelfvertrouwen en onderscheidde de nieuwe gildebroeder van ‘eerloze’ mensen. In de meeste reglementen staat beschreven dat enkel mannen met een onbesproken levenswandel toegelaten werden tot het gilde. Lid zijn van een schuttersgilde werd dus gezien als een eer. De gildebroeder werd opgenomen in een groep, voldeed aan de voorwaarden, hield zich aan de gangbare waarden en

normen en was het daarom waard de gemeenschap te dienen en te representeren. Betrouwbaarheid was van belang voor een goede reputatie. Iemands reputatie vormde een essentieel onderdeel van zijn sociaal kapitaal. Eer was in de eerste plaats verbonden met sociale status, maar daarnaast was het van belang dat men voldeed aan de bij die status passende sociale normen. Lid worden van een gilde kon statusbevestigend, maar ook statusverhogend werken. Bovendien droeg de keuze voor een bepaald gilde de identiteit van de betrokkene uit. De keuze werd niet altijd op rationele wijze, maar ook op emotionele gronden gemaakt. De identiteit die men wilde uitdragen kon worden bevestigd door het gilde waar men lid van werd. Zo zijn er enkele gevallen bekend van zoons die lid werden van een ander gilde dan hun vader. Vaak waren de status van het gilde en het beroep van de zoon de reden voor de overstap. Men kon zich zo ook distantiëren van en afzetten tegen een andere sociale groepering. Zo was het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen het gilde van de ‘breebroeken’ en het Sint-Bavogilde in Rijsbergen ‘het boerenguld’. Een overstap van Sint-Bavo naar Sint-Joris toonde aan dat men het financieel beter had (want het wapen dat het Sint-Jorisgilde hanteerde, de Sint-Jansboog, was aanmer-

kelijk duurder) en dat men tot een andere sociale groepering gerekend wilde worden.

Overstappen van het ene naar het andere gilde was over het algemeen niet zo'n groot probleem, behalve als de gildebroeder in kwestie eerder geroyeerd was wegens wangedrag. In Hooge en Lage Mierde waren zo'n dertig gildebroeders gelijktijdig lid van twee gilden, en in Tilburg werden er in de negentiende eeuw tussen de drie gilden bepalingen opgezet waaruit bleek dat overstappen mogelijk was, al moest men daarvoor als gildebroeder wel even geduld hebben: "Ook in deselven vergadering besloten dat alle de leeden die tans van de gilden apsent zijn zig kunne vervoegen bij de andere gilden om binnen zes maande te worde geadmitteerd, en die tans onder de gilde zijn endig willen absenteeren kunnen in de andere gilde niet worden geadmitteerd dan na verloop van drie jaaren na hunne demissie genome te hebben mits vertonende een behoorlijk ontslag van het vorige gilde."³⁴⁷ Ook in het archief van Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan Vught werd een briefje gevonden waarin men een ander gilde verzocht of een gildebroeder mocht overstappen.³⁴⁸

Gildebroeders waren als broeders, vrienden en verwanten verenigd in het gilde en namen zo een plaats in binnen de

gemeenschap. Het individu profiteerde hiervan, maar de samenleving ook. Vriendschap was in de vroegmoderne tijd een belangrijk middel om de banden binnen een gemeenschap te verstevigen. Tegelijkertijd plaatsten de schuttersgilden zich door hun specifieke taken en omgang met de overheden vaak ook boven die gemeenschap. Een goed voorbeeld hiervan is het Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan uit Eindhoven. Het gilde was van oorsprong een 'hoge status'-gilde. Moest je al over een zekere status beschikken om lid te kunnen worden, afhankelijk van familienaam, huwelijkspartner of beroep, het lidmaatschap zelf verschaftte ook status, zowel binnen als buiten het gilde. Het lid worden van Sint-Sebastiaan benadrukte de hogere positie van de leden in de samenleving. Met beroepen als schepen, advocaat, dokter of zelfs burgemeester behoorden de meeste leden tot de aanzienlijke of betere stand. Anders dan bij veel dorpsgilden, zoals in Oudenbosch, waar men door het lidmaatschap vooral verbonden werd met de plaatselijke gemeenschap, plaatste men zich bij Sint-Sebastiaan boven die gemeenschap, maar vertegenwoordigden de leden gelijktijdig een belangrijk deel daarvan. De leden die niet door status of beroep maar door familienaam tot het gilde toegelaten waren, liften mee op dit succes. Het andere gilde in Eindhoven, Sint-Catharina, was een middenstandsgilde, waarmee ook weer een belangrijke groep Eindhovenaren vertegenwoordigd werd.

Hendrikus Dijkmans

Een broeder profiteerde van de goede reputatie en status van het gilde, maar kon ook letterlijk hogerop komen, zowel binnen als buiten het gilde. Hendrikus Dijkmans was in 1843 koning van het Sebastiaansgilde Tilburg maar verliet het gilde in 1851, wellicht door onenigheid naar aanleiding van de koninklijke concoursen, want meer broeders verdwenen dat jaar uit het gilde. In 1853 meldde hij zich bij Sint-Joris en werd daar aangenomen. Wellicht kon hij daar niet aarden, want enkele jaren later trad hij weer uit. Op de ledenlijsten van de Tilburgse gilden prijkt slechts één Dijkmans. In zijn eigen familie was er geen gildetraditie. In 1843 huwde Hendrikus met Johanna Goyaarts, zus van drie

prominente gildebroeders binnen Sebastiaan, van wie twee zelfs koning. Zijn schoonvader woonde tot de dood bij hem in, dus de invloed van de schoonfamilie op het leven van Hendrikus was groot. In een tijd waarin men, zeker in de hogere kringen, niet altijd uit liefde trouwde, was het lidmaatschap van een gilde een goede economische zet. Hendrikus was echter al zeven jaar vóór zijn huwelijk lid. En hij kwam tegelijkertijd met twee van zijn toekomstige zwagers in het gilde. We moeten de reden voor zijn toetreden dus waarschijnlijk zoeken in de vrienden- of werkkring van Hendrikus Dijkmans. Nu is het moeilijk om uit te vinden met wie hij bevriend was, maar waarschijnlijk

kende hij de gebroeders Goyaarts al een hele tijd. Zij waren beiden timmerman, terwijl Hendrikus wagenmaker was en een houthandel dreef. Economische en vriendschappelijke redenen om in te treden lijken dus plausibel, ook gezien het feit dat er in die tijd veel timmerlieden lid waren van het Sint-Sebastiaansgilde. Verder bestond het gilde toen uit kooplieden/winkeliers, mensen met vrije beroepen, kasteleins en kleine fabrikanten. Hendrikus heeft het ver geschopt binnen het gilde: hij werd koning, was deken en ouderman. Hij ontving de achting en prestige van de medebroeders, en trouwde een vrouw die nauw met het gilde verbonden was.

346 PABSV, 1949/1971, Agenda Ledenvergadering, 13-04-1960.

347 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-1, 7-9-1814.

348 PABSV, 1949/1971-1964, 1964.

5.5-1 Status en beroep

Een overzicht van de bekende beroepen van alle gildebroeders geeft aan dat er drie beroepsgroepen ruim vertegenwoordigd waren binnen de schuttersgilden. Allereerst de landbouwers, die in Vught, Rijsbergen, Gemert, Heeswijk, Tilburg en Hooge en Lage Mierde veel voorkwamen. Dan volgt de bestuurlijke groep, die in Eindhoven, Tilburg en Vught opereerde. Ten slotte is er de groep van middenstanders en ambachtslieden, voornamelijk in Eindhoven, Grave, Tilburg en Oudenbosch. Er was een groot aantal bakkers, slaggers, molenaars en herbergiers lid was van de gilden. Zij pikten financieel zeker een graantje mee van het gildegebeuren.

In alle plaatsen was er tot de negentiende eeuw een duidelijke scheiding waarneembaar tussen de beroepsgroepen en de verschillende gilden. Dit blijkt onder andere uit de koningsschilden en de benamingen die aan de gilden worden toegekend: 'herenguld', 'breebroeken' of 'boerenguld'. Het sociaal aanzien van verschillende gilden verzwakte vanaf het einde van de achttiende eeuw. De overheid nam gedurende de achttiende eeuw steeds meer taken als armenzorg en ordehandhaving over. Voorheen werden deze lokaal door de kerken, individuen en verenigingen als de schuttersgilden uitgevoerd. De elite trok zich uit de gilden terug en daar waar ze lid bleven, werden de broederschappen meer gesloten. In de loop van de negentiende eeuw en aan het begin van de twintigste eeuw zien we dat de beroepsgroepen, een uitzondering daargelaten, zich gaan vermengen binnen het gilde. Een overzicht van de beroepsgroepen vertegenwoordigd binnen het gilde staan in tabel 25.

Tabel 25: Aanduiding beroepen in percentages van het totaal aantal gildebroeders (n=9118).

Aannemer / Werkman / bouw	7%
Administrateur / Boekhouder	1%
Bestuur / Juristen	15%
Apotheker	1%
Arts	1%
Bakker	3%
Begrafenisondernemer	1%
Brouwer	2%
Chauffeur	1%
Directeur Bedrijf / Organisatie / Fabrikant	2%
Docent / onderwijs	1%
Hoedenmaker	1%
Hoefsmid	1%
Horlogemaker	1%
Huisvrouw / huisman	1%
Kastelein / herbergier	6%
Koopman	3%
Landbouwer	27%
Leerlooier	1%
Metaalbewerking / Smid	3%
Meubelmaker	1%
Militair	1%
Molenaar	2%
Monteur	1%
Pastoor	2%
Rentenier / particulier	1%
Schilder	1%
Schoenmaker	2%
Scholier	1%
Sigarenmaker	1%
Slager	1%
Timmerman	4%
Veldwachter / Vorster	1%
Verkoper	1%
Wagenmaker	1%
Winkelier	3%

Koningsschild van Arnoldus van der Brand uit 1868.
(Foto: Sint-Willebrordusgilde Heeswijk)

De beroepen van de gildebroeders waren belangrijk voor de uitstraling van het gilde en droegen bij aan de identiteit en reputatie van het collectief. Door hun beroep konden mensen binnen- of buitengesloten worden. Het niet hebben van het juiste beroep kon, hoewel dit niet werd beschreven in de *caerten*, een reden zijn om niet toegelaten te worden tot de groep. Met het oog op de onderlinge hulp, sociabiliteit en

Koningsschild van het Sint-Catharinagilde Eindhoven uit 1987. (Foto: Sint-Catharinagilde Eindhoven)

wederkerigheid werd een diversiteit aan beroepen, mits deze gekoppeld waren aan dezelfde sociale status, op prijs gesteld, net als in huidige serviceclubs als Rotary en Lions. De uitwisseling van diensten en materialen binnen het gilde werd zo vereenvoudigd.

5.5-2 Eer op de koningsschilden

Uit de zilveren koningsschilden blijkt dat men het beroep duidelijk verbond met het gilde en gilde-activiteiten. Op de koningsschilden werd meestal de naam van de gelukkige gildebroeder, zijn beroep, het jaartal van het koningschieten en de naam van het gilde vermeld. Bij veel gilden werd het schild gesierd met een afbeelding van het beroep of familiewapen, en daarbij de naam van de schutter en het jaartal gegraveerd. Een gildebroeder verbond zo zijn eigen identiteit en zijn particuliere bezigheden met het gilde en zette zichzelf neer als een deugdzaame en hardwerkende gildebroeder: een broeder die de eer van het koningschap verdiende op basis van zijn status en

Koningsschild van het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg. (Foto: Jette Janssen)

activiteiten. Soms had een broeder, ondanks 'het lot', niet het gevoel dat hij de eer van het koningschap verdiende, zoals bij het Sint-Jorisgilde Hooze Mierde in 1972: "bij de 5e ronde was 't Jos v Hoof die de vogel naar beneden haalde en op de vraag van de hoofdman, om 't koningschap te aanvaarden, zich niet waardig genoeg vond om die taak op zich te nemen en te kennen gaf om bereid te zijn om f10,- te betalen en kon de vogel weer op de boom gezet worden."³⁴⁹

De koningen eerden zichzelf op hun koningsschild en gaven met de zilveren plaat uiting aan hun individuele identiteit, hun beroep en hobby's, maar ook aan de identiteit van het gilde. Toen ze het schild lieten maken, moesten ze nadenken over de manier waarop zij wilden dat er over zeer lange tijd over hen gedacht ging worden. Men was dus niet alleen met het verleden bezig, maar ook met het heden en de toekomst. Soms, met name in West-Brabant, plaatste men ook een gedicht op het schild, waarbij men het één en ander verklaarde over zichzelf, over het koningschap, maar ook over de identiteit van het gilde. Een aantal voorbeelden:

Koningsschild van het Sint-Jorisgilde uit Tilburg. (Foto: Sint-Jorisgilde Tilburg)

“Ik laaf den Dorst aan wie het zij,
Aan vijanden en vanden:
En met dat voordeel speys ik mij
En al mijn kuysegezinden.
Zo doen ik te gelijker tijd
Twee werken van Barmhertigheid.”

Josephus Verhare
Coning 1791³⁵⁰

Josephus scheen, en dat blijkt ook uit het Rijsbergse gilde-archief, voornamelijk lid te zijn van het gilde om het economisch profijt dat hij aan het gildelidmaatschap ontleende. Het was merkbaar in die tijd niet iets om je voor te schamen.

“t Is H.J. v. Lieshout gelukt,
de handelaar in zuivelproduct,
Koning schieten wat is niet mis,
in het jaar van Mgr. Bekkers wijding,
die onze gildebroeder is.”

Hendrikus van Lieshout
1953³⁵¹

Hendrikus van het Tilburgse Sint-Jorisgilde verbond zijn jubeljaar aan een belangrijke gebeurtenis in de stad Tilburg. Meer gildebroeders deden dat. Ze plaatsten zichzelf en het gilde zo in de geschiedenis van de gemeenschap.

Koningsschild van het Sint-Sebastiaansgilde uit Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

“Hoe werkzaam op mijn levenspaden
Met vreugd vervul ik mijne taak
Hoe ook met zorgen overladen
Mijn plicht te doen is mijn vermaak
Gij weet als hoofdman twintig jaren
Hoe mijn hart voor 't gild nog slaat
Moest ik hierbij het woord nog paren
Als lid van de gemeente raad
Ja veertien jaren snelden henen
In trouw vervullen van deez plicht
Maar in het ijverig land bebouwen
Heb ik ook steeds mijn zaak verricht
En nu bij all' die werkzaamheden
Voeg ik de handboogkunst hierbij
Ik schoot de Konings vogel neder
Dit is toch elk schutter vrij.”

Oudenbosch den 18 mei 1875
M. Korsmit³⁵²

M. Korsmit verbond zijn drukke leven met vele werkzaamheden aan het gilde. Niet alleen was hij trouw en dienstbaar in zijn persoonlijk en maatschappelijk leven, hij was dit ook als lid van het schuttersgilde. Veel koningen van het Oudenbosche gilde vermeldde de kunst van het handboogschieten, en hoe bekwaam ze daarin waren. Toch zegt Korsmit dat hij geen koning is geworden om al deze redenen. Met “dit is toch elke schutter vrij” benadrukte hij dat iedereen een kans maakte.

Koningschild van het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen.
(Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

“Ik ben Aerts koning voorwaer, ’t is groot.
Het eerste blijf ik tot der dood.
Het tweede is voor korte tijd.
Mijn meesters ampt is meer profijt.”

H. Aerts a Rijsbergen 1806³⁵³

Hendrikus Aerts was schoolmeester. Hij maakt een woordgrap over zijn naam, het aardse. Zijn beroep leverde hem meer op dan het koningschap, dat maar voor korte tijd was. Hij bejubelde het koningschap dus niet op de manier zoals zijn vele voorgangers dit deden. Bij het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen hadden veel koningen een poëtische inslag, zoals blijkt uit het schild van Hubertus van den Wijngaert, van beroep wagenmaker, uit 1774:

“Den Wijngaert hout in het groen;
Heel soet soo sijn sijn vrugten,
Den Wijngaert die brengt voort
Een hart vol van geneugte.
Als Wijngaert coninck schoot,
Was Wijngaert out 36 jaar,
Het welck hem niet verdroot;
Was bij sijn eerste paer.”

Hubertus van den Wijngaert Coninck tot Rijsbergen
den 2 juny 1774³⁵⁴

Koningschild van het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen.
(Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

Uit deze schilden blijkt dat de eer van het lidmaatschap en de eer van het koningschap dus niet alleen afhankelijk waren van wat men binnen het gilde presteerde, maar ook van wat men erbuiten deed. De gemeenschap, en de taak in de gemeenschap, de status van het gilde en de gewoonten binnen het gilde, het speelde allemaal een rol. Vooral de beroepen die de gildebroeders uitoefenden, bepaalden de identiteit van de gildebroeder en daarmee de identiteit van het gilde in het algemeen.

5.5-3 Keizerschap en eer

De binding binnen het gilde werd ook versterkt door het vieren van de broederschap bij verschillende gelegenheden, het samen uittreden naar buiten en het binnenshuis gemoedelijk samen-zijn, maar ook door eerbetoon van het collectief aan het individu en andersom. Hierbij hoorde uiteraard het koningschap, of beter nog, het keizerschap. De koning of keizer werd, zo droeg men uit, door het lot verkoren. Binnen de broederschap werd voorts de beleving van de religie versterkt. De combinatie van deze beide elementen zorgden ervoor dat het schuttersgilde een eerbare, deugdzame en vrome status uitdroeg.

In 1848 beschreef de deken van het Sint-Dionysiusgilde het verloop van het koningschieten. Dat jaar schoot J. Bekkers zichzelf tot keizer, en dat was een belangrijke gebeurtenis:

350 Zilveren koningschild van Sint-Bavogilde Rijsbergen. Zie ook: Bastiaansen, *Gilde St. Bavo*, 63.

351 Zilveren koningschild van Sint-Jorisgilde Tilburg, particulier bezit.

352 Zilveren koningschild Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch, particulier bezit.

353 Zilveren koningschild Sint-Jorisgilde Rijsbergen, particulier bezit. Zie ook: Delahaye, *De gilden*, 26.

354 Ibidem.

(Foto: Piet den Blanken)

“Op den 26 Augustus 1848 is bij onze gilde een kijzer geschoten J Bekkers en toen weer een vogel op den boom gepland en toen koning geworden L Dupon een man van vierenzeventig jaar tot luijster van het kijzer en koning schieten heeft het harmonie haar luijster bijgezet en ons afgehaald en vergezeld tot van onze gilde huis waar van het hoofd was der heer Korf ten zelve tijd heeft onze Kijzer J Bekker uit eygen vryen wil zijn vrij zijn van alle kosten zoo als kijzer toekomt afgestaan en benevens een ander zijn contributie betalen zal. Tot eere aan hem die tweemaal den schutsboom heeft ontrond en nu voor den derde maal als Kijzer werd gekroond Leve de kijzer. Tot dat zijn naam bij de gilde Broeders onsterfelijk is hebben wij dit onderstaande lied tot eere aan hem gezongen.”³⁵⁵

Helaas is het lied niet bewaard gebleven. Het hebben van een keizer, iemand die driemaal achter elkaar koning geschoten had, was in een gilde financieel minder aantrekkelijk omdat een keizer levenslang vrij gelag diende te krijgen, maar daarnaast vooral een hele eer voor het collectief, iets waarmee de groep pronken kon.

Schild van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven. (Foto: Jos Jansen)

Daarom werd hierop vaak aangestuurd: misschieten was geen kunst en wilden de gildebroeders werkelijk iemand die als keizer de uitstraling van het gilde kon versterken, dan was dit te regelen. Daarvoor moest de broederschap wel hecht zijn en moest geen van de broeders gaan voor de individuele eer.

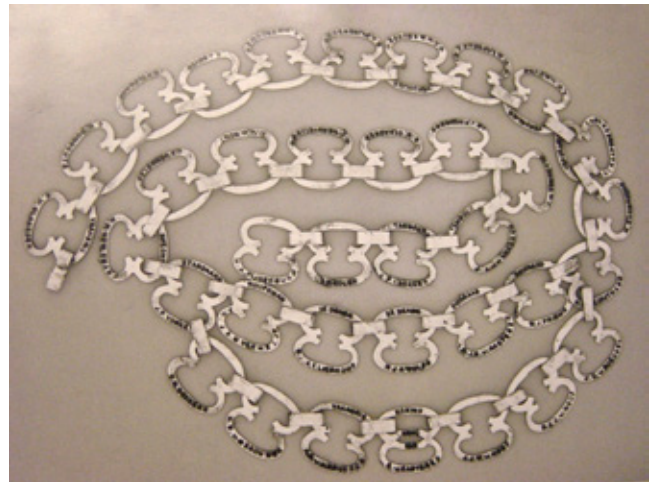
5.5-4 Eer en memorie

In de loop van de negentiende eeuw werd het binnen het gilde steeds gebruikelijker dat er bij prijsverschielingen bokalen en schilden naar een bepaalde familie werd vernoemd. De bekostiging van een prijs door een individuele gildebroeder of een gezin kwam ook steeds vaker voor. Keizers, koningen en jubilarissen schonken vaak een wisselschild om een bepaalde discipline binnen het gilde te stimuleren of slechts om een extra dag samenzijn te creëren. Met zulke prijzen werd de familie vereerd want de verschielingen kwamen jaarlijks terug en werden tot traditie gemaakt. Bij het Sint-Bavogilde te Rijsbergen schonken in 1995 Jaan en Jac Rijvers de Rijvers bokaal aan het gilde. “Ze willen graag dat hiervoor een keer per jaar om geschoten wordt.” Een ander lid schenkt daarop zijn oude geweer aan het gilde en wordt hier uitgebreid voor bedankt. Men besloot dat met dit oude geweer om de bokaal geschoten zal worden. “De gedachte achter deze wisselbokaal is een avondje ouderwets schieten en verbroedering van gildebroeders en zusters onder elkaar.”³⁵⁶ Bij het Sint-Catharinagilde te Vught stelde de familie Van Lanschot vaak prijzen ter beschik-

king. Tijdens de kermis in 1897 had de familie zes prachtige prijzen ter beschikking gesteld, maar was zelf verhinderd. “En vermits er evenveel prijzen als schutters waren gingen allen verheugd en voldaan huiswaarts. Een woord van welverdiende lof aan de Wel.Ed. Familie van Lanschot, die den minder bedeeden eerlijken werkmán in de gelegenheid stelt zich eens een dag te ontspannen. Eere ook de leden van genoemd gezelschap, die door stichtend gedrag hun dank voor deze tegemoetkoming betuigen.”³⁵⁷ De verering van de families, en zeker de zelfverering van families binnen het schuttersgilde, was geen modegril uit de twintigste eeuw. In 1789 liet Barend Mutsaers van het Sint-Dionysiusgilde Tilburg tegen betaling van “drie ducaten sijnde een vrijwillige gifte aan 't gilde” zijn wapen in het nieuwe vaandel vereeuwigen. De familie Pessers kon hierbij niet achterblijven. “Een gelijke somma van drie ducaten, stelle voor voortgangs wegens een dito gifte door mij Adriaan Jan Pessers als deken gedaan bij 't gilde voor het setten van mijn wapen in 't nieuwe vaandel.”³⁵⁸ Van deze gebeurtenis werd ook nog apart een memorie opgesteld.³⁵⁹ Adriaans gift zou dus nooit vergeten worden.

Binnen het gilde kon het sociaal kapitaal nog verder vergroot worden door deugdzaam te zijn en te handelen, dat wil zeggen volgens de reglementen van het gilde. Tegen gildebroeders werd van buitenaf zeker ‘opgekeken’ en dat was een bijkomstig voordeel van het opgebouwde sociaal kapitaal. Wie wilde er nou niet herinnerd worden als: “...De as waar alles op draaide, en een voorbeeld voor de gemeenschap, maar zeker voor de leden van het gilde?”³⁶⁰ Individuele gildebroeders konden hun sociaal kapitaal opbouwen met giften aan het gilde. In ruil werd hun naam in het gildeboek vermeld, werd er een prijs naar hen vernoemd of werd het familiewapen in het vaandel geplaatst. Als dank voor de eer die het gilde aan haar betoonde, schonk koningin A. van Hout-Priems van het Sint-Jorisgilde Tilburg in 1978 een zilveren schild aan het gilde. “Tevens schonk zij een geheel nieuwe uitrusting voor onze standaardrijder.”³⁶¹ Meer dames schonken ter ere van hun man en het gilde zaken aan het gilde: “de gulde st Joris heeft ontvangen van de weduwe Voskens eene trom als aandenken aan A Voskens Hoofdman in het jaar 1925.”³⁶²

Bij het organiseren van activiteiten en het aanschaffen van attributen werd er vaak een beroep gedaan op de gildeleden. De giften werden uiteraard met vermelding van de naam van de schenker voor de eeuwigheid vastgelegd, zoals bij het Sint-Jorisgilde uit Tilburg in 1981: “bij informatie bij de leden om een schakel of een halven schakel per lid te schenken was

De schakelketting van het Sint-Jorisgilde uit Tilburg. (Foto: Sint-jorisgilde Tilburg)

zo groot dat er niet genoeg schakels aan de ketting zitten. Het bestuur meent om de ketting aan te schaffen en gezamenlijk ieder zijn deel daartoe moet bijdragen en de namen van de leden in de ketting graveren. Dit zal aan de leden op de ledenvergadering worden voor gelegd.”³⁶³ Ter nagedachtenis aan een bijzondere gebeurtenis of aanstelling binnen het gilde werd er door familieleden geregeld wat aan het gilde geschonken om de naam van de betreffende deugdzame gildebroeder in ere te houden, maar ook om het gilde als groep te ondersteunen. Een goede schenking werd in woord en beeld vereeuwigd.³⁶⁴ Het vernoemen van prijzen en het schenken van wisselschilden

25 Jaar lid. Eerbetuiging in Gemert. (Foto: Jo van Schalen)

355 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, rekening 1848.

356 PABR, Pakket 1: Uitnodigingen en notulen 1992-1996, bestuursvergadering 23-8-1995.

357 PACV, Boek 1, krantenartikel (geen naam genoteerd) 7-8-1897, 35.

358 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, Rekening 1769-1770.

359 Ibidem, 12-10-1769.

360 PAJHM, Zwart gemarmerd schrift 1956-1982, notulen 11-9-1973.

361 PAJT, GB Zwart, 1978.

362 Ibidem, 1925. Adrianus Voskens overleed in 1923.

363 PAJT, Notulenboek & Comparitie 1980-1999, 3-2-1981.

364 Zie: Bijsterveld, *Do ut des*, en Bijsterveld, 'Eeuwig leven, eeuwige roem' voor een verhandeling over geschenken uitwisseling en memorie.

hadden eenzelfde werking. Enerzijds eerde het de schenker en deze zette zo zijn naam voor altijd in de boeken, anderzijds bevorderde het de verbroedering door het stimuleren van onderlinge competitie. Bovendien kwam er telkens wéér een winnaar uit de strijd die op gepaste wijze geëerd werd. Iedereen maakte kans en dat bond de leden aan hun gilde.

Niet alleen winnaars werden geëerd, maar ook trouwe gildebroeders, zoals jubilarissen: mannen die lange tijd lid waren van het gilde. Dit was al vanaf de zeventiende eeuw een gebruik. Was het geven van een feest in eerste instantie genoeg om de jubilaris te eren, vanaf de twintigste eeuw werden de insignes en het eerbetoon steeds belangrijker. Zilver speelde een steeds grotere rol bij het aanduiden van de functies binnen het gilde en als een vorm van eerbetoon voor allerlei geleverde prestaties. Ook voor jubilarissen kwam er zilver. Daarover ontstond wel eens verwarring. Het Sint-Jorisgilde uit Tilburg schonk de jubilarissen een draagspeld. Maar over de vraag aan wie en wanneer dat moest gebeuren, ontstond een discussie, waarna in 1981 het volgende werd vastgesteld: “een lid dat 25 jaar onafgebroken een functie heeft vervuld in het gilde als bestuurslid, vaandrig, standaardrijder of drager trommer vendelzwaaiër knecht of een andere functie heeft het recht op een zilveren draagspeld. Een lid dat onafgebroken 40 jaar lid van het gilde is heeft het recht op een zilveren draagspeld voorstellende St Joris met de draak.”³⁶⁵ Met het ‘oormerken’ van trouwe leden droeg het gilde uit dat het uit trouwe leden bestond en dus betrouwbaar was.

5.5-5 Eerbetuigingen

In 1975 werd in België de Nobele Orde van de Papegay opgericht. Dit gezelschap stelde zich tot doel gildeleden te eren die zich hebben ingezet voor hun gilde of de overkoepelende organisaties. De orde besloeg in 2000 nagenoeg heel Europa. De Commissaris van de Koningin in de provincie Noord-Brabant ontving in 1996 de titel commandeur in de orde van de Nobele Papagay wegens zijn verdiensten voor het Brabantse gildewezen (zie kadertekst Frank Houben, p. 255). Ook de Europese schutterskoning, de heer Harrie Ketels uit Nieuw-Dijk, Gelderland, ontving deze eer en werd uitgeroepen tot officier. Opvallend is dat Frank Houben werd geëerd om zijn lange staat van dienst, terwijl de Europese schutterskoning eenzelfde soort eerbetoon ontving voor het afschieten van de koningsvogel tijdens een Europees schuttersfeest.³⁶⁶

De schuttersgilden waren en zijn scheutig met prijzenzilver. Met onderscheidingen lag dat toch wat anders. Een lange staat van dienst en actieve betrokkenheid was het minste waaraan een gildebroeder moest voldoen om een onderscheiding te krijgen. De Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden

(Foto: Piet den Blanken)

(NBFS) reikte zelf ook eerbetuigingen uit, of vroeg koninklijke onderscheidingen, penningen en lintjes aan, om gildebroeders te eren. De aangesloten schuttersgilden konden de gildebroeders vanwie ze dachten dat ze een onderscheiding verdienden, bij hen aandragen. De dankbetuigingen van de Federatie vonden altijd plaats tijdens de hoofdliedendagen. Voor de hooggeplaatste en zeer actieve gildebroeder waren er nog meer eerbetuigingen mogelijk, van lokaal tot internationaal. In 1996 werd de oud-voorzitter van de Federatie, Eugène van Bouwdijk Bastiaanse, onderscheiden met het zilveren medaillon van de NBFS. “Daarnaast kreeg hij de Penning van de Commissaris der Koningin in de provincie Noord-Brabant, mr. F.J.M. Houben, met inscriptie: ‘Brabant bedankt E.J.V.M. van Bouwdijk Bastiaanse 1984-1996’. Van de president van de Europese Gemeenschap van Schuttersgilden (EGS), J.M.G. graaf t’Kint de Roodenbeke, ontving hij de ere-plaquette van de EGS. Vice-voorzitter Henk Hendriks van de Gelderse Federatie van Schuttersgilden Sint Hubertus bracht eveneens een erelegpenning mee.”³⁶⁷

Onthulling van een gildebeeld te Helmond/Stiphout. (Foto: Juriaan Balke, foto Meulenhof)

5.5-6 Eer en gemeenschap

Verskillende gemeenschappen werden in de laatste decennia door hun gilden vereerd met een gift. Enerzijds deden de gilden dit om hun plaats in die gemeenschap te bevestigen, anderzijds om eer te betuigen aan die gemeenschap. Zo schonk het Sint-Catharinagilde in 1982 een beeld aan de gemeente. In het *Eindhovens Dagblad* stond: “Op zaterdag 1 mei biedt het Sint-Catharinagilde Eindhoven-Stad aan de Eindhovense gemeenschap het beeldje “De gildebroeder” aan. Het door de Eindhovense beeldhouwer HANS GODDEFROY ontworpen en gemaakte kunstwerk zal een plaatsje krijgen op het plein voor de St. Catharinakerk in Eindhoven. (...)”³⁶⁵ De tekst op het standbeeld, dat een plaats kreeg voor de net gerestaureerde Catharinakerk, luidt: “Die scut Si stut Si waeckt Als ’t kraeckt.” In het beeld plaatsten de gildebroeders een koker met oorkonde, waarin alle donateurs genoemd werden.³⁶⁶ Bij de onthulling

van het beeld roerde de burgemeester de trom en waren afgevaardigden van de andere schuttersgilden aanwezig. Het andere stadsgilde Sint-Sebastiaan merkte daar later over op: “Het Catharinagilde heeft niet stilgezeten wat de contacten met de gemeenschap betreft. Bij het 750-jarig bestaan van Eindhoven hebben zij een beeld geschonken aan de gemeente, terwijl wij erlangs zijn gemarcheerd. Dat deed toch maar het Catharinagilde, dat door onze voorouders met de nek werd aangezien. De ironie wil dat wij er ditmaal achter liepen, zodat dit hunnerzijds werkelijk het geval was.”³⁷⁰ In 1987 schonk het gemeentebestuur op zijn beurt een nieuwe schutsboom aan het Catharinagilde, ter gelegenheid van het 550-jarig bestaan.³⁷¹

Ook in Gemert werd in 1987 een gildemonument, gemaakt door kunstenaar Toon Grassens, opgericht. Het beeld moet herinneren aan de eeuwenlange onafgebroken activiteit van de beide Gemertse gilden ten behoeve van de plaatselijk gemeen-

³⁶⁵ PAJT, Notulenboek & Comparitie 1980-1999, 1981.

³⁶⁶ ‘Hoge internationale gildeonderscheiding’, 112.

³⁶⁷ ‘Eugène van Bouwdijk Bastiaanse’, 92.

³⁶⁸ *Eindhovens Dagblad*, 25 maart 1982.

³⁶⁹ Verschuere, *Die Scut van Endhowen*, 211.

³⁷⁰ PARGSSE, Notulen van LOUT, 10-12-1987.

³⁷¹ *Eindhovens Dagblad*, 2 oktober 1987.

Gildebeeld in Eindhoven. (Foto: Peter Vermeulen)

Het Gemertse gildebeeld. (Foto: A. Grassens)

schap en bestaat uit drie gildefiguren, een tamboer en een vaandeldrager van de twee Gemertse gilden met het vaandel over hun schouder. Een gildebroeder met vlag symboliseert het gilde. De beide vaandels werden verbonden door een guirlande met de tekst: “Voor God, Koningin en vaderland.” Onder het beeld werd de volgende tekst geplaatst:

“Toen en nu, altijd
De Mens dienstbaar
Tijdloos vereeuwigd
Midden in de wereld”

Inmiddels is het beeld één van de bezienswaardigheden van Gemert geworden. In de promotie van de VVV duikt het beeld telkens op. Bezoekers aan de website van de VVV Gemert-Bakel kunnen zelfs een elektronisch kaartje (oftewel e-card) met de beeltenis van de Gemertse gildebroeders versturen.³⁷²

De door ons al eerder beschreven aanbieding van erelidmaatschappen aan vertegenwoordigers van de overheid kan ook in het licht van eerbetuigingen worden gezien. Het toelaten van leden van ‘belangrijke’ families werd gestimuleerd in de zin van het aanbieden van erelidmaatschappen. Het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen bood in 1887 Karel Frederik August van de Wall, kapitein der infanterie in het Nederlandse leger en wonende te Breda, het erelidmaatschap aan, omdat zijn opa, de toenmalige schout van Rijsbergen, in de kaart van het gilde stond en hij “sinds geruimen tijd heeft betoond meer dan gewone belangstelling in alles wat het oude Kloveniersgilde alhier betreft.”³⁷³

In 1946 bood hetzelfde gilde burgemeester Raaijmakers het erelidmaatschap aan, “als erkenning van zijn verdienste voor de schutterij.” Op 10 oktober aanvaardde de burgemeester dit lidmaatschap om “hiermede een oud gebruik, vastgelegd in de ‘caerte’ dezer gilde en beschreven in de geschiedenis van Rijsbergen, in eere te herstellen.” Hij sprak daarbij de hoop uit dat dit vooral ten goede zou komen aan de “Gilde-schutterij” en dat “de band die volk en gildewezen bindt er door zal verstevigd worden.”³⁷⁴

De naam van het gilde verbinden aan een persoon met sociaal aanzien vergrootte het aanzien van het schuttersgilde en als zodanig het sociaal kapitaal van zowel het individu als de groep. Soms werden daarom bij de toelating zelfs de procedures aangepast. Zo vroeg W. Baron Van Voorst tot Voorst uit 's-Hertogenbosch in 1959 het Sint-Catharinagilde uit Vught of hij lid mocht worden. Hij wilde graag zo snel mogelijk toetreden. De voorzitter merkte op dat “een en ander in feite tegen de normale gang van zaken is daar nieuwe leden alleen met de teerdag voorgedragen kunnen worden. Daar het aspirant-lid te kennen gegeven had er prijs op te stellen eerder te mogen toetreden en voorzitter er een goed lid in zag, werd van de gewone gang van

*De verjaardag van beschermheer van het Sint-Catharinagilde Vught W. Ch. van Lanschot.
(Foto: Sint-Catharinagilde Vught)*

zaken afgeweken. Het voorstel wordt onmiddellijk in stemming gebracht en bij opstaan en zitten wordt het nieuwe lid zonder tegenstemmen aangenomen.”³⁷⁵ Het hele gilde was het dus unaniem met de beslissing eens.

De Vughtse gilden hadden een goed contact met de plaatselijke overheid en werden daarvoor in 1947 beloond, zij werden in naam aan hun geboortegrond verbonden. In een vergadering van het Sint-Catharinagilde werd gemeld dat “als gevolg van een gesprek van J. van de Mortel met B en W van Vught (...) aan enkele nieuwe straten in Vught gildenamen (werden) gegeven.” Zij zonden een dankbrief aan de gemeente namens beide gilden voor de ‘fijngevoelde’ geste.³⁷⁶

(Foto: A. Grassens)

De eervolle verbintenis met kerk, gemeenschap en overheden was voor veel gildebroeders reden om lid te worden van een gilde, ook voor de hedendaagse gildebroeders. Eén op de tien gildebroeders vond blijkens de enquête de verbintenis met kerk en gemeenschap een belangrijke reden om lid te worden, en zestien procent van de ondervraagde gildebroeders was van mening dat dit voor anderen de reden was geweest om lid te worden. Zes procent zag als voordeel van het lidmaatschap de eer en status die eraan waren verbonden. Het representeren van de gemeenschap en het vervullen van maatschappelijke taken, door een kwart van de gildebroeders aangegeven als ‘het doel’ van het gilde, bezorgen de gildebroeders eer en status als uitvoerders van goede werken. Dit was in het verleden ook het geval, toen de gilden vaak functioneerden als brandweer, begrafenisonderneming en liefdadigheidsinstelling en zij de bevolking waarschuwden bij dreigend gevaar. Deze maatschappelijke taken, barmhartigheid en/of heldhaftigheid (in uitstraling) bezorgden de leden een goede reputatie en status.

De identiteit van de schuttersgilden was nauw verbonden met de identiteit van de gemeenschap waarin men opereerde. Het gilde stond in directe relatie tot de overheden en de reglementen werden zelfs door die overheden bevestigd. Schuttersgilden vertegenwoordigden door de beroepen van de gildebroeders en door hun functie de gemeenschap, of in ieder geval een deel ervan. Binnen een gemeenschap werden de verschillende groeperingen door meerdere gilden vertegenwoordigd. In tijden van sociale tegenstellingen zien we dat de gilden ook een duidelijke sociale status uitdragen: van herengilde tot boerenguld. Als er een rijker verenigingsleven opkomt, mensen meer vrijheid hebben om te kiezen tot welke groep ze willen behoren zien we dat de gilden meer gemengd worden.

³⁷² Zie: <http://vvggemert-bakel.nl/vvvcards/>.

³⁷³ RAWB, Rijsbergen, Bavogilde 1314-3, 02-12-1887.

³⁷⁴ RAWB, Rijsbergen, Bavogilde, 1314-5, 21-7-1946

³⁷⁵ PACV, Klapper groen, Ledenvergadering 18-07-1959.

³⁷⁶ PACV, Boek 1, 118.

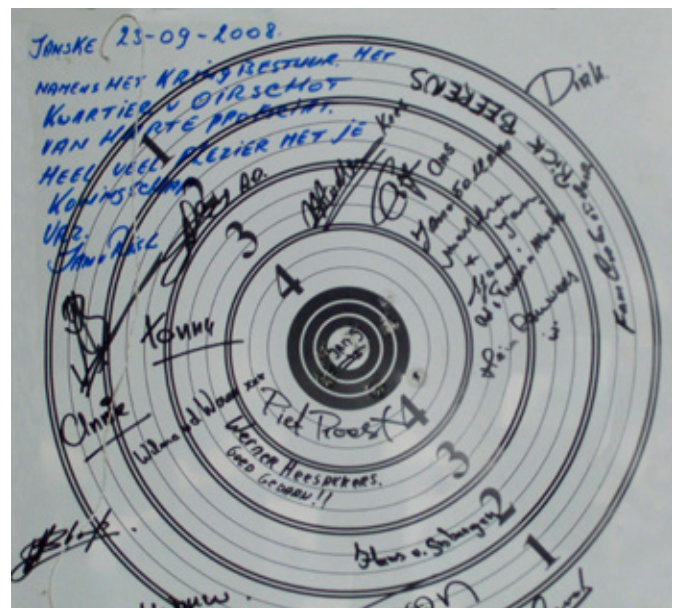

(Foto: Piet den Blanken)

5.6 Competitie

“Of hij nog blijft vendelen voor het gilde? Hij geeft een afwijkend antwoord. Den Hopman probeert hem nog zo goed als hij kan om te praten, maar hij heeft er geen interesse meer voor want hij vendelt niet om de vereniging hoog te houden, maar voor zichzelf om prijzen te halen en omdat de gilde wegens te weinig kasmiddelen niet overal naar toe kan gaan bedankt hij ervoor.”³⁷⁷

Het woord schuttersgilde geeft de belangrijkste bezigheid van de vereniging al aan: schieten. En de betekenis van dat schieten mag niet onderschat worden. Het was soms zelfs de reden tot de oprichting, zoals bij het Cloveniersgilde in Tilburg, later het Sint-Dionysiusgilde, dat in 1665 werd opgericht door een groep protestantse heren die zich, mede voor de gezelligheid, in het gewerschieten wilden bekwamen. Het schieten had in het verleden niet alleen een praktisch doel, namelijk te oefenen om, als het erop aan kwam, de woonplaats te kunnen beschermen, maar ook een sociale functie. Het zorgde voor ontspanning en sportieve competitie.

Schietcompetitie van het Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde. (Foto: Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde)

(Foto: Piet den Blanken)

In de zeventiende en achttiende eeuw was het handhaven van de maatschappelijke positie in belangrijke mate een kwestie van competitie. Een sociale groep, in dit geval het schuttersgilde, moest de beschikking krijgen en houden over middelen die daartoe noodzakelijk waren. De competitie speelde zich af tussen de groepen, maar ook binnen de eigen groep. Zo kon het ene schuttersgilde met het andere wedijveren om een specifieke taak binnen de gemeenschap, bijvoorbeeld als begrafenisfonds, liefdadigheidsinstelling of brandweer, maar ook om de plaats vooraan in de processie, om de eerste rechten van de schutsboom, of om een plaats vooraan bij het inhalen van de burgemeester of een lid van het koninklijk huis.³⁷⁷ De middelen die schuttersgilden in hun strijd tot hun beschikking hadden, waren hun netwerken, hun tradities en ouderdom, hun reputatie maar ook hun kapitaal. Veel schuttersgilden hadden namelijk gronden die ze verpachtten. Daaraan konden ze een bepaalde machtspositie ontlelen.

In hoofdstuk 6 zullen we nader ingaan op de competitie tussen de verschillende gilden, die soms zelfs vijandig van aard kon zijn. Binnen de groep was er natuurlijk de gangbare competitie, om wisselschilden, om het koningschap en tijdens de wekelijkse oefening. De strijd om de eer kon vaak omslaan in een machtsstrijd, waarbij niets en niemand werd ontzien. Niet voor niks bevatten de *caerten* verscheidene bepalingen waarin het gewenste gedrag rondom de schutsboom stond vermeld. Er ontstonden geregeld geschillen, waarover in de reglementen uitsluitend wordt gegeven. Bij Sint-Sebastiaan Eindhoven werden twisten en vechtpartijen tijdens de vergadering besproken.³⁷⁹ Bij Sint-Joris Hooge Mierde moesten de twistende partijen zich schikken naar het oordeel van het gilde. De uitspraak diende te worden nageleefd zonder tegenspraak of verzet.³⁸⁰ Het niet oplossen van de geschillen resulteerde in het uitzetten van één van de partijen, omdat een slepende ruzie immers de broederschap ondermijnde.

377 PABSV, Schrift 1948-1953, notulen 2-12-1951.

378 Van Dijk, 'Een strijd om sacrale ruimte en tijd', 36.

379 Bijvoorbeeld in 1681, toen men een geschil had over het oplossen van geschillen. Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 112.

380 Zie ook: Van Gisbergen, *De cruysboghe*, 32.

Niet alleen de familietraditie, de voordelen en de status van het gilde konden gildebroeders eveneens doen besluiten om bij het ene of het andere gilde te gaan. Ook het gehanteerde wapen zoals handboog, kruisboog of geweer speelde vanaf het einde van de achttiende eeuw een rol in de keuze. Persoonlijke voorkeuren en individuele keuzes werden toen immers belangrijker. Een groot deel van de (vrije) tijd die in het gilde werd gestoken, speelde zich namelijk af op 'de doelen', het schietterrein. De ontspanning was belangrijk, maar met de onderlinge schietcompetitie kon men eer inleggen en deze kon een goede schutter prestige bezorgen. Het belangrijkste schietevenement van de schuttersgilden was (en is) het koningschieten. Daarbij speelde het lot een grote rol. Wie zichzelf tot koning schoot, droeg het jaar (of de drie jaar) daarna de eer en waardigheid van het gezelschap. In de uitverkiezing van de koning zag men de hand van God. Het feit dat een familielid koning was geweest, en dus uitverkoren, was waarschijnlijk een reden om zelf ook een poging te wagen en het lot te verzoeken. De uitstraling van de uitverkorenheid op de verwanten gaf de familienaam een zekere status. Uit de ledenlijsten blijkt dat vaders die op enig moment koning waren geweest, vaker werden opgevolgd door een zoon. En dat niet alleen: die zonen hadden meer kans om zelf ook koning te worden. Of dit door puur geluk, vasthoudendheid of welwillendheid van het gilde kwam, is helaas niet te achterhalen.

Het nastreven van de continuïteit van het binnen het gilde verworven prestige lijkt wel een belangrijke drijfveer te zijn geweest. Dat men zelfs eer kon behalen uit de duur van het lidmaatschap blijkt uit een ledenlijst van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde uit 1976. Naast een vermelding van de geboortedata stond er tevens bovengeschreven: "wie is het langst lid?" en daarop volgde de volgende namen met data: "W. Antonius 1909, W. Luijten 1919, C. Mercx 1934, Jo Vosselaars 1938, M. vd Voort 1937, A. Verstijnen 1945, C. Wouters, 1945 N. Smolders 1947, A. Adams 1950, L. Mercx 1950, H. vd Borne 1950, Chr. van Gisbergen 1951, J.B. vd Borne 1951, F. vd Borne 1951, Jan Raak 1952, E.J. v Gisbergen 1952, Jan Roest 1946, Bert Merckx 1950."³⁸¹ W. Antonius ging met de eer strijken want hij was al 67 jaar lid van het gilde. In het gildearchief werd vastgelegd hoe lang men lid was, en ook dat leek wel een competitie. De jubilarissen werden door de burgemeester geëerd.

Schietcompetities op lokaal en regionaal niveau waren in de zestiende eeuw al gangbaar.³⁸² Met de opkomst van de nationale concoursen in de negentiende eeuw en later de landjuwelen werd de strijd om prijzen steeds belangrijker. Men moest naast de individuele eer op schietgebied nu ook steeds krachtiger de collectieve eer gaan verdedigen. Maar het prestige en sociaal kapitaal dat men aan de winst ontleende, werden ook groter. Sport en competitie, vermaak en ontspanning binnen het gilde

Vendelier van het Sint-Jorisgilde uit Berlicum in 1953. (Foto: copyright Nederlands Openluchtmuseum Arnhem)

en met andere verenigingen zorgden voor de nodige kleur en ontsnapping aan het dagelijks leven. De landjuwelen, kringdagen en gildedagen brengen de hedendaagse gildebroeders in contact met andere gilden en zorgen tegelijkertijd ook voor identificatie en binding met het eigen gilde. Winnende clubs werden en worden bij thuiskomst door de gemeenschap vaak warm onthaald. Enige schuttersgilden gingen zich steeds meer richten op de schietsport en trokken daarmee ook leden aan die lid werden 'om de sport'. Dat dit soms ook te ver kon gaan, blijkt uit een bepaling van het Sint-Dionysiusgilde Tilburg uit 1986: "Het sportieve treffen met andersoortige verenigingen moet niet bevorderd worden. Wij moeten ons gilde-karakter hoog houden."³⁸³ Ook het Sint-Sebastiaansgilde uit Oudenbosch, dat eind twintigste eeuw fuseerde met de plaatselijke kruisboogvereniging *De Roskam*, probeerde het gildekarakter boven het sportieve karakter van de vereniging te verheffen. De competitiedrang van de leden, zeker van de vroegere leden van de kruisboogvereniging, prevaleerde echter boven het broederschapsidee.

Volksdansen door Oirschotse gilden op de markt. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

De muzikaal geïnteresseerde kon als tamboer aan de slag en in de loop van de twintigste eeuw werd vendelzwaaien een identiteitsverschaffende activiteit voor veel gilden. Over de vraag of vendelen nu een nieuwe, heruitgevonden of heringevoerde traditie was, wordt binnen de gilden veel discussie gevoerd. Het vendelen wordt vaak gezien als iets wat van oudsher bij het gilde hoort en is voor de schuttersgilden een manier om zich in het openbaar te manifesteren als bewaarders van oude tradities. Het vendelzwaaien kwam echter pas op in de jaren dertig van de twintigste eeuw (zie ook hoofdstuk 6).³⁸⁴ Niettemin werd het een kenmerkende uiting voor de gilden, die appelleerde aan het kleurrijke verleden van de gilden en het werd en wordt door leden dan ook graag beoefend. Uit het citaat waarmee deze paragraaf opent, blijkt al dat veel mensen de individuele eer en prijzen belangrijk gingen vinden. Een gildebroeder uit Vught merkte tijdens een gildedag op: “Ik word niet lid om het niets; als er prijzen te behalen zijn dan ga ik er ook voor.” De eer van het individu kon zo echter gaan concurreren met de eer van het collectief. In 1848 ontstond bij het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg een discussie over de vraag van wie nu de onderschei-

dingen waren die op wedstrijden werden gewonnen. Men besloot dat de eretekens die door een lid werden gewonnen, eigendom van het gilde waren, maar dat men het recht had deze te dragen. Er werd als tegenprestatie voor alle mogelijke prijzen een geldelijke vergoeding vastgesteld.³⁸⁵ De eer van het collectief werd boven die van het individu gesteld.

De liefde voor de schietsport, het tamboeren of vendelen was voor eenderde van de ondervraagden de reden om lid te worden van het gilde. Het uitoefenen van de sport en het bijwonen van de gildedagen en gilde-evenementen werd door een kwart van de ondervraagde gildeleden als een voordeel van het lidmaatschap ervaren. De combinatie van gezelligheid, ontspanning en competitie heeft dus een belangrijk aandeel in de beslissing om lid te worden van een gilde. Zo vertelt een gildebroeder uit Tilburg als hij gevraagd wordt naar de reden van zijn lidmaatschap: “Aanvankelijk om mij, op advies van mijn vrouw, van minstens een avond per week ontspanning te verzekeren. Handboogschieten leek me bovendien een plezierige sport; en inderdaad: het spannen van de boog blijkt te ontspannen.”³⁸⁶

381 PAJHM, klapper 2, ledenlijstje 1976.

382 Zie hiervoor het uitgebreide werk van Van Autenboer over de schuttersfeesten: Van Autenboer, *De schutterwedstrijden der Brabantse gilden*; Van Autenboer, *Schutterswedstrijden in de 17e en 18e eeuw*.

383 PADT, *Blauwe Notulenboek* 1981-1993, 1986.

384 Bijvelds, ‘Van Zuipschutjes tot cultuurdragers’, 70.

385 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, 19-7-1848.

386 Citaat enquête Sebastiaan Tilburg.

(Foto: Piet den Blanken)

5.7 Traditie

*“De tijd verandert veel, maar niet de zeden
Van ’t overoud arkadisch schuttersgilde
Hun wet ligt vast verankert, hard of mild,
In ’t Reglement, dat stamt uit het ver verleden.*

*Als zonneglans op ’t zomers veld vertrilt,
Komt zondags trouw elk rot weer aangetreden
Ten doel en wordt de felle strijd gestreden
Als pijl na pijl in de blazoenen drilt.³⁸⁷*

Ook traditie kan worden gezien als een bindend en identiteitsbepalend middel binnen het gilde. Het bestaat uit drie belangrijke elementen: historische interesse en bewustzijn, omgang met het verleden en identificatie. Overlevering uit het verleden en familietraditie, interesse voor het verleden en besef hebben van activiteiten in het verleden is een vorm van cultureel kapitaal dat binnen gilde werd omgezet in sociaal kapitaal. De volgende paragrafen gaan over de vraag hoe deze elementen binnen het gilde vormgegeven, gebruikt en door-

gegeven werden om de identiteit van de groep gildebroeders en het schuttersgilde zelf te creëren en continueren. Juist door bepalingen van het bestuur over tradities, door discussie in de vergaderingen over veranderingen, en door de invoering van traditionele elementen krijgen we zicht op hoe men die continuïteit beleefde.

Met betrekking tot gilderituelen zijn er volgens Oomen drie categorieën rituelen of tradities. Op de eerste plaats zijn er de rituelen die uit een ver verleden zijn overgeleverd en niet of weinig zijn veranderd. We hebben het dan bijvoorbeeld over het koningschieten. De tweede categorie vormen de rituelen die zijn gebaseerd op oude rituelen, maar opnieuw zijn vormgegeven. Het verloop van de teerdagen valt daaronder. De derde categorie vormen de ‘nieuwe’ rituelen, die ontstonden uit de behoefte tot traditievorming en de emancipatie van de gilden.³⁸⁸ Goede voorbeelden hiervan zijn het vendelzwaaien en de massale opmars tijdens gildedagen. Vaak wekt men de suggestie dat deze tradities eeuwenoud zijn. De functie van deze tradities is het bevestigen of tot stand brengen van sociale cohesie. Ook bevestigen en symboliseren ze het

lidmaatschap van een vereniging of groep, en wordt door symbolisme, ceremonieën en rituelen saamhorigheid gecreëerd. Bovendien legitimeren de tradities de status of autoriteit van een instelling.³⁸⁹ De derde categorie is te scharen onder *invented tradition*, een concept van Eric Hobsbawm en Terence Ranger. Hobsbawm maakt echter ook onderscheid tussen echte en uitgevonden tradities. Hierdoor wordt het concept van *invented tradition* vaak gebruikt om 'onechte' tradities en gebruiken te ontmaskeren, of op zijn minst het onderbreken van de continuïteit ervan aan te tonen. Wat de schuttersgilden betreft zouden we dan vrijwel alle tradities en gebruiken als 'nep' kunnen aanmerken. Met de categorisering van tradities wordt een onderscheid tussen echte en onechte tradities gemaakt, een onderscheid dat irrelevant is met betrekking tot het schutterswezen. Traditie kan beter als een proces worden beschouwd, waarin het gaat om de motieven van het individu en de groep en om de constructie van identiteiten en het proces van toe-eigening en betekenisgeving.³⁹⁰ De vorm van tradities en rituelen is vaak het resultaat van onderhandeling.³⁹¹ Het gaat niet om het ontmaskeren of herleiden van tradities, maar om de betekenis die men er aan gaf en geeft. Hoe ontwikkelde een traditie zich, welke actoren waren daarbij betrokken en vooral: waarom?

Als men een hedendaagse gildebroeder vraagt waarom hij lid is van het gilde, geeft hij vaak aan dat het hem om de broederschap en de traditie te doen is. In het archief van het Sint-Catharinagilde uit Vught zit een aanmeldingsbriefje dat het gevoel voor traditie mooi illustreert. De gildebroeder schreef: "Ondergetekende heeft interesse om gilde broeder te worden. Daar ik er zeer geïnteresseerd in ben om iets van oudsher in stand te houden."³⁹²

Het behouden van traditie en het herdenken van het verleden zijn, zeker in de twintigste eeuw, de voornaamste doelstellingen van de schuttersgilden. De hedendaagse gildebroeders zien in traditie zelfs de reden voor het voortbestaan van de schuttersgilden, van verleden tot heden. De traditie van de schuttersgilden is daardoor zowel statisch als dynamisch. Men verstaat onder traditie namelijk de geschiedenis van de gilden en de traditionele gebruiken die de gilden 'vorm' geven. Tegelijkertijd is de traditie dynamisch, omdat deze steeds wordt doorgegeven en aangepast aan wisselende tijdsomstandigheden. Bovendien worden de tradities binnen de schuttersgilden telkens anders toegepast en uiterlijk vormgegeven. De traditie van de schuttersgilden verschaft identiteit aan de groep als geheel, maar ook aan de individuen binnen

de groep. De attributen, kledij en gebruiken, die eveneens als traditie worden aangemerkt, onderscheiden de gilden van andere verenigingen, maar ook van elkaar. Zo besloot het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen in 1978 over de kleuren en uitstraling van het gilde het volgende:

"Het gilde is twee jaar geleden toegetreden tot de kring Baronie Markiezaat en daar deze gilden op de gildedagen allemaal gekostumeerd zijn is het bestuur van het gilde ook geïnteresseerd om daar ook iets aan te gaan doen als daar de leden hun medewerking aan willen geven, er zal eerst een stemming worden gehouden, dat het anders nutteloos is om er over verder te praten, de uitslag is 34 voor, 3 tegen, 1 blanco. Dit wordt aangenomen en kan men verder gaan met wat wil het gilde Historische of gekostumeerd, men moet wel de kleuren van het gilde handhaven en dat is blauw met grijs. De vergadering wil het Historische (kostuum - JJB) en (de bepaling - JJB) wordt aangenomen, en wordt door de Hoofdman gevraagd met iedereen naar voren te komen, maar dit is een moeilijk punt, er wordt gevraagd aan eenieder zijn neus is op te steken om de ware kledendracht aan te kunnen bieden bij de volgende vergadering."³⁹³

Met dit besluit werd meteen een nieuwe traditie ingevoerd, namelijk die van de kostumering (zie hiervoor ook paragraaf 5.7-2). Ook het Eindhovense Sint-Sebastiaansgilde onderscheidde zich bewust met zijn activiteiten: "Laat andere Gilden in het gelid lopen, schieten, opschieten, zwaaien en zwenken, trommelen en troubadouren. Wij bogen op het woord en de wijn. Zo onchristelijk is dat niet, want in den beginne was er het woord en tot op heden is er bij elke viering nog altijd....wijn."³⁹⁴

Traditie is een continu proces van toe-eigening en betekenisgeving. Als individu functioneert men in verschillende circuits en dat bezorgt een grotere of kleinere keuzevrijheid.³⁹⁵ Men kan meer dan één identiteit creëren, die soms zelf tegenstrijdig zijn. Zo kan men tegenwoordig tegelijkertijd lid zijn van Greenpeace en de ANWB.³⁹⁶ Men voelt zich aangetrokken tot een groep, door een voorstelling van de eigenschappen of de attributen ervan. Hierdoor wordt de groepsidentiteit gevormd en benoemd, en de leden van de groep delen in die, soms zelf gecreëerde, identiteit.³⁹⁷ Door lid te worden van een gilde benadrukt of creëert men een (nieuwe) eigen identiteit, waarin historisch bewustzijn en omgang met het verleden van belang zijn. De uiterlijke vorm van het gilde en de manier waarop het gilde zich ten opzichte van de buitenwereld presenteert, stralen een eenheid uit waartoe mensen zich aangetrokken voelen. Uit analyse van de data van toetreden blijkt dat na een optreden

387 Bastiaansen, *Gilde St. Bavo*, 62.

388 Oomen, 'Rituelen en schuttersgilden', 116.

389 Hobsbawm & Ranger, ed., *The invention of tradition*, 1-14.

390 Zie hiervoor: Roodenburg, 'Ideologie en volkscultuur', met name 90-104; Frijhoff, 'Toeëigening: van bezitsdrang naar betekenisgeving', 99-118; Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef', 614-634.

391 Rooijackers, *Rituele repertoires*.

392 PACV, Boek 3, 1980, 416.

393 PABR, gildeboek 2, ledenvergadering 1978.

394 PARGSSE, Notulen van LOUT, 10-12-1987.

395 Rooijackers, *Rituele repertoires*.

396 Bijsterveld m.m.v. Knulst, 'Sociaal kapitaal'.

397 Frijhoff, 'Identiteit en identiteitsbesef'.

(Foto: Piet den Blanken)

van het gilde in het openbaar, in een processie, tijdens een gildefeest of op een andere manier, gemiddeld meer mensen zich aanmeldden voor lidmaatschap. De manier waarop het gilde optrad, had dus aantrekkingskracht.

In de twintigste eeuw werden de uiterlijkheden steeds belangrijker en ingepast in de traditionele elementen die men koesterde. Door de massale opkomst van de gildekledij in het laatste kwart van de twintigste eeuw werd de rekrutering van nieuwe leden een ander verhaal. Sommige mensen weigeren zich in 'zo'n pak' te vertonen,³⁹⁸ terwijl anderen juist de eenheid van het gilde en hun eigen historische bewustzijn ermee benadrukt zien. Het vendelen, dat opkwam in de jaren dertig van de twintigste eeuw, bleek een succes. Niet alleen verschaftte het identiteit, verbond het de gilden met de kerk en bood het tevens een nieuw competitief element, het bleek ook leden aan te trekken. Zo vertelde een gildebroeder uit Haaren over de reden waarom hij lid werd:

"Vaak hing ik uit het slaapkamerraam, met name op zondagmorgen. Achter ons huis keek je een zijstraat in waar geoeftend

werd met vendelzwaaien. Iedere zondag was daar een aantal jongens bezig met draaien en springen en draaien en overpakken en draaien en opgooien en draaien en op de hurken en draaien entja het ging altijd maar door. Langzamerhand kwam ik achter allerlei gebruiken en tradities van de gilden en ik raakte hoe langer hoe meer geïnteresseerd. Het vendelen van de zondagmorgen werd van het zwaaien met een bonte lap nu voor mij onderdeel van een rijke traditie en cultuur die absoluut intrigerend was. Op een dag trok ik de stoute schoenen aan en verliet het veilige slaapkamerraam en wandelde de straat in. Een gesprekje, een praatje en even later bleek ik gildebroeder te zijn. Nu zie ik niet alleen gildetradities, ik voel ze ook, hoor ze, ik beleef ze zelf. En dat is machtig!!"³⁹⁹

Ook een gildebroeder uit Heeswijk kwam op deze manier bij het Sint-Willebrordusgilde: "Bij het pleintje voor ons huis waren oefeningen, waar ik naar ging kijken. Ik werd lid voor het vendelen en de jeu de boules."⁴⁰⁰ "Ik hou van traditie en saamhorigheid", zo beschreef een gildebroeder van Sint-Sebastiaan Lage Mierde zijn motivatie voor het lidmaatschap, "Tradities zijn leuk en het is kleurrijk."⁴⁰¹ Hij staat met deze mening niet alleen. Maar liefst één

op de vijf ondervraagde gildebroeders gaf aan dat het gevoel voor cultuur en traditie een belangrijke reden was om toe te treden. Zo gaf een gildebroeder uit Tilburg aan dat hij lid was omdat “wij houden van oude traditie hóuden en overbrengen.”⁴⁰²

De tradities en de trots van de gilden zorgden niet alleen voor een sterke onderlinge binding omdat de gildebroeders deel werden van een ritueel en omdat werd uitgelegd waar dat ritueel voor stond, maar zorgden ook voor een gevoel van verongelijkheid ten opzichte van de buitenwereld. De broeders maken deel uit van een voor hun natuurlijke groep. Het onbegrip van de buitenwereld ten opzichte van het gilde en de gildetradities werd en wordt door de gildebroeders niet altijd begrepen. Door alle tradities en het gesloten karakter van de groep leek het lidmaatschap ook een soort van zelf-verkozen isolement. Zeker in de twintigste eeuw begreep de buitenwereld niet altijd wat de functie was van het gilde, zijn tradities en zijn kostumering, en de gildebroeders werden ondanks pogingen om juist de gemeenschap te dienen, toch buiten die gemeenschap geplaatst. De leden kozen er daarom voor niet altijd alles volgens de traditie te doen, zoals blijkt uit een verslag van het Sint-Bavogilde Rijsbergen uit 1983. Daarin worden verschillende zaken rondom het reilen en zeilen van het gilde besproken en blijkt het bestuur de traditie stug te willen voortzetten. Zo wilde een lid voorafgaand aan/tijdens het teren zonder gildekledij naar de kerk gaan. Het bestuur wees dit af. Het worstenbrood tijdens de jaarvergadering was in 1976 wegens de kosten ervan afgeschaft. In de jaren erna werden er diverse stemmingen gehouden over de vraag of het terug moest komen. Telkens werden deze stemmingen genegeerd of afgekeurd, ook toen de kas weer goed gevuld was. Tijdens de vergadering in 1983 vroeg een lid wéér of het worstenbrood terug kon komen, want “dit werd in vroegere jaren altijd gedaan.” De leden wilden hier met de vingers (de hand opsteken - JJB) over stemmen, maar dat werd door de secretaris afgewezen omdat men in 1980 had besloten te stemmen met erwten en bonen. Uiteindelijk werd er vóór-gestemd en kreeg het gilde voortaan worstenbrood, maar de vrouwen werden, om kosten te besparen, uitgezonderd.⁴⁰³ Er zijn ook voorbeelden waarbij juist het bestuur van het reglement en de traditie wilde afwijken en de leden tegen waren, zoals bij het Sint-Sebastiaansgilde Eindhoven in 1983:

“Om toegelaten te worden tot de Ridderlijke Gilde is meer nodig dan te voldoen aan het reglement, zei de kapitein. Er zijn ook ongeschreven eisen, beter gezegd cognitieve verwachtingen die wij koesteren en die samenhangen met onze visie op mens en maatschappij. Teer programmapunt over toelating burge-

meester van Eindhoven: niet RK, wil wel mee naar missen. Denklijn: men heet ridderlijk omdat burgemeesters lid waren, niet in strijd met statuten van 1981, doel van schuttersgilden is het in stand houden van de gildegeest, rekening houdend met eigentijdse omstandigheden. Het zou discrimineren zijn. Hij is van Brabantse afkomst.”

In mei 1984 had men het weer over deze kwestie. Het commentaar was dit keer dat het gilde op katholieke traditie stoelde en als men hiervan zou afwijken, men als gilde zou afglijden naar een folkloristisch groepje zonder inhoud. Anderszins zag men in dat het wellicht een dodelijke beperking in de groei van het gilde zou zijn het niet te doen. Een gildebroeder sprak uit dat hij liever iemand die daadwerkelijk gelooft bij het gilde zou toelaten, dan iemand die ‘toevallig’ rooms geboren is. Uiteindelijk stemde het gilde. Vijf stemmen waren tegen aanname van het niet-katholieke aspirantlid en vijftien vóór: het voorstel werd verworpen. De burgemeester mocht geen lid worden van het Ridderlijke Gilde.⁴⁰⁴

De manier waarop er binnen het gilde met traditie werd omgegaan was niet alleen afhankelijk van geloof en wisselende tijdsomstandigheden, maar ook van financiën. Eerder zagen we al dat het traditionele worstenbrood in Rijsbergen werd afgeschaft en vaker bleek het traditionele teren een te zware financiële last voor de gildebroeders en het gilde. Men werd in eerste instantie selectief over wie er werd toegelaten (vaak moesten de vrouwen eerst het veld ruimen) en daarna voegde men bepalingen toe om andere mensen te weren. Als het ging om eten of drinken was het gemakkelijk om de bepalingen aan te passen. Met dit soort tradities werd soepel omgegaan. Als het ging om de oude tradities, zoals het koningschap, dan lagen de zaken anders. Bij het Sint-Jorisgilde Hooze Mierde werd in 1981 in de algemene vergadering het koningschieten besproken: “Dit punt is nogal fel in discussie geweest, onder andere door het lid A. Adams, die meende dat de oude gebruiken, zoals ze voorheen gehouden zijn, veel te duur zijn voor de nieuwe koning. Na veel wikken en wegen werd toch besloten de oude traditie te handhaven, iedereen een kans te geven, goede schutter of niet, om de vogel naar beneden te halen.” In het jaarverslag wordt benadrukt dat er weer nieuwe leden en meer activiteit moeten komen om “ons gilde met al zijn oude tradities en gebruiken te laten voortbestaan.”⁴⁰⁵ Men bleef schieten zoals gebruikelijk en hoopte daarmee de identiteit van het gilde te bewaren.

De gilden zelf wisten ook niet altijd hoe nou precies met de omschreven tradities om te gaan, behalve dan nauwgezet de *caerte* te volgen. Dit lukte niet altijd, omdat aanpassing altijd weer nodig bleek, wat ook blijkt uit de verschillende resoluties

398 Interview met een zoon van een gildebroeder op een gildedag te Rosmalen 2004.

399 Citaat op website www.handbooggildehaaren.nl.

400 Citaat enquête Willebrordus Heeswijk.

401 Citaat enquête Sebastiaan Lage Mierde.

402 Citaat enquête Joris Tilburg.

403 PABR, gildeboek 3, ledenvergadering 1983.

404 PARGSSE, Notulen van LOUT, 1983-1984.

405 PAJHM, Zwart gemarmerd schrift 1956-1982, 1981.

De dames van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. (Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

en besluiten die door de gilden in de loop der eeuwen werden toegevoegd. Met het groeiende bewustzijn van de traditie van de gilden in de tweede helft van de twintigste eeuw gingen veel gilden twijfelen of ze wel goed bezig waren. Daarom gingen ze vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw te rade bij de gildekenners en de adviseurs van de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden. De aandacht voor de eigen tradities en geschiedenis werd toen steeds sterker, zoals blijkt bij het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde uit Gemert, waar men eind jaren zeventig begon te twijfelen. Gildegebruiken zouden, volgens de toen heersende ideeën, zijn overgeleverd vanuit de oudheid en vol symboliek zijn. Omdat niet alles schriftelijk was vastgelegd, kunnen gebruiken vergeten worden. Daarom nodigde men Jan van de Mortel, kenner en gildebroeder van Sint-Catharina Vught, uit om de kennis te verruimen. Dit werkte inspirerend voor het gilde. Men ging speuren in het gilverleden om oude tradities indien mogelijk weer in praktijk te brengen. Het jaar erop schreef men in het jaarverslag dat het achterhalen van de geschiedenis een van de kernpunten moest worden want “de schut kent zichzelf niet.” Voortaan werden alle feiten gedocumenteerd.⁴⁰⁶

Marketentsters van het Cloveniersgilde uit Grave. (Foto: Cloveniersgilde Grave)

Gildegebed van het Sint-Jorisgilde Hooge Mierde. Hoe traditie, verleden en geloof binden en verbonden worden (1980)

Hoofdman:

“Vader in de hemel, wij denken dankbaar terug aan hen, die de gilden hebben opgericht. Wij hebben hun traditie gehandhaafd, dikwijls aangepast aan de gewijzigde omstandigheden. Wij hebben aan het gildebestaan ook vreugde beleefd. Goede God, als een der oudere gildebroeders uit Kwartier van Oirschot, die door zijn leeftijd zo dicht staat bij hen, die onze gilden hebben opgericht, vraag ik U, laat het gildewezen een zege blijven voor de gelukkige Brabantse mens. Laat ons bidden...”

Vendelier:

“Almachtige God, zo vaak heb ik het vendel omhoog gegooid als ik het vendelgebed draaide en symbolisch de strijd tussen goed en kwaad verbeelde. Wij vragen U vol vertrouwen, blijft Gij uit de hemel over ons Uw zegenend

gebaar maken om ons te helpen bij onze strijd tegen alle bitterheid, die vreemd is aan onze broederschap. Laat ons bidden...”

Tamboer:

“Hemelse Vader, de trom heb ik menigmaal geroerd om de Gildebroeders op te roepen of de vendeliers te begeleiden, Wij vragen U vol vertrouwen, dat alle Gildebroeders op Uw genade mogen rekenen, als de laatste tromslag hen zal oproepen tot het eeuwige leven. Laat ons bidden...”

Gildebroeder:

“Lieve God, Als Gildebroeder hebben wij de taak om te dienen, Laat ons een voorbeeld blijven. Beziel alle Gildebroeders met de geest van dienstbaarheid, hulpvaardigheid en trouw tot heil van heel de mensheid. Laat ons bidden...”

Slot:

“Heer onze God, Dankbaar denken wij vandaag terug aan het vele mooie en goede, dat Gij ons in en door het Gildewezen hebt geschonken, voor de vriendschap, die wij van elkaar hebben mogen ondervinden en ook voor het vele dat wij voor anderen hebben mogen doen. We denken vandaag in het bijzonder aan alle Gildebroeders en Gildezusters, die ons in de dood zijn voorafgegaan. Wij willen vandaag ook niet diegene vergeten, die door ziekte of zwakte deze gildedag niet mee kunnen beleven. Laat de band der broederschap ons verenigd houden en laat dit dan aan onze omgeving tonen de zin van de ware Christelijke Naastenliefde. Laat ons bidden....”⁴⁰⁷

5.7-1 Historische interesse en bewustzijn

Bewustzijn van traditie is een belangrijk element binnen het gilde. Men koestert een besef van eigenheid door het gevoel van worteling in het verleden van het gilde.⁴⁰⁸ Het historisch bewustzijn en het instandhouden van de tradities binnen het gilde verschaffen een gevoel van continuïteit en identiteit; ze verbinden het eigen bestaan met dat van eerdere generaties verwanten en broeders in het verleden.⁴⁰⁹ Niet elke uiting van belangstelling voor het verleden draagt bij aan de identiteitsvorming, waarschuwt Kees Ribbens ons. Maar “de identiteit van personen en groepen – of die nu geformuleerd worden op nationaal, regionaal, lokaal of familieniveau – wordt inderdaad voor een belangrijk deel gebaseerd op het beeld dat zij hebben van hun eigenschappen en activiteiten in het verleden.”⁴¹⁰

> Ledenlijst van het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg. (Foto: Jette Janssen)

406 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, 1977.

407 PAJHM, Klapper 2, gildegebed, 1980.

408 Perry, *Wij herdenken*, 17; Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem*.

409 Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem*, 177-188.

410 Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 48.

“Elk schild van een koning vertegenwoordigt toch een generatie mensen waarmee ik mij op een wonderlijke manier verbonden voel”, zo beschreef een gildebroeder uit Tilburg zijn motivatie voor het lidmaatschap.⁴¹¹ Bij het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde uit Gemert werd de verbondenheid met de familietraditie als vereiste voor lidmaatschap gezien. Nieuwe leden moesten “afkomstig zijn uit een familie die banden met het gilde onderhoudt, blijkende o.a. uit het lidmaatschap van een of meer leden daarvan op het moment van toelating, dan wel in het verleden of verdienste hebben voor het gilde.”⁴¹² Dit was al aan het einde van de negentiende eeuw gemeengoed binnen het gilde. Lidmaatschap was het gevolg van concrete dienstbaarheid, traditie of historische overlevering.

De schuttersgilden herdachten en herdenken met diensten, feesten en optochten, maar ook in woord en beeld, door het archief, de gildeboeken, gilde-uitgaven en de aanschaf van zilver en attributen. Als men lid werd van het gilde, werd de naam opgetekend in het gildeboek, een document dat werd opgemaakt om de eeuwen te doorstaan. Zo tekenden de gildebroeders van het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven in 1622 de ledenlijst onder de tekst: “Die lyffde heeft tot de Cataryne Gylde die stelle synen naem hier onder als guldebroeder.”⁴¹³ Bij veel gilden werd de ledenlijst bij ingebruikname van een nieuw boek overgeschreven. Met behulp van de ledenlijsten werden de overleden gildebroeders herdacht. Opgetekend worden in het boek bracht dus voordelen met zich mee, want op deze manier werd de identiteit als gildebroeder bevestigd en een voortbestaan in gedachten en zielenmissen verzekerd. Het historisch bewustzijn werd daarmee vergroot, maar ook de verbondenheid met het gilde.

Ook de activiteiten van het gilde in het verleden en de daarmee verbonden uitstraling van het gilde konden een reden zijn om lid te worden. Vanaf de negentiende eeuw werd op gezette tijden de oprichting van het gilde herdacht en werden de oprichters en de redenen voor oprichting uitgebreid beschreven en bejubeld. Zo zongen de gildebroeders van het Sint-Jorisgilde in Rijsbergen ter gelegenheid van hun 250-jarig bestaan in 1957: “De schutters zij vieren, vandaag een groot feest. Veel jaren geleden, is het menens geweest. De gild werd geboren, en nu heeft ze een baard, en nog nie geschoren, 't is de moeite waard. In zeventien nul zeven, was 't een moeilijke tijd. De vijand bestrijden, was beslist geen jolijt. Nu doet men het beter, nu spant men de pees, om rozen te schieten, en zonder vrees.”⁴¹⁴ De gildebroeders van Sint-Joris Tilburg vierden in 1879 een feest omdat men het vaandel honderd jaar in bezit had.⁴¹⁵ De vieringen vonden gedeeltelijk in het openbaar plaats en bleken nieuwe leden aan te trekken. Het koningschieten trok van oudsher veel volk aan. Snieders beschreef in 1858 in zijn boek *De meesterknecht* de ontwikkelingen in een dorpsgilde. Het koningschieten tijdens de kermis was iets waarvoor het hele dorp uitliep: “Geen sterveling bleef thuis, iedereen was

Vogelschieten op de molen. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

er bij, ook al oud of ziek.”⁴¹⁶ Ook hedendaagse gildebroeders bewonderen het koningschieten. Een gildebroeder uit Grave vertelde: “Het gebeuren rondom het koningschieten trok mijn aandacht en was voor mij de aanleiding om lid te worden.”⁴¹⁷ De uitstraling van exclusiviteit die het Sint-Sebastiaansgilde Eindhoven, het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg en het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught met name in de twintigste eeuw ontwikkelden, had zijn aantrekkingskracht op geïnteresseerden. Maar ook een open uitstraling, door regelmatig uit te trekken, het organiseren van activiteiten en het steunen van goede doelen, bleek leden aan te trekken. Zo is de succesformule voor het Sint-Bavogilde Rijsbergen volgens een gildebroeder: “Trachten een baken te zijn in het jachtige bestaan door middel van het handhaven van de gildecaert, het organiseren van activiteiten voor leden en het goede doel.”⁴¹⁸ Het ondersteunen van ‘sociaal ideële’ projecten, tradities in ere houden en deze koppelen aan huidige maatschappelijke normen en uitingen is een belangrijk aspect van het gilde voor een gildebroeder van Sint-Joris Rijsbergen. Zijn motto met betrekking

tot het gilde is: “Ken uw geschiedenis en u kent het heden en de toekomst.”⁴¹⁹ Hij is niet de enige met historische interesse. Twaalf procent, dus één op de acht gildebroeders, zegt lid te zijn geworden uit historische interesse of uit historisch besef.

Affiniteit met de geschiedenis van het gilde is met name aan het einde van de negentiende eeuw en gedurende de twintigste eeuw een reden om lid te worden. Een gildebroeder uit Vught vertelde: “Ik ben beroepsmilitair geweest en als zodanig in 1983 in Vught geplaatst en tevens in Vught komen te wonen. Na me enige tijd te hebben verdiept in de achtergrond, het functioneren en de geschiedenis van de gilden in Vught heb ik me in 1990 aangemeld als aspirant gilde broeder bij het st. Catharinagilde...”⁴²⁰ Een gildebroeder van Sint-Sebastiaan Eindhoven vertelde dat hij lid is geworden van het gilde om “de sociale contacten, voeling met de maatschappij en bespreekbaarheid van waarden en normen en interesse in de geschiedenis.” Het voordeel van het lidmaatschap is voor hem “onderdeel zijn van het heden, verleden en de toekomst.” Meer gildebroeders noemen hun plaats in de tijd, ook op het gildezilver. De voorvaders werden daarop geregeld genoemd. De band met het verleden en de wil om de traditie in ere te houden verschaften de gildebroeder een plaats in het heden en bekrachtigen het bestaansrecht van het gilde. De volgende gedichten die op zilveren schilden zijn aangetroffen, illustreren dat.

“Voor de eer om ook een schild te dragen,
Waarop mijn naam als koning staat,
Heb ‘k de kampstrijd durven wagen,
Hoe moeilijk soms het treffen gaat.
In verwachting niet bedrogen
Ben ‘k geslaagd in ‘t eervol pogen.
De vogel viel me voor de voet.
‘K voeg dus een schild bij d’andre schilden, zoals een koning
der gilden
Dit eeuwen deed en thans nog doet.”

A. Mathijssen Cz. 20 juni 1882.⁴²¹

“Als slager van mijn vak,
schoot ik de vogel met gemak,
nu koning van ‘t St. Joris Gilde,
toen ‘t Hart van Brabant trilde,
bij de tentoonstelling in de stad,
die Tilburg heeft gehad.”

Antoon Voskens 1959⁴²²

Koningsschild van Antoon Voskens. (Foto: Sint-Jorisgilde Tilburg)

Antoon doelde hiermee op de Hart-van-Brabanttentoonstelling die in 1959 in Tilburg heeft plaatsgevonden ter gelegenheid van de viering van 150 jaar stadsrechten. Hij plaatste op deze manier zijn eervolle overwinning op een duidelijk en later herkenbaar moment in de geschiedenis van Tilburg. Hij verbond zichzelf dus met zijn stad en haar geschiedenis. Niet alleen projecteerden gildebroeders memorabele gebeurtenissen binnen de gemeenschap op het gilde, ook projecteren zij memorabele gebeurtenissen van het gilde op de gemeenschap. De grote feesten en landjuwelen - en hun effect op de gemeenschap - worden in de gilde-archieven breed uitgemeten. Zo concludeerde het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde uit Gemert naar aanleiding van het in 1972 in Gemert gehouden landjuweel dat “afgerekend is met de mythe dat een landjuweel alleen in een stad zou kunnen plaatsvinden. Het is een bekroning van jarenlange werkzaamheid. De Gemert-promotion is 100 %. Het landjuweel is er de oorzaak en gevolg van, dat men zich meer nog dan in het verleden bewust dient te zijn van de rijke tradities van de gilden en de aparte plaats, welke Gemert daarin inneemt.”⁴²³

Dat traditie een belangrijke rol speelt, blijkt ook uit het feit dat het archief vaak werd en wordt gebruikt bij het toelaten van nieuwe leden. Zo werd bij het Ridderlijke Gilde te Eindhoven

411 Steijns, ‘Waarom gildebroeder’, 84.

412 PAASG, 5.1 Statuten, reglementen en richtlijnen, concept 1981.

413 De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde I*, 22.

414 RAWB, Rijsbergen, Joris, 1313-11.

415 PAJT, Zwart gildenboek, 31-08-1879.

416 Snieders, *De meesterknecht*, 59.

417 Citaat enquête cloveniers Grave.

418 Citaat enquête Bavo Rijsbergen.

419 Citaat enquête Joris Rijsbergen.

420 Citaat op website www.stcatharina.nl.

421 Zilveren koningsschild van Sint-Bavogilde Rijsbergen, zie ook: Bastiaansen, *Gilde St. Bavo*, 66.

422 Zilveren koningsschild van Sint-Jorisgilde Tilburg, particulier bezit, Sint-Jorisgilde Tilburg.

423 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, 1972.

in 1953 bij de stemming over toelating van een gildebroeder de familiegeschiedenis van deze mijnheer uit de doeken gedaan. Vaders en ooms, wel en geen lid van het gilde, werden aangehaald. Als bewijsstuk werden notulen uit 1873 bijgevoegd, waarin een verslag van de begrafenis van zijn overgrootvader.⁴²⁴ Ook bij herinvoering van traditionele elementen blijkt het archief waardevol. In 1947 wordt tijdens een vergadering van Sint-Catharina Vught gezegd: “Tijdens het nasporen van den ouderdom van verschillende stukken van ons zilverwerk is gebleken dat de vrouwen der leden vroeger ook raatjes of schildjes gedragen hebben, en de Voorzitter ziet graag dat ook dit weer ingevoerd wordt.”⁴²⁵

Omgang met het verleden en attributen werden in het verleden geregeld om financiële redenen echter ook wel eens van minder belang geacht. In 1817 werd bij het Sint-Dionysiusgilde Tilburg de vergadering een voorstel gedaan om 20 (of 10?) “Schilden ’te verkoopen ten voordeele der gilde en wel op deze wijze als volgt. Deze schilde worde verkogt alwaar men het meest waarde van dezelve zal kunnen genieten en aan de meest biedende sal de selve afgegeven worden.” Honderd gulden zal in de kas gedaan worden waardoor men vierhonderd gulden zal hebben. Diegene die de koningsvogel in de toekomst zal afschieten, is verplicht een ster te laten maken van massief zilver ter waarde van vijf gulden.⁴²⁶ In 1752 vond men te Eindhoven de zware last van het zilver dragen voor de koning zwaarder wegen dan het behoud van traditie en liet men het koningszilver omsmelten.⁴²⁷

Een koningsster van het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg. (Foto: Jette Janssen)

Ook in Oudenbosch besloten de gildebroeders rond 1910 dat er genoeg zilver was en liet men de koning een geldelijke bijdrage leveren.⁴²⁸ Pas rond 1985 is men weer zilver aan het span toe gaan voegen, volgens oude traditie, mét gedichten.

Ook uitgaven van boekjes over de eigen geschiedenis zijn een uitdrukking van de historische interesse en het historisch bewustzijn bij gilden. De jubileumboekjes, herdenkingsgeschriften en archiefuitgaven laten zien hoe het gilde omging met het eigen verleden, en zorgden voor identificatie van gildebroeders en gilden. Daarop gaan we in de volgende paragraaf in.

5.7-2 Identificatie en omgang met het verleden

Gevoel voor traditie, historische interesse, omgang en identificatie met het verleden zijn allemaal mogelijke persoonlijke motieven om toe te treden tot een schuttersgilde. Ze maken deel uit van het cultureel kapitaal, dat binnen het gilde gegroeid is. In deze paragraaf zullen we ingaan op de vraag hoe deze elementen binnen het gilde werden vormgegeven, gebruikt en doorgegeven om de identiteit van de groep gildebroeders en het schuttersgilde te creëren en continueren.

Door lid te zijn van een gilde verbond men zich met familieleden en gildebroeders in het verleden en creëerde men een besef van eigenheid. De gildebroeder identificeerde zich met ‘illustere’ voorgangers en gaf daarmee vorm aan de identiteit. Broeders konden hieraan bepaalde voordelen ontleen, een beroep doen op macht, maar ook de positie van zichzelf of het gilde legitimeren. Mensen hebben een meervoudige identiteit en uiteenlopende belangen. Door lid te worden van een schuttersgilde voegde men een nieuw element van identiteit toe en bevestigde men zijn sociale positie en de daarmee overeenkomende denkwijze. Om als volwaardig lid in een groep te kunnen meedoen moest een gildebroeder de taal, de kleding en het gedrag van die groep overnemen. Deze identiteit was gedeeltelijk gebaseerd op de waarden en normen die een gildebroeder diende te onderschrijven. Wilde men tot een gilde toetreden, dan was het belangrijk dat het aspirant-lid van onbesproken gedrag was en, althans binnen de meeste schuttersgilden, van katholieke afkomst. Men moest een bepaalde positie in de gemeenschap hebben verworven om aan deze voorwaarden te kunnen voldoen. Dennis Bos beschreef hetzelfde proces in kringen van Amsterdamse socialisten. Eer en schande, eergevoel en reputatie waren volgens Bos de voorname factoren in het sociaal verkeer van de socialisten onderling en met anderen. De socialisten in Amsterdam vertoonden aantoonbare concentraties in bepaalde families, buurten en bedrijven. Als men uit een ‘rode’ familie stamde of dagelijks met iemand uit die kring samenwerkte, was men eerder overtuigd van de zegeningen van het socialisme. “Eenmaal opgenomen in de kring

(Foto: Piet den Blanken)

van Amsterdamse socialisten bleken eer, schande en reputatie vervolgens voorname ordenende principes bij het vaststellen van de onderlinge rangorde binnen de beweging.”⁴²⁹

Als men lid werd van het gilde, werd de eigen positie bevestigd en uitgebreid. Ook deugdzaamheid en trouw waren twee waarden die gildebroeders dienden te bezitten. Het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde uit Gemert omschreef dit in 1976 als volgt: “Het gildewezen berust op traditie, maar vooral op trouw. Trouw aan het statuut, trouw aan elkaar. De broederschapgedachte moet leven blijven onder de leden. Die gedachte moet aanspreken bij de jongeren, op grond waarvan zij beslissen als broeder toe te treden.”⁴³⁰

Een gilde was als groep pas sterk als er veel betrouwbare mensen inzaten. Dat betekende dat men ook een duidelijke gilde-identiteit moest uitdragen en geen tegenstrijdige identiteit. Gildebroeders

die zich schuldig maakten aan onguere handel of criminele zaken, werden er onverbiddelijk uit gezet (zie ook paragraaf 5.8). Lidmaatschap van een gilde bevestigde de betrouwbaarheid en zorgde voor een sterke positie voor het individu én het collectief. De gildebroeders moesten eendracht uitdragen en zo als voorbeeld voor de gemeenschap dienen. Een gildebroeder uit Tilburg omschreef dit als volgt: “Je moet van ‘onbesproken gedrag’ zijn om lid te kunnen worden: je zou dus een voorbeeld kunnen zijn!”⁴³¹

Door lid te worden van een gilde verkreeg men status. Maar men benadrukte ook de identiteit als lid van de gemeenschap en na de Eerste Wereldoorlog, een tijd waarin de interesse voor folklore, de eigen omgeving en de historie van Brabant groeide, steeds vaker de identiteit als Brabander. In deze tijd kwam ook de heemkundebeweging op, die eveneens het ‘Brabants eigene’ koesterde. De manier waarop de gilden met hun verleden omgingen is te vergelijken met de heemkundigen.⁴³²

424 PARGSSE, Vergadering 20-1-1953.

425 PACV, Schrift zwart gemarmerd, 26-12-1947.

426 PADT, Bock A, 1814.

427 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 158.

428 RAWB, Oudenbosch, Sebastiaan, 321-2 Registers folio 105 vo.

429 Bos, ‘Verborgen motieven’, 530-531.

430 PAASG, Jaarverslag 1976.

431 Citaat enquête Joris Tilburg.

432 Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem*.

Zij richtten zich met name op de voorwerpen en gebruiken die dreigde te verdwijnen. De gilden werden steeds meer als dragers van het Brabantse culturele erfgoed beschouwd. Zij traden steeds meer regionaal op, maar profileerden zich als lokale groepering. Met name in de stedelijke gilden benadrukte het lidmaatschap de identiteit als 'echte' Tilburger of 'echte' Eindhovenaar. De binding met het dorp of de stad werd door lidmaatschap verstevigd. Zo vertelde een gildebroeder uit Hooge Mierde dat hij door lid te worden "verbonden werd met de wortels en het verleden van het dorp."⁴³³ Een gildebroeder van het Catharinagilde uit Eindhoven werd lid uit "affiniteit met de oude stad Eindhoven en uit belangstelling voor de historie van Eindhoven en omgeving."⁴³⁴ Een gildebroeder uit Vught zag het breder, hij meldde: "Ik voel me als koning van het St. Catharinagilde, een levend deel van het cultureel erfgoed van Vught en van Brabant."⁴³⁵

De jubilea van het gilde waren erg belangrijk voor het benadrukken van de ouderdom en de rijke traditie van het gilde en voor het legitimeren van het bestaan en de continuïteit ervan. Perry wijst erop dat de factor imitatie, naast traditie, een belangrijke rol speelt bij het herdenken van jubilea onder het motto 'Wij mogen niet achterblijven'. Dit speelde bij de schuttersgilden, zeker in de twintigste eeuw, een grote rol en zorgde ervoor dat de jubileumfeesten steeds groter en duurder werden. Bovendien blijven de gilden, hoewel de oprichtingsdata onjuist blijken te zijn, jubileren op gezette tijden, omdat men dat tien, twintig of vijftig jaar ervoor óók deed. "Mensen herdenken omdat anderen het doen; omdat ze het altijd hebben gedaan; omdat het een welkome aanleiding is voor een feest, een congres, een reünie, een tentoonstelling, een concert; omdat het de gelegenheid biedt aan de weg te timmeren en te verkopen." Ook aan de laatste twee redenen mogen we de gilden niet voorbij gaan.⁴³⁶ Bij gildejubilea werd teruggегреpen op de eigenschappen van vroegere leden. Als het Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde Gemert 706 jaar bestaat, meldt het dat het "nog niets (heeft) verloren van de eigenschappen, die de oprichters ongetwijfeld moeten hebben gehad, werklust, trots, trouw, etc."⁴³⁷

Bewust omgaan met het verleden om de broederschap voor de toekomst te behouden werd vanaf het einde van de achttiende eeuw gemeengoed binnen de gilden. Men ging steeds bewuster met archief en attributen om. De deken-schrijvers en de deken-schatbewaarders, vergelijkbaar met secretarissen en penningmeesters, werden met deze taken belast. Zij werden ingewijd in de gebruiken van het gilde en leerden deze op waarde te schatten. Of men lid werd om deze taken, is moeilijk te bepalen. Uit de twintigste eeuw hebben we echter wel een aantal voorbeelden van mensen die lid werden juist om de actieve omgang met (flarden van) het verleden, het archief en de attributen. De oud-hoofdman van het Sint-Willebrordusgilde uit

(Foto: Piet den Blanken)

Heeswijk schreef dat hij lid werd uit interesse en lid bleef "om het archief en om de oude tradities in stand te houden."⁴³⁸ De archivaris van het Sint-Catharinagilde Vught vertelde over zijn lidmaatschap: "Het maakt deel uit van mijn leven. Ik verzorg het gilde-archief. Door het lidmaatschap ben ik dieper ingegaan op tradities en oude gebruiken en heb ik meer gevoel gekregen voor aloude tradities."⁴³⁹ En een gildebroeder uit Rijsbergen: "Mijn grootste passie is het ontstaan van de gilden en de gilden nu en in de toekomst, cq de doelstellingen waarop de gilden bestaansrecht hebben."⁴⁴⁰ Een gildebroeder uit Eindhoven werd lid "vanuit mijn belangstelling voor de heemkundige informatie op het koningszilver."⁴⁴¹ Veel gildebroeders zijn geïnteresseerd in de geschiedenis van hun eigen woonplaats of geboortestreek. Het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde trok aan het einde van de twintigste eeuw zelfs een groot aantal leden aan uit de plaatselijke heemkundekring. In ruil daarvoor werd een aantal gildebroeders lid van de kring. Een bewuste omgang met het verleden werd daarmee verzekerd, en sociaal kapitaal werd zo omgezet in cultureel kapitaal.

In de jaren zestig van de twintigste eeuw werd bewustzijn van de eigen identiteit en het verleden steeds sterker, wat ook blijkt uit het aantal gilde-uitgaven, dat in die tijd groeide. Niet alleen werd er steeds meer onderzoek verricht naar de reglementen en organisatievorm van de gilden, ook de verschillende functies binnen de gilden en hun relatie met kerk en parochie werden beschreven. De lokaalhistorische studies richtten hun aandacht in het begin echter vooral op de verschijningsvorm en attributen van de gilden. De materiële kenmerken stonden centraal, zoals de wapens, de kostuums, het vaandel, de trom, het konings- en keizerszilver, de vogels en patroontekens.⁴⁴² De activiteiten van de schuttersgilden, zoals teren en koningschieten, werden uitgebreid belicht. Ook de door ons onderzochte gilden brachten diverse studies uit (zie hoofdstuk 2). Leken de eigen studies eerst nog bedoeld om de identiteit van het gilde naar de buitenwereld toe te verklaren en te legitimeren, tegenwoordig worden de studies steeds meer geschreven voor het gilde en de gildebroeders zelf. Een mooi voorbeeld hiervan is de studie van Jan van Gisbergen over het Sint-Jorisgilde te Hooge Mierde. In navolging van deze studie, of door de tijdsomstandigheden, waarin steeds meer aandacht komt voor het persoonlijk leven en de eigen leefomgeving, richten ook steeds meer gilde-uitgaven zich op de identiteit van de leden en de groepsidentiteit.⁴⁴³

De gilden zijn erg gericht op het uitdragen van de groepsidentiteit, zowel intern als extern. De genoemde studies en het verzorgen en gebruik van het archief waren hiervoor belangrijk, maar ook de attributen en de kleding. Het Cloveniersgilde uit Grave draagt zijn eigen identiteit duidelijk uit, zowel in studies als op hun website, en meldt ook waarom zij zo speciaal zijn: "(Om)dat het Graafse Cloveniersgilde niet is voortgekomen uit de kerkelijke broederschappen, zoals de meeste Brabantse gilden. In de stichtingsakte wordt dan ook geen patroonheilige genoemd." Bovendien bezitten zij speciale attributen: "het Cloveniersgilde beschikt over een uitgebreide en unieke zilverschat. Er zijn 53 koningsschilden bewaard gebleven en een koningsvogel uit 1536, hangend aan een keten met 21 Bourgondische vuurslagen. Vermeldenswaard is, dat het oudste koningsschild uit 1529 tevens het oudste koningsschild uit Brabant is! Daarnaast heeft het Cloveniersgilde een zgn. gewalterstaf, beslagen met niet minder dan 51 ruitvormige zilveren platen, geschonken door begunstigers van het gilde. Voor zover is na te gaan, is in Nederland en België geen vergelijkend exemplaar te vinden."⁴⁴⁴

*Gewalterstaf van het Cloveniersgilde uit Grave.
(Foto: Jan Timmermans)*

Door de gildekleding draagt men naar buiten toe eendracht uit. De gildekleding werd voor onderling treffen zelden gebruikt, maar wel als het gilde uittrok of zichzelf moest presenteren. Het verkleden is een vorm van rolwisseling, een verschuiving van de ene identiteit naar de andere. Het gilde bepaalde zelf of het een historisch kostuum of een statuskostuum aanschafte. Kostumering werd pas echt populair in het laatste kwart van de twintigste eeuw, maar enkele gilden hadden in de negentiende eeuw ook al kledingvoorschriften.

Zo ging het Tilburgse Sint-Sebastiaansgilde in 1814 het Cloveniersgilde assisteren en besloot het dat iedereen in "wit vist en witte kouse zonder laarzen" moest verschijnen op boete van 6 stuivers.⁴⁴⁵ In 1828 ging hetzelfde gilde met kermis koningschieten en bepaalde het dat de gildebroeders in het gildehuis moesten verschijnen "in zijne schutterskleederen bestaande in blouwe rok

en lange broek, witte kousen en lage schoenen witte vesten en doek en een hoed op, welke door de knaap zal worden aangezegd."⁴⁴⁶ Correcte kledij was altijd al belangrijk, zo blijkt ook bij het Sint-Dionysiusgilde Tilburg. In 1885 vroegen de gildebroeders Sonnemans en Hoefnagels het woord in de vergadering. Zij waren het er niet mee eens dat ze een boete moesten betalen omdat ze tijdens het koningschieten niet correct gekleed waren. Verschillende leden waren niet goed gekleed. Het bestuur noemde dit een 'uitvlugsel', want het bestuur had het bij anderen niet opgemerkt. Hun klacht werd ongegrond verklaard en ze moesten contributie en boeten zo snel mogelijk betalen anders mochten ze niet meer met de verschielingen meedoen of werden niet meer als lid beschouwd.⁴⁴⁷

De leden van het Sint-Willebrordusgilde Heeswijk dragen thans gildepakken geïnspireerd op de 'tijd van Napoleon' en in Gemert draagt men vederhoeden, in de kleuren groen en rood. Het Sint-Bavogilde uit Raamsdonk heeft pakken die doen denken aan Robin Hood. Het Sint-Catharinagilde uit

443 Citaat enquête Joris Hooge Mierde.

444 Citaat enquête Catharina Eindhoven.

445 Citaat op website www.stcatharina.nl.

446 Perry, *Wij herdenken*, 9-29.

447 PAASG, Jaarverslag & missenboek 1971-1990, 1977.

448 Citaat enquête Willebrordus Heeswijk.

449 Citaat enquête Catharina Vught.

440 Citaat enquête Joris Rijsbergen.

441 Citaat enquête Catharina Eindhoven.

442 Voorbeelden van dit soort gedenkboeken en studies zijn: Prinsen, *De eerbaere guld*; Van Alem & Christiaans, *De Gouden Guld 1933-1983*; Van Exel, *Doar hedde de guld*.

443 Bijvoorbeeld Van Esch & Van de Loo, *Verguld met de guld*; Weijtmans, Vromans & Van der Loo, *Gilde St. Joris Udenhout*.

444 www.cloveniersgilde-grave.nl.

445 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, comparitie 1814.

446 Ibidem, 281-2, comparitie 1828.

447 RAT, Archief van het gilde Sint Dionysius, 280-3, 14-9-1885.

Het Tilburgse Sint-Dionysiusgilde. (Foto: De Gilde viert)

Vught heeft middeleeuwse pakken met vederhoed, terwijl het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaangilde uit dezelfde plaats, net als de gilden uit Grave, Eindhoven en Tilburg, gekleed gaat in herenkostuum. De Oudenbossche en Mierdse gilden doen niet met de mode mee en hebben gewoon een net pak aan, opgesierd met een sjerp. Volgens het Rijksmuseum, dat enkele schutstukken in zijn bezit heeft en de kleding op deze stukken bestudeerde, gingen ook de zeventiende-eeuwse schutters niet altijd met de mode mee. Er is wel een verschuiving zichtbaar van traditionele uniformen naar eigentijdse kledij, maar als de schutters werden geportretteerd droegen zij vaak ouderwetse ringkragen en kurassen, harnasonderdelen uit vroeger tijden.⁴⁴⁸ Het gildekostuum was en is vooral voor de eendracht en representatie van het gilde van belang.

Met het aantrekken van een gildepak wordt een man of vrouw tot gildebroeder of gildezuster, staat hij of zij even in een andere realiteit en is hij of zij verbonden met tradities en verleden. Dat is ook de status die men dan krijgt: een vertegenwoordiger van het Brabants verleden. Dat dit door de buitenwereld ook zo wordt ervaren, blijkt uit de aandacht van journalisten en

Gildestoet. (Foto: Sint-Sebastiaangilde Oudenbosch)

fotografen voor gildebroeders met mobiele telefoons. Blijkbaar treedt met het beeld van een gildebroeder met moderne apparatuur een soort vervreemding op, een botsing tussen heden en verleden, die de aandacht trekt.

5.8 Beëindiging van het lidmaatschap

Niet iedereen bleef gildelid tot aan zijn overlijden. Veel gildebroeders werden eerder doorgestreept op de ledenlijst. Het voortijdig vertrek kon vrijwillig zijn of gedwongen. Het vrijwillige uittreden kon verschillende redenen hebben, waarvan we de meeste niet eens kennen. Een gevoel van er-niet-bij-horen kan een belangrijke reden zijn geweest, zoals bij een gildebroeder uit Vught die weinig contact had met de andere clubleden en daarom in 1970 besloot niet langer lid te willen zijn. Het contact was inderdaad niet sterk, want het bestuur antwoordde enige tijd later: “Het heeft enige tijd geduurd voor wij hierop reageerden omdat uw brief eerst in de bestuursvergadering van eind februari moest worden gebracht.”⁴⁴⁹ In Eindhoven trad een gildebroeder in 1941 af om de volgende reden: “De weinig ridderlijke houding, welke enkele der leden jegens mij meenen te moeten aannemen, doet mij het lidmaatschap der Gilde niet meer op prijs stellen. Ik verzoek daarom den heer deken der Gilde mij van de lijst der leden der Gilde af te voeren. Met de beste wenschen voor een betere toekomst der gilde.”⁴⁵⁰ De gildebroeders waren daar niet rouwig om, aangezien het betreffende lid een NSB'er was.

Zoals we in hoofdstuk 4 zagen, weten we van ongeveer een kwart van de gildebroeders wanneer ze intraden en uittraden. Een gildebroeder bleef tussen de één en 69 jaar lid van het gilde. In de achttiende eeuw was het niet gebruikelijk uit te treden, maar in de negentiende en twintigste eeuw trad gemiddeld 11 procent vroegtijdig uit het gilde (tabel 26). Helaas wordt uit de archieven, afgezien van enkele aantekeningen, weinig duidelijk over de persoonlijke redenen of emoties die een rol speelden bij het uittreden.

Ontslag genomen, bedankt, doorgestreept, geroyeerd, gaan lopen, de houten duit ontvangen en uitgetromd: dat waren allemaal aanduidingen voor vertrek van gildebroeders uit het gilde, goedschiks of kwaadschiks. Het overgrote deel van de gildebroeders die vertrokken uit het gilde staat te boek als ‘bedankt’. Vóór de twintigste eeuw is de belangrijkste reden die we daarvoor hebben kunnen ontdekken verhuizing. Met het vertrek uit de gemeenschap diende men ook zijn plaats af te staan, zeker bij gilden waarin een maximum aantal leden was vastgesteld. Een tweede belangrijke reden om te bedanken, meestal niet expliciet vermeld, maar wel opvallend, is de financiële factor. In economisch slechte tijden traden meer leden uit.

Tabel 26: Vermeldingen van uittreding zonder en met data per gilde.

Gilde	17e eeuw	18e eeuw	19e eeuw	20e eeuw	Totaal
RGSE	1	6	24	20	51
CE	53	30	52	27	162
ASG	0	0	3	6	9
JG	0	0	5	7	12
KG	1	0	8	29	38
WH	0	0	0	3	3
JHM	0	0	0	13	13
ALM	0	0	6	6	12
SLM	0	0	2	5	7
SO	0	0	4	49	53
JR	0	1	16	6	23
BRIJ	0	0	5	72	77
JT	0	2	61	19	82
DT	7	2	16	38	63
ST	0	1	76	3	80
BSV	0	0	8	11	19
CV	0	0	80	12	92
BRA	0	0	0	0	0
Totaal	62	42	366	326	796
	1313	1728	3221	2856	9118
Percentage	5%	2%	11%	11%	9%

Het Sint-Dionysiusgilde sprak over deze malaise in de jaren dertig van de twintigste eeuw. In 1937 schreef de deken-schrijver dat, afgezien van de wedstrijden, “dit gildejaar zich (heeft) gekenmerkt door minder ambitie en geringer medeleven, hetgeen volgens mij te verklaren is door de economische depressie, die zich zodanig heeft laten gevoelen en waardoor ook de meesten onzer leden helaas zijn getroffen. Deze depressie liet zich ook gevoelen door het minder vlot betalen van achterstallige contributie en (of) boeten, dat nog al te wenschen overliet.”⁴⁵¹ Vanaf het midden van de negentiende eeuw en zeker in de twintigste eeuw was een belangrijke reden het ‘geen interesse meer hebben’. Drukke bezigheden en andere verenigingen eisten de tijd van de gildebroeders op. Een vierde persoonlijke reden was ziekte. Dat betekende voor gildebroeders vaak een emotioneel moment en in zo’n geval zag men dan ook met lede ogen af van het lidmaatschap. Gildebroeder en oud-burgemeester Verdijk van het Sint-Sebastiaansgilde Eindhoven schreef in 1947 het volgende briefje en voegde daar 25 gulden bij: “Zeer geëerde heer schrijver, mijn leeftijd vraagt een omzichtigheid, die bij de ‘Onstuymen ende jolijt’ van het Ridderlijk Guld door mij maar moeilijk kan worden betracht.

448 Zie hiervoor: www.rijksmuseum.nl, trefwoord ‘Schutterij’.

449 PABSV, 1949/1971-1970, 2-3-1970.

450 PARGSSE, 1941-13.

451 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-2, Jaarverslag 1936.

In 'n heroïsch strijd heb ik als oude ridder daarom gemeend tegenover de nieuwe god der organische chemie, Organon, de wapenen te moeten trekken. Ik hoop, dat St. Sebastiaan dit besluit vanuit zijn hemel zal kunnen eerbiedigen. Ik sluit hierbij enkele lapjes in. Misschien sta ik bij de goden nog in het krijt. Zoo niet, dan zij het een afscheidsoffer, geplengd op het altaar van Bachus." Het antwoord van het gilde volgde in 1948: men was "verslagen door deze onverwachte tijding." De 25 gulden hadden niet gehoeven want "Burgemeester Verdijk heeft nooit in het krijt gestaan", maar de gift werd 'met weemoedig gejuich' aanvaard. "Moge Sint Sebastiaan met een welgevallig oog U zegenen en U het voorrecht schenken van een gezegende hoge ouderdom. Wanneer uw lijfarts U weer ruimere armslag zou willen toestaan, weest u er dan van verzekerd, dat een triumphale terugkeer in ons midden U te wachten staat. GOD BLESS YOU!"⁴⁵²

Ook een tijdelijke lidmaatschapstop kwam vaak voor. Zo zijn de ledenlijsten van de gilden in Rijsbergen verwarrend door het uitgaan en weer terugkomen van verschillende gildebroeders. Het reglement van Sint-Joris Rijsbergen bevat in artikel 10 de volgende bepaling: "Lidmaatschap beëindigd door: - overlijden, - opzegging, - opzegging namens gilde: verplichtingen niet nakomen, - uitzetting; indien gilde benadeeld en handelen in strijd met statuten. Betrokkene mag in beroep gaan, geen stemrecht. Bij uitzetting kan men nooit meer lid worden. Men moet wel aan geldelijke verplichtingen voldoen."⁴⁵³

Die geldelijke verplichtingen waren de voornaamste reden voor het gilde om leden buiten- en uit te sluiten. Dat de gildebroeders niet altijd even blij en consequent waren met de betalingen die zij moesten doen, blijkt ook uit de rekening van Guiliam van Peer, deken van Sint-Sebastiaan Oudenbosch in 1715. Hij schrijft: "Bey mey deken van den gilden van Sint Sebastiaan, isser veel ruesingh (ruzie – JJB) opgestaen. Omdat sij altdijt op het gildt verteerden; dat heeft men nu af doen sweeren. Die het vertert, die maght betalen, of den drommel sal hem haelen."⁴⁵⁴ Sint-Sebastiaan Tilburg bepaalde in 1819 dat "gildebroeders die nalaatig waaren in de betaaling, haar betaaling door den knaap nogmaals te laten afvraagen, en haare schulden niet te willen voldoen, haare naamen, en van, op den naamlijst door te schrabben." Dit werd meteen toegepast op Bernardus Donders en Johannes van Venrooij.⁴⁵⁵ Dat men laks was, of gewoon armlastig, bleek ook uit een ledenlijst met inkom- en uitgangsdatum van het Sint-Catharinagilde uit Vught uit de negentiende eeuw. Van de 197 leden die tussen 1802 en 1899 lid werden, werden er maar liefst 75 uitgetromd omdat ze nog een schuld hadden.

Het ergste dat een gildebroeder kon overkomen, was uitgetromd worden. Uittrommen betekende dat tijdens een volle vergadering tromgeroffel klonk en dat alles wat een gildelid fout gedaan had, werd voorgelezen. De gildebroeder moest onder

het tromgeroffel opstaan en naar buiten gaan. De tamboer ging steeds harder op zijn trom slaan, zodat de hele gemeenschap zou weten dat hij uit het gilde was. Niet alle gilden kenden dit gebruik. Wél hadden ze ieder hun eigen methode om aan te geven dat een lid niet meer gewenst was, van het geven van de houten duit tot het (laten) geven van "een witte roede en een negenmanneken (zilveren munt – JJB) tot een schandaal."⁴⁵⁶ Het dragen van een witte roede was een teken van waardigheid, die daarmee werd afgenomen.

Financiële verplichtingen waren van belang, maar sociale verplichtingen ook. Te vaak afwezig zijn werd niet op prijs gesteld en was een reden om een gildebroeder te royeren. Zo speelde bij het Sint-Bavogilde in 1977 de volgende kwestie: "de Hoofdman vraagt aan de vergadering om hun mening over Jac, daar hij dit jaar geen verschietingen heeft bijgewoont, en niets meer van zich heeft laten weten, daar de Hoofdman dit anders aan de Politie door moet geven omdat hij in het bezit is van een geweer, de leden vragen om nog een jaar aan te zien en dan het volgende jaar te rooeren (royeren – JJB)." Op 22 september werd tijdens de bestuursvergadering besloten dat dit lid werd geroyeerd. Een ander lid vraagt tijdens de vergadering in november "of het mogelijk is om een geweer in zijn bezit te hebben wat niet bij de Politie is aangegeven. Dit zal niet worden geduld als men weet dat een lid van het gilde een geweer in zijn bezit heeft, wat niet bij de Politie is aangegeven, direct worden gerooyd."⁴⁵⁷ De gildebroeders dienden zich streng aan de regels te houden, en zeker als deze regels door de wereldlijke overheid waren opgelegd en overtreding ervan het gilde een slechte reputatie kon bezorgen.

Werkelijk wangedrag en oneervol of ondeugdzaam gedrag kwamen minder vaak voor, maar zorgden wel voor ontslag op staande voet. Bij het Sint-Sebastiaansgilde in Tilburg heeft J. van Beijsterveld in 1834 "de houte duit ontvangen reden hij int Godenhuis God heeft gelasterd en zich tegen de directie heeft verzet." J. Obbens van hetzelfde gilde werd in 1835 gesommeerd om het vaandel te repareren, dat hij kapot geslagen en weggesmeten had, zo niet dan werd hij geroyeerd. Ook de trom moet gerepareerd worden en "de ouden tamboer zal niet meer kunnen dienen, om reden dat hij onkundig is en voor gek naar het aflopen der Gild voor zijn plasier door de straat van Korvel d'Haaringend heeft rondgetrommeld." De schutter-tamboer A. van Helden werd in zijn plaats gevraagd.

In Vught werd in 1947 het gedrag van een gildebroeder tijdens het koningschieten besproken,

"hij kwam n.l. even nadat wij het oude gebruik van het bidden van drie onze vaders en 3 weesgegroeten dat wij juist voor dien dag weer in ere hersteld hebben in beschonken toestand

(Foto: Piet den Blanken)

onder den schutsboom en misbruikt herhaalde malen in dien toestand Gods H. Naam. De voorzitter wilde hem daarop verwijderen waartegen hij zich hevig verzette op vechten af en met verschillende ruwe uitdrukkingen en beledigingen aan het Gilde en zijn Leden. Zijn broer Bernard heeft hem ten laatste weggekreken met veel moeite. Dit alles is tegen de reglementen en de gebruiken van het gilde en daarop heeft de Hopman deze vergadering bijengeroepen om deze zaak te bespreken en voldoening te vragen door deze onwaardige Gildebrouder op den teerdag uit te trommen.”

Op 30 november 1947 komt men hier toch op terug want er zijn bezwaren: het uitrommen is weliswaar een traditioneel gebruik maar de voorzitter gaf zijn mening “als zijnde dit gebruik min of meer barbaarsch en stammende uit de middeleeuwen, tijd van schandpaal en dergelijken en vindt

dat dit gebruik niet meer past in dezen tijd zooals in den loop der tijden meer gebruiken zijn vervallen die nu practisch niet meer op te halen zijn om dezelfde reden.” Men besluit aldus het roffelen na te laten en in de kerstvergadering het een en ander nader te bespreken, ook met het oog op de twee broers van de ‘veroordeelde’. Op die vergadering besloten ze uiteindelijk wel te roffelen maar niet in het openbaar, enkel in aanwezigheid van de gildebrouders, na de koffiemaaltijd ’s ochtends.⁴⁵⁸

Dat het gilde niet onwelwillend was en zeker begrip kon opbrengen voor de brouders en de emoties die er speelden, blijkt uit nog een ander voorval bij het Sint-Catharinagilde Vught. Een aantal gildebrouders begon in 1940 te vechten toen een vrouw tijdens de teeravond een Duits lied voordroeg. Dit gedrag kon niet worden goedgekeurd. Tijdens de vergadering behandelde men de kwestie:

452 PARGSSE, 1947-13.

453 PAJR, Boek 3 1979-2002, statuten 15-17, 1980.

454 Daas, *Het aloude gilde van Sint-Sebastiaan*, 13.

455 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-1, 30-3-1819.

456 Sint-Catharinagilde Eindhoven, bepaling uit het reglement (copie) van 1617, in: De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde*, 17, artikel 25.

457 PABR, Gildeboek 1, ledenvergadering 31-1-1977.

458 PACV, Schrift zwart gemarmerd 1939-1949, bestuursvergadering 1947.

“Nu is de kwestie hoe behandelen we dit geval verder. De voorzitter was van oordeel om de ordeverstooters volgens reglement onherroepelijk uit het gilde te verwijderen. De koning geeft den voorzitter gelijk doch vindt dat we dit in geen geval overhaast mogen doen doch dit behoorlijk moeten laten bezinken en het voor en tegen degelijk overwegen. Zeker hier is een groote fout geweest doch we moeten rekening houden met de bijzondere tijdsomstandigheden waarin we leven. We zijn niet vrij en onze jonge gildebroeders hebben op het ogenblik moeite met de juiste richting te bepalen. Hun nationaliteitsgevoel vindt spreker zeer sympathiek. De zoon van onze hopman is onder dienst geweest en heeft in den strijd misschien minder aangename dingen meegemaakt (mogelijk wel verraad). Het is overigens een stille jongen, doch het is mogelijk dat zijn bloed een oogenblik in opstand kwam. Ook het gedrag van Vughts wijst op vaderlandsche richtingen. Hetwelk ons allen sympathiek moet zijn. H. Vughts heeft denzelfden avond nog zijne excuses aangeboden welke door spreker geaccepteerd zijn. Spreker betoogd nogmaals dat de daad op zichzelf als Gildebroeder volkomen fout- en vindt het prettig dat de betreffende personen bij deze bespreking niet tegenwoordig zijn, daar deze kwestie daardoor wijder behandeld kan worden.”⁴⁵⁹ De voorzitter was voor verwijdering van de leden, maar door het warme pleidooi besloot hij hun alleen een straf te geven. Zij mochten lid blijven.

Voor criminelen en verraders was er echter echt geen plaats, zoals in Vught in 1958. “I.v.m. een strafrechtelijk delict van ernstige aard en bovendien ernstige achterstand in het betalen van de contributie zal hij met directe ingang worden geroyeerd. Dit zal zoals in het verleden gebruikelijk niet meer door uittrommen geschieden doch op meer discrete wijze persoonlijk aan betrokkene of zijn echtgenote worden medegedeeld. Om de familieleden niet voor het hoofd te stoten zal als oorzaak van het royement de achterstand in de contributie worden opgegeven.”⁴⁶⁰

Bij verschillende gilden werden in 1945-1946 verschillende leden geroyeerd wegens hun keuze in de Tweede Wereldoorlog. Zo ook in Tilburg, waar men de kwestie zeer droog afdeed: “nog komt in bespreking de vendelzwaai, dit lid was een andere richting toegedaan. Dit lid is in overeenstemming met het reglement geroyeerd.”⁴⁶¹

Ondeugd werd pas bestraft met uitzetting als het vergrijp van dien aard was, dat financiële compensatie niet mogelijk was, of als de betreffende gildebroeder het financieel niet op kon brengen. De eer en reputatie van de groep en de broederschap moesten te allen tijde behouden blijven. Dat was immers de traditie.

5.9 Samenvattend

Gidelidmaatschap was iets wat een gildebroeder in principe voor altijd aanging. Van de zeventiende tot en met de twintigste eeuw speelden vooral verwantschap en vriendschappelijke banden een rol bij de toetreding tot het gilde. Maar er was meer, in immaterieel en materieel opzicht, dat een individuele gildebroeder overhaalde om lid te worden van een gilde.

Broederschap, traditie, en eer en prestige waren naast verwantschap de overige drie constante factoren die een rol speelden bij de beslissing van individuen om lid te worden. En niet alleen waren ze voor de individuele gildebroeder van belang, ze waren ook een middel om het gilde intern te reguleren. Ze werden als bindende factoren beschouwd, al veranderden ze telkens van betekenis. Het bestuur reguleerde de groep, met de caerte in de hand, maar ook met een blik op de veranderende maatschappelijke omstandigheden.

Het bestuur speelde een belangrijke rol bij de gilden. De leden ervan werden niet altijd democratisch verkozen. Een plaats binnen het bestuur van een gilde was afhankelijk van de omvang van het sociaal kapitaal dat een bepaalde gildebroeder bezat, en de kapitaaltvormen die eruit voortvloeiden. De deugd van de broederschap en de deugdzzaamheid van het gezelschap werden door de samenstelling en het handelen van het bestuur gereguleerd. De identiteit van het gilde werd dan ook in eerste instantie door het bestuur bepaald.

Broederschap functioneerde als de kern van het gilde, zowel voor het individu als voor het collectief. De betekenis van broederschap voor de leden van de gilden, en de deugden die men eraan verbond, veranderden in tijd en ruimte. Broederschap ontstond en werd in stand gehouden door vriendschap, onderlinge steun en wederkerigheid. Gildebroeders ontvingen op directe wijze genegenheid, liefde, begrip, waardering en hulp. De aandacht bij ziekte, huwelijk en doop, maar ook faillissement of familieproblemen waren voor veel gildebroeders erg belangrijk. De hechte band tussen broeders werd echter niet alleen gesmeed door immateriële zaken, maar ook door materiële steun. Het netwerk dat men aan het gilde kon ontleen en het recht op een begrafenis hebben veel mensen doen besluiten lid te worden van het schuttersgilde.

Hoewel de reglementen en het bestuur de broederlijke omgang en dito band benadrukten, konden ze geen enkele broeder dwingen naast de gebruikelijke penningen geld te investeren in het gilde. Het gilde kon wél het gewenste gedrag reglementeren, waarbij bijvoorbeeld afwezigheid en ondeugdelijk gedrag beboet werden. De gildebroeders die financieel of materieel bijdroegen aan het gilde, werden gememoreerd door bijschrij-

(Foto: Piet den Blanken)

ving in het gildeboek of zelfs door het vermelden van de gift op zilver of andere gilde-attributen. Een goed en deugdzaam lid werd bejubeld, geëerd en kon binnen het gilde, bijvoorbeeld door het verkrijgen van een functie, hogerop komen.

De basis van het gilde bestond uit deugdzaamheid, betrouwbaarheid en eer. De eer van het lidmaatschap en de eer van het koningschap waren niet alleen afhankelijk van wat men binnen het gilde presteerde, onder andere op competitief niveau, maar ook van wat men erbuiten deed. De gemeenschap, en de taak in de gemeenschap, de status van het gilde en de gewoonten binnen het gilde, het speelde allemaal een rol. Lid worden van een schuttersgilde werd gezien als een eer. Lidmaatschap van het gilde onderscheidde de leden van 'eerloze' mensen. De gildebroeder werd opgenomen in een groep, voldeed aan de voorwaarden, hield zich aan de gangbare waarden en normen en was het daarom waard de gemeenschap te dienen en te representeren. De deugdzaam verbintenis werd aan de buitenwereld getoond, door offeren aan de kerk, werken

van barmhartigheid, maar ook door feesten waarbij de hele gemeenschap werd betrokken.

Veel rituelen en gebruiken binnen het gilde waren en zijn gericht op de binding van broeders. Broederschap werd gezien als hét belangrijkste element dat het voortbestaan van het gilde garandeerde. Het werd in de caerte genoemd en het rechtvaardigde het bestaan van het gilde. Daarmee werd de broederschap op zich een traditie, en stonden veel andere tradities en gebruiken in dienst van het behoud van die broederschap. Broederschap was daarmee ook de hoogst te bereiken vorm van sociaal kapitaal en werd gevoed door gereguleerde en ongereguleerde onderlinge steun en wederkerigheid. Onderlinge steun kon een reden zijn om het lidmaatschap te overwegen en wederkerigheid lag aan de basis van de vorming van de sociabiliteit. Hierdoor creëerden de gilden een groepsidentiteit. Die groepsidentiteit kon op basis van status, beroep, ouderdom, activiteiten maar ook uiterlijk vormgegeven worden.

459 Ibidem, 29-12-1940.

460 Ibidem, Klapper groen Bestuursvergadering, 1958.

461 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, 2-7-1945.

Het Cloveniersgilde uit Grave schiet met het kanon. (Foto: Jan Timmermans)

De groepsidentiteit werd tot in de negentiende eeuw mede bepaald door de beroepsgroepen binnen de gilden. Tot de negentiende eeuw was een duidelijke samenhang waarneembaar tussen de beroepsgroepen en de verschillende gilden. Dit blijkt onder andere uit de koningsschilden en de benamingen die aan de gilden werden toegekend: herengild, breebroeken of boerengild. Drie beroepsgroepen waren ruim vertegenwoordigd binnen de Noord-Brabantse schuttersgilden: landbouwers, bestuursfunctionarissen en middenstanders/ambachtslieden. Er waren, ondanks de nadruk op de immateriële waarden die aan het gilde werden verbonden, ook gildebroeders lid 'om de klanten' of de financiële voordelen.

Lid worden van een gilde kon statusbevestigend, maar ook statusverhogend werken. Bovendien droeg de keuze voor een bepaald gilde de identiteit van de betrokkene uit. De keuze werd niet altijd op rationele wijze, maar ook op emotionele

gronden gemaakt. De identiteit die men wilde uitdragen kon worden bevestigd door het gilde waarvan men lid werd, maar men kon zich met de keuze ook distantiëren van en afzetten tegen een andere sociale groepering.

Het sociaal aanzien van verschillende gilden werd verzwakt door de groeiende sociale tegenstellingen vanaf het einde van de achttiende eeuw. In de loop van de negentiende eeuw en aan het begin van de twintigste eeuw gingen de beroepsgroepen, een uitzondering daargelaten, zich vermengen binnen het gilde. Sommige gilden gingen toen een 'eigen' identiteit creëren, in plaats van op beroepsgroep vaak op lokale (bijvoorbeeld Eindhovense) of Brabantse leest geschoeid (zie ook hoofdstuk 6).

Traditie, historisch bewustzijn en de omgang met het verleden waren identiteitsbepalende en bindende middelen binnen

de gilden. Affiniteit met geschiedenis en de traditie was met name aan het einde van de negentiende eeuw en gedurende de twintigste eeuw een reden om lid te worden. Op gezette tijden werd de oprichting van het gilde herdacht en werden de oprichters en de redenen voor oprichting uitgebreid beschreven en bejubeld. Niet alleen projecteerden gildebroeders memorabele gebeurtenissen binnen de gemeenschap op het gilde, ook projecteerden zij memorabele gebeurtenissen van het gilde op de gemeenschap. Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw was er een explosieve groei van gildepublicaties, waarin dat

Een ieder wacht beloning, in de negentiende én twintigste eeuw

*Komt, broeders, eerd dit gild;
Een ieder wacht beloning.
Ik landman ben vereerd
Met d'edelen naam van koning.
Door het schot van mijn geweer
Viel koningsvogel neer.*

Adriaan Willem Michielsens Rijsbergen
den 19 juny 1855.

*Komt, broeders, eerd dit gild,
Een ieder wacht beloning.
Ik als jager ben vereerd
Met d'edelen naam van koning.
Door het schot van mijn geweer
Viel koningsvogel neer.*

H. Roks 22 juni 1920⁴⁶²

bewustzijn van de eigen identiteit en het verleden steeds sterker naar voren werd geschoven. De jubilea van het gilde waren erg belangrijk voor het benadrukken van de ouderdom en de rijke traditie van het gilde en voor het legitimeren van het bestaan en de continuïteit ervan. Daarvoor werd teruggegrepen op de eigenschappen van vroegere leden.

Door lid te zijn van een gilde verbond men zich met familieleden en gildebroeders in het verleden en creëerde men een besef van eigenheid. De gildebroeder identificeerde zich met 'illustere' voorgangers en gaf daarmee de identiteit vorm. De traditie van de schuttersgilden is zowel statisch als dynamisch. De gilden verstaan onder traditie de geschiedenis van de gilden en de traditionele gebruiken die de gilden 'vorm' geven. Tegelijkertijd is de traditie dynamisch, omdat deze steeds werd en wordt doorgegeven en aangepast aan wisselende tijdsomstandigheden en vaak afhankelijk was van financiële middelen. De gilden wisten niet altijd hoe nou precies met de omschreven tradities om te gaan, behalve dan nauwgezet de caerte te volgen. De tradities van de schuttersgilden verschaften identiteit aan de groep als geheel, maar ook aan de individuen binnen de groep. Door de attributen, kledij en gebruiken krijgt men het gevoel verbonden te zijn met tradities en verleden. Dat is ook de status die men er tegenwoordig door krijgt: een vertegenwoordiger van het Brabants verleden. Maar niet alleen het Brabantse verleden: schuttersgilden zagen en zien zichzelf als een onderdeel van een rijk lokaal, regionaal, provinciaal, nationaal en zelfs Europees verleden.

Deugd werd gereguleerd en traditie werd naar behoeven aangepast, maar de belangrijkste drijfveren bleven de broederschap, het zoeken naar de identiteit van het gilde en de manier waarop men het bestaan kon legitimeren en continueren zowel voor de gildebroeders als individu als voor het gilde als collectief.

⁴⁶² Beide zilveren koningsschilden van Sint-Bavogilde Rijsbergen, in particulier bezit. Zie ook: Bastiaansen, *Gilde St. Bavo*, 64, 68.

(Foto: Piet den Blanken)

6

VOOR GOD, KONINGIN EN VADERLAND: REGULERING VAN EN BEELDVORMING OVER DE SCHUTTERS GILDEN

*Presenteer uw vaandel
Neig uw vaandel
Zwaai uw vaandel
Voor God
Koningin
En Vaderland*

6.1 Inleiding

In hoofdstuk 4 zijn we ingegaan op de individuele redenen voor gildebroeders om lid te worden van een schuttersgilde. In hoofdstuk 5 hebben we de wisselwerking belicht tussen het individu en het collectief, met andere woorden, de vraag hoe het schuttersgilde intern functioneerde. De regulering van de gilden vond zowel intern als extern plaats. De instelling werd gevormd door en was ingebed in de lokale gemeenschap. Daarbinnen werd een netwerk gevormd. De schuttersgilden hadden, zowel intern als extern, contact met kerkelijke en wereldlijke overheden, voornamelijk op lokaal niveau. Zij ontleenden er bestaansrecht, identiteit en functies aan. Daarom zijn belangrijke vragen met betrekking tot de identiteit van het gilde als vereniging: “Wat was de betekenis van de gilden voor de lokale gemeenschap?”, en: “Hoe werd het gilde ge(re)presenteerd?”

De externe factoren zijn van invloed op de wijze waarop het schuttersgilde door de eeuwen heen functioneerde en zich

ontwikkelde tot wat het tegenwoordig is. Tot die externe factoren behoort de taak van de gilden in de gemeenschap: zowel lokaal als regionaal, maar ook provinciaal en zelfs nationaal. Tot die factoren behoort ook het beeld dat de buitenwereld van de gilden heeft. Ook de bemoeienis van de lokale, kerkelijke, provinciale of nationale overheid met het functioneren van de gilden, zowel intern als extern, heeft een belangrijke invloed gehad op de ontwikkeling van de schuttersgilden in heden en verleden.

We bekijken de gilden in dit hoofdstuk op macroniveau, het niveau van de maatschappij. Het gildewezen is een culturele uiting, een institutie die nationaal, provinciaal, regionaal en lokaal wordt ingekleurd. De waarden en normen, de symbolen en de gewoonten en gebruiken van de gilden worden primair plaatselijk bepaald, maar met de groei van mogelijkheden tot ontmoeting ziet men de bovenlokale gildeorganisaties ontstaan die ook invloed gaan uitoefenen. Sommige gilden traden meer naar buiten en gingen samenwerkingsverbanden aan, andere gilden bleven juist op lokaal niveau opereren. Dit had te maken met de lokale gemeenschap, de ligging ervan en contacten met de plaats waarin het gilde aanwezig was, maar zeker ook met de tijdsomstandigheden. In feite ging het om bereidheid en mogelijkheid tot ontmoeting, zowel van de gilden zelf, als van de overheid.

Schuttersgilden rekruteerden hun leden uit de gemeenschap en representeerden de gemeenschap als zodanig. Het ledenbestand van een schuttersgilde kan ook wel gezien worden

als een doorsnede van de samenstelling van het dorp of de stad waarin het opereerde. Leden van de gilden stamden uit families die de identiteit van de gemeenschap belichaamden. Onder heemkundigen is het gebruikelijk om de samenstelling van de bevolking van een dorp of streek te benoemen met de achternamen van oorspronkelijke families. De familie Donders bijvoorbeeld is een echte Tilburgse familie, en in Hooge Mierde spelen de Wouters een grote rol. In Heeswijk zien we de namen Dobbelsteen en Spirings vaak terugkomen en in Oudenbosch zijn de Lazeroms goed vertegenwoordigd. En ook

in de tegenwoordige gildewereld is het algemeen bekend dat de Van der Wielens uit Haaren komen, het Sint-Antonius-abt-gilde uit Lierop een familie-gilde is en dat 'die uit Vorstenbosch' een groeiende aanhang hebben met telkens nieuw bloed! Met andere woorden: de wijze waarop de buitenwereld naar een gilde kijkt, bepaalt ook de uitstraling van het gilde. De familienamen zijn daarbij belangrijk.

Hoewel er veel vermoedens bestaan over de status van een gilde gekoppeld aan de familienamen en de daaruit voortvloeiende

“Voor God, Koningin en Vaderland.”

De hoofdman van het gilde spreekt deze tekst uit als de vendelier start met een vendelgroet, vendelgebed of eerbetoon. Hoewel het vendelen zoals we dat nu kennen tot bloei is gekomen in de twintigste eeuw, zijn er altijd vaandrigs in het schuttersgilde geweest die met de nodige eerbied werden begroet. De benaming *vendrich* of *vaandrager* komen we in de archieven dan ook regelmatig tegen. Hoewel er wel stukken zijn waarin het vaandel-zwaaien, vendelen of vendelzwaaien wordt genoemd, al in de zeventiende eeuw, lijkt het onder de Brabantse schuttersgilden geen wijdverbreid fenomeen te zijn geweest. Bronnen die ons infor-

meren over de manier waarop er werd gevendeld, ontbreken in het geheel. Wel wordt altijd duidelijk ter gelegenheid waarvan het vendel werd gedraaid of gezwaaid: in optochten en tijdens de kermis, als het gilde erop uit trok en zich ten opzichte van de buitenwereld presenteerde. In een verslag uit 1824 aan de gouverneur van Noord-Brabant schreef de schout van Helmond: “De kapitein opent den optocht en wordt gevolgd door den vaandrig die met veel handigheid een groot vaandel weet rond te draaien.”⁴⁶³

In vrijwel iedere ceremonie van het gilde had en heeft het vaandel een functie.

Nieuwe leden werden ingevendeld en koningen van het gilde werden overvendeld of mochten over het vaan lopen. Er zijn nog meer voorbeelden te vinden van het gebruik van het vaandel, maar duidelijk is dat het vendelen een eerbetoon is, een dankbaarheidsteken, dat met name ten opzichte van het kerkelijk en wereldlijk gezag een zekere trouw aangeeft. Na de Tweede Wereldoorlog werd dan ook ‘de eed van trouw’ vastgelegd, waarbij uit eerbetoon het vaan drie keer wordt gezwaaid boven het hoofd van diegene die de eer toekomt. Een vendelgroet brengen aan de autoriteiten wordt dan gemeengoed binnen de gilden: voor God, Koningin en Vaderland.⁴⁶⁴

Vendelgroet voor koningin Beatrix. (Foto: Marc Bolsius)

taken en functies van het gilde, is het erg moeilijk om de invloed van verwantschap op de buitenwereld te meten. Er zijn weinig bronnen die spreken over het beeld dat men heeft van een gilde als afspiegeling van familie- en verwantschapsrelaties. Toch worden de beeldvorming en de regulering van de schuttersgilden bepaald door de vier pijlers van het interne sociaal kapitaal: verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige. De vier pijlers zijn, als we gaan kijken naar beeldvorming en regulering, echter moeilijk uit elkaar te houden omdat ze elkaar soms overlappen. Als we het hebben over de invloed van de overheid op het gilde (dus van buiten), zien we dat er binnen het gilde ook heel wat relaties zijn met de overheid (dus intern). Er bestaan verwantschapsrelaties met leden van de kerkelijke en/of wereldlijke overheid en daarmee wordt het prestige van het gilde aanzienlijk vergroot. Een voorbeeld hiervan is het Sint-Jorisgilde Tilburg, dat een groot aantal burgemeesters als lid kende. Keek de bevolking daardoor op tegen het gilde? Dat is iets wat niet te meten is, maar we wel kunnen vermoeden. Met het aantrekken van leden uit de overheid verloren gilden echter ook vaak hun open uitstraling en leken ze een gesloten circuit te worden.

De functie en taken van het gilde richtten zich steeds meer naar binnen, op het behoud van tradities en de sociabiliteit in eigen kring. Dit had niet alleen te maken met de ontwikkelingen in de samenleving en de latere opkomst van het verenigingsleven in de negentiende eeuw, maar zeker ook met de werkelijke invloed van de kerkelijke en wereldlijke overheden op de schuttersgilden. Autonomie en zelfregulering zijn zaken waarop gilden zich beroepen, want uiteindelijk bepalen de gilden zelf hoe ze hun organisatie willen inrichten en vormgeven. In dit hoofdstuk kijken we naar ontwikkelingen op verenigingsgebied, waarbij ook de opkomst en invloed van het overkoepelende orgaan van de schuttersgilden - de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden (afgekort NBFS) - en haar rol aan bod komen. Vervolgens wordt er gekeken naar de invloed van de kerkelijke overheid en de wereldlijke overheid, zowel op lokaal, regionaal, provinciaal als nationaal niveau.

6.2 Ontwikkelingen in het verenigingsleven

Schuttersgilden zijn van oorsprong publieksgenootschappen. Dat houdt in dat zij een corporatieve inslag hadden, net als de ambachtsgilden, rederijksgezelschappen en broederschappen. Ze ontstonden dan ook vaak vanuit de broederschappen. Hierop zullen we nader ingaan in paragraaf 6.3. De

officiële erkenning van de oprichting van de gilden, blijkend uit de oorkonde of *caerte*, was gebaseerd op een nauwe relatie met bestuurlijke en religieuze instellingen. Bovenlokale regulering van de schuttersgilden, zeker op het Noord-Brabantse platteland, is iets wat door de geschiedenis heen niet vaak voorkwam. Ook de nationale overheid bemoeide zich niet veel met de gilden. De schuttersgilden waren en bleven vooral een lokaal fenomeen. De eerste kaarten werden dan ook voornamelijk door de lokale heer bevestigd.

De schuttersgilden, rederijks en broederschappen ontwikkelden allemaal een eigen werkterrein. Bij alle verenigingen was er sprake van taken en functies met een openbaar karakter en bovendien stonden ze ten dienste van de georganiseerde publiekssociabiliteit.⁴⁶⁵ Zoals blijkt uit de voorgaande hoofdstukken, liepen publieke en private doelen hierbij door elkaar. Het welzijn van het collectief werd binnen de verenigingen boven de individuele vrijheid gesteld. De redenen waarom mensen lid werden van de vereniging lagen zowel op het persoonlijke als op het publieke vlak en een onderscheid is moeilijk te maken.⁴⁶⁶ De verenigingen zorgden ervoor dat hun leden en de mensen in hun omgeving aan de sleur van alledag konden ontsnappen, maar boden ook waardigheid, participatie en verantwoordelijkheid. Tegelijkertijd droegen ze sociaal gewenste waarden en normen uit en versterkten de plaatselijke cohesie.⁴⁶⁷

De rederijks ontwikkelden zich vooral in de steden en minder op het Noord-Brabantse platteland.⁴⁶⁸ Zij speelden een belangrijke rol op de vroege landjuwelen, van origine schuttersfeesten, vernoemd naar de prachtige prijzen (juwelen) die er te winnen waren. Al de genoemde verenigingen hadden broederschap, vrede, liefde en saamhorigheid hoog in het vaandel staan. Het feit dat het de relaties betrof binnen de gemeenschap waarin men leefde en dat zowel de vereniging als de relaties tot het publieke leven behoorden, was vooral voor de stedelijke overheden een reden om saamhorigheid te stimuleren.⁴⁶⁹ Dit blijkt ook uit de *caerten* van de schuttersgilden. Pas aan het einde van de achttiende eeuw kwamen er in Brabant modernere sociabiliteitsvormen op. Daarbij doelen we op de informele gezelschappen die geen binding met de staat of de kerk hadden. De verenigingen werden niet door pastoor of gemeente geïnitieerd maar kwamen uit de koker van privépersonen.⁴⁷⁰

Dorpsbesturen bleven via het lidmaatschap van dorpsbestuurders hun invloed op de ledenverenigingen nog steeds duidelijk uitoefenen. Anders dan in de steden het geval was, participeerden de leden van deze verenigingen niet alleen in

463 Oomen, *Vaste goederen*, 2.

464 Oomen, 'Rituelen en schuttersgilden', 121.

465 Zijlmans, *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw*, 19-23; Van Dixhoorn, 'Burgers, branie en bollebozen', 73-75.

466 Vos, *Burgers, broeders en bazen*, 377.

467 Klok & Mijnhardt, 1800, 104-105.

468 Van Bruaene, *Om beters wille*, 103.

469 Vos, *Burgers, broeders en bazen*, 137-143.

470 Linders-Rooijendijk, 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding', 320-332; Klok & Mijnhardt, 1800, 133-117.

Het Sint-Odulphusgilde Best opent de kermis. (Foto: Sint-Odulphusgilde Best)

het bestuur van de organisatie, maar ook in dat van het dorp.⁴⁷¹ De door de overheid gereguleerde sociabiliteitsvormen zijn in het Zuiden veel langer blijven bestaan dan in de rest van Nederland. Met gereguleerd bedoelen we dan: hun bestaansrecht ontleend aan de (lokale) overheid, die ook hun activiteiten stimuleerde. Anderszijds verloren de schuttersgilden hun publieke rol op het gebied van defensie, en namen de overheden steeds meer taken van de gilden over. Wat overbleef was de representatieve en sociale functie.⁴⁷² De broederschappen en schuttersgilden bleven dus een band houden met het publieke leven maar konden tevens gezien worden als een verlengstuk van het gezin. Waar andere verenigingen als het ware gingen functioneren als buffers tussen het openbare en het private leven, bleven zij, hoewel er steeds minder traditionele feesten werden gehouden en zij steeds minder uittraden, een publieke taak vervullen.⁴⁷³ Zij bleven aantreden bij representatieve gelegenheden en bleven een rol spelen tijdens kermisdagen.

Het aantal genootschappen in Nederland groeide in de achttiende eeuw aanzienlijk. Eind achttiende eeuw werden ook in het Zuiden de persoonlijke netwerken losser. De belangrijkste redenen voor de opkomst van de nieuwe vormen van sociabiliteit waren toegenomen politiek engagement, migratie en mobiliteit. Lokale vriendschapsnetwerken leken minder te voldoen⁴⁷⁴,

evenals de vangnetfunctie van de bestaande verenigingen. De opkomst van leesgezelschappen, muziekgezelschappen, natuurkundige genootschappen en de vrijmetselaarsloges illustreert dit.⁴⁷⁵

In het katholieke Brabant en Limburg voldeden de oude verenigingsvormen nog wél geruime tijd en zien we pas in de negentiende eeuw een diversiteit aan verenigingsvormen opkomen.⁴⁷⁶ De katholieke kerk had nog veel invloed op de organisaties en corporaties in het Zuiden en ervoer bijvoorbeeld de vrijmetselaarsloges als bedreigend.⁴⁷⁷ In deze tijd van modernisering en verandering zien we de taak van de gilden verschuiven van een uitgesproken publieke functie naar een private functie. De pastoors (zie ook paragraaf 6.4) konden zich niet langer verenigen met de uitpattingen en het uiterlijk vertoon van het gilde. Het benaming 'zuipschutjes' werd populair en de gilden keerden zich naar binnen.⁴⁷⁸ Toen men dan ook nog concurrentie kreeg van de nieuwe handboog- en schietverenigingen, dolven veel gilden het onderspit en ontwikkelden andere gilden zich tot een soort herenclub. Al eerder zagen we dat boerengilden een andere vorm van sociabiliteit ambieerden en zich omvormden tot herensociëteiten en dat anderzijds herengilden hun elitaire status verloren en zich, om te kunnen overleven, gingen openstellen voor andere leden.

Dit had vooral te maken met de heersende denkbeelden over staat, kerk, standsverhoudingen en verenigingsleven, maar vooral ook met een zekere verstedelijking van het platteland, die zeker aan het einde van de negentiende eeuw en gedurende de twintigste eeuw steeds sterker werd.⁴⁷⁹ Vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw was er een duidelijke opleving. De gilden ontwikkelden zich toen tot de vorm die wij nu kennen (zie paragraaf 6.3).

Uit onderzoek van Van Bruaene naar rederijderskamers in de vroegmoderne Zuidelijke Nederlanden bleek de volgende tendens: in dorpen waar het economisch voor de wind ging, kregen verenigingen al sneller een meer stedelijk karakter.⁴⁸⁰ Dat hield ook in dat er een duidelijker onderscheid werd gemaakt tussen arm en rijk en de toelatingseisen verscherpt werden. Maarten Van Dijk ziet hetzelfde gebeuren bij de schuttersgilden op het Hagelandse platteland ten tijde van het *ancient régime*.⁴⁸¹ Voor de onderzochte gilden uit Tilburg, Vught, Eindhoven, Oudenbosch en Gemert lijkt hetzelfde te gelden. De reglementen werden aangepast, de prijzen gingen omhoog, de beschrijving van hoe iemand zou moeten functioneren werd summierder. Het menu op de teerdagen werd chiquer. Er werden minder vereiste sociale gedragingen benoemd, het verbod op het boeren, scheten laten en vechten in de reglementen werd niet meer beschreven omdat de onwenselijkheid van dat gedrag steeds meer gemeengoed werd. Daar tegenover werden het belang van het zich netjes gedragen en de voorbeeldfunctie steeds meer benadrukt.

Bij het Sint-Joris in Gemert herzag men in 1844 de stemprocedure. Iedereen moest aanwezig zijn en slechts als men ziek was werd afwezigheid geduld. Het stemmen ging voortaan met briefjes en wel op de eerste zondag in oktober. Op zich geen bijzondere regel, maar de aanvullingen waren dit wel: men mocht de herberg de Gouden Leeuw niet verlaten voordat de deken appèl had gehouden. Men vervolgde met: "Het zij als mede ten hoogste verboden het gebruiken van scheld- of vloekwoorden om ter einde ons goed voorbeeld voor andere weldenkende lieden tot ons deugzame verbintenis over te halen." En alsof dat nog niet genoeg was: "Het zij ten hoogste verboden zich door sterke dranken te buiten te gaan daar dit tot ergernis onzer medebroeders strekt en de hoge waarde van het gild genootschap vermindert omtrent dit punt ook een waakzame oog gehoude over onze mede gild broeders."⁴⁸² Het beschavingsoffensief werd dus een onderdeel van reglementering en disciplineren.⁴⁸³

6.3 Het bovenlokale gildewezen

*"Rijsbergen ons dorpje, aan de Belgische grens.
Daar leven de schutters, als piekfijne mens.
Ze nemen de bogen, en pakken 'n pijl.
En schieten maar rozen, of 't nie anders kan zijn.
De schutters zij vieren, vandaag een groot feest.
Veel jaren geleden, is het menens geweest.
De gild werd geboren, en nu heeft ze een baard, en nog nie geschoren, 't is de moeite waard.
In zeventien nul zeven, was 't een moeilijke tijd.
De vijand bestrijden, was beslist geen jolijt.
Nu doet men het beter, nu spant men de pees, om rozen te schieten, en zonder vrees.
Onz' Belgische broeders, zijn met ons vereend.
Als schutters en vrienden, elkaars steun steeds verleend.
En moeten we strijden, om 't edel metaal, vriend zullen we blijven, Wij allemaal.
In zeven en vijftig, zijn we feest'lijk bijeen, om samen de zingen, ons lijflied meteen:
Rijsbergen ons dorpje, aan de Belgische grens, dat Sint Joris moog' leven, is aller wens."*⁴⁸⁴

Dit lied over het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen werd in 1957 geschreven ter ere van het 250-jarig bestaan van het gilde. In het gedicht wordt de vriendschap en het samenspel met de Belgische schutters aangehaald. Over de grenzen kijken was in 1957 nog

Een gildebroeder van het Sint-Jorisgilde uit Rijsbergen met de Sint-Jansboog. (Foto: Cees Martens)

471 Van Dijk, 'Het verenigingsleven', 95.

472 Vos, *Burgers, broeders en bazen*, 83-104; Van der Heijden, 'Conflict and consensus'.

473 Linders-Rooijendijk, 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding', 332.

474 Zie hiervoor ook hoofdstuk 3, paragraaf 3.3.

475 Kloek & Mijnhardt, 1800, 112-118; Van de Sande & Rosendaal, eds., *Een stille leerschool van deugd en goede zeden*.

476 Zie voor een Eindhoven voorbeeld: Spoorenberg, 'De ontwikkeling van het verenigingsleven'.

477 Van de Sande, 'Antimaçonisme bij katholieken', 139-145.

478 Bijvelds, 'Van "Zuipschutjes" tot cultuurdragers'.

479 Zie voor de ontwikkelingen in het dorp Woensel: Van den Brink, *De grote overgang*.

480 Van Bruaene, *Om beters wille*, 251.

481 Van Dijk, 'Het verenigingsleven', 107.

482 GA Gemert-Bakel, Het notiseboek de Gild van St. Georgius van Gemert, accordatie 1844.

483 Van den Brink, *De grote overgang*, 495-498; Rooijackers, *Rituele repertoires*, 511, 533.

484 RAWB, Rijsbergen, Joris, 1313-11, 1957.

geen gemeengoed. Pas in 1955 kwam voorzichtig een eerste Europees verbond op, iets waarop we later terug zullen komen, en dat had zich in Noord-Brabant nog niet geworteld. Tegenwoordig onderhoudt het Sint-Jorisgilde nog steeds een band met de Belgische schuttersgilden, zij het op minder informele wijze. Zij zijn namelijk lid van het verbond van Jorisgilden in de Noorderkempen. Wat willen we nu met dit voorbeeld zeggen? Dat het gildewezen niet gemakkelijk aan te duiden is. Het bovenlokale gildewezen bestaat namelijk op twee niveaus, een informeel en een formeel niveau. Het eerste niveau is het niveau van de zelfverkozen informele netwerken. Men kiest in vriendschap gilden uit dezelfde gemeenschap of één van de omringende plaatsen om samen op te trekken of juist de strijd met elkaar aan te gaan. Deze omgang is niet geïnstitutionaliseerd, niet vastgelegd op papier. Het formele niveau bestaat uit de bestuurlijke organisatie, de overkoepelende afdeling van het schutters- of gildewezen. Het Sint-Jorisgilde heeft zijn informele banden met de Belgische schutters in de loop der tijden formeel vastgelegd. En hoewel deze banden zelfverkozen zijn, is hiermee de vrijheid ook enigszins afgenomen. De (zelf)regulering in het Brabantse gildewezen had een grote invloed op de manier waarop wij het gildewezen nu bezien. De beeldvorming over de schutters en het gilde is een gevolg van de wijze waarop het instituut gilde zichzelf ging zien, beïnvloed door ontwikkelingen van binnenuit en van buitenaf. Deze ontwikkeling is in heel het gildewezen zichtbaar en voltrok zich in de twintigste eeuw. In deze paragraaf kijken we naar het gildewezen op beide niveaus.

6.3-1 Informele en formele contacten

De Noord-Brabantse schuttersgilden waren en zijn in eerste instantie actief in de eigen gemeenschap. De kermis speelde daarbij een grote rol, maar het gilde had ook andere maatschappelijke functies. In de hoofdstukken 3 en 5 zijn we daar al uitgebreid op ingegaan. Competitie, eerbaarheid en traditie waren de belangrijkste elementen die de plaats van het gilde binnen de gemeenschap bepaalden. In alle door ons onderzochte gemeenschappen bestond meer dan één schuttersgilde. Schuttersgilden moesten als vertegenwoordigers van de gemeenschap banden met elkaar aangaan en in de meeste gevallen gebeurde dat ook. Eerder werden al voorbeelden genoemd van samen meelopen in de processie en samen hoogwaardigheidsbekleders inhalen. De schutsbomen werden vaak gezamenlijk opgezet. Vaak ook begeleidde het ene schuttersgilde het andere tijdens het koningschieten of op andere hoogtijdagen en werd er over en weer drank aangeboden, als teken van respect en broederschap. In Hooge en Lage Mierde en Hulsel waren de leden van de gilden tot de negentiende eeuw afkomstig uit de drie dorpen. De gilden hadden onderling een vriendschappelijke basis en sommige leden waren dan ook lid van meer dan één gilde.

De gilden hadden ook gezamenlijke vergaderingen, zoals in Tilburg, waar op 10 augustus 1765 de drie gilden in de gildenkamer van Sint-Sebastiaan bijeenkwamen. Deze vergadering is bijzonder omdat ze goed gedocumenteerd is, maar ook omdat men duidelijk beschreef wat nu de onderlinge verwachtingen waren. Afgevaardigd voor de vergadering waren de hoofdmannen, koningen, oudermannen, alferis (vaandrager) en dekens: “alle welke hoofden met een zeer vriendelijke saamenstellinge hebben geordineert en vast gesteld omme door haer alle heijliglijck onderhouden en geobserveert te worden.” Men besloot die vergadering om voortaan om de zes jaar te schieten, iedere twee jaar een ander gilde, te beginnen met Joris, dan Sebastiaan en vervolgens Dionysius. Het schieten moest vier maanden van tevoren kenbaar gemaakt worden aan de andere twee gilden. De kosten voor het koningschap bedroegen 6 gulden en 12 stuivers en dat bedrag werd gespecificeerd. Zo waren er kosten voor de speelman, het bouten (pijlen of kruisboogbouten) rapen, de knecht, maar ook voor ‘de kroon van de koninginne’, en de wijn voor deze mevrouw, naast de gewoonlijke ronde wijn. Het bedrag moest aan de dekens worden betaald. De koning moest ook nog een zilveren schild van ten minste twee ons schenken. De twee niet-schietende gilden moesten het schietende gilde naar de schutsboom begeleiden en kregen daarvoor ieder zes flessen wijn, “maer geen bier”. Als men werd teruggebracht naar het gildehuis, moest men nogmaals zes flessen wijn schenken. Maar men legde nog meer vast: “Item of ‘t gebeurde bij ongeluck of anderszints dat den koningvogel te vast was aan den schutsboom gerakt dat niet wel kans waer om den selven af te schieten soo sal den hoofdman van de schietende gilde gehouden weeten aen de twee andere hooftmanne kennis te geeven en versoeken den boom neder te laten het welk als dan niet sal moogen gewijgert worden.” Er moest ook drinkgeld worden betaald aan de dochters, koningen, alferissen, dekens en gildebroeders, voor ieder een ander bedrag. Om de afspraken te bekrachtigen werd besloten dat “alle deesen boovenstaende artikulen zullen ider in haare origineel schuttersboek van woort tot woort werde geschreeven ende van de drij hooftmannen werden onderteekent.”⁴⁸⁵ En dat is netjes gebeurd.

De meeste gilden binnen een zelfde gemeenschap hanteerden verschillende wapens en hielden daaraan ook sterk vast. Handboog, kruisboog en geweer gingen niet samen, zo werd waarschijnlijk geredeneerd. Onderlinge vriendschappelijke schietwedstrijden werden dan ook voornamelijk gehouden met gilden uit de omgeving die hetzelfde wapen hanteerden. Pas aan het begin van de twintigste eeuw zien we de strijd om wisselbikers en gemeenteschilden opkomen. Zo houden de Vughtse gilden, Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan en Sint-Catharina, sinds 1937 jaarlijks een onderlinge wedstrijd om een gemeenteschild, een zilveren wisselschild beschikbaar gesteld door de gemeente Vught. Dit doen zij met flobertgeweer.

Het wisselschild van de gemeente Vught. (Foto: Thijn van de Sande)

Het gilde dat drie jaar achter elkaar of vijf keer in totaal wint, wordt eigenaar van het schild. De strijd was wel eens een flinke prestigestrijd, maar zorgde tevens voor onderling begrip en vriendschap. Het Sint-Catharinagilde schreef in 1964 aan zijn leden: "Wint St.Barbara, dan zal zij eigenaresse worden van het schild omdat zij het dan 3 jaar achtereen gewonnen hebben.

Vughtse gildebroeders na de strijd om het gemeenteschild. (Foto: Sint-Catharinagilde Vught)

Schutters, wij laten ons niet op de kop zitten en wij zullen met man en macht proberen het schild terug te krijgen. Ook hier rekenen wij op u. Doet Uw best!!" 486 Zoals we eerder al zagen bij het Sint-Jorisgilde Rijsbergen, verenigden gilden zich ook met groepen met dezelfde patroonheilige.

Hoewel men in de twintigste eeuw steeds meer buiten de dorps- en stadsgrenzen trad, zien we juist ook een behoefte zich te verbinden met de directe omgeving. Een voorbeeld hiervan is de lange tijd informele en in 2000 geïnstitutionaliseerde organisatie 'De Hoge Schuts', die opereert in de regio Rosmalen/Oss/Berlicum/Heeswijk/Veghel/ Nuland. Deze vereniging van momenteel elf gilden, die deel uitmaken van de officieel vastgelegde kringen maar daarnaast ook onderlinge evenementen organiseren, werd naar eigen zeggen in 1926 opgericht. Mooi is de manier waarop ze de eigen grenzen hebben vastgesteld, namelijk: "de Zuid Willemsvaart, de A2 rondweg 's-Hertogenbosch richting Utrecht, de rivier de Maas, de Gildenkring Land van Cuijk, de Gildenkring Peelland." Het is een mengelmoes van topografische, geografische en institutionele aanduidingen. Uit dit soort verbintenissen blijkt duidelijk de behoefte aan meer onderlinge vereniging en aan het omschrijven en afbakenen van een lokale identiteit.

Was het altijd pais en vree? Nee, want er bestond ook veel jaloezie, onderlinge ruzie en strijd. In 1646 wilden de tamboers van het Sint-Sebastiaansgilde in Eindhoven precies dat wat de tamboers van het Sint-Catharinagilde ook hadden, namelijk een satijnen lint dat door de tamboers om de hoed gedragen kon worden. In de rekening schreef deken Govart Crommenhoek daarom maar: "Noch voor de tambours gecocht elck 2 ellen lint oft sij en wilde de trommel niet slaen omdat de Catholijnen (de leden van het Sint-Catharinagilde JJB) sulcx hadden." 487 De gilden probeerden gebruiken altijd te handhaven maar het ging geregeld mis. Het Ridderlijke Gilde Sint-Sebastiaan Eindhoven trakteerde het Sint-Catharinagilde altijd na de kermis. In 1688 bleek echter dat de gilden niet altijd broederlijk met elkaar omgingen. In het kasboek van Sint-Sebastiaan werd in 1687 opgeschreven: "Item heeft den rendant alnoch betaelt voor reparatie van het vendel dat door de gilde van St. Catharina in 't omtrecke te schande geschoten was de somma van 12-12-0." 488 De jaarlijkse traktatie bleef na dit incident vele jaren uit. Op 19 juni 1786 vond in Eindhoven het 'cocarde incident' plaats. Het Sint-Sebastiaansgilde verscheen bij het traditioneel inhalen van het Sint-Catharinagilde voor zijn koningschieten op de markt met een zwarte cocarde aan de hoed. De zwarte cocarde was voor de patriotten een herkenningsteken. Het Sint-Catharinagilde waardeerde dit niet en trok zich terug terwijl de gildebroeders 'Oranje Boven' en 'Vivat Oranje' riepen. 489

485 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, vergadering 8-10-1765.

486 PACV, Boek 2, p. 148, 1964.

487 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 103. Rekening 1646/1648.

488 Ibidem, 115. Rekening 1687.

489 "Een politiek gekleurde schutsboom", 38.

Het Sint-Catharinagilde uit Rosmalen trekt uit. (Foto: copyright Nederlands Openluchtmuseum Arnhem)

In of binnen de gemeenschappen werd geregeld de strijd aangegaan met andere gilden. Er was vaak onenigheid en in Gemert ging men zelfs zover dat de gemeenschap in een 'groen' en 'rood' gedeelte werd verdeeld, een scheiding tot op familieniveau. In 1786 probeerden de Gemertse gilden een oplossing te vinden. In de zomer zou de landcommandeur van Alden Biezen (bestuurder van een balije van de Duitse Orde - JJB) en soeverein vrijheer van Gemert naar het dorp komen: "Soo hebben de officieren en deekens van S. Antonius en S. Georgiusgilden goetgevonden te voorkomen alle oneenigheid die voorheen meer dan eens met de inhuldiging is voor gevallen het sij met het marseeren of schieten der sessie of andersints, soo dat de eene gilde voor de andere wil zijn gepraefeteerd (voorgaan – JJB)." Het gilde dat het verst van de ophaalplaats woonde, zou het andere gilde ophalen. De kapiteins zouden bespreken of er maar één gilde zou gaan of dat men beide ging. "En zal als dan een van de Capitijns eenig gelt uyt steeken en die dat geraden zal hebben, zal het voorrecht hebben van den eersten man in de linie te stellen..." Het andere gilde mocht dan de keer erop. "Twijfel geensints of de officieren en dekens van weerszijde Gilden zullen met voors. accoort ten vollen in eendragtigheid en liefde vereenigt zijn, opdat de gelijk schutbroeders hen in goede voorgang moge volgen."⁴⁹⁰ Wellicht lukte het deze keer, maar de 'strijd' tussen de rode en groene schut bleef nog lang voortbestaan.

6.3-2 Naar buiten treden

In de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw kwamen er al schuttersgilden bijeen voor schuttersfeesten, schietspelen, haagspelen en landjuwelen, al ging men daarvoor niet ver van huis.⁴⁹¹ Aan de landjuwelen die in de zestiende eeuw plaatsvonden nam slechts een selectief gezelschap van Noord-Brabantse Sint-Jorisgilden deel, waaronder het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde. Het was een verre reis voor het gilde, want het landjuweel vond plaats in Hildernisse, in West-Brabant. Daarom nam slechts een afvaardiging van het schuttersgilde rond 1560 deel aan de wedstrijden.⁴⁹² De landjuwelen waren een serie van zeven schietwedstrijden, die om de paar jaar plaatsvonden. Bij iedere wedstrijd werd er gestreden om een zilveren schaal, een soort wisselbokaal, tot op het einde een flinke prijs van zeven zilveren schalen werd uitgereikt aan het winnende gilde. De gilden streden om de eer van de stad of het dorp, en het meedoen aan de schietspelen en landjuwelen was dan ook een eervolle zaak voor de hele gemeenschap.⁴⁹³ Na de Beeldenstorm en door de Tachtigjarige Oorlog was het gedaan met de grote festijnen. In plaats van landjuwelen ging men meer onderlinge wedstrijden houden. Het koningschieten bleef de belangrijkste wedstrijd en was een feest voor gilde én gemeenschap, ieder haalde zijn eigen vreugde uit de gebeurtenis, zoals Söhngen in de negentiende eeuw beschrijft in het verhaal over Dries de Post in *Uit de Meierij. Schetsen uit het Noordbrabantsche volksleven*:

Landjuweel in Moergestel. (Foto: Jette Janssen)

“Zoo ging het, gevolgd van honderden toeschouwers, voort naar de heide, waar de vogel aan den schutsboom gespijkerd werd. De schutters namen hunne plaatsen in; de kruisbogen werden opgewonden en weldra vlogen een tiental pijlen hoog boven den vogel de lucht in. (...) Jongens en meisjes van de burgerklasse, jonge dames en heeren hebben schalksche, doch voor hen veel zeggende blikken met elkander gewisseld, of elkaar vertrouwelijke woordjes toegevoegd, welke alle zinspeelden op het genoeg, dat men 's middags bij den dans hoopte te smaken. Ook ouden van dagen voelden zich op dat oogenblik in een aangename stemming, misschien wel omdat het gejuich en gejoel om den schutsboom oude, prettige herinneringen in hen verlevendigten. In waarheid zou het moeilijk geweest zijn op die heide iemand te vinden, die niet vroolijk gezind was. (...) Een krachtig getrommel en een langdurig gejuich waren het teeken, dat de vogel van zijn verheven standpunt verdwenen was. Men omringde den gelukkigen schutter, prees hem als had hij een wonder verricht; (Doruske had uit pure

blijdschap zelfs de akeligste grijs van zijn leelijk verwrongen gelaat voor hem over), en sloeg den weg in naar het dorp, waar nieuwe genoegens, meest van Schiedamschen oorsprong hen wachtten.”⁴⁹⁴

Pas in de negentiende eeuw organiseerde men weer concoursen en wat grotere evenementen waarmee de gilden opnieuw naar buiten konden treden. Als de gilden buiten hun gemeenschap traden, streden ze samen voor de eer van de gemeenschap. Zelfs voor vijandige gilden was en is het wel mogelijk om in eendracht naar buiten te treden, samen evenementen te organiseren, mits ook de eer van de gemeenschap op het spel stond. Dit soort evenementen waren belangrijk voor het aanknopen van netwerken en de ‘eer van het gezelschap’. Concoursen en feesten waren aantrekkelijk voor de gilden, niet alleen omdat deelname aan een feestelijke gebeurtenis nou eenmaal plezierig was, maar de reis ernaar toe was al een hele gebeurtenis en daar bovenop kwam dan nog de span-

490 GA Gemert-Bakel, Gemertana, 761, envelop aantekeningen, 1786.

491 Van Autenboer, *Verspreide opstellen*; Van Autenboer, *Schutterswedstrijden*.

492 Van Gisbergen, *De cruysboghe*, 18-19. De exacte datum van het Landjuweel wordt nergens vermeld.

493 Van Autenboer, *Verspreide opstellen*, 22.

494 Söhngen, *Uit de Meierij*, 67-68.

ning van het competitie-element. Zoals ook bij zangkoren en fanfares het geval was, werd bij winst of uit respect voor de reis die men gemaakt had, het gilde bij thuiskomst door het dorp ingehaald of ontvangen: de bevestiging van de betekenis van de vereniging voor de lokale gemeenschap.⁴⁹⁵

In de twintigste eeuw werd het landjuweel weer nieuw leven ingeblazen, de eerste keer in 1919 onder de bezielende leiding van de folklorist D.J. van der Ven. Het betrof een nationaal landjuweel, dat plaatsvond in Arnhem. Het nationaal landjuweel, dat officieel het *Vaderlandsch Historisch Volksfeest* heette, had als doel een indruk te geven van de verscheidenheid van de Nederlandse volkscultuur. Van der Ven beschouwde 'de volkscultuur' als regeneratieve kracht voor de toekomst van het Nederlandse volk. Hij wilde eensgezindheid tonen en beleven, in de vorm van manifestaties en publicaties voor een groot publiek. Alles wat die eendracht kon verstoren, wat 'de viering' van de volkscultuur in de weg stond, of dat nu van politieke, religieuze of etnische aard was, werd door hem genegeerd of ontkend.⁴⁹⁶

Veel gilden en schutterijen presenteerden zich op het *Vaderlandsch Historisch Volksfeest* en vermaakten zich drie dagen lang met schietwedstrijden en optochten. Vooral de Gemertse gilden maakten daarbij veel indruk op Van der Ven, die daarover een jaar later in *Neerlands volksleven* schreef:

"Hoort ze naderen! De doffe zeventiende eeuwse trommen van Gemert en Lieshout roffelen ronzebozend hun opwindenden maatgang, trompetten en hoorns schetteren signalen, muziek stormt met krijgshaftige fanfares aan, oude vanen worden sierlijk gezwaaid, banieren rijzen op boven pieken en geweren, paardengetrappel, voetengeschuifel, hoge hoeden, kleurrijke zijden sjerpen, zilveren braken in triomf rondgedragen door koningen..."⁴⁹⁷

Voorheen waren de landjuwelen voorbehouden aan de Brabantse schuttersgilden, en tegenwoordig zijn ze dat wéér. Nog steeds worden de landjuwelen om de zeven jaar gehouden, en het treffen duurt tegenwoordig maximaal zeven dagen.

Na de feesten en landjuwelen van de vijftiende en zestiende eeuw was er een periode van betrekkelijke rust. Informeel en formeel traden de schuttersgilden lange tijd niet naar buiten, niet buiten hun eigen gemeenschap in ieder geval. In de negentiende eeuw veranderde dit langzaam, ook onder invloed van de opkomst van andere verenigingen, waaraan men een voorbeeld kon nemen, en onder invloed van de koningen Willem II en Willem III. Sommige gilden werden zich bewust van hun ouderdom en vierden grote jubileumfeesten, waar schuttersgilden uit de wijde omgeving op afkwamen. In de twintigste eeuw werden er steeds meer feesten gehouden. Hierop zullen we in de volgende paragrafen uitgebreider ingaan.

6.3-3 Groeiend bewustzijn

Jolles en Brabantia Nostra

In de jaren twintig van de twintigste eeuw zien we in veel van de door ons onderzochte gilden vrij veel activiteit, zij het allemaal naar binnen gericht. In Rijsbergen bloeiden de gilden, en ook in Eindhoven waren er genoeg leden. In Vught stimuleerde de burgemeester de activiteit. Een groot aantal gilden had echter weinig tot geen activiteiten meer en zelfs het schieten schoot er vaak bij in. In de jaren dertig van de twintigste eeuw zien we opeens een aantal 'aanjagers' ten tonele verschijnen. Los van elkaar hebben zij zowel de maatschappij als de gilden zelf bewuster gemaakt van het feit dat de Brabantse schuttersgilden cultureel erfgoed zouden zijn en dat ze behouden moesten blijven. Een belangrijke 'aanjager' voor de gilden zelf was J.A. Jolles, een archivaris uit Arnhem, die in de jaren dertig enkele werken uitgaf over de Zeeuwse, Brabantse, Limburgse en Gelderse schuttersgilden, allemaal met de titel: *De schuttersgilden en schutterijen van (provincie)aanduiding*. Overzicht van hetgeen nog bestaat. Tabel 27 bevat een overzicht van de wijze waarop hij de door ons onderzochte schuttersgilden beoordeelde op hun activiteiten in de jaren dertig. Bij veel gilden was er sprake van malaise.

Het onderzoek van Jolles voltrok zich op een bijzondere manier. Op onnavolgbare wijze wist hij in steden en dorpen de schuttersgilden en schutterijen te ontdekken en bezocht alle nog enigszins actieve verenigingen. Van deze verenigingen wist hij de besturen te spreken, de bestaande archieven te bestuderen en hun plaats in de gemeenschap te bepalen. Door veel navraag wist hij erachter te komen welke verenigingen er nog meer binnen de gemeenschap actief waren en wist zo ook de meest besloten gezelschappen te bereiken.

De boekwerken van Jolles zijn tot op heden nog altijd het belangrijkste naslagwerk voor de schuttersgilden. Zij kunnen erin terugvinden wat er aan archief zou moeten zijn, wat voor tradities zij hadden en wat hun instelling in de jaren dertig van de twintigste eeuw deed. Vrijwel ieder gilde heeft een exemplaar van Jolles en deze vormt dan ook vaak het uitgangspunt voor eigen studie naar het verleden van de vereniging. Het verhaal gaat dat een aantal schuttersgilden na het bezoek van Jolles heropgericht werd of zijn 'tradities', al dan niet voorgeschreven door de kaart, weer opnieuw instelde. In de jaren dertig werden er echter, zoals al eerder werd beschreven, geen schuttersgilden opgericht of heropgericht. De bestaande schuttersgilden werden echter wel duidelijk actiever en zich bewuster van hun verleden en taken. Dat lag niet alleen aan Jolles. Na afronding van zijn studie wist hij over de verschillen tussen de provincies het volgende te melden: de Zeeuwen waren schietlustig, de Limburgers het strijdvaardigst en in Gelderland had men de meeste leden. De Brabantse gilden waren het rijkst aan oude tradities.⁴⁹⁸

Plaats	Naam Schuttersgilde	Staat 1933
Eindhoven	Sint-Catharinagilde	Een klein respectabel overblijfsel, met twintig leden.
Eindhoven	De Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan	Vrij grote belangstelling, maar niet openbaar dus het bescheiden gilde-leven heeft voor het stadsleven geen betekenis meer.
Gemert	Sint-Antonius-Sint-Sebastianusgilde	Alles als bij Sint-Joris.
Gemert	Sint-Jorisgilde	Een bolwerk en laatste toevlucht van ons Brabantse schutswezen.
Grave	Cloveniersgilde	Geen vermelding.
Heeswijk	Sint-Willebrordusgilde	Geen vermelding.
Hooge Mierde	Sint-Jorisgilde	Matige belangstelling, geringe aanwas, schiet niet.
Lage Mierde	Sint-Ambrosiusgilde	Heeft leden van beide andere gilden.
Lage Mierde	Sint-Sebastiaansgilde	Aanwas gering, schiet niet.
Oudenbosch	Sint-Sebastiaansgilde	Veertien leden en hunne vrouwen. De hele gemeente heeft geestdriftig mee feestgevierd, de notabelen zijn er niet meer onder.
Raamsdonk	Sint-Bavogilde	Geen vermelding.
Rijsbergen	Sint-Bavogilde	Talrijk, 94 leden, aan belangstelling niets te wensen over.
Rijsbergen	Sint-Jorisgilde	Er zijn vijftientwintig leden en men schiet graag. Verzuimt geen gelegenheid zich met de burens: Brabanders en Belgen te meten.
Tilburg	Sint-Dionysiusgilde	Dertig leden, wat voor zo'n grote plaats niet veel is. Maar men is nog lang niet dood.
Tilburg	Sint-Jorisgilde	Geringe kans dat het binnenkort te niet zal gaan.
Tilburg	Koninklijke gilde Sint-Sebastiaan van Willem III	Geen vermelding.
Vught	Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde	Zonder bescherming van hogerhand schijnt het schutsgilde-wezen niet veel levenskansen meer te bezitten.
Vught	Sint-Catharinagilde	Leidt door gebrek aan middelen een moeilijk leven.

Tabel 27: Staat van de onderzochte schuttersgilden volgens Jolles in 1933.

Rijk aan oude tradities, het rijkst zelfs. Dat was de conclusie van Jolles over de Noord-Brabantse schuttersgilden. Daarvan werd dankbaar gebruik gemaakt door dr. P.C. de Brouwer (1874-1961). Deze priester en leraar aan het Tilburgse Odulphuslyceum wilde de emancipatie van Noord-Brabant bewerkstelligen,

*Tentoonstelling van trommen, koningszilver en andere attributen.
(Foto: Hans-Joachim Schröter)*

met meer zelfbewustzijn en een verdieping van het katholieke geloof. Hij gaf daartoe in 1926 als ‘mentor’ de stoot tot de oprichting van een Brabants Studentengilde van Onze-Lieve-Vrouw, dat als idealen had “om Brabant, dat als katholiek land een eigen aard heeft, te leren kennen” en om “ieder naar eigen aard en kracht waarachtig katholiek te doen zijn.”⁴⁹⁹ Als gildebroeder dienden de studenten bezielde te zijn met “oprechte broederlijkheid en jeugdige geestdrift.”⁵⁰⁰ Het oprichten van dit gilde paste in de opkomst van Brabant op sociaal-economisch en cultureel terrein en in de rooms-katholieke emancipatie, waardoor een sluimerend regionaal bewustzijn wakker werd (zie ook paragraaf 6.6 Voor Vaderland). In 1935 nam het Studentengilde tijdens de tiende landdag het initiatief tot het maken van een tijdschrift: *Brabantia Nostra*. Met de opkomst van *Brabantia Nostra*, dat uitgroeide tot een beweging, kwam er meer waardering voor de schuttersgilden.⁵⁰¹ Zij belichaamden immers de katholieke identiteit en deden niet mee met de modernisering, maar konden bogen op tradities. Volgens P.C. de Brouwer waren zij dé dragers van wat hij als wezenskenmerk van ‘de Brabander’ beschouwde: de katholieke ‘volksaard’ en onvoorwaardelijke trouw aan de kerk.⁵⁰² De herstelbeweging en het bewustzijn van de unieke positie die schuttersgilden innamen met betrekking tot het culturele erfgoed van Brabant

495 Vos, ‘Nationale kunst en lokale sociabiliteit’, 379.

496 Henkes, *Uit liefde voor het volk*, 47-53, 116-117.

497 Geciteerd in: Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 111-114.

498 Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen van Limburg*, 5.

499 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 61; Rooijackers, *Rituele repertoires*, 58-60.

500 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 59.

501 Zie ook Van Raaij, ‘De ondergang’, 3-5.

502 Rooijackers, ‘Van ontaard broederschap’, 37.

Het Sint-Catharinagilde uit Strijp brengt een bezoek aan het Clarissenklooster. (Foto: Peter Vermeulen)

waren dus sterk in opkomst in de periode na 1933.⁵⁰³ Zowel de interne als de externe condities waren in deze tijd ideaal voor een opleving in het schutterswezen. De schuttersgilden werden in ideologische zin herduid tot 'fiere bolwerken van katholicisme en regionaal zelfbewustzijn, die een krachtige afweer konden bieden tegen modernisering en ontkerkelijking'.⁵⁰⁴ Intern was er bij de gilden behoefte zich te organiseren in navolging van de vele sportclubs, vakbonden en muziekverenigingen die vanaf het einde van de negentiende eeuw werden opgericht.⁵⁰⁵ De eerste voetbalclub van Noord-Brabant zag in 1890 in 's-Hertogenbosch het licht. Om mee te kunnen doen met de lokale, regionale en landelijk competitie werden de voetbalclubs lid van de Nederlandse Voetbal Bond, die al snel, met groot succes, het voetbalspel populariseerde. "Organisatie was daarbij het sleutelwoord."⁵⁰⁶ En die hadden de schuttersgilden niet. Jolles verzuchtte in 1933 in de inleiding van zijn *Schuttersgilden en schutterijen*: "Doch de grootste vijanden van den "edelen handboog", van gewerengild en teer-broederschap, zijn allerwege het voetbalspel en de fiets."⁵⁰⁷ De wielren-, voetbal- en gymnastiekclubs, fanfares, zangkoren en toneelverenigingen sloten zich aan bij regionale en landelijke (confessionele) bonden. De schuttersgilden hadden geen organisatie, zij stonden er alleen voor. De behoefte aan een overkoepelende organisatie groeide.

De Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden

Eén van de methoden om de tot nu toe vrij individueel opererende gilden te stimuleren en deze tevens als instrument voor de beoogde emancipatie te kunnen gebruiken was de oprichting van een regulerende organisatie. P.C. de Brouwers rol daarin was niet zozeer die van organisator of uitvoerder,

maar die van de wijze en vereerde figuur op de achtergrond. Wat gold voor de beweging Brabantia Nostra, zoals Jan van Oudheusden in zijn proefschrift over de beweging schreef, gold ook hier: "Zijn geestelijk gezag was naar de buitenwacht en naar de kerkelijke overheid toe een soort waarmerk van betrouwbaarheid."⁵⁰⁸ De Federatiebestuurders van het eerste uur vonden in P.C. de Brouwer een welwillende buitenstaander, die hen hielp hun representatieve rol beter te vervullen.⁵⁰⁹ Het gildewezen was hem dankbaar voor die inspanningen. In 1955 werd het eerste nummer van het gildeblad *De Gildetrom* aan hem opgedragen ter ere van zijn tachtigste verjaardag in 1954 en in 1961 werd hij als erelid van de Federatie van Schuttersgilden met grote gilde-eer begraven.⁵¹⁰

In 1933 ontstond als de eerste bond van samenwerkende schuttersgilden Het Land van Cuyk. Er werd een organisatorisch fundament gelegd door oprichting van bonden, kringen en Federatie. Dat is het moment dat het gildewezen zijn formele aspect verkreeg. Op 7 december 1935 werd de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden (NBFS) opgericht met de intentie om 'ten eeuwigen dagen' te blijven bestaan (zie ook de kadertekst: de historie en de doelstelling van de NBFS, p. 208). Met de komst van de Federatie gingen de gilden zich formeel organiseren. De Federatie was en is een institutie, dat wil zeggen dat zij een bestuur heeft dat tracht het gildewezen te institutionaliseren. Was dit bestuur eerst gekozen om mensen te representeren, de populariteit van de gilden te versterken en samenwerking te stimuleren, in de loop der tijden is het vooral gaan reglementeren.

De Noord-Brabantse gilden werden met de komst van de NBFS verdeeld in drie bonden en twee kringen: de Bond van schuttersgilden Kring Maasland, de Bond van schuttersgilden Kring Peelland, de Bond van schuttersgilden Kring Kempenland, de Kring van schuttersgilden Het Land van Cuyk en de Kring van schuttersgilden Het Kwartier van Oirschot. In de Federatie namen afgevaardigden van de kringen plaats. In de besturen van de bonden en kringen zat een aantal afgevaardigden van besturen van de aangesloten schuttersgilden. Zij namen de adviezen van de Federatie graag over, maar zochten ook hun heil bij Jolles, bijvoorbeeld bij het organiseren van kringgildefeesten. Hieruit blijkt weer hoeveel waarde het gilde hechtte aan het onderzoek en de mening van Jolles. Een aantal West-Brabantse gilden verenigde zich in 1978 als de Kring van Schuttersgilden Baronie en Markiezaat en sloot zich toen ook aan bij de NBFS. Niet alle gilden waren en zijn tevreden over de aansluiting bij één van de kringen van de NBFS. Er werd echter, zeker in de beginjaren, behoorlijke druk achter gezet. Ook kwam er meer activiteit in de vorm van wedstrijden en feesten, en de gilden wilden daar natuurlijk liever niets van missen. Aansluiten was dan een voorwaarde, anders viel men buiten de boot. Het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg klaagde in 1937 over de gang

De historie en de doelstelling van het NBFS

“De Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden werd opgericht op 7 december 1935 met de intentie om ten eeuwen dages te blijven bestaan. De Federatie is een verbond van samenwerkende zelfstandige kringen van schuttersgilden, die haar belangrijkste bindend element vindt in de broederschap tussen de gildebroeders, welke broederschap van oudsher is gebaseerd op de Heilige Schrift in verbondenheid met de Rooms Katholieke Kerk en op welke broederschap elke gildebroeder persoonlijk aanspreekbaar dient te zijn.

Het doel van de NBFS is ten eerste de schuttersgilden in stand te houden en in aanzien te doen toenemen. Verder

wil men de geest en de tradities van de Brabantse schuttersgilden in hun volle omvang bestendigen en het gildenwezen in de breedste zin veredelen, ontwikkelen en tot bloei brengen en daardoor - in overeenstemming met de bedoelingen van de oprichters en stichters van de schuttersgilden - in het belang van de schuttersgilden werkzaam zijn onder handhaving en met behoud van het karakter, hetwelk zij vanaf hun oorsprong hebben gehad.

De middelen die de Federatie daarvoor gebruikt zijn: het begeleiden van de bij de Federatie aangesloten kringen en het bevorderen van de onderlinge band tussen de kringen en de leden van de

kringen. Ook legt men contacten en werkt men samen met de geestelijke en wereldlijke overheid. Verder houdt de Federatie gildefeesten zoals landjuwelen en Federatiedagen, organiseert en stimuleert ze gildedemonstraties en onderlinge wedstrijden, studiebijeenkomsten, vergaderingen en tentoonstellingen. Ten slotte houdt de Federatie zich bezig met het bestuderen van de schuttersgilden: het neemt in studie alles wat op het gildewezen betrekking heeft, geeft publicaties uit en legt een documentair gildearchief aan. De Federatie maakt gebruik van alle mogelijke wettige en goorloofde middelen om het gildewezen in stand te houden.”⁵¹¹

van zaken. De aansluiting bij de kring bracht niet wat men ervan verwachtte. Het gilde zou een groot gedeelte van zijn zelfstandigheid hebben moeten opgeven en gebonden zijn zonder dat daar iets tegenover stond. Er waren weinig scherpschutters binnen de kring, dus daar hoefde men op competitieniveau niet veel van te verwachten. In 1940 was de voorzitter van de Federatie, R.A. van Rijckevorsel, aanwezig op de vergadering en suste de broeders met de opmerking dat het gilde “een sieraad is voor de kring en de Federatie, vooral door het goed in orde zijn van de attributen en kleding.”⁵¹²

De gildetrommen van het Sint-Jorisgilde Rijsbergen. (Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

In eerste instantie richtte de Federatie zich op het stimuleren van onderlinge contacten en op het behoud van wat er was. Voorlichting over onderhoud van archief, attributen en kleding was nodig en belangrijk voor de gilden om hun uitstraling en identiteit te behouden, want het was slecht gesteld met de attributen en archieven van de gilden. “De weinige zorg waarmede deze kostbare, in alle geval merkwaardige, stukken bewaard worden. Archieven in wanorde en ergerlijk vervuild, zoo de helft niet weg is. Men maakt bezwaar enkele guldens uit te geven om ’t zilver te doen herstellen, een gildeboek herbinden, eene vlag repareren: liever prutste men zelf aan het gespan met touw en ijzerdraad, en plakte een linnen pleister op, of stopte met wol het fijn damast der vaan!”⁵¹³

Met de opkomst van de landjuwelen, een provinciaal gildefestijn, terugrijpend op de landjuwelen uit de Middeleeuwen, en regionale kringgildedagen en andersoortige gildefeesten, werd het volgens de Federatie nodig strengere richtlijnen aan te houden. De echte opbloei van de schuttersgilden, met al de daaraan verbonden uiterlijke veranderingen, vond na de Tweede Wereldoorlog plaats. “De praktijk stond bij de gildenevenementen voorop. De gilden(rituelen) moesten aanspreken, waardig verlopen en meer invoelbaar worden voor gildebroeders en buitenstaanders.”⁵¹⁴ Er werden richtlijnen opgesteld voor de wedstrijden, voor het vendelen, voor beoordeling van het

503 Bijvelds, ‘Van “Zuipschutjes” tot cultuurdragers’, 65.

504 Rooijackers, ‘Van ontaard broederschap’, 37.

505 Linders-Rooijendijk, ‘Sport en vermaak’, 298-306; Spoorenberg, ‘De ontwikkeling van het verenigingsleven’.

506 Van Gaal, ‘Van Gentleman tot volksjongen’, 294-295.

507 Jolles, *Schuttersgilden en schutterijen I*, 20.

508 Van Oudheusden, *Brabantia Nostra*, 74.

509 Oomen, ‘Rituelen en schuttersgilden’, 123.

510 Van Erven & Bogaerts, *Schuttersgilden*, 121.

511 *De historie en doelstelling van de NBFS*, op www.schuttersgilden.nl.

512 RAT, Archief van het gilde Sint Dionysius, 280-2, Jaarverslag 1936.

513 Jolles, *Schuttersgilden en schutterijen I*, 19.

514 Oomen, ‘Rituelen en schuttersgilden’, 123.

Juryleden beoordelen de schuttersgilden. (Foto: Piet den Blanken)

zilver, voor het lopen in de optocht tijdens gildedagen, voor kostumering, voor uitstraling, de vaandels zelf, het behoud van archieven: eigenlijk voor alle aspecten die het gildewezen maakten tot wat het was. De regels kwamen niet alleen van bovenaf maar werden ook van onderaf aangeleverd. Het succes school in de combinatie van het bevorderen van broederschap en het tegelijkertijd stimuleren van de competitie. Gildebroeders houden immers van competitie en de strijd om de eer van het gezelschap werd met de gildedagen gestimuleerd. Ook de cohesie met de gemeenschap werd versterkt, want telkens was een ander gilde of een andere gemeente verantwoordelijk voor de organisatie van de dag, over alle kringen verspreid. Een gildefeest besloeg en beslaat twee dagen, met op zaterdag wedstrijden en op zondag een gildemis en grote optocht. Het organiserende gilde verzorgt locatie, faciliteiten, prijzen en een adequate jurering van zowel de optocht als de tentoongestelde attributen en archiefstukken, ondersteund door de Federatiecommissie Studie-, Archief- en Tentoonstelling. Men heeft te maken met een groot aantal commissies, hetgeen een soepele organisatie niet altijd bevordert. Een overzicht van de commissies die de Federatie momenteel heeft, staat in tabel 28.

Tabel 28: de Federatiecommissies.

Federatiecommissie Schieten, onderverdeeld in de sectie geweer-schieten, boogschieten op doel en boogschieten op vip.

Federatiecommissie Vendelen

Federatiecommissie Trommen en bazuinblazen

Federatiecommissie Studie, Archief en Tentoonstelling

Federatiecommissie Standaardrijden

Federatiecommissie Kerkelijke zaken

Federatiecommissie Hoofdliedendag

Federatiecommissie Jeu de Boules

Federatiecommissie Website

Hoewel een schuttersgilde met een geslaagde organisatie van zo'n dag op eervolle wijze naar buiten treedt voor zowel de lokale gemeenschap als de gemeenschap van schuttersgilden, bleken er aan de eer van de organisatie voor de gilden ook heel wat haken en ogen te zitten. Zo was het prijenzilver dat aan de winnende deelnemers werd uitgereikt, vaak een enorme last

Prijzenilver voor het oudste perkament. (Foto: Sint-Jorisgilde Rijsbergen)

voor de organiserende gilden. Een gildebroeder die terugkeek op een gildefeest in 1998 rapporteerde achteraf: “We hadden zo’n groot aantal deelnemers niet verwacht. En met die vele verschillende wedstrijden en disciplines moest er dus ook veel prijzenilver komen. En ja, eeh, je wil natuurlijk wel dat dat mooi zilver is zodat het ook aan de kazuifels komt te hangen, want waar doe je het anders voor? Maar dat kostte veel geld, heel veel geld. Eigenlijk te veel voor ons gilde. We hebben er nog aan gedacht ons eigen prijzenilver om te smelten. Ja, kijk, dat is wel mooi hoor, maar ja, we zijn vrij goed, dus hebben best veel.”⁵¹⁵ Een kringbestuurder antwoordde in 1997 op een vraag van een gildebroeder van het Cloveniersgilde Grave, die vroeg of het niet mogelijk was andersoortige prijzen te geven, opdat het organiseren van een gildedag niet zo’n financieel riskante zaak werd, het volgende: “Wij horen de laatste tijd dat het geven van prijzen stimulerend kan zijn, wervend kan zijn, bevestigend kan zijn. Bij geldwervingsacties, juist voor de prijzen, dan ga je naar mensen toe en dan zeg je: “het gilde heeft geld nodig en dat geld besteden we aan prijzenilver.” Die mensen voelen zich vereerd en doen een schenking.”⁵¹⁶ Dat de kosten voor het prijzenilver onoverkomelijk dreigden te worden was zijns inziens een drogreden om geen gildedag te organiseren.⁵¹⁷ De ‘eer’ kon dus financiële consequenties voor een gilde hebben, maar de ‘eer’ kon ook worden aangetast, blijkt uit de reactie van een gildebroeder op de evaluatie van een gildedag in 2004: “We werden afgerekend omdat de toiletten het niet goed deden.”⁵¹⁸

⁵¹⁵ Interview gildebroeder (anoniem).

⁵¹⁶ *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant*, 39.

Herinneringsilver. (Foto: Jos Jansen)

6.3-4 Regulering en uniformering

Hoewel de Federatie benadrukte dat ieder gilde autonoom was, is zij uiteindelijk gegroeid tot een overkoepelend orgaan dat denkbeelden over en in de gilden reguleert. Dit had, toen de Federatie eenmaal goed ingebed was in het gildewezen, gevolgen voor het uiterlijk en de instelling van de gilden. Het had gevolgen voor de manier waarop gilden zichzelf gingen bezien, maar ook voor gildetradities, die heringevoerd of aangepast werden. De wedstrijden, het vendelen, de omgang met tradities, maar ook de competitiedrift wakkerde men goed aan, en wel op zo’n wijze dat de gilden in de strijd om de ‘eer’ soms hun eigen identiteit verloren. Steeds meer richtten de gilden zich op Studie- Archief- en Tentoonstellingscommissie, die advies gaf over nieuwe vaandels, over zilver, over hoe een gildedag eruit behoorde te zien, over gebruiken en over uiterlijkheden. Steeds meer regels, steeds meer adviezen, steeds meer prijzen voor nog meer disciplines en categorieën tijdens de gildefeesten, steeds meer geld. In de strijd om de eigen identiteit te onderstrepen, gingen de gilden steeds meer op elkaar lijken, ijverig als ze waren om zich te schikken naar regels en ‘tradities’.

Wie waren de gilden om niet naar de Federatie te luisteren? In de Federatie en haar commissies zaten immers afgevaardigden van de verschillende kringen, die op hun beurt weer afgevaar-

⁵¹⁷ *Ibidem*, 12.

⁵¹⁸ Interview gildebroeder (anoniem).

digden van de gilden uit de verschillende regio's waren. Leden van een kringbestuur werden beschouwd met eerbied. Het leverde het lid ook eer op. De schuttersgilden hoefden niemand voor te dragen, dat gebeurde over het algemeen op initiatief van het individu zelf. Met het tonen van kennis, en de bereidheid hard te werken en veel vrije tijd op te offeren kon men al snel naam maken binnen de gildewereld. Zo werd er, net als binnen het gilde, alleen dan op hoger niveau, cultureel kapitaal omgezet in sociaal kapitaal. Leden van het hoofdbestuur hadden hun sporen al verdiend, zowel in het gildeleven als in het privéleven. Het waren burgemeesters, watergraven, geslaagde zakenlieden, wetenschappers, en gildebroeders die bekendheid hadden verworven door goede organisatie van evenementen of veel gepubliceerd hadden over de gilden. Zoals in het hiërarchisch gildewezen gebruikelijk was, werd daar tegenop gekeken.

< Het vaandel van het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk. (Foto: Sint-Willebrordusgilde Heeswijk)

Standaardrijders van het Onze-Lieve-Vrouwegilde uit Elshout. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

(Foto: Piet den Blanken)

Vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw werd het steeds gebruikelijker om het gilde te kostumeren. Enkele gilden waren al eerder gekostumeerd, en maakten daar indruk mee, zoals het Sint-Servatiusgilde uit Lieshout, dat in 1909 voor het eerst gekostumeerd optrok. De plaatselijke krant schreef: “Het Gilde van Sint Servatius trok in het bijzonder ieders aandacht, ten eerste om de nieuwe eigenaardige costuums waarmee de leden dit jaar voor het eerst gekleed waren en ten tweede om het flink gedresseerde standaardpaard en zijn kloeken berijder den heer P. van der Sande, die met zijn prachtig costuum en zijn nieuw standaardvaandel een allerflinkste figuur maakte.”⁵¹⁹

Het was wennen, maar wel mooi, zo vond het publiek. Vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw wonnen tijdens de optochten de gekostumeerde gilden telkens de prijzen, dus de wens om te kostumeren was voor de competitieve gilden nog zo vreemd niet. Bovendien straalde het gilde, zoals in hoofdstuk 5 al werd beschreven, met het dragen van een kostuum eendracht uit, en onderscheidde men zich van de toeschouwer, die juist weer graag naar hen keek. De gildekostuums drukten vaak

op de gildekas, maar ook op de onderlinge verhoudingen. Een anonieme gildebroeder uit ons onderzoek vertelde hierover: “Wij krijgen steeds meer leden, die eigenlijk weigeren om in kostuum te lopen. Ze willen ze gewoon niet aan. En dan zeg ik: dat is traditie, dat hoort erbij. Dat is het gilde. Maar die pakken kosten wel 800 gulden, want ze worden op maat gemaakt. En dan willen ze hem niet aan. En dan mogen ze niet meelopen in de optocht, want dat hoort niet. Terwijl ze er wel bijhoren. Ik denk dat we geen nieuwe pakken meer kopen. Alleen die sjerpen zijn al duur.”⁵²⁰

Sommige gilden, bijvoorbeeld het Sint-Sebastiaansgilde uit Lage Mierde, stelden de kostumering zo lang mogelijk uit omdat men niet van ‘vol ornaat en groot vertoon’ hield. Tot begin jaren tachtig van de twintigste eeuw deed men het met een simpele sjerp, maar in 1983 moest men toch overstag en schafte het gilde sobere kostuums aan.⁵²¹ Het gildekostuum was een flinke investering, want de pakken werden op maat gemaakt. Veel gilden wilden dan ook de zekerheid dat een

⁵¹⁹ Bevers, *Gildeberichten in krantenknipsels*, 9.

⁵²⁰ Interview gildebroeder (anoniem).

⁵²¹ Interview en PASLM, 1983.

Een gilde tijdens de openingsceremonie van het WK tafeltennis in Eindhoven. (Foto: Ton van de Meulenhof, foto Meulenhof)

gildebroeder lid blééf van het gilde. De vanzelfsprekendheid ervan werd steeds meer in twijfel getrokken. De vrijblijvendheid van het gildelidmaatschap, of in ieder geval het gevoel ervan voor de gildebroeder die broederlijke omgang wenste, ging er daarmee af.

De koningsschilden ondergingen ook de gevolgen van de twintigste- en eenentwintigste-eeuwse competitiedrift. De koningsschilden die tijdens de tentoonstellingen op gildedagen prijzen wonnen, gingen steeds meer op elkaar lijken en werden telkens iets groter. De onafhankelijke jury werd door een Federatiecommissie telkens geïnstrueerd om op geregementeerde zaken te letten en volgde deze regels meestal ook op. De ‘overkoepelende zelfregulering’ van de schuttersgilden begon in de jaren dertig van de twintigste eeuw met institutionalisering. Deze werd verder doorgezet in de vorm van reglementering met pieken in de jaren zeventig en negentig, waardoor werd bepaald hoe het gilde en zijn attributen eruit behoorden te zien.

Hoofdliedendagen, resultaten van onderzoek, studies en resultaten op gildedagen overtuigden de gilden van hun sociale taken, hun voorbeeldfunctie, hun intern functioneren, de tradities en de verwachtingen van de overkoepelende besturen, maar zeker ook de maatschappij. Al deze elementen benadrukten hun bestaansrecht, zowel voor henzelf als de buitenwereld. En dat had consequenties voor de beeldvorming omtrent de schuttersgilden. Het zorgde voor een bloei van het gildewezen, maar had ook nadelige gevolgen. Door de steeds verder strekkende reglementering en adviezen van de Federatie en de verschillende kringen én door de competitie in de vorm van gildedagen die in de twintigste eeuw steeds belangrijker werd, zijn de schuttersgilden steeds meer op elkaar gaan lijken.

Het concert van Guus Meeuwis. (Foto: Sint-Jorisgilde Budel)

Sommige gilden hebben hierdoor hun unieke, eigen lokale identiteit verloren, en zijn geworden tot een ‘Brabants’ gilde. De Federatie zorgde ook voor goede contacten met de wereldlijke en kerkelijke overheid. Zij hield de gilden in verbinding met de leden van die overheden. De Federatie waakte verder over de waarden en normen die de schuttersgilden dienden uit te dragen. Zij behoorde de gilden zo, zeker vanaf het einde van de jaren zestig van de twintigste eeuw, voor ‘verkeerd gebruik van gebruiken op niet-gildewaardige momenten en evenementen’. Dat gebeurde nogal eens, want gilden gaven graag demonstraties op de vreemdste plekken, al was het maar om de gildetas te spekken. Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught ging in 1966 bijvoorbeeld voor het geven van een vendelgroet naar de Mosselheesten in Bruinisse.⁵²² Een kringbestuurder verwoordde het in 1997 als volgt: “Ik vind het ook gevaarlijk om te vendelen op niet-gilde-eigen manifestaties, die een min of meer commercieel doel hebben, zoals destijds in het PSV-voetbalstadion, waarbij de voetballers in gildekledij met het geweer in de aanslag op de foto werden gepubliceerd. Daar is men in onze kring bijzonder verbolgen over geweest. Ook het openen en sluiten door een gilde van een ijsspeedwaywedstrijd in Eindhoven; daar zou ik mij beslist tegen verklaren als het nog eens zou gebeuren. Dat kan niet; daar zijn wij niet voor!”⁵²³ Niet alle gilden waren het daarmee eens. Ze kwamen graag op grootse wijze in de publiciteit. In 2006 bijvoorbeeld tijdens de concerten van zanger Guus Meeuwis in het PSV-stadion, waar vendeliers tijdens het lied *Brabant* op de bühne verschenen. Het standpunt van de Federatie was helder: “de geest en de tradities van de Brabantse schuttersgilden in hun volle omvang bestendigen en het gildenwezen in de breedste zin veredelen, ontwikkelen en tot bloei te brengen en daardoor - in overeenstemming met de bedoelingen van de oprichters en stichters

Het Europese verbond met zijn koningen. (Foto: EGS)

Een Poolse schutterskoning. (Foto: Jette Janssen)

van de schuttersgilden - in het belang van de schuttersgilden werkzaam zijn onder handhaving en met behoud van het karakter, hetwelk zij vanaf hun oorsprong hebben gehad." Iedere aangesloten kring had hetzelfde doel.⁵²⁴ Karakterbehoud en eerbepoud, daar draaide het om.

Maar waarom mochten en mogen er dan geen nieuwe gilden worden gesticht? Want als niemand zich meer herinnert hoe een gilde vroeger was, staat heroprichting dan niet gelijk aan stichting? En wat als er een afscheiding plaatsvindt, of een samenvoeging van gilden, zoals vroeger zo vaak gebruikelijk was? In 1979 was er een vreemde situatie in Helmond. Het Sint-Catharinagilde aldaar schorste door een reeks interne conflicten een gildebroeder voor zes maanden. Drie andere gildebroeders waren het er niet mee eens en verkondigden dat ze een ander gilde gingen oprichten als de schorsing niet ongedaan werd gemaakt. Dat gebeurde niet, dus meteen daarop richtte men het Sint-Sebastiaansgilde (opnieuw) op. Dit gilde wilde zich aansluiten bij de kring Peelland, die het niet toeliet. De voorgeschiedenis, het conflict, het speelde allemaal een rol. Maar zonder aansluiting bij een kring kon het gilde ook niet deelnemen aan gildedagen. Op 25 april 1988 kwam het zelfs tot een rechtszaak van het gilde tegen de kring én de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden. Toen bleek dat de hiërarchie met kringen en overkoepelend bestuur ook als verenigingen op zich werden beschouwd. In het vonnis werd opgemerkt dat: "noch het verenigingsrecht, noch andere wettelijke bepalingen (...) in de weg staan dat verenigingen, binnen redelijke grenzen zelfstandig kunnen bepalen wie wordt toegelaten tot door de vereniging georganiseerde activiteiten."⁵²⁵ De Federatie mocht het schuttersgilde dus weigeren, en deed dat ook.

Veel schuttersgilden deden en doen met plezier mee aan de grootschalige evenementen die het gildewezen steeds meer gingen kenmerken. Op de landjuwelen en Federatiedagen waren en zijn echter niet alle gilden tegenwoordig. In de jaren tachtig van de twintigste eeuw waren er al tegengeluiden te horen, zoals de door Iven en Bogaerts aangehaalde woorden van een gildebroeder:

"Zo'n landjuweel. Och, de Federatie moet zijn eigen ook eens bijeenzien. Maar het échte gildewezen, dat zie je dan niet. Wel vertoon, uitstalling, demonstratie. Het bewijzen iets geweldigs bijeen te kunnen brengen. Dat is fijn voor de organiserende gilden van zo'n dorp. Maar gildebroederschap? Kun je dat wel laten zien? Het is een manier van leven, van een plaats hebben binnen een dorps- en geloofsgemeenschap. Het is niet alléén traditie, hoor! Gilden zijn, volgens ons, alleen 'thuis' op hun plaats. Ze zijn kleinschalig zogenegd. Dat gereis en gedemonstreer, het meedoen aan optochten en folkloristische feesten, en daardoor te weinig thuis zijn: het wordt door verscheidene gildebroeders als fout en verkeerd gezien en ervaren. De beste prijzen, het mooiste gilde, het oudste gilde, het meeste zilver, het oudste zilver, functies in kringbesturen, publikaties... toe maar.

Eenvoud, vergevingsgezindheid, plezier om de goede dingen, de onderlinge band. Dát is belangrijk. Het beleven van oude christelijke en menselijke waarden. Mekaar onderling bestraffen. Het gildewezen zit binnens, ziet niet aan de mooie, opgepoetste buitenkant, waar alleen maar eerbepoud en jaloezie uit voortkomen."⁵²⁶

522 PABSV, 1949/1971-1966, correspondentie 27-12-1966.

523 *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant*, 37.

524 Blijkens de statuten van Kring Kempenland, Maasland en Het Kwartier van Oirschot, alle in de particuliere archieven van de gilden uit Eindhoven, Vught en Tilburg raadpleegbaar.

525 Ising, *Enkele overwegingen bij de heroprichting*, 10-12.

526 Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden*, 98.

De organisatiedrang van de gilden overschreed ook de provinciegrenzen en kreeg zelfs Europese dimensies: in 1955 sloot een aantal schutterijen en schuttersgilden een klein Europees verbond van schutters. Twintig jaar later vond het eerste Europese Schutters treffen in Aken plaats. Inmiddels bestaat de Europese Gemeenschap der historische Schutters (EGS) uit 28 aangesloten Federaties en bonden uit twaalf landen in Europa. Hiertoe behoren ongeveer 3000 lidverenigingen met in het totaal 6.000.000 schutters.⁵²⁷ Met de groeiende populariteit van het Europese verbond kwamen er meer feesten en competities bij, waarbij nog meer eer te halen viel. De titel van Europees Schutterskoning werd de hoogste binnen de gildegemeenschap. Voor veel gilden was dat een reden om meer te gaan trainen op de schietvaardigheden in de aanloop naar het festijn.

De EGS richtte zich echter niet op de gildebroeders als individu, of de gilden als collectief, maar verkoos een aaneensluiting van bonden en Federaties. Anderzijds liet zij de Europese bijeenkomsten wél organiseren door de individuele schutterijen of schuttersgilden. Een grote eer, die uitstraalde naar de overkoepelende kringen, de Federatie, de regio en zelfs op het land waar het evenement plaatsvond. In 1998 vond het Europees Schutters Treffen plaats in Krakau, Polen. De Europese broederschap had er weinig vertrouwen in, maar de Polen streden voor hun nationale eer. “Achteraf blijkt, dat we te somber gestemd waren over de organisatie. De stelling dat de mensheid het meest lijdt door het lijden dat gevreesd wordt, is door Krakau volledig bevestigd”⁵²⁸, aldus NBFS-voorzitter Van der Weijden op de hoofdliedendag van dat jaar. In 2006 was Noord-Brabant aan de beurt om zichzelf te bewijzen en vond het Europees Schutters Treffen plaats in Heeswijk-Dinther, medegeorganiseerd door het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk.⁵²⁹

De Gildetrom, voor jong en oud! U leest 'm toch ook?

Openheid over wat er binnen de gilden gebeurde en over ontwikkelingen in het gildewezen, werd bewerkstelligd door *De Gildetrom*, het blad voor gildebroeders dat in 1955 voor het eerst uitkwam. Tot het einde van de jaren tachtig van de twintigste eeuw werd in *De Gildetrom* alles openlijk besproken. Van onenigheid tot blunders, openheid heerste. Voor wie het gildeblad las, kende het gildewezen bijna geen geheimen. Het blad richtte en richt zich voornamelijk op de leden van de gilden. Gildebroeders werden opgeroepen om hun gilde en tradities te bewaren en te beschermen. Ook de religieuze waarden en plichten van de schuttersgilden werden in *De Gildetrom* menigmaal herhaald. Experts schreven verder over de geschiedenis en het zilver van de gilden, het verloop van gildefeesten werd beschreven en in de *Gildetrom* werden de levensverhalen en prestaties van de overleden gildebroeders en –zusters opgenomen opdat zij door alle gildebroeders herdacht konden worden. Begin jaren negentig

werd *De Gildetrom* minder open. Het blad ging zich meer richten op korte artikelen, ingezonden stukken en interviews met gildebroeders die hun sporen hadden verdiend in het bestuur, als jubilaris of anderszins. Wel werden de overleden gildebroeders en –zusters nog steeds herdacht in een uitgebreide sectie van het blad. Bij het vijftigjarig bestaan van het blad in 2003 werd een DVD uitgegeven. In de promotie van de DVD werd duidelijk wat het doel van *De Gildetrom* was, maar ook hoe men het verleden op een eigentijdse manier wil herdenken. De documentaire was “met bijdetijdse middelen in een eigentijds tempo een

‘Vendelincident’ tijdens de gildemis in Oirschot

De relatie met de kerk in Oirschot was in de jaren zeventig van de twintigste eeuw stevig, zo bleek uit een stukje uit *De Gildetrom* uit 1978. Zonder schaamte deed men verslag van een incident dat had plaatsgevonden in de kerk. Het werd het gilde ter plaatse vergeven.

“Tijdens de gildemis, die in de Oirschotse Sint-Pieter werd opgedragen ter gelegenheid van het feest van de patroonheilige van de gilde “Sancta Barbara”, heeft zich een ‘vlagincident’ voorgedaan.

Toen de gildebroeders in vol ornaat de kerk binnenmarcheerden, verkeek een van de vendeliers zich op de breedte van het middenpad met als gevolg, dat zijn vlaggestok tegen het hoofd van een kerkbezoeker Piet Zeeuwen belandde, die prompt voor enkele minuten ‘uitgeteld’ raakte.

Het ‘vlagincident’ veroorzaakte enige consternatie, maar toen de bezorgde hoofdman Hans Vogels zijn excuses had aangeboden en had kunnen constateren, dat de heer Zeeuwen geen nadelige gevolgen van de klap zou overhouden, werd de plechtigheid weer voortgezet en geschiedde het vendelen verder ‘volgens het boekje’.”⁵³²

equivalent van wat Jolles 70 jaar eerder in druk leverde: een beeld van het gildewezen, de drijvende krachten daarbinnen, de manier waarop het vorm krijgt en wat de gildeleden er zelf in zien en in steken. Een tijdsdocument, dat u nu en ook later

nog met hopelijk veel genoeg zult beleven.”⁵³⁰ *De Gildetrom* is een identiteitsvormend en identiteitsbehoudend blad, zoals voormalig redacteur Johan Oomen in 1997 aanhaalde: “Wij bevestigen ons zelf graag, door over onszelf te lezen.”⁵³¹

Het vendelgebed

Vendelen was bij de Brabantse schuttersgilden gebruikelijk, al was het voor de twintigste eeuw geen wijdverbreid fenomeen. In 1947 probeerde men er een wedstrijdreglement voor op te stellen. Op de landdagen van de KPJ werd er geregeld gevendeld en ook in turnverenigingen vendelde men. “De federatiebestuurders probeerden zich het vendelen toe te eigenen; op een hoger plan te brengen op grond van diepere en historische betekenis. Het ‘vendelgebed’ ontstond.”⁵³³ Een reeks slagen, die voor ieder gilde anders kunnen zijn, verbeeldten

de strijd tussen goed en kwaad. Bekende vendeliërs ontwikkelden de slagen en gildebroeders uit het onderwijs schreven lange teksten bij iedere slag. Dat gebeurde zonder invloed van buitenaf, want het vendelgebed was een initiatief van de gilden zelf en werd door hen ontwikkeld. Daarmee kan het vendelgebed gezien worden als iets ‘eigens’ van de Brabantse schuttersgilden.

Het Sint-Jorisgilde uit Gemert gebruikt het volgende vendelgebed om de strijd tussen goed en kwaad te verbeelden:

Ronddraaien boven het hoofd.

Vendeldraaier, stoere knaap, hou je kloek en sterk in de strijd die gaat komen. Strijd voor het recht der vrijheid maar houdt de vlag onbesmet.

Om de knie.

Laat de vijand maar strijden, ik tart hem, mijn jonge lichaam is gehard, mijn kracht is groot, ik zal hem dit tonen want ook zonder mijn handen weet ik mijn vlag te verdedigen.

Om de enkels

Laat de vlag steeds draaien, maar houdt ze in alle omstandigheden schoon en rein, al draait ze laag boven de grond, want het vaandel is ook een symbool van onkreukbaarheid en zuiverheid.

Draaien om de lendenen.

Geef je forse mannenkracht, die door de hevigheid van de lendenen wordt uitgedrukt. Laat de vlag om je lendenen draaien, ten teken, dat de zegsman zijn lendenen omgordt om te strijden voor recht en vrede.

Om één been

Laat de vijand proberen wat hij wil, doe je eed gestand en verdedig je tot het uiterste, want ook op één been kan de strijder z'n man staan zolang hij wil strijden.

Onder de knieën door en op één been.

De vijand probeert mij op de knieën te krijgen, hij wil mij en de vlag verneren. Zou ik, kleingelovige, de vlag niet kunnen beschermen?

527 Zie: http://www.egs-schuetzen.com/Flash/Sprachauswahl/Nederlands/Over_ons/over_ons.html en Van der Voort, 'Het ontstaan van de E.G.S.', 41-42.

528 Van der Bruggen, 'Bisschop Hurkmans op Hoofdlidendag 1998', 101.

529 <http://home.hetnet.nl/~gilde-st-willebrordus/index.html>

530 Promotieartikel/reclame op www.schuttersgilden.nl, trefwoord gildetrom.

531 Oomen, 'Gildebeleving in eigen gilde', 13.

532 'Vendelincident', 4.

533 Oomen, 'Rituelen en schuttersgilden', 127.

Achter de rug door en overstappen

Van alle kanten probeert de vijand mij aan te vallen, maar ik zal hem afweren totdat ik overwin.

Achter de rug en onder de knie door.

Hoe zwaar is 's-vijands druk, hoe moet ik vechten en diep neerbuigen om zijn slagen te ontgaan, maar de vlag afgeven of laten vernederen: dat nooit.

Op alle twee de armen over het hoofd gooien.

Mijn vlag, mijn eer, hoe moet ik vechten om u te verdedigen? Wat zal het einde zijn, mijn krachten raken uitgeput en de vijand laat niet los.

Overstappen.

De vijand probeert mij de vlag te ontnemen nu hij mij niet kan overwinnen, maar het zal niet gaan. Ik zal zijn tussen de vlag en hem; tussen het goede en het kwade en de vlag zal blijven draaien.

Achter de rug doordraaien

Het ogenblik van de strijd is gekomen, zoals in elk mensenleven eenmaal de vijand komt. De vijand zal mij van achteren aanvallen, maar met mijn machtige slagen zal ik hem afweren.

Opgooien boven het hoofd.

Hou de eer hoog en wees edelmoedig tegenover de vijanden. Bezoedel de vlag niet door verkeerde daden.

De vlag wordt opgerold

Hoe blij ben ik, hoe dankbaar, mijn vreugde kent geen grenzen. God zij gedankt. Tijdens het oprollen geven tamboers blijk van vreugde door hun roffelen.⁵³⁴

Het vendelgebed. (Foto's: Jo van Schalen)

6.4 Voor God

*Broeders en zusters van deez gilde, en wilt niet leven gelijk de wilden, volgt dan het voorbeeld en het leven, dat God aan Barbara heeft gegeven.*⁵³⁵

Veel van de Noord-Brabantse schuttersgilden kwamen voort uit broederschappen. De Reformatie en Contrareformatie zorgden voor de omvorming van broederschappen tot schuttersgilden en een duidelijke profilering en opbloei daarvan. De nauwe band met de kerk leek een vanzelfsprekende, maar was dit door de eeuwen heen niet. In deze paragraaf staan de band en de ontwikkelingen tussen schuttersgilden en de kerk met haar vertegenwoordigers centraal.

Broederschappen zijn te definiëren als kerkelijk goedgekeurde verenigingen met een godvruchtig doel, namelijk het bidden voor de zielenrust van de levende en overleden leden. Leden van een broederschap verrichtten vrome werken of verzorgden daden van barmhartigheid. De meeste broederschappen op het Brabantse platteland werden opgericht rondom de altaren in de parochiekerk. De doelstelling van de broederschappen was de uitbreiding en intensivering van de beleving van kerkelijke diensten. Ze onderhielden de altaren en organiseerden wekelijkse plechtigheden, zoals een mis en een lof. In de eerste helft van de zestiende eeuw maakten de broederschappen een neergang door. De kerkleiders bestreden de uitspattingen, die ook bij de broederschappen voorkwamen, en probeerden de verenigingen te zuiveren.⁵³⁶

(Foto: Piet den Blanken)

Aan het einde van de zestiende eeuw kwamen er steeds meer broederschappen op die hun activiteiten binnen parochieverband uitvoerden, onder supervisie van de geestelijkheid. Dan is ook het onderscheid tussen de broederschappen en de schuttersgilden duidelijk merkbaar. Volgens Iven, Bogaerts en Van Gerwen zou de al eerder beschreven omvorming van broederschappen in schuttersgilden veroorzaakt zijn door de verzadiging van het religieuze leven aan het einde van de Middeleeuwen.⁵³⁷ Hierdoor zouden de broederschappen een meer wereldlijke doelstelling hebben gekregen.⁵³⁸ Zij plaatsen de opkomst en bloei van de schuttersgilden echter te vroeg. Pas begin zeventiende eeuw kwam dit proces goed op gang. Peter Nissen schrijft hierover: “van het bereiken van een verzadigingspunt in de religieuze overdaad kan op het Brabantse platteland, in tegenstelling tot in de steden, in de vroegmoderne tijd moeilijk sprake zijn. Voor een belangrijk deel moest de infrastructuur voor het kerkelijk leven in de plaatselijke parochie immers bij het aanbreken van de vroegmoderne tijd nog tot stand komen.”⁵³⁹

Waar de broederschappen vooral opereerden binnen de parochie, en zich zuiver richtten op hun devotionele taken, traden de schuttersgilden ook naar buiten. Rooijackers beschrijft het zo: “De contrareformatorische broederschappen kregen een strikt kerkelijke en gespecialiseerd devotioneel karakter, terwijl de schuttersgilden zich veeleer profileerden als de profane vertegenwoordigers en hoeders van de *communitas*.”⁵⁴⁰ De invloed van de broederschappen op de schuttersgilden en menige andere vorm van verenigingsleven in de late Middeleeuwen en de zestiende en zeventiende eeuw wordt vaak onderschat. De broederschapelementen die in de verenigingen zijn behouden of doorgevoerd zijn zelden onderzocht.⁵⁴¹ In de oorspronkelijke betekenis van het woord waren broeders hoeders van de kerk en broeders in het geloof. Leden van de schuttersgilden beweren dit nog steeds te zijn. De deugd van broederschap in de verscheidene betekenissen van het woord, zowel religieus, mentaal als fysiek, is voor hen wat hen bindt aan het gilde.

534 Dit vandelgebed is te vinden op de website van het Sint-Jorisgilde Gemert: <http://home.wanadoo.nl/wimvanoijen/page8.html>

535 PABSV, Folioboek 1883.

536 Zie voor een uitgebreide studie over broederschappen, hun rituelen en de conflicten die daarover ontstonden: Margry, *Teedere quaesties: religieuze rituelen in conflict*.

537 Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden*, 9.

538 Van den Hoven van Genderen & Trio, 'Old Stories and New Themes'.

539 Nissen, 'Schuttersgilden en hun historische identiteit', 7-15.

540 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 496.

541 Van den Hoven van Genderen & Trio, 'Old Stories and New Themes', 359.

Hulde aan de pastoor door het Sint-Sebastiaansgilde uit Hilvarenbeek in 1903. (Foto: RA Tilburg)

De katholieke kerk probeerde pas vrij laat de schuttersgilden in haar greep te krijgen. De pastoors en de bisschoppen waren hiervoor het instrument. Zij richtten zich niet zozeer op het gildewezen, maar op de uitpattingen van lokale groeperingen. Op synodes probeerde men, in de zestiende eeuw al, de uitpattingen in te dammen. Tijdens de eerste diocesane synode van Den Bosch in 1571 besloot men dat er paal en perk gesteld moest worden aan de misbruiken die zich voordeden bij bruiloften en andere activiteiten van schuttersgilden: “misbruik, dat gewoonlijk plaatsvindt bij bruiloften, inwijdingen of andere bijeenkomsten van de boogschutters, op kerkhoven, met het slaan op de trommels en het schieten met kogels en andere dergelijke ongepastheden.”⁵⁴² Eet- en drinkpartijen hoorden daar ook bij. De ordonnanties moesten herhaaldelijk verkonigd worden, waaruit blijkt dat het beschavingsoffensief in de praktijk een dode letter bleef, want de schuttersgilden waren toch “het sociale weefsel voor het overgrote deel van de bevolking”.⁵⁴³ En dat vonden de pastoors ook, want velen waren lid van het gilde en schoten ook mee, zelfs nadat op het tweede diocesane synode in 1612 was bepaald dat de priesters

geen (kruis)bogen ter vermaak mochten hanteren.⁵⁴⁴ (zie ook paragraaf 6.3-1). Op bepaalde gebieden bereikten de kerkelijke voorschriften de gilden echter wel, want steeds meer werden in de *caerten* overdaad, spelen en schelden veroordeeld.⁵⁴⁵

De verbinding van de schuttersgilden met de kerk bleek duidelijk uit hun optredens tijdens kermisdagen en met processies. Het Sint-Sebastiaansgilde uit Eindhoven vermeldde in de *caerte* uit 1616: “Item sullen de dekens verbonden wesen tenminsten acht daghen voir de kermisse te ordonneren vier ofte sess van de gequalificeerde mannen der Gildebroederen, om het beelt van Ste. Sebastiaen op den kermisdach ende Ste. Sebastiaensdag in der processien omgedragen te worden, nae behoiren.”⁵⁴⁶ Maar ook de betrokkenheid van de gildebroeders bij doop, huwelijk en begrafenis, zoals we in voorgaande hoofdstukken al bespraken, wijzen op een nauwe verbintenis met de kerk. Ondanks alle eigen gebruiken en rituelen was het gilde echter wel gebonden aan kerkelijke voorschriften. Als de gebruiken daarvan afweken, of niet als voorbeeld konden gelden, poogde de geestelijkheid in te grijpen.

(Foto: Piet den Blanken)

6.4-1 Paapse stoutigheden

Niet alleen de katholieke geestelijkheid trok wel eens een wenkbrauw op bij het aanzien van de gebruiken van de schuttersgilden. Na de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 door Frederik Hendrik en de Vrede van Münster in 1648 werd het voor de katholieke gilden steeds lastiger te opereren onder de calvinistische overheid. De religieuze functie van de gilden en hun publieke rol tijdens festiviteiten probeerde men in te dammen. Sandra Bos toonde aan dat veel ambachtsgilden als gevolg hiervan en in reactie hierop hun diensten formaliseerden en zich gingen richten op bijvoorbeeld verzekeringen.⁵⁴⁷ In Noord-Brabant werden broederschappen omgevormd tot schuttersgilden, die een deel van de religieuze taken op zich namen en zich op de begrafenissen richtten, maar vooral gezelligheid en ontspanning als doel hadden. Die gezelligheid werd een twistpunt. De schuttersgilden teerden op

zondag en dat was de protestante overheid een doorn in het oog, en ook het koningschieten vond zij een verwerpelijk gebruik.

In 1648 werd in de Grote Kerkelijke Vergadering van 's-Hertogenbosch besloten dat er in het kader van de Reformatie van de Meierij maatregelen genomen moesten worden tegen de traditionele viering van de katholieke feestdagen. De vergadering besloot toen ook om het papegaaischieten door de schuttersgilden aan te pakken en het dragen van de Bourgondische kruisen op de vaandels te verbieden en zond hiertoe een verzoek naar de Staten-Generaal. Het verzoek had succes, want in 1649 werd het besluit uitgevaardigd dat het papegaaischieten en het optrekken met vaandels verbod.⁵⁴⁸ Er werd echter geen strafmaat aan verbonden, wat de uitvoering ervan voor de schouten erg lastig maakte. Enkele schouten deden daarom uitdrukkelijk verslag van wat er was voorgevallen in hun gebied, zoals Hendrick de Bergaigne, van het Kwartier Kempenland over een voorval in Eersel in 1656:

542 Geciteerd in: Rooijackers, *Rituele repertoires*, 499.

543 Marnef & Blondé, 'Een gebroken cultureel elan?', 355.

544 Van Dijk, 'Een strijd om sacrale ruimte en tijd'; Rooijackers, *Rituele repertoires*, 508.

545 Ibidem, 511.

546 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 96, artikel 31.

547 Bos, 'A tradition of giving and receiving', 190.

548 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 519.

“Den vs. Gesant rapport doende heeft den heere stathouder met de gemeijnte goetgevonden hun sulks gerichtelijck door den vorster te laeten aenseggen, dat sij het schieten vanden papegaj voor dit jaer soudén willen laeten blijven om redenen voorverhaelt en andersins, etc., oft want sij immers tselve niet en wouden laeten daervan expresselick in den naem als voor soudén protesteren omme et., twelck alsoo is geschiet volgens relase berustende onder den stathouder. Item sanderendaeghs alst sondach was wel vroech aent trommelen ende alsoo met trom ende vendelen getrocken naar Luycxgestel naer de kerck met veel schietens van roers, etc.”⁵⁴⁹

Luyksgestel behoorde in die tijd tot het prinsbisdom Luik, waardoor de katholieke religie daar wel vrijelijk uitgeoefend kon worden. Maar tegen het gilde in Eersel moest opgetreden worden en de schout drong aan op maatregelen. In 1659 verscheen er een plakkaat tegen het voeren van Bourgondische kruisen door schuttersgilden, ditmaal mét boeteclausule.⁵⁵⁰ Het offensief tegen de schuttersgilden werd aangemoedigd door de gereformeerde kerkenraden en classes, die het idee hadden dat de gilden de gangmakers waren bij het bespotten en bedreigen van gereformeerden. Bovendien bedienden zij zich van afgoderijen op vaandels en zilver. “De schuttersgilden vormden, gezien hun relatie met de patroonheilige en de traditionele inkadering in het kerkelijk leven, als het ware bolwerken van een katholieke levensstijl.”⁵⁵¹ Het liefst zag men dat ze afgeschaft werden. De wereldlijke overheid besloot uiteindelijk tot een meer pragmatische opstelling. In paragraaf 6.5 zullen we daarop nader ingaan.

Voordat het koningschieten begon, was het gebruikelijk dat de pastoor of burgemeester, of beiden, de schutsboom ‘vrijdden’. Volgens de meeste *caerten* was het eerste schot voor de heer en het tweede voor de pastoor. Het gebeurde in de zeventiende eeuw dat de pastoors mee bleven schieten. Al was het hanteren van wapens voor hen verboden, bij de gilden konden zij ze wel ter hand nemen. En daar maakten ze graag gebruik van. Op mijnheer pastoor en het gilde gaan we in de paragraaf 6.4.4 nader in. In de zeventiende eeuw werd, door druk vanuit de overheid en kerk, bij enkele gilden het gebruik van de pastoor als ‘vrijer’ van de boom geschrapt, bijvoorbeeld in Valkenswaard.⁵⁵² De meeste schuttersgilden bleven echter hun religie trouw. Van oudsher was er een bijzondere band tussen kerk en gilden. “Voor outer en herd” (voor altaar en haardstee) was vaak een van de wapenspreuken, overigens pas in zwang gekomen ten tijde van de (restauratief-conservatieve) Brabantse Omwenteling van 1790. Sommige gilden hadden een eigen altaar in de kerk, dat dan ook nog door een eigen kapelaan werd bediend. De verbintenis van schuttersgilden met de kerk was goed-schiks of kwaadschiks en in meer of minder sterke mate altijd gebleven. De schuttersgilden die vanuit een broederschap

werden omgevormd, namen vaak de parochieheilige over als patroon voor hun vereniging en bleven vaak het altaar in de kerk onderhouden. Ook in de tijden dat de katholieke godsdienstoefeningen door de staat verboden waren en men het geloof belijdde in de schuurkerken, die als particulier terrein bestempeld werden, bleven de gildebroeders een rol spelen, zoals het Sint-Catharinagilde Eindhoven, dat in 1664 de overdracht van een kerkinventaris noteerde, waarin roeden, gordijnen, kandelaars, een schaal en ‘twe gesnede beelden, een groete Sinte Catholijn ende een clijen’ en ‘noch eenen verghulden rock van Sinte Catolijn’ waren opgenomen.⁵⁵³

Vele artikelen in de *caerte* spreken over het schenken van ‘was’ (voor kaarsen) aan de kerk en over het offeren.⁵⁵⁴ Ter meerdere eer en glorie van het individu, de broederschap, en om als voorbeeld voor de gemeenschap te dienen werden er ook schenkingen aan de kerk gedaan. Zo schonk Corstiaen Nouwens, koning van het Sint-Sebastiaan uit Tilburg, in 1660 een gebrandschilderd raam met zijn naam en wapen en een afbeelding van Sint-Sebastiaan aan de grenskerk van de parochie Tilburg.⁵⁵⁵ Ook testamentaire schenkingen van stukken grond in ruil voor missen kwamen, zoals we al eerder zagen, regelmatig voor.

In 1750 maakte de classis Peel- en Kempenland opnieuw een overzicht van ‘paapse stoutigheden’. Het verstoren van de zondagsrust, de heiligenbeelden en Bourgondische kruisen op de vaandels en het teren stonden opnieuw ter discussie. Het over straat gaan met kaarsen en afbeeldingen van de patroon werd verboden. Dit keer bedacht men dat de boeten zouden moeten worden verhaald op de pastoor. Het Sint-Sebastiaansgilde uit Helmond negeerde dit verbod en hun prent van Sint-Sebastiaan werd ingenomen. In 1789 werd de afbeelding echter met slaande trom en vliegend vaandel weer in het gidelokaal geïnstalleerd.⁵⁵⁶

6.4-2 Rooms zedelijkheidsoffensief

Niet alleen de gereformeerde predikanten, maar ook de katholieke pastoors waren kritisch. In Gemert wees pastoor Ecrivisse de landsheer in 1787 op de ‘misbruiken’ van de gilden: het schenken van twee of drie tonnen bier en enige potten jenever bij het teren en optrekken van de schuttersgilden.⁵⁵⁷ Dit was een voorbode van wat er nog komen zou. De ‘vrijheids-, gelijkheids- en broederschapsgedachte’ van de Franse Revolutie bracht, volgens de geestelijken en de gezeten burgerij, veel excessen met zich mee. Er werd door hen steeds meer geklaagd over openbare dronkenschappen en amoureuze danspartijen. In 1822 verspreidde apostolisch vicaris⁵⁵⁸ Antonius van Alphen een herderlijke brief waarin hij de gemengde bijeenkomsten van jongeren veroordeelde.⁵⁵⁹ De invloed van deze brief op de

Het Sint-Odulphusgilde uit Best vendelt voor de kerk. (Foto: Sint-Odulphusgilde Best)

schuttersgilden was niet gering. De volgende paragraaf gaat nader in op de gevolgen ervan en de reactie erop.

Toen de wereldlijke overheid tijdens de Belgische Opstand (1830-1839) kermisverboden uitvaardigde, zag de geestelijkheid helemaal haar kans schoon. Op deze manier kon ze een verbond aangaan om haar eigen moralistische idealen te verwezenlijken.⁵⁴⁹ De gilden kwamen op gespannen voet te staan met de kerk, omdat veel pastoors van mening waren dat de broederschappen als enige verenigingen in een dorp mee schuldig waren aan de ongewenste buitensporigheden. Zij preekten er tegen, verboden het dansen en hieven gilden op en of lieten hen het zilver inleveren. Juist in de negentiende eeuw, de tijd van het katholieke herstel en de Brabantse emancipatie, werden de schuttersgilden op de proef gesteld. Niet door de overheid, maar door de katholieke geestelijkheid.

“Waarvoor geen enkele duidelijke eerbare reden aan te voeren is, maar waartoe alleen het jeukend verlangen naar wereldse, vaak oneerbare, vermaken uitnodigt.”⁵⁶¹

Apostolisch vicaris Antonius van Alphen schreef het bovenstaande in 1822 in zijn herderlijke brief. Hij had het over de gemengde bijeenkomsten van jongeren in de avonduren, met drank en andere vermaken. Ook de teer- en schietdagen van de gilden konden gevaarlijk zijn. Bijeenkomsten overdag mochten wel, mits de vrouwen en meisjes voor zonsondergang naar huis zouden gaan. Als het allemaal zedig verliep, was het een ‘toelaatbaar kwaad’.⁵⁶² De invloed van deze brief voor de schuttersgilden was niet gering. Het bericht bereikte het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg hetzelfde jaar nog. De deken schreef: “Het is door de vicarus verboden te teren in gezelschappen van ongelijke personen in de avond.” Maar het gilde wist wel een

549 Hagens, ‘Met veel schietpens van roers’, 80.

550 Ibidem, 80.

551 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 521.

552 Ibidem, 507.

553 De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde I*, 83.

554 Vergelijk Van Autenboer, *Kaarten*.

555 Op 20 december 1725 werden deze ramen uit de schuurkerk op het Heike, de opvolger van de grenskerker van parochie Tilburg, verwijderd. Zie: Steijns, ‘Lotgevallen van een schoneslaper’, 8.

556 De Waal, ‘Paapse stoutigheden’,.

557 Rooijackers, ‘Van ontaard broederschap’, 36.

558 Een apostolisch vicaris was het hoofd van een gebied waaraan de status van bisdom nog niet was toegekend. Hij werd rechtstreeks door de paus benoemd. Ten tijde van de reformatie verdween de bisschoppelijke hiërarchie en deze werd pas in 1853 weer hersteld. Zie: Vis & Janse, eds., *Stafen storm*.

559 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 533.

560 Rooijackers, ‘Van ontaard broederschap’, 37.

561 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 533.

562 Ibidem, 533.

oplossing voor het probleem. Ze gingen teren bij daglicht of, beter nog, in het midden van de zomer, dan bleef het langer licht.⁵⁶³ In 1829 werd er door de latere bisschop van Breda, Van Hooydonk, een circulaire rondgestuurd met ongeveer dezelfde strekking: vrouwen moesten zich voor zonsondergang naar huis begeven. Jongeren onder de twintig jaar en dienstboden moesten uit de buurt van het gilde blijven. Als de gilden dit negeerden, en ze konden het niet negeren want het werd vanaf de kansel voorgelezen, mochten de pastoors geen kerkelijke plechtigheden voor het gilde verzorgen.⁵⁶⁴

Veel pastoors grepen de richtlijn aan om een eind te maken aan de in hun ogen ondeugdzame en zondige vieringen van het gilde. De pastoor van Waalre verbood in de jaren dertig van de negentiende eeuw het gilde bijvoorbeeld om de kermis in oktober te vieren. Hij vond dat ook een viering in gezelschap van ongelijke personen, en men moest het voortaan maar in augustus doen. Aangezien veel inwoners van Waalre als seizoenswerkers in Holland en Zeeland werkten, werden zij daardoor 'beroofd (...) van de vermaken, vrolijkheden, plaizieren, welke onze hedendaagsche kermissen opleveren', in het kader van de zedelijkheid dus toe te juichen. Een aantal mensen richtte daarop een nieuw gilde op, dat van de pastoor geen kerkelijke goedkeuring kreeg, waarop een flinke ruzie ontstond.⁵⁶⁵

Het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg scheidde de mannen in 1835 wel erg streng van de vrouwen. Zij besloten dat er geen dochters of nichten jonger dan 16 jaar meer meegebracht mochten worden. De vrouwen moesten hun boterham boven in het gildehuis genieten en de knaap moest erop toezien dat er geen gildebreders naar boven zouden gaan.⁵⁶⁶

De richtlijn werd niet vergeten en gaf zelfs jaren later nog aanleiding tot onenigheid tussen pastoor en gilde. Op 16 januari 1842 kondigde pastoor Joannes Jacobus van Veerssen in Haps opeens, volgens klagenden in gespierde taal op de grens van een ordinaire scheldpartij, van de preekstoel af dat ongetrouwde dochters niet meer bij gildefeesten in herbergen aanwezig mochten zijn en dat jonge mannen niet meer met getrouwde vrouwen mochten dansen. Eerder al was de feestdag van de patroonheilige Sint-Nicolaas voor het gilde verschoven naar januari, in plaats van 6 december, zo viel het feest tenminste buiten de advent. Het Sint-Nicolaasgilde uit Haps zinde dit niet, maar de pastoor had er een flinke sanctie aan verbonden: uitsluiting van het sacrament van de biecht en de paascommunie. Na het horen van de straf besloten de toehoorders in de kerk verhaal te halen, maar de pastoor deed alsof hij bedreigd werd. Het uitsluiten van de biecht zo vlak voor Pasen betekende dat men de paascommunie niet mocht ontvangen, en dat was in een hechte katholieke gemeenschap

iets ergs. Maar ze waren ook niet van plan aan de pastoor vergiffenis te vragen voor een danspartijtje. De gildebreders en –zusters zochten wel een andere oplossing. Ze gingen wel ergens anders biechten! De pastoor trapte er echter niet in en de mensen werden op paaszondag van de communiebank verwijderd.⁵⁶⁷

Ook uit Waalwijk, Geffen, Sint-Oedenrode en Nuenen zijn verslagen bekend van het optreden van de pastoors naar aanleiding van het verbod.⁵⁶⁸ Er waren echter ook veel parochies waar geen maatregelen genomen werden en de pastoor een oogje dichtkneep om zijn parochianen ook wat plezier te gunnen.

Zuipschutjes

Naast het 'teren in ongelijke gezelschappen' was het overmatig drankgebruik van de schuttersgilden blijkens een flink aantal geschriften, maar ook volgens verordeningen en verslagen vanaf de zestiende eeuw, zoals we al eerder zagen, de pastoors een doorn in het oog. Eind achttiende eeuw, in 1787, klaagde pastoor Ecrivisse uit Gemert bij de landcommandeur "dat bij het optrekken der schutterijen ofwel op hunnen vrijen teerdagh aan de gemeene schutbreders gegeven worden twee of drij tonnen bier en eenighe potten genever, ter welker occasie het doorgaens geschiedt; dat het gemeene volk onmaetigh suijpt; dat er met meenighe droncken zijn, hun werck niet alleen op dien dagh maer ook op de volgenden, door onmaetigheid kranck zijnde, versuijmen." Hij verzocht om een verbod op het overmatig drankgebruik in de herbergen. Beter was het dat de gildebreders de drank in porties mee naar huis zouden nemen: "also zoude niet alleen de dronckenschap belet te worden, maer vrouwen en kinderen zouden daarvan ook genot hebben."⁵⁶⁹

Pastoor Willem Steijvers van Helvoirt, die in 1836 werd benoemd, trad streng op tegen drankmisbruik. Hij was van mening dat de gilden mede schuldig waren aan het drankmisbruik in het dorp. Daarom verbood hij ze om gewoonten en voorschriften bij de begrafenis van een lid uit te voeren: "Die in de gild of schuts zijn kunnen zig door dezelve (hun eigen gilde of schuts - JJB) laten begraven, maar dan komt er de Pastoor of Cap(pelaan) niet bij, al is 't dat ze maar de minste vertooning van hun gild maken bv een sjerp om hebben". Het gebruik dat er een halve ton bier bij geschonken werd, stoorde hem en hij stelde een hele rits regels op. Hij hoopte dat de afschaffing van de gildbegrafenis meehielp "tot opheffing van de gilden en dus tot de eer van God". En hij bereikte er iets mee: in de jaren 1845 tot 1862 durfde niemand zich als nieuw lid bij het Sint-Jorisgilde in Helvoirt op te geven.⁵⁷⁰

Ook het Sint-Jorisgilde uit Gemert ging geregeld over de schreef en werd daar door de pastoor op aangesproken. Met effect, want in

(Foto: Piet den Blanken)

1844 werd er in het besluitenboek genoteerd dat het voortaan ten hoogste verboden was “zich door sterke dranken te buiten te gaan daar dit tot ergernis onzer medebroeders strekt en de hoge waarde van het gild genootschap vermindert omtrent dit punt ook een waakzame oog gehoude over onze mede gild broeders.”⁵⁷¹

Tachtig jaar later was het drankgebruik van de Gemertse gilden nog steeds een issue. Voor de viering van het 650-jarig bestaan van het Sint-Antoniusgilde Gemert werden in 1922 veel gilden en schutterijen verwacht. De pastoor vreesde het ergste. In zijn ‘Officieel Kerkbericht’ hield hij een betoog over decadente dorpskermissen met drankorgieën en besloot met: “De gilde viert: maar het mag niet worden: de gilde tiert. (...) DUS BEZOEKT HET ALCOHOLVRIJE LOKAAL TE GEMERT.”⁵⁷² Hij verbond hieraan een stunt: “aan het gezelschap dat in den optocht de ordelijkste houding aanneemt en tot het einde bewaart, wordt

door een, elkaar onbekende jury.... Een zilveren schild toegekend, aangeboden door den Zeer Eerw. Heer Pastoor L. Poell te Gemert.” De winnaar van het schild was niet een Brabants gilde, maar een schutterij uit Limburg, Schutterij het Eind uit Venray.⁵⁷³ Pastoor Poell stond niet alleen in zijn mening van schuttersgilden als zijnde zuipschutjes. Ook de pastoor van Hooge Mierde, pastoor Van Sambeek (1928-1936), noemde het Sint-Jorisgilde aldaar een “zuip- en vreetgilde.”⁵⁷⁴

Soms werd het zelfs het gilde zelf te gortig. Het Sint-Catharina-gilde uit Vught kreeg in 1947 een klacht van de beheerder van het gidelokaal waar het gilde vergaderde en teerde. Tijdens de ledenvergadering werd gemeld dat het zo niet meer ging: “Er zijn bij de vorige rondgangen enkele onregelmatigheden voorgekomen en wel ten gevolgen van drankmisbruik (misbruik doorgestreept en veranderd in: “gebruik” - JJB). Onze hospes is er voor de rondgang geheel af te schaffen, omdat er gevallen zijn

563 PADT, Boek a, Comparities 1815-1835, 1822.

564 Melief, *Joannes van Hooydonk*, 31-32.

565 Zoetmulder, *Aalst en Waalre II*, 127-143.

566 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, 5-9-1835.

567 Douma, ‘Het Hapse gilde in 1842 in conflict’, 76-81.

568 Zie voor een uitvoerige beschrijving: Cornelissen, *Pastorale zorg en Rooijakkers, Rituele repertoires*, 533-540.

569 BHIC, Commanderie Gemert, inv.nr. 444.

570 Pijnenburg, *400 jaar Sint Jorisgilde*, 33-34.

571 PAJGG, Het notiseboek de Gild van St. Georgius van Gemert, 1844.

572 GA Gemert-Bakel, *Feestgids 650-jarig bestaan 1922*, p. 28.

573 Bevers, *Gildeberichten in krantenknipsels*, 45.

574 Van Gisbergen, *De Cruysboghe*, 64.

Mis met gilde-eer in Oirschot. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

voorgekomen dat er door te veel drankgebruik personen geheel niet meer konden deelnemen aan den maaltijd of half onder den maaltijd in slaap vielen hetgeen tegenover de anderen en om het eten zelf niet in den haak is.”⁵⁷⁵

6.4-3 Een teken van hoop en bemoediging

De gilden namen het niet altijd zo nauw met de opgelegde bepalingen, maar ze bleven wél trouw aan hun religie en verplichtingen daaromtrent. Het onderhoud van kapellen en schenkingen aan de kerk waren zulke materiële verplichtingen. Daarover kon wel eens onenigheid ontstaan. Vanaf de negentiende eeuw gold ook op religieus gebied steeds vaker het gezegde: voor wat hoort wat. In 1828 moesten de gildebroeders van het Sint-Jorisgilde uit Gemert hun kapellen leegruimen en ter beschikking stellen wanneer de pastoor dit nodig achtte. Als zij zich niet aan de afspraak hielden, volgde er gerechtelijke vervolging. Het gilde stelde echter voorwaarden. De kerk moest een beeld van Sint-Joris en een mooie kandelaar schenken. Het gilde zorgde dan voor de kaarsen en voor de offers bij sterfgevallen van overleden broeders en zusters.⁵⁷⁶ Schenking,

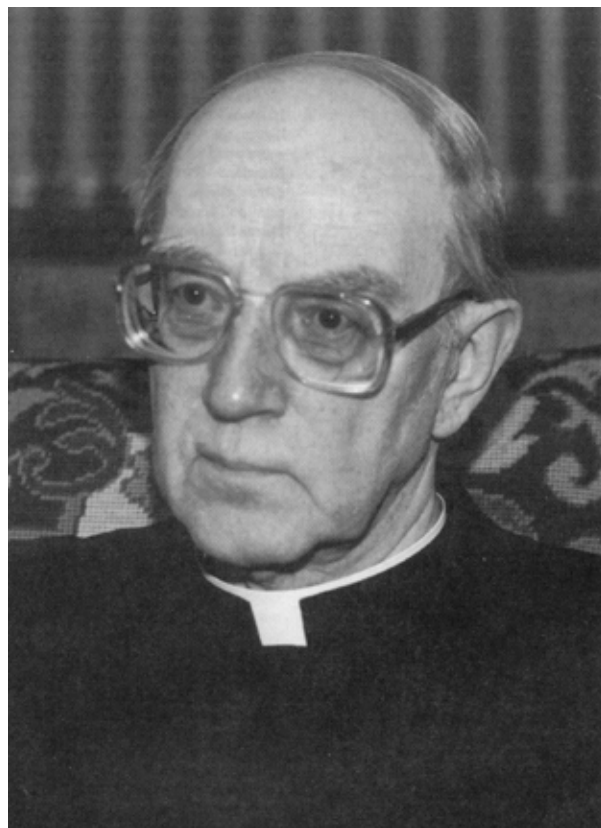
onderhoud en bruikleen: uiteindelijk was de manier waarop het gilde ermee omging ook afhankelijk van de manier waarop de pastoor en kerkgemeenschap erop reageerden. Jolles beschreef in zijn boek de reactie op een schenking van het Sint-Sebastiaansgilde Lage Mierde: “In 1924 is een patroonsbeeld aan de kerk geschonken, ’t kon echter niet gewaardeerd worden en werd achteraf gezet, op ’t zangerskoor, waar de zangers er de pet aan ophangen. Voor gildebroeders eene teleurstelling...”⁵⁷⁷

Vanaf de jaren dertig, en zeker vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw, ontwikkelden de gilden meer belangstelling voor de kerkelijke plechtigheden. Veel gilden gingen bedevaarten begeleiden, zoals het Heeswijkse Sint-Willebrordusgilde, dat de bedevaart naar Handel opluisterde met een vendelgebed.⁵⁷⁸ Vanaf het einde van de jaren zestig, terwijl de ontkerkelijkking voortschreed, klonk steeds meer de roep om bezinning op de religieuze taken van de gilden. “In deze tijd van geloofsverzwakking moet juist een gildebroeder laten zien dat hij uit het goede hout gesneden is”, schreef het Sint-Catharinagilde uit Vught in 1968 dan ook in een oproep aan gilden om deel te nemen aan een bedevaart naar ’s-Hertogenbosch.⁵⁷⁹ Kerkelijke plechtigheden en vieringen, zoals de pausmis die ter ere van

de paus jaarlijks in Den Haag werd gevierd, werden steeds vaker begeleid door een of meer schuttersgilden. Voor het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg was het opluisteren van de pausmis in het jaar 2000 bij uitstek een gelegenheid om “een nieuwe loot aan hun lauwerkrans toe te voegen.”⁵⁸⁰

Ook vanuit de kerk groeide de belangstelling voor de schuttersgilden. Monseigneur Bekkers was bijvoorbeeld verbonden aan het Sint-Jorisgilde uit Tilburg. De bisschoppen zagen zich graag omringd door de gilden die ‘het gewenste ideologische beeld van een door en door katholiek Brabant dat eerbied heeft voor het kerkelijk gezag, veelal onbewust gestalte geven.’⁵⁸¹ Zij droegen daar ook steeds meer aan bij, gaven acte de présence op gildefeesten, hoofdlieëndagen en landjuwelen, verzorgden gildemissen en versterkten het beeld van de gildebroeder als zijnde ‘zijn broeders hoeder’. Hetatholicisme werd door hen uitgedragen als een vorm van de culturele identiteit en regionale eigenheid, verbonden aan de ‘volksaard’.⁵⁸² De kerk wilde onder druk van de moderne samenleving haar vanzelfsprekendheid legitimeren en één van manieren om dat te doen was “een vriendelijke bejegening en als het ware confiscatie van regionale en volkse tradities van de religieuze beleving.”⁵⁸³ Zeker bisschop Ter Schure, die in 1985 aantrad, beseftte het belang van de schuttersgilden voor de kerk. Bij zijn emeritaat in 1998 gaf hij een interview voor *De Gildetrom*, waarin hij zijn beeld van de gilden schetste.

“Ik was vicaris-generaal, tevens hulpbisschop van het bisdom Roermond. Toen mijn benoeming bekend werd, kwam de directeur van het Missiebureau, Wim van der Valk, naar mij en zei, na een hartelijk proficiat: “Houdt de gilden in de gaten. Zij zijn een belangrijk element voor de kerk in Brabant. Zoals dat voor de schutterijen in Limburg geldt.”⁵⁸⁴ Het interview ging verder nader in op de gebruiken binnen het gilde, het betrekken van de jeugd erbij en de contacten met de NBFS. De bisschop woonde vaak gildebijeenkomsten bij: “Ik ben met ze op bedevaart geweest naar Lourdes en hier op het paleis heb ik regelmatig gildebroeders ontvangen. Ik heb zelfs ooit in Gemert het gildemonument mede mogen onthullen. Ik mocht de tamboer voor de dag toveren.”⁵⁸⁵ Gevraagd naar de taken van de gilden in deze tijd in relatie tot de rooms-katholieke kerk antwoordde de bisschop: “De gilden zouden moeten bevorderen dat vooral de jongere leden een grotere kennis verkrijgen van wat Jezus Christus ons gebracht heeft: het Evangelie en de Kerk. In het kerkelijk leven zouden de oudere leden een voorbeeld voor de jongeren kunnen zijn. De gilden zijn de wachters bij het altaar.”⁵⁸⁶

Mgr. J.C. ter Schure (Foto: *De Gildetrom*)

“Het was in ieder geval zeer verheugend dat de ‘nieuwe’ bisschop van ’s-Hertogenbosch al zo kort na zijn aantreden de gildeverteenwoordigers wilde ontmoeten”, jubelde *De Gildetrom* over het optreden van bisschop Hurkmans op de hoofdlieëndag in 1998.⁵⁸⁷ De bisschop sprak over geestelijke rijkdom en deed dat begrijpelijker dan zijn voorganger, daar waren de gildebroeders het over eens: “In tegenstelling tot zijn voorganger haalt hij het Heilig Evangelie er niet bij. Hij citeert niet uit teksten van het Tweede Vaticaans Concilie, terwijl hij hetzelfde bedoelt. Nu begrijpt iedereen zijn boodschap.”⁵⁸⁸ En het feit dat de bisschop kon lachen om een gildebroeder die zong over armoede van geestelijken in plaats van geestelijke armoede bewees voor de gildebroeders dat “het (gilde-)hart bij hem op de goede plaats zit.”⁵⁸⁹ Van de bisschoppen had men voortaan niets meer te vrezen.

575 PACV, Schrift zwart gemarmerd 1939-1949, 12-10-1947.

576 GA Gemert-Bakel, Gemertana 761 envelop aantekeningen, 1828.

577 Jolles, *Schutterijen en schuttersgilden II*, 196.

578 ‘Willebrordusgilde Heeswijk op bedevaart’, 85.

579 PACV, Boek 2, 214, 22-4-1968.

580 ‘Pausmis’, 114.

581 Rooijackers, ‘Van ontaard broederschap’, 37.

582 Nissen, ‘Confessionele identiteit en regionale eigenheid’, 157.

583 Ibidem, 165.

584 Van der Bruggen, ‘Bisschop Joannes ter Schure’, 4.

585 Ibidem, 5.

586 Ibidem, 7.

587 Van der Bruggen, ‘Bisschop Hurkmans op Hoofdlieëndag 1998’, 101.

588 Ibidem, 101.

589 Ibidem, 101.

Over de zin van de schuttersgilden in onze tijd

In 1981 sprak prof. dr. jonkheer F.A.M. Alting von Geusau de hoofdlieden van de gilden toe op de hoofdliedendag van de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden. Alting von Geusau, hoogleraar internationaal recht, lid van de Europese Werkgroep die Europese verbroedering beoogde, en actief lid van Kerk in Nood, vond in de gildebroeders een publiek naar zijn hart. Het jaar ervoor had men op de hoofdliedendag gesproken over de noodzaak tot vernieuwing om het jaar 2000 te kunnen halen. Met andere woorden; de gilden moesten zich bezinnen op hun toekomst. Alting von Geusau's rede, met de titel 'Over de zin van de schuttersgilden in onze tijd' werd gepubliceerd in de eerste aflevering van *De Gildetrom* het jaar erna en riep de gildebroeders op om zich vooral in te zetten voor het geloof, dat hij beschouwde als 'eigen' voor de gilden, en sociaal

betrokken te blijven, ook in tijden van grote verbanden. 'Houd u afzijdig van de politiek maar blijf burgerlijk trouw', was de boodschap.

"Als gildes bent u geworteld in de cultuur en de geschiedenis van het Brabantse land. U vertegenwoordigt daarmee een maatschappelijke waarde, die hoog gehouden moet worden. U kunt mensen – jong en oud- geborgenheid geven in een wereld, waar er steeds méér verloren lopen. (...) U kunt kleur en vreugde geven aan het leven, waar vaak grauwheid en verwarring heersen, in een tijd, waarin angst en eenzaamheid zó sterk zijn, kunt u –gildes- een teken van hoop en bemoediging zijn. Uw gebruiken en tradities ontleen hun zin niet aan het loutere feit, dat zij reeds lang bestonden, maar aan de mogelijkheid mensen te verenigen tot samenwerking en ontspanning. Natuurlijk bereiken u ook de oproepen tot vernieuwing, nieuwe activi-

teiten en deelname in het grote gebeuren van deze tijd. Hoed u echter voor die "valse profeten", voor wie vernieuwing louter afschaffing is, nieuwe activiteiten opgaan in de grote massa betekent, en deelname in het grote gebeuren louter bedoeld is uw eigenheid te breken. Zo is het ook met de strijd voor vrede. (...)

*Uw gildes zijn NIET het kader om u uit te spreken vóór of tegen kernwapens; uw plaats is niet in de grote demonstraties. (Op de dag van de toespraak vond in Amsterdam een grote demonstratie tegen de plaatsing van kernraketten in Nederland plaats - JJB). Wilt u werkelijk ertoe bijdragen de vrede te doen wonen in de harten van de mensen, gaat dan uit naar onze vaak verkilde en lege kerkgebouwen; en spreidt uw vaandels uit over de grond, opdat de Vredesvorst Christus over uw kleurig tapijt kan gaan, om de mensen van de straten en pleinen weer terug te roepen naar Zijn Huis van Vrede."*⁵⁹⁰

Een bisschopsgroet voor onder de gildehoed

Bij zijn afscheid liet monseigneur Ter Schure in het blad *De Gildetrom* de volgende tekst afdrukken. Zijn wens was dat de gildebroeders en –zusters deze tekst uitknipten en bewaarden. Het liefst zag hij dat de 'afscheidsgroet' een plaatsje onder de gildehoed kreeg, zodat de gildebroeders en –zusters op moeilijke momenten of bij gepaste gebeurtenissen inspiratie konden putten uit deze woorden.

"Hoe zou 't zijn in 't Brabants land zonder de zwier van vendelier of roffel van tamboer?

't Is kale grond waarop wij staan zonder zilver van de guld' en staatsie van de koning!

Willen w'ons een leven denken waarin niet voor kerk en kroon de gilden kunnen bogen?

Dit is mijn groet voor in uw hoed: Wees immer in eer en deugd een wachter voor altaar en troon."⁵⁹¹

Concluderend kunnen we stellen dat de relatie gilden-kerk erg wisselvallig is geweest. De schuttersgilden worden tegenwoordig door de kerk gebruikt of als instrument ingezet om het geloof te verkondigen. Als 'eerbare guld' zijn zij in plaats van zedeloze 'zuipschutjes' een voorbeeld voor de samenleving geworden.

6.4-4 Mijnheer Pastoor en het gilde

Zoals zich vanaf de zeventiende eeuw ingrijpende veranderingen voordeden in de relatie tussen het gilde en het instituut kerk, zo deden die zich ook voor in de verhouding tot de plaatselijke pastoor. In 1620 wandelde de pastoor van Kneysel, Arnoldus Goossens, over de hei naar Oerle. Bij de graanmolen zag hij de Oerlese gildebroeders schieten naar de papegaai. Geen enkele gildebroeder trof de vogel, want geen enkele gildebroeder wilde koning worden om de financiële consequenties die eraan verbonden waren. De pastoor lachte hen uit en zou de papegaai er wel even afschieten. Zo geschiedde en de pastoor van Kneysel werd gildekoning in Oerle.⁵⁹²

(Foto: RA Tilburg)

Dit verhaal werd door Panken beschreven en ook in het memorieboek van de Knegselse parochie werd dit voorval opgetekend. Het is een van de vele voorbeelden waaruit blijkt dat de pastoors actief bij de gilden waren betrokken.

Gerard Rooijackers noemt in *Rituele repertoires* veel voorbeelden van pastoors die lid of zelfs koning van het gilde waren. Hij is hierin vrij compleet, er zijn niet veel andere voorbeelden gevonden dan de door hem genoemde.⁵⁹³ Er is weinig koningszilver bewaard uit de vroegste jaren van de gilden, de zestiende en zeventiende eeuw. Onder het gildezilver dat wel bewaard is, bevinden zich relatief veel klerikale schilden. Anders is het met de ledenlijsten en zielboeken, waarin de pastoors vaak worden vermeld als gildelid. Ook bij het Sint-Willebrordusgilde uit Heeswijk waren de pastoors gildebroeder en voerden de lijst aan. De pastoor hadden een lastige positie. Zij waren de bemiddelaars tussen twee culturen die met elkaar in contact en

conflict kwamen. Maarten Van Dijk geeft in zijn artikel over processies en torenschietingen in het Hageland het volgende voorbeeld: “Een processievaandel van een schuttersgilde (kon) voor de kerkelijke overheid in de eerste plaats een teken van devotie ten opzichte van de afgebeelde patroonheilige representeren, terwijl de leden van de confrérie dit vaandel misschien eerder zagen als een symbool van samenhang onder de leden of als teken van rijkdom van de confrérie. Van de parochiegeestelijkheid werd dan ook verwacht dat ze zowel tegemoet kwam aan de eisen van hun oversten als aan de leefwereld van hun parochianen”⁵⁹⁴

Vanaf de achttiende eeuw zien we weinig door de geestelijkheid geschonken gildezilver meer. De tijdsomstandigheden waren er niet naar en de katholieke geestelijkheid trok zich steeds meer terug uit het volksleven. In de negentiende eeuw kwamen de gilden kwamen op gespannen voet te staan met de kerk, omdat

590 Alting von Geusau, ‘Over de zin van schuttersgilden’, 7.

591 Van der Bruggen, ‘Bisschop Joannes ter Schure’, 4.

592 Bijnen, ‘Hoe de pastoor van Knegsel’, 116-117.

593 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 493-541.

594 Van Dijk, ‘Een strijd om sacrale ruimte en tijd’, 28.

De Vughtse gilde met de pastoor en de bisschop. (Foto: Sint-Catharinagilde Vught)

veel pastoors van mening waren dat die broederschappen als enige verenigingen in een dorp mee schuldig waren aan ongewenste buitensporigheden. Zij preekten er tegen, verboden het dansen en hieven gilden op en of lieten hen het zilver inleveren. In Sint-Oedenrode bijvoorbeeld confisqueerde de pastoor het zilver en liet het omsmelten ten behoeve van de kerk.⁵⁹⁵

In de twintigste eeuw zien we dat veel gilden de pastoor het erelidmaatschap aanboden. Dit werd meestal wel geaccepteerd. In een gemeenschap waarin meer gilden opereerden, was de keus voor de pastoor echter lastig. Zo vroeg het Sint-Jorisgilde uit Tilburg zich in 1993 af “of het gilde het gedenkboek voor pastoor Ooms moest tekenen of officieel het afscheid afwachten.” Het gilde koos voor het laatste. De reden daarvoor waren de vraagtekens die men zette bij de gang van zaken betreffende het erelidmaatschap van pastoor Ooms bij het Sint-Dionysiusgilde. “Waarom geen ere-lid van alledrie de gilden?”⁵⁹⁶

Het viel niet altijd mee om een goede verhouding met de pastoor te houden. Zo was het gilde Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan uit Vught in 1962 niet erg blij met de houding van de pastoor. In de ledenvergadering merkte een lid op dat “pastoor de Bekker nooit naar voren komt, wanneer er voor kerkelijke

autoriteiten gevendeld wordt, doch altijd een kapelaan. We moeten hieruit opmaken dat de pastoor niet veel voor de oude traditie voelt.”⁵⁹⁷ In Eindhoven waren de gildebroeders van het Sint-Sebastiaansgilde woedend over het optreden van de pastoor in 1983:

“De teerdag begon als vanouds. De kerk met gescheiden geslachten, de ridders eenkleurig, de riddervrouwen meer bont...Pastor Schröder sprak indringend tot zijn schare, de Gilde nauwelijks betrekking in het evangelisch betoog of blijde boodschap. Pas toen hij aan de collecte toe was, noemde hij glunderend de Gilde als schatplichtige aanzitters aan zijn diviene dis...”⁵⁹⁸ In 1984 werd het gilde op hun teerdag weer niet betrokken bij de mis. “Goed, de gilde hoort in de parochie, zij heeft daar haar plaats en functie, maar kan dat gezegd worden van de bedienaar van het Woord? Taalde hij naar de gilde? Stak hij een hand naar haar uit, tenzij voor het aalmoes? Nadien in de Sacristie toonde hij zijn ware gelaat en zijn blote armen en bekleedde hij zich met een alternatief gewaad. Wij hadden hem toen de rug toe moeten keren en ons moeten scharen onder Henks vaandel dat hij juist aan het oprollen was en als nieuwe Jansenisten de kerk uit moeten marcheren. Zei die pastor zelf niet: Gods volk is onderweg?”⁵⁹⁹

In 1986 schreef de deken van het Sint-Catharinagilde uit Vught een brief aan pastoor Van de Ven. Hierin ageerde hij tegen een uitspraak die door de pastoor werd gedaan tijdens de eucharistieviering op de teerdag van het gilde: “Een uitspraak die ons als gildenbroeders zeer getroffen heeft. Wij citeren het slot daarvan: ‘St.Catharina heeft in werkelijkheid nooit bestaan. En daar sta je dan als gildebroeder’. Zouden wij dan moeten geloven dat onze voorgangers ruim 500 jaar geleden een patrones hebben gekozen die in wezen niet zou hebben bestaan? Moeilijk te geloven en ook niet verteerbaar voor ons en de vele andere St.Catharinagilden. Is uw uitspraak als geciteerd dan overigens ook niet in lijnrechte tegenspraak met het opnemen van ons beeld van de H. Catharina in Uw kerk en het opdragen van een H. Mis met de liturgie van deze heilige?”⁵⁹⁹ De pastoor antwoordde het gilde met een excuus voor het krenken van de gilde-eer en een historische uiteenzetting over heiligen, beeldvorming en personificatie in de middeleeuwen.

Hoewel de pastoors de gilden graag naar de kerk zagen komen, was voor sommige pastoors het uiterlijk vertoon van de gilden te veel van het goede. Het vendelen in de kerk, de plaats waar het gilde zat en de vraag of men de hoed nu moest ophouden of afzetten, zorgde voor veel discussies. Omstreeks 1982 speelde in Tilburg het volgende: “In de kerk van ‘t Heike wordt voortaan op verzoek van Pastor Ponsioen sinds het einde der zeventiger jaren door de gildebroeders een andere plaats ingenomen op Sint-Jorisdag. Ze zaten van oudsher links in de zijbeuk op de plaats waar vroeger het Sint-Jorisaltaar stond. Nu zitten ze links in de middenbeuk om een betere communicatie met de priester te hebben. Ook is vanuit deze positie de offertafel beter te zien. Eerder al moest noodgedwongen van een gezongen H Mis worden afgezien door gebrek aan zangers en organist. Het wachten hiermede is derhalve op ‘betere’ tijden.”⁶⁰⁰ Het probleem was niet zozeer de pastoor, maar wel de inbreng van de gemeenschap tijdens de diensten.

Het was niet overal haat en nijd. Bij de geestelijkheid ontstond aan het einde van de twintigste eeuw steeds meer begrip en waardering voor de inbreng van de gilden in de liturgie. De gebruiken van de gilden werden als authentiek ervaren, en in veel gemeenten werkten de pastoors met plezier mee en lieten de gilden hun gebruiken en rituelen in de kerk uitvoeren. Het schuttersgilde was immers hét voorbeeld voor de samenleving en dé verkondiger van het geloof.

Een strijder voor God

Als de schuttersgilden in het verleden werkelijk een defensieve functie zouden hebben gehad, zou het logisch zijn geweest dat er veel soldaten of militairen als leden aangetrokken werden. Expertise op dat vlak kan immers geen kwaad. Buiten het cloveniersgilde te Grave, waar een legerbasis was gevestigd, blijkt niets minder waar te zijn. Op zoek naar een ander duidelijk verband tussen gildebroeders, overheid en defensieve taken leek een andere combinatie nog logischer: gildebroeders die toetraden tot de zoeaven. Zeker in Oudenbosch zouden we een duidelijke verbintenis tussen gilde, kerk en zoeaven verwachten. Maar ook dat bleek niet het geval. Van de geselecteerde gildebroeders was er maar één zoeaaf: Pieter Biermans van het Sint-Dionysiusgilde in Tilburg. Hij werd op 4 oktober 1839 geboren in het Limburgse Herkenbosch als zoon van Reinier Biermans en Gertruda Keiser. Voordat hij naar Rome ging, was hij net als zijn vader landbouwer. Van 5 november 1867 tot 11 november 1869 verbleef hij in Rome. Op 16 mei 1869 werd hij bevorderd tot korporaal. Op 11 november 1869 trad hij uit dienst en vertrok naar Tilburg, waar hij introk bij de familie Donders. Op 3 november 1870 huwde hij de Tilburgse Catharina Brekelmans; hij was toen politieagent. Op 15 juli 1871 kreeg het echtpaar een zoon, genaamd Reinier Johannes Pius. Pieter Biermans overleed op 13 november 1874 en werd door de Tilburgse oud-zoeaven in tenue ten grave gedragen. Wanneer hij precies lid van het gilde werd, is niet duidelijk. Hij werd echter niet door het gilde begraven.

Van beschermers van het altaar, biddend voor de ziel, en gulle schenkers naar ontaarde broederschappen en zuipschutten. En daarna weer hoeders van het geloof, de eerbare guld. De kerk drukte haar stempel stevig op de ontwikkeling binnen de schuttersgilden, én op de beeldvorming van de schuttersgilden. Uitgezonderd in de negentiende eeuw, toen de kerkelijke druk stevig werd opgevoerd, bepaalden de gilden zelf hoe zij ermee om wensten te gaan. En dat is nog steeds het geval.

595 Ibidem, 540.

596 PAJT, Notulenboek & Comparitie 1980-1999, 8-11-1993.

597 PABSV, 1949/1971-1962, ledenvergadering 8-6-1962.

598 PARGSSE, Notulen van LOUT, 1983-1.

599 PARGSSE, Notulen van LOUT, 22-1-1984.

600 PACV, Boek 5, 21-2-1986.

601 PAJT, GB Zwart, geen jaar, vermoedelijk 1982.

Koningin Juliana en het Sint-Jorisgilde. (Foto: RA Tilburg)

6.5 Voor Koningin

“Een golf van enthousiasme om onze Gilden is in het gehele land losgeslagen, zowel bij de autoriteiten alsook bij het Nederlandse publiek.”⁶⁰²

In 1964 brachten Brabantse gilden een vendelgroet aan Hare Majesteit Koningin Juliana ter gelegenheid van haar 55ste verjaardag. Juist in dit jaar, waarin het huwelijk van prinses Irene met de Spaanse Karel Hugo van Bourbon en de daaraan voorafgaande bekering tot het katholicisme van Irene de gemoederen flink bezighield, is het opvallend dat er gekozen werd voor de inzet van de katholieke schuttersgilden. De band tussen koningin Juliana en de gilden werd echter vijftien jaar eerder al gesmeed toen zij Noord-Brabant voor het eerst als koningin bezocht. Het Vughtse gilde Sint-Catharina was er in 1964 bij en concludeerde dat het enthousiasme voor de gilden was toegenomen. Zij zagen een veelbelovende toekomst op nationaal vlak, want de kroonprinses had hen vriendelijk bedankt voor de mooie dag die zij haar moeder bezorgd hadden.⁶⁰³

De kerk en de wereldlijke overheid zagen in de twintigste eeuw steeds meer kansen om de gilden in te zetten ter opluistering van lokale, provinciale en nationale evenementen en vieringen. De gilden werkten daar graag aan mee: zij kregen hierdoor meer aandacht voor het gildewezen. Bovendien was het een eer een bijdrage te leveren aan dit soort activiteiten. Het optreden van de gilden werd wel door de overheden gereguleerd. Zij bepaalden veelal wat het gilde behoorde te doen, waar het dat deed en welk beeld men daarmee wilde uitdragen, van lokale verbondenheid en oecumenische welwillendheid tot Brabantse trots. De inzet van de schuttersgilden voor dit soort activiteiten was niet nieuw. Ook in voorgaande eeuwen droegen de gilden bij aan een goed verloop van activiteiten binnen de gemeenschap. De overheden, van drossaard tot burgemeester, en van Commissaris van de Koningin tot keizer, hertog of het koninklijk huis, probeerden de schuttersgilden te reguleren.⁶⁰⁴ Soms boekten ze succes maar vaak kwamen ze ook van een koude kermis thuis. In de gevallen waarin de pogingen wél slaagden, kregen de gilden er ook wat voor terug. Deze paragraaf zal de pogingen van de overheden beschrijven om (aspecten van) het gilde te reguleren. Verder gaan we in op de samenwerking tussen overheid (van lokaal tot nationaal) en gilden.

Voorbeelden van caerten

Cloveniersgilde Grave 1527

Wy Floris van Egmont &c. doen te weten eenen ygelycken, dat Wy onlangs leden binnen de Stad van de Grave van Keyserlyke Majesteyts wegen geordonneert en gemaakt een nye Schutterye van de hantbussen tot een taxatie en getal van veertige goede eerlycke gesellen of weeraftige mannen...⁶⁰⁵

Sint-Willibrordusgilde Heeswijk 1597

Wij Maximiliaan bij de gratie Gods graaf van Oost-Friesland, Heer van Durbuy, Heeswijk, Dinther, Schijndel en Berlicum, Ridder in de Orde van het Gulden Vlies enz. maken bekend aan iedereen, dat wij op verzoek van onze gezamenlijke onderdanen van Heeswijk, die voorheen een bepaalde gilde of schutterij van de kruisboog hebben gehad, waartoe onderling statuten en reglementen aan hen door onze voorouders de Heren van Heeswijk zijn verstrekt om nageleefd te worden, dezelfde schutterij voor mij en mijn nakomelingen de Heren en Vrouwen van Heeswijk, voormeld, ter ere Gods, Zijn gebenedijde Moeder Maria, onze waardige heilige patroon St. Willibrord en de glorieuze ridder St. Joris, hebben voortgezet en die wij bij deze voortzetten tot versiering en vermeerdering van onderlinge liefde tussen deze lieden en

meer zekerheid van het voormelde dorp Heeswijk, mits de voormelde statuten en reglementen onderzocht zijn, dat die door hen vanaf heden voortaan onderhouden worden op al haar punten, zoals hierna is aangegeven.⁶⁰⁶

Sint-Sebastiaansgilde Eindhoven 1616

Philips Wilhelm, bij der gratien Gods Prince van Oraengien, Grave van Nassau, Catzenellenboghe, Dietz, Vianden, Bueren, Leerdamme, etc. Baenderheere van Breda, Diest, Grimbergen, Arloy, Cranendoncq, etc., Heere van Lannoy, Steenberghe, Nozeroy, Isselsteyn, Ste. Martensdijck, etc., Erffburchgrave van Antwerpen ende Besancon, etc., Ridder van der Ordre van den Gulden Vliese, etc., alle degene die dese zullen aenraken, Saluyt!⁶⁰⁷

Cloveniersgilde Tilburg, later Sint-Dionysius 1665

Wy Margareta de Noyelles Gravinne van Grobendoncq Baronesse van Weesmale vrouwe der Stadt &: lande van Durbuy, Tilborgh, Goirl, Duyffhuys, Pulle Woubrecht etc... dat wy ontvangen hebben de oitmoedige supplicatie van onse drosst, schepene ende eenige ingesetene van onse heerlijkheit van Tilborgh gelege in de Meyerye van 's Bossche, inhoudende hoe dat sy liede

grootelijcx genegen wesende mette bussche ofte roer omme te gaen, tot een eerlycke exercitie, ende omme daer aff beter handelinge te crygen, geernes oude oprechte eene broederschap ofte gilde van Cloveniers tot luyster van onse voorsz. Heerlijckheit Tilborgh, omme haer alsoo mette bussche te mogen oeffene.⁶⁰⁸

Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde 1695

“Het is eenjeder kennelyk hoe dat in alle vergaderinge ofte gulde het eerste wil daar de broeders naar... en tragte, is, en moet syn de onderhoudinge der karte tot meerder eer en glorie van god en zyn heylige, tot sondament van deze onderhoudinge in den peijs, eendragtigheyt, en liefde tussen de gulde Broeders. (...) Broeders laat ons malcandere beminnen, want daar peys, eendragtigheyt en liefde is daar is vereeninge, alwaar geen vereening is daar is verdeylinge, en daar verdeylinge is daar is verwoesring om deses peys, eendragtigheyt en liefde onder de guldebroeders te become en behoude soo hebben de instelders der gilde van hyl.Ambr; opgesteld een caarte of regelen die alle gilde broeders in hunne aannemingen moeten beloven te onderhouden.”⁶⁰⁹

6.5-1 Regulering

Regulering van de gilden door de overheid was iets waarmee in de loop der eeuwen weinig succes werd geboekt. De eerste *caerten* werden meestal door de lokale heer bevestigd. Eerder zagen we al dat het daar vaak bij bleef. Dat een lid van de overheid daadwerkelijk de invloed uitoefende die in de *caerten* beschreven stond, kwam weinig voor. De schuttersgilden waren en bleven vooral een lokaal fenomeen. Er waren ook

gilden die niet tevreden waren met een *caerte* van de lokale heer en het hogerop zochten. Een *caerte* van een hertog, koning of keizer was een teken van eer.

De overheden konden de schuttersgilden inzetten voor publieke diensten als ordehandhaving en representatie, maar van dwang was zelden sprake. Al bemoeiden de overheden zich weinig met de statuten van de gilden, de gebruiken van de gilden, en dan met name gebruiken die men als uitpattingen kon beschouwen, werden door de kerkelijke en wereldlijke

602 PACV, Boek 2, 135, 11-5-1964.

603 Ibidem.

604 Van der Heijden, 'Conflict and consensus', 11.

605 Timmermans & Hendriks, *Schets van de geschiedenis*, 90.

606 Vrije vertaling van de gildekaart in Ellerman, *Traditie en vernieuwing*, 130.

607 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 94.

608 Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen II*, 165.

609 PAALM, Mededelingen van de Studiecommissie Bruine map 20, kopie afschrift Kaart/Reglement.

Aartshertogin Isabella op de schieting van de Sint-Jorisgilde te Gent in 1618, anoniem, inv.732, STAM Gent, Bijlokecollectie.

overheid met argusogen gevolgd, en zij poogden er maatregelen tegen te treffen. Aan de andere kant namen leden van de overheid in de vroegmoderne tijd volop deel aan de festiviteiten van de gilden.

Vanaf de zestiende eeuw werd de volkscultuur in toenemende mate het voorwerp van overheidsbemoeienis en reglementering. Karel V (1506-1555) stelde in de zestiende eeuw al een reeks ordonnanties op om paal en perk te stellen aan allerlei misbruiken en excessen van volkscultuur. Een bepaling die de schuttersgilden en schutterijen (niet alleen de Noord-Brabantse) raakte, was die van 7 juli 1531. Daarin werd besloten dat de kermissen nog maar één dag mochten duren.⁶¹⁰ Karel was echter niet zozeer tegen de schuttersgilden. Hij verstrek-

teel veel *caerten* aan de gilden, waarvoor hij advies inwon bij de lokale autoriteiten. Ook Filips II (1555-1598) schonk *caerten*, met name aan de cloveniersgilden.⁶¹¹

In zeventiende eeuw werd de beleidslijn betreffende de misbruiken en excessen, maar ook betreffende de stimulering van de schuttersgilden, door de aartshertogen doorgetrokken. Met name de zeer vrome aartshertog Albert en zijn vrouw Isabella (1598-1621) droegen hun steentje bij. Zij bevorderden een nauwe samenwerking tussen kerkelijke en burgerlijke overheden en ondersteunden de opbouw van kerken en kloosters.⁶¹² In het licht van de Contrareformatie vaardigden zij verordeningen uit tegen excessen bij huwelijken en begrafenissen, probeerden zij openbare dronkenschap uit te

bannen en verstrekten zij privileges aan veel gilden. Albert en Isabella probeerden contact met de gemeenschappen te krijgen door zich actief met hen bezig te houden. Zo hadden ze veel persoonlijke aandacht voor de stichting of herleving van religieuze broederschappen. Ook de schuttersgilden hadden hun persoonlijke belangstelling, al was dat hoogstwaarschijnlijk niet om dezelfde reden. Werner Thomas schreef in zijn artikel over de heerschappij van Albert en Isabella in de Zuidelijke Nederlanden het volgende: “The Archdukes attached great importance to the contact with the various strata of the population, or at least, they pretended they did. (...) Their support for the archery guilds, on the contrary, should rather be seen from a military point of view. After all, the archers constituted one of the few nucleus of national defence, the entire Army of Flanders being in the hands of the Spaniards. But even then there were ordering motives.”⁶¹³ De plattelandsgilden werden niet aangemerkt als organisaties die militair ingezet zouden kunnen worden, maar zij pikten wel een graantje mee wat de hernieuwde waardering voor de gilden betreft. In de vroegmoderne tijd was het nog gebruikelijk dat de overheden aan schuttersfeesten deelnamen. In 1615 deed aartshertogin Isabella mee aan het papegaaischieten tijdens het Brusselse schuttersfeest op de Zavel. Zij schoot zichzelf tot schutterskoningin, en stelde ter gelegenheid daarvan een jaarlijkse processie in. De zes meisjes die zich daarbij zeer zedig gedroegen, ontvingen van haar een bruidsschat.⁶¹⁴ Kort erna besloot het organiserende gilde geen andere competitie meer te organiseren, omdat de gildebroeders haar niet wilden onttronen als koningin.⁶¹⁵ De traditie van de aanwezigheid van vorsten bij de schuttersfeesten en de prestatie van Isabella werd omstreeks 1645 door Joost van den Vondel beschreven in zijn zegezing voor de nieuwe Hasseltse schutterskeizer, burgemeester Gillis van Vinckenroy⁶¹⁶:

“Dit gingk van outs in zwangk: en wy
Braveren noch op sulcke braven,
En zagen dickwijls Vlaemsche Graven
Den Kruis-boog handelen, om strijt.
De vijfde Karel, zoo benijt
Om sijn geluck, sag Brussel springen,
En hoorde ‘t volck triomfe zingen,
Rontom syn fieren boog: gelijk
Sijn zoon, de zon van Oostenrijck,
Die, in den zee-strijt van Lepante,
Zich tegens Selims mane kante,
De pen van Loven loven liet,
Hoe net de zoon en vader schiet.
d’Infante volgt hun spoor van achter,
En mict, en klinckt, en velt niet sachter
Dan haren groot-vaêr, ‘t groene hout,
Gelijk een Amazoon, en bouwte
Haer eer op ‘t keiserlijke voorbeeld.
Hoe averechts de manschap oordeelt
Van vrouwen, sonder hart en moedt.
Heldin, gij eerde uw strijtbaer bloet,
Door uwe boog-pees, oock door d’Orden
En koorde, die u lenden gorden.”⁶¹⁷

610 Convents, ‘Van spel tot Amusementsprodukt’, 64-66.

611 Van Autenboer, *Kaarten I*, 27.

612 Bijsterveld, ed., *De Kroniek van de hertogen*, 243-244.

613 Thomas, ‘Andromeda Unbound’, 12.

614 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 506.

615 Thomas, ‘Andromeda Unbound’, 12.

616 Porteman, ‘Albrecht en Isabella in de letterkunde’, 310.

617 Sterck & Moller, eds., *De werken van Vondel. Vierde deel 1640-1645*, 639.

Koningin Beatrix in 's-Hertogenbosch. (Foto: Henk Keser)

6.5-2 Een geslaagd offensief?

Na de val van 's-Hertogenbosch in 1629 werden de schuttersgilden door de Staatse overheid al snel als bolwerken van het katholicisme beschouwd. Op 14 september werd in het capitulatieverdrag van de stad 's-Hertogenbosch bepaald dat de oude schuttersgilden zouden blijven bestaan. Daar kwam weinig van terecht. Nog in hetzelfde jaar moest het Grote Voetbooggilde zijn kapel afstaan.⁶¹⁸ Na de Vrede van Münster in 1648 besloot de overheid bewust te gaan reformeren. Rooijackers meldt hierover: “Het ontging de Staatse overheid niet dat de schuttersgilden in hun rituelen en symboliek volop herinnerden aan de roomse traditie: zij hadden patroonheiligen, wier beeltenis zij vaak in schilden of op vaandels voerden, zij openden hun jaarlijkse feest- en teerdagen met de viering van een mis en zij brachten hulde aan de katholieke geestelijkheid. Dat waren voldoende redenen voor de overheid, daarin aangemoedigd door de gereformeerde kerkenraden en classes, om in Staats-Brabant ook het offensief tegen de schuttersgilden op het platteland in te zetten.”⁶¹⁹

Eerder beschreven we al dat in hetzelfde jaar 1648 tijdens de Grote Kerkelijke Vergadering werd besloten om het papegaai-schieten door de schuttersgilden aan te pakken en het dragen van de Bourgondische kruisen op de vaandels te verbieden. Met succes: in 1649 werd het besluit uitgevaardigd.⁶²⁰ De uitvoering ervan was voor de schouten lastig, aangezien er geen strafmaat aan verbonden was. Bovendien liep de politieke reformatie, die inhield dat de dorpsbesturen volledig protestant zouden moeten worden, spaak, waardoor over het algemeen slechts de belangrijkste posten van drossaard en secretaris door protestanten werden bekleed. Met name in de Meierij bleven veel katholieke bestuurders op hun plaats zitten. Ondertussen diende de protestante drossaard de gilden in hun activiteiten te beperken. Daar werd door de drossaards verschillend op gereageerd.⁶²¹ Dirk van den Heuvel, drossaard te Helmond, probeerde rond 1652 het papegaaischieten voor de Helmondse gilden te Den Haag te bepleiten.⁶²² In 1655 gaf het Sint-Catharinagilde uit Eindhoven gehoor aan een verzoek van de drossaard die het vaandel wenste te inspecteren. In de rekening staat: “Noch den Capiteyn metten alferis ende de dekens in de Sterre gegaen om

uyt begeeren van de heere Drossart het vendele te thoonen om oft hun liefden op te trecken oft niet ende als doen verteert in de Sterre 1 gld. 12 st.”⁶²³

De Bourgondische kruisen waren volgens Cornelis Prouninck van Deventer, in 1653 schout van Peelland, ‘Spaans’, en het dragen ervan getuigde van minachting en afkeer van de Republiek.⁶²⁴ Hij was niet de enige die er deze betekenis aan gaf. In 1659 verscheen er, zoals we al eerder zagen, een plakkaat tegen het voeren van Bourgondische kruisen door schuttersgilden, ditmaal mét een eraan verbonden strafmaat.⁶²⁵ Het offensief tegen de schuttersgilden werd nu steviger ingezet, zowel in de stad als op het platteland. Veel effect had het niet. De meeste gilden overleefden het offensief van de nationale en kerkelijke overheid, omdat de plaatselijk overheden doorhadden dat “de schuttersgilden een factor van gewicht in de plaatselijke machtsverhoudingen waren.”⁶²⁶ Zij kozen daarom op de lange duur voor een pragmatische opstelling. Zolang de schuttersgilden de openbare rust en orde in het dorp niet verstoorden, werden ze getolereerd. Als ze dat wel deden, ontstonden er langdurige bemoeienis en rechtszaken.⁶²⁷

De hervormde drossaard Abraham Kip uit Oudenbosch spande in 1719 een rechtszaak tegen het Sint-Sebastiaansgilde uit Oudenbosch aan. Niet omdat ze zich hadden misdragen, maar om principiële en economische redenen. Bij zijn aanstelling in 1717 besloot hij te onderzoeken of “de gilden van den handboogh en van den bussche... tot het houden van hun vergaderingen wel in effecte gerechtigd waren, immers of bij deselve daer geen excessen werden gepleeght.”⁶²⁸ Het gilde weigerde echter zijn reglementen te laten zien, aangezien daarin stond dat de drossaard hoofdman diende te zijn. In 1728 moest het Sint-Sebastiaansgilde voor de Raad van Brabant Abraham Kip als hoofdman erkennen. De drossaard hoefde niet mee te doen met de katholieke ceremonieën, die óók in de *caerte* stonden vermeld. Wat kon het motief zijn van de drossaard om zo te handelen? In 1719 kocht Kip de Wipwei. Deze wei mocht door de Oudenbossche gilden gebruikt worden als schietwei. Dit recht beïnvloedde de waarde van de wei. Abraham Kip poogde de gilden er weg te krijgen, maar slaagde niet in zijn poging. Wél kon hij als hoofdman het gilde dwarszitten bij bestuursbenoemingen, wat hij bijvoorbeeld deed toen het gilde Jan Francken als luitenant wilde aanstellen.⁶²⁹ Niet

alleen het Oudenbossche gilde had een protestante drossaard als hoofdman. Nog een aantal andere schuttersgilden werd in de Staatse periode van hogerhand erkend. Vanaf de achttiende eeuw gaven de Hoogmogende Staten in Den Haag als soevereine heer van Staats-Brabant zelfs in enkele gevallen toestemming voor de oprichting van een nieuw gilde of keurden de *caerte* van een schuttersgilde goed. In de *caerte* uit 1707 van het Sint-Jorisgilde Rijsbergen kunnen we lezen:

“Het octroij in dese versogt werd bij den Raad geacordeert, mits dat geroeyeert ende uytgelaten werde, het articul van de impunitie wegens d’ ongemacken of ongelucken, die int spannen van de booge ofte schieten op den doelen mogte komen voor te vallen. Actum in den Rade bij S. Ko: Majesteit van Groot Britannia Glo: Memorie Aangestelt geweest etc. in ’s Gravenhage den 10: junij 1707.

De Domeinraad, door de koning van Groot Brittanie glorieuzer gedachtenis aangesteld en door het besluit van de Hoogmogenden (de Staten-Generaal - JJB) gekwalificeerd tot executeurs van het testament van prins Frederik Hendrik, ook glorieuzer memorie, aan allen die dit zullen zien of horen lezen, Saluut!”⁶³⁰

Enkele gilden lieten in hun *caerten* opnemen dat zij niet aansprakelijk wilden zijn voor de ongelukken die er tijdens het schieten gebeurden. De Domeinraad was het 1707 in ieder geval niet eens met zo’n artikel. Het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen zou volgens het eerste artikel van hun *caerte* uit 1699 “bestaan ende werden geregeert by den Overdeken, wesende den Schout van Reysbergen.” Het Sint-Dionysiusgilde (tot 1722 genaamd gilde van cloveniers, zonder patroonheilige) werd in 1665 opgericht door de protestante drossaard, samen met drie schoolmeesters en een notaris. Ook zijn er bewijzen dat de protestantse drossaard koning van het gilde werd, bijvoorbeeld in Nuland, waar de door dorpelingen ongeliefde Gerard Croon, drossaard van de Heerlijkheid Nuland, zich in 1688 tot koning schoot.⁶³¹ Er zijn voorbeelden te over van protestantse drossaards die in de besturen van de gilden zaten, lid waren, meeschoten, de schutsboom (be)vrijdden en het koningschap bekleedden.⁶³² De drossaard van Hilvarenbeek stelde in 1763 zelfs een zilveren beker als prijs voor de gilden ter beschikking.⁶³³ In principe traden ze gewoon in de voetsporen van hun katholieke voorgangers, dat was de traditie.

618 Ising, *Met vliegend vaandel*.

619 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 516-527.

620 Ibidem, 519.

621 Coenen, ‘De drossaard en het gilde’.

622 Frenken, *De oude schuts-gilden*, 29-30.

623 De Haan, ed., *Archief St. Catharinagilde I*, 75.

624 Hagens, ‘Met veel schietens van roers’, 79.

625 Ibidem, 80.

626 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 527-531.

627 Zie hiervoor bijvoorbeeld de lotgevallen van de geldebroeders uit Son en Breugel, in Rooijackers, *Rituele repertoires*, 524-526.

628 Geciteerd in: Daas, *Het aloude gilde*, 21.

629 Daas, *Het aloude gilde*, 22.

630 Geciteerd in: Martens, *Drie eeuwen gilde Sint Joris*, 24.

631 Van Zoggel & Kappen, *Vier eeuwen van het volk*, 104.

632 Zie ook: Coenen, ‘De drossaard en het gilde’, 55-57.

633 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 530.

Het Sint-Bavogilde uit Raamsdonk is een voorbeeld van een schuttersgilde dat werd opgericht in de achttiende eeuw en zich al snel omvormde door de politieke omstandigheden in deze periode. Het eerste koningsschild, tevens de eerste aanwijzing voor het bestaan van het gilde, stamt uit 1743. Tot 1789 schoot het Sint-Bavogilde, daarna wordt er niets meer van het gilde vernomen. In 1784 verplichtten de Staten van Holland één op de drie mannen zich in het gebruik van wapens te oefenen. Veel Raamsdonkers meldden zich hiervoor vrijwillig aan. In 1785 werd de plicht afgeschaft, maar men bleef oefenen in het schieten, aangemoedigd door ambachtsvrouw Anna van Son en haar zoon Simon de Jongh van Son, die beide overtuigd patriot waren. Vermoedelijk is het Bavogilde opgegaan in het Raamsdonkse patriots exercitiegenootschap, al wilden de katholieke families die in het gilde zaten weinig met het patriottisme van doen hebben.⁶³⁴ Politieke voorkeur speelde binnen de gilden zeker een rol. In Raamsdonk, Eindhoven en Tilburg kwam een groot aantal dubbellidmaatschappen voor: men was lid van een gilde én een patriots genootschap. In 's-Hertogenbosch werden de gilden door deze ontwikkelingen formeel opgeheven.⁶³⁵

De politieke ontwikkelingen aan het einde van de achttiende eeuw hadden meer invloed op de gilden. Eerder beschreven we al de onenigheid tussen de gilden in Eindhoven, waarbij er een confrontatie tussen de orangisten en de patriotten plaatsvond. Het Sint-Sebastiaansgilde liet zijn predikaat 'ridderlijk' even voor wat het was. In de correspondentie tussen de gilden van

(Foto: Jette Janssen)

Vergiffenis voor een gildebroeder

Ongelukken konden gebeuren. Iemand kon misschieten. Als men de wapens hanteerde, zat een ongeluk in een klein hoekje. Pijlen of kogels die afketsten, konden flinke kwetsuren veroorzaken. In sommige gevallen vergaf de overheid de gilden bij het verstrekken van de *caerte* al op voorhand misdragingen of ongelukken. Zo konden de cloveniers uit Grave niet worden vervolgd als er een ongeluk gebeurde met een vreemde die zich in het schuttershof bevond. Ook aan de gildebroeders van het Sint-Bavogilde Rijsbergen werd op voorhand gratie verleend.⁶³⁸

Op 10 januari 1715 werd in Gemert de nieuwe landcommandeur ingehaald. De schuttersgilden presenteerden zich

tijdens deze feestelijke gelegenheid in hun beste kleding en met hun geweer, een roer genaamd, in de aanslag. Zo'n geweer moest met de loop naar boven worden gedragen, maar het kon, door slecht materieel of onervarenheid van de schutter, wel eens misgaan. In 1715 leidde dat tot de dood van een kind. Namens 'de schuldige' schreef het gilde meteen na de festiviteiten een brief met excuses aan de landcommandeur, waarin gemeld werd dat de betreffende gildebroeder

“het ongeluck heeft gehad, dat den prop van sijn roer is gevlogen op het kind van Adriaantje Francisse, wesende een melaats ende teenemael gebreec-kelijk kindt ende waerdoor dan des te meer den prop heeft connen effect

doen, soodanich dat het selve kindt uyt die oorsaecke, soo geseght wert soude wesen gestorven, ende want alsoo het geheel als onnosel, ende uyt dien insicht de moeder hetzelfde uyt grondt van haer herte is vergevende niet willende, dat den suppliant daerover enige de minste straffe soude worden opgeleght. Dat oock de gulde pretenderende daartoe gerechtigd te sijn, hetselve onnosel geval hem suppliant heeft vergeven.”⁶³⁹

Het gilde vroeg de landcommandeur om een pardon en kreeg dit ook. De landcommandeur gaf de rentmeester zelfs de opdracht om de moeder van het kind een vergoeding te geven.⁶⁴⁰

(Foto: Piet den Blanken)

1796 tot 1802 ging het Sint-Catharinagilde op een gegeven moment ook van eerbroeder spreken in plaats van koning, en eervogel in plaats van koningsvogel.⁶³⁶ Het wederzijds onthalen, waarbij een gilde door een ander gilde werd uitgenodigd en getrakteerd op wijn, bier en limonade, werd ook afgeschaft: “Wij zijn immers vrije mensen en bovendien moet men ook op de kosten letten.”⁶³⁷

6.5-3 De enquêtes uit 1809 en 1824

Met de komst van de Fransen kwamen er vergaande veranderingen tot stand. Onder de regering van koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) ging in Brabant de landdrost een centrale rol vervullen.⁶⁴¹ De publieke rol van de lokale organisaties als gilden, buurtschappen en burgerwachten diende te worden overgenomen door moderne bureaucratie.⁶⁴² Op de schut-

tersgilden probeerde Lodewijk grip te krijgen door ze actieve deelname in een bewapende burgermacht aan te bieden. De omvorming van de gilden tot milities was het eigenlijke doel. In het decreet dat hij daartoe in 1806 uitvaardigde, wees hij erop dat het een eer was om in een ‘schutterij’ opgenomen te zijn. Hij stelde het Koninklijk Huis aan het hoofd van de schutterijen om zo het prestige van de te vormen burgerwacht te verhogen.⁶⁴³ De landdrost stuurde in 1809 het volgende schrijven naar alle gemeentebesturen in Noord-Brabant:

“Maandag den 15en van Bloeiemaand 1809.

De Landdrost ontvangen hebbende de Dispositie Zijner Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken van den roen dezer, [...], is bepaald dat de Schutterijen ten platten Lande zullen ontvangen nieuwe Diploma's in vervanging van degene, welke zij hebben van Karel de Vijfde en andere Prinsen of Gouvernementen, met last aan de onderscheiden

634 Van Gils, *De Lambertuskerk*, 138.

635 Prak, *Republikeinse veelheid*, 269 ev.

636 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 41.

637 Geparafraseerd in: Verschuieren, *Wederseydse onthalinge*, 3.

638 Van Autenboer, *De kaarten II*, 383-386.

639 Zie ook: Otten, ‘Pardon voor een gildebroeder’, 10-12.

640 Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skul*, 70-71.

641 Jacobs, ‘Centralisatie en uniformering’, 115.

642 Van der Burg, *Nederland onder Franse invloed*.

643 Ising, *Met vliegend vaandel*.

Landdrosten om ieder, voor deszelfs Departement aangaat, den Minister te berigten of en welke Schutterijen bij Art. 1 van gezegd Arrêté bedoeld, binnen hun Departement gevonden worden en van welke Diploma's deszelve zijn voorzien.

Schrijf diensgevolge alle de Gemeentebesturen ten platten Lande van het Departement Brabant aan, om ten spoedigste, uiterlijk binnen 14 dagen na receptie dezer, op te geven of en welke schutterijen bij bovengemeld 1ste Artikel bedoeld binnen hunne Gemeentes gevonden worden en van welke Diploma's of Kaarten deszelve zijn voorzien.

En zal, door de Kwartierdrosten, Extract dezes aan alle de Gemeentebesturen ten platten Lande worden gezonden tot informatie en narigt.

Accordeert met voors. Verbaal
De Secretaris Generaal,
Vogelvanger”⁶⁴⁴

De schuttersgilden hadden hun defensieve functie allang verloren en het plan had geen kans van slagen. In 1810 droeg Lodewijk alle schutterijen over aan het lokale gezag. Zijn poging tot omvorming van de gilden tot milities was mislukt.⁶⁴⁵ Door het streven van Lodewijk kwamen diverse oude schuttersgilden wel weer tot leven. De enquête uit 1809 is ook een waardevolle bron voor historici. De opsomming van de vele schuttersgilden uit die tijd draagt bij aan een totaaloverzicht van de gilden die in Noord-Brabant hebben bestaan. De lijsten betekenen voor veel gilden een eerste aanwijzing van schietactiviteiten. Van sommige gilden op de lijst is voor en na de enquête nooit iets vernomen.

In 1814 werd de marechaussee opgericht, die de (veronderstelde) taken van de schuttersgilden zou gaan overnemen.⁶⁴⁶ In 1824 werden de gemeenten opnieuw aangeschreven. De gouverneur van Brabant kreeg van het Ministerie van Binnenlandse Zaken de opdracht onderzoek te verrichten naar de ‘voormaals bestaand hebbende schutterijen’. De overheid ging ervan uit dat de schuttersgilden verdwenen waren, en inventariseerde of het mogelijk was de vaste goederen van de gilden in bezit te krijgen. De enquête vroeg naar wat er allemaal nog gebruikt werd, en welke bestaande leden nog recht hadden op de bezittingen van het gilde.⁶⁴⁷ Hoogstwaarschijnlijk hebben niet alle gilden de enquête naar waarheid ingevuld, omdat de schout en de gildebroeders de bui al zagen hangen. Dat bleek in ieder geval uit de reactie van de gemeente Eindhoven. Op de laatste vraag, waar om verdere inlichtingen gevraagd werd, schreef de secretaris: “Wat nu aanbetreft de vraag of, en zoo ja welke algemeene beschikkingen, opzigtens de aanwezige goederen zouden kunnen en behooren te worden genoomen, zijn burge-

meester en wethouders eerbiedig van oordeel, dat daar de Gildes nog werkelijk bestaan en in wettig bezit der bedoelde goederen zijn, er billijker wijze geene algemeene beschikkingen omtrent dezelve kunnen of behooren gemaakt te worden.”⁶⁴⁸

In 1827 werd de ‘Wet op de Schutterijen’ van kracht, waardoor de plaatselijke schutterijen officieel verantwoordelijk zouden worden voor de verdediging van het land.⁶⁴⁹ De overheid zal de oude stedelijke schutterijen voor ogen hebben gehad, maar veel gilden zagen hiermee hun bestaansrecht bevestigd.

6.5-4 Veiligheid en gezondheid

De zorg voor de veiligheid en gezondheid van de bevolking werd in de negentiende eeuw steeds belangrijker. Uit angst voor politieke onrust kondigde de (militaire) overheid tussen 1830 en 1839 beperkende maatregelen af ten aanzien van allerlei volksfeesten en volksgebruiken.⁶⁵⁰ De Belgische Opstand had ook gevolgen voor sommige gilden, al waren de pogingen van de overheid om de rust te bewaren niet direct op de gilden gericht. Het Rijsbergse gilde Sint-Joris lag tussen 1831 en 1834 volledig stil, simpelweg omdat het dorp overspoeld werd door Hollandse militairen. In 1834 paktten ze hun bezigheden weer op.⁶⁵¹ De regelmatige cholera-uitbraken, zoals die in Oudensch Bosch in 1866,⁶⁵² maakten feesten onverantwoord.

De kerk vond dat uitspattingen niet meer konden en dat niet alleen: de schietoefeningen en -festijnen van de gilden konden ook nog eens gevaarlijk zijn, zo beseftte ook de burgemeester van Tilburg al eerder, namelijk in 1826. De burgemeester bepaalde toen dat in verband met de veiligheid het met kogels schieten op de schutsboom op de Heuvel niet meer mocht plaatsvinden. Het Sint-Dionysiusgilde kon dat jaar dus niet koningschieten. De gildebroeders besloten daarom te verhuizen naar het hof van de weduwe Van Dun en namen allerlei maatregelen om het schieten zo veilig mogelijk te laten verlopen.⁶⁵³ In 1829 waren er opnieuw problemen met de gemeente. Er liep een weg langs de doelen en wederom was de gemeente bang voor de veiligheid. Al jaren liep het gilde met het idee om een stenen muur te plaatsen om ongelukken te voorkomen. Maar dat was volgens de gemeente niet genoeg.

“Hoezeer wij ongaarne de gemelde Gilde en hun vermaak, hetwelke daar het reeds zeer lang bestaan heeft, eenigsints des regt beschouwd wordt, zouden hinderen, zijn wij echter huiverig, om de gevraagde goedkeuring tot het daarstellen van zoodanig eenen doele, te verleenen, omdat wij niet zeker zijn of zulks om de situatie als nabij huizen en wegen, en in een zeker opzicht in of nabij het bebouwde der Gemeente gelegen kom of vermag verleend worden....”⁶⁵⁴

(Foto: Piet den Blanken)

Ook in Eindhoven mocht er in 1837 tijdens de kermis niet worden geschoten. Hoewel het Sint-Catharinagilde netjes een vergunning aanvraagde, luidde het antwoord van de gouverneur dat het schieten “strijdig is met het daaromtrent verordende, daartoe door mij geen vergunning kan worden verleend.”⁶⁵⁵ De schuttersgilden hadden dan misschien weinig van doen met reglementering van de overheid, ze waren wél het slachtoffer van de vergunningen die steeds vaker moesten worden aangevraagd. Kondigden de gilden in vroeger tijden aan dat zij gingen uitvoeren wat er in de *caerte* beschreven stond (die immers al was goedgekeurd door de overheid), vanaf de negentiende eeuw kregen ze te maken met een stevig en alsmaar groeiend ambtelijk apparaat.⁶⁵⁶

De bezigheden van de gilden waren zo divers dat er veel tijd ging zitten in het vragen van toestemming ervoor. Schieten was gevaarlijk, dansen onzedig, drinken niet gewenst, optrekken in het openbaar alleen toegestaan na goedkeuring door of op vraag van de lokale overheid. Toen een aantal inwoners van Raamsdonk in 1842 het Sint-Bavogilde wilde heroprichten, bleek welke eisen er allemaal gesteld werden. Zij richtten hun verzoek aan koning Willem II, maar die ging niet over één nacht ijs. Het Raamsdonks gemeentebestuur werd er ook bij ingeschakeld. Die was niet zo blij met het initiatief. Ten eerste waren er maar tien personen die het wilden en men twijfelde aan het draagvlak. Hoewel de aanvragers ter goeder naam en faam bekend stonden, was nog belangrijker dat ze “niet bekend met de behandeling van het

644 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 207; Oomen, *Vaste goederen*.

645 Amsenga & Dekkers, ‘Wat nu?’, zie Pichgru, 74.

646 Jacobs, ‘Centralisatie en uniformering’, 112-122.

647 Oomen, *Vaste goederen*.

648 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 215.

649 Van der Heijden & Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw*, 109.

650 Linders-Rooijendijk, ‘Overgang van spontane vrijetijdsbesteding’, 323-324.

651 Zie ook: Delahaye, *De gilden*, 19.

652 Levelt, *Oudenbosch in heden en verleden*.

653 PADT, *Comparities 1815-1835*, 1826.

654 RAT, Archief van het gilde Sint Dionysius, 280-1, 1829.

655 Kopie in PACE, Verzoek om een schietvergunning 1837.

656 Zie voor een voorbeeld van de vanzelfsprekendheid van het uitvoeren van de gilderituelen het relaas van het Sint-Jorisgilde Gemert, dat in 1763 werd berispt omdat het te lang teerde, terwijl volgens de gildebroeders in de door de landcommandeur bevestigde *caerte* stond dat men dat naar eigen goeddunken mocht doen. Lathouwers & Van den Elsen, *Dôr hêdde de skut*, 76-77.

Het Budelse gilde vendelt tijdens Koninginnedag op de markt. (Foto: Sint-Jorisgilde Budel)

schietgeweer daarvan ongelukken te vrezen zijn.” Zij keurden het reglement af en eisten een aantal aanpassingen in artikelen over godsdienstvrijheid en over de toestemming van de gemeente wat vergaderingen en verschietsingen betreft. De koning keurde het reglement niet goed eer de betreffende artikelen werden veranderd. Na al deze perikelen en correspondentie over en weer was het aantal aanvragers inmiddels, tot genoegen van de gemeente, gedaald naar vier personen. Toch kregen de aanvragers hun zin. De gemeente beseftte dat “in naburige gemeenten dezer Provincie zoodanige vereenigingen zonder hoogere machtiging schijnen te worden opgericht, zoo ware het, naar ons inzien, ook wenschelijk, dat ten einde alle ontevredenheid voor te komen, ten deze van Gouvernementswege algemeene voorschriften werden gegeven.” Op 6 december 1843 schoten de gildebroeders van Sint-Bavo Raamsdonk voor de eerste maal koning, op een door de gemeente aangewezen plaats.⁶⁵⁷

Schuttersfeesten zorgden voor een positief imago van de gemeenschap, maar het vergunningentrajact dat eraan vooraf ging, was niet eenvoudig. In 1890 werd de nieuwe wapenwet afgekondigd.

Wapens mochten voortaan niet meer in het openbaar worden gedragen. Dat was een probleem voor de gilden want zij trokken immers op met de wapens. En hoe geraakten de gildebroeders nu met het wapen naar het schietterrein? Het Sint-Jorisgilde uit Hooge Mierde vroeg in 1892 om een ontheffing van het verbod. In 1894 kwam het antwoord van de burgemeester. Voortaan zouden ze “vanaf de gildenkamer tot de schietplaats bij de heide achter de Smidsstraat met ongeladen geweer moeten lopen en ook zo terugkeren. Dit alles onder het wakend oog van de plaatselijke hermandad.” Op en in de nabijheid van het schietterrein mocht geen sterke drank meer worden verkocht en er mochten alleen nog maar gildebroeders en politieambtenaren bij het festijn zijn.⁶⁵⁸ In 1932 verbood burgemeester Herculeijns het gehele gebruik van wapens, dus ook door gildebroeders. Het Sint-Jorisgilde stapte toen noodgedwongen over naar een ander wapen, de kleine kruisboog.⁶⁵⁹

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de gilden verplicht hun wapens in te leveren. Dat wekte de strijd lust in sommige gildebroeders op (zie paragraaf 6.6). In de twintigste eeuw

kwamen bovenop de eerdere bepalingen nog dansvergunningen, de BUMA-rechten voor het draaien van muziek op dansavonden⁶⁶⁰, de plicht om een ieder met een wapen te laten registreren of bij de politie te melden, drank- en horecavergunningen, hygiënebepalingen in de gildehuizen, een verscherpte wapenwet en milieuwetten (met name bij de gilden die het geweer hanteren). In 1977 werden nieuwe bepalingen omtrent het verenigingsrecht ingevoerd. Dit had gevolgen voor de gilden, die zich nu niet meer op hun aloude *caerten* mochten beroepen. De schuttersgilden werden gerangschikt onder verenigingen, en de wettelijke regeling gaf geen mogelijkheid tot voortbestaan van het gilde als oude, niet in de wet geregelde rechtspersoon. Gevolg was dat alle gilden voor hun rechtsbevoegdheid hun statuten in een nieuwe notariële akte moesten laten vastleggen. Gevolg was ook dat de gilden hun oude reglementen weer eens goed bekeken en het doel en de bezigheden van het gilde opnieuw beschreven.

6.5-5 Inhalen en (re)presentatie

De schuttersgilden hebben altijd een rol gespeeld bij het inhalen van de nieuwe machthebber: soms als escorte, soms slechts als een onderdeel van de erehaag. Er zijn veel voorbeelden te vinden van gilden die hun steentje bijdroegen aan het ordelijk, maar vooral feestelijk verloop van dergelijke onthalen. Uit Tilburg is bekend dat de 'schutten' in de roerige tijden van de Tachtigjarige Oorlog belangrijke personen tijdens het reizen escorteerden. Zij kregen daarvoor van het dorpsbestuur een financiële vergoeding.⁶⁶¹ De inhuldiging van de landsheer bij het begin van zijn regering werd in de Zuidelijke Nederlanden *Blijde Incomste* genoemd. Een belangrijk onderdeel van de *Incomste* was een processie of stoet door de stad of vrijheid, maar de inhuldiging bestond niet alleen uit uiterlijk vertoon. De nieuwe heer beloofde met zijn intrede het recht te handhaven en respecteren en zijn onderdanen te beschermen. Daarvoor bevestigde hij de bestaande voorrechten van de bevolking en verleende soms nieuwe privileges. Met de *Incomste* streefde de landsheer twee doelen na: de loyaliteit van de inwoners stimuleren en het vorstelijk gezag demonstreren.⁶⁶² De vroege stedelijke schutterijen speelden een belangrijke rol in de bescherming van die bevolking en werden soms apart door de heer getrakteerd. Voor hen gold dat zij hun loyaliteit wilden tonen aan de vorst, en hun gezag en status aan de gemeenschap. De bevolking beloofde de heer op haar beurt de heer trouw te zijn en gaf hem een geschenk. Maar als de heer zijn beloftes niet nakwam, had de bevolking het recht tegen hem in beroep

te gaan. De *Blijde Incomste* kan gezien worden als "a formalisation and a dramatisation of the social contract between the ruler and the ruled."⁶⁶³ De aanwezigheid van de overheden bij grote schuttersfeesten in de vroegmoderne tijd kan in hetzelfde licht worden gezien. Naast het inhalen van de heer werd vanaf de achttiende eeuw het vieren van verjaardagen, jubilea, huwelijken en de geboorte van nazaten van de (lokale) machthebber steeds vaker in de gemeenschappen gevierd. Vanaf de negentiende eeuw gingen de schuttersgilden ook een rol van betekenis spelen in de hausse van herdenkingen. Met de aanwezigheid en het lidmaatschap van leden van de overheid werd de eer van het gilde bewaard en de maatschappelijke solidariteit versterkt. Deze paragraaf zal schetsen bij welke lokale en nationale evenementen het schuttersgilde aanwezig was, en hoe de gilden zich hierbij (re)presenteerden.

In 1638 hield landcommandeur Godfried graaf Huyn van Geleen zijn intocht in Gemert. De plechtigheid werd uitgebreid beschreven: "de schutterijen oft gilden met vanen trommelen, opt best gecleet ende gewapent...." Zij moesten hem "willecom heyten met salve te schieten" en hem "convoyeren tot op het kasteel."⁶⁶⁴ Op de markt stond een paviljoen waarin de plechtigheden plaatsvonden. Voor het inhalen van landcommandeur bestond een protocol, waaraan iedereen zich diende te houden. In 1745 werd een nieuw protocol opgesteld. Daarin werd vastgelegd waar en hoe de gilden dienden te staan, dat iedereen op zijn best gekleed moest zijn, dat men niet mocht roken en pas mocht stoppen met trommen en het brengen van erebetoon als de hele stoet was gepasseerd. Alle huizen moesten worden versierd en ieder buurtschap diende een ereboog te plaatsen.⁶⁶⁵ Voor hun diensten ontvingen de schuttersgilden een geldbedrag.

De Eindhovense gilden traden bij alle belangrijke gebeurtenissen in de stad aan. Zo haalden zij de Prinses van Oranje in 1630, 1646 en 1660 in. In 1766 vierde het Sint-Sebastiaansgilde de verjaardag van de Prins van Oranje en liet een gildebroeder hiervoor een schild schilderen. In 1767 namen de gilden deel aan de stadsviering ter gelegenheid van het huwelijk van de Prins, volgens het Sint-Sebastiaansgilde "de dag van de victorie." Vier jaar later werd de Prins vereerd met erebogen toen hij op doortocht de stad bezocht. In 1778 haalden de Eindhovense gilden wederom de Prins van Oranje in. De erebogen, waaraan de vrouwen van de broeders vlijtig hadden meegewerkt, sierden de stad. De Prins gaf ieder gilde voor zijn inspanningen 6 dukaten.⁶⁶⁶ De schuttersgilden kregen vaker een vergoeding voor de door hen geleverde prestaties of presentaties. Het Dionysiusgilde Tilburg ontving in 1769 een bijdrage voor een nieuw

657 Zie voor de volledige geschiedenis betreffende de heroprichting van het Sint-Bavogilde Raamsdonk: De Jongh, 'Aan zijne majesteit', 28-29.

658 Van Gisbergen, *De cruysbogh*, 64.

659 Ibidem, 64-65.

660 PABSV, 12-11-1948.

661 Steijns, 'Lotgevallen van een schone slaapster', 5.

662 Soly, 'Plechtige intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden', 343.

663 Thöfner, 'The Ideal of Sovereignty', 56.

664 GA Gemert-Bakel, Register Gautius, parochie-memorieboek, 415-416.

665 Lathouwers & Van den Elsen, *Dör hêdde de skut*, 71-72.

666 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 43.

vaandel. In het kasboek stond vermeld: “Nog ontvangen van de heer A Baesten als rentmeester & voor rekening van den Wel Ed Hoog gebooren Heer Grave van Hoogendorp vrijheer van Hofwegen Tilborgh & Goirle zijnde tot een present gedaan aan de gilde Kolveniers in de onkosten van ‘t nieuw wimpel de somma van o85,- (= 17 ducaten).”⁶⁶⁷

De eer van het inhalen was overigens niet alleen voorbehouden aan leden van de lokale of nationale overheid. Op 10 augustus 1779 werd Tilburger Antonie van Gils, de zoon van Jan Janssen van Gils, te Leuven tot primus (de beste van het studiejaar) uitgeroepen. Op 31 augustus werd hij feestelijk ingehaald in Tilburg “met 4 schutterijen. De ontvangst was ongemeen, die hier gemaakt wird. Zelfs prachtige Eere-bogen, die men verschijden zag te Korvel, aan de Kerk, op den Heuvel en Veldhoven.”⁶⁶⁸ De Leuvense studenten schonken bij deze gelegenheid hun vaandel, ‘Het vercken’, aan het Tilburgse Sint-Jorisgilde. Het Sint-Sebastiaansgilde uit dezelfde stad ontving op 29 juni 1849 zelf de eer, toen men terugkwam van het Koninklijke concours, waar de broeders een aantal prijzen hadden gewonnen: “Aldaar (bij Tivoli, een herberg - JJB) werden zij begroet door het ‘Tilburgsch zanggezelschap’ en een grote menigte, die hen onder gejuich begeleidten naar het schutterslokaal, waar zij tot laat in den avond in gulle vrolijkheid vereenigd bleven en nog menige heildronk aan het Vorstelijk gezin, het vaderland en den bloei der Nederlandsche schutterijen werd ingesteld en zeer voldaan van elkander scheidden.”⁶⁶⁹

“Het Vercken” van het Sint-Jorisgilde Tilburg. (Foto: Sint-Jorisgilde Tilburg)

In de negentiende eeuw werden er steeds meer pogingen ondernomen om nationale herdenkingsdagen ingang te doen vinden en wonnen nationale feesten aan populariteit. In 1807 schonk het gemeentebestuur een ton bier aan het Tilburgse Sint-Dionysiusgilde “weegens den verjaardag van onze koning Lodewijk van Holland.”⁶⁷⁰ Ook het bezoek van Lodewijk Napoleon aan Tilburg in 1809 werd gevierd.⁶⁷¹ In de Kroniek van De Lelie en De Beer lezen we over de gebeurtenissen van 30 mei 1834 het volgende: “heeft H.K.H. de Prinses van Oranje den eersten steen gelegd van de bovengenoemde te bouwen hoeve (bedoeld is een te bouwen hoeve door de latere koning Willem II – JJB). Er was tot dat einde veel toestel gemaakt. De 3 schutterijen waren opgetrokken met het burgerharmonie zaalconcert. Dezelve zijn allen met wijn getracteerd. Er werd ook muziek gemaakt om te dansen. Mijn oudste dochter is er bij geweest; die met nog eenige andere meisjes besteld was om een troep kinderen, die bloemen strooiden voor de prinses, te begeleiden opdat zij niet verdrongen zouden worden.”⁶⁷² Voordat koning Willem II in 1841 naar Grave kwam voor een eerstesteenlegging, nam een aantal Graafse heren het initiatief om het slapende Cloveniersgilde opnieuw op te richten, om een erewacht te kunnen vormen.⁶⁷³ De verbondenheid van de schuttersgilden uit Tilburg met koning Willem II bleek onder andere uit de vele eerbetuigingen waarbij zij aanwezig waren, van steenleggingen tot de uitvaart van Willem II op 4 april 1849. In 1863 waren de Tilburgse gilden aanwezig bij de opening van de spoorlijn tussen Breda en Tilburg, waarover het Sint-Jorisgilde plechtig schreef: “Sint Joris heeft de eerste staatsspoor in gehuldigt in NoordtBrabant van Breda op Tilburg vergezeldt door den minister van binnelansche zake Thorbekke den 3 oktober 1863.”⁶⁷⁴

Gildebroeders van het Sint-Hubertusgilde uit Berkel openen in 1967 het nieuwe culturele centrum. (Foto: RA Tilburg)

Door de ogen van de pastoor: het inhalen van de nieuwe burgemeester in Nuenen 1844

Op 16 januari werd Arnoldus Vogels benoemd tot burgemeester van Nuenen, Gerwen en Nederwetten, volgens pastoor Van Lent tot groot genoegen van de katholieken aangezien de vorige burgemeester protestant was. Hij zou door de bevolking en schuttersgilden worden ingehaald. De burgemeester wilde echter niet via Opwetten reizen, maar via de Collsche molen en werd daar door een erewacht opgewacht, om hem verder naar Nuenen te begeleiden. Twee gilden waren het er echter niet mee eens of hadden het niet goed begrepen, hoewel er een bericht was verstuurd dat de traditionele route was gewijzigd, en bleven waar ze waren. Daarop volgden de volgende perikelen, beschreven door pastoor Van Lent:

“Dewijl de twee koppige Gilden nog tot laat op den dag te Opwetten aan de brug

op hunnen burgemeester zaten uittrekken, ofschoon zij herhaalde reizen verwittigd waren, dat hun Burgervader in welstand was aangekomen. Eindelijk toch overtuigd, dat zij zoo schandelijk waren te leur gesteld, hebben zij, na eenigen tijd onder elkander te hebben geraadpleegd, besloten den gearriveerden Burgemeester aan zijn huis een bezoek te zullen geven, om zoo in eens door al de schande van teleurstelling maar doortestappen: hetgeen zij dan ook volvoerd hebben, dewijl zij met een groot geschreeuw zijn afgekomen, om het uitlachen der menigte, die zich op straat bevonden, zoo mat te verdoven.”

De burgemeester ontving de gilden en bood hun een glas wijn aan. Hij meldde de gilden dat hij hoopte dat ze voortaan wijzer en voorzichtiger zouden handelen. Dat schoot sommige gildebroeders in

het verkeerde keelgat: “zij weigerden den aangeboden wijn aantemen, althans met weerszin hebben zij zoo wat geproefd.”

De gilden hadden eigenlijk excuses in plaats van een berisping van de burgemeester verwacht, omdat hij ze voor niets had laten wachten. Maar dat kwam vast doordat “zij van hun gedrag in spot der meenigte (stonden): dan, van ’s morgens af hadden zij eer jenever dan water gedronken.” Pastoor Van Lent benadrukte in zijn verhaal dat hij de gilden al had gewaarschuwd. Toen de gilden naar huis terugkeerden, kwamen ze nog even voorbij de pastorie. “In eene veragtelijke of bespottende houding, met twee man op een standaardpaard gezeten, met den hoed wuifende, en voor de deur der pastorie schreeuwende als dronkaards en gekken.”⁶⁷⁵

Vanaf het midden van de twintigste eeuw werd het feestelijk inhalen van nieuwe pastoors en burgemeesters minder groots gevierd. De schuttersgilden bleven echter wel een rol spelen tijdens de installatie van het nieuwe lokale bestuur, jubilea en de verering van belangrijke personen in de gemeenschap. Zo gaf het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde uit Vught vele malen een vendelgroet: in 1963 aan priester Egon de Bekker bij zijn zilveren priesterfeest, in 1965 aan de nieuwe burgemeester Van Hóvell van Wezeveld en Westerflier, in hetzelfde jaar voor L. de Gruyter Jzn. voor zijn 65e verjaardag en in 1966 aan de burgemeester, ter gelegenheid van het huwelijk van kroonprinses Beatrix.⁶⁷⁶ Ook het Sint-Catharinagilde uit Vught bleef op dit gebied actief. Het programma voor de installatie van de nieuwe burgemeester Rouppe van der Voort in 1960 beschreef: “Bij de gemeentegrens: Op deze plaats staan opgesteld de beide Vughtse gilden, waarvan de vendeliers naar oud gebruik de nieuwe burgervader invendelen. Met de aloude betekenis: ‘Hij is ingehuldigd en als hoofd der gemeente door de bevolking erkend.’ De gilden lopen voor en

rond de burgemeester (de bewaking).”⁶⁷⁷ Het gilde verzorgde op verzoek van gemeente ook vendeldemonstraties.

6.5-6 Uiterlijkheden

Uit de voorbeelden van de inhuldigingen van de landcommandeur in Gemert zagen we al dat uiterlijkheden ertoe deden. De gildebroeders dienden in hun netste kleding te verschijnen. Sommige gilden schaften sjerpen aan, om in ieder geval het bestuur wat meer allure te geven. In 1828 werd door het Sint-Sebastiaansgilde uit Tilburg besloten dat de gildebroeders op de teerdag een mantel moesten dragen en bij het koningschieten, ook een gelegenheid waarbij men uittrok, “zijne schutterskleederen bestaande in blauwe rok en lange broek, witte kousen en lage schoenen witte vesten en doek en een hoed op.”⁶⁷⁸ Op 18 mei 1895 bezocht koningin Wilhelmina Tilburg. Het Sint-Dionysiusgilde vond de uiterlijke presentatie

667 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, rekening 1769.

668 Lelie & De Beer, *Uit het dagboek van een Tilburger*, 7.

669 Pluymakers & Steijns, ‘Het heeft zijne majesteit behaagt’, 78.

670 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, rekening 1807.

671 Linders-Rooijendijk, ‘Overgang van spontane vrijetijdsbesteding’, 331.

672 Lelie & De Beer, *Uit het dagboek van een Tilburger*, 84.

673 Hendriks & Timmermans, *Cloveniersgilde Grave*, 93-102.

674 PAJT, GB Zwart, 3-10-1863.

675 Cornelissen, *Pastorale zorg*, 8-11.

676 PABSV, 1949/1971-1966.

677 PACV, Boek 2, 1960.

678 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, Comparitie 1828.

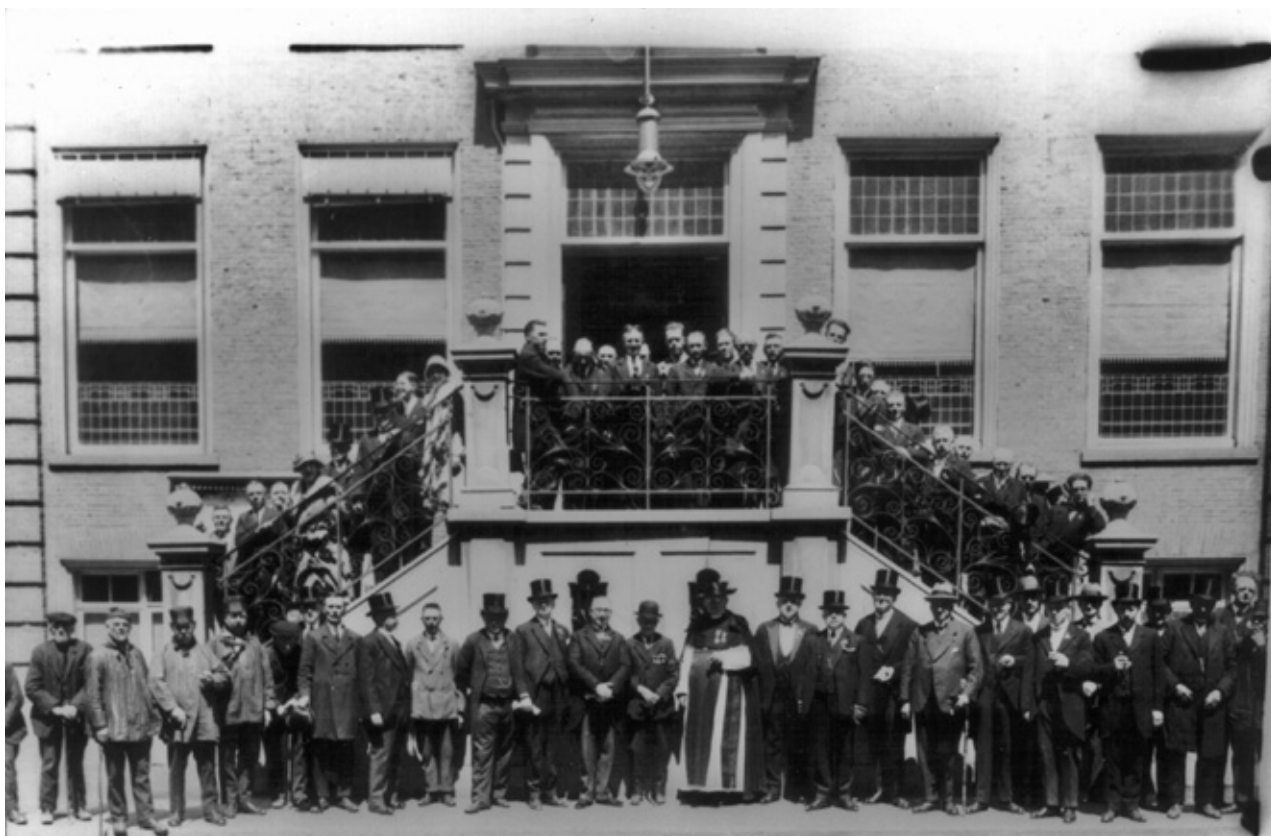
(Foto: Piet den Blanken)

van belang en besloot groots uit te pakken: “bij derzelve eerste bezoek aan Tilburg waarbij de leden hunne kinderen kunnen toelaten bij den optocht. De meisjes in het wit gekleed met kroontje op ‘t hoofd en geele sjerp, de jongens met een blauw kielkje, wit broekje, sjabske op het hoofd als meden geelen sjerp of bandien.”⁶⁷⁹ Het nieuwe reglement uit 1885 van het Ridderlijk gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven bepaalde dat bij een officieel optreden het gilde voortaan een zwarte rok of geklede jas, een dito broek, een vest en een cilinderhoed moest dragen. In 1898 liepen de Ridders mee in de optocht ter gelegenheid van de inhuldiging van koningin Wilhelmina en lieten daarvoor zelfs vier nieuwe pakken voor de jonge lopertjes maken. Naar gelang de gelegenheid, een koninklijk bezoek of het bijwonen van een landjuweel (zoals bijvoorbeeld in 1949), droegen de gildebroeders over hun pakken sjerpen in de nationale driekleur of oranje.⁶⁸⁰

In 1961 had het Sint-Catharinagilde uit Vught de eer de koningin over de nieuwe brug van Noord-Brabant naar Zuid-Holland te begeleiden. In een oproep naar de leden werd de presentatie besproken: “Zwart kostuum en hoge hoed is verplichtend!”⁶⁸¹

6.5-7 De hoogste eer

De feesten op lokaal niveau namen in omvang af. Het officieel (re)presenteren van de gemeenschap maakte plaats voor deelname aan activiteiten binnen en voor de gemeenschap. Zo waren de meeste gilden present bij koninginndagvieringen, de plaatselijke braderie of jaarmarkt, en speelde een aantal schuttersgilden een rol bij de dodenherdenkingen. De Vughtse gilden verleenden direct na de oorlog hun medewerking aan een stille tocht op 4 mei, die voerde naar de Fusilladeplaats op de Vughtse heide. In de jaren zestig lieten de Vughtse gilden het echter afweten en nam het Heeswijkse Sint-Willebrordusgilde het over. In 1982 wilde burgemeester Reitsma de traditie herstellen.⁶⁸² Het Vughtse gilde Sint-Barbara-Sint-Sebastiaan klaagde daarover in een brief gericht aan het Sint-Willebrordus Heeswijk: “Nu we burgemeester Reitsma hebben, die wil ook steeds dat de Vughtse gilden hieraan hun medewerking geven, maar na afloop is dan het nodige gekanker dat we er maar voor spek en bonen bij lopen. Nu is ons voorstel zowel van St. Catharina en St. Barbara en St. Sebastiaan, dat we beiden een vendelier aanwijzen die mede de

Groepsportret van het Sint-Sebastiaansgilde uit Oudenbosch. (Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

groet brengt.”⁶⁸³ Bij de herdenking van vijftig jaar bevrijding in 1994 ontvingen de Vughtse gilden van het gemeentebestuur als teken van dank de ‘Medaille van Verdiensten’ en een vaandelkoord in blauw, geel en goud.⁶⁸⁴

Het bijwonen van de regionale (kring)presentaties en het opluisteren van provinciale en zelfs nationale manifestaties nam in de loop van de twintigste eeuw toe. In 1948 speelden de gilden een rol bij de inhuldiging van koningin Juliana, en het jaar erop bezocht zij de provincie Noord-Brabant. Deze kans grepen enkele leden van de Federatie aan om de aloude gebruiken rondom de *Blijde Incomste* weer in ere te herstellen. Dat was echter lastiger dan gedacht. Omdat niet de stad, maar de provincie Hare Majesteit ontving, moesten de gildegelieven ook gebundeld worden. Niet alle gilden hadden dezelfde gebruiken. “Volgens Van de Mortel liep de hertog bij de *Blijde Incomste* ‘over de vaan en was daardoor ingehuldigd.’”⁶⁸⁵

Een discussie over het ‘over de vaandels lopen’ ontstond. Johan Oomen beschrijft in het artikel ‘Rituelen en schuttersgilden’ hoe het idee van een gildebroeder leidde tot een discutabele traditie.⁶⁸⁶ Tijdens het koninklijk bezoek lagen achtenveertig vaandels op de Brabantse grond. De koningin betrad de kostbaarheden samen met prins Bernhard (achteraf beschreven als een protocollaire fout). Symbolisch gezien representeerden de gilden hiermee de Noord-Brabantse bevolking.

In 1980 bracht koningin Beatrix een officieel bezoek aan de provincie Noord-Brabant. De ontvangst op het provinciehuis werd opgeluisterd door een groot aantal gilden. Ook de komst van de paus in 1985 bracht een groot aantal gildebroeders op de been. Ook hij mocht bij zijn aankomst op vliegveld Welschap over de gildevaandels lopen. Bij de viering van het tweehonderdjarig bestaan van Noord-Brabant als gewest met een eigen provinciaal bestuur in 1996 mochten de gilden bij

679 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-3, 1-4-1895.

680 Melsens, *De Ridderlijke Gilde*, 22, 44.

681 PACV, Boek 2, 1961, 55.

682 Van der Bruggen, ‘De blauw en de rooi schuts’, 25.

683 PACV, Boek 4, 31-3-1982.

684 Van der Bruggen, ‘De blauw en de rooi schuts’, 26.

685 Oomen, ‘Rituelen en schuttersgilden’, 125.

686 Ibidem, 123-126.

Koningin Beatrix loopt over de vaandels. (Foto: Hans-Joachim Schröter)

tal van gelegenheden acte de présence geven. De provincie pakte goed uit. Op 13 juni presenteerde het provinciebestuur van Noord-Brabant zich op het Binnenhof te Den Haag aan de minister-president, het kabinet en leden van de Eerste en Tweede Kamer. Delegaties van 28 Noord-Brabantse gilden waren bij die gelegenheid aanwezig en trokken op door de binnenstad. Diezelfde dag werd er een postzegel gepresenteerd waarop de afbeelding van een oudere en jongere gildebroeder uit Oirschot prijkte. Op Prinsjesdag dat jaar vormden vertegenwoordigers van 44 Noord-Brabantse gilden een erehaag voor de koningin van Paleis Noordeinde tot het Binnenhof (zie ook paragraaf 6.6).⁶⁸⁷ Ook op kringniveau vonden er allerlei activiteiten plaats. De Gemertse gilden organiseerden de activiteiten namens de kring Peelland. Op 14 juni 1996 werd er een bloemenmozaïek onthuld dat werd overgedragen aan de gemeente. “In de massale oppervlakte van 26 x 6 meter, over de gracht gebouwd, komen de wapens voor van Noord-Brabant, Gemert, de gilden, de VVV, de NCB en de sponsors.” Verder waren er allerlei gildeactiviteiten,

een straatontbijt en natuurlijk een schietwedstrijd. “Koningen en keizers strijden bij de kerk om de hoogste eer van deze dag, waarna ieder gilde bij de provincievertegenwoordiger de herdenkingsplaquette, ontworpen door de Gemertse beeldhouwer Antoon Grassens, in ontvangst mag nemen.”⁶⁸⁸

‘De hoogste eer’ is een term die meermaals werd gebruikt als het ging om het huldigen van overheden, het herdenken van de doden en het strijden om prijzen en titels. Voor de gilden zelf was het een eer om deel te nemen en de eer te betuigen, maar zij konden ook de hoogste eer ontvangen. Veel gemeentebesturen gaven medailles en herdenkingsplaten aan de gilden voor hun verdiensten binnen de gemeenschap, zoals we in Vught al eerder zagen. Maar een nog hogere eer was bijvoorbeeld een letterlijke verbintenis met en goedkeuring van het koningshuis, een eer die Koninklijk Handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III uit Tilburg in 1851 te beurt viel. Na succesvolle deelname aan schietwedstrijden op het Loo verwierven zij relaties

aan het hof die het gilde uiteindelijk een koninklijk predikaat opleverde (zie kadertekst 'Martinus Bressers' p. 258). Hoewel het gilde beweerde in de praktijk geen enkel praktisch profijt te hebben gehad van de beschermheer of het koninklijk predikaat, waren de gildebroeders toch erg trots dat koningin Beatrix in 1985 besloot het predikaat 'koninklijk' te continueren.⁶⁸⁹ Vrijwel alle gilden konden een aanvraag doen voor een koninklijke erepenning of medaillon. De penningen werden uitgereikt aan verenigingen die minimaal 50 jaar bestonden (of een veelvoud van 25 daarboven). De burgemeester moest daartoe een verzoek indienen en garant staan voor het onbesproken gedrag van de vereniging en haar leden. Een lintje voor verdiensten voor de gemeenschap was op nationaal niveau de hoogste eer en gildebroeders die er een in ontvangst mochten nemen, konden dan ook rekenen op veel aanzien.

Een gebruik bij de gilden was het hernieuwen van de eed van trouw, refererend aan de tijd van de *Blijde Incomste*. De overheid diende daarvoor haar waardering te laten blijken. Dit gebeurde door het aanbieden van de erewijn door de wereldlijke of kerkelijke overheid aan het gilde, bij de installatie van een nieuwe pastoor, heer of burgemeester, op de patroonsdag en later ook bij gildefestijnen. Het stadsbestuur werkte niet altijd even goed mee. Zo beklagde het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg zich in 1921 over de moeizame samenwerking: "Aangezien ons gilde er een is van zeer ouden datum en wij zooveel mogelijk de oude gebruiken en reglementen willen handhaven, doch dit dikwijls in conflict komt met de toestanden, wat betreft stadsgebruiken enz.enz. En wij zoodoende zeer dikwijls voor moeilijkheden staan, welke slechts door oordeelkundig werken en doortastend streven kunnen worden overwonnen."⁶⁹⁰ In 1936 verliep de plechtigheid van het aanbieden van de erewijn voor hetzelfde gilde anders dan verwacht. De burgemeester verzocht de gildebroeders dat jaar na de optocht van de gildefeesten geen halt te houden voor het stadhuis, aangezien hij geen tijd had hen te ontvangen en hij hun niets kon aanbieden omdat "zooals hij het liet uitdrukken, 'niets in huis was'. Aan dit verzoek moesten wij noodgedwongen wel voldoen en trokken wij, nadat onze vaandeldrager de vaandelgroet had gebracht, verder."⁶⁹¹

De traditie en voorschriften bij de schuttersgilden luiden dat een vertegenwoordiger van de kerk of de wereldlijke overheid de boom moest 'bevrijden'. Door het eerste schot te lossen werden gevaar en ongelukken symbolisch van de boom geweerd. Omdat een lid van de overheid het eerste schot loste, kon het gilde voor eventuele verdere ongevallen niet aansprakelijk worden gesteld. Het gilde was in dit opzicht dus afhankelijk van het lokale bestuur. De gilden hechtten veel

Het aanbieden van de erewijn. (Foto: RA Tilburg)

waarde aan het 'vrijen' van de boom. Gelukkig was in 1936 de waarnemend burgemeester van Tilburg wel aanwezig bij het koningschieten van het Sint-Dionysiusgilde en loste het gebruikelijke eerste schot. "De hoofdman zag hierin het bewijs, dat onze stedelijke overheid meeleeft met de gilden en prijsstelt op de in standhouding der oude gebruiken. Tevens sprak hij de hoop uit, dat ons gilde in de toekomst zou mogen rekenen op de steun en medewerking van ons stadsbestuur."⁶⁹²

De verbondenheid van de schuttersgilden met de overheid veranderde door de eeuwen heen. De manier waarop de overheid met de gilden omging en de wijze waarop de gilden zich (re)presenteerden, was ook aan verandering onderhevig en verschilde per gemeenschap. De overheid verzette zich minder sterk tegen de gilden dan de kerk dat deed in de negentiende eeuw. Maar ook de burgemeesters en protestante drossaards hadden zo hun problemen met, en voordeel bij de tradities,

687 Nissen, 'Schuttersgilden en hun historische identiteit', 7.

688 '200 jaar provincie', 39.

689 Pluymakers & Steijns, "Het heeft Zijne Majesteit behaagd...".

690 RAT, Archief van het gilde Sint-Dionysius, 280-1, brief leden 9-9-1921.

691 Ibidem.

692 Ibidem, 280-2, Jaarverslag 1936.

Gildebroeder Jan van de Mortel krijgt de zilveren anjer opgespeld. (Foto: Sint-Catharinagilde Vught)

gebruiken, hulp, inzet en uiterlijk vertoon van de gilden in hun gemeenschap. Onenigheid met de overheid was vrijwel altijd het gevolg van een publiek optreden waar het gilde en de overheid ieder een andere betekenis aan gaven. Het machtsvertoon van de gilden en de veiligheid voor de burgers waren voor de lokale overheden de grootste struikelblokken. Op regionaal, provinciaal en nationaal niveau zagen de autoriteiten steeds meer voordelen in de inzet van de gilden voor de organisatie van evenementen, ter opluistering van feestelijke activiteiten en zelfs als een identiteitsverschaffend verschijnsel, van deugdzaam en eerlijk tot historisch verantwoord. De gilden droegen immers ook de de identiteit van de gemeenschap uit. Ze moesten daarvoor wel actief en reactief zijn, en zich aan de buitenwereld tonen en vertonen. Daarvoor zetten zij veel middelen in: hun kleding, ouderdom, liefdadigheid en eerbetuigingen. Die vormen van publieke (re)presentatie verleenden de gilden betekenis en dat was van groot belang voor het voortbestaan, zo meende Jolles al in de jaren dertig van de twintigste eeuw. Activiteit naar buiten toe zag Jolles bij het Ridderlijk Gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven in 1933 niet meer. Hij verzuchtte over de notabele ridders: "...aangezien men niet in 't openbaar optrekt heeft dit bescheiden gildeleven voor 't groote-stadsleven geenerlei betekenis meer."⁶⁹³

6.6 Voor Vaderland of geboortegrond

In de vorige paragrafen werd beschreven hoe de kerkelijke en wereldlijke overheid poogde het gilde te reguleren en hoe het gilde daarop reageerde. In deze paragraaf kijken we naar de manier waarop het gilde zich verzette tegen invloeden van buitenaf, hoe het omging met de hernieuwde belangstelling en de manier waarop het gilde zichzelf bezag in de steeds groter en moderner wordende wereld. De schuttersgilden moesten

zich in de loop van de twintigste eeuw steeds meer bezinnen op de manier waarop zij naar buiten traden met betrekking tot de lokale, regionale maar vooral nationale identiteit. Moesten zij blijven vasthouden aan het eigene? Als zij de eigen gemeenschap dienden te representeren, hoe moesten zij dan omgaan met de multiculturele samenleving? Steeds meer traden de schutters immers buiten de grenzen van hun lokale gemeenschap.

Door de eeuwen heen zochten de gilden aansluiting bij de kerk, de maatschappelijke bovenlaag en de overheid om zo, bewust of onbewust, hun gilde ten opzichte van de buitenwereld naar een hoger plan te brengen. Tegelijkertijd, zo zagen we in de voorgaande hoofdstukken, zetten zij zich ook af tegen die buitenwereld. Eer betekende niet alleen prestige, maar eer betekende ook verzet. Deze paragraaf gaat in op hoe die eer verdedigd en uitgedragen werd.

(Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

6.6-1 Verzet

*“Aangezien... nogal het een en ander in ons dierbaar landje is veranderd”*⁶⁹⁴

Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren er ook gildebroeders die zich verzetten tegen de bezetting. Sommigen deden dat daadwerkelijk door toe te treden tot het verzet, anderen hielden hun eer hoog door onverzettelijk door te gaan met hun bezigheden. De wapens waren dan wel geconfisqueerd, maar de teerdagen konden gewoon doorgaan, zo bepaalde menig gildebestuur. Men hield vast aan tradities, voor vaderland en geboortegrond. Ongehoorzaamheid werd een eer, ook voor het Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan uit Eindhoven. Een aantal gildebroeders werden opgepakt. In de vergadering van het gilde van 1940 werd er geroepen ‘Edele Brabant were di!’. In 1941 werd meegedeeld dat er een zangverbod van vaderlandse of nationale liederen was afgekondigd. Terstond werd er een couplet uit het Wilhelmus gedeclameerd door de kapitein. “Verder Gildebroeders, doet gewoon, houdt uw ledental bijeen en houdt den godsdienst hoog waarvoor wij strijden. Het is zooals vroeger, wij strijden voor haard en altaar, dat is ons parool.”⁶⁹⁵ Terugkomst van gildebroeders uit gevangenschap werd gevierd met het geven van bloemen. Om het vertrek van een NSB’er uit de gildegelederen werd in 1941 niet gerouwd. Het prijsschieten ging gewoon door. Een slag voor de ridders was de arrestatie van de hoofdman H. van der Putt in 1944. Hij werd naar kamp Vught gebracht omdat “hij als burgemeester van Geldrop weigerde den verdrukker in de kaart te spelen.” Hij keerde niet meer terug. Terwijl boven de rivieren de oorlog nog woedde, teerden de broeders van het Ridderlijke Gilde in 1945 weer met oesters, champagne en echte koffie.⁶⁹⁶

Ook het Sint-Catharinagilde uit Vught ging tijdens de oorlogsjaren gewoon door en hield dit nauwgezet bij in de notulenboeken. Op 15 oktober 1939 besprak het gilde de teerdag. “Besloten werd die zoveel mogelijk als elk jaar te vieren doch met het oog op de internationalen toestand, niet met muziek over de straat te trekken en ook geen gebruik te maken van de trom. Ook werd besloten aan den vooravond van den teerdag niet te trommen aan de vier windstreken daar dit alarmerend zou kunnen zijn in deze tijdsomstandigheden.”⁶⁹⁷ Later dat jaar deed de gemeente een oproep aan de verenigingen in Vught of zij wellicht genegen waren bij te dragen aan “Vrijwillige Hulpverlening in Buitengewone Omstandigheden.” De gildebroeders waren dat wel, maar wilden dat niet op papier vastleggen. Op 10 november 1940 beseftte het gilde dat de

teerdag moeilijkheden met zich ging meebrengen. Er was een dansverbod en het gilde had distributiebonnen nodig. Maar er ging geteerd worden, “Hoe dan ook!” Ze draaiden muziek en lieten de rest van de avond gewoon vullen door een humorist. Tijdens de vergadering nam een gildebroeder nog het woord: “Wij zijn Nederlanders laten wij dit blijven en hij zou het zoo mooi vinden als wij als vroeger met vaandels en trom een gesloten geheel zouden kunnen vormen en zodoende de traditie van eeuwen kunnen vervolgen.”⁶⁹⁸ De voorzitter dacht dat het wel kon, als de vlag maar niet oranje was. Hij zag ook geen bezwaar in het dragen van de vendels en het zilverwerk “daar volgens zijne mening folklore en sport door de bezettende macht wordt gewaardeerd.” Uiteindelijk besloot het bestuur dat de zilveren schilden toch maar thuis gelaten moesten worden. In 1941 hoorde het gilde dat de ingeleverde geweren verbeurd waren verklaard. Het gilde liet dit gelaten over zich heen komen: “Er is niets aan te doen, we hopen op betere tijden en laten den moed niet zakken.” Op 25 oktober 1942 vergaderden de gildebroeders opnieuw over de teerdag van dat jaar. “S morgens iemand uithalen wordt dezen tijd overbodig geacht. Daar dit moeilijk is voor de desbetreffende.” De persoon die werd uitgehaald moest immers het gilde wat aanbieden. “De heer van de Mortel komt met het voorstel om dit toch te doen, al is ’t maar alleen om de traditie te handhaven, maar we kunnen weigeren om ook maar iets te accepteren wat op eten of drinken lijkt.”⁶⁹⁹

Na de oorlogsjaren vaardigde de overheid een regeling uit ter compensatie van de verloren voorwerpen van de gilden. Het Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde uit Vught besloot daar in 1948 geen gebruik van te maken, omdat ze meenden dat de regeling speciaal voor de arme gilden bedoeld was. De geweren, die ook zij waren kwijtgeraakt, werden geleend bij een ander gilde, en de gildebroeders gingen gewoon naar minder gildedagen, omdat de kas toch wel wat ‘arm’ was.⁷⁰⁰ Ook op financieel gebied wensten ze autonoom te blijven. Het Sint-Catharinagilde had daar minder moeite mee en richtte in 1946 een verzoek aan het ministerie van OKW (OWC). Zij wilden graag gymnastiekschoenen voor de vendeliers en de tamboer aanschaffen. Het antwoord was afwijzend en het ministerie wees erop dat men er voorlopig ook niet op hoefde te rekenen: “Ik verzoek u beleefd over dit onderwerp geen verdere correspondentie met mij te voeren.”⁷⁰¹

In de loop van de twintigste eeuw werden er steeds meer subsidies verstrekt aan de gilden, voornamelijk bijdragen aan gildedagen. Steeds vaker werden er echter ook bijdragen

693 Jolles, *Schuttersgilden en schutterijen I*, 115.

694 PARGSSE, 1941-1.

695 Ibidem, 1941-7.

696 Melssen, *De Ridderlijke Gilde*, 42-43.

697 PACV, *Schrift zwart gemarmerd*, vergaderingen juni 1939-maart 1949, 1939.

698 Ibidem, 1940.

699 Ibidem, 1942.

700 PASBV, *Schrift 1948-1953*, 3-4-1948.

701 PACV, Boek 1, 99.

gevraagd voor zaken die tot de traditie en plichten van de gilden zelf behoorden, zoals het onderhoud van het archief en de kleding van de gildebroeders. In 1993 besloot het Sint-Bavogilde Rijsbergen dat “De gemeente zal om subsidie gevraagd worden voor restauratie van de kaart. Ook wordt de gemeente gevraagd om via het Anjerfonds een bijdrage te leveren voor het kledingfonds.”⁷⁰² Juist in dit jaar verzetten de beide gilden van Rijsbergen zich tegen de gemeentelijke herindeling, waarbij het plan werd opgevat Rijsbergen op te delen en Hazeldonk bij Breda onder te brengen en de rest van het dorp bij Zundert. Zij richtten een actiecomité op en haalden de krant, die daarover het volgende schreef:

Krantenartikel over het Sint-Bavogilde uit Rijsbergen. (Foto: Jette Janssen)

“We zijn boos, echt heel boos.” Gekleed in zijn gilde-kloffie zette Ch. Luijten de Rijsbergse kwaadheid dik aan. “We hebben onze wapens bij ons en we richten ze op Breda. Zodra generaal Nijpels onze kant uitkomt, openen we het vuur.” C. Rombouts, voorzitter van ‘Rijsbergen blijft Rijsbergen’, sprak eveneens klare taal alvorens het protestbord werd onthuld. Hij ging terug in de geschiedenis, en wel naar de Tachtigjarige Oorlog. “Toen is hier ook gestreden voor bescherming van de Rijsbergse bevolking.” Verzet is nu weer nodig, aldus Rombouts, en wel tegen de vijand Breda. Zijn boodschap aan de eerste burger van de Baroniestad: “Nijpels, blijf met je vingers van onze grond.”⁷⁰³

De gilden kwamen in verzet wanneer het eigene bedreigd geacht werd. Dat kon zijn door een buitenlandse bezettingsmacht, zoals tijdens de Tweede Wereldoorlog, maar het kon ook zijn door de modernisering van samenleving en cultuur. Eer betekende niet alleen prestige, maar eer betekende ook verzet door zich als groep niet open te stellen, of zich bijvoorbeeld anders te kleden, en daardoor buitenstaanders uit te sluiten of zichzelf van de gemeenschap te vervreemden. Dat uitte zich in verzet tegen de pastoor en tegen de lokale overheid, verzet tegen modernisering of juist traditionalisering. Verzet kan daarmee ook geduid worden als een vorm van (re)presentatie. De gilden wensten daarin autonoom te zijn en behielden zich het recht voor zich te verzetten en te kunnen strijden voor hun rechten, op alle vlakken. Maar ze hadden de overheid ook nodig om dit (gedeeltelijk) te kunnen financieren en rechtvaardigen.

6.6-2 Beleving

“Bierpap, zult, balkenbrei en brandnetelkaas horen tot het ‘Brabants eigene’. Als men dan daarbij nog telt het gildewezens,...heeft men al aardig wat.”⁷⁰⁴

Omstreeks 1930 nam in de provincie Noord-Brabant de landbouwproductie toe, groeide de bevolking en industrie en werden veel nieuwe verkeersverbindingen geopend. Dit bracht welvaart met zich mee, maar ook onzekerheid bij sommige delen van de Brabantse bevolking. Paste kapitalisme wel bij het Brabantse levensgevoel? En hoe zat het met het Brabants dialect nu er steeds meer Hollanders kwamen, en niet te vergeten het geloof, want de nieuwkomelingen waren vast protestant. Tegen het decor van het ‘Rijke Roomsche Leven’ was men bang dat de oude waarden verloren gingen. “In onzekere en snel veranderende tijden zoekt men houvast bij de tradities van de eigen landstreek, men gaat die opzoeken en opnieuw tot leven wekken.”⁷⁰⁵

We zagen eerder al welke rol de priester-leraar dr. P.C. de Brouwer speelde bij het ontstaan van het tijdschrift en de beweging *Brabantia Nostra*. De idealen van *Brabantia Nostra* leken op die van

(Foto: A. Grassens)

het in de negentiende eeuw opgekomen conservatisme waarin onder andere het denken in termen van continuïteit en het geïdealiseerde verleden, tezamen met geloof en het accepteren van hiërarchie en leiderschap de norm werden.⁷⁰⁶ Hoewel dit gedachtegoed elders vaak gebruikt werd voor fascistische en nationaal-socialistische doeleinden, was dat in Brabant niet het geval. *Brabantia Nostra* groeide langzaam uit tot een stichting en in 1939 tot een (bescheiden) beweging. “Bij regionalistische bewegingen als Brabantia Nostra is er sprake van verweer tegen het opgaan in het grotere geheel van het nationale staatsverband. Het is een verzet vanuit de periferie tegen uniformering, tegen omvorming tot confectie-vaderlanders, tegen de idee van de smeltkroes. Regionalistische stromingen komen op voor het streekgebundene en willen de eigen identiteit benadrukken.”⁷⁰⁷

Met de opkomst van *Brabantia Nostra* als beweging kwam er meer waardering voor de schuttersgilden.⁷⁰⁸ Zij konden bogen op continuïteit, belichaamden de katholieke identiteit en deden niet mee met de modernisering, maar beleefden en praktiseerden ‘oeroude’ tradities. De gilden stamden uit de tijd van het oude hertogdom, volgens *Brabantia Nostra* de tijd van “dé grootheid van Brabant, die in hoogte van welvaart en cultuur ‘nauwelijks onderdeed voor Hollands Gouden Eeuw’”. Met dit overdreven romantische beeld van de geschiedenis als inspiratiebron hief men ook oude leuzen weer aan: ‘Edele Brabant, were di!’ en ‘Brabants is syn eigen landt’.⁷⁰⁹ Als het ging om het verzet tegen modernisering en het benadrukken van de Brabantse identiteit konden de schuttersgilden niet ontbreken.⁷¹⁰

702 PABR, Pakket 1: Uitnodigingen en notulen 1992-1996, 6-7-1993.

703 PAJR, Boek 3, jaarverslag 1993.

704 Gerard Knuvelde, geciteerd in: Van den Dam, ‘Kneuterige keuter’, S.

705 Van Oudheusden, ‘Brabantia Nostra’, 126.

706 Rooijackers, *Rituele repertoires*, 53-62; zie ook: Van Oss & Rosendaal, ‘Noordbrabants verleden als nationaal erfgoed’.

707 Ibidem, 123.

708 Zie ook: Van Raaij, ‘De ondergang’, 3-5; Rooijackers, *Rituele repertoires*.

709 Van Oudheusden, ‘Brabantia Nostra’, 129-131.

710 Rooijackers, ‘Van ontwaard broederschap’, 37.

De Guld is in Brabant niet te missen

De herleving van de schuttersgilden zou na de Tweede Wereldoorlog aangezwengeld worden door de eerder beschreven actoren van buitenaf. Maar hoe reageerden de gildebroeders daar zelf op? Van binnenuit werd de roep om bezinning op de taken en de positie in de samenleving steeds sterker. De gildebroeders wilden dat graag aan iets 'groters' verbinden. In oktober 1957 schreef Jan Peeters, hoofdman van het Sint-Sebastiaansgilde uit Oirschot hierover het volgende:

"Elke Gild is in wezen hetzelfde. De grondbeginselen verschillen in genen mate. Alle zijn opgericht om Kerk en Staat te dienen en te verdedigen. Tegenwoordig komt daar weinig van terecht. Ik wil hier helemaal niet mee zeggen dat de Guld daarin te kort schiet, maar onze positie is heel anders geworden. Vroeger hadden wij een meer actieve taak en tegenwoordig behoeven wij alleen maar voort te doen leven wat wij vroeger bezaten. *Rijk blijven is veel kunstiger als rijk worden.* Als wij nu allen, zoals ons doel is, ons wezen voortdragen, als wij in deze tijd laten zien, hoe wij vroeger waren, zijn wij belangrijk in ons doel geslaagd. Wat is eigenlijk een Guld? Daarbij kunnen slechts achtbare personen zijn van onbesproken gedrag. Dit houdt alles in. Onze onvolprezen Dr. De Brouwer uit Hilvarenbeek ziet ons als echte onvervalste mensen uit onze streek, 'de Brabanters'. Hij vindt (en het

is ook zo) dat de Gilden van Brabant het best dit kunnen voortdragen. Elk individu meent dat hij een eigen levensbeschouwing heeft, maar het algemene, het Brabander zijn, kan hij niet alleen: daarvoor is nodig een groep, een gemeenschap, een samenleving.

Een tot uitdrukking brengen van één gedachte. Dat kunnen Brabanders niet met woorden, dat brengen zij tot uitdrukking in hun Gilde. Zij (de Gilden) vertolken hun ware aard. Nu kan iedere Gilde in Brabant anders zijn. Ik zelf ben in zeer veel dorpen geweest in ons gewest, maar de samenhang die er bestaat is sterker dan wij zelf weten. Het geloof van ons is diep geworteld, met geen paard is dat eruit te krijgen, en de Guld hangt daarmee samen. In geen vereniging hier in Brabant is de gemoedelijkheid zo voelbaar als in de dorpse Guld. Zo bestendig. Zij hangt niet aan een zijden draadje, daarvoor zijn wij te gedegen.

Ik probeer alle goeds van de Gilden te vertellen omdat ik er van overtuigd ben dat de *cultuur van ons goede Brabant zo nauw verweven is met het Gildewezen*. Onze aard komt duidelijk tot uitdrukking in de Guld. Wij Brabanders zijn openlijk. Dat is de gemoedelijkheid, dat is de broederschap, de verbondenheid, de rijkdom aan traditie, de oeroude samenhang met de kern van onze gemeenschap.

Maar iedere Gildebroeder weet ook dat er nooit misbruik gemaakt wordt van hetgeen hij op de verschillende

Gildebijeenkomsten vertelt van zijn persoonlijk leven.

Gildebroeder zijn wij waarschijnlijk allen die dit lezen, en wij zijn er van overtuigd dat wij soms te openhartig zijn, maar is dit eigenlijk geen goed teken?

Alles met elkaar bespreken kunnen wij in de Guld. Hierin zijn wij zoals Brabanders zijn, open en eerlijk. *De Guld is in Brabant niet te missen. Zij is vergroeid met onze samenleving en onze aard.* Er is geen wezenlijk verschil in de Gilden onderling. Wij zijn een homogene massa die veel over haar kant laat gaan, maar als men onze eer aantast ongenaakbaar zijn. Ons wezen houden wij hoog, daaraan valt niet te tornen. Met woorden kunnen wij dat niet zeggen, maar onverschillig hoe, ondervinden wel. De sporen hebben wij waarachtig hier door verdiend. 80% van onze Gildebroeders kunnen met woorden, ja zelfs met gedachten niet verklaren waarom zij bij de Guld zijn, maar in hun onderbewuste zijn zij er het nauwst mee verbonden. Dit is hun aard, hun karakter.

God, Koningin en Vaderland. God op de eerste plaats, daarop volgend Koningin en Vaderland. *Wij hoeven geen modern geluk. Wij zijn gelukkig met wat wij van ouds hebben. De Guld is aan de praktijk getoetst.* Zij heeft haar sporen verdiend. Wij lopen niet over een nacht ijs. Wij zien hierin de traditie onzer vaderen en daarom is het goed Gildebroeder te zijn."⁷¹¹

Na de Tweede Wereldoorlog namen de activiteiten van *Brabantia Nostra* af want, zo stelt Van Oudheusden, "Niemand wilde echt terug naar het knusse, besloten, arcadische Brabant."⁷¹² De schuttersgilden bleven de oude, conservatieve waarden echter nog lang bezigen. De strijdkreten die *Brabantia Nostra* herinvoerde, werden regelmatig door de gildebroeders gebruikt. Zij konden zich eigenlijk wel vinden in het ideologische beeld dat hun

was toegeschoven. Ook de kerk zag er mogelijkheden in om de schuttersgilden als geloofsicoon in te zetten, en de gemeenten en provincie bleven de gilden vragen voor evenementen waarbij ze het 'Brabants Eigene' wilden etaleren. Zo ook in Eindhoven in 1959, waar de gilden werden opgetrommeld om een 'echt' Brabants onthaal aan internationale gasten ten toon te spreiden. De *Nieuwe Eindhovense Krant* schreef daar over: "Met

(Foto: Piet den Blanken)

grote belangstelling hebben gisterenmiddag de leden van het in Nederland geaccrediteerde Corps Diplomatique de verrichtingen gadeslagen van een aantal Eindhovense gildebroeders, die ter gelegenheid van dit Haagse bezoek aan Eindhoven bij de Philips-kantine aan de Beukenlaan een demonstratie vendelzwaaien ten beste gaven. Deze Brabantse groet was een der onderdelen van het uitgebreide programma van het bezoek van de ambassadeurs, gezanten en zaakgelastigden aan Eindhoven en meer speciaal aan de Philips-fabrieken (...).⁷¹³

In de jaren zeventig werd door het gilde van Sint-Joris Hooge Mierde bij de viering van zijn 350-jarig bestaan de verbintenis met de gemeenschap en de continuïteit van het gilde daarin nog onderschreven. De woorden uit de jaren vijftig klonken er nog in door: "Onze voorouders hebben dit brokje cultuur en geschiedenis van 't Gilde al 350 jaar behouden en in stand gehouden, onze plicht is 't nu voor onze kleine gemeenschap waarin wij zijn geboren en getogen, voor ons nageslacht te behouden en

straks te kunnen overdragen."⁷¹⁴ De twijfel over het typisch of idealistische Brabantse karakter van de gilden nam in de jaren tachtig van de twintigste eeuw toe. Zo merkte Iven over een gildefeest op: "Dit mooie volksfeest levert het beeld op van Bourgondiërs en Spanjaarden en hun tegenstrijders, vijftiende-, zestiende-, zeventiende-eeuws, gepluimd en gekleurd, zwierig en overmoedig. Helemaal niet Brabants eigenlijk, want nergens is het onopvallende Brabantse grauw."⁷¹⁵

Dat de schuttersgilden in 1996, na een jaar vol festiviteiten waarin zij werden ingezet voor en door de provincie, zo boos werden omdat vanuit wetenschappelijke hoek werd gezegd dat zij door al dit uiterlijk vertoon meewerkten aan een onecht en geïdealiseerd beeld van de provincie Noord-Brabant en het Rijke Roomse leven, is in het kader van de eerder beschreven ontwikkelingen in de twintigste eeuw, enigszins vreemd.⁷¹⁶ Veelal werden de uitspraken van de hoogleraren Bijsterveld en Nissen verkeerd uitgelegd.

⁷¹¹ Van Esch, Van de Loo & Machielsens, *Verguld met de guld*, 109-111.

⁷¹² Van Oudheusden, 'Brabantia Nostra', 138.

⁷¹³ *Nieuwe Eindhovense Krant*, 19 juni 1959.

⁷¹⁴ PAJHM, Zwart gemarmerd schrift 1956-1982, 19-09-1979.

⁷¹⁵ Iven, Bogaerts & Van Gerwen, *Schuttersgilden*, 99.

⁷¹⁶ Bijsterveld, *Het maakbare verleden*.

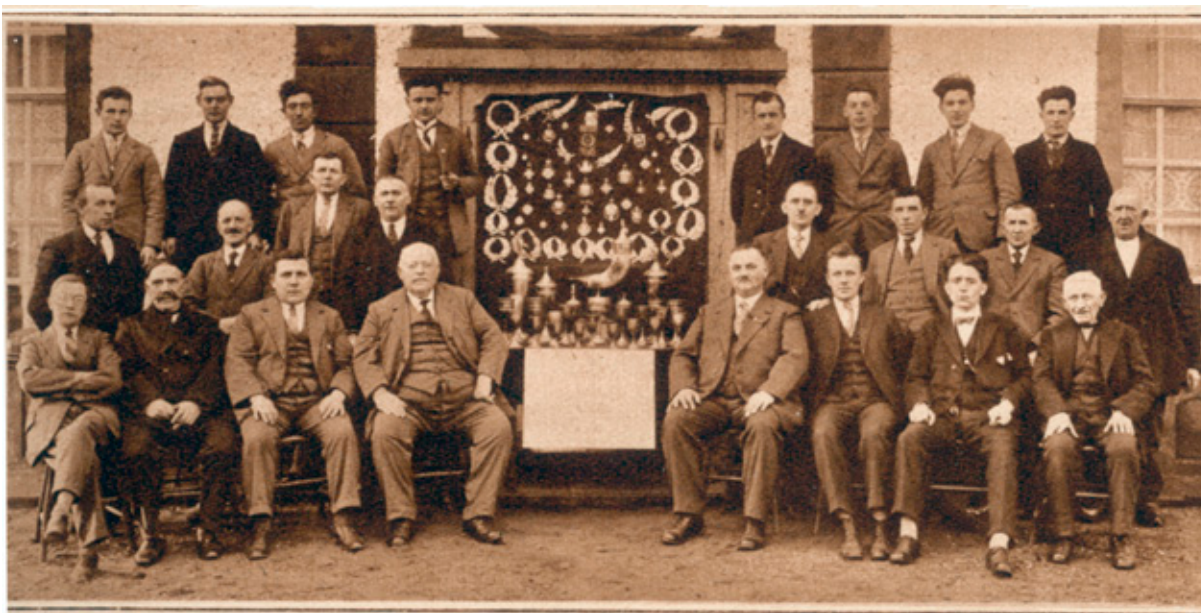

(Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

Zo beschreef de vierde aflevering van *De Gildetrom* in 2000 de reactie van Federatievoorzitter mr. Tom van der Weijden op de oratie van Bijsterveld: “Ongemeen fel haalde hij uit naar de nieuwe hoogleraar (...) die in zijn inaugurale rede bij het aanvaarden van de leerstoel ‘Cultuur in Brabant’ etaleerde, van de gilden in het algemeen geen hoge pet op te hebben.” Bijsterveld had zich in zijn oratie slechts afgevraagd of het gilde wel een juist beeldmerk kon zijn van Noord-Brabant en zijn geschiedenis. Ook Johan Oomen reageerde op Bijsterveld: “Stuitend bij de huidige kijk van sommigen op de Noord-Brabantse gilden is niet zozeer de constatering dat de gilden representanten zouden zijn geworden van het mythische imago van de provincie Noord-Brabant. De gilden hebben daar namelijk zelf nooit systematisch, collectief aan meegewerkt.”⁷¹⁷ Hij schoof de verantwoordelijkheid van het ‘misbruik’ naar de overheid. Hij had deels gelijk, zoals de voorgaande paragraaf al beschreef. Hij stelde echter ook dat de deelname van de gildebroeders meer op een pragmatische dan op een idealistische leest gestoeld was. Als hij daarmee de individuele gilden bedoelde, is dat te begrijpen, al zijn er voorbeelden te over van gilden die zich er wel bewust van

waren. De kringen en Federatie streefden zeker een idealistisch doel na. Bovendien werd door deelname ‘op niveau’ de eer en het prestige van het gilde naar een hoger plan gebracht.

De boosheid van de gilden was een reactie op het gevoel dat de schuttersgilden verkeerde bedoelingen zouden hebben. “Verdoemd hij die er slecht van denkt!”, werd ook de hoogleraar Nissen toegeroepen. Of het Brabantse volk zich wel of niet kon laten representeren door de gilden, dat was eigenlijk de kern van de discussie. Er waren bijvoorbeeld nauwelijks tot geen allochtonen lid van het gilde. Het geloof, op grond waarvan veel gilde-idealen werden beleefd, was hiervoor volgens de gildebroeders de reden.⁷¹⁸ De relatieve onbekendheid met het schuttersgilde ook. “De meeste Brabanders zullen de gilden alleen kennen van onze gildedagen en optredens.”⁷¹⁹ De schuttersgilden moesten zich dan ook voortdurend verdedigen en rechtvaardigen tegen vooroordelen. Als het lidmaatschap altijd een bewuste keuze zou zijn, zoals Johan Oomen beweerde, zou het verdedigen van zijn keuze voor een gildebroeder niet moeilijk moeten zijn.

Het Cuijkse gilde en haar zilver. (Foto: De Gilde viert)

Oomen moest echter ook het volgende toegeven: “Ze worden graag bekeken, staan graag voorop en menen in al hun onschuld en ijdelheid dat heel Brabant dan om hen draait.”⁷²⁰ Bovendien werd duidelijk dat het gildewezen moest ‘hertalen’ en vernieuwen, zeker als het ging om de overdracht van de denkbeelden uit de jaren vijftig en het uiterlijk vertoon. “In de jaren vijftig en zestig zijn veel gilden zich gaan kostumeren, waardoor ze de aandacht van het publiek trokken en voor de dag konden komen. In de jaren dertig was het de folklorist Van de Ven, die het kostumeren van enkele vendeliers bevorderde ten dienste van zijn zogenaamd nationaal vendelcorps. Het uniform gekleed gaan van gilden, heeft er zeker voor gezorgd dat de gilden meer in aanzien stegen. Maar we moeten ons mijns inziens onderhand afvragen of deze ontwikkeling niet als een boemerang op ons zelf terug aan het slaan is. Gilden moeten zo gekleed gaan, dat dit geen belemmering is voor het gildebroederschap.”⁷²¹ Aan het einde van de twintigste eeuw kwam de nadruk dan ook steeds meer te liggen op *gildebeleving*.

Bij die beleving werd sterker de nadruk gelegd op het dienstbaar zijn aan gildeleden. Onderlinge geborgenheid en solidariteit werd het motto. Maar ook “het metselen van oorlogsmonumenten, renovatie van een kapel, onderhoud van het kerkhof, begeleiden van gehandicapten en wat al niet meer.”⁷²²

Sommige gilden richtten liefdadigheidsstichtingen op, zoals het Tilburgse Sint-Sebastiaansgilde in 1988.⁷²³ Er moest opgetreden worden tegen zinloos geweld, zo schreef het Osse Sint-Sebastiaansgilde in 2000 aan diverse gilden. Ook het Sint-Dionysiusgilde uit Tilburg ontving een brief waarin werd gevraagd of het mee wilde doen aan een actie tegen zinloos geweld. Na erover vergaderd te hebben besloot het gilde er niet aan mee te doen: “De vergadering is van mening dat het dragen van een zilveren lieveheersbeestje op ons officieel tenue niet gewenst is. De vergadering verklaart echter tegen zinloos geweld te zijn, maar andere wegen te prefereren om dit maatschappelijk verschijnsel terug te dringen.”⁷²⁴ Veelal werden opbrengsten van acties en gildefeesten aan een goed doel gegeven, van het Witte Kruis (zoals het Oudenbosche gilde in 1994) tot het adopteren van een Foster-Parent kind of het ondersteunen van een kindertehuis in Tuzla.⁷²⁵ De ‘traditionele’ werken van barmhartigheid verschoven vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw van lokaal naar internationaal. Wellicht wilden de gilden daarmee aangeven dat ze meegingen met hun tijd. Vanaf de jaren negentig van de twintigste eeuw werd de nadruk weer steeds meer gelegd op de dienstbaarheid aan de directe omgeving. Men zocht wellicht net als de heemkundigen in de eigen omgeving een “culturele compensatie voor de *global village* die de wereld geworden was.”⁷²⁶

717 Oomen, ‘Rituelen en schuttersgilden’, 123.

718 *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant*, 32.

719 Oomen, ‘Gildebeleving in eigen gilde’, 10.

720 *Ibidem*, 11.

721 *Ibidem*, 13.

722 *Ibidem*, 11.

723 PAST, 1988-03.

724 PADT, Zwart gemarmerd notulenboek 1994-2003, 3-1-2000.

725 *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant*, 30.

726 Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem*, 133.

Schuttersgilden zijn in eerste plaats Eindhovens, Vughts, Graafs, Mierds, Gemerts of Tilburgs. Daarop volgt Brabants, en daarna pas Nederlands. Zo profileerden de gilden zichzelf ook. En zo profileren ze zich nóg. Zelfs in tijden waarin er meer vervoersmogelijkheden en communicatiemiddelen waren bleven zij veelal actief in hun lokale of provinciale gemeenschap of binnen de (steeds groter wordende) gildegemeenschap. Meer dan de helft van de schuttersgilden heeft tegenwoordig

een eigen website. Het grootste deel van de gilden gebruikt deze om zijn geschiedenis te beschrijven en nieuwe leden te werven. Ondanks dat doel lijken de gildewebsites meer gericht op medegildebroeders dan op het algemene publiek. De overkoepelende gildewebsites, zoals die van de Federatie en het Europese gezelschap, zijn daarentegen meertalig en gericht op een groter publiek.

Broeders in het buitenland

In de negentiende en twintigste eeuw kwam het voor dat gildebroeders emigreerden, wat de gilden deed beseffen dat de wereld groot was, maar toch binnen handbereik. Er werden zelfs enkele gilden in het buitenland opgericht, die de heimwee naar het Brabantse voor de emigranten verlichtten. In 1848 trokken veel boerengezinnen uit Zeeland, Boekel en Uden naar Wisconsin, Amerika. Een aantal van hen stichtten daar een nieuwe kolonie, die ze de naam Hollandtown gaven. Er werd ook een schuttersgilde opgericht: de St. Francis Schut Society. Uit de notulenboeken van dit gilde blijkt dat veel voormalige broeders van het Sint-Jacobusgilde uit Zeeland bij de oprichting betrokken waren.⁷²⁷

Tamboer Wim van de Loo van het Sint-Sebastiaansgilde uit Oirschot vertrok in 1952 met zijn gezin naar Canada. Hij kwam in 1957 nog eenmaal terug om het patroonsfeest van het gilde bij te wonen en schonk het gilde toen een geldbedrag. De volgende brief werd door de hoofdman van het gilde in 1959 aan hem geschreven.

“Gildebroeder,
Potverdomme zei ik tegen mezelf, 't wordt hoogtijd, dat ik eens terugschrijf naar onzen oud-tamboer Wim van de

Loo. Ik weet het, ik heb te lang gewacht. Zo'n koninklijke gift van onzen oud-tamboer, ons exterritoriaal lid. Wim wat is de wereld toch klein. Wij hier in Oirschot zijn nog precies dezelfde. Een dorpsgemeenschap in de oude wereld. Onze cultuur bestaat in het voortleven van iets dat jij ook begrijpt. Het nieuwe, dat is wat anders. Dat hebt jij begrepen. Er is moed voor nodig om ver van huis en haard een nieuw leven op te bouwen. Het zal een troost zijn te weten, dat hier in het verre Holland voor jou het thuisfront ligt. De zoete herinneringen die jij daarvan hebt meegenomen zijn van onschatbare waarde in jouw verdere leven in de nieuwe wereld. Draag dit voort: oud-gildelid – oud-tamboer – oud-Oirschottenaar – nieuwe mens!

Het moet je goed gedaan hebben dat je oude Vader en Moeder je op kwamen zoeken in 't verre, 't verre Canada. De Guld was ook blij. Uit de verhalen van je Vader blijkt dat het je goed gaat.

Hij heeft het ons ontroerd verteld. Hij schreide tranen van geluk! Zo zijn wij gildebroeders. Wij leven van herinneringen uit ons goede oude land. Dat jij met ons meeleeft doet ons goed. Het was een koninklijke gift, die jij ons gunde. Wij hebben het dankbaar aanvaard. De guld is vanaf 1531 tot nu toe nog precies hetzelfde. Ik hoef

er verder niet over uit te wijden. Er is één hiaat: wij zitten zonder tamboer! Onze goede Sjef Jansen is dood, de vacature is nog steeds niet aangevuld. Hebt jij misschien later een zoon die emigreert naar Holland, dan wachten wij daarop. (...)

Weet je nog Wim, dat wij je naar Best uitgeleide gedaan hebben. Gij kwaamt nuchter in Canada, en wij kwamen zat thuis. Het waren beide goede dingen. Er zijn sinds vele jaren verstreken. Voor jou blijft Holland een werkelijkheid, voor je kinderen een sage. Als jij nu of later tegen je kinderen vertelt over Holland, laat dat dan even vrolijk klinken als je vader verhaalde over Canada! Wim, ik heb gehoord dat de toren aanbesteed is. Hij is nog niet gegund, maar ik hoor, dat hij zo hoog wordt, dat ge hem in Canada kunt zien! (...)

Wim, de brief raakt vol. Ik wil niet eindigen zonder je vrouw te begroeten; zij draagt een belangrijk deel bij je in je leven. Gegroet namens mij van de hele guld. Familie 'Vandeloo', deze brief schreef ik in opdracht van onze gehele guld. Gegroet van allen zonder uitzondering. Ik heb het graag gedaan.

De Hopman, JAN PEETERS⁷²⁸

De inzet van Mr. Frank Houben

Mr. Frank Houben, van 1987 tot 2003 de Commissaris van de Koningin in de provincie Noord-Brabant, speelde in de laatste decennia van de twintigste eeuw een belangrijke rol in het gildewezen.

Toen hij in 1968 burgemeester van Luyksgestel werd en zag dat het slecht ging met het Sint-Martinusgilde aldaar, hielp hij dat weer op de been. In 1977 ging hij in Etten-Leur aan de slag als burgemeester. Hij hielp daar bij de heropricting van het Sint-Hubertusgilde. Hij merkte dat de gemeenschap van Leur zich achtergesteld voelde op Etten en zette de heropricting van een gilde in, om “de achterstand op Etten in te lopen.” Zelf vertelde hij daarover: “Belangrijk is dat de gemeenschap zich verenigt en zich achter het gilde opstelt. Zo heb ik in Leur heel veel steun onder-vonden van de plaatselijke bakker, Jan van Morsel, nu wethouder. Die heeft er zelfs voor gezorgd dat het gilde een eigen accommodatie kreeg. De Leurse gemeenschap is er indertijd helemaal anders op geworden.”⁷²⁹ In zijn woon-plaats Vught was Houben bescherm-heer van het door ons onderzochte Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde.

Als commissaris van de Koningin woonde hij veel manifestaties bij, van hoofdliedendagen tot gildedagen. De schuttersgilden luisterden graag naar zijn mening over hen. Hij was het die de gilden stevig inzette bij de eerder beschreven manifestaties in het kader van de viering van 200 jaar provincie Noord-Brabant en koos voor de schuttersgilden als beeldmerk van de provincie Noord-Brabant door hen in 1996 op de herdenkingspostzegel te laten afbeelden.

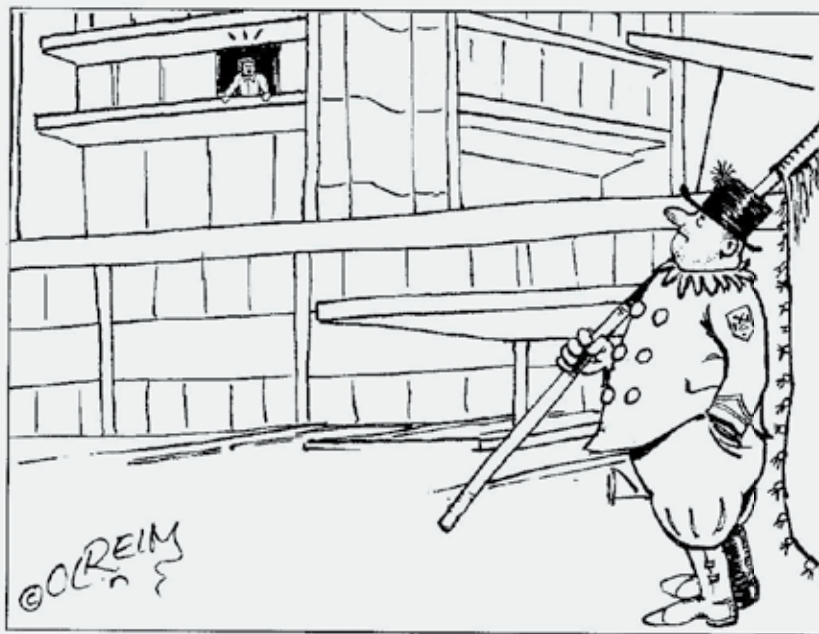
Tijdens een huldiging van Mr. Houben, als Commandeur in de Nobele Orde van de Papegay (zie ook paragraaf 6.5-7), beschreef een gildebroeder hem als volgt: “In zijn visie zijn de gilden onlosmakelijk verbonden met het Brabantse cultuur-goed. Het opvallendste aan de heer Houben is zijn onopvallendheid.”⁷³⁰

Houben benadrukte vooral de plaatselijke gebondenheid van de gilden: “Daar liggen ook hun wortels. Echter,

zij moeten de gemeenschap duidelijk maken, dat ze er niet alleen zijn voor de decoratie of folklore. Dat kan bij de doorsnee burger zo weleens overkomen. Want, zo wordt geredeneerd, als er iets officieels gebeurt, zijn ze er altijd. Er is echter veel meer aan de hand.

Die boodschap moet naar buiten. Solidair zijn met elkaar. En als ik dan bij bepaalde gelegenheden al die gilden bij elkaar zie, denk ik: de gilden zijn de uitstraling van de solidariteit die Brabant zo eigen is.”⁷³¹

Cartoon over Mr. Frank Houben.

De commissaris heeft deze week geen
vendelzwaaiers nodig.

727 Govers, 'Schut Event', 9-10.

728 Van Esch, Van de Loo & Machielsen, *Verguld met de guld*, 115-116.

729 Van der Bruggen, 'Gilden geven gezicht aan Brabantse solidariteit', 94.

730 'Hoge internationale gildeonderscheiding voor Frank Houben', 112-113.

731 Van der Bruggen, 'Gilden geven gezicht aan Brabantse solidariteit', 94.

6.7 Samenvattend

Competitie, eerbaarheid en traditie waren de belangrijkste elementen die de plaats van het gilde binnen de gemeenschap bepaalden. De banden met de kerk en de overheid waren van invloed op die eerbaarheid. Als de gilden met de overheden in conflict kwamen, ging dat met name om de uitvoering van gebruiken en tradities. Schuttersgilden moesten als vertegenwoordigers van de gemeenschap banden met elkaar aangaan. Dat leidde ook geregeld tot aanvaringen, bijvoorbeeld over de plaats in de processie. Toen de schuttersgilden over de grenzen van hun lokale gemeenschap heen traden en andere gilden in een breder verband gingen ontmoeten, veranderde het gildewezen.

In de negentiende eeuw zagen we de publieke functie van de gilden verschuiven naar een meer private. Dat had enerzijds te maken met de opkomst van andere verenigingen en de verstedelijking, maar ook met de bemoeienissen van de plaatselijke geestelijkheid. De benaming 'zuipschutjes' werd populair en in een reactie op de kritiek keerden de gilden zich naar binnen. Mede door het statusverlies moesten de gilden om te overleven zich wel openstellen voor leden uit andere sociale klassen en families en veel gilden verloren zo de identiteit die door de vroegere leden vaak eeuwen aan het gilde was verbonden. Vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw was er een duidelijke opleving van het gildewezen. De losse verbanden werden samengesmeed tot een officiële organisatie. Die kon niet ontstaan zonder toename van de financiële middelen en de vervoersmogelijkheden van de gilden. Maar dat is niet alles. Ook de wijze waarop de gemeenschap het gilde bezag, was van belang voor de legitimatie en representatie van de organisatie. In de negentiende eeuw was het niet mogelijk geweest een officiële organisatie van schuttersgilden in Noord-Brabant op te zetten, terwijl in de twintigste eeuw de ontwikkelingen in Noord-Brabant juist een gunstig klimaat boden voor de opzet van een overkoepelende organisatie. Deze organisatie, de Noordbrabantse Federatie van Schuttersgilden, richtte zich in eerste instantie op het stimuleren van onderlinge contacten en op het behoud van wat er was. Later werd de Federatie een overkoepelend orgaan dat denkbeelden over en in de gilden reguleerde. Dit had gevolgen voor de manier waarop gilden zichzelf gingen zien, maar ook voor gildetradities, die heringevoerd of aangepast werden. De Federatie zorgde echter ook voor goede contacten en verbinding met de wereldlijke en kerkelijke overheid en waakte over de waarden en normen die de schuttersgilden dienden uit te dragen.

De kerk probeerde pas vrij laat, via de pastoors en bisschoppen, de schuttersgilden in haar greep te krijgen. De verbintenis van schuttersgilden met de kerk is in meer of minder sterke mate altijd gebleven. Ook in de tijden waarin de publieke katholieke godsdienstoefeningen door de staat verboden waren en men het geloof beleed en beleefde in schuurkerken, bleven de gildebroeders binnen de gemeenschap een rol spelen. In de negentiende eeuw oefenden de pastoors hun invloed uit op de gilden door bijeenkomsten in gemengde gezelschappen te verbieden en overvloedig dankgebruik te veroordelen. Een aantal gilden werd opgeheven, andere gilden kregen een slechte naam, die lang doorklonk. Vanaf de jaren dertig, en zeker vanaf de jaren vijftig van de twintigste eeuw, ontwikkelden de gilden meer belangstelling voor de kerkelijke plechtigheden. Zij werden immers genoemd en geroemd als dé voorbeelden van katholieke trouw. Vanaf het einde van de jaren zestig, met het voortschrijden van de ontkerkelijking, gingen de gilden steeds meer als een katholieke voorhoede fungeren. Tot op heden worden zij als 'eerbare guld' door de kerk als een voorbeeld voor de samenleving gezien.

Ook de verbondenheid van de schuttersgilden met de overheid veranderde door de eeuwen heen. De manier waarop de overheid met de gilden omging en hoe de gilden zich (re)presenteerden was aan verandering onderhevig en verschilde per gemeenschap. Er zijn voorbeelden genoeg van protestantse drossaards die tijdens de Staatse periode in de besturen van de gilden zaten, meeschoten, of het koningschap bekleedden. Zij traden vaak als vanzelfsprekend in de voetsporen van hun katholieke voorgangers. De overheid in de achttiende en negentiende eeuw verzette zich minder sterk tegen de gilden dan de kerk dat deed in de negentiende eeuw, maar ook de drossaards en burgemeesters hadden zo hun problemen met het uiterlijk vertoon van de gilde in hun gemeenschap. De schuttersgilden verzetten zich vaak tegen ontwikkelingen in de gemeenschap, traden op en streden voor hun eer. De overheid trok een steeds bredere maatschappelijke functie naar zich toe, waardoor de gilden zich moesten bezinnen op een nieuwe invulling van de taken binnen het gilde en de gemeenschap en erbuiten.⁷³² De sociale functie werd daarmee steeds belangrijker. De nadruk werd in de twintigste eeuw gelegd op gildebeleving en solidariteit.

Op regionaal, provinciaal en nationaal niveau zagen de autoriteiten steeds meer voordelen in de inzet van de gilden voor de organisatie van evenementen, ter opluistering van feestelijke activiteiten en zelfs als een identiteitsverschaffend verschijnsel, van deugdelijk en eerlijk tot historisch (on)verantwoord. Zij gingen zelfs delen ervan financieren. De gilden namen graag deel aan deze, voor hen eervolle en vaak ook lonende presentaties.

(Foto: Piet den Blanken)

Het gildewezen ging steeds vaker de lokale grenzen over op het gebied van organisatie en gildefeesten en op het gebied van hulpverlening. Het aantal manieren waarop de gilden zichzelf konden (re)presenteren, groeide gestaag. Van lokaal, regionaal, provinciaal en nationaal niveau door organisatie, feesten en demonstraties tot internationaal en zelfs mondiaal niveau met behulp van gildepublicaties, deelname aan internationale organisaties en evenementen en niet te vergeten internetsites. De schuttersgilden waren conservatief, maar gingen toch met hun tijd mee. Ze bogen op hun tradities, maar moderniseerden ook. Ze proberen een balans te creëren tussen wat vroeger hoorde en wat nu ís.

Land van Zand

“Je balanceert tussen achterland en snelweg
Tussen gisteren en morgen
Met een pauze voor vandaag
En elke keer dat je ‘Houdoe’ of ‘Tot ziens’ zegt
Dan blijft er altijd toch weer die ene vraag
Wat laat je achter, wat neem je mee.”⁷³³

⁷³² Bos, ‘A tradition of giving and receiving’.

⁷³³ Liedtekst Gerard van Maasakkers, *Land van zand*.

Het verhaal van Martinus Bressers oftewel het sociaal kapitaal van een gildebroeder

Martinus Bressers werd in 1841 op achttienjarige leeftijd lid van het koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III te Tilburg. Hij trad daarmee in de voetsporen van zijn vader, Cornelis Bressers, die in 1806, ook op achttienjarige leeftijd, lid werd. Zijn grootvader was ook lid van het gilde, als eerste Bressers. Adrianus Bressers werd geboren in Arendonk, België, en kwam rond 1777 naar Tilburg. Hij werd waarschijnlijk om vriendschappelijke en economische redenen lid van het gilde. De beide Bressers waren daarnaast ook lid van een beroepsgilde. De timmerlieden in Tilburg hadden zich namelijk verenigd in een timmermansgilde en zowel Adrianus als Cornelis Bressers was daar lid van. Cornelis werd in 1826 zelfs hoofdman van dit Sint-Josephgilde.⁷³⁴ Aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw zien we dat veel gildebroeders vrije beroepen uitoefenden. Timmerlieden waren rijk vertegenwoordigd binnen het Sint-Sebastiaansgilde. Adrianus was daarnaast ook koopman en aannemer, dus hij kon wel een aantal goede contacten gebruiken. Martinus werd, naar we aannemen, lid omdat zijn vader en grootvader ook lid waren. Hij trouwde in 1860 met Louisa Donders.⁷³⁵ Zij was de dochter van Petrus Lambertus Donders, touwslager van beroep. De familie Donders was invloedrijk in Tilburg en goed vertegenwoordigd binnen het Sebastiaansgilde. Petrus Donders werd in 1835 lid van het gilde. Familietraditie stond ook bij hen hoog in het vaandel, want de vader en grootvader van Petrus waren eveneens lid. De vader van Petrus voelde de druk van twee kanten, want zijn vrouw kwam ook uit een gildedefamilie. Het

Martinus Bressers en zijn familie. (Foto: RA Tilburg)

lidmaatschap van de familie is dus terug te leiden naar de tweede helft van de achttiende eeuw.

Het is goed mogelijk dat Martinus zijn Louisa leerde kennen tijdens een van de teerdagen van het gilde. Het gilde kon immers als een alternatieve huwelijksmarkt functioneren. Vrouwen,

dochters en nichten waren welkom op de jaarlijkse teerdagen, waarbij een muzikant speelde en het bier rijkelijk vloeide. Het was voor een gildebroeder een goede zaak zijn zus of dochter te koppelen aan een gelijkgezinde, een broeder. En dat is met Louisa en Martinus waarschijnlijk ook het geval geweest. Martinus kwam immers

niet door huwelijk bij het gilde, want hij was al in 1841 lid, terwijl hij in 1860 trouwde. Petrus Donders vond Martinus wellicht een goede partij voor zijn dochter, zeker nadat Martinus in 1851 de zaak van zijn vader had overgenomen.

Op het moment dat Martinus toetrad tot het gilde, genoot hij al een zeker prestige. Enkel mannen met een onbesproken levenswandel mochten immers toegelaten worden. Aangezien Martinus welgesteld was, kon hij het vaandel kopen - het vaandel werd per opbod verpacht - en werd hij vaandrig van het gilde. Hij liep voorop tijdens het uittrekken van het gilde en vendelde de nieuwe koningen om de twee jaar in. Ook zijn vader Cornelis was geen gewoon lid, want hij was in 1828 koning van het gilde.⁷³⁶ In het jaar dat Cornelis koning werd, ontving hij een lening van het genootschap, waarschijnlijk bedoeld voor het uitbreiden van zijn zaak. Het vertrouwen in deze man was groot, want het was een behoorlijk bedrag dat hij in 1836 terugbetaalde.⁷³⁷ Zo werd sociaal kapitaal omgezet in economisch kapitaal. En daar profiteerde Martinus ook weer van.

Koning zijn betekende niet altijd dat men de beste schutter was: koning werd een gildebroeder doordat het lot hem gunstig gezind was. Men zag in de uitverkiezing wel de hand van God en de uitstraling daarvan op de verwanten gaf de familienaam meer status. Zoons volgden hun vader opvallend vaak als koning op. Martinus werd

in 1852, een jaar na het overlijden van zijn vader, koning van Sint-Sebastiaan. Wellicht een eerbetoon van de andere gildebroeders?

Martinus zette het volgende op zijn schild:

St. Sebastiaan van Willem III te Tilburg
Koning 1852
M.C.N. Bressers
Fabrikant handbogen & pijlen
Honig was en kaarsen
Met vier medailles
In der op last van zijne
Majesteit den koning
Gehoude Nederlandsche
Wedstrijden
In 1851-1852-1853⁷³⁸

Foto: RA Tilburg)

Foto: RA Tilburg)

Het schenken van het schild liet een tijdje op zich wachten, aangezien hij de uitslagen van wedstrijden Beste Handbogen en pijlen op zijn schild zette. Deze had hij in 1852 en 1853 gewonnen tijdens een beoordelingswedstrijd van schietmateriaal van pijlen- en bogenfabrikanten. Duidelijk is echter wat hij belangrijk vond en waarmee hij op dat moment bezig was. Zijn zakelijke bezigheden staan op het schild, zijn trots, het winnen van de wedstrijd en zijn koningsgezindheid. Zo wilde hij zichzelf typeren. En hoe belangrijk die wedstrijden voor hem waren, bleek negen jaar later, toen hij voor de tweede maal koning werd. Hij liet toen precies hetzelfde op zijn schild zetten.⁷³⁹

734 Steijns, *De koningen van het Sint-Sebastiaansgilde*, 57.

735 Ibidem.

736 Steijns, *De koningen van het Sint-Sebastiaansgilde*.

737 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-2, 20-12-1836.

738 Steijns, *De koningen van het Sint-Sebastiaansgilde*, 57. Zilveren schild in particulier bezit van het Koninklijke gilde.

739 Ibidem, 69-71.

In 1849 nam het Sint-Sebastiaansgilde voor het eerst deel aan het Koninklijke Concours op het Loo. Tijdens dit Concours “bij gelegenheid der Wedrennen”⁷⁴⁰ vonden handboogwedstrijden plaats. De gildebroeders mochten hun attributen en prijzen aan de koninklijke hoogheden tonen en gildebroeder P. Marsé haalde zelfs de eerste prijs, een zilveren erekruis, bij het doelschieten. Toen het gilde terugkeerde in Tilburg wachtte hen een vrolijke ontvangst door de gemeenschap. Ter gelegenheid van de eervolle deelname en winst schreven de gildebroeders een lied op de wijs van ‘Io vivat’:

“Hij blijv’in bloei, hij blijv’in bloei, des handboogs roem houdt stand; ontfonkt ons ’t edelst eergevoel, dan volgen wij des Konings doel; dan leven wij, dan leven wij, ter eer van ’t Vaderland.”⁷⁴¹

Op het eerste concours in 1849 verwierf het gilde relaties aan het hof. Het gilde wilde zijn verbintenis met het koninklijk huis te verstevigen en vroeg koning Willem III als beschermheer. Op 16 oktober 1851 aanvaardde Willem III het beschermheerschap en verleende het gilde het predikaat koninklijk. Het gilde stuurde het koninklijk huis in samenwerking met een aantal andere ‘koninklijke’ verenigingen een gouden herinneringsmedaille en stelde een mooi diploma op, dat ook door Martinus en zijn vader werd ondertekend. Martinus trok zelfs de stoute schoenen aan en vroeg het predikaat hofleverancier aan. Dit werd geweigerd. Toen er een uitnodiging kwam voor een tweede concours in 1851, ontstond er onenigheid binnen het gilde. De kosten voor de reizen waren hoog, de medaille was duur uitgevallen en wellicht speelden er nog veel andere zaken waarvan we de achtergrond

niet kennen. Het zorgde ervoor dat de gemoederen hoog opliepen.⁷⁴² Voor het behoud van broederschap werd in de *caerte* van 1652 al besloten: “Het zal ongeoorlooft zijn van de hoofde of schuttenbroers op enige vergaaderinge ymand van het geselschap moogen slaan of stooten misdoen of misseggen in eniger maanieren en zoo dit mogt gebuiren sal ...hij daadelijk het geselschap moeten verlaaten en zijnen naam gerooijeerd worden.”⁷⁴³ Er werd heel wat “misseggt” tijdens de ruzie over het concours want een heel aantal prominente gildebroeders stapte op. Uiteindelijk besloot men toch te gaan. Martinus hield zich wellicht afzijdig bij de ruzie en werd standaarddrager. Het gilde won het doelschieten en wist zo weer een groot aantal ereleden aan het gilde toe te voegen. Martinus won één van de nevenactiviteiten, een tentoonstelling van bogen- en pijlenfabrikanten. Het gilde had tijdens het concours een aantal maal persoonlijk contact gehad met de koning en dat wierp zijn vruchten af.

Wat was 1851 een jubeljaar voor Martinus! Winst op alle vlakken. De jaren daarop waren er geen concoursen meer, maar wel pijl- en boogtentoonstellingen, waarbij Martinus Bressers zijn individuele eer, maar ook die van het gilde verdedigde. Naast individuele eer voor de gildebroeder verschaftte de prijs het schuttersgilde namelijk een collectieve eer, waarin alle leden deelden. Het feest dat het nu koninklijk gilde hield na de gewonnen wedstrijden op het Loo, werden uit de boetekas betaald. Zo werd ondeugd een inkomstenbron voor het vieren van de broederschap.

Die broederschap bond de gildebroeders aan het gilde. Op het moment dat men bij het gilde kwam legde men een

eed van trouw af en werd men zijn broeders hoeder. Ook ontspanning en samenzijn op bijzondere wijze is wat mensen lid deed worden van het gilde. Deze ontspanning was bij drie schuttersgilden in Tilburg te verkrijgen. Naast Sebastiaan had men in Tilburg nog het Sint-Jorisgilde en het Sint-Dionysiusgilde, de laatste opvallend genoeg in 1665 door protestantse notabelen als Cloveniersgilde opgericht. De handhaving van de maatschappelijke positie was in belangrijke mate een kwestie van competitie. Deze speelde zich af binnen de eigen groep en tussen de groepen. Zo kon het ene schuttersgilde met het andere wedijveren om een specifieke taak binnen de gemeenschap, zoals begrafenisfonds, liefdadigheidsinstelling of brandweer, maar ook om de plaats vooraan in de processie. Voor optreden, inhalen en representatie van de gemeenschap kon het gilde een tegenprestatie of vergoeding verwachten. Er was ook strijd om de eerste rechten van de schutsboom, zoals tussen Sebastiaan en Dionysius in 1836. Het Sebastiaansgilde vroeg toen geld aan zijn leden voor het opzetten van een nieuwe schutsboom “die zeker niet minder zal moeten uitmunten dan den schutsboom van Sint Dionysius.”⁷⁴⁴ De gilden in Tilburg konden echter ook vriendschappelijk met elkaar omgaan en vergezelden elkaar bij het tweejaarlijks koningschieten. Als het echter ging om het verlenen van opdrachten, werd liever voor een eigen gildebroeder of buitenstaander gekozen dan voor iemand van het andere gilde, zoals in 1835, toen het Sint-Sebastiaansgilde een grote zakelijke opdracht bij een gildebroeder neerlegde en niet bij de waarschijnlijk beste timmerman van de stad, Zeger den Ouden. Zeger was namelijk lid van Sint-Joris. Sint-Joris nam steeds meer leden van de minder gegoede klasse aan en bloeide daar-

door als gilde, wat hen op zakelijk gebied goed uitkwam. De middelen die schuttersgilden voor hun strijd tot hun beschikking hadden, waren hun netwerken, hun tradities en ouderdom, hun reputatie maar ook hun financieel kapitaal.

De broederschapbanden van het koninklijk gilde van Sint-Sebastiaan werden niet verbroken en toch kwam er in 1889 een eind aan het gilde. De reden kan met name gezocht worden in de opkomst van de sociëteiten in Tilburg. In het begin van de negentiende eeuw keerde het gilde zich al naar binnen. Het gilde verloor toen definitief zijn publieke functie, toernooien werden binnen een omheining gehouden en de ballotage werd strenger. Na 1846 vonden de gildebroeders van

Sint-Sebastiaan de nieuwe sociëteiten en verenigingen steeds interessanter. Ook Martinus Bressers werd, tegelijk met zijn schoonvader, in 1846 lid van de Nieuwe Koninklijk Harmonie. In 1868 werd Martinus, inmiddels een markant en prominent Tilburgs figuur, benoemd tot secretaris van het gilde. De functie van hoofdman zou hij niet bekleden, die bleef namelijk voorbehouden aan zijn schoonvader Petrus, die de functie van 1847 tot 1888 bekleedde. Al in 1851 werd een aantal vergaderingen van het gilde verzet wegens activiteiten bij de Harmonie. Steeds meer gildebroeders werden lid van de andere verenigingen in de stad en steeds meer evenementen werden afgeblazen. De maatschappelijk meer succesvolle broeders hadden het gilde voor hun netwerk niet meer

nodig, want ze zaten ook bij de sociëteit. In 1888 werd in de laatste vergadering van het gilde nagedacht over de vraag hoe men 'eenige goede leeden na onze keuze' bij het gilde kon krijgen om het te doen herleven. Het zou de laatste vergadering zijn tot aan de heroprichting in 1966.⁷⁴⁵ De zonen van Martinus Bressers hebben de familietraditie niet voort kunnen zetten. Zij waren wel zo loyaal dat zij geen lid werden van één van de andere twee gilden.⁷⁴⁶ Martinus Bressers heeft geen begrafenis met gilde-eer gehad toen hij in 1902 overleed. Het gevoel voor traditie is in zijn familie wel blijven voortbestaan: zijn kleinzoon en de kleinzoon van Petrus Lambertus Donders behoorden tot de heroprichters van het gilde in 1966.

740 Pluymakers & Steijns, "Het heeft Zijne Majesteit behaagd", 76.

741 Ibidem, noot 22, 94.

742 Pluymakers & Steijns, "Het heeft Zijne Majesteit behaagd", 75-78.

743 RAT, Archief Koninklijk handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281-1.

744 Ibidem 281-2, 7-4-1836.

745 Steijns, 'De lotgevallen van een 'schone slaper', 3-24.

746 Bressers & De Bakker, *Het geslacht Bressers*.

(Foto: Piet den Blanken)

7

SLOTBESCHOUWING: IDENTITEIT IN DYNAMISCHE DIVERSITEIT

De tijdsspanne van het onderzoek en de veelheid en veelzijdigheid van de onderzochte gilden maken het moeilijk een ondubbelzinnig beeld te schetsen van de ontwikkelingen van de Noord-Brabantse gilden ‘in het algemeen’. Er is niet zoiets als één wezenlijk kenmerk dat alle schuttersgilden gemeen hebben. Wel vertonen ze familiegelijkenis. Het beeld dat we schetsten was ook onvermijdelijk onderhevig aan enige vertekening, die we zo goed mogelijk probeerden te corrigeren. Aard en hoeveelheid van de overgeleverde bronnen hebben het beeld van de schuttersgilden in het verleden gekleurd: van grondbezittende gilden was gemiddeld meer administratie over dan van gilden die geen grond bezaten en van gilden met leden uit de hogere sociale standen en klassen bleef naar verhouding meer administratie over dan van gilden met leden uit lagere sociale standen en klassen. Dóór de gilden werd meer geschreven dan óver de gilden en egodocumenten uit gildekringen ontbraken. Een algemene geschiedenis van de Noord-Brabantse schuttersgilden schrijven zou daardoor een lastige opgave worden. Doel van het onderzoek was dan ook niet het schrijven van dé geschiedenis van de Noord-Brabantse gilden. Wel wilden we achterhalen waarom en op welke wijze gildebroeders door de eeuwen heen lid werden van de schuttersgilden en hoe ze, samen met de andere leden van het schuttersgilde, dat lidmaatschap op formele en informele wijze vormgaven en ervoeren. Dit gebeurde in een wisselwerking tussen de leden, het gilde en de buitenwereld, en wel op vijf verschillende niveaus. In dit onderzoek hebben we de sociale functie van de schuttersgilden op al deze niveaus bekeken. Allereerst het niveau van het individu. Wat was de motivatie van een individu om lid te worden van een groep als het gilde?

Vervolgens het niveau van de sociale relaties binnen de vereniging, waarmee we doelen op de omgang van de gildebroeders onderling. Het derde niveau was het schuttersgilde in wisselwerking met andere gilden. Het vierde niveau was het gilde als onderdeel van de plaatselijke gemeenschap. Ten slotte was er het niveau van de wereld buiten de plaatselijke gemeenschap: regionaal, provinciaal, nationaal en zelfs wereldwijd. Op basis van deze niveaus hebben we getracht een beeld te schetsen van de interne en externe invloeden die op de Brabantse gilden en het gildewezen door de eeuwen heen hebben ingewerkt.

De praktijk van een schuttersgilde liet zich niet altijd zo gemakkelijk in de beschreven kaders vatten. Er was nogal eens een verschil tussen leer en leven. De *caerten* van de gilden vormden echter een goed uitgangspunt om de voorgeschreven orde tegen de geleefde praktijk af te zetten. Daarbij werd gekeken naar bestuurlijke, sociale en competitieve hiërarchie, groepsprocessen, sociabiliteit en identiteit, allemaal ingebed in de vier belangrijkste elementen van de schuttersgilden in heden en verleden: verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige, elementen die samen het sociaal kapitaal van de gildebroeders vormen.

7.1 Uniek en toch uniform

Het was moeilijk een algemene definitie van de Noord-Brabantse schuttersgilden te geven. De gilden lijken veel op elkaar, maar zijn tegelijk toch zo verschillend. Wie wel eens op een gildedag is geweest, kan dat beamen. De kleurenpracht, de verschillende kostuums, de vaandels, allemaal handgemaakt

en uniek, en toch volgens hetzelfde stramien. Als de gilden samen naar buiten treden zijn ze zo verschillend, maar toch zo gelijk. Op basis van een aantal gebruiken die vrijwel alle gilden bezigden, kon er toch een definitie aan het fenomeen schuttersgilden worden verbonden: “Een schuttersgilde is een vereniging op vrijwillige basis, met christelijke idealen, een sociale houding en schietactiviteiten in de vorm van vogelschieten en/ of koningschieten.” Het meelopen in processies, het laten lezen van missen en het begeleiden van begrafenissen waren voor de gildebroeders religieuze verplichtingen. Ieder gilde deed aan koningschieten en alle gilden hadden een teerdag. De gildefeesten waren én zijn gemeenschapsfeesten. Het unieke van ieder gilde lag in wat het betekende voor de gemeenschap, in de manier waarop de gildebroeders het gildebroederschap of het gildelidmaatschap intern vorm gaven en in de omgang met de tradities en geschiedenis van het schuttersgilde.

De Noord-Brabantse schuttersgilden werden opgericht door de eeuwen heen, in tijden van politieke onrust en in tijden van vrede, tijdens perioden van economische vooruitgang of juist van malaise. De oprichters hadden behoefte aan een organisatie van weerbare mannen, behoefte aan ontspanning en vermaak of aan een combinatie daarvan. In tijden van religieuze spanning en hervorming werden veel broederschappen tot schuttersgilden omgevormd. Dat is echter niet aan te duiden als dé oorsprong of ontstaansoorzaak van de Noord-Brabantse schuttersgilden. Elk gilde probeerde een antwoord te geven op de behoeften of noodzaak van plaats en tijd. Bij de oprichting kreeg het gilde vaak een takenpakket mee, bijvoorbeeld als burgerwacht, brandweer of begrafenisfonds, waarmee duidelijk werd wat de overheid of de gemeenschap van de gildebroeders verwachtte. De bezigheden van de schuttersgilden en de invulling ervan verschilden per gemeenschap. Het Brabants schutterswezen werd gekenmerkt door verscheidenheid in taken en functioneren, maatschappelijke verantwoordelijkheid en samenstelling. In de negentiende en twintigste eeuw werden taken die eerder door de overheid aan de gilden werden opgelegd door professionele organisaties overgenomen, waardoor het gilde zijn functie binnen de gemeenschap leek te verliezen. Flexibel omgaan met de invulling van het gildebestaan deed de schuttersgilden overleven.

7.1-1 *Lidmaatschap en verwantschap*

Beïnvloed door wisselende tijdsomstandigheden en persoonlijke omstandigheden berustte de motivatie om lid te worden vaak enerzijds op tradities en anderzijds op behoefte aan sociaal contact, maar ook op sociale ruil. De voornaamste drijfveren voor de gildebroeders in heden en verleden bleken verwantschap, broederschap, traditie, en eer en prestige te zijn.

Dat bleek niet alleen als het ging om het toetreden tot het gilde, maar ook bij het intern reguleren van het gilde en de manier waarop het gilde zich ten opzichte van de buitenwereld presenteerde. De genoemde drijfveren werden als bindende factoren beschouwd, al veranderden ze telkens van betekenis.

Niet iedereen mocht zo maar lid worden van het schuttersgilde. De mogelijkheid tot uitsluiting was een voorwaarde voor de werking van sociaal kapitaal. In de *caerte* staan vaak de toelatingseisen beschreven, maar deze werden door het gilde naar goedgevonden gebruikt en vaak in het eigen voordeel uitgelegd. De mening van de groep was belangrijker dan de *caerte*. Het bestuur had wel de beslissende stem. De meest gebruikte toelatingscriteria waren woonplaats, religie, leeftijd, intredegeld, het maximum aantal leden dat per jaar toegelaten mocht worden en het maximum aantal leden in totaal. Gelijkgestemdheid was echter het belangrijkste criterium voor de groep. Zo kwam het gilde tot een vorm van selectie aan de poort, ten einde die gelijkgestemdheid te behouden. Voorwaarde was vaak dat iemand binnen het gezelschap moest passen, door beroep, status, interesse of (verre) verwantschap. De *caerte* speelde daarbij nauwelijks een rol. Als men als buitenstaander paste binnen het gilde, kon men lid worden. Hoewel de schuttersgilden erg gesloten leken, bleken ze dat dus niet altijd te zijn. Dit had met name te maken met de ontwikkelingen in de plaatselijke gemeenschap – zoals toegenomen immigratie en economische ontwikkeling – die hun weerslag hadden op de ontwikkelingen binnen het gilde en zijn ledenbestand.

In dit onderzoek hebben we de graden, percentages en directe of indirecte invloed van verwanten op lidmaatschappen binnen de gilden bekeken en gemeten, om de vraag te kunnen beantwoorden: in hoeverre was verwantschap een reden om lid te worden?

Bloedverwanten waren procentueel het best vertegenwoordigd binnen het gilde. De eerstegraads verwanten, voornamelijk de vaders, waren de belangrijkste stimulans voor de gildebroeders om lid te worden van het gilde, hoewel ze veeleer een voorbeeldfunctie hadden dan dat ze directe invloed uitoefenden op het lidmaatschap van de geselecteerden. Vaak werden ze pas, in het kader van de voortzetting van de familietraditie, na hun overlijden opgevolgd. De invloed van de tweedegraads bloedverwanten was zowel direct als indirect. De broers vormden de grootste categorie bloedverwante gildebroeders. Samen lid worden maakte het lidmaatschap aantrekkelijker. De gildebroeders werden ook beïnvloed door hun grootvaders en ooms. De zwagers, neven en getuigen werden gedeeltelijk zelf aangespoord door de geselecteerden om lid te worden. De gildebroeders uit de steekproef oefenden zelf invloed uit op hun zonen. Vijftien procent van de familierelaties betrof een zoon. En ook zij zetten (met hun zussen) de familietraditie voort, met

(Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

kleinzonen. Als de zonen om welke reden dan ook niet wilden of konden toetreden, besloten veel geselecteerden hun schoonzoon als lid te vragen. Verder werden er binnen de gilden nog oudooms, overgrootvaders, achterneven en achterkleinzonen gevonden. De personen die de meeste directe invloed uitoefenden op de lidmaatschapskeuze van de gildebroeders uit de steekproef, waren de schoonvaders.

Ondanks het hoge percentage bloedverwanten konden we niet zomaar concluderen dat bloedverwantschap de belangrijkste reden was om toe te treden. Bloedverwantschap binnen het gilde bepaalde wel in grote mate de omgang binnen het gilde en de mate waarin tradities werden voortgezet en behouden. Door de bestaande en gecreëerde familieverbanden was het gilde geen statische vereniging, maar een dynamisch netwerk waarin jong en oud vertegenwoordigd waren. Uit de analyse van de familierelaties en de mate waarin de geselecteerde gildebroeders beïnvloed werden of zelf rekruteerden, bleek die dynamiek: in de perioden dat het aantal bloedverwanten afnam, steeg het aantal aanverwanten. Als het aantal bloedverwanten toenam, daalde het aantal aanverwanten. In de

perioden dat er relatief minder broers intraden, werden meer zwagers lid. Toen de zoons het even lieten afweten, stonden de schoonzonen klaar. In de perioden dat de invloed van de vaders afnam, werd het aantal grootvaders en broers in het gilde groter. Ook ooms en schoonvaders vulden vaak de leemten als de vader geen lid was. Met de dalende invloed van de broers en zwagers blijken de getuigen en vrienden een steeds grotere rol te gaan spelen. Met name in de twintigste eeuw, als het aantal bloed- en aanverwanten binnen het gilde daalt, zien we een duidelijke stijging van het aantal geestelijke verwanten, wier 'verwantschap' tot stand kwam via getuigen bij doop of huwelijk.

Door het begrip familietraditie toe te passen op alle verwanten bleef het ledenbestand van de gilden op peil. Bij gebrek aan (welwillende) bloedverwanten motiveerden veel geselecteerde gildebroeders hun aanverwanten of vrienden lid te worden van het gilde. Als er dus minder gegadigden voor opvolging in de nabije familiekring werden gevonden, breidde men de rekrutering van nieuwe gildebroeders uit naar verdere verwanten en aanverwanten, of werd er zelfs verwantschap gecreëerd. Het zeker stellen van de (financiële en/of sociale) positie en de

Standaardrijder van het Sint-Antoniusgilde uit Beek en Donk. (Foto: De Gildetrom)

sociale factor (de sociabiliteit) waren ook van invloed op het toetreden. Vanaf de achttiende eeuw traden de gildebroeders steeds vaker ongehuwd in, en steeds vaker vrijwel gelijktijdig met leeftijdsgenoten. Door lid te worden integreerde men in de gemeenschap en bevestigde men zijn sociale positie en/of het volwassen worden. Dit werd duidelijk door het analyseren van de gemiddelde leeftijd waarop men toetrad. Maar juist deze behoefte aan sociabiliteit die eerder de leden naar de gilden trok, had een negatieve invloed op het ledenbestand van de gilden in de tweede helft van de negentiende eeuw. Het nieuwe verenigingsleven vervulde voor veel mensen de behoefte aan sociaal contact en sociaal kapitaal, waardoor de gilden aan aantrekkingskracht verloren. De overlevingsdrang van de gilden zorgde er aan het begin van de twintigste eeuw voor dat er veel jongeren gerekruteerd werden. Door de eeuwen heen moesten de gilden duidelijk meer bieden dan een hechte groep van verwanten alleen om leden aan zich te kunnen blijven binden.

7.2 Schuttersgilden en sociaal kapitaal

‘Sociaal kapitaal van gildebroeders’ luidt de ondertitel van deze dissertatie. Het levensverhaal van Martinus Bressers uit Tilburg beschrijft alle factoren die konden leiden tot groei van sociaal kapitaal binnen het schuttersgilde. Uit het verhaal van Martinus Bressers blijkt ook dat hij al sociaal en cultureel kapitaal bezat voordat hij toetrad tot het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg. Als we kijken naar het vroegmoderne verenigingsleven, met de rederijerskamers, broederschappen en gezellenverenigingen, kunnen we ons afvragen of deze verenigingen voor sociaal kapitaal zorgden, of dat sociaal kapitaal juist ten grondslag lag aan de oprichting van deze verenigingen. Hierop komen we later terug. Uit het voorbeeld blijkt wel dat het sociaal kapitaal werd omgezet in andere vormen, bijvoorbeeld economisch kapitaal, en dat de vorm van het sociaal kapitaal veranderde. Bourdieu’s definitie van sociaal kapitaal luidt: “het geheel van bestaande of potentiële hulpbronnen dat voortvloeit uit het

Gildebroeder uit Udenhout brengt in de Sint Pieter de vendelgroet aan paus Johannes Paulus II. (Foto: ANP)

bezit van een meer of minder geïnstitutionaliseerd duurzaam netwerk van relaties van onderlinge bekendheid en erkentelijkheid - ofwel uit het lidmaatschap van een groep - dat elk van zijn leden de ruggesteun geeft van het collectieve kapitaalbezit”.⁷⁴⁷ Dit biedt een kader waarbinnen plaats is voor de uitwerking van meer specifieke theorieën over sociabiliteit, vriendschap, wederkerigheid, folklorisering en traditie. Hierdoor kunnen we ook verschuivingen duiden in taken en functie van het gilde, ontwikkelingen in het zelfbeeld en de zelfreflectie en de daarbij behorende veranderingen in het ledenbestand.

7.2-1 Broederschap

Bourdieu beschouwde relaties en netwerken als een resultaat van persoonlijke en gezamenlijke strategieën van investering die erop gericht zijn sociale relaties die op termijn bruikbaar zijn tot stand te brengen of te beheren. Cultureel kapitaal en sociaal kapitaal zijn belangrijk voor het sociale functioneren van individuen en groepen; netwerken zijn patronen van relaties tussen actoren in

een groep, oftewel een groep mensen die op een of andere manier met elkaar verbonden zijn.⁷⁴⁸ Die verbondenheid binnen het gilde was er enerzijds natuurlijk door de vele verwantschappen, anderzijds werd deze gecreëerd en gereguleerd door het begrip ‘broederschap’. Broederschap was de kern van het schuttersgilde, zowel voor het individu als voor het collectief. De betekenis van broederschap voor de leden van de gilden, en de deugden die men ermee verbond, veranderden in tijd en ruimte. Broederschap ontstond en werd in stand gehouden door vriendschap, onderlinge steun en wederkerigheid. Aan de voordelen van het sociaal kapitaal waren verplichtingen, verwachtingen, vertrouwen maar ook sancties verbonden.

Broederschap kon niet bestaan zonder een stevig bestuur. De leden ervan werden echter niet altijd democratisch verkozen maar hadden recht op een plaats afhankelijk van de omvang van het sociaal kapitaal dat ze bezaten en de kapitaalvormen die eraan vooraf gingen of eruit voortvloeiden. De deugd van de broederschap en de deugdzaamheid van het gezelschap werden gereguleerd door de samenstelling en het handelen van

⁷⁴⁷ Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip*, 132.

⁷⁴⁸ Snijders, ‘Methoden van netwerkanalyse’, 23.

(Foto: Jo van Schalen)

het bestuur, dat met de *caerte* als leidraad de identiteit van het gilde bepaalde. Broederschap werd gezien als hét belangrijkste element dat het voortbestaan van het gilde garandeerde. Het werd in de *caerte* genoemd en het rechtvaardigde het bestaan of voortbestaan van het gilde. Gewenst gedrag werd gereguleerd en ondeugdelijk gedrag werd beboet. Zo kwam de nadruk te liggen op de deugdzzaamheid, betrouwbaarheid en eerbaarheid van het gezelschap. De eer van het lidmaatschap en wat de gildebroeder binnen het gilde bereiken kon, bijvoorbeeld het koningschap, waren niet alleen afhankelijk van wat men binnen het gilde presteerde, onder andere op competitief niveau, maar ook van wat men erbuiten deed. Rituelen en gebruiken binnen het gilde waren veelal gericht op de binding van de broeders. Daarmee werd de broederschap op zich een traditie, en stonden veel andere tradities en gebruiken in dienst van het behoud van die broederschap. Alles wat de interne cohesie of het 'eerbare' beeld van het gilde ondermijnde, werd bestraft. Ging het tot de negentiende eeuw vooral om de

eerbaarheid van individu en collectief, in de twintigste eeuw werd de broederschap zélf als een deugd betiteld. Onder het begrip broederschap vielen toen alle taken, verplichtingen en het gewenste gedrag van de gildeleden. Broederschap was daarmee de hoogst te bereiken vorm van sociaal kapitaal en werd gevoed door gereguleerde en ongereguleerde onderlinge steun en wederkerigheid.

Deugd werd gereguleerd en traditie werd naar behoeven aangepast. De belangrijkste drijfveren voor de schuttersgilden waren broederschap en het zoeken naar en bevestigen van de identiteit van het gilde. Bovendien was het altijd belangrijk om een manier te vinden waarop men het (voort)bestaan van het schuttersgilde kon legitimeren en continueren, zowel voor de gildebroeders als individu als voor het gilde als collectief.

7.2-2 Identiteit, traditie en eer

Lidmaatschap van een schuttersgilde verschaftte identiteit. Een gildebroeder werd door zijn lidmaatschap verbonden met de plaatselijke gemeenschap, want de gilden werden immers in hoge mate geïdentificeerd met de identiteit van die gemeenschap.⁷⁴⁹ De gemeenschap, en de taak in de gemeenschap, de status van het gilde en de gewoonten binnen het gilde: het speelde allemaal een rol. Lid worden van een schuttersgilde werd daarmee gezien als een eer en onderscheidde een gildebroeder van een 'eerloze' mens. De gildebroeder werd opgenomen in een groep, voldeed aan de voorwaarden, hield zich aan de gangbare waarden en normen en mocht daarom de gemeenschap dienen en representeren. Binnen de groep werd er een hechte band gesmeed, niet alleen door immateriële zaken, maar ook door materiële steun. De gildebroeder kon als individu veel voordelen aan het lidmaatschap ontleen. Goede, deugdzame broeders, die dit etiket kregen door voorbeeldig gedrag, tomeloze inzet of financiële bijdragen, werden gememoreerd en bejubeld, onderscheiden en konden binnen het gilde of de gildeorganisatie hogerop komen. Maar het voordeel zat ook in het verkrijgen van een gildebegrafenis of in het opbouwen van een netwerk: veel gildebroeders waren lid 'om de klanten'. De identiteit van het gilde werd mede ontleend aan de deugdzame gildebroeders uit het verleden. Op gezette tijden werd de oprichting van het gilde herdacht en werden de oprichters bejubeld. De gildebroeders projecteerden memorabele gebeurtenissen binnen de gemeenschap op het gilde en projecteerden memorabele gebeurtenissen van het gilde op de gemeenschap. Heldhaftigheid, dienstbaarheid en deugdzzaamheid waren daarbij de kernwoorden.

De deugdzzaamheid en dienstbaarheid van het gilde werden aan de buitenwereld getoond, door offeren aan de kerk, werken van barmhartigheid, maar ook door feesten waarbij de hele

gemeenschap werd betrokken. Het lid worden van een gilde werkte niet alleen statusbevestigend, maar ook statusverhogend en droeg de identiteit van de gildebroeder uit, zowel binnen als buiten het gilde. De identiteit die een individu wilde uitdragen kon worden bevestigd door het gilde waarvan hij lid werd, maar hij kon zich met de keuze ook distantiëren van en afzetten tegen een andere sociale groepering.

Zich afzetten of verzetten tegen andere groepen, de buitenwereld of de overheden, was de gilden niet vreemd. Hiermee werd de eer verdedigd, die van het gilde of die van de gemeenschap. Daarvoor was wel een sterke groepsidentiteit nodig, waarbij het gilde op de leden moest kunnen vertrouwen. Het stimuleren van wederkerigheid lag aan de basis van de vorming van de sociabiliteit en daarmee creëerden de gilden een groepsidentiteit. Die groepsidentiteit werd op basis van status, beroep, ouderdom en activiteiten, maar ook in uiterlijkheden en verschijningsvormen vormgegeven. Competitie, eerbaarheid en traditie bepaalden de plaats van het gilde binnen de gemeenschap. De banden met de kerk en de overheid waren van invloed op de eerbaarheid en daarmee op de groepsidentiteit. Conflicten met de kerkelijke en wereldlijke overheid, op lokaal en nationaal niveau, gingen met name om de uitvoering van gebruiken en tradities van de gilden. Als vertegenwoordigers van de gemeenschap moesten de schuttersgilden ook banden met elkaar aangaan, wat geregeld tot aanvaringen leidde.

Tot in het begin van de negentiende eeuw was er een duidelijke samenhang waarneembaar tussen de beroepsgroepen en de verschillende gilden en werden de groepsidentiteit en status van het gilde mede daardoor bepaald. In de loop van de negentiende eeuw en aan het begin van de twintigste eeuw gingen de beroepsgroepen, een uitzondering daargelaten, zich binnen de gilden vermengen. De publieke functie van de gilden verschoof, door de opkomst van andere verenigingen, de verstedelijking, en de bemoeienissen van de plaatselijke geestelijkheid, naar een meer private. De gilden leden aan statusverlies, ze werden gezien als 'zuipschutjes' en keerden zich naar binnen. Dat betekende niet dat ze geen leden meer aannamen: juist door het statusverlies moesten de gilden om te overleven zich openstellen voor leden uit andere sociale standen en klassen, beroepsgroepen en families. Sommige gilden gingen een 'eigen' identiteit creëren. Die identiteit werd niet meer bepaald door beroep of status, maar door 'lokalisme', traditie, historisch bewustzijn en de omgang met het verleden. Affiniteit met geschiedenis en de traditie was met name aan het einde van de negentiende eeuw en gedurende de twintigste eeuw een reden om lid te worden en bepaalde de 'nieuwe oude' en vooral 'eigen'

(Foto: Sint-Jorisgilde Hooge Mierde)

identiteit van de gilden. Het bewustzijn van de eigen identiteit en het verleden werd vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw, blijkens de explosieve groei van gildepublicaties, steeds sterker naar voren geschoven. De jubilea van het gilde werden nog belangrijker voor het benadrukken van de ouderdom en de rijke traditie van het gilde, en voor het legitimeren van het bestaan en de continuïteit ervan. Dit groeiend besef had weer gevolgen voor de manier waarop gilden zichzelf gingen zien, maar ook voor gildetradities, die heringevoerd of aangepast werden. Doordat de overheid steeds meer maatschappelijke taken naar zich toe trok, moesten de gilden zich bezinnen op een nieuwe invulling van de taken binnen het gilde, binnen de gemeenschap en in de wereld erbuiten. *Gildebeleving* werd het nieuwe motto. Daarmee kwam de nadruk nog meer op het 'eigene' te liggen. Maar het had wel effect: de 'eigen' identiteit werd steeds meer door de overheden ingezet en geadopteerd en door een eigen overkoepelende organisatie gereguleerd. Zo werd het schuttersgilde opnieuw een 'eerbare guld'.

7.3 Het 'eigene' van de schuttersgilden in Noord-Brabant

De 'eigen' identiteit van de schuttersgilden is al meermaals aangeroerd. Enerzijds hadden we het dan over het uiterlijk en de tradities of gebruiken van de gilden, die volledig op zichzelf staan of lokaal zijn gekleurd, anderzijds hadden we het over de sociale functie en de (rechts)positie van de gilden en het gildewezen. De gilden gebruiken, als het gaat om het aangeven van eigenheid en uniciteit, zelf het begrip autonoom. Oorspronkelijk werd hiermee een niet in de wet geregelde, maar in de *caerte* vastgelegde rechtspersoon bedoeld. De gilden beriepen zich voor die autonomie op de *caerten* en gaven er meer betekenissen aan. Ieder gilde bepaalde voor zichzelf wat het wenste te doen, en vooral hóe, met als voorwaarde dat het niet indruiste tegen de waarden en normen en het de broederschap niet ondermijnde. De gildebroeders konden tradities, gebruiken en bezigheden naar believen toevoegen, aanpassen of afschaffen. Tot in de twintigste eeuw deed men dit ook, naar gelang de tijdsomstandigheden. Er bestaan geen andere soorten verenigingen meer waarvan de statuten soms wel terugreiken tot de vroegmoderne tijd. Het recht dat de schuttersgilden ontleenden aan deze oude statuten gaf de gildebroeders dan ook het gevoel een unieke positie te hebben binnen het verenigingsleven, in Noord-Brabant en daarbuiten. Dit bleek toen in 1977 nieuwe bepalingen omtrent het verenigingsrecht werden ingevoerd door het van kracht worden van Boek II van het Nieuw Burgerlijk Wetboek. De gilden mochten zich niet meer op hun aloude *caerten* beroepen en werden gerangschikt onder verenigingen volgens de definitie van het Burgerlijk Wetboek (boek II, art. 26). Veel gilden vonden dit moeilijk te verkroppen. Nog moeilijker was dat volgens deze wet alle gilden voor hun rechtsbevoegdheid hun statuten in een nieuwe notariële akte moesten laten vastleggen. Dat betekende dat er doelstellingen moesten worden geformuleerd en dat was nog niet zo eenvoudig als het leek.

Op de hoofdliedendag van 1997 sprak Henk Luijten, aftredend Federatiebestuurder en voorzitter van de kring Kempenland, de volgende woorden:

“En ik wil deze gelegenheid aangrijpen om even, kort, stil te staan bij de eigen aard, de eigenlijke stijl en mentaliteit van onze Brabantse gilden. Want daarover bestaan, zowel intern als naar buiten, veel misverstanden.

- Zo roeren wij de trom, maar zijn we geen drumband.
- Wij schieten met boog en geweer, maar we zijn geen schietvereniging.
- We vieren veel gezellige feesten, maar we zijn geen carnavalsclub.

(Foto: Sint-Jorisgilde Budel)

- We komen voor de dag in vaak imposante en kleurrijke kledij, maar we zijn geen verkleedpartij.
- We zijn actief betrokken bij de samenleving, maar we zijn geen maatschappelijk instituut.
- We zijn een hechte broederschap, meer dan gewoon leden van een of andere vereniging.
- Al eeuwenlang koesteren we een nauwe verbondenheid met kerk en parochie, maar we maken geen deel uit van de kerkelijke organisatie.
- We zijn katholiek, oprecht, maar niet specifiek conservatief of behoudend, of progressief of vooruitstrevend.
- We zijn traditioneel en eigentijds; oud en jong; al oud toen mijn grootvader nog jong was en zo jong als de jongste gildebroeder.”⁷⁵⁰

Luijten noemde met gemak op wat het gilde *niet* is, geen schietvereniging, geen deel van een kerkelijke organisatie, geen maatschappelijk instituut en meer dan een gewone vereniging, maar gebruikt begrippen die voor meerderlei uitleg vatbaar zijn als hij probeert uit te leggen wat het gilde dan *wél* is. Begrippen die, ondanks vele pogingen om het juist aan de buitenwereld uit te leggen, stranden in een wirwar van emotie en moraliteit, die door de buitenwacht inderdaad vaak niet wordt begrepen.

Door de veelheid van gebruiken en de verschillende manieren waarop de gilden zich uiten en presenteren, is het voor de buitenstaander moeilijk te duiden wat een schuttersgilde nu precies is en waar het voor staat. En niet alleen voor die buitenstaander. Zoals we al eerder zagen schreef Jan Peeters uit Oirschot in 1957: “80% van onze Gildebroeders kunnen met woorden, ja zelfs met gedachten niet verklaren waarom zij bij de Guld zijn, maar in hun onderbewuste zijn zij er het nauwst mee verbonden.”⁷⁵¹

In zijn afscheidsrede poogde Henk Luijten te beschrijven wat het gilde dan wél was:

“Onze gilden hebben dóór alle verschillen, dóór de verscheidenheid heen, allemaal een duidelijke stijl: de gildestijl, een eigen manier van denken en van doen, een Brabantse manier van gemoedelijke broederschap, van gevoel van betrekkelijkheid van veel zogenaamd absoluut belangrijke zaken in het leven van de mens in de gemeenschap: geld, status en prestige.”⁷⁵²

Deze studie heeft aangetoond dat die betrekkelijkheid ten opzichte van geld, status en prestige, door Luijten getypeerd als ‘niet gilden eigen’, niet zo betrekkelijk was voor de gildebroeders in heden en verleden. Status en prestige waren zelfs de drijfveren voor menig gildebroeder om lid te worden en te blijven en voor het gilde een manier om de broederschap te behouden. Gildebroeders zijn de ‘mens in de gemeenschap’, en dat niet alleen, zij vertegenwoordigden diezelfde gemeenschap door de eeuwen heen. De manier waarop ze dat deden, verschilde echter per gemeenschap en in tijd, en dat is een reden voor verwarring, zowel binnen het gilde als erbuiten.

Als geen andere vereniging zijn de schuttersgilden bezig met de reden van hun bestaan en hun bestaansrecht. Als geen andere vereniging houden zij zich bezig met discussie over en onderzoek naar de betekenis van hun gebruiken en tradities en de omgang ermee. In geen andere vereniging is er zoveel geschreven over de geschiedenis en over wat nu het daadwerkelijke doel is. Eigenlijk is dat niet zo heel vreemd. De geschiedenis van de gilden door de eeuwen heen geeft geen eenduidig beeld van de doelstellingen van het instituut. Met de oprichting of omvorming beantwoordden de gilden aan de noden van de tijd. Veel gilden bestonden naast de broederschappen of ontstonden er juist uit. De broederschappen hadden als doel ‘het bidden voor het zielenheil’. De schuttersgilden boden deze ‘dienst’ ook. Als de leden dit doel echter nastreefden, was het logischer om zich aan te sluiten bij een broederschap. Hadden alle schuttersgilden als doel het schieten? Uit vele voorbeelden

(Foto: Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch)

bleek dat het schieten of ‘beschutten’ niet de voornaamste taak van de gilden was. Het was één van de vele bezigheden. Zoals eerder aangetoond werd, werden de schuttersgilden voornamelijk opgericht uit een behoefte aan sociabiliteit. Zij beantwoordden aan de vraag naar een vorm van vereniging die diverse activiteiten ontplooiden en sociaal kapitaal kon leveren. In de begintijd waren de schuttersgilden dus verenigingen die voor sociaal kapitaal zorgden. Bij de schuttersgilden die werden omgevormd vanuit de broederschappen en veel gilden die werden heropgericht, lag sociaal kapitaal juist vaak ten grondslag aan de oprichting van de verenigingen.

Vanaf de achttiende eeuw groeide de aandacht voor traditie binnen de gilden. Dit had wederom te maken met het creëren van een besef van eigenheid. Door lid te zijn van een gilde verbond men zich met familieleden en gildebroeders in het verleden en identificeerde men zich met ‘illustere’ voorgangers. De traditie van de schuttersgilden was dynamisch, omdat deze steeds werd doorgegeven en aangepast aan wisselende tijdsomstandigheden en vaak afhankelijk was van financiële middelen, telkens anders toegepast en uiterlijk vormgegeven.

750 ‘Toespraak H.J. Luijten’, 100.

751 Van Esch, Van de Loo & Machielsen, *Verguld met de guld*, 109-111.

752 ‘Toespraak H.J. Luijten’, 100.

De gilden wisten niet altijd hoe nou precies met de omschreven tradities om te gaan en aanpassing bleek telkens nodig. De tradities van de schuttersgilden verschaften identiteit aan de groep als geheel, maar ook aan de individuen binnen de groep. De attributen, kledij en gebruiken onderscheidde de gilden van andere verenigingen. Met het gebruik van de attributen was men verbonden met tradities en verleden. Dat is de status die men er door verkreeg: een vertegenwoordiger van het Brabants verleden. Betekent dit dat de schuttersgilden typisch Brabants zijn?

In de notariële akten die werden opgesteld naar aanleiding van de nieuwe bepalingen in het verenigingsrecht lieten de meeste gilden 'behoud van traditie' als hoofddoel vastleggen. Dit definieerde echter niet precies, zowel voor de gilden zelf als voor de buitenwereld, waar het gilde voor stond. Voor de meeste verenigingen is het doel duidelijk: het beoefenen van de voetbalsport, tennissen, het bidden voor zielenheil, het uitvoeren van muziekstukken en noem maar op. Als zij hun doel verliezen, houdt de vereniging op te bestaan.

De schuttersgilden kunnen hun *caerten* en ook de verenigingsstatuten op meerdere manieren uitleggen. Is het doel nu behoud van de broederschap (hoe leg je dat begrip uit?), het belijden van het katholieke geloof, het schieten, het behouden van tradities (en welke dan, en hoe streng moeten we daarin zijn)? Hoe stimuleren we solidariteit en gildebeleving? Ligt de nadruk op de historie of op de toekomst? De functie van de schuttersgilden is en was niet altijd duidelijk, maar is tegelijk iets waarmee de gilden zich door de eeuwen heen steeds bezighielden. De sociale functie, namelijk de broederschap als sociale en emotionele band en het gilde als groep gericht op sociabiliteit, sociaal kapitaal en het vasthouden van lokale eigenheid, vormen samen de rode draad door de geschiedenis van de gilden. De vraag is echter in hoeverre de gilden anders zijn dan de Rotary, Lions of Kiwani's als het gaat om de uitwisseling van immateriële goederen als eer, vriendschap, waardering, dank, achting, prestige en broederschap. Deze verenigingen staan immers ook bekend om hun sterke interne sociale band.

Serviceclubs als Rotary, Lions of Kiwanis, gedefinieerd als "vrijwillige associaties die zowel expressief als instrumenteel zijn - expressief omdat zij vriendschapsbanden willen kweken, instrumenteel omdat zij een vorm van maatschappelijke dienstverlening en wederzijds hulpbetoon willen realiseren" leken, zeker in hun beginjaren, sterk op de gilden.⁷⁵³ Zij begonnen als een soort gezelligheidsverenigingen met morele idealen die zich vooral wilden richten op de directe omgeving waarin zij opereerden. De persoonlijke voordelen voor de leden van deze clubs, sociaal prestige, of materieel gewin, of politieke invloed, maar vooral moreel prestige en wat genoemd wordt *personal growth*, worden in tegenstelling tot de gilden niet

ontkend. Het moreel prestige van de leden wordt gecreëerd door het tonen van ijver en inzet voor de club, waaruit blijkt dat de leden de gemeenschap een warm hart toedragen en altruïstisch zijn. De morele inzet moet bewijzen dat het bij de leden om goedwillende burgers gaat, die het kleine weten te eren en dus ook in het grote betrouwbaar en zowel moreel als financieel kredietwaardig zijn. Leden van de Rotary vormen een bewuste elite, met leden uit verschillende beroepsgroepen, gegarandeerd door het ballotagesysteem, dat er ook voor zorgt dat de morele elite van de omringende gemeenschap lid wordt, waardoor de invloed van de club nog groter kan zijn. Binnen de organisatie bestaat een hiërarchische structuur waarin bepaalde posities en personen als 'gezaghebbend' en 'mchtig' worden gedefinieerd en als zodanig ook vol eerbied worden behandeld. Het gezag, het prestige en de macht zijn echter beperkt tot de eigen organisatie en daarbinnen worden zij ingebed in een uitgebreid ceremonialisme.⁷⁵⁴

De gelijkenis met de schuttersgilden is frappant. Sommige gilden hanteerden ook een ballotagesysteem, al moest men er vaak op een zeker moment van afwijken. De dienstbaarheid aan de directe omgeving, de kredietwaardigheid van de leden en de hiërarchie binnen de vereniging zijn allemaal elementen die we ook bij de schuttersgilden tegenkomen. Het hiërarchische element zien we er zelfs heel sterk terug. Binnen de gilden en het gildewezen had de hiërarchische structuur een duidelijke functie en deze diende als basisvoorwaarde voor de effectiviteit van verbondenheid, ook al had dit buiten het gilde geen invloed.⁷⁵⁵

De schuttersgilden baseren hun functie en inrichting, in tegenstelling tot de serviceclub, op hun tradities en hun geschiedenis. Familietraditie speelde een grote rol bij de ledenwerving en op de samenstelling en het functioneren van de gilden. Een kritische vraag die we daarbij kunnen stellen is "Hoe groot is de kans dat iemand gaat tennissen, als zijn ouders ook tennissen?" Met andere woorden, ligt het niet gewoon aan de opvoeding, is het niet een natuurlijk gegeven dat een zoon zijn vader in het gilde opvolgt? In veel gevallen is dat ook zo. Recent sociologisch onderzoek naar culturele verenigingen in Nederland heeft aangetoond dat het voorbeeld van de ouders een belangrijke rol speelt bij het besluit lid te worden of te blijven. Als de ouders lid zijn, is de kans groter dat ook de kinderen lid worden.⁷⁵⁶ Het gildelidmaatschap was vaak gewoon het doorgeven of overdragen van cultureel, sociaal en soms zelfs economisch kapitaal. Maar de zonen volgden de vaders veelal pas na het overlijden van de vader op. In dat kader kunnen we de opvolging zien als het bewust voortzetten van een familietraditie in plaats van als een natuurlijk gegeven. Bovendien zagen we een bewuste instandhouding van het ledental en het voortbestaan van het gilde door het werven van verdere verwanten of zelfs het creëren van verwantschappen.

(Foto: De Gildetrom)

Een andere vereniging waarin we ook veel verwantschapsrelaties tegenkomen, zijn de harmonieën en fanfares. Een onderzoek naar tientallen harmonieën en blaaskapellen in Limburg wees uit dat de muzikanten van de verenigingen merendeels autochtoon waren en gedurende verscheidene generaties in dezelfde plaats woonden. In tien verenigingen werden één of meer muzikale stamfamilies aangetroffen, die een groot aantal muzikanten leverden en vaak ook in het bestuur of de muziekcommissies zaten. De vereniging was aanwezig bij of droeg bij aan alle speciale gebeurtenissen in het leven van de leden.⁷⁵⁷ In *De gevestigden en de buitenstaanders* beschreven Elias en Scotson de harmonie als een voorbeeld van de rol van verwantschapsbanden in het sociale leven van de gemeenschap. Ze was een belangrijk onderdeel van de 'traditie' van het dorp, een kleine maar prominente vereniging die banden had met de 'oude' families en andere vooraanstaande verenigingen in de gemeenschap.⁷⁵⁸ De gevestigden ontwikkelden een solidariteitsgevoel en koesterden de harmonie, terwijl de buitenstaanders er smalend over spraken. Dit bleek ook uit het Limburgse onderzoek: de 'buitenstaander' had de indruk dat de muziekvereniging de 'nieuwkomers' zou weren. Dit was weliswaar niet waar, maar nieuwkomers moesten wel beseffen dat de band binnen de

vereniging voor hen niet zo hecht zou kunnen zijn als die was tussen de 'families'. Dit was voor de nieuwkomers vaak al een reden om het maar niet te proberen.

Rest ons nog de omgang met de geschiedenis. Voorzichtig trekken we daarbij een vergelijking met de heemkundekringen. Hun drijfveer is niet zozeer een relevante bijdrage aan algemene kennis en wetenschap, maar vooral lokale interesse. Heemkundekringen kwamen vaak voort uit een streven naar lokale autonomie en afzijdigheid van de politiek en zaten niet te wachten op bemoeienissen van hogerhand. Voor het individu was de reden om lid te worden naast de sociabiliteit en het sociaal kapitaal meestal nostalgie en enige aversie tegen het als al te modern ervaren heden.⁷⁵⁹ "Van oudsher is de blik uiteraard meer op het verleden dan op het heden en de toekomst gericht geweest."⁷⁶⁰

Hoewel we de vergelijking kunnen maken met verschillende soorten verenigingen, hebben we geen enkele vereniging aan kunnen treffen met eenzelfde ouderdom, eenzelfde sociale functie en dezelfde ontwikkelingen in het ledenbestand als de schuttersgilden. Nader onderzoek naar leden van andere verenigingen, waarbij de nadruk dient te liggen op bewuste en onbewuste motieven voor oprichting van vereniging en lidmaatschap van de leden, zou hierin, met behulp van Bourdieu's sociaal-kapitaaltheorie, verandering kunnen brengen.⁷⁶¹ Als we de schuttersgilden willen duiden als verenigingsvorm, is het ontbreken van een vastgelegde, duidelijke doelstelling het grootste probleem. De veelheid aan taken, verplichtingen, tradities en gebruiken die ook telkens weer werden aangepast, zijn hieraan debet. De sociabiliteit, verwantschap en de broederschap, die we, ofschoon zij ook verschillende vormen aannamen, kunnen aanduiden als continue factoren, maken het benoemen van de schuttersgilden in de verenigingstraditie eenvoudiger. Over het algemeen kunnen we stellen dat de schuttersgilden eerder symbolische of expressieve verenigingen dan functionele of instrumentele verenigingen zijn. Dat maakt ook dat zij al die eeuwen hebben kunnen overleven. Daarbij kregen ze hulp van de gemeenschap en ook van de overheden. In dit opzicht kunnen we de huidige gilden zien als een onvervreemdbaar deel van het Brabantse verleden. De betiteling 'typisch Brabants' hebben ze echter niet aan zichzelf te danken, maar aan de lokale, regionale, nationale en internationale buitenwacht.

753 Adriaansens & Zijdeveld, *Vrijwillig initiatief in de verzorgingsstaat*, 129.

754 Ibidem, 138. Naar de serviceclubs is behalve door Charles, *Serviceclubs in American Society*, nog weinig onderzoek verricht. P. Luykx besteedde in zijn artikel 'Naar een andere kijk op katholieke verzuiling' kort aandacht aan de Rotary. Zie: Luykx, 'Naar een andere kijk op katholieke verzuiling', 26-27. De reactie van de katholieke kerk op de Rotary was vergelijkbaar met de reactie op de vrijmetselaarsloges. Zie hiervoor: Van de Sande, 'Antimaçonisme bij katholieken'. Onderzoek naar de leden en de sociale functie van de Nederlandse serviceclubs zou in het kader van de geschiedschrijving van het verenigingsleven in Nederland wenselijk zijn.

755 Deichsel, *Sociologie*, 212.

756 Notten, Kraaykamp & te Grotenhuis, 'Culturele carrières', 352-374.

757 Nijsten, Meuwissen & Frusch, *Blaasmuziek in Limburg*, 97.

758 Elias & Scotson, ed., *De gevestigden en de buitenstaanders*, 112-113.

759 Slegers, *Mensen uit de kringen van Brabants Heem*.

760 Bijsterveld, 'Regionale geschiedenis, heemkunde en erfgoedbeleid', 22.

761 Zie ook: De Munck, 'Sociabiliteit', 3-17.

Zusammenfassung

Ziel dieser Arbeit war es nicht, die umfassende Geschichte der Nordbrabanter Schützenbruderschaften zu schreiben. Wir wollten vielmehr ausfindig machen, warum und wie Schützenbrüder zwischen den Jahren 1600 und 2000 Mitglied der Bruderschaften wurden und wie sie, zusammen mit den anderen Brüdern, diese Mitgliedschaft formell und informell gestalteten und erfuhren. Dazu wurden aus zehn ausgewählten Gemeinden achtzehn Schützenbruderschaften auf fünf Analyseebenen untersucht. Auf der ersten Ebene ging es um das Individuum. Darauf folgten die Untersuchung der sozialen Beziehungen innerhalb der Gemeinschaft und die der Bruderschaft in Wechselwirkung mit den anderen Bruderschaften. Auf einer vierten Ebene wurde die Bruderschaft als Teil der lokalen Gemeinschaft und zuletzt noch in ihren Beziehungen außerhalb der lokalen Gemeinschaft – regional, provinzial, national und international – in den Blick genommen. Mittels einer Analyse der Ereignisse auf den verschiedenen Ebenen versuchen wir darzustellen, wie und mit welchen Folgen die internen und externen Einflussfaktoren auf die Nordbrabanter Schützenbrüder, ihre Bruderschaften und das Schützenwesen wirkten.

Die Satzungen der Bruderschaften bilden einen guten Ausgangspunkt, um die normative Ordnung der gelebten Praxis gegenüberzustellen. Dabei untersuchten wir die Verwaltung, soziale und wettbewerbliche Hierarchie, Gruppenprozesse, Gemeinsinn und Identität, alle eingebettet in den vier wichtigen Elementen der Schützenbruderschaften in Gegenwart und Vergangenheit: Verwandtschaft, Bruderschaft, Tradition sowie Ehre und Ansehen. Diese vier Elemente bilden zusammen das soziale Kapital der Schützenbrüder.

Einmalig und doch einheitlich

Die Bruderschaften sehen sich sehr ähnlich, sind aber gleichzeitig sehr verschieden. Aufgrund einer Anzahl von Bräuchen, die fast alle Bruderschaften pflegen, konnte eine allgemeine Definition des Phänomens Schützenbruderschaft gegeben werden: „Eine Schützenbruderschaft ist eine auf Freiwilligkeit basierende Vereinigung mit christlichen Idealen, einer sozialen Haltung und Schießaktivitäten in der Form eines Königschießens und/oder eines Vogelschießens“. Die Teilnahme an Prozessionen, das Lesenlassen von Messen und das Geleit bei Beerdigungen waren für die Schützenbrüder Glaubenspflicht. Jede Bruderschaft hatte ein Königschießen und alle Bruderschaften hatten ein Jahresfest. Die Bruderschaftsfeiern waren und sind Gemeinschaftsfeiern. Das Einmalige einer jeden Bruderschaft lag in der Bedeutung für die Gemeinschaft, in der Art, in der die Brüder die Bruderschaft intern gestalteten, und in der Art der Handhabung der Bräuche und der Geschichte der Bruderschaft.

Die Nordbrabanter Schützenbruderschaften sind manchmal Jahrhunderte alt, manchmal auch sehr viel jünger. Sie entstanden sowohl in politisch unruhigen Zeiten wie auch in friedlicheren Epochen, während Perioden wirtschaftlichen Wohlstands oder wirtschaftlicher Flauten. Die Gründer brauchten eine Organisation wehrtüchtiger Männer oder auch Entspannung und Vergnügen oder eine Kombination aus beidem. In den Zeiten der Reformation oder der Glaubenskriege wurden viele Zünfte zu Schützenbruderschaften umgebildet. Dieses kann aber nicht als der Hauptentstehungsgrund der Brabanter Schützenbruderschaften gesehen werden. Jede Gilde versuchte, die besonderen Bedürfnisse des Ortes und der Zeit zu erfüllen. Bei der Gründung bekam die Bruderschaft oft ein ganzes Aufgabenpaket mit, z.B. als Bürgerwehr, Feuerwehr oder Beerdigungskasse. Damit wurde klar, was die Obrigkeit oder die Gemeinschaft von den Brüdern erwartete. Die Aktivitäten und die Art der Ausführung waren unterschiedlich je nach Gemeinschaft. Das Brabanter Schützenwesen ist gekennzeichnet von Unterschieden in Aufgaben und Funktionen, gesellschaftlicher Verantwortung und Zusammensetzung. Im 17. und 18. Jahrhundert wurden den Bruderschaften von der weltlichen oder geistlichen Obrigkeit bestimmte Aufgaben übertragen; im 19. und 20. Jahrhundert wurden diese Aufgaben dann von Berufsorganisationen übernommen. Die Bruderschaften verloren dadurch scheinbar ihre Funktion in der Gemeinschaft. Anpassungsfähiges und einfallsreiches Umgehen mit dem Inhalt des Schützendaseins ließ die Bruderschaften aber überleben.

Mitgliedschaft und Verwandtschaft

Es stellte sich heraus, dass die wichtigsten Triebfedern der Schützenbrüder in der Gegenwart und in der Vergangenheit, Mitglied zu werden oder zu bleiben, auf sowohl materiellen wie ideellen Überlegungen hinsichtlich Verwandtschaft, Bruderschaft und Tradition wie auch Ehre und Ansehen beruhten. Dies zeigte sich nicht nur beim Eintritt in die Schützenbruderschaft, sondern auch bei der internen Regulierung der Vereinigung und der Art, in der sich die Bruderschaft nach außen hin präsentierte. Die genannten Triebfedern wurden als Bindeglieder betrachtet, obwohl sie immer wieder die Bedeutung wechselten.

Nicht jedermann konnte Mitglied der Schützenbruderschaften werden. Soziales Kapital ist nun mal nur dann produktiv anwendbar, wenn nicht nur die Möglichkeit zur Einschließung, sondern auch der Ausschluss besteht. Die *caerten* (Satzungen) beschrieben oft die Aufnahmebedingungen, die aber nach eigenem Ermessen benutzt und oft zum eigenen Vorteil gedeutet wurden. Die Gruppenmeinung war wichtiger als die *caerte*. Der Vorstand hatte die ausschlaggebende

Stimme. Die Übereinstimmung der Meinungen und Ziele war überlebenswichtig für eine gut funktionierende Bruderschaft. Um diese Übereinstimmung zu erhalten, ging die Bruderschaft zu einer bewussten Auswahl neuer Mitglieder über. Es wurde oft zur Bedingung gemacht, dass jemand zu der Gruppe passen musste, durch Beruf, Status, Interesse oder Verwandtschaft. Obwohl die Bruderschaften ziemlich geschlossen schienen, waren sie das nicht immer. Das hing ab von den Entwicklungen in der lokalen Gemeinschaft – wie Zuwanderungsanstieg und wirtschaftliche Entwicklung –, die die Entwicklungen innerhalb der Bruderschaft und seiner Mitgliederzahl beeinflussten.

In dieser Arbeit haben wir den Grad und den Anteil sowie den direkten oder indirekten Einfluss von Verwandtschaft auf die Mitgliedschaft bei den Bruderschaften untersucht, um die Frage beantworten zu können, inwieweit Verwandtschaft ein Grund dafür war, Mitglied zu werden.

Blutsverwandte waren in der Bruderschaft am häufigsten vertreten. Die Verwandten ersten Grades, hauptsächlich die Väter, waren der wichtigste Anreiz für die Schützenbrüder, Mitglied zu werden, obwohl die Position der Väter eher als Beispiel funktionierte als dass diese direkt Einfluss auf die Mitgliedschaft der Söhne nahmen. Oft wurden diese erst im Zuge der Fortsetzung einer Familientradition nach dem Tode der Väter Mitglied. Der Einfluss der Blutsverwandten zweiten Grades war sowohl direkt wie indirekt. Diese Brüder bildeten die größte Kategorie blutsverwandter Mitglieder. Zusammen Mitglied zu werden machte die Mitgliedschaft interessanter. Die Schützenbrüder wurden auch von ihren Großvätern und Onkeln beeinflusst. Die Schwäger, Neffen und Trauzeugen der Schützenbrüder wurden teilweise selbst von den Befragten dazu angeregt, Mitglied zu werden. Die Schützenbrüder aus der Stichprobe beeinflussten ihrerseits wieder ihre Söhne, die die Familientradition fortsetzten, indem sie Einfluss auf die Enkel ausübten.

Wenn Söhne aus irgendwelchen Gründen nicht beitreten konnten oder wollten, beschlossen viele der Befragten ihre Schwiegersöhne für eine Mitgliedschaft zu interessieren. Weiter wurden innerhalb der Bruderschaften noch Großonkel, Urgroßväter, Großneffen und Urenkel gefunden. Die Personen, die aber den Wunsch, Mitglied zu werden, am direktesten beeinflusst haben, waren die Schwiegerväter.

Aus der Analyse der verwandtschaftlichen Beziehungen ging hervor, dass die Beziehungsnetzwerke pragmatisch eingesetzt wurden, um neue Mitglieder anzuwerben. In Perioden, in der die Zahl der Blutsverwandten abnahm, stieg die Zahl der Anverwandten. Wenn die Zahl der Blutsverwandten wuchs, nahm die Zahl der Anverwandten ab. In Zeiten, in denen relativ wenig Brüder Mitglied wurden, nahm man mehr Schwäger

auf. Wenn die Söhne ablehnten, standen die Schwiegersöhne bereit. Wenn der Einfluss der Väter abnahm, wuchs die Zahl der Großväter und Brüder in der Bruderschaft. Auch Onkel und Schwiegerväter füllten oft Leerstellen, wenn der Vater kein Mitglied war. Bei abnehmendem Einfluss von Brüdern und Schwägern erhöhte sich die Bedeutung von Trauzeugen und Freunden. Besonders im 20. Jahrhundert, als die Zahl der Verwandten innerhalb der Bruderschaft abnahm, war ein deutlicher Anstieg der „Gesinnungsverwandten“ zu beobachten, deren „Verwandtschaft“ in der Funktion als Trauzeuge- oder Taufpate bestand.

Schon früher stellte sich heraus, dass nicht nur Tradition und Verwandtschaft, sondern auch die Sicherung der (finanziellen und/oder sozialen) Position und der soziale Faktor (der Gemeinsinn) den Beitritt mitbestimmten. Ab dem 18. Jahrhundert traten die Brüder immer öfter unverheiratet ein und immer öfter gleichzeitig mit Altergenossen. Durch die Mitgliedschaft integrierte man sich in die Gemeinschaft und bestätigte seine sozialen Stellung und/oder das Erwachsenwerden. Dies geht aus der Analyse des durchschnittlichen Zutrittsalters hervor. Aber genau dieses Bedürfnis an Gemeinsinn, das in den vergangenen Jahrhunderten die Mitglieder zu den Bruderschaften hinzog, hatte in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts einen negativen Einfluss auf die Mitgliederzahl. Die Bruderschaften verloren an Anziehungskraft, weil das in dieser Zeit aufkommende und blühende sonstige Vereinsleben für viele Menschen das Bedürfnis an sozialen Kontakten und sozialem Kapital besser erfüllte. Der Überlebenswille, die Anpassungsfähigkeit und der Einfallsreichtum der Schützenbruderschaften sorgten dafür, dass Anfang des 20. Jahrhunderts wieder viele junge Männer angeworben wurden. Durch die Jahrhunderte hindurch mussten die Bruderschaften also deutlich mehr bieten als feste Verwandtschaftsbeziehungen, um auch weiterhin Mitglieder an sich binden zu können.

Bruderschaft

Bourdieu's Theorie des sozialen Kapitals bietet einen Begriffsrahmen, mit dem nicht nur das im 19. und 20. Jahrhundert zum Blühen gelangte Vereinsleben fruchtbar analysiert werden kann, sondern auch das vormoderne Vereinigungsleben, mit seinen Meistersingern, Bruderschaften und Gesellenvereinen. Bourdieus Theorie besagt, dass Vereine soziales Kapital hervorbringen und dass soziales Kapital wiederum den Grundstein für die Vereine bildet. Demnach wird soziales Kapital innerhalb von Vereinen in anderes Kapital umgesetzt, z. B. in wirtschaftliches und kulturelles Kapital, das dann erneut in soziales Kapital umgesetzt wird. Bourdieus Theorie bietet auch Raum für die Ausarbeitung spezifischer Theorien über Gemeinsinn, Freundschaft, Gegenseitigkeit, Folklorisierung und Tradition. Das Modell ermöglicht es, die Verschiebungen

bei den Aufgaben und Funktionen der Bruderschaft, die Entwicklungen im Selbstbild und bei der Selbstreflexion der Schützenbrüder und die damit einhergehenden Änderungen in der Mitgliedschaft der Bruderschaften zu deuten.

Kulturelles und soziales Kapital sind wichtig für das soziale Funktionieren von Gruppen und Individuen. Die Verbundenheit innerhalb der Bruderschaft entstand einerseits durch die vielen Verwandtschaften, andererseits wurde sie geschaffen und reguliert durch das Ideal der „Bruderschaft“. Die Bedeutung dieses Ideals für die Mitglieder der Bruderschaft und die Tugenden, die damit verbunden wurden, änderten sich im Laufe der Zeit und waren auch von Ort zu Ort verschieden. „Bruderschaft“ entstand und wurde erhalten durch Freundschaft und gegenseitige Unterstützung. Soziales Kapital beinhaltet denn auch Verpflichtungen, Erwartungen und Vertrauen, aber auch Sanktionen.

Die Tugend der Bruderschaft und die Tugendhaftigkeit der Vereinigung wurden durch Zusammensetzung und Handeln des Vorstandes bestimmt, der mit der *Caerte* als Leitfaden die Identität der Schützenbruderschaft bestimmte. „Bruderschaft“ wurde als wichtigstes Element gesehen, das der Bestand der Schützenbruderschaft sicherstellte. Die *Caerte* erwähnte sie und sie rechtfertigte die Existenz und den Fortbestand der Schützenbruderschaft. Erwünschtes Benehmen wurde reguliert und unerwünschtes Benehmen wurde geahndet. Die Ehre der Mitgliedschaft und das Ansehen, das der einzelne Schützenbruder z. B. durch die Königswürde mehren konnte, waren nicht nur abhängig davon, was innerhalb der Bruderschaft geleistet wurde, sondern auch davon, was außerhalb der Bruderschaft passierte. Zeremonien und Bräuche dienten meistens dazu, die Brüder zu einer Gemeinschaft zusammenzuschließen. Damit wurde „Bruderschaft“ schließlich zu einer eigenen Tradition und es standen viele anderen Traditionen und Bräuche im Dienste des Erhalts dieser „Bruderschaft“. Alles, was den inneren Zusammenhang oder das äußere, ehrenhafte Bild der Schützenbruderschaft unterstützte, wurde gefördert, und was diese unterlief, wurde geahndet. Zeremonien und Bräuche innerhalb der Schützenbruderschaft funktionierten meistens als soziale Überwachung im Dienste des Erhalts der „Bruderschaft“. Im 19. Jahrhundert standen vor allem die Ehrenhaftigkeit des Einzelnen und des Vereins im Mittelpunkt, während im 20. Jahrhundert die „Bruderschaft“ an sich als Wert bezeichnet wurde. Unter den Begriff „Bruderschaft“ kann man jeweils alle Aufgaben, Verpflichtungen und das Verhalten der Mitglieder zusammenfassen. „Bruderschaft“ war damit die höchst erreichbare Form des sozialen Kapitals und sie wurde gefördert durch regulierte und unregulierte gegenseitige Unterstützung.

Identität, Tradition und Ehre

Die Mitgliedschaft in einer Schützenbruderschaft führte zur Ausbildung einer besonderen Identität. Ein Schützenbruder wurde durch seine Mitgliedschaft stärker mit der lokalen Gemeinschaft verbunden. Mitglied einer Schützenbruderschaft zu werden wurde als eine Ehre betrachtet und zeichnete einen Schützenbruder gegenüber einem „ehrlösen“ Menschen aus. Der Schützenbruder wurde in eine feste Gruppe aufgenommen, die zum Ziel hatte, der Gemeinschaft zu dienen und bestimmte Wertvorstellungen zu repräsentieren. Innerhalb der Gruppe wurden feste Beziehungen geknüpft, nicht nur durch Freundschaft und die gemeinsame Mitgliedschaft in der Bruderschaft, sondern auch durch materielle Unterstützung. Der Schützenbruder konnte als Einzelner viele Vorteile aus seiner Mitgliedschaft gewinnen. Brüder, die wegen ihres vorbildlichen Benehmens, ihres unbedingten Einsatzes oder ihrer finanziellen Beiträge als vorbildlich und tugendhaft galten, wurden beachtet und ausgezeichnet und konnten innerhalb der Bruderschaft aufsteigen. Weitere Vorteile waren die durch die Bruderschaft organisierte Beerdigung nach dem Tod sowie der Aufbau eines einträglichen Netzwerkes: Viele Schützenbrüder waren Mitglied „wegen der Kunden“. Die Identität der Bruderschaft bezog sich auch auf die ehrenhaften Brüder in der Vergangenheit. Zu bestimmten Zeiten wurde an die Gründung der Bruderschaft erinnert und es wurden die Gründer bejubelt. Die Schützenbrüder projizierten denkwürdige Ereignisse innerhalb der Gemeinschaft auf die Bruderschaft und projizierten denkwürdige Ereignisse der Bruderschaft auf die Gemeinschaft. Heldentum, Dienstbarkeit und Tugendhaftigkeit waren dabei Schlüsselbegriffe.

Die Tugendhaftigkeit und Dienstbarkeit der Bruderschaft wurden der Welt durch Opfer in der Kirche und barmherzige Werke, aber auch durch Feiern, in die die ganze Gemeinschaft miteinbezogen wurde, vorgeführt. Die Mitgliedschaft in einer Bruderschaft wirkte nicht nur statusbestätigend, sondern auch statuserhöhend und vermittelte die Identität des Schützenbruders sowohl innerhalb wie außerhalb der Bruderschaft. Die Identität, die ein Einzelner vermitteln wollte, konnte durch die Mitgliedschaft einer Bruderschaft bestätigt werden, aber er konnte sich mit seiner Wahl auch distanzieren von anderen Gruppen und sich wehren gegen eine andere soziale Vereinigung.

Sich distanzieren von anderen Gruppen oder sich wehren gegen andere Vereinigungen, die Außenwelt oder die Obrigkeit war den Bruderschaften nicht fremd. Nichts trägt so zum Zusammenhalt bei wie ein Feind oder Konkurrenz von Außen. Streit mit der kirchlichen oder weltlichen Obrigkeit, auf lokaler oder nationaler Ebene, bezog sich meistens auf die Ausführung der Bräuche und Traditionen der Bruderschaft.

Als Vertreter der Gemeinschaft mussten die Bruderschaften auch oft Beziehungen zueinander anknüpfen, was oft zu Zusammenstößen führte.

Bis in das 19. Jahrhundert gab es einen deutlichen Zusammenhang zwischen bestimmten Zünften und den Schützenbruderschaften. Die Gruppenidentität und der Status einer Schützenbruderschaft wurden auch vom Berufsstatus der Zunft bestimmt. Im Laufe des 19. Jahrhunderts und Anfang des 20. Jahrhunderts bekam die Berufszusammensetzung der Bruderschaften, mit einigen wenigen Ausnahmen, einen mehr gemischten Charakter. Die öffentliche Funktion der Bruderschaften verschob sich durch den Aufstieg anderer Vereine, die Verstärkung und die Eingriffe der örtlichen Geistlichkeit zu einer mehr privaten Funktion. Die Bruderschaften verloren an Status, sie wurden vor allem als „Saufkumpanen“ gesehen und kehrten sich mehr nach innen. Dies bedeutete nicht, dass sie keine neuen Mitglieder mehr aufnahmen, sondern dass die Rekrutierungsbasis sich änderte. Aufgrund des Statusverlusts mussten die Bruderschaften sich für Mitglieder aus anderen sozialen Klassen, Berufsgruppen und Familien öffnen, um so ihr Überleben zu sichern. Manche Bruderschaften gingen dazu über, eine „neue“ und „eigene“ Identität zu schaffen. Diese Identität wurde nicht mehr bestimmt von Beruf oder Status, sondern von „Lokalismus“, Tradition, historischem Bewusstsein und dem Umgang mit der Vergangenheit. Eine Affinität zu Geschichte und Tradition war vor allem gegen Ende des 19. und während des 20. Jahrhunderts Grund, Mitglied in der Bruderschaft zu werden und bestimmte die „neue alte“, aber vor allem „eigene“ Identität der Bruderschaften. Das Bewusstsein der eigenen Identität und der Vergangenheit wurde, wie aus dem explosionsartigen Wachstum der Veröffentlichungen zum Schützenwesen hervorgeht, immer stärker betont. Die Jubiläen der Bruderschaft wurden immer wichtiger für den Nachweis des Alters und der reichen Tradition und somit für die Daseinsberechtigung und den Fortbestand der Bruderschaft. Diese wachsende Erkenntnis hatte wiederum Folgen für das Selbstbild der Bruderschaften, aber auch für die Bräuche, die wieder eingeführt oder angepasst wurden. Weil die Behörden immer mehr Aufgaben der Bruderschaften übernahmen, mussten die Bruderschaften sich auf eine neue Aufgabenstellung innerhalb der Bruderschaften, der Gemeinschaft und der Welt besinnen. „Erleben der Bruderschaft“ wurde die zentrale Parole. Damit lag die Betonung noch mehr auf dem „Eigenen“. Aber es zeigte Wirkung: Die „eigene“ Identität wurde immer mehr von den Behörden akzeptiert und funktionalisiert und schließlich von einem eigenen Dachverband reguliert. So wurde die Schützenbruderschaft wieder eine „ehrenhafte Zunft“.

Das „Eigene“ der Schützenbruderschaften in Nordbrabant

Die „eigene“ Identität der verschiedenen Schützenbruderschaften beruht einerseits auf ihrem typischen Erscheinungsbild und ihren Bräuchen, andererseits auf ihren spezifischen sozialen Funktionen und ihrer besonderen (Rechts-)Position. In dieser Beziehung verwenden die Bruderschaften selbst den Begriff Autonomie. Ursprünglich war hiermit eine nicht gesetzlich, sondern in der *Caerte* festgelegte Rechtsstellung gemeint. Die Bruderschaften beriefen sich zur Betonung ihrer Autonomie auf die *Caerten* und verwendeten mehrere Deutungen. Jede Bruderschaft bestimmte für sich, was sie zu tun gedachte und vor allem wie, mit der Bedingung dass es nicht den grundlegenden Normen widersprach und die Werte der Bruderschaft unterwanderte. Die Schützenbrüder konnten Traditionen, Bräuche und Aktivitäten nach Belieben hinzufügen, anpassen oder abschaffen. Es gibt keine anderen Vereine, bei denen die Satzungen manchmal bis in die Frühe Neuzeit zurückreichen. Die Ansprüche, die die Bruderschaften aus diesen alten Satzungen herleiteten, gab den Brüdern das Gefühl, eine einzigartige Position innerhalb des Vereinslebens von Nordbrabant und darüber hinaus zu haben. Das stellte sich heraus als 1977 neue Bestimmungen bezüglich des Vereinsrechts eingeführt wurden, nachdem Buch II des Neuen Bürgerlichen Gesetzbuches in Kraft gesetzt worden war. Die Bruderschaften konnten sich nicht mehr auf ihren alten *Caerten* berufen und wurden als Verein gemäß der Definition des Bürgerlichen Gesetzbuches (Buch II, Art. 26) eingestuft. Viele Bruderschaften konnten dies nur schwer akzeptieren. Noch schwieriger war es, dass nach dem neuen Gesetz alle Bruderschaften wegen ihrer Rechtsposition ihre Satzungen notariell beglaubigen lassen mussten. So mussten die alten Zielsetzungen formalisiert werden, was schwieriger war, als es zunächst den Anschein hatte.

Wie kein anderer Verein beschäftigen sich die Schützenbruderschaften mit ihrem Daseinsgrund und ihrer Daseinsberechtigung. Wie kein anderer Verein diskutieren und untersuchen sie die Bedeutung ihrer Bräuche und ihrer Traditionen und deren Handhabung. In keinem anderen Verein wurde so viel über die eigene Geschichte geschrieben und darüber, was nun das wirkliche Ziel der Vereinigung ist. Die Geschichte der Schützenbruderschaften durch die Jahrhunderte gibt kein eindeutiges Bild über die Ziele dieser Institution. Viele Schützenbruderschaften entstanden neben Gebetsbruderschaften oder entwickelten sich daraus. Diese Bruderschaften hatten zum Ziel „für das Seelenheil zu beten“. Auch die Schützenbruderschaften boten diesen „Dienst“ an. Wenn ein Mensch besonderen Wert auf diese geistliche Betätigung legte, war es aber sinnvoller, sich einer reinen Gebetsbruderschaft anzuschließen. Hatten alle Schützenbruderschaften daher als

Primärziel das Schießen? Viele Beispiele zeigen jedoch, dass das Schießen oder das Beschützen nicht die Hauptaufgabe der Schützenbruderschaften war. Es war lediglich eine von vielen unterschiedlichen Aktivitäten. Wahrscheinlicher ist es, wie diese Arbeit zeigt, dass die Schützenbruderschaften hauptsächlich aus einem Bedürfnis an Gemeinschaft und Geselligkeit heraus gegründet wurden. Sie entsprachen darüber hinaus einem Bedürfnis nach einer Vereinigung, die mehrere Aufgaben erfüllen und soziales Kapital erzeugen konnte. Anfangs waren die Schützenbruderschaften also Vereinigungen, die nicht nur Geselligkeit boten, sondern auch soziales Kapital lieferten. Bei den Schützenbruderschaften, die aus den Gebetsbruderschaften hervorgingen, und bei vielen wieder begründeten Bruderschaften war soziales Kapital die Basis der Vereinsgründung.

Gerade durch spezifische Attribute, Kleidung und Bräuche unterschieden sich die Schützenbruderschaften von anderen Vereinigungen und entwickelten eigene Traditionen, die sie mit der Vergangenheit verbanden. Sie entwickelten sich so zu Vertretern der in ihren Augen einmaligen und glorreichen Vergangenheit Brabants. Bedeutet dies, dass die Schützenbruderschaften wirklich einmalig sind?

In den Notariatsurkunden, die nach den neuen Bestimmungen im Vereinsrecht aufgestellt wurden, ließen die meisten Schützenbruderschaften „Erhalt des Brauchtums“ als Ziel aufnehmen. Dies definierte aber nicht genau, wofür die Schützenbruderschaften standen, nicht für sich selbst und auch nicht für die Außenwelt. Althergebrachte Funktionen wie Bruderschaft, soziale und gefühlsmäßige Verbundenheit, Geselligkeit, das Erzeugen sozialen Kapitals, Dienst für die Gesellschaft, und das Wahren der lokalen Identität bilden den roten Faden durch die Geschichte der Schützenbruderschaften. Die Frage ist aber, ob diese traditionellen Funktionen der Bruderschaften so viel anders sind als die von zeitgenössischen Vereinen wie z. B. Rotary, Lions oder Kiwani's. Diese Vereine sind ebenfalls bekannt wegen ihrer starken inneren Bindung. Genau wie die Schützenbruderschaften werden sie von gegenseitiger Unterstützung, Freundschaft, Wertschätzung, und Dienst für das Gemeinwohl gekennzeichnet.

Der große Unterschied zwischen den Schützenbruderschaften und den Service Klubs ist, dass die Schützenbruderschaften, im Gegensatz zu den Service Klubs, ihre heutige Funktion und Einrichtung auf die enge Verbindung mit der Vergangenheit zurückführen. Für einen Schützen von heute ist der Grund, Mitglied zu werden, neben Geselligkeit und dem sozialen Kapital, oft die Sehnsucht nach der Vergangenheit und die Ablehnung des als allzu modern empfundenen Alltags. Diesbezüglich können sie mit Mitgliedern von Heimatvereinen verglichen werden. Außerdem spielt Familientradition immer noch eine Rolle beim Werben von Mitgliedern und bei der Zusammensetzung und dem Funktionieren der Schützenbruderschaften. Die Rolle der verwandtschaftlichen Beziehungen im sozialen Leben der Gemeinschaft kann mit der von Blas- und Musikkapellen verglichen werden. Diese sind und waren ein wichtiger Teil der Tradition eines Dorfes als kleine, aber herausragende Vereine, die Beziehungen haben zu den „alten“ Familien in der Gemeinschaft. Auch in dieser Beziehung sind die Schützenbruderschaften also nicht einmalig.

Was sie aber einmalig macht, ist, dass wir im Brabanter Land keine Vereinsform gleichen Alters, gleicher Anhäufung sozialer Funktionen, gleicher Traditionsbasis und gleicher Entwicklung des Mitgliedsbestandes wie die Schützenbruderschaften finden können. Im Allgemeinen kann festgestellt werden, dass die Nordbrabanter Schützenbruderschaften eher symbolische oder expressive Vereine sind, als funktionelle oder instrumentelle. Deswegen haben sie auch die Jahrhunderte überdauert. Sie haben die Geschichte überdauern können wegen ihrer Anpassungsfähigkeit und ihrem Einfallsreichtum, sich möglichst rasch den gesellschaftlichen Entwicklungen anzupassen. Dabei wurden sie aber von den Behörden und der Gemeinschaft, von der sie ein Teil sind, unterstützt. Die heutigen Schützenbruderschaften sind nicht nur essentieller Bestandteil der Brabanter Vergangenheit, aber auch der Gegenwart. In diesem Sinne sind sie einmalig. Dass sie „typisch brabantisch“ sind ist aber nicht eine erworbene, sondern eine zugeschriebene Eigenschaft. Diese Bezeichnung verdanken sie nicht so sehr sich selbst, als aber den Wertungen von verschiedenen Institutionen der lokalen, regionalen, nationalen und internationalen Außenwelt.

Archieven en Bronnen

Archieven

Afkortingen:

BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
GA Gemert-Bakel	Gemeente Archief Gemert-Bakel
RAT	Regionaal Archief Tilburg
RAWB	Regionaal Archief West-Brabant
RHCE	Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
SA 's-Hertogenbosch	Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Geraadpleegde archieven:

BHIC:	Archief gilde van Sint-Catharina Vught 1617-1895, 5126 Commanderij Gemert, 272
GA Gemert-Bakel:	Gemertana 761 Register Gautius
PAALM:	Particulier Archief Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde
PAASG:	Particulier Archief Sint-Antonius-Sint- Sebastiaansgilde Gemert
PABAVOR:	Particulier Archief Sint-Bavogilde Raamsdonk
PABR:	Particulier Archief Sint-Bavogilde Rijsbergen
PABSV:	Particulier Archief Sint-Barbara-Sint- Sebastiaansgilde Vught
PACE:	Particulier Archief Sint-Catharinagilde Eindhoven
PACV:	Particulier Archief Sint-Catharinagilde Vught
PADT:	Particulier archief Sint-Dionysiusgilde Tilburg

PAJGG:	Particulier Archief Sint-Jorisgilde Gemert
PAJHM:	Particulier Archief Sint-Jorisgilde Hooge Mierde
PAJR:	Particulier Archief Sint-Jorisgilde Rijsbergen
PAJT:	Particulier Archief Sint-Jorisgilde Tilburg
PARGSSE:	Particulier Archief Ridderlijke Gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven
PASLM:	Particulier Archief Sint-Sebastiaansgilde Lage Mierde
PASO:	Particulier Archief Sint-Sebastiaan Oudenbosch
PAST:	Particulier Archief Sint-Sebastiaansgilde Tilburg
PAWH:	Particulier Archief Sint-Willebrordus- gilde Heeswijk
RAT:	Archief Koninklijk handboogschutters- gilde. Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg, 281 Gilde Sint Dionysius te Tilburg, 280 Gilde Sint Joris te Tilburg, 287
RAWB:	Rijsbergen, Joris, 1313-2 Rijsbergen, Bavo, 1314-3 Oudenbosch, Sebastiaan, 1321-1
RHCE:	Ridderlijk Gilde Sint-Sebastiaan, A-0016 Notarieel Archief Eindhoven
SA Den Bosch:	OSA (Oud-Archief 's-Hertogenbosch) Inv. Nr. 143

Interviews en gesprekken

- Interview* gildebroeder Sint-Catharina Eindhoven
d.d. 11-05-2002
- Interview* gildebroeder Sint-Catharina Vught
d.d. 06-08-2002
- Interview* gildebroeder Sint-Sebastiaan Eindhoven
d.d. 20-08-2002
- Interview* gildebroeder Sint-Catharina Vught,
d.d. 15-09-2002
- Interview* gildebroeder (anoniem),
d.d. 18-10-2002
- Interview* gildebroeder Sint-Sebastiaan Lage Mierde,
d.d. 14-04-2003
- Gesprek* gildebroeder Cloveniersgilde Grave
d.d. 10-07-2003
- Interview* gildebroeder Sint-Bavo Rijsbergen
d.d. 03-11-2003
- Interview* gildebroeder Sint-Ambrosius Lage Mierde
d.d. 15-11-2003
- Interview* gildebroeder Sint-Dionysius Tilburg
d.d. 07-04-2004
- Interview* met een zoon van een gildebroeder
op een gildedag te Rosmalen d.d. 06-06-2004
- Gesprek* gildebroeder Sint-Willebrordus Heeswijk
d.d. 09-09-2004
- Interview* gildebroeder Sint-Willebrordus Heeswijk
d.d. 14-09-2004
- Interview* gildebroeder Sint-Joris Rijsbergen
d.d. 05-11-2004
- Interview* gildebroeder Sint-Bavo Raamsdonk
d.d. 15-01-2005

Zilveren koningsschilden

Oudenbosch
Rijsbergen
Tilburg

Websites

<http://www.bhic.nl/site/index.php?naam=home/database/isis>
[http://www.regionaalarchiefwestbrabant.nl/
www.ouh.nl](http://www.regionaalarchiefwestbrabant.nl/www.ouh.nl)
www.handbooggildehaaren.nl
www.stcatharina.nl
www.rijksmuseum.nl
www.cloveniersgilde-grave.nl
www.schuttersgilden.nl
[http://www.egs-schuetzen.com/Flash/Sprachauswahl/Neder-
lands/Over_ons/over_ons.html](http://www.egs-schuetzen.com/Flash/Sprachauswahl/Netherlands/Over_ons/over_ons.html)
<http://home.wanadoo.nl/wimvanoijen/page8.html>
<http://vvvgemert-bakel.nl/vvvcards/>
[http://www.regionaalarchieftilburg.nl/index.
php?option=com_content&task=view&id=904&Itemid=531](http://www.regionaalarchieftilburg.nl/index.php?option=com_content&task=view&id=904&Itemid=531)
<http://home.hetnet.nl/~gilde-st-willebrordus/index.html>

Krantenartikelen

Eindhovens Dagblad, 24 april 1967
Eindhovens Dagblad, 14 april 1969
Eindhovens Dagblad, 25 maart 1982
Eindhovens Dagblad, 2 oktober 1987
Nieuwe Eindhovense Krant, 19 juni 1959

Literatuur

- '200 jaar provincie Noord-Brabant', *De Gildetrom* 43 (1996) 39.
- *50 jaar Noord-Brabantse Federatie van Schuttersgilden* (z.p. 1985).
- Abou, S., *L'identité culturelle. Relations interethniques et problèmes d'acculturation* (Parijs 1986).
- Abrahams, J., *Het Kwartier van Oirschot 1934-1984. 50 Jaar kring van schuttersgilden "Het Kwartier van Oirschot"* (Oirschot 1984).
- Adriaansens, H. & A. Zijdeveld, *Vrijwillig initiatief in de verzorgingsstaat* (Deventer 1981).
- Adriaenssen, L., *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007).
- Alem, H. van & H. Christiaans, eds., *De Gouden Guld 1933-1983. Kring van schuttersgilden "Land van Cuijk"* (Venlo 1983).
- Alting von Geusau, F.A.M., 'Over de zin van schuttersgilden', *De Gildetrom* 29 (1982) 4-7.
- Amsenga, J. & G. Dekkers, 'Wat nu?', zei Pichegru. *De Franse Tijd in Nederland 1795-1813* (Hilversum 2004).
- Anderson, B., *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism* (12e druk, London 2003).
- Asch van Wijck, A.M.C. van, *De schut- of schuttengilden in Nederland*, (2 dln.; Utrecht 1848).
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen, circa 1200-1832* (Tilburg 2002).
- Asseldonk, M.M.P. van, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003).
- Autenboer, E. Van, *Het Brabants landjuweel der Rederijkers* (Middelburg 1980).
- Autenboer, E. Van, *De kaarten van de schuttersgilden van het hertogdom Brabant (1300-1800)* (2 dln.; Tilburg 1993).
- Autenboer, E. Van, *De schutterwedstrijden der Brabantse gilden 1300-1600* (Turnhout 1996).
- Autenboer, E. Van, *Verspreide opstellen over schutters en rederijkers* (2 dln.; Turnhout 2001).
- Autenboer, E. Van, *Schutterswedstrijden in de 17e en 18e eeuw* (Turnhout 2002).
- Bastiaansen, J., *Gilde St. Bavo. De Boerenguld van Rijsbergen* (Rijsbergen 1999).
- Bastiaansen, J., 'Gilde St. Bavo: de boerenguld van Rijsbergen', *Het Land aan de Breede Aa* 14 (2004) 5-99.
- Beckers, Th., 'Hoe de wereld groter en toch kleiner werd. Toerisme en recreatie in Noord-Brabant', *Brabantia* 40 (1991) 20-23.
- Becx, J.A.J., 'Tilburg en de Brabantse schuttersgilden', *Historische Bijdragen. Orgaan van de Heemkunde Kring Tilborgh* 3 (1971) 7-13.
- Bekker, F.H.M., de, 'De schuttersgilden te Vught en Cromvoirt in 1809', *De Kleine Meijerij* 7 (1947) 4.
- Bekker, F.H.M. de, 'Oude schuttersgilden te Vught', *De aankondigingen* (advertentieblad) 348 (z.j.).
- Bekker, F.H.M. de, 'St.Catharina Gilde te Vught', *De aankondigingen* 405, 406, 407 (z.j.).
- Bekker, F.H.M. de, 'St.Barbaragilde te Vught', *De aankondigingen* 409, 411 (z.j.).
- Blécourt, W. de, 'Volkskunde in verwarring', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 28 (2002) 81-96.
- Berg, A. van de, 'Vernieuwing op basis van traditie', *De Gildetrom* 43 (1996) 7-8.
- Bergman, C., 'Kunst en de geest van het gilde', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 22 (2004) 25-34.
- Berking, H., *Schenken. Studien zur Anthropologie des Gebens* (Frankfurt 1996).
- Bevers, A., *Gildeberichten in krantenknipsels 1880-1940* (2 dln.; Lieshout 2000).
- Bijnen, J.F.C.M., 'Hoe de pastoor van Knegsel zich in 1620 tot gildekoning van Oerle schoot' in: J. van den Biggelaar, ed., *De Hooge dorpen. 700 jaar Vessem, Wintelre, Knegsel* (Hapert 1993).
- Bijsterveld, A.J.A., *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Amsterdam 1993).
- Bijsterveld, A.-J., 'Gift exchange, landed property, and eternity. The foundation and endowment of the Premonstratensian priory of Postel (1128/1138-1179)' in: F. Theuws & N. Roymans, eds., *Land and Ancestors. Cultural dynamics in the Urnfield period and the Middle Ages in the Southern Netherlands* (Amsterdam 1999) 309-348.
- Bijsterveld, A.J.A., *Het maakbare verleden. Regionale geschiedenis en etnologie in Brabant op de drempel van de eenentwintigste eeuw* (Tilburg/'s-Hertogenbosch 2000).
- Bijsterveld, A.-J., 'The medieval gift as agent of social bonding and political power: a comparative approach' in: E. Cohen & M. B. de Jong, eds., *Medieval transformations. Texts, power, and gifts in context* (Leiden/Boston/Köln 2001) 123-157.
- Bijsterveld, A.-J., m.m.v. W. Knulst, 'Het sociaal kapitaal van gildenbroeders', *Brabants Heem* 55 (2003) 129-133.
- Bijsterveld, A.-J., 'Eeuwig leven, eeuwige roem: schenkers en stichters vereeuwigd' in: L. van Liebergen & W. Prins, eds., *Deftige devotie. Museum voor Religieuze Kunst Uden 2003* (Uden 2003) 20-27.
- Bijsterveld, A.-J., 'Regionale geschiedenis, heemkunde en erfgoedbeleid: een spannende driehoeksverhouding', *Alledaagse dingen* 10 (2004) 18-23.
- Bijsterveld, A.-J., 'Zonder verhalen zijn feiten sprakeloos', *Heemschild* 38 (2004) 47-54.
- Bijsterveld, A.-J., ed., *De Kroniek van de hertogen van Brabant door Adrianus Barlandus. Vertaling, inleiding en voortzetting* ('s-Hertogenbosch 2004).
- Bijsterveld, A.J.A., *Do ut des. Gift Giving, Memoria, and Conflict Management in the Medieval Low Countries* (Hilversum 2007).

- Bijvelds, C., 'Van "Zuipschutjes" tot cultuurdragers. Verval en herstel van de Brabantse schuttersgilden tijdens het Interbellum', *Brabants Heem* 50 (1998) 62-71.
- Billiet, J., 'Sociaal kapitaal, levensbeschouwelijke betrokkenheid en maatschappelijke integratie in België', *Tijdschrift voor sociologie* 19 (1998) 33-54.
- Black, A., *Guilds and civil society in European political thought from the twelfth century to the present* (Londen 1984).
- Black, J., *A military revolution? Military change and European society 1550-1800* (Basingstoke/Londen 1991).
- Blum, H., *Rheinisches Schützenwesen 500 Jahre* (Grevenbroich 1974).
- Boekhorst, P., P. Burke & W. Frijhoff, eds., *Cultuur en Maatschappij in Nederland 1500-1850. Een historisch-antropologisch perspectief* (Meppel/Amsterdam/Heerlen 1992).
- Boffa, S., *Warfare in Medieval Brabant, 1356-1406* (Rochester 2004).
- Böhm, W., *Gut gezielt, Schütze. Eine Kulturgeschichte des Schützewezens* (Hildesheim 1999).
- Boissevain, J., *Friends of friends. Networks, manipulators, and coalitions* (Oxford 1974).
- Boonstra, O. & L. Breure, *Historische informatiekunde: inleiding tot het gebruik van de computer bij historische studies* (Hilversum 1992).
- Borgt, C. van der, A. Hermans & H. Jacobs, eds., *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996).
- Bos, S., "Uyt liefde tot malcander." *Onderlinge hulpverlening binnen de Noord-Nederlandse gilden in internationaal perspectief 1570-1820* (Amsterdam 1998).
- Bos, S., 'A tradition of giving and receiving: mutual aid within the guild system' in: M. Prak, C. Lis, J. Lucassen & H. Soly, eds., *Craft guilds in the Early modern Netherlands. Work, Power, and Representation* (aldershot 2006) 174-193.
- Bos, D., 'Verborgene motieven en uitgesproken persoonlijkheden. Eer en reputatie in de vroege socialistische arbeidersbeweging van Amsterdam', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 115 (2000) 509-531.
- Bossche, K. van den, *Gilden en schutterijen: niet van gisteren* (z.p. 2002).
- Bourdieu, P., 'The forms of Capital' in: J.G. Richardson, ed., *Handbook of theory and research for the sociology of education* (New York etc. 1986) 241-258.
- Bourdieu, P., *Opstellen over smaak, habitus en veldbegrip. Gekozen door Dick Pels* (Amsterdam 1989).
- Bourdieu, P., 'Economisch kapitaal, cultureel kapitaal, sociaal kapitaal', in: P. Bourdieu, *Opstellen over smaak, habitus en het veldbegrip. Gekozen door Dick Pels* (Amsterdam 1989).
- Braudel, F., *On history* (Chicago 1980).
- Braudel, F., vert. R. Fagel, 'De structuur van het dagelijks leven' in: F. Braudel, vert. R. Fagel, *Beschaving, economie en kapitalisme (15de-18de eeuw) dl. 1* (3 dln.; Amsterdam 1987).
- Bressers, M.C.X.M. & W. de Bakker, *Het geslacht Bressers* (Tilburg 1988).
- Brink, G. van den, *De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan, Woensel 1670-1920* (Nijmegen 1996).
- Brinkgreve, C., ed., *Overdragen en eigenmaken. Over sociale erfenissen* (Groningen 1994).
- Brouwer Ancher, A.J.M., *De gilden* (s-Gravenhage 1895).
- Brouwer, P.C. de, 'De vendelzwaai over Brabant', *Brabantia Nostra*, 2 (1936) 209-210.
- Brouwer, P.C., de, 'Een oude getuige van de schuttersgilden', *Brabantia Nostra* 2 (1936/1937) 254-256.
- Brouwer, P.C. de, *De Brabantse Ziel. Gebundelde artikelen van Dr. P.C. de Brouwer* (Tilburg 1947).
- Brouwer, P.C., de, 'De Brabantse schuttersgilden. Verschijnsel, Historie en Geest' in: H.F. Heezemans, ed., *Brabants Gilden* (Eindhoven 1955) 26-28.
- Bruaene, A.-L., *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2008).
- Bruggen, K. van der, 'Commissaris van de Koningin mr. F.J.M. Houben: 'Gilden geven gezicht aan Brabantse solidariteit'', *De Gildetrom* 43 (1996) 94-95.
- Bruggen, K. van der, 'Pausmis 1997 Den Haag. Sint Barbara Ravenstein geeft cachet aan eucharistieviering', *De Gildetrom* 44 (1997) 99.
- Bruggen, K. van der, 'Bisschop Joannes ter Schure sdb met emeritaat: ik zie de Gilden als wachters bij het altaar', *De Gildetrom* 45 (1998) 4-7.
- Bruggen, K. van der, 'Bisschop Hurkmans op Hoofdliedendag 1998: verbinding met het geloof levendig houden', *De Gildetrom* 45 (1998) 100-101.
- Bruggen, K. van der, 'De blauw en de rooi Schuts. Van acht Vughtse broederschappen naar twee schuttersgilden' in: J. van den Eijnde, ed., *Vught van eeuw tot eeuw. Vughtse historische reeks 6* (Vught 1999) 7-39.
- Bruggen, K. van der, 'Gilden blijven een bron van ontmoeting. 'Bisschop van de armen' mgr. dr. Tiny Muskens van Breda', *Gildetrom* 49 (2002) 112-114.
- Bruggen, K. van der, 'In Baronie en Markiezaat leeft vooral het prestatieschieten. Voorzitter Henny Hoppenbrouwers bij 25-jarig kringjubileum', *De Gildetrom* 49 (2002) 72-73.
- Bunt, G. van de, *Friends by Choice. An actor-oriented statistical network model for friendship networks through time* (Amsterdam 1999).
- Burg, M. van der, *Nederland onder Franse invloed. Cultuurtransfer en staatsvorming in de napoleonistische tijd, 1799-1813* (Amsterdam 2007).
- *Caerte en statuten van die scut van Endhoben. Caerte huishoudelijk reglement en statuten 1993 van het st.Catharinagilde Eindhovenstad, aangevuld met het reglement voor het koningschieten en het reglement voor kruisboogschieten* (Eindhoven 1993).

- Carasso-Kok, M. & J. Levy-van Halm, eds., *Schutters in Holland. Kracht en zenuwen van de stad*. Catalogus tentoonstelling Frans Halsmuseum (Zwolle/Haarlem 1988).
- Charles, J. A., *Serviceclubs in American Society: Rotary, Kiwani's and Lions* (Urbana 1993).
- Coenen, J., 'Gilde-akten I', *De Gildetrom* 21 (1974).
- Coenen, J., 'De drossaard en het gilde', *De Gildetrom* 25 (1978) 55-57.
- Cohen, E., *Gift, payment and the sacred in medieval popular religiosity* (Wassenaar 1991).
- Coleman, J., 'Social Capital in the creation of Human Capital', *American Journal of Sociology* 94 (1988) 95-120.
- Convents, G., 'Van spel tot Amusementsprodukt' in: G. van Genechten & G. Convents, eds., *Kermis, het spiegelpaleis van het volk* (Gent 1986).
- Coolen, A., 'De gilden in de Brabantse Gemeenschap' in: H. F. Heezemans, *Brabants Gilden* (Eindhoven 1955) 18-211.
- Coornhert, D.V., *Zedekunst: dat is wellevenskunste, vermits waarheydskennisse van den mensche, van de zonden ende dueghden. Nu aldereerst beschreven int Neerlandsch* (Gouda 1586).
- Cornelissen, W.H., "Waert ombenijt". *De geschiedenis van het gilde van St. Anna Nuenen-Dorp* (Somerens 1989).
- Cornelissen, W.H., *Pastorale zorg over de Nuenense schuttersgilden in de 19e eeuw* (Nuenen 1973).
- Cornelissen, W.H., *Schuttersgilden in Schijndel* (Schijndel 1980).
- Cornelissen, W.H., *Schuttersgilden in Veghel* (Veghel 1980).
- Corvisier, A., *Armies and societies in Europe 1494-1798* (Bloomington/Londen 1979).
- Crouch, D.J.F., *Piety, Fraternity and Power. Religious guilds in late medieval Yorkshire 1389-1547* (York 2000).
- Daas, Q.W.J., *Het aloude gilde van Sint Sebastiaan in Oudenbosch (1525-2000)* (Oudenbosch 2000).
- Dam, J.P.A. van den, 'Kneuterige Keuter als perspectief? Een aarzelende probleemstelling', *Brabantia* 31 (1982) 4-8.
- Dams, A., "'In het belang van de gemeenschap.' Tradities en rituelen bij de Brabantse gilden', *Traditie* 8 (2002) 18-23.
- Das-Horsmeier, H., *Begraven in Vught. De algemene begraafplaats 1830-1980 en gebruiken rondom overlijden en begraven in Vught* (Vught 1985).
- Deceulaer, H., 'Conflict en conflictregeling in de Antwerpse ambachtswereld, 1585-1796. Een verkenning van de juridische en sociaal-politieke aspecten op het lokale terrein' in: C. Lis & H. Soly, ed., *Werken volgens de regels. Ambachten in Brabant en Vlaanderen 1500-1800* (Brussel 1994) 137-177.
- Deichsel, A. & A. Dijkhuis, *Sociologie* (Utrecht 1985).
- Dekker, J.C., H.F.J.M. van den Eerenbeemt & K.P.C. de Leeuw, eds., *Levensloop, cultuur en mentaliteit. Een geschiedenis van het alledaagse bestaan* (Tilburg 1990).
- Dekker, P. & J. de Hart, 'Het zout der aarde: een analyse van de samenhang tussen godsdienstigheid en sociaal kapitaal in Nederland', *Sociale wetenschappen* 45 (2002) 45-61.
- Dekker, T., H. Roodenburg & G. Rooijakkers, eds., *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000).
- Dekkers, A.M.C. & G.J.M. van Hoof, *St. Christoffel Gilde: 1644-1896* (Oudenbosch 1996).
- Delahaye, A., *De gilden van Rijsbergen* (Zundert 1971).
- Delahaye, A., *De gilden van Zundert* (Zevenbergen 1972).
- Dickens, S., 'De gildebroeders van Sint-Joris in 1751', *Steen voor steen* 6 (1997) 18-21.
- Dickens, S., 'Kleine jongens en grote boeren. De gildenbroeders van het Sint-Jorisgilde van Hooge Mierde', *Brabants Heem* 55 (2003) 141-147.
- Dijkck, M.F. van, 'Een strijd om sacrale ruimte en tijd. Processies en torenschietingen in het Hageland (17de-18de eeuw)', *Trajecta* 12 (2003) 25-52.
- Dijkck, M.F. van, 'Het Werchters driekoningenspel in het licht van de evolutie van de volkskunde', *Volkskunde* 104 (2003) 321-347.
- Dijkck, M.F. van, 'Het verenigingsleven op het Hagelandse platteland. Sociale polarisatie en middenveldparticipatie in de 17e en 18e eeuw', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2 (2005) 81-108.
- Dixhoorn, A.C. van, 'Burgers, branies en bollebozen. De sociaal-institutionele ontwikkeling van de rederijderskamers in de Noordelijke Nederlanden, 1470-1650' in: B.A.M. Ramakers, ed., *Conformisten en rebellen. Rederijderscultuur in de Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam 2003) 201-222.
- Dixhoorn, A.C. van., *Lustige geesten. Rederijders en hun kamers in het publieke leven van de Noordelijke Nederlanden in de vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw* (Amsterdam 2004).
- Donkers, H., 'Het St.Catharina Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 1 (1953) 1-5.
- Donkers, H., 'De papegaai uit de zilverschat van het St.Catharina Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 2 (1953) 8-10.
- Donkers, H., 'De Gildehuizen te Vught in 1798', *De Kleine Meijerij* 6 (1954) 6-7.
- Donkers, H.J.A.M., 'Kaarde of het reglement van het St. Catharina-gilde tot Vught', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 4-5.
- Donkers, H.J.A.M., 'Kaarde of het reglement van het St. Catharina-gilde tot Vught (vervolg van 7, 2)', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 5-6.
- Donkers, H.J.A.M., 'Reliquie van St. Catharina te Vught (correctie van 7 1 en vervolg over het St. Catharinagilde)', *De Kleine Meijerij* 7 (1954) 8-3.
- Donkers, H., 'Naschrift betreffende het reglement van het St. Sebastiaan en St. Antonius Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 2 (1958) 13-15.
- Dooremalen, T. van, 'Een verboden teerdag in Son en Breugel', *De Gildetrom* 40 (1993) 81-84.
- Douma, H.H., 'Het Hapse gilde in 1842 in conflict met de pastor over het dansen tijdens feest-en teerdagen', *Merlet* 23 (1987) 74-81.

- Douma, H.H., 'Verbod van herbergbezoek tijdens kerkdiensten op zon- en feestdagen te Boxmeer en St. Anthonis in de 17^e en 18^e eeuw', *Merlet* 26 (1990) 75-86.
- Driel, H. van, *De gilden van Heeswijk en Dinther. Een historisch overzicht* (z.p. 1997).
- Duijvendak, M., *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant (circa 1810-1914)* ('s-Hertogenbosch 1990).
- Duijvendak, M. & J.J. de Jong, *Eliteonderzoek: rijkdom, macht en status in het verleden* (Zutphen 1993).
- Dumolyn, J., 'Investeren in sociaal kapitaal. Netwerken en sociale transacties van Bourgondische ambtenaren', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 28 (2002) 417-438.
- Dun, C. van, *Sint Sebastiaan Tilburg* (Tilburg 1977).
- Durkheim, E., S. Lukes & W. Halls, *The rules of sociological method and selected texts on sociology and its method* (Londen 1982).
- Durkheim, E., vert. L. Vandekerckhove, 'Over de verdeling van arbeid', *Tijdschrift voor sociologie* 10 (1989).
- Dusseldorp, G., ed., *50 Jaar gilden in Peelland* (Lieshout 1985).
- Dykstra, P.A., 'Netwerken van informele steun en sociaal-demografische veranderingen' in: J.C. Vrooman, ed., *Netwerken en Sociaal Kapitaal* (Amsterdam 2001) 63-64.
- Ebeling, R.A., *Voor- en familienamen in Nederland: geschiedenis, verspreiding, vorm en gebruik* (Groningen/'s-Gravenhage 1993).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, 'Cultuurgoed in Brabant in perspectief van de toekomst', *Brabantia* 28 (1979) 238-240. *Eerste gilde-congres uit het Hertogdom Brabant* (Goirle 1979). *Eindhoven, St. Catharina Gilde. Ontmoetingsdag St.Catharina gilden* (Eindhoven 1967).
- Elderen, J. van & B.V. Doormalen, *450 Jaar Gilde Sint Antonius & Sint Catharina. Aalst 1994* (Aalst-Waalre 1994).
- Elias, N. & J.L. Scotson, eds., *De gevestigden en de buitenstaanders. Een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten* (Heerlen 1981).
- Ellerman, Th., *Traditie en vernieuwing. De geschiedenis van het gilde Sint-Willebrordus uit Heeswijk* (Heeswijk-Dinther 2003).
- Elteren, Mel van, 'Kosmopolitisme en plaatsbesef in een globaliserende cultuur' in: H.F. van den Eerenbeemt, ed., *Cultuur en Identiteit* (Tilburg 1995) 51-68.
- Engelen, Th. & P. Klep, 'Een demografisch traditionele samenleving' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant. Deel I, Traditie en modernisering 1796-1890* (Amsterdam/Meppel 1996) 61-76.
- Erpers Roijaards, F. van, *Pronk der gilden* (Amsterdam 1964).
- Esch, A.E.M. van, *De caert en attributen van het Sint-Sebastiaans-gilde Oirschot* (Oirschot 1981).
- Esch, A. van, Th. van de Loo & P. Machielsen, 'Verguld met de Guld'. 1896-1996 *Gilde Sint Sebastiaan Oirschot* (Oirschot 1997). 'Essche pastoor en gildekeizer fungeerde tevens als notaris', *De Gildetrom* 52 (2005) 7.
- 'Eugène van Bouwdijk Bastiaanse, Henk Eijkemans en Antoon van Esch in de schijnwerpers', *De Gildetrom* 43 (1996) 92-93.
- Ewald, W., *Die Rheinischen Schützengesellschaften* (Düsseldorf 1933).
- Exel, W. van, *Doar hedde de guld. 50 Jaar Bond van Schuttersgilden Kring Kempenland* (Eindhoven 1985).
- Exel, W.J. van, 'Gilde in de fout. Een illegale begrafenis in Bergeijk', *De Gildetrom* 30 (1983) 95-96; 32 (1985) 26-28.
- Farjon, M., *Het gilde St.Jan Baptista en Leenderstrijp. 350 Jaar historie en gebruiken* (Leenderstrijp 1995).
- Farjon, M., *Inventaris bezittingen gilde St-Jan Baptista Leenderstrijp: tevens historie van oude attributen en lijst van prijswinnaars 1936-2004* (Leenderstrijp 2005).
- Flandrin, J. & R. Southern, *Families in former times: kinship, household and sexuality* (Cambridge 1979).
- Flap, H.D. & M.H.D. van Leeuwen, eds., *Lange-termijnprocessen. Voorbeelden van verklaringen in de historische sociologie* (Amsterdam 1994).
- Flippo, F. 'In Brabant slaat voor altijd de schutterstrom. Middeleeuwse gilden nog steeds springlevend', *Alledaagse dingen* 2 (1993) 2-9.
- Förster, S. von, *Die Schützengilden und ihr Königsschiessen* (Berlijn/Wiesbaden 1973).
- Frenken, A.M., *De oude schutsgilden van Helmond* (Helmond 1922).
- Frenken, A., 'De schuttersgilden van Brabant en de Wereldlijke Overheid' in: H.F. Heezemans, ed., *Brabants Gilden* (Eindhoven 1955) 12-16.
- Frijhoff, W., 'Identiteit en identiteitsbesef. De historicus en de spanning tussen verbeelding, benoeming en herkenning', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 107 (1992) 614-634.
- Frijhoff, W., 'Toeëigening van bezitsdrang naar betekenisgeving' *Trajecta* 6 (1997) 99-118.
- Gaal, F.J. van., 'Van gentleman tot volksjongen. Over de ontwikkeling van het voetbal van 'heren' tot volkssport' in: K.P.C. de Leeuw & M.F.A. Linders-Rooijendijk, eds., *Van ontspanning en inspanning. Aspecten van de geschiedenis van de vrije tijd* (Tilburg 1995) 239-308.
- Gijswijt-Hofstra, M. ed., *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989).
- *Gilden Kring Maasland, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van Kring Maasland 1935-1985* (Hapert 1985).
- *Gilden en hun visie op de toekomst. Verslag van het 12e gildencongres van de schuttersgilden in het oude Hertogdom Brabant* (Berkel-Enschot 2003).
- Gils, A. van, *De Lambertuskerk en het dorp Raamsdonk, duizend jaar geschiedenis* (Raamsdonksveer 2004).

- Ginkel, R. van, *Volkscultuur als valkuil. Over antropologie, volkskunde en cultuurpolitiek* (Amsterdam 2000).
- Ginneken, J. van & H. Levelt, *Oudenbosch in verleden en heden* (Zundert 1931).
- Gisbergen, J. van, *De cruysboghe binnen der vryhey van Mierde. 375 Jaar (en langer) Gilde St. Joris Hooge Mierde* (z.p. 2004).
- Gommers, J.W.A., *Beschrijving van Rijsbergen* ('s-Hertogenbosch 1909).
- Goody, J., *The development of the family and marriage in Europe* (Cambridge 1983).
- Gouw, J., ter, *De gilden: een bijdrage tot de geschiedenis van het volksleven* (Den Haag 1942).
- Govers, J., 'Schut Event at Hollandtown, Winconsin, USA', *De Gildetrom* 45 (1998) 9-10.
- Haan, J.A.M. de, ed., *Archief St. Catharinagilde Eindhoven* (2 dln.; Eindhoven 1966).
- Hagens, J.W. "Met veel schietens van roers". Een verslag van het papegaaischieten te Eersel in 1656', *De Gildetrom* 36 (1989) 79-80.
- Haks, D., *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven* (Utrecht 1985 eerste druk Assen 1982).
- Ham, W., J. Sanders & J. Vriens, ed., *Noord-Brabant tijdens de Republiek der Verenigde Nederlanden, 1572-1795* ('s-Hertogenbosch 1996).
- Hegel, K., *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter* (Leipzig 1891).
- Heijden, C. van der, 'De gilden en hun koningen' in: *Kroniek van de Kempen* (Eindhoven/Hapert 1995) 42-47.
- Heijden, C.G.W.P., van der, *Schrandere boeren, schriële bestuurders. Bevolking en bestaan in een Kempische plattelandsgemeente; Hooge en Lage Mierde 1810-1940* (Tilburg 1996).
- Heijden, M. van der, 'Conflict and consensus: the allocation of public services in the Netherlands, 1500-1800', paper IXth International Conference on Urban History, Lyon (2008).
- Heijden, W.G.M. van der & J.G.M. Sanders, *Noord-Brabant in de negentiende eeuw. Een institutionele handleiding* (Hilversum 1993).
- Hendriks, H. & J. Timmermans, *Cloveniersgilde Grave 1527-2002. Een proeve van een ledenlijst van de "Cloveniers of Schutterye tot Grave"* (Grave 2002).
- Henkes, B., *Uit liefde voor het volk. Volkskundigen op zoek naar de Nederlandse identiteit 1918-1948* (Amsterdam 2005).
- Henzirohs, B., *Die eidgenoessischen Schuetzenfeste 1824-1849. Ihre Entwicklung und politische Bedeutung* (Freiburg 1976).
- Heus, P. de, R. van der Leeden & B. Gazendam, *Toegepaste data-analyse. Technieken voor niet-experimenteel onderzoek in de sociale wetenschappen* (Maarssen 1999).
- Hobsbawm, E. & T. Ranger, ed., *The invention of tradition* (Cambridge 1983).
- 'Hoge internationale gildeonderscheiding voor Frank Houben', *De Gildetrom* 47 (2000) 112-113.
- Hooghe, M., 'Inleiding: verenigingen, democratie en sociaal kapitaal', *Tijdschrift voor sociologie* 20 (1999) 233-246.
- Hooghe, M., 'Participatie en de vorming van sociaal kapitaal. Een exploratie van het causaal verband tussen participatie en maatschappelijke houdingen', *Sociologische gids* 46 (1999) 494.
- Hooghe, M., 'Verenigingsleven en sociaal kapitaal in het werk van Robert Putnam', *De gids op maatschappelijk gebied* 92 (2001) 15-25.
- Hooghe, M., *Sociaal kapitaal in Vlaanderen. Een onderzoek naar de relatie tussen verenigingsleven en democratische politieke cultuur* (Rotterdam 2002).
- Horsch, H.-D., *Strukturbesonderheiten freiwilliger Vereinigungen. Analyse und Untersuchung einer alternativen Form menschlichen Zusammenarbeitens* (Frankfurt/New York 1983).
- Hoven van Genderen, B. van den & P. Trio, 'Old Stories and New Themes: an Overview of the Historiography of Confraternities in the Low Countries from the Thirteenth to the Sixteenth Centuries' in: E. Jamrozak & J. Burton, eds., *Religious and Laity in Western Europe 1000-1400. Interaction, Negotiation, and Power* (Turnhout 2006) 357-384.
- House, J.S., D. Umberson & K. Landis, 'Structures and processes of social support' in: W.R. Blake & J. Blake, eds., *Annual review of sociology*, 14 (1988) 293-318.
- Huijbers, L.G.J., *Gedenkboek landjuweel Gemert 1972* (Gemert 1972).
- Hupperts, Ch. & B. Poortman, *Aristoteles. Ethica Nicomachea* (Budel 2005).
- Hymes, D., 'A Folklore's Nature and the Sun's Myth', *Journal of American Folklore* 88 (1975) 345-369.
- Ising, A., *Brabantse schuttersgilden vroeger en nu* (Maasbree 1983).
- Ising, A., *Onder de Schutse van het Gilde* (Hapert 1984).
- Ising, A. 'Leven en overleven van schuttersgilden in Brabant en Limburg', *Taxandria* 57 (1985) 379-392.
- Ising, A. & F. Ackermans, *Met vliegend vaandel en slaande trom. Ontstaan en ontwikkeling van schuttersgilden en schutterijen in Brabant en Limburg* (Hapert 1986).
- Ising, A., *Enkele overwegingen bij de heroprichting van schuttersgilden. In de voetsporen van het verleden* (Kaatsheuvel 1989).
- Iven, W., 'Schuttersgilden in Noord-Brabant. De bewaarde veren van een reeds lang geleden geslachte haan?', *Brabantia* 32 (1983) 20-24.
- Iven, W., J. Bogaerts & T. van Gerwen, *Schuttersgilden in Noord-Brabant* (Helmond/'s-Hertogenbosch 1983).
- Jacobs, M., 'Sociaal kapitaal van burens. Rechten, plichten en conflicten in Gentse gebuurten (zeventiende-achttiende eeuw)', *Volkkundig Bulletin* 22 (1996) 149-176.
- Jacobs, M., 'Sociaal kapitaal, verenigingsleven en regionale geschiedenis', *Mores. Tijdschrift voor volkscultuur in Vlaanderen* 1 (2000) 3-10.

- Jacobs, B.C.M., 'Centralisatie en uniformering van rechts-handhaving en -ordening' in: H.F.J.M.van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant. Deel I. Traditie en modernisering 1796-1890* (Amsterdam/Meppel 1996) 112-122.
- Jans, E., *Over schutters en schuttersgilden in Twente. "Folklore is iets om te doen"* (Almere/Enschede 2002).
- Janssen-Beij, J., 'De deugd van broederschap. Sociaal kapitaal van gildenbroeders in heden en verleden', *Brabants Heem* 55 (2003) 148-156.
- Janssen-Beij, J., 'Van oorsprong dynamisch: de zoektocht naar de oorsprong en identiteit van de Noord-Brabantse schuttersgilden' in: J.M. Goris, ed., *Sport en vrijetijdsbesteding in de Kempen* (Herentals/Rosendaal 2004) 33-44.
- Janssens, A., *Family and Social Change. The Household as Process in an Industrializing Context, Tilburg 1840-1920* (Nijmegen 1991).
- Jolles, J.A., *De schuttersgilden en schutterijen van Gelderland; overzicht van hetgeen nog bestaat* (z.p. 1931).
- Jolles, J.A., *De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant; overzicht van hetgeen nog bestaat* (2 dln.; 's-Hertogenbosch 1933-1934).
- Jolles, J.A., *De schuttersgilden en schutterijen van Zeeland; overzicht van hetgeen nog bestaat* (Middelburg 1934).
- Jolles, *De schuttersgilden en schutterijen van Limburg; overzicht van hetgeen nog bestaat* (z.p. 1936).
- Jong, J. de, 'Prosopografie, een mogelijkheid. Elite-onderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 111 (1996) 201-215.
- Jongh, A. de, 'Aan zijne Majesteit den Koning der Nederlanden. Lotgevallen van een Raamsdonks request uit 1842', *De Gildetrom* 40 (1993) 28-29.
- Jussen, B., *Spiritual Kinship as Social Practice: Godparenthood and Adoption in the Early Middle Ages* (Newark / Londen 2000).
- Kappelhof, A.C.M., 'Toenemende spanningen' in: R. van Uytven, ed., *De geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Zwolle/Leuven 2004) 529-537.
- Kessel, M.A., van, 'Lierop meer dan vier eeuwen onder de schutse van twee familiegilden' in: T. Maas, *Lierop, 'n beeld van een dorp* (Lierop 1989).
- Ketelaars, J., 'Levensbeschrijving van de Tilburgse kunstenaar Kees Mandos', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 20 (2002) 83-98.
- Klaassen, R., 'Alles bij het vendelen heeft een betekenis: het vendelgebed stamt uit de middeleeuwen', *De Gildetrom* 51 (2004) 68.
- Klep, P. M. M., *Bevolking en arbeid in transformatie. Een onderzoek in Brabant 1700-1900* (Nijmegen 1981).
- Kloek J.J. & W.W. Mijnhardt, *Ijkpunt 1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001).
- Knevel, P., 'Onrust onder de schutters. De politieke invloed van de Hollandse schutterijen in de eerste helft van de zeventiende eeuw', *Holland. Regionaal-historisch tijdschrift* 20 (1988) 3-32.
- Knevel, P., *Burgers in het geweer. De schutterijen in Holland 1550-1700* (Haarlem/Hilversum 1994).
- Knevel, P., 'Vriendschap onder schutters', *Groniek* 130 (1995) 56-67.
- Knevel, P. 'Onder gewapende burgers. Over de belevingswereld van de zeventiende-eeuwse schutters', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 1 (1997) 41-51.
- Knippenberg, W.H.Th., 'Het koningszilver van Sint Sebastiaan te Tilburg', *De Gildetrom* 17 (1970) 43; 18 (1971) 4-5.
- Knippenberg, W.H.Th., 'Het kloveniersgilde van de H. Dionysius te Tilburg', *De Gildetrom* 24 (1977) 66-68; 25 (1978) 15-16, 31-32, 47-48.
- Knippenberg, W.H.Th., 'Broederschappen en gilden', *De Gildetrom* 30 (1983) 28; 31 (1984) 67-68.
- Knippenberg, W.H.Th., 'Broederschappen in Noord-Brabant', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 3 (1986) 1-19.
- Knipscheer, C.P.M., *Oude mensen en hun sociale omgeving. Een studie van het primair sociale netwerk* ('s-Gravenhage 1980).
- Knulst, W. & K. van Eijck, 'Old soldiers never die. Op zoek naar een verklaring voor de disproportionele vergrijzing van het vrijwilligerscorps in Nederland tussen 1985 en 2000', *Mens en Maatschappij* 2 (2003) 158-177.
- Komter, A., *Solidariteit en de gift. Sociale banden en social uitsluiting* (Amsterdam 2003).
- Komter, Aafke, ed., *Het geschenk: over de verschillende betekenissen van geven* (Amsterdam 1997).
- Kooijmans, L., *Vriendschap en de kunst van het overleven in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam 1997).
- Kort, J.J. de, 'Het Lieve Vrouwe Broers Gilde van St. Lambert te Vught', *De Kleine Meijerij* 6 (1953) 4-5.
- Kort, J.J. de, 'De Vughtse gilden', *De Kleine Meijerij* 11 (1953) 7-8.
- Köstlin, K., *Gilden in Schleswig-Holstein. Die Bestimmung des Standes durch "Kultur"* (Göttingen 1976).
- Kouwens, A.C., *Een woord over het ontwerp van wet tot de regeling der Schutterijen* ('s-Gravenhage 1865).
- Kunst, H., 'Iets uit de folklore der West-Brabantsche schuttersgilden', *Bijdragen en Mededeelingen van het Nederlands Openluchtmuseum* 13 (1928) 136-141.
- Lathouwers, P. & P. van den Elsen, *Dôr hède de skut. De geschiedenis van de Gemertse gilden* (Gemert 1982).
- Leeuw, K.P.C. de & M.F.A. Linders-Rooijendijk, ed., *Van Ontspanning en inspanning. Aspecten van de geschiedenis van de vrije tijd* (Tilburg 1995).
- Leeuwen, M.H.D. van & A. Schuurmans, 'Groepswang of liefdegift. Armenzorg en liefdadigheid in de vroegmoderne tijd', *Tijdschrift voor Sociale geschiedenis* 22 (1996) 369-456.
- Leeuwen, M.H.D. van, I. Maas & A. Miles, *HISCO. Historical International Standard Classification of Occupations* (Leuven 2002).

- *Legende van den edelen Ridder den Heiligen Georgius; benevens gedichten en feestliederen der St.Joris Gilde van Gemert* (Gemert 1895).
- Lelie, L.D. & J.B. de Beer, *Uit het dagboek van een Tilburger. Chronique in en om Tilburg voorgevallen aangetekend door L.D. Lelie en J.B. de Beer* (Tilburg 1918).
- Liebergen, L. van, ed., *Schuttersgilden en hun beschermheiligen* (Uden 2000).
- Lieshout, H.H.M. van, 'Koningschieten in Sambeek in 1735', *Merlet* 40 (2004) 22-23.
- Lijten, J., 'Het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant', *Campinia* 22 (1992) 119-141; 23 (1993) 4-21, 52-58, 116-128.
- Linders-Rooijendijk, M.F.A., 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding naar georganiseerd vermaak' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant. Deel I. Traditie en modernisering 1796-1890* (Amsterdam/Meppel 1996) 320-332.
- Linders-Rooijendijk, M.F.A., 'Sport en vermaak als pedagogisch instrument' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant. Deel 2. Emancipatie en industrialisatie 1890-1945* (Amsterdam/Meppel 1996) 298-312.
- Lintum, C. te & J. Hoyneck van Papendrecht, *Onze Schutters-Vendels en Schutterijen van vroeger en later tijd 1550-1908, in beeld en schrift* ('s-Gravenhage 1910).
- Lis, C. & H. Soly, "'Beter een goede buur dan een verre vriend". Buurtschap en buurtleven in Westeuropese steden aan het eind van het Ancien Régime' in: B. de Vries, ed., *De kracht der zwakken. Studies over arbeid en arbeidersbeweging in het verleden. Opstellen aangeboden aan Theo van Tijn bij zijn afscheid als hoogleraar Economische en Sociale Geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Utrecht* (Amsterdam 1992).
- Lis, C. & H. Soly, *Disordered lives. Eighteenth-century families and their unruly relatives* (Cambridge 1996).
- Lourens, P. & J. Lucassen, 'Ambachtsgilden in Nederland: een eerste inventarisatie', *NEHA-JAARBOEK voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis* 57 (1994) 34-62.
- Luyxk, P., 'Naar een andere kijk op katholieke verzuiling', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 22-23 (2005-2006) 19-38.
- Maaren, van C.J. & L.F.G.P. Schreuder, *Handleiding ter uitvoering van de Schutterijwet* (Utrecht 1869).
- Mandemakers, K. & A.J.A. Bijsterveld, 'Prosopography and Random Samples: the Parish Priests in North Brabant, 1400-1570' in: K. Goudriaan, K. Mandemakers & J. Reitsma, ed., *Prosopography and the Computer. Contributions of Mediaevalists and Modernists on the use of the Computer in Historical Research* (Leuven/Apeldoorn 1995) 25-38.
- Margry, P.J., *Teedere Quaesties: religieuze rituelen in conflict. Confrontaties tussen katholieken en protestanten rond de proces-siecultuur in 19e-eeuws Nederland* (Hilversum 2000).
- Marnef, G. & B. Blondé, 'Een gebroken cultureel elan?' in: R. van Uytven, ed., *Geschiedenis van Brabant van het hertogdom tot heden* (Zwolle/Leuven 2004) 343-357.
- Martens, C., *Drie eeuwen Gilde Sint Joris Rijsbergen, 1707-2007* (Rijsbergen 2007).
- Meel, L. van, 'Over aartshertogin Isabella en het papegaai-schieten', *Beatrijsgezelschap* 26 (1990-1991) 8-24.
- Meelis, E., *Uit Tilburg's verleden* (z.p. 1900)
- Meer, H. van der, 'Het Sint Ambrosiusgilde van Lage Mierde', *Steen voor Steen* 5 (1996) 4-7.
- Meer, H. van der, 'Het gilde Sint Sebastiaan uit Lage Mierde', *Steen voor Steen* 11 (1996) 4-8.
- Melief, P.B.A., *Joannes van Hooydonk. Apostolisch administrator en vicaris van het vicariaat Breda, eerste bisschop van Breda* (Tilburg 1987).
- Melssen, J.Th.M., *De Ridderlijke Gilde van Sint Sebastiaan te Eindhoven 1482-1982* (Eindhoven 1982).
- Meurkens, P.C.G., *Sociale verandering in het oude Kempenland (1840-1910) Demografie, economie en cultuur van een preïndustriële samenleving* (Nijmegen 1984).
- Meurkens, P., *Bevolking, economie en cultuur van het oude Kempenland: de dynamiek van de Brabantse plattelandssamenleving* (Bergeijk 1985).
- Meurkens, P., *De dagboeken van P.N. Panken (1819-1904). Memorieboek van een Brabantse schoolmeester. 1: 1819-1858* (Eindhoven 1993).
- Michaelis, H.T., *Schützengilden, Ursprung, Tradition, Entwicklung* (München 1985).
- Mijsbergen, R., ed., *De waarden van het gildewezen beleven en bewaren. Gilden kring Peelland 1985-1995* (z.p. 1995).
- Mortel, J. van de, *500 jaar gilde Sint Catharina Vught, feestkrant* (Vught 1974).
- Muchembled, R., *De uitvinding van de moderne mens. Collectief gedrag, zeden, gewoonten en gevoelswereld van de middeleeuwen tot de Franse Revolutie* (Amsterdam 1991).
- Muller, P.R.D., *De wedstrijd der handboogschutterijen te 's-Hertogenbosch, op den 1 julij 1846* (Amsterdam 1846).
- Munck, B. De, 'Sociabiliteit. Motieven en vertogen van het middenveld. (Vroeg)moderne sociabiliteit tussen civil society en sociaal kapitaal', *De Achttiende eeuw* 39 (2007) 3-20.
- *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant te Goirle 19 april 1997* (Eindhoven 1997).
- Nijsten, M., J. Meuwissen & J. Frusch, *Blaasmuziek in Limburg* (Thorn 1989).
- Nissen, P.J.A., 'De ontplooiing van het regionaal zelfbewustzijn in de beide provincies Limburg na 1839' in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Verslagbundel* (Leeuwarden/Maastricht 1989) 181-212.
- Nissen, P.J.A., *De folklorisering van het onalledaagse* (Tilburg 1994).

- Nissen, P.J.A., 'Confessionele identiteit en regionale eigenheid' in: C. van der Borgt, A. Hermans & H. Jacobs, eds., *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996) 155-172.
- Nissen, P.J.A., 'Schuttersgilden en hun historische identiteit. Een eerste kennismaking' in: L. van Liebergen & W. Prins, eds., *Schuttersgilden en hun beschermheiligen* (Uden 2000) 7-16.
- Notten, N., G. Kraaykamp & M. te Grotenhuis, 'Culturele carrières in verenigingen. Een dynamieke analyse van het lidmaatschap van culturele verenigingen', *Mens en Maatschappij* 82 (2006) 352-374.
- Oomen, J.M., *Vaste goederen en eigendommen der schutsgilden in 1825. Bijdrage tot de geschiedschrijving der Noord-Brabantse schutsgilden* (Eindhoven 1971).
- Oomen, J.M., *Bibliografie der Noordbrabantse Schutsgilden* (Eindhoven 1972).
- Oomen, J.M., *Geschiedenis van het gilde van Sint Catharina Woensel 1477-1977* (Eindhoven 1977).
- Oomen, J.M., 'De Noordbrabantse schuttersgilden en hun kaarten in 1809', *De Gildetrom* 33 (1986) 79-80, 83-84.
- Oomen, J.M., 'Strijd in 1824 om goederen van de Heusdense Colveniers- en voetbooggilde', *De Gildetrom* 2 (1991) 31-32.
- Oomen, J., P. Thoben & T. Vaessen, *Zilver met een verhaal. Na-oorlogs gildezilver uit Kring Kempenland* (Eindhoven 1992).
- Oomen, J.M., 'Ontwikkeling van het Noordbrabants vendelen', *De Gildetrom* 42 (1995) 48-49.
- Oomen, J., 'Gildebeleving in eigen gilde' in: *Negende Gildecongres van het Oude Hertogdom Brabant te Goirle 19 april 1997* (Eindhoven 1997) 10-14.
- Oomen, J., 'Rituelen en schuttersgilden. De tijden veranderen en wij met hen' in: L. van Liebergen, W. Prins, eds., *Schuttersgilden en hun beschermheiligen* (Uden 2000) 114-128.
- Oorschot, W. van, W. Arts & J. Gelissen, 'Social capital in Europe. Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaced Phenomenon', *Acta Sociologica* 2 (2006) 149-167.
- Oss, J. van, *Eene vereeniging van vrienden. Gedenkboek van de Bossche sociëteiten Amicitia en De Zwarte Arend 1789-1989* ('s-Hertogenbosch 1989)
- Oss, J.D.J. van & J.G.M.M. Rosendaal, 'Noordbrabants verleden als nationaal erfgoed. Geschiedbeoefening en beeldvorming in het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant 1837-1886' *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 7 (1990) 9-47.
- Otten, A., 'Pardon voor een gildebroeder', *Gemerts Heem* 62 (1976) 10-12.
- Oudenhoven, J. van, *Beschrijving der stad ende meyerie van 's Hertogen-Bossche etc.* (Amsterdam 1649).
- Oudheusden, J.L.G. van, *Brabantia Nostra. Een gewestelijke beweging voor fierheid en 'schoner' leven 1935-1951* (Tilburg 1990).
- Oudheusden, J.L.G. van, 'Brabantia Nostra: rooms en roman-tisch regionalisme' in: C. van der Borgt, A. Hermans & H. Jacobs, eds., *Constructie van het eigene. Culturele vormen van regionale identiteit in Nederland* (Amsterdam 1996) 123-139.
- Oudheusden, J.L.G. van, 'Edele Brabant, were di!' Op zoek naar een gewestelijke identiteit' in: H.F.J.M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant. Deel II. Emancipatie en industrialisering 1890-1945* (Amsterdam/Meppel 1996) 407-418.
- Paringet, D., *Memoriaal of beschrijving van de stad Grave en den lande van Cuyk. Uitgegeven en met aantekeningen vermeerderd* (Utrecht 1752).
- Pennings, M.H.J., 'De St. Antonius kapel te Gemert in de Deel hersteld', *Brabants Heem* 18 (1966) 93-94.
- Pennings, M.H.J., 'Een enthousiaste J. v.d. Mortel sprak in de ledenvergadering', *Gemerts Heem* 46 (1972) 15-18.
- Pennings, M.H.J., 'Een verzoek van de St. Joris schut om vrijstelling van boete', *Gemerts Heem* 39 (1972) 15-16.
- Pennings, M.H.J., 'Enige artikelen van het reglement van de Sint Teunnis Schut uit 1699', *Gemerts Heem* 47 (1972) 13-19.
- Pennings, M.H.J., 'Nog iets over de rouwvaan van de schut', *Gemerts Heem* 47 (1972) 24.
- Perry, J., *Wij herdenken, dus wij bestaan: over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering* (Nijmegen 1999).
- Pessers, D., 'Reciprociteit en mutualiteit. Gezin en wederkerigheid' in: P. van Tongeren ed., 'Omdat wij van ons zelf geen huis zijn'. *Over gezin en wederkerigheid. Annalen van het Thijmgenootschap* 86 (Nijmegen 1998) 29-41.
- Pfeil, S. von, *Schützenwesen und Schützenfesten in Niedersachsen* (Göttingen 1975).
- Pfeil, T. & B. Jacobs, ed., *Steden en dorpen in last. Historische aspecten van lokale belastingen en financiën* (Amsterdam 1999).
- Pijnenburg, M., *400 jaar het gilde van Sint Joris Helvoirt 1598 – 1998* (Best 1998).
- Pirenne, L.P.L., ed., *Tweede gilde-congres uit het Hertogdom Brabant* (Goirle 1981).
- Pluymakers, J. & G. Steijns, "Het heeft Zijn Majesteit behaagd..." Het handboogschuttersgilde Sint-Sebastiaan en koning Willem III', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 19 (2001) 75-96.
- 'Een politiek gekleurde schutsboom op de Eindhovense markt', *De Gildetrom* 43 (1996) 38-39.
- Popitz, H., *Die normative Konstruktion von Gesellschaft* (Tübingen 1980).
- Porteman, K., 'Albrecht en Isabella in de letterkunde van hun tijd' in: W. Thomas & L. Duerloo, eds., *Albert & Isabella. Essays* (Turnhout 1998) 309-318.
- Portes, A., 'Social capital: its origins and applications in modern sociology', *Annual reviews Sociology* 24 (1998) 1-24.
- Post, P., 'Volkskunde in Nederland. Notities over disciplinaire eigenheid', *Volkskundig Bulletin* 20 (1994) 229-244.

- Prak, M., 'Stedelijke schutterijen en sociale identiteit en Europa in de Vroeg-moderne tijd', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 1 (1997) Themanummer.
- Prak, M., 'Burgers onder de wapenen van de zestiende tot de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 1 (1997) 1-11.
- Prak, M., *Republikeinse veelheid, democratische enkelvoud. Sociale verandering in het Revolutietijdvak, 's-Hertogenbosch 1770-1820* (Nijmegen 1999).
- Prak, M., 'Corporate politics in the Low Countries: guilds as institutions, 14th to 18th centuries' in: M. Prak, C. Lis, J. Lucassen & H. Soly, eds., *Craft Guilds in the Early Modern Low Countries. Work, Power and Representation* (Aldershot 2006)
- Prinsen, F., *De eerbaere guld. Vanen en trommels, zilver en reglementen bijeen gebracht door 12 gilden uit het zuiden der Kempen* (Valkenswaard 1973).
- Putnam, R.D., *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy* (Princeton 1993).
- Putnam, R.D., *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community* (New York 2000).
- Raaij, B.J.M. van, 'De ondergang van het Brabants eigene', *Brabantia* 2 (1989) 3-6.
- Raaij, B.J.M. van, 'Het Brabants Studentengilde van Onze Lieve Vrouw. Een regionale katholieke studentenbeweging tussen antimodernisme en modernisme, 1926-1970', *Noord-brabants Historisch Jaarboek* (1989) 155-206.
- Ramakers, B.A.M., *Spelen en figuren. Toneelkunst en proces-siecultuur in Oudenaarde tussen Middeleeuwen en Moderne Tijd* (Amsterdam 1996).
- Reintgens, Th., *Ursprung und Wesen der spätmittelalterlichen Schützengilden* (Bonn 1963).
- Ribbens, C.R., *Een eigentijds verleden: alledaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2002).
- Roodenburg, H., 'Tussen 'volksgeest' en 'volksverheffing'. Over volkskunde en nationale identiteit aan het begin van de negentiende eeuw', *Volkkundig Bulletin* 20 (1994) 268-289.
- Roodenburg, H., 'Ideologie en volkscultuur: het internationale debat' in: H. Roodenburg, G. Rooijackers & T. Dekker, eds., *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (Nijmegen 2000) 66-109.
- Rooderkerken, A.I.F.M., 'Dor hedde de schut', *Gemerts Heem* 46 (1972) 11-15.
- Rooijackers, G. & Th. Van der Zee eds., *Religieuze volkscultuur. De spanning tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk* (Nijmegen 1986).
- Rooijackers, G., A. van der Veen & C. Free, eds., *Voor 'Brabants Vryheyd'. Patriotten in Staats-Brabant ('s-Hertogenbosch 1988).*
- Rooijackers, G., *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994).
- Rooijackers, G., *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant* (Nijmegen 1995).
- Rooijackers, G., 'Van ontaard broederschap naar katholieke voorhoede', *De Gildetrom* 43 (1996) 36-37.
- Rooijackers, G. & M.A.W. Gerding, *Volkscultuur: de rituelen van het dagelijks leven* (Utrecht 2001).
- Rooy, P. de, 'In oude en nieuwe vormen verpakte illusies. Naar aanleiding van enkele recente studies over de geschiedenis van de volkskunde in Nederland', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 18 (2003) 193-205.
- Rosendaal, J. & A. van de Sande, eds., *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793* ('s-Hertogenbosch 1993).
- Roukens, W., 'Waarde van het schuttersgilde in het volksleven' in: H.F.Heezemans, ed., *Brabants Gilden* (Eindhoven 1955).
- Roukens, W., *Regionalisme en volkscultuur* (Nijmegen 1951).
- Sahlins, M., *Stone Age Economics* (Londen 1974).
- Sande, A. van de, 'Vrijmetselaarsloges in Noord-Brabant, ca. 1770-1840. Een proeve van sociabiliteitsonderzoek', *Noord-brabants Historisch Jaarboek* 5 (1988) 121-152.
- Sande, A. van de, 'Roomse buitenbeentjes in een protestantse natie? Tolerantie en antipapisme in Nederland in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw' in: M. Gijswijt-Hofstra, ed., *Een schijn van verdraagzaamheid. Afwijking en tolerantie in Nederland van de zestiende eeuw tot heden* (Hilversum 1989) 85-106.
- Sande, A. van de & J. Rosendaal, eds., *'Een stille leerschool van deugd en goede zeden.' Vrijmetselarij in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Hilversum 1995).
- Sande, A. van de, 'Antimaçonisme bij katholieken en protestanten in de negentiende eeuw' in: A. van de Sande & J. Rosendaal, eds., *'Een stille leerschool van deugd en goede zeden.' Vrijmetselarij in Nederland in de 18e en 19e eeuw* (Hilversum 1995) 137-155.
- Sande, A. van de & M.J.M. de Haan, ed., *Vrijmetselaren: 250 jaar en meer* (Den Haag 2006).
- Sassen, A., *Geschiedenis van de schutterij der kolveniers of Lieve-Vrouwegilde te Helmond* (Helmond 1882).
- SAT-Commissie Kring Kwartier van Oirschot, *Resultaten enquête leeftijdsopbouw gilden*, (z.p. 2000).
- Schmidt, C., *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950: een sociologische benadering* (Amsterdam 1986).
- Schrijver, M. de, *Inleiding tot de geschiedenis van het gildewezen* (Deurne 1999).
- Schröder, L., *Een klok voor St. Sebastiaan* (Eindhoven 1971).
- Schröder, L., *Klokken voor Sint Sebastiaan* (Eindhoven 1991).
- Schuurmans, A. & P. Spierenburg, eds., *Private domain, public inquiry. Families and life styles in the Netherlands and Europe 1500 to present* (Hilversum 1996).
- Schuurmans, A., 'Mensen maken verschil. Sociale theorie, historische sociologie en geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 22 (1996) 168-205.

- Shorter, E. & P. Nijhoff (vert.), *De wording van het moderne gezin* (Baarn 1980).
- Sicking, J.J.M., *De gilden* (Tilburg 1928).
- Sicking, J.J.M., 'Uit de oude kommanderije van Gemert', *Brabants Heem* 6 (1954) 41-43, 94.
- Sieber, S., 'Nachbarschaften, Gilden, Zünfte und ihre Feste I+II', *Archiv für Kulturgeschichte* 12 (1914) 56.
- Slegers, C., *Mensen uit de kringen van Brabants Heem. Heemkundebeoefening in Noord-Brabant* (Zaltbommel 2004).
- Slegers, C., *Gregorius: vriendschap door muziek. Koninklijk erkende muziekvereniging Sint Gregorius Haaren 1875-2007* (Haaren 2007).
- Smits, J. & H. Jacobs, *Gilden naar 2100* (Venlo 2002).
- Smulders, F.W., 'De Gultbrueders van Helvoirt (1500)', *De Kleine Meijerij* 8 (1955) 13.
- Smulders, F., 'Reglement van 1489 van het St. Sebastiaan en St. Antonus Gilde te Vught', *De Kleine Meijerij* 2 (1958) 11-12.
- Snieders, J.R., *De meesterknecht* (Antwerpen 1932).
- Snijders, T.A.B., 'Methoden van netwerkanalyse' in: J.C. Vrooman, ed., *Netwerken en Sociaal Kapitaal* (Amsterdam 2001).
- Söhngen, J.N.G., *Uit de Meierij. Schetsen uit het Noord-Brabantse volksleven*, (Leiden 1881).
- Soly, H., 'Plechtige Intochten in de steden van de Zuidelijke Nederlanden tijdens de overgang van de Middeleeuwen naar Nieuwe Tijd: communicatie, propaganda, spektakel', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 97 (1984) 341-361.
- Spierenburg, P., 'Vriendschap tussen messentrekkers? De rafelrand van zeventiende- en achttiende-eeuws Amsterdam', *Groniek. Historisch Tijdschrift* 29 (1995) 43-55.
- Spoorenberg, J., 'De ontwikkeling van het verenigingsleven in Eindhoven' in: J.M. Goris, ed., *Sport en vrijetijdsbesteding in de Kempen* (Roosendaal en Heerentals 2004) 19-31.
- Staals-Jacobi, A., 'Genealogie: stamboomonderzoek en schuttersgilden', *De Aa-kroniek* 25 (2006) 74-78.
- Steijns, G., 'De lotgevallen van een 'schone slaper': Het Koninkrijk Handboogschuttersgilde Sint Sebastiaan van Willem III te Tilburg', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 22 (2004) 3-24.
- Steijns, G., 'Waarom gildebroeder? Een persoonlijke verkenning', *De Gildetrom* 40 (1993) 84-86.
- Steijns, G., *De koningen van het Sint-Sebastiaansgilde Tilburg en hun zilver* (Tilburg 1989).
- Sterck, J.F.M. & H.W.E. Moller e.a., eds., *De werken van Vondel. Vierde deel 1640-1645* (Amsterdam 1930).
- Stolle, D., 'Onderzoek naar sociaal kapitaal. Naar een attitude-nale benadering', *Tijdschrift voor Sociologie* 20 (1999) 247-282.
- Stolz, O., *Wehrverfassung und Schützenwesen in TIROL von den Anfängen bis 1918: den Tiroler Schützenkompagnien und Schützen-gilden als Trägern heimischer Wehrtradition im 150-Jahr-Gedenken an Anno Neun gewidmet vom Lande Tirol* (Innsbruck 1960).
- Streng, J.C., *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid. Het Zwolse Sint Nicolaasgilde tijdens het ancien régime* (Hilversum 2001).
- Swaan, A. de, 'Identificatie in uitdijende kring', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 20 (1994) 6-24.
- Swanborn, P., 'Het ontwerpen van case-studies: enkele keuzen', *Mens en Maatschappij* 69 (1994) 322-335.
- Thelamon, F., ed., *Sociabilité, pouvoirs et société* (Rouén 1987).
- Thewissen, H., *De Limburgse Jonkheid. Jongerencultuur vanaf de late middeleeuwen in een Europese context* (Maastricht 2004).
- Thijs, A.K.L., 'Religion and social structure: religious rituals in pre-industrial trade associations in the Low Countries' in: M. Prak, C. Lis, J. Lucassen & H. Soly, eds., *Craft guilds in the Early modern Netherlands. Work, Power, and Representation* (aldershot 2006) 174-193.
- Thoen, I., *Strategic Affection? Gift Exchange in Seventeenth-Century Holland* (Amsterdam 2007).
- Thøfner, M., 'Domina & Princeps proprietaria. The Ideal of Sovereignty in the Joyous Entries of the Archduke Albert and the Infanta Isabella' in: W. Thomas & L. Duerloo, eds., *Albert & Isabella. Essays* (Turnhout 1998) 55-66.
- Thomas, W., 'Andromeda Unbound. The reign of Albert & Isabella in the Southern Netherlands, 1598-1621' in: W. Thomas & L. Duerloo, ed., *Albert & Isabella. Essays* (Turnhout 1998) 1-14.
- Timmermans, J. & H. Hendriks, *Schets van de geschiedenis der "Cloveniers of schutterij tot Grave" 1527-1977* (Wijchen 1977).
- Timmermans, J., 'Verloren gewaad gildezilver bij toeval ontdekt', *De Gildetrom* 50 (2003) 8-9.
- Tönnies, F. & M. Ruebens, 'Gemeenschap en maatschappij. Grondbegrippen van de zuivere sociologie', *Tijdschrift voor Sociologie* 10 (1989).
- Toorians, J., *Het vendel. Het vendelzwaaien in de historische schuttersgilden* (Bergen, z.j.).
- Trio, P., *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschappen te Gent in de late middeleeuwen* (Leuven 1993).
- Trio, P. & A.-J. A. Bijsterveld, 'Van gebedsverbroedering naar broederschap. De evolutie van het *fraternitas*-begrip in de Zuidelijke Nederlanden in de volle middeleeuwen (II)', *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, (2006) 7-46.
- Uytven, R. van, 'Volksvermaak en feestvieren in de steden', *Spiegel Historiae* 18 (1983) 551-561.
- Vaessen, T. ed., *Catalogus van het boekenbezit van de Stichting voor Outer en Heerd* (Eindhoven 1997).
- Vanloffeld, F., *Van huyslieden tot schutten. Limburgse schutterijen vroeger en nu* (Maasmechelen 1984).
- Velde, H. te, *Gemeenschapszin en plichtsbef. Liberalisme en nationalisme in Nederland 1870-1918* (Den Haag 1992).

- Velden, G.M. van der, 'Het korte abbatiaat van prelaat Arnold van Vessem (1607-1608) van de Abdij van Berne', *Tilburg. Tijdschrift voor geschiedenis, monumenten en cultuur* 16 (1998) 71-81.
- Ven, D.J., van der, *Ons eigen volk in het feestelijk jaar* (Kampen, z.j.) 35-44.
- Ven, D.J. van der, *De gilde viert* (Groningen 1931).
- Ven, D.J. van der, *Het vendelzwaaien herleeft!* (Baarn 1936).
- 'Vendelincident tijdens gildemis in Oirschot', *De Gildetrom* 25 (1978) 4.
- Verberne, L.G.J., 'De oude gilden in een nieuwe tijd' in: H.F.Heezemans, ed., *Brabants gilden* (Eindhoven 1955) 29-32.
- Verhagen, G. Th., *Historie van de vrijheid Mierden* (z.p. 1968).
- Vermeeren, K., 'Het parochiele gilde St. Catharina "Die Scut van Endhowen"' in: J.M. Renders & A.D. Kakebeeke, *Rond ons stadskerk: bijdragen tot de geschiedenis van kerk en parochie van Sint Catharina te Eindhoven* (Eindhoven 1954) 46-64.
- Vermeeren, K., *De eeuwige gildenbroeder anno 1975* (Eindhoven 1976).
- Vermelis, J., *500 jaar Sint-Jorisgilde Tilburg. Jubileumuitgave* (Tilburg 1983).
- Verreyt, Ch. C.V., 'Koningsketen van het schuttersgild van St. Sebastiaan te Eindhoven', *Taxandria* 16 (1909) 223-225.
- Verschueren, Th., 'Alleen gezworen gildebroeders mogen schieten op de papegaai' (Eindhoven 1986).
- Verschueren, Th., 'Ik beloof mijn best te doen met de hulp van God en onze patronesse Sint Catharina om een goed gildebroeder te zijn door de relementen na te leven en niets te doen in het nadeel van het gilde.' *Rondom een installatie St. Catharinagilde Eindhoven-Stad* (Eindhoven 1986).
- Verschueren, Th., *Sint Catharinagilde Eindhoven die Scut van Endhowen 1437-1987* (Eindhoven 1987).
- Verschueren, Th., *Wederseydse onthalinge door de oud Eindhovenense gilden St. Barbara – St. Catharina – St. Sebastiaan. Herstel van een traditie 13 oktober 1988* (Eindhoven 1989).
- Verschueren, Th., ed., *Die scut van Endhoven roert de trom* (Eindhoven 1991).
- Verschueren, Th., *De geweven koningshaam van die scut van Endhowen* (Eindhoven 1992).
- Verschueren, Th., *De gildebroeders en de zangers van Sinte Cathrien* (Eindhoven 1993).
- *Verslag derde gildecongres* (Goirle 1983).
- *Verslag van het vierde gilde-congres "De vrouw in het gilde"* (Schoten 1985).
- *Verslag van het vijfde gilde-congres "de Koning"* (Goirle 1987).
- *Verslag 6e gildecongres Leuven* (Leuven 1989).
- *Verslag van het Zevende gilde-congres Hertogdom Brabant* (Bergen op Zoom 1991).
- *Verslag van het achtste gilde-congres van het Hertogdom Brabant* (Hoogstraten 1993).
- Verspaandonk, E., 'Een bijzonder privilege', *Steen voor steen* (2002) 21, 17-18.
- Verter, B., 'Spiritual Capital. Theorizing religion with Bourdieu against Bourdieu', *Sociological Theory* 21 (2003) 150-174.
- Verwijs, E. & J. Verdam, eds., *Middelnederlandsch woordenboek* (11 dln.; 's-Gravenhage 1885-1971).
- Vis, J. & W. Janse, eds., *Stafen storm. Het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853: actie en reactie* (Hilversum 2002).
- Voort, M. van der, 'Het ontstaan van de E.G.S. Europese gemeenschap historische schuttersgilden', *De Gildetrom* 43 (1996) 41-42.
- Vos, A., *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum 2007).
- Vos, J., 'Nationale kunst en lokale sociabiliteit: de Nederlandse mannenzangverenigingen in de negentiende eeuw', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112 (1997) 364-381.
- Vriens, F. & Ch. van Iersel, *Geschiedenis, gebruiken en achtergronden van het gilde Sint Anthonius Sint Sebastiaan uit Udenhout* (Udenhout 1988).
- Vrooman, J.C., ed., *Netwerken en sociaal kapitaal* (Amsterdam 2001).
- Waal, J.J.F., de, 'Paapse stoutigheden van het Sint-Sebastiaansgilde Helmond', *De Gildetrom* 37 (1990) 4-5.
- Wasserman, S. & K. Faust, *Social network Analysis: methods and applications* (Cambridge 1994).
- Weber, M. & A. Benschop (vert.), *Over klassen, standen en partijen* (Kampen 1987).
- Weijtmans, R., P. Vromans & J. van der Loo, *Gilde St. Joris Udenhout, 1594-2006* (Udenhout 2006).
- Wijgert, W. van de, *Sint Willebrordus Heeswijk* (Heeswijk 2001).
- Wijst, M. van der, *Beknopte geschiedenis van Gemert* (Gemert 1961).
- 'Willebrordusgilde Heeswijk op bedevaart naar Handel', *De Gildetrom* 47 (2000) 85.
- Wittgenstein, L., *Philosophische Untersuchungen* (Oxford 1953).
- Woldring, H.E.S., *Vriendschap door de eeuwen heen: wijsgerige beschouwingen over vriendschap als gave en opgave* (Baarn 1994).
- Zijdeveld, A.C., *The institutional imperative. The interface of institutions and networks* (Amsterdam 2000).
- Zijlmans, J., *Vriendenkringen in de zeventiende eeuw. Verenigingsvormen van het informele culturele leven te Rotterdam* (Meppel 1999).
- Zoetmulder, S.H.A.M., *Aalst en Waalre in het verleden* (3 dln.; Waalre 1983).
- Zoggel, G-J. van & P. Kappen, *Vier eeuwen van het volk. Gilde Sint Antonius Abt Nuland 1599-1999* (Geffen 1999).
- Zwaan, T. de, ed., *Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd* (Amsterdam/Heerlen 1993).

Bijlage I:
Namenlijst geselecteerde gildebroeders

Db : Databasenummer
Ej : Eerst bekende jaar
Naam : Geschreven als aangetroffen in de ledenlijst

Sint-Catharinagilde Eindhoven

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	59	1622	Hendrick Peeters
	93	1623	Daniel Cuypers
1626-1650:	108	1636	Peter Hoppenbrouwers
	169	1650	Joost Jacobs
1651-1675:	199	1661	Hendrick Verberne
	232	1673	Michiel van Strijp
1676-1700:	283	1696	Peter Johannes van de Broeck
	235	1676	Judocus van Eupen
1701-1725:	323	1720	Jan J. Bovri
	326	1720	Toesijn (jaccin) de Guise
1726-1750:	365	1735	Hendrikus van de Bergh
	385	1748	Adrianus Adrianus van de Biggelaer
1751-1775:	400	1758	Adrianus Antonius van Baer
	419	1767	Hendrikus Hendrikus van Buel
1776-1800:	476	1795	(J.) Mattheus Hendrikus Scheepers
	483	1799	Paulus Petrus van Breda
1801-1825:	516	1816	Hendrikus Johannes L. van Antwerpen
	532	1817	Jacobus Egidius J. Jonckbloet
1826-1850:	564	1834	Franciscus Mattheus Hezemans
	573	1838	Casparus de 4 ^{de} de Haan
1851-1875:	617	1864	Hendrikus Adrianus van der AA
	635	1870	(F.) Ludovicus Jozef Jacobus Stumpers
1876-1900:	657	1881	Johannes A. Gerardus van Genuchten
	683	1900	Christianus E. Hubertus van Gestel
1901-1925:	704	1921	Cornelis J.M.L. Cornelis (J.P.) van Bakel
	708	1923	Theodorus Antonius Swinkels
1926-1950:	716	1929	Cornelis J.L. Adrianus Peterse
	717	1929	Johannes Joachim Kamp
1951-1975:	745		Anoniem*
	776		Anoniem*
1976-2000:	786		Anoniem*
	805		Anoniem*

De Ridderlijk Gilde van Sint-Sebastiaan Eindhoven

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	93	1620	Petrus in den Leeuw
	82	1620	Theodorus van den Boer
1626-1650:	69	1630	Jacobus van Boesdonk
	242	1640	Antonius Gruijthuizen
1651-1675:	415	1667	Hubertus van Budel
	426	1669	Mattheus van Ravensteijn
1676-1700:	215	1692	Isebrandus van Enneten
	263	1700	Johannes Hoppenbrouwers
1701-1725:	49	1716	Cornelis Borghouts
	51	1722	Wilhelmus van Vlokhoven
1726-1750:	340	1729	Antonius Pierson
	302	1743	John Reade London
1751-1775:	390	1767	Cornelis Pijpers
	391	1771	Antonius Janssens
1776-1800:	327	1781	Antonius van Baar
	343	1787	Reinier Smits
1801-1825:	428	1807	J. Swinkels
	500	1816	A. Stekelenburg
1826-1850:	472	1827	W. Siepkens
	482	1835	Hugo O'Reillie
1851-1875:	55	1853	F. H.J. van de Harten
	560	1857	Augustinus Herwegh
1876-1900:	607	1895	Johannes Jonckbloet
	604	1889	Christianus Mennen
1901-1925:	119	1921	Louis van der Putt
	107	1921	Jules Kerssemakers
1926-1950:	126	1937	Johannes Boex
	136	1947	Hendrikus Mignot
1951-1975:	152		Anoniem*
	158		Anoniem*
1976-2000:	172		Anoniem*
	164		Anoniem*

* In verband met de privacy van de gildebroeders worden de namen van de geselecteerde
gildebroeders vanaf 1951 niet gepubliceerd.

Sint-Antonius-Sint-Sebastiaansgilde Gemert

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:	1	1657	Gerardus van den Wijnboom
1675-1700:			Geen gegevens
1701-1725:			Geen gegevens
1726-1750:	82	1726	Gerardus Jonkers
	2	1729	Hendrikus van den Elzen
1751-1775:	7	1768	Constantinus Valentinus Tribout
	9	1772	Benedictus van den Berg
1776-1800:	10	1782	Benedictus Roefs
	253	1786	Walraven van der Heijden
1801-1825:	276	1815	Petrus Adrianus van Schipstal
	282	1821	Leonardus van deVondervoort
1826-1850:	300	1838	Thomas Bex
	120	1847	Hendrikus van Zeeland
1851-1875:	432	1869	Christ Vili
	421	1870	Johannes Wilhelmus Verbakel
1876-1900:	525	1893	Martinus van der Leest
	532	1894	Johannes van Kessel
1901-1925:	268	1916	Sjef van der Eijnde
	187	1917	Claes van Sleeuwen
1926-1950:	630	1945	M Corvinders
	665	1949	Bernardus van Mil
1951-1975:	226		Anoniem*
	49		Anoniem*
1976-2000:	247		Anoniem*
	45		Anoniem*

Sint-Jorisgilde Gemert

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	1	1608	Thomas Thomas Derks
	2	1625	Adam Leonardus Strijbosch
1626-1650:	3	1628	Wilhelmus Michaelis Cremers
	64	1631	Antonius Jagers
1651-1675:			Geen gegevens
1675-1700:			Geen gegevens
1701-1725:	6	1714	Gijsbertus van Manen
	7	1721	Peregrinus Verhofstadt
1726-1750:	8	1731	Johannes Wilhelmus Daniëls van den Broek
	10	1750	Hendrikus Johannes van Deursen
1751-1775:	12	1772	Spilliaert Paulus
	92	1773	Johannes Hengst
1776-1800:	99	1781	Cornelis Hendrikus van Dooren
	454	1793	Hendrikus Ferdinandus den Dubbelden
1801-1825:	105	1803	Wilhelmus van Rijssel
	20	1810	Martinus Hendrikus Slits
1826-1850:	268	1844	PetrusWilhelmus Manders
	261	1846	Leonardus Hendrikus van deWert
1851-1875:	334	1857	Fransiscus Jacobus Bukking
	311	1865	Johannes van Schaijk
1876-1900:	217	1878	Johannes Antonius van den Akker
	79	1893	Petrus Godefriedus van den Boom
1901-1925:	281	1909	Antonius van den Eijnde
	32	1917	Carolus van Sleeuwen
1926-1950:	145	1923	Johannes Wilhelmus Scheepers
	150	1932	Theodorus Manders
1951-1975:	211		Anoniem*
	180		Anoniem*
1976-2000:	194		Anoniem*
	199		Anoniem*

Cloveniersgilde Grave

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	23	1604	Johannes Dopper
	45	1621	Gerardus Derickx
1626-1650:	64	1633	Joachim van Elderom
	65	1639	Lapock Albers
1651-1675:	87	1655	Heijmen Heijmans
	94	1662	Wilhelmus Gerardus van Dijck
1675-1700:	101	1684	Johannes Rosen
	114	1698	Marcelis Berends
1701-1725:	126	1704	Wilhelmus Knoop
	132	1719	Quirinus Roovers
1726-1750:	136	1726	Judocus van Batenborgh
	137	1739	Johannes Roovers
1751-1775:			Geen gegevens
1776-1800:			Geen gegevens
1801-1825:	148	1811	Cornelis Petrus van Gemert
	166	1811	Johannes H. Marijnen
1826-1850:	185	1842	Fransiscus Arnoldus van de Klokken
	192	1842	Martinus Petrus van Roer
1851-1875:	197	1863	Izaak Elsbach
	200	1863	K.H. van der Molen
1876-1900:	202	1895	Jacobus Janssen
	204	1895	Fransiscus van der Putten
1901-1925:	206	1919	Martinus Albertus Eisenburger
	209	1919	Hubertus Wouterus van Vugt
1926-1950:	225	1934	Fransiscus Wilhelmus Peters
	34	1947	Cornelis Johannes van Lier
1951-1975:	240		Anoniem*
	320		Anoniem*
1976-2000:	324		Anoniem*
	283		Anoniem*

Sint-Willebrordusgilde Heeswijk

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	14	1609	Mattheus Johannes van Vlijmen
	47	1625	Ruthgerus Johannes Rutten
1626-1650:	67	1644	Petrus Wilhelmus Bosch
	94	1633	Gerardus Petrus Dobbelsteen
1651-1675:	92	1659	Adrianus Adrianus Rovers
	143	1669	Petrus Johannes Pennings
1675-1700:	187	1685	Hendrikus Johannes Verkuijlen
	228	1696	Nicolaas Willebrordus van de Wassenberg
1701-1725:	271	1709	Simonis Wijnant Spirings
	311	1719	Melt Johannes Dobbelsteen
1726-1750:	352	1735	Delis Hendrikus Jacops
	318	1745	Martinus Lucas Siongers
1751-1775:	468	1769	Cornelis Heijmen Verhagen
	570	1771	Huibert van de Wetering
1776-1800:	701	1783	Hendrikus Heijme Kilsdonk
	618	1790	Dirk van Uden
1801-1825:	672	1816	Johannes Godefriedus van Oorschot
	684	1822	Johannes Wijgergangs
1826-1850:	741	1838	Hein van Gogh
	748	1846	Arnoldus van den Brand
1851-1875:	789	1861	Martinus van de Ven
	809	1870	Martinus Egelmeer
1876-1900:	831	1878	Johannes Steenberg
	1856	1879	Adrianus Tiebosch
1901-1925:			Geen gegevens
1926-1950:			Geen gegevens
1951-1975:	857		Anoniem*
	863		Anoniem*
1976-2000:	869		Anoniem*
	870		Anoniem*

Sint-Jorisgilde Hooge Mierde

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:	550	1629	Martinus Wouterus Couwenberghs
	555	1629	Jacop Jansen Tijs
	532	1629	Jan Jacobs Beecken
1651-1675:			Geen gegevens
1676-1700:	576	1676	Jan Hendrick Oters
	564	1676	Wouter Willem Nieuwenhof
	558	1676	Dielis Jacobs Plompen
1700-1725:			Geen gegevens
1726-1750:	4	1743	Thomas Vromans
	16	1743	Johannes Johannes Pasmans
1751-1775:	47	1751	Nicolaas van Beers
	79	1759	Hendrikus Verspaandonk
1776-1800:	124	1792	Johannes Hendriks
	140	1792	Thomas Hendrikus Jansen
1801-1825:			Geen gegevens
1826-1850:	217	1837	Johannes van Hoof
	233	1839	Adrianus Donkers
1851-1875:	249	1875	Jozephus Hermans
	285	1875	Jacobus Fabrie
1876-1900:	95	1898	Christianus Adriaans
	336	1900	Johannes Donkers
1901-1925:	307	1908	Johannes C. Wilhelmus Meulenbroeks
	426	1915	Johannes van Rooij
1926-1950:	310	1926	Jozephus J. van Gisbergen
	322	1938	P. van Raak
1951-1975:	472		Anoniem*
	482		Anoniem*
1976-2000:	430		Anoniem*
	458		Anoniem*

Sint-Ambrosiusgilde Lage Mierde

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:			Geen gegevens
1676-1700:			Geen gegevens
1701-1725:			Geen gegevens
1726-1750:			Geen gegevens
1751-1775:	44	1755	Johannes Adrianus Paridaans
	27	1771	Johannes Leesten
1776-1800:	67	1790	Johannes Petrus van Overa
	93	1798	Hermanus Hermanus Janssens
1801-1825:	115	1816	Johannes Johannes van Eindhoven
	128	1820	Johannes Franciscus Gijsbers
1826-1850:	135	1833	Cornelis Smolders
	136	1835	Johannes van Lier
1851-1875:	170	1859	J. Verhaegen
	176	1870	H.W. van Loon
1876-1900:	185	1880	Wouterus Lemmens
	198	1898	P. A. Tops
1901-1925:	202	1903	Franciscus Goudsmits
	203	1906	Franciscus Panken
1926-1950:	227	1927	Wouterus Fiers
	233	1934	Koert Gubela
1951-1975:	263		Anoniem*
	287		Anoniem*
1976-2000:	288		Anoniem*
	212		Anoniem*

Sint-Sebastiaansgilde Lage Mierde

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	109	1597	Hendrikus Jacobs
	110	1610	Hendrikus Janssen
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:			Geen gegevens
1676-1700::	111	1694	Arnoldus Luijten
1701-1725:			Geen gegevens
1726-1750:	112	1726	Wouterus Coppens
	113	1738	Mattheus van Hest
1751-1775:	114	1751	Petrus van den Borne
	115	1771	Adrianus Witters
1776-1800:	116	1786	Johannes Lemmens
	117	1790	Petrus van Rooij
1801-1825:	49	1812	Wilhelmus Swaanen
	61	1820	Johannes van Loon
1826-1850:	82	1836	Johannes Naaijkens
	70	1827	Simon Verhagen
1851-1875:	88	1857	Franciscus Veron
	94	1874	W. Verzand
1876-1900:	97	1885	M. Heuvelmans
	102	1893	Adrianus Gijberts
1901-1925:	190	1924	Leonardus van der Aa
	189	1925	Adrianus Vingerhoeds
1926-1950:	108	1946	Franciscus Paridaans Sr.
	210	1946	J. Pigmans
1951-1975:	125		Anoniem*
	126		Anoniem*
1976-2000:	3		Anoniem*
	241		Anoniem*

Sint-Sebastiaansgilde Oudenbosch

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	10	1614	Andries Claesen
	67	1612	Jacob Franssen
1626-1650:	95	1648	Cornelis Marijnissen
	96	1649	Peter Andriessen
1651-1675:	111	1657	Hendrik Hendrix Swaen
	121	1664	Geert Laureyssen Caubergen
1676-1700:	131	1688	Andries Cornelis Francken
	136	1693	Adriaen Maesmans
1701-1725:	152	1704	Joos Pieter Oorts
	166	1721	Jan de Neef
1726-1750:	190	1742	Jan Schaesendam
	174	1726	Frank Kobus Francken
1751-1775:	212	1755	Jan van de Weijgert
	226	1762	Francois Beerens
1776-1800:	253	1792	Isaak van Gastel
	243	1781	Pieter van den Sanden
1801-1825:	261	1806	Jan Ambags
	273	1818	Johannis Hopstaken
1826-1850:			Geen gegevens
1851-1875:	287	1857	Jacobus Gulden
	285	1857	H.U.D. Hage
1876-1900:	322	1884	L. Laureijssen
	404	1900	P. van Helmond
1901-1925:	340	1914	Antonius Hoendervangers
	23	1919	Jan Antens
1926-1950:	357	1928	J. Stoop
	364	1938	C. Palings
1951-1975:	368		Anoniem*
	55		Anoniem*
1976-2000:	394		Anoniem*
	401		Anoniem*

Sint-Bavogilde Raamsdonk

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:			Geen gegevens
1676-1700:			Geen gegevens
1701-1725:			Geen gegevens
1726-1750:	18	1746	Wilhelmus van Daal
1751-1775:	20	1752	Fransiscus van de Berg
	21	1755	Cornelis van Steenoven
1776-1800:	26	1789	Bartholomeus Kamp
1801-1825:			Geen gegevens
1826-1850:			Geen gegevens
1851-1875:			Geen gegevens
1876-1900:			Geen gegevens
1901-1925:	31	1901	Jacobus van Disseldorf
	33	1901	Adrianus de Bont
1926-1950:			Geen gegevens
1951-1975:			Geen gegevens
1976-2000:	11		Anoniem*
	13		Anoniem*

Sint-Bavogilde Rijsbergen

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:			Geen gegevens
1675-1700:			Geen gegevens
1701-1725:			Geen gegevens
1726-1750:			Geen gegevens
1751-1775:			Geen gegevens
1776-1800:	404	1793	Cornelis Johannes Dekkers
	333	1793	Adrianus Jacobus van den Broek
1801-1825:	39	1802	Cornelis Mathijssen
	43	1807	Cornelis Adrianus Roovers
1826-1850:	57	1834	Johannes Cornelis Bevers
	59	1835	Adrianus C. Daemen
1851-1875:	163	1851	Adrianus Verdaasdonk
	188	1863	Adrianus B. Roovers
1876-1900:	76	1881	Johannes Oostvogels
	379	1898	Cornelis Hoppenbrouwers
1901-1925:	192	1911	Cornelis Frijters
	164	1921	Cornelis Rombouts
1926-1950:	108	1940	Johannes van Kuyk
	21	1948	Cornelis (Kiske) van Opstal
1951-1975:	128		Anoniem*
	222		Anoniem*
1976-2000:	196		Anoniem*
	247		Anoniem*

Sint-Jorisgilde Rijsbergen

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:			Geen gegevens
1675-1700:			Geen gegevens
1701-1725:	199	1707	Embregt Adrianus Rens
	200	1707	Cornelis Floren
1726-1750:	58	1749	Adrianus Petrus Roovers
	87	1750	Arnoldus Cornelis Rens
1751-1775:	205	1766	Hendrikus Adrianus Bax
	207	1773	Johannes Adrianus Matthijssen
1776-1800:	210	1785	Wilhelmus Vink
	212	1794	Jozephus Jacobus Schriks
1801-1825:	101	1801	Adrianus van den Wijngaard
	224	1810	Johannes Christianus Verhaeren
1826-1850:	108	1818	Cornelis Johannes Dircken
	64	1836	Johannes B. Bogaarts
1851-1875:	76	1854	Carolus Adrianus Soffers
	130	1871	Christianus Huibrechts
1876-1900:	140	1876	Martinus de Nijs
	142	1879	Ludovicus Magielsen
1901-1925:	149	1911	Cornelis (Tiggelt) Daemen
	2	1920	Cornelis Petrus van der Heyden
1926-1950:	170	1932	Cornelis van Boeschoten
	10	1947	Adrianus Petrus Soffers
1951-1975:	11		Anoniem*
	18		Anoniem*
1976-2000:	23		Anoniem*
	41		Anoniem*

Sint-Dionysiusgilde Tilburg

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:			Geen gegevens
1626-1650:			Geen gegevens
1651-1675:	359	1665	Arnoldus Cloostermans
	54	1665	Antonius Staeckenborg
1675-1700:	232	1683	Petrus Josephus Brabants
	240	1684	Cornelis Johannes Grevenbroeck
1701-1725:	47	1701	Johannes Cornelis van Gorp
	98	1723	Petrus Hubertus van Spaandonk
1726-1750:	89	1736	Dionysius Castelijns
	120	1740	Bernardus Mutsaers
1751-1775:	130	1762	Sebastianus M. Botermans
	305	1763	Johannes Maas
1776-1800:	136	1791	Michaelis Bakkers
	142	1794	Antonius Godefriedus Pessers
1801-1825:	337	1814	J. van Besauw
	164	1819	Arnoldus Blomjous
1826-1850:	604	1842	Johannes van den Hout
	155	1831	Fransiscus Verheijden
1851-1875:	407	1870	J. Gzn. van Dooremaal
	172	1874	Petrus Matthias Biermans
1876-1900:	518	1880	Josephus Brands
	523	1890	Jacobus Hoefnagels
1901-1925:	516	1905	W. van Abeelen
	378	1912	Fransiscus Elissen
1926-1950:	439	1932	Josephus van Gorp
	431	1932	Theodorus Schilders
1951-1975:	491		Anoniem*
	500		Anoniem*
1976-2000:	530		Anoniem*
	354		Anoniem*

Sint-Joris Tilburg

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	314	1613	Hermanus Johannes de Rooij
1626-1650:	315	1642	Adrianus Aarts
	316	1649	Joris Verschuuren
1651-1675:	317	1659	Wouterus Adrianus Keijzers
1675-1700:	462	1683	Wouterus van Oerle
1701-1725:	318	1713	Johannes de Lelie
1726-1750:	1	1742	Jacobus Hoecken
	319	1750	Jacobus Lommers
1751-1775:	6	1768	Justinus Mombers
	9	1774	Johannes Petrus Beris
1776-1800:	14	1781	Laurentius de Lelie
	18	1789	Gerardus van Dorst
1801-1825:	35	1803	Guilhelmus Blomjous
	46	1806	Jacobus Panis
1826-1850:	77	1834	Adrianus Voskens
	117	1849	Johannes A. Pigmans
1851-1875:	160	1859	Nicolaas A. Kolen
	192	1874	Fransiscus van Berkel
1876-1900:	204	1882	Hendrikus de Brouwer
	220	1887	Arnoldus Denissen
1901-1925:	254	1902	Petrus Verbiezen
	296	1924	Petrus Pijnenburg
1926-1950:	305	1935	Johannes Johannes C.J.A. Vermelis
	374	1949	Jozephus C.J.A. van Roessel
1951-1975:	377		Anoniem*
	378		Anoniem*
1976-2000:	424		Anoniem*
	430		Anoniem*

Koninklijke gilde Sint-Sebastiaan van Willem III Tilburg

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	521	1617	Bartholomeus Johannes van Tulder
	519	1550	Marcelis Arnoldus van Vessem
1626-1650:	522	1628	Wouterus Woutersen (de Jonge)
	64	1631	Wilhelmus Gerardus de Rooij
1651-1675:	116	1670	Cornelis Wouteris de Bont
	75	1664	Adrianus van Iersel
1676-1700:	135	1683	Godefriedus Thomas van Dijk
	163	1695	Wouterus Seegers
1701-1725:	201	17--	Cornelis Stanislaus/Constantinus van Beurden
	224	17--	Laurentius Hendrikus de Rooij
1726-1750:	243	1729	Cornelis Melis
	253	1732	Gerardus Cornelis Couwenberg
1751-1775:	271	1756	Petrus Fransiscus van der Suijpen
	279	1764	Antonius van Opstal
1776-1800:	302	1791	Nicolaas Schippers
	338	1779	Adrianus Hessels
1801-1825:	394	1813	Arnoldus Spooren
	364	1802	Johannes Antonius van den Bosch
1826-1850:	405	1825	Jacobus Mutzaerts
	416	1839	Johannes Cornelis Obbens
1851-1875:	490	1865	H.C. Smulders
	499	1867	Th. van Dooren
1876-1900:	511	1875	Ludovicus (Louis) Broekhans
	516	1876	Ludovicus Petrus Martinus Obbens
1901-1925:			Geen gegevens
1926-1950:			Geen gegevens
1951-1975:	7		Anoniem*
	21		Anoniem*
1976-2000:	46		Anoniem*
	59		Anoniem*

Sint-Barbara-Sint-Sebastiaansgilde Vught

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	8	1614	Arien Willems
	9	1619	Jan Cornelis van de Scoet
1626-1650:	14	1648	Willem Willemsz. Giersbergen
	10	1628	Cornelis Lavreys van de Scoot
1651-1675:	15	1658	Handrick Harmans
1676-1700:	16	1682	Jan Janssen Key
	17	1700	Willem Sebers
1701-1725:	45	1723	Hendrick Dalemans (Seb.)
	43	1705	Jan Peters van Hesewijck (Seb.)
	19	1716	Hendrick van den Brandt (Barb.)
	18	1711	Jacobus Schuurmans (Barb.)
1726-1750:	21	1726	Clas van Ovebeck
	22	1741	Cornelis van Piensten
1751-1775:	23	1752	Arjan Jansz. Van Giersbergen
	46	1773	Arjan Witlox (Seb.)
1776-1800:	25	1788	Hendrikus Hendrik Jansen
	47	1791	Gerardus Geret van Es (Seb.)
1801-1825:	26	1818	Petrus van der Ven
	48	1807	Gerardus van der Bruggen (Seb.)
1826-1850:	204	1843	Cornelis van Item
	220	1843	Hendrikus Kluitmans
1851-1875:	249	1866	Laurens F. van der Ven
	258	1871	Piet C. den Otter
1876-1900:	295	1880	Jan J. Bekkers
	328	1894	Christiaan van der Steen
1901-1925:	333	1904	Wouterus van den Besfelaar
	38	1922	Cornelius van Weert sr.
1926-1950:	362	1934	Theodorus de Kroon
	69	1947	Jan Gerardus Elisa Kennis
1951-1975:	112		Anoniem*
	101		Anoniem*
1976-2000:	114		Anoniem*
	58		Anoniem*

Sint-Catharinagilde Vught

Jaren	Db	Ej	Naam
1600-1625:	3	1618	Servaes Aertssen
	195	1621	Jan Franck Jacobs
1626-1650:	37	1642	Marten Simons (van Maesbommel)
	34	1631	Adriaan Jordens
1651-1675:	194	1660	Hendrik Thomas Houbraecken
	200	1660	Cornelis Peters van de Staak
1676-1700:			Geen gegevens
1701-1725:	38	1711	Willem Verhoeven
1726-1750:	40	1737	Petrus Leermakers
	39	1729	Thomas Maes
1751-1775:	42	1753	Guilliam Vissers
	43	1772	Joost Jonkers
1776-1800:	44	1782	Nicolaas Kouwenbergh
	45	1790	Gerardus Habraken
1801-1825:	47	1819	Jacobus van Vlijmen
	285	1804	Hubertus Boeren
1826-1850:	215	1845	P. Schuurmans
	216	1849	P. Dankloff
1851-1875:	227	1861	F. van der Bruggen
	251	1871	W. van der Plas
1876-1900:	70	1884	Leonardus Adriaanse
	18	1892	M. van Bakel
1901-1925:	22	1904	G. van de Heuvel
	15	1919	P. van Uden
1926-1950:	95	1945	Lambertus van Berkel
	111	1949	A. van Meerendonck junior
1951-1975:	261		Anoniem*
	214		Anoniem*
1976-2000:	270		Anoniem*
	272		Anoniem*

Bijlage II: Schuttersgildenlijst

Afkortingen:

1809:	Enquête 1809
1825:	Enquête 1825
A:	Autenboer, E. Van, <i>De kaarten van de schuttersgilden van het hertogdom Brabant (1300-1800)</i> (2 dln.; Tilburg 1993).
Coenen,	
Gildeakten:	Coenen, J., 'Gildeakten I', <i>De Gildetrom</i> 21 (1974).
DHG:	Exel, W. van, <i>Doar hedde de guld. 50 Jaar Bond van Schuttersgilden Kring Kempenland</i> (Eindhoven 1985).
Diploma:	<i>Caerte</i> , benaming van de oude kaarten in de enquêtes van 1809 en 1825.
EQ:	Enquête onderzoek
EV:	Eerste vermelding
GG:	Alem, H. van & H. Christiaans, eds., <i>De Gouden Guld 1933-1983. Kring van schuttersgilden "Land van Cuijk"</i> (Venlo 1983).
Iven,	
schuttersgilden:	Iven, W., J. Bogaerts & T. van Gerwen, <i>Schuttersgilden in Noord-Brabant</i> (Helmond/'s-Hertogenbosch 1983).
J:	Jolles, J.A., <i>De schuttersgilden en schutterijen van Noord-Brabant; overzicht van hetgeen nog bestaat</i> (2 dln.; 's-Hertogenbosch 1933-1934).
Kop:	Koningsplaten
KWO:	Abrahams, J., <i>Het Kwartier van Oirschot 1934-1984. 50 Jaar kring van schuttersgilden "Het Kwartier van Oirschot"</i> (Oirschot 1984).
Lijten:	Lijten, J., 'Het ontstaan der schuttersgilden op het platteland van Noord-Brabant', <i>Campinia</i> 22 (1992) 119-141; 23 (1993) 4-21, 52-58, 116-128.

MAAS:	<i>Gilden Kring Maasland, ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van Kring Maasland 1935-1985</i> (Hapert 1985).
Melssen:	Melssen, J.Th.M., <i>De Ridderlijke Gilde van Sint Sebastiaan te Eindhoven 1482-1982</i> (Eindhoven 1982).
O/HO:	Opgericht/heropgericht
Pronk der Gilden:	Erpers Roijaards, F. van, <i>Pronk der gilden</i> (Amsterdam 1964).
Timmermans ed.,	
Schets van de geschiedenis:	Timmermans, J. & H. Hendriks, <i>Schets van de geschiedenis der "Cloveniers of schutterij tot Grave" 1527-1977</i> (Wijchen 1977).

Afkorting wapens:

GD:	Geweer op doel
GK:	Koningschieten met geweer
GW:	Geweer
HBD:	Handboog op doel
HBW:	Handboog op wip
KB:	Kruisboog
KBW:	Kruisboog op wip
LB:	Luchtbuks
SJB:	Sint-Jansboog
VB:	Voetboog

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Aalburg	Joris	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Aalst	Antonius & Catharina	1544	1544	1544	A, J2 215, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: St. Anthonis. Caert verkregen van Thomas, heer van Aalst in 1544. Catharina wordt niet vermeld.
Aarle-Rixtel	Margeretha	1411	1411	1838	J1 25, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Sancta Magrita's Broederschap of schutterij in de kerk te Rixtel. Caert vermist in voorige oorlogen, zonder idee van wat, van wie hetzelfde verkregen was.
Aarle-Rixtel	Onze Lieve Vrouwe	1324	1528	1838	J1 29, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Onze Lieve Vrouwe Broederschap of schutterije in de kerk te Aarle. Caert vermist in voorige oorlogen zonder idee van wat van wie het verkregen was. Volgens Rentenboeck Johannes Claessen 1789 opgericht in 1300, bevoorrecht door Karel V in 1528.
Agatha, Sint	Agatha	1770	1770	25 jan. 1775	A xlvj, J1 86-89	NEE	JA	NEE	KB	1809: Geen diploma.
Alem	Oda	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Alphen	Willibrordus	1966	1966 her.	1966	EQ	JA	NEE	NEE	HBD 25, HBW	Heropgericht gilde.
Anthonis, Sint	Antonius	1606	1683	13 jun. 1683	A xlvj, J2 78, 1809	NEE	JA	NEE	KB	1809: Magdalena Gravinne tot de Bergh 1688.
Asten	Catharina	1809	1809 <	-	1809, J1 35-36	NEE	JA	JA	Trompladers	1809: Geen diploma. Als 'mullik' schut tegenover de oude schut = Joris, niets bewaard gebleven.
Asten	Joris	1527	1807	1807, her. 1884	J1 33, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Geen diploma. Rekeningen etc. uit 1738 1753-1790, naamlijst uit 1816, 1868.
Baardwijk	Ambrosius	1450 ?	1792	1792	J2 218, MAAS, 1809, EQ	JA	JA	NEE	KBW	1809: Heeft volgens overlevering diploma gehad dat vermist is. J: Voor 1791 vervallen en opnieuw opgericht.
Baarle-Nassau	Ambrosius	1623 <	1712	2 aug. 1712	A xvi, Taxandria L (1943) 45-53	NEE	NEE	NEE	KB	
Baarle-Nassau	Hubertus	1623	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	Als ambachtsgilde opgericht.
Baarle-Nassau	Sebastiaan	1510	1726	1726	van Wirskaante, 1 (1999)	NEE	NEE	NEE		Heeft bestaan tot 1923.
Baarle-Nassau	Joris	1463	1463	-	van Wirskaante, 1 (1999)	NEE	NEE	NEE	VB	Vermeld in 1463 en 1560. > 1623 opgeheven.
Bakel	Willibrordus	1296	1775	11 sept. 1775	A xvi, J1 40-41, 1809, 1825, EQ, De schuttersgilde, 1 (1959), 43-46 en 56-59	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Volgens gilde opgericht in 1296.
Bakel	Antonius	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Bavel	Hubertus	1920	1920 <	-	Feestgids 250 jaar Dionysius Tilburg	NEE	NEE	NEE		
Beek	Antonius	1490	1490	7 jan. 1883	J1 42, EQ, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Het diploma vermist. Vele leden volgens Jolles, familie na familie, met alle kinderen.
Beers	Antonius	1720	1720	23 nov. 1779	J1 47, GG 163	JA	NEE	NEE	KBW, GW	
Bergeijk	Joris	1463	1600	1612	J1 50, DHG 61, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	?	1809: Geen diploma. EQ: oudste document voor 1463. Landjuweel Turnhout 1463.
Bergeijk	Barbara	1648	1648 <	-	DHG 52, Iven, Schuttersgilden, 108, Panken 383	NEE	NEE	NEE		
Bergeijk	Sebastiaan	1648 <	1648	-	DHG 52, Panken 383	NEE	NEE	NEE		
Bergeijk	Petrus	0	0	-	DHG 52, Panken, 383-384	NEE	NEE	NEE		
Bergeijk	Heilig Sacrament	1537	1537	1900?	J1 50/51, DHG 58, 1825	JA	NEE	JA	GW	
Bergen op Zoom	Gulden v.d. Gebroken Pese alias Wulpe	1465	1465	1456	A xvi	NEE	NEE	NEE	HB	
Bergen op Zoom	Sebastiaan	1465	1986 her.	28 jul. 1465	A xvi	JA	NEE	JA	HBD 25	Heropgericht in 1781? Heropgericht 1986. Nu samen met Sebastiaan Borgvliet.
Bergen op Zoom	Antonius	1500	1500 A	22 april 1561	A xvi	NEE	NEE	NEE	KBW	Kopie van de caert uit 1500 en 1531.
Bergen op Zoom	Joris	1465	1465	7 januari 1465	A xvi	NEE	NEE	NEE	KBW	
Bergen op Zoom	Ambrosius	1618	1618	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Berghem	Onze Lieve Vrouwe	1809	1809 <	-	1825, 1809	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Berghem	Antonius	1809	1809 <	-	1825, 1809	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Berkel	Hubertus	1860	1860	-	J1 51	JA	NEE	NEE	GW	Vroeger samen met Udenhout
Berkel	Sebastiaan	1731	1731	1890	1809	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma
Berlicum	Joris	1615	1619	25 januari 1886	J1 53/53, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Wernard Grave van oostvriesland Baanderheer van Berlicum van 4 zomermaand (doorgestreep juny) 1619 kopyelijk zijnde de origineel vernieuwe. Ook vermelding 1624. Jolles noemt speciaal familie Van Rijkevorsel.
Berlicum	Antonius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Berlicum	Catharina	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Besoyen	Crispinus & Crispinianus	1838	1838	5 juli 1880	J2 219, EQ	JA	NEE	NEE	GW	
Best	Odulphus	1531	1531	26 maart 1531 - 26 juni 1539	A xvii, J1 59, KW0 46, EQ, 1809, 1825, Campinia V (1976)	JA	JA	JA	VB	1809: Onder Oirschot. Geen diploma. Eerst + H. Maria. J: Men voelt zich geïsoleerd omdat men de kruisboog voert.
Best	Anna	1760	1760	20 oktober 1760	A xvii, 1809, 1825, Campinia, viii (1979), 32, 118-121	NEE	JA	JA	VB	1809: Onder Oirschot. Geen diploma.
Beugen	Antonius-Sebastiaan-Heilig Sacrament	1764	1764	24 januari 1821	J1 61-64, 1809	JA	JA	NEE	KBW, GW	1809: Zonder Heilig sacrament. Heeft Geen diploma. J: rond 1900 zijn de activiteiten stilgelegd.
Biest Houtakker	Onze Lieve Vrouwe Broederschap	1790	1790	3 februari 1828	KW0 66	JA	NEE	NEE	HBD	KW0: Schiet pas met handboog vanaf 1978.
Bladel	Joris	1600	1978 her.	1600	A xvii, DHG 64, 1809, 1825, Welvaarts, geschiedenis van Bladel en Netersel naar de archieven van de Postelsche Abdij (Turnhout 1890) 62-75.	JA	JA	JA	KBW	1809: Albertus en isabella Eugenia Infanten van Spanje, Kopyelijk en zonder dagtekening, zijnde de origineel vernieuwe. Ook vermelding 1606-1621. Onderbreking van 1904-1978.
Boekel	Agatha	1530	1530	27 april 1530	A xvii, Schafrat e.a., Boekel 650 jaar (1963), GG 427-428.	NEE	NEE	NEE	KB	
Bokhoven	Antonius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	NEE	?	
Borgvliet	Ambrosius	1707	1707	12 december 1707	A xviii	NEE	NEE	NEE	?	
Borgvliet	Sebastiaan	1540	1540	1540 / 1618	Axvii, Tijdschrift voor Noordbrabantsche Geschiedenis, Taal- en Letterkunde, II 19 (1 juli 1885) 183-188	NEE	NEE	NEE	?	
Borkel	Onze Lieve Vrouwe	1766	1766 <	-	DHG 67	NEE	NEE	NEE		Vooralsnog niets over bekend, Is dit gilde een afscheiding van Sebastiaan & Heilige Maria? Zie: Axviii.
Borkel	Sebastiaan	1780	1780	25 juli 1780	A xviii, J1 64, DHG 68, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Onderbreking van 1964-1974.
Boxmeer	Heilig Bloed	1599	1687 her. 1921	8 mei 1687	A xviii, EQ, Landjuweel 1975 Boxmeer 24-25	JA	NEE	NEE	GW	Onderbreking van 1838-1921
Boxmeer	Petrus	1499 <	1499 <	-	GG	NEE	NEE	NEE		
Boxtel	Barbara & Joris	1516	1996 her.	28 september 1610	A xviii, EQ, 1809, 1825, Iven, Schuttersgilden, 108, Taxandria, XLI (1934) 1-5.	JA	JA	JA	KBW	1809: Joris: Jonkheer P(hi)lips, van 30 zomermaand 1528 gerenoveerd door Ambrosius Grave van Hornes en Basiging, Baanderheer van Boxtel, den 6e van hooimaand 1639. Barbara: Gerard van Hornes als baron van Boxtel in 1612. 1885 opgeheven.
Boxtel	Sebastiaan, Ridderlijke gilde van	1528	1604		1809	NEE	JA	NEE		1809: Vrouwe Clara de Hornes Doripere, Vrouwe van Boxtel van de 20 Herfstmaand 1604.
Boxtel	Catharina	1475	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Breda	Kolveniers	1515	1561	1 april 1561	A xix	NEE	NEE	NEE	KB	Ook caert van 13 juli 1751.
Breda	Antonius	1618	1618	6 januari 1618	A xix	NEE	NEE	NEE	KB	
Breda	Joris	1404	1500	19 november 1617	A xix, Pronk der Gilden	NEE	NEE	JA	VB	Opgeheven in 1862
Breda	Sebastiaan	1397	1609	1609	1825	NEE	NEE	JA	?	Alleen welgestelde burgers.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Breugel	Barbara	1685	1685	-	DHG 52, 1809, H. Hutten: Gilden in Son en Breugel, J. Coenen; Gilde-akten.	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Breugel	Genoveva	1825	1825 <	-	DHG 52, H. Hutten; Gilden in Son en Breugel, J. Oomen; Vaste goederen, 24	NEE	NEE	JA	?	
Breugel	Catharina	1809	1809 <	-	1809, DHG 52	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Budel	Nicolaas & Antonius	1809	1809 <	3409	1809, 1825, J1 73-74	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Antonius en Nicolaas apart. J: Samen-gevoegd in 1909, vandaar ook het reglement. Aangesloten bij Limburgse bond, schiet op z'n Limburgs.
Budel	Joris	1617	1953 her.	-	1809, 1825, DHG 70, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Heeft geen diploma. Onderbreking van 1867-1953/55. Vermelding 1688.
Casteren	Willibrordus	1797	1881 her.	-	J1 197, EQ	JA	NEE	NEE	KBW HBD	
Chaam	Antonius	1759	1759	16 november 1759	1825	NEE	NEE	JA	?	
Cromvoirt	Joris	1516	1516	1516	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Sint Joris Voetboog. Jonker Jan Rensbregt Ridder en schouteth van 't Bosch, Vugt en Cromvoirt in 1516.
Cuijk	Antonius & Martinus	1515	1515	4 juli 1515	A xxi, J1 74-81, 1809, Eigen volk, 1 (1929), 361-370.	JA	JA	NEE	GW	1809: Heeft geen diploma. Jolles; weinig naar buiten toe.
Demen	Willibrordus	1708	1708	-	GG 428, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Eene kaart door ouderdom onleesbaar.
Den Dungen	Catharina	1595	1595	4 juli 1595	A xxi, J1 103, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBW, HBD, GW	1809: Gijsbertus Marius Bisschop van 't Bosch in 1595. J: volgens Jolles weinig actief, en met nieuw reglement.
Den Dungen	Joris	1513	1514	7 januari 1514	A xxi, 1809	NEE	JA	JA	VB	1809: Schepenen en raden der Stad 't Bosch in 1513.
Den Dungen	Gilde	1372	1585	11 maart 1585	A xxi	NEE	NEE	NEE		
Dennenburg	Michiel	1636	1636	-	GG 431, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Heeft geen diploma meer, opgericht in 1636.
Deurne	Joris	1400	1584	2 juni 1632	A xxi, J1 89-92, EQ, 1809, Lijten II	JA	JA	JA	GW	2e caert 20 juni 1778. 1809: Geen diploma.
Deurne	Antonius	1584	1584	1584	A xxi, J1 92-93, 1809, Lijten II	NEE	JA	JA	KB	
Deursen	Vincentius	1664	1664	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Heeft geen diploma meer, is volgens overlevering opgericht in 1664.
Dieden	Laurentius	1630	1630	1 januari 1886	J2 101, 1825, 1809, GG 432	NEE	JA	JA	-	1809: Otto Baron van Gent vrijheer tot Dieden in 1630.
Diessen	Sebastiaan	1537	1713	1713	J1 97-100, KWO 54, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	HBW	1809: een diploma van 1713, niet opgegeven door wie verleend. J: Opnieuw begonnen in 1715.
Diessen	Joris	1463	1544	1868	J1 96-97, KWO 52, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Een diploma van 1544, niet opgegeven van wie verkregen. Kraaltjeskroon van circa 1500. Volgens EQ opgericht in 1452.
Diessen	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Dinther	Albertus	1867	1867	-	J1 101, van Driel, gilden van Heeswijk en Dinther	NEE	NEE	NEE		Ontstaan uit oud mussengilde. Materiaal van opgeheven gilden.
Dinther	Barbara	1497	1611	17 februari 1687	EQ, 1809, 1825, van Driel, gilden van Heeswijk en Dinther	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Wernard Grave van Oostvriesland en heer van Heeswijk Dinther in 1611, waarvan een simplen kopije voorhanden is.
Dinther	Catharina	1598	1610	1610	1809, 1825, van Driel, gilden van Heeswijk en Dinther	NEE	JA	JA	?	1809: Wernard Grave van Oostvriesland en heer van Heeswijk Dinther in 1610.
Dommelen	Martinus van het Heilig Sacrament	1623	1623	20 (23?) februari 1623	1809, A xxi, J1 101-102, DHG 73, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: naam niet opgegeven. : Nicolaas bisschop van 'S Hertogenbosch, in 1623. J: ontstaan in 1659, kopie kaart.
Dongen	Hubertus	1640	1640	1640	A xxii	NEE	NEE	JA	KB	
Dongen	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Dongen	Jozef	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Dongen	Crispinus	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA		
Donk	Leonardus	1422	1643	1877	J1 45, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Het diploma vermist.
Dorst/Oosterhout	Joris	1872	1872	-	J2 75	NEE	NEE	NEE		

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Drunen	Hubertus	1560	1958 her.	1560, 9 oktober 1787	A xxii, EQ, 1825, 1809, Met Gansen Trou, VI (1956), 179-182, VII (1957) 8-11 en 51-52	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Onderbreking 1894.
Drunen	Joris	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Drunen	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma
Duizel	Jan Baptist	1615	1615	1721	1809, A xxii, DHG 76, 1825, Taxandria, XXIV (1917), 131-134: I 1976, 6 9-14	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. EQ: 19-5-1615, onderbreking 1912-1971.
Eerde	Antonius	1450 <	1658		Lijten II	NEE	NEE	NEE		
Eersel	Onze Lieve Vrouwe	1478	1480	6 mei 1751	A xxii, J1 104, DHG 84, 1825, EQ, Taxandria, XXIII (1916), 230-235, Th. Van Aalst, Gildeboek O.L. Vrouwegilde Eersel (1983) 4-9.	JA	NEE	JA	KBW	DHG: Van oudsher een broederschap, vanaf 1937 gaan schieten.
Eersel	Catharina & Barbara	1506	1506	25 mei 1697	1809, A xxii, J1 103, DHG 80, 1825	JA	JA	JA	KBW	1809: Twee schutterijen de namen niet opgegeven. Geen diploma's, maar hebben blijkens oa de papieren sedert onheuglijke tijden geep. DHG: Nagenoeg onafgebroken continuïteit, blijkt uit archivalia en gildenzilver.
Eersel	Joris	1809	1809 <	-	DHG 52, 1825, 1809, J. Oomen; vaste goederen, J. Melssen; Uit de oudste protocollen.	NEE	JA	JA		1809: Twee schutterijen de namen niet opgegeven. Geen diploma's, maar hebben blijkens oa de papieren sedert onheuglijke tijden?
Eindhoven	Barbara	1540	1540	30 april 1714	A xxii, DHG 52, 1825, 1809, Melssen, J. Coenen; Gilde-akten, Sasse van Ysselt, etc.	NEE	JA	JA	HB	1809: Hertog van Brunsewijk als voogd over den minder-jarig prins van Orange en Nassau van 5 jan. 1765.
Eindhoven	Achilleus, Studenten-schuttersgilden	1965	1965	1965	DHG 52, Eindhovens Dagblad, 2 april 1965	NEE	NEE	NEE		
Eindhoven	Sebastiaan (Ridderlijke Gilde van)	1487	1561/1603	18 november 1616	A xxii, J1 111-115, DHG 90, 1825, 1809, Houben, geschiedenis van Eindhoven I, Melssen.	JA	JA	JA	HB	1809: Philips Willem van Nassau, den 18e Nov. 1616. Jolles: leden uit goeode burgerij en oude geslachten, chic gilde met weinig betekenis. Onderbreking van 1566-1616.
Eindhoven-Stad	Catharina	1437	1617	22 mei 1617	A xxii, J1 109, DHG 87, 1825, 1809	JA	JA	JA	KBW, GK	1809: Philip Willem van Nassau, den 22 mei (bloeimaand) 1617. J: Vermoedt dat het gilde veel ouder is dan 1616, omdat men in 1646 48 koningsplaten vermeldde en in 1767 zelfs 83. Hij vermeldt echter niet hoeveel van dit zilver nog aanwezig is.
Elshout	Onze Lieve Vrouwe Schuts	1301	1807 <	3 mei 1851	J2 97, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. J: Of een jong gilde, of heropgericht. Volgens gilde tussen 1285 en 1301 opgericht.
Enschot	Joris & Sebastiaan	1592	1772	20 april 1890	J1 51, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. EQ: Archief jong, bij brand in 1826 en 1884 verloren gegaan. J: Kruisboog uit 1731.
Erp	Servatius, Joris, Antonius	1535	1560	22 juni 1560	A xxiii, 1825, 1809	NEE	JA	JA	KB	1809: Alleen Antonius. Heeft geen diploma.
Erp	Onze Lieve Vrouwe & Catharina	1506	1571	-	1825, 1809	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Alleen Catharina; heeft geen diploma.
Erp	Barbara	1539	1539 <	-	1825, 1809, Iven, Schuttersgilden, 108	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Opgegaan in Catharina en O.L. Vrouw.
Esch	Willibrordus	1572	1598	7 november 1598	A xxiii, J1 130, EQ, 1825, 1809, Taxandria, jrg. 1901 195-199.	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Escharen	Antonius Abt	1565	1721	1 januari 1721	J1 132, EQ, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Geen diploma.
Etten	Jan de Doper (Kolveniersgilde)	1657	1997 her.	20 oktober 1657	EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBD	1809: Maria Princesse van Grootbritannien van 20 (doorgestreept oktober) wijnmaand 1657. Heropgericht 1997
Etten	Sebastiaan	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Etten	Ambrosius	1657	1657	15 juli 1657	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Ambrosius met de bus. Willem Hendrik Prins van Orange van 15 (doorgestreept juli) Hooimaand 1657.
Gassel	Jan	1565	1618	24 juni 1843	J1 134, EQ, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Geen diploma. Jan Baptist. Geen vermelding 1825.
Gastel, Oud en Nieuw	Joris	1643	1643	1643	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Elisabeth, Princesse Zu Zollern, Markgravinne van Bergen op Zoom, den 10e van oogstmaand 1643.
Gastel, Oud en Nieuw	Sebastiaan	1609	1609	1609	1809, 1825	NEE	NEE	JA	?	1809: Herman, Grave tot den Bergh, den 2e van Wintermaand 1609.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Gastel, Oud en Nieuw	Christoffel	1632	1632	1632	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Albert, Grave tot den Bergh, Markgraaf van Bergen op Zoom, den 15e van Lentemaand 1632.
Geffen	Catharina, Barbara, Agatha en de Moeder Gods	1605	1605	18 oktober 1605	A xxiii, 1825	NEE	NEE	JA		
Geffen	Joris	1548	1999 her.	23 april 1548	A xxiii, EQ, 1825	JA	NEE	JA		EQ: Archief vanaf 1999.
Geffen	Loghtmis	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Geldrop	Antonius & Sebastiaan	1487	1487	-	DHG 52, J. Coenen; Geldropse Schuttersgilden	NEE	NEE	NEE	?	
Geldrop	Catharina & Barbara	1495	1649	-	J1 136, DHG 93, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Alleen Catharina. Geen diploma. DHG: Nagenoeg onafgebroken reeks kop, vanaf 1719. Onderbrekingen: 1821-1853, 1907-1921, 1936-1952.
Geldrop	Joris	1809	1809 <	-	DHG 52, 1809, 1825, A. Jansen, St. Catharina; J. Coenen, Geldropse schuttersgilden; J. Oomen, vaste goederen.	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Geldrop	Anna	0	0	-	Coenen, De Geldropse Gilden	NEE	NEE	NEE		Waarschijnlijk al tegen het einde van de zestiende eeuw opgeheven.
Gemert	Antonius & Sebastiaan	1554	1657	24 oktober 1699	A xxiv, J1 147, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Hendrik vrijheer van Wassenaar en Waarmonde enz Vrijheer van Gemert 24 (october doorgestreep) wijnmaand 1691.
Gemert	Joris	1608	1608	6 januari 1715	A xxiv J1 139-147, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Caspar Antoon Vrijheer van Beldebruck enz Vrijheer van Gemert, den 10 (october doorgestreep) wijnmaand 1768. J: Laatste toevlucht van ons Brabantsche schutgildewezen.
Gemert	Hubertus	1966	1966 <		Gildetrom 37 (1966) 606	NEE	NEE	NEE		Gilde zonder uniformen, vendelen niet. Enkele jaren eerder toegetreden tot de kring.
Gemonde	Joris & Catharina	1530	1600	1614	A xxiv, J1 71, EQ	JA	NEE	JA	KBW, GW	J: Geen familiegilde. Sint Antonius is Catharina geworden? Volgens het gilde opgericht voor het jaar 1443.
Gemonde	Antonius & Sebastiaan	1600	1600	1600	A xxiv, J1 67-69, 1825	JA	NEE	JA	GW	J: Een echt familiegilde.
Genderen	Schutsbroeders	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Gerwen	Heilig Kruis	1240	1619/1600	1756	A xxiv, J2 48, DHG 96, EQ	JA	NEE	JA	KBW, GW	
Gestel	Catharina tot Blortem en Gestel	1556	1644	1730	A xxiv, J1 117, DHG 99, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Een vernieuwd diploma van den prins van Orange en Nassau, in 1780. J: vroeger het deftige gilde, nu arbeidersstand 1932.
Gestel en Blaarthem	Joris	1431	1592	-	J1 116, DHG 102, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. DHG: Brand begin 20ste eeuw, veel papieren verloren gegaan. J: het deftige gilde.
Gilze	Ambrosius	1769	1990 her.	1990	EQ, 1809	JA	JA	NEE	HBW, GW	1809: De heer van Breda in 1768.
Ginneken & Bavel	Laurentius	1697	1697	22 februari 1697	A xxv, 1825, 1809	NEE	JA	JA	KB	1809: Vermeld als Kolveniers. Willem Hendrik Koning van Grootbritannien, Prins van Orange en Nassau, den 22 van sprokkelmaand 1697.
Ginneken & Bavel	Ambrosius	1695	1695	10 juli 1695	1809	NEE	JA	NEE		1809: Willem Hendrik Koning van Grootbritannien, Prins van Orange en Nassau, den 10 van Hooimaand 1695.
Goirle	Joris	1560	1560	10 januari 1560/1564	A xxv, J1 149, KWO 56, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBD	1809: Carel van Malssen, Heer van Tilburg, 10 jan. 1560. Jolles: mooiste zilver in Brabant bewaard.
Goirle	Mauritius	1929	1929	10812	KWO 59, EQ	JA	NEE	NEE	GW	KWO: Voortzetting van vroeger Sint Jansgilde.
Goirle	Sebastiaan	1819	1819	1819	J1 153-155, 1825	NEE	NEE	JA	HB, KB	J: Vraagt zich af of dit de voortzetting van een vroeger gilde was.
Grave	Cloveniers	1527	1527	1 september 1527	A xxv, 1825, EQ	JA	NEE	JA	KBW, GW	Van oorsprong stadsschutterij. Onderbrekingen: 1711-1811 1814-1825 >.
Grave	Barbara	1853	1853	-	GG, Timmermans ed., Schets van de geschiedenis, 4	NEE	NEE	NEE		Bestaan van 1853 tot 1856, daarna samengevoegd met Catharina tot 1872. Koningszilver bij Cloveniers.
Grave	Catharina	1363	1819	-	GG, Timmermans ed., Schets van de geschiedenis, 4	NEE	NEE	NEE		Bestaan van 1819 tot 1858, daarna verenigd met Barbara tot 1872. Koningszilver bij Cloveniers.
Grave	Paulus	1887	1887	-	Iven, schuttersgilden in Noord-Brabant, 115	NEE	NEE	NEE		
Groeningen	Antonius & Nicolaas	1494	1494	1494/1685/1714	A xxv, J2 192, GG 247	JA	NEE	NEE	KBW, GW	

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Haaren	Joris	1531	1531	-	J1 155, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Haaren	Antonius & Sebastiaan	1616	1616	1929 kopie	J1 158, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	HBW	1809: Alleen Antonius. Geen diploma. Echt familiegilde. Doorlopend bestaan.
Haaren	Catharina & Barbara	1628	1771	1854	J1 160, KWO 63, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW	1809: Albert en Isabella Clara Eugenia Infante van Spanje enz, in 1614. J: gewerengilde.
Haarsteeg	Ambrosius	1900 <	1950 her.	1950	MAAS 111, EQ	JA	NEE	NEE	GW	
Halsteren	Martinus	1643	1643	24 april 1643	A xxvi, 1809, De gulden Roos XXII (1962) 127-132, St. Geertruybronne, I (1924)	NEE	JA	NEE	KB	1809: Elisabeth Princesse Zu Lotterne als Markgravin van Bergen op Zoom, van 24 grasmaand 1643.
Halsteren-Lepelstraat	Sebastiaan	1641	1760	15 januari 1760	A xxvi, J1 163, 1809.	NEE	JA	NEE	HB	
Hapert	Joris	1774	1774	9 februari 1774	A xxvi, J1 197, DHG 105, 1809, EQ	JA	JA	NEE	KBW	1809: Staten-Generaal der Verenigde Nederlanden, van 9 sprokkelmaand 1774. J: delen in Openluchtmuseum Arnhem. Onderbrekingen: 1967-1975.
Haps	Nicolaas	1604	1604	Januari 1922	J1 164, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Kaart uit 1922 opgemaakt naar dat van St Hubert.
Haren	Maria Broederschap	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Heerle	Joris	1636	1636	1636/1667	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Albert grave tot den Bergh, als Marquis van Bergen op Zoom, den 20 van Slagtmaand 1636
Heerle-Wouw	Barbara	1714	1714		Iven, Schuttersgilden, 108	NEE	NEE	NEE		
Heesbeen, Eethen	Joris	1796	1796	7 mei 1884	J1 106-108, 1825, MAAS 187	NEE	NEE	JA		Jolles zegt dat dit gilde voor 1828 opgericht is, het gilde komt al voor in de EQ van 1825.
Heesch	Catharina	1692	1692	27 mei 1692	A xxvi, 1825, 1809, J. Cunen, Geschiedenis van Heesch, P.C. Hendriks, Heesch van verleden tot heden.	NEE	JA	JA		1809: Geen diploma.
Heesch	Sebastiaan	1692	1692	23 juni 1692	A xxvi, 1825, 1809, Cunen, Hendriks.	NEE	JA	JA	HB	1809: Geen diploma.
Heeswijk	Willibrordus	1597	1597, 1963 her.	12 maart 1597	A xxvi, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Maximiliaan Grave van Oostvriesland, heere van Heeswijk, de 12 Lentemaand 1596. In A met Joris. Onderbrekingen: 1891-1963.
Heeswijk	Ambrosius	1867	1824 >	-	Van Driel, De gilden van Heeswijk en Dinther, 117	NEE	NEE	NEE		Verslag van het teren met Willibrordus.
Heeze	Joris	1429	1617 < J	1863	J1 166, DHG 111, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Het belang van de familie Schavers.
Heeze	Agatha	1510	1628	16 september 1810	J1 168-170, DHG 108, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA		1809: Albert Carel Spouckart, vrij en grondheer van Heeze en Leende, den 5 februari 1717. DHG: Verscheidene kop versmolten.
Helmond	Kolveniers (Schutterij der)	1186	1618	1618	EQ, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Alexander van Cortenbach Heere van Helmond, 3 zomermaand 1618.
Helmond	Onze Lieve Vrouwe van Zeven Weën	1186	1618	3 juni 1618	J1 173	NEE	NEE	NEE		Samengevoegd met Cloveniers. J: Rustend in 1932, meer een societeit.
Helmond	Catharina	1401	1445 J	3 juni 1618	J1 170-171, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Alexander van Cortenbach Heere van Helmond, 10 bloeimaand 1618.
Helmond	Joris	1618	1618	12 mei 1618	A xxvii, 1825, 1809, Taxandria, xxxii (1925) 210-222	NEE	JA	JA	VB	1809: Alexander van Cortenbach Heere van Helmond, van 12 bloeimaand 1618.
Helmond	Sebastiaan, Handboog	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE		1809: Het diploma vermist.
Helvoirt	Joris	1598	1598	11 april 1686	J1 176, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Heeft alleen een afschrift van een oud diploma.
Helvoirt	Catharina & Barbara	1561	1561 < J	-	J1 180, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Alleen Barbara, het diploma vermist.
Helvoirt	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Herpen	Hubertus Bisschop	1681	1681	29 oktober 1681 / 3 februari 1681	A xxvii, GG 434, 1825, 1809	NEE	JA	JA	KB	1809: Geen diploma.
Herpen	Sebastiaan	1809	1809 <	-	1825, 1809	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Herpen	Antonius	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Herpt	Catharina	1726	1726	25 november 1734	J1 182, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Herpt	Joris	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Hertogenbosch	Sebastiaan	1404	1404	25 april 1404	A xxviii	NEE	NEE	NEE	HB	
Hertogenbosch	Kolveniers	1521	1521	15 juni 1521	A xxviii, 1825	NEE	NEE	JA	KB	
Hertogenbosch	Joris	1453	1453	10 augustus 1453	A xxviii, N. van den Heuvel, De ambachtsgilden van 's-Hertogenbosch voor 1629, Reintges, Ursprung und Wesen, 353-358	NEE	NEE	NEE	VB	
Hertogenbosch	Oude Schuts	1433	1991	1991		JA	NEE	NEE	HB	
Heusden	Blasius	1843	1843	5513	J1 185, EQ	JA	NEE	NEE	GW	
Heusden	Joris	1568	1568	23 april 1568	A xxviii, 1825, Met gansen trou, II (1952) 136-138, Gerlach; Oorsprong, geschiedenis en tegenwoordige toestand van het collegie (1862)	NEE	NEE	JA	VB	
Heusden	Kolveniers	1825	1825 <	-	1825, Gerlach (1862)	NEE	NEE	JA	?	
Heusden	Barbara	1457	1457		Iven, Schuttersgilden, 108	NEE	NEE	NEE		
Hilvarenbeek	Catharina	1759	1979 her.	1759	KWO 75, EQ	JA	NEE	NEE	KBD	Her. 1979
Hilvarenbeek	Sebastiaan	1450	1561	14 januari 1713	A xxix, J1 190, KWO 72, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	HBD	1809: Geen diploma. J: De koning van 1561 schoot in 1571 bij St. Joris koning.
Hilvarenbeek	Joris	1571	1571 < J	1859	J1 187-188, KWO 69, 1825, EQ, 1809, Becc, Historische achtergrond van de Beekse Schuttersgilden.	JA	JA	JA	KBD	1809: Geen diploma.
Hoeven	Joris	1527	1527	23 juni 1528	A xxix, Taxandria, XXVII, 3de R, VII (1920), 196-203	NEE	NEE	NEE	VB	
Hoeven	Hubertus	1644	1644	7 oktober 1769	A xxix, 1825, 1809	NEE	JA	JA		1809: Elisabeth Princesse van Hohenzollern en Marquise van Bergen op Zoom, den 17 Wijnmaand 1644.
Hoeven	Sebastiaan	1614	1614	27 mei 1614	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Frederik Grave van den Bosch, den 27 (doorge-streept mei) bloeimaand 1614, bij kopie.
Hoeven	Ambrosius	1809	1809 <	-	1825, 1809	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Hoeven	Willibrordus	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Hoeven	Kolveniers	1669	1669	30 januari 1669	1809	NEE	JA	NEE		1809: Elisabeth Princesse van Hohenzollern en Marquise van Bergen op Zoom, den 30 januari 1669.
Holthees	Onze Lieve Vrouwe	1340	1550 ?	1812	J2 17-21	JA	NEE	NEE	GW	
Hooge Mierde	Joris	1629	1629	16 april 1629	A xxx, J1 193, KWO 77, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Philippus Koning van Spanje den 27 van grasmaand 1629.
Hoogeloon	Joris	1598	1616	-	J1 199, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBW, HBD	1809: Geen diploma. J: Noemt meerdere ledenlijsten. EQ: Edele Gilde des Alder Heilig Sacrament onser lieve vrouwe ende H. Martelaren Pancratius en Georgius.
Hoogeloon	Sebastiaan	1607	1607	18 augustus 1607	J1 201, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma.
Hoogeloon	Pancratius	0	0	-	Iven, schuttersgilden, 115	NEE	NEE	NEE		Opgegaan in St.-Jorisgilde.
Hoogerheide	Christoffel	1774	1764	30 oktober 1764	A xxx, 1809	NEE	JA	NEE	KB	1809: Die van de Raad en Rekeninge van der doorluchtige Heere van Bergen op Zoom.
Hoogerheide	Sebastiaan	1560	1560	28 mei 1560/22 december 1714	A xxx, J2 221	JA	NEE	NEE	HBD 25	J: Ledenlijst uit 1608.
Hubert, Sint	Barbara	1715	1715	12 juni 1715	J2 35-36, 244, 1809	JA	JA	NEE		1809: Geen diploma.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Hubert, Sint	Hubertus	1920	1920 <		Feestgids St. Dionysius Tilburg 1920	NEE	NEE	NEE	?	15 Leden.
Huisseling	Lambertus	1659	1659	21 oktober & 4 november 1878	1825, 1809, GG 440	JA	JA	JA	KBW, KBD	1809: Geen diploma.
Hulsel	Heilig Sacrament	1701	1701	-	J1 195, EQ	JA	NEE	NEE	KBW	J: Wordt 1932 al lang niet meer geschoten. Er is weinig over bekend.
Kaatsheuvel	Jan Baptist	1840	1840	1840	EQ	JA	NEE	NEE	KBW, GW	EQ: Archief vanaf 1840.
Kalsdonk	Joris	1660	1660	1660	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Voetboog. Prins Willem Hendrik, den 15e en 17e van Lentemaand 1660.
Katwijk	Willibrordus	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Knegsel	Monulphus-Gondulphus	1775	1775	29 april 1775	A xxxi, J2 185, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Staten generaal, 20 februari/sprokkelmaand 1775.
Lage Mierde	Ambrosius	1695	1695	7 december 1695	J1 197, EQ	JA	NEE	NEE	KBD	In 1951 omgezet in een schuttersgilde.
Lage Mierde	Sebastiaan	1565	1597	20 januari 1607	A xxxi, J1 195, 1825, 1809	JA	JA	JA	HBW	1809: Albertus en Isabella Aartshertogen van Oostenrijk Hertog van Brabant van 1607 kopyelijk.
Leende	Catharina & Barbara	1576	1715 her.	26 november 1886, kopie	A xxxii, J1 204, DHG 114, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: 1754; "42 schilten en den vogel".
Leende	Jacob & Anna	1576	1750 her.	25 juli 1750	A xxxii, J1 203, DHG 117, 1825, 1809	NEE	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Gilde staat los van alles. J: Door brand alles behalve papieren vergaan.
Leenderstrijp	Jan Baptist	1645	1645	17 oktober 1645, 1772	A xxxii, J1 205, DHG 120, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Alleen in Franse tijd en 1904-1935 Geen koningsschilden vergeven.
Leur	Hubertus	1752	1980 her.	18 mei 1752	EQ	JA	NEE	NEE	KBD 20	
Leur	Heilig Kruis	1757	1757		Iven, Schuttersgilden, 115	NEE	NEE	NEE		
Liempde	Antonius Abt	1809	1986 her.	-	1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Liempde	Catharina	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Liempde	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma
Lierop	Antonius Abt	1620	1620 J	4 juni 1743	A xxxv, J1 206, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. J: Echt familiegilde.
Lierop	Onze Lieve Vrouwe van de Zeven Weeen	1527	1527	22 september 1527	A xxxiv, J1 209-210, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Lieshout	Servatius	1535 ?	1535 ?	1535 ?	A xxxv, J1 212, 1825, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Samen met Joris, OLV en Antonius. Geen diploma. J: samengevoegd met Sint Barbara in 1913.
Lieshout	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825, Iven, 108	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Samengevoegd met Servatius in 1913.
Liessel	Hubertus	1331	1650 +-	17e eeuw	1809, A xxxv, J1 93-95, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. J: Familiegilde, waarvan het ouderwetse drinkgelag weg is.
Linden/Beers	Antonius & Maria	1565	1565	5 september 1859	J1 214, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	GW	1809: Zelfde naam. Geen diploma. J: Zilver is onbelangrijk. In 1932 alleen Antoniusgilde. Naam eigenlijk Antonius-Mariagilde.
Lith	Joris	1641	1641	11 juni 1641	A xxxv, J1 216, 1825, 1809, Taxandria 21 (1914)	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Lith	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Lith	Catharina	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Lithoyen	Lightmis	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Lithoyen	Antonius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Lithoyen	Jan	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Een door de schout van Maasland van wege de heere van den van de vernieuwd, deels thans versleten en daardoor onleesbaar diploma.
Loon op Zand	Hubertus	1842	1842	1842	J1 221	JA	NEE	NEE	GW	
Loon op Zand	Ambrosius	1784	1784	24 mei 1784	A xxxv, J1 219, 1825, EQ, 1809	JA	JA	JA	HBW, HBD	1809: De Raad van Staten, den 20 july 1785. J: Familie Verheijen. In 1931 wilde men weer bijen gaan houden.
Loon op Zand	Crispinus & Crispinianus	1819	1819	25 oktober 1819	MAAS	NEE	NEE	NEE		

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Luijksghestel	Martinus	1595	1620	A: 23 januari 1620, DHG 28 december 1670	A xxxv, J1 222, DHG 123, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Luijksghestel	Sebastiaan	1825	1825 <	-	DHG 52, 1825, Panken; Geschiedenis van Luijksghestel	NEE	NEE	NEE	?	
Maarheeze	Joris & Barbara	1475	1661	19e eeuwse kopie	J2 13-15, DHG 126, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Beide geen diploma. Pas na Jolles bezoek in 1959 samengevoegd tot een gilde. Jolles bespreekt Joris en Barbara apart.
Maashees	Joris & Anthonius	1473	1612	17 januari 1612	EQ, 1809, 1825, GG 309	JA	JA	JA	GW	1809: Twee beide zonder benaming, Geen diploma. Opleving na > 1978.
Macharen	Anna	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Made en Drimmelen	Sebastiaan	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Made en Drimmelen	Ambrosius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Maren-Kessel	Lambertus	1526	1809 <	1950	EQ, 1825, 1809	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Samen met Antonius. Geen diploma. EQ: Door brand archief in 1972 verloren gegaan, gaat terug tot 1950.
Maren-Kessel	Antonius	1526	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Antonius Kessel, Geen diploma.
Meerveldhoven	Lambertus	1886	1886	1886	EQ, DHG 129	JA	NEE	NEE	KBW	DHG: Door brand in 1906 veel/alles verwoest.
Megen	Anna	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Michielsghestel	Antonius & Barbara	1614	1614	20 juni 1614	A xlv, J2 23, EQ, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: De jonge schutterij. Hendrik Grave van de Berg, Heer van Sint Michielsghestel, den 20 juny 1614.
Michielsghestel	Ambrosius	1796	1796	1796	J2 27	NEE	NEE	NEE	?	J: Bijengilde dat nooit geschoten heeft? Wel kop in bezit..
Michielsghestel	Catharina & Joris	1669	1669 J	1904 kopie van 1669	J2 26-27, 1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Catharina en Joris al samen genoemd de oude schutterij. Een door Frederik Maurice de la Tour d'taveggere geheel vernieuwd diploma ongedateerd. J: Al het zilver met Catharina, Joris is er dus later bijgekomen.
Middelbeers	Joris	1442	1443	1443/1488	A xxxvii, J2 75, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, HBD	1809: Zonder naam. Een te loven in 1442 vernieuwd diploma, ongemeld door wien.
Mierlo	Sebastiaan	1480	1726	1821	EQ, J2 29, DHG 135, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma.
Mierlo	Catharina & Barbara	1474	1556	1556/1560	A xxxviii, J2 31, DHG 132, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma. Onderbrekingen: 1930-1947.
Mierlo-Hout	Antonius Abt	1451	1644	-	J2 28, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Volgens EQ opgericht in 1537.
Mill	Catharina	1625	1625	9461	J2 36-37, 1809	NEE	JA	NEE		1809: Geen diploma.
Millheeze	Antonius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Moergestel	Catharina	1477	1613	13 september 1880	J2 41-42, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Moergestel	Joris	1545	1545	23 april 1545	A xxxviii, J2 37-39, EQ, 1825, 1809	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Moergestel	Sebastiaan & Barbara	1433	1504	4 december 1511 kopie 1504	A xxxviii, J2 39-41, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	HBD	1809: Alleen Sebastiaan. Geen diploma.
Moerstraten	Christoffel	1636	1636	1636	1809	NEE	JA	NEE		1809: Albert Grave van den Bergh, Markgrave van Bergen op Zoom, den 20e van slagdmaand 1636.
Nederwetten	Anna	1614	1614	1950	DHG 138, 1825, 1809, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Onderbrekingen: 1886-1932.
Neerlangel	Jan	1710	1710 <	-	J2 104, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Langel: eene kaart door ouderdom onleesbaar.
Neerloen	Victor	1809	1809 <	-	1825, 1809	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Netersel	Brigida	1745	1958 her.	1958	KWO 49, EQ	JA	NEE	NEE	KBW	Volgens <i>schuttersgilden en hun beschermheiligen</i> opgericht in 1731.
Nieuwkuik	Anna	1776	1776	1776	A xxxix, 1809, 1825, Met Gansen Trou, XII (1962), 26-30	NEE	JA	JA	KB	1809: De Staten-Generaal den 12 herfstmaand 1777.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Nieuwkuijk	Joris	1649	1718 <	13 september 1792	A xxxix, J2 43-44, EQ, 1809, 1825, Taxandria, jrg.12 (1905), 14-19 en 60-68	JA	JA	JA	GW	1809: De Staten-Generaal, den 7e van wintermaand 1791.
Nispen	Joris	1451	1451	15 april 1451	A xxxix, 1825, 1809, Taxandria, xxvi (1919), 3-14	NEE	JA	JA	VB	1809: Heeft een kaart gehad van 15e van grasmaand 1451 die vermist is.
Nispen-Borteldonk-Rietgoor	Christoffel	1628	1628	6 april 1628	A xxxix, 1809, 1825, De Ghulden Roos, XI(1951)	NEE	JA	JA	KB	1809: Voorheen cloveniers met de bus. Prins Willem Hendrik, den 6e van grasmaand 1628.
Nistelrode	Antonius Abt & Catharina	1825	1991	1991	J2 44, EQ, 1825	JA	NEE	JA	GW	J: Omstreeks 1860 is alles met behulp van de geestelijkheid opgeruimd. In 1991 heropgericht.
Nuenen-Boord	Catharina	1501	1732 <	1861	J2 47, DHG 145, 1825	JA	NEE	JA	KBW, GW	DHG: De serie koningsschilden getuigt van 150 jaar constante schuttersactiviteit.
Nuenen-Dorp	Anna & Onze Lieve Vrouwe	1585	1610	24 augustus 1711	A xl, J2 50, DHG 141, 1825, EQ	JA	NEE	JA	KBW, GW	
Nuenen-Eeneind	Antoniuschut	1474	1729 <	-	J2 51, DHG 148, 1825	JA	NEE	JA	GW	DHG: Nuenen/Eeneind/Opwetten.
Nuland	Antonius Abt	1599	1599	1869	J2 53, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma.
Nuland	Catharina	1550	1550	1550	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Een afschrift van een oude diploma herkomstig van keizer Karel doch naderhand door de schutterij zelve vermeerderd en veranderd.
Oedenrode, Sint	Joris	1809	1996 her.	1996	1825, EQ, 1809.	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma
Oedenrode, Sint	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oedenrode, Sint	Catharina	1477	1809 <	-	1809, 1825, Oomen, geschiedenis van het gilde Sint Catharina Woensel 1477-1977, 13	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oedenrode, Sint	Barbara	1550	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oedenrode, Sint	Petrus	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oeffelt	Salvator Mundi	1414	1738	8052	J2 54, 1825, 1809, GG 337	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma. Onderbrekingen: 1956.
Oerle	Sebastiaan / Handbooggilde	1598	1598		DHG 52, Iven, C. Rijken, De geschiedenis van Oerle, 88	NEE	NEE	NEE	?	
Oerle	Onze Lieve Vrouwe	1540	1540		DHG 52, Iven, C. Rijken, De geschiedenis van Oerle, 88	NEE	NEE	NEE	?	
Oerle	Joris / Voetbooggilde	1320	1322		DHG 52, Iven, C. Rijken, De geschiedenis van Oerle, 88	NEE	NEE	NEE	?	
Oerle	Jan Baptist	1321	1541	1541, 5 februari 1763	EQ, A xl, J2 179, DHG 151, 1825, 1809, Taxandria, jrg. 38 (1931) 212-217 & Campinia, IV (1975) 220-223	JA	JA	JA	KBW, GK	1809: Geen diploma. Is dit Sint Johannes Jolles?
Oirschot	Barbara (Sancta)	1444	1491	2 juni 1491	A xlii, J2 56, 1825, 1809, EQ, Campinia, VII(1978), VIII(1978)	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Oirschot	Joris	1539	1539	17 september 1539	A xlii, 1809, 1825, EQ, Campinia, III (1973), 109-117	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. Volgens EQ oprichtingsdatum 8 juni 1542.
Oirschot	Sebastiaan	1531	1531	1 augustus 1531	A xl, J2 59, 1825, 1809	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Oirschot	Catharina	1595	1595	31 juli 1595	A xlii, 1809, 1825, Taxandria, XXXVIII(1931), & Campinia, IV (1974), 103-106.	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oirschot	Onze Lieve Vrouwe Broederschap	1463	1463	20 oktober 1463	A xl, J2 64, EQ, 1825	JA	NEE	JA	KBW	

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Oirschot	Petrus	1760	1813	--	Van Esch, De caert en attributen van het Sint-Sebastiaansgilde Oirschot.	NEE	NEE	NEE	?	Klein gilde, jong gilde, kindergilde.
Oisterwijk	Barbara	1505	1650 <	-	J2 70, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Oisterwijk	Sebastiaan	1472	1593	26 december 1855	J2 71, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	HBD	1809: Geen diploma.
Oisterwijk	Joris	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oisterwijk	Catharina	1472	1472	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oisterwijk	Antonius	1472	1472	-	MAAS 152	NEE	NEE	NEE	?	
Oostelbeers	Joris	1600	1600	-	J2 76, 1825, EQ	JA	NEE	JA	KBW	
Oosterhout	Ambrosius	1670	1670	30 april 1670	A xli, 1825, Taxandria, IV (1897) 277-285	NEE	NEE	JA	?	
Oosterhout	Sebastiaan, Koninklijk Handboogschuttersgilde	1594	1737	17 augustus 1750	J2 72, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Willem Carel Hendrik Friso, Prins van Orange den 27e van oogstmaand 1750.
Oosterhout	Kolveniers	1682	1682	1682	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Willem Hendrik, Prins van Orange, den 3e van wijnmaand 1682.
Oploo	Matthias	1652	1652	7 juli 1715	A xlii, J2 85, 1809	JA	JA	NEE	KBW, GW	1809: Eene schuttery de naam niet opgegeven. De Heer der Steenberg, heer der plaats, den 7e van hooimaand 1715.
Oss	Sebastiaan	1809	1998	1837	EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KB	1809: Geen diploma.
Oss	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oss	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oss	Nicolaas	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oss	Agatha	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Oss	Ambrosius	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Geen diploma.
Ossendrecht	Sebastiaan	1660	1660	20 februari 1660, 30 januari 1773	A xlii, J2 86, 1825, 1809, Tijding, Kroniek van de heemkundekring 't Zuidkwartier, 1978, 3, 22-27.	NEE	JA	JA	HB	1809: Die van de Raad en Rekeninge van den Huize van Bergen op Zoom, den 30e jan. 1773.
Ossendrecht	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Oudenbosch	Sebastiaan	1518	1566	7 juni 1566	J2 90, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBD 20	1809: Johan Marquis van Bergen op Zoom, den 7 van zomermaand 1566.
Oudenbosch	Christoffel	1644	1644	1644	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Elisabeth Prinsesse en Gravinne tot Zollern, Marquise van Bergen op Zoom, de 1e van bloeimaand 1644. Opgeheven 1896.
Oudenbosch	Joris	1476	1525 <	-	Daas, het aloude gilde van St. Sebastiaan in Oudenbosch, 4-6	NEE	NEE	NEE	?	Opgeheven voor 1698, 1790 herleving jong gilde.
Overloon	Theobaldus	1400 / 1691	1844	14 oktober 1894	J2 21, EQ, GG 354	JA	NEE	NEE	KBW, GW	1809: Ongenoemd gilde, zonder diploma.
Oyen	Joris	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Oyen	Paulus Broederschap	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Princenhage	Martinus	1659	1659	25 augustus 1659	A xlii	NEE	NEE	JA	KB	
Princenhage	Sebastiaan	1707	1707	21 februari 1707	1825	NEE	NEE	JA	?	
Princenhage	Ambrosius	1695	1695	10 oktober 1695	1825	NEE	NEE	JA	?	
Princenhage	Hubertus	1755	1755	6 september 1755	1825	NEE	NEE	JA	?	
Princenhage/Beek	Sebastiaan, Hand-booggezelschap	1847	1847	1 januari 1847	J2 98	NEE	NEE	NEE	HB	
Putte	Sebastiaan	1771	1771	13 mei 1771	A xliii, 1809	NEE	JA	NEE	HB	1809: Die van den Raad en Reekeninge van de Huize van Bergen op Zoom, den 13e van Bloeimaand 1771.
Putte	Ambrosius	1716	1716	2/3 december 1716	A xliii, 1809, 1825	NEE	JA	JA	KB	1809: Die van de Raad en reekeninge van den huize van Bergen op Zoom, den 2e van wijnmaand 1716.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Raamsdonk	Bavo	1842	1986 her.	1986		JA	NEE	NEE	HBD	
Ravensteijn	Jan Baptist	1645	1645	1695 ?	A xliii, GG 454	NEE	NEE	NEE	?	
Ravenstein	Lucia	1718	1718	28 maart 1718 & 12 januari 1719	A xliii, J2 110, GG 448-453	NEE	NEE	JA	?	
Ravenstein	Barbara	1577	1625	3 december 1625	A xliii, J2 105, GG 361, EQ	JA	NEE	JA	GW	J: Kwijnend familiegilde. Naam: Loffelijke Broederschap van de Heilige Maagd en Martelaresse Barbara. Volgens gilde opricht:ing "niet geheel bekend." In ieder geval voor 1573. Waarschijnlijk reeds voor 1439 tijdens een pestepidemie.
Reek	Barbara	1715	1715	3 december 1781	GG 427 456, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Samen met Maria, geen diploma.
Reek	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Reusel	Joris	1600	1610	25 juni 1610	A xliii, J2 113, DHG 154, EQ, 1809, 1825, Welvaarts, Het Sint Jorisgilde te Reusel (Turnhout 1889)	JA	JA	JA	KBW	1809: Albert en Isabella, Infante van Spanje, den 25e van Zomermaand 1610.
Riethoven	Anna	1488	1488	1488	A xliv, J2 115, DHG 157, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. Onderbrekingen: 1820-1850.
Rijsbergen	Joris	1707	1707	10 juni 1707	A xliv, J2 124, EQ, 1809	JA	JA	NEE	SJB 61	1809: Rade en Reken als Exequiteurs van den Testamnete van Prins Fredrik Hendrik den 10e van Zomermaand 1707.
Rijsbergen	Bavo	1699	1699	2 juni 1699	A xliv, J2 132, EQ, 1809	JA	JA	NEE	GD 50	1809: Voorheen cloveniers. Willem Hendrik van Nassau, den 2e van Zomermaand 1699. J: Geen uniformen, Geen insignes.
Rijsbergen	Sebastiaan	1616	1616	19 december 1616	A xliv, J2 128, 1809	NEE	JA	NEE	HB	1809: Philips W. van Nassau, den 19e van wintermaand 1616.
Roosendaal	Jan	1770	1770	9 juni 1770	A xlv, 1809, 1825	NEE	JA	JA	VB	1809: Voetboog of Sint Jan. Prins Willem de vijfde, den 9e van Zomermaand 1770.
Roosendaal	Joris	1688	1688	17 juni 1688, 1 maart 1720	A xlv, 1809, 1825, Limburgsch Jaarboek, XV (19109), 3	NEE	JA	JA	VB	1809: Voetboog. Rade en Reken, als Exequiteurs van den Testament van Prins Fredrik Hendrik den 1e van Lentemaand 1720.
Roosendaal	Kolveniers	1611	1611	2 juli 1611	A xlv	NEE	NEE	NEE	KB	
Roosendaal	Amicitia, Hand-boogschutterij	1824	1824	1930	J2 116	NEE	NEE	NEE	HB	
Roosendaal	Sebastiaan	1550	1550	27 mei 1550	A xlv, 1809, 1825, Pronk der Gilden 29	NEE	JA	JA	HB	1809: Handboog. Schout en Schepenen van Roosendaal, den 27 Mei (doorgestreept bloeiemaand) 1550.
Roosendaal	Ambrosius	1710	1710	1710	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Het beyengild. Die van den Rade en Reken, als Exequiteur van den Testamente van Prins Fredrik Hendrik, den 13e van Slagmaand 1710.
Rosmalen	Catharina & Joris	1563	1563	9443	J2 117, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Joris en Catharina tesamen. Geen diploma. J: Joris bestond voor 1818 afzonderlijk, blijkens het zilver. In 1825 Geen vermelding van Joris.
Rosmalen	Barbara	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Samen met Sebastiaan, Geen diploma.
Rosmalen	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Te Hintham, Geen diploma.
Rucphen	Sebastiaan	1614	1614	1614	1809, 1825	NEE	JA	JA	HB	1809: Fredrik, Grave van den Bergh, in zomermaand 1614.
Rucphen	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Rucphen	Jan Baptist	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	KB	
Rucphen	Christoffel	1644	1644	1644	1809, 1825	NEE	JA	JA	GW	1809: Elisabeth, Princesse in Zollern, den 19e van Grasmaand 1644.
Rucphen/Schijf	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	GW	1809: Die van den Raade en Reekeninge, zonder dagteekening. Doet in 1920 mee met feest 250-jarig bestaan Dionysius Tilburg.
Sambeek	Antonius	1421	1421	6 mei 1421/1628	A xlv, J2 138, 1809, 1825, GG 370, Taxandria, jrg. 18 (1911) 259-268	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Schaft	Petrus Banden	1781	1781	1905	J1 66, DHG 1601809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Koning schenkt Geen schild, maar bedrag in de gildekas. J: Papieren zijn er niet, het zilver is rond 1910 verkocht, gilde opnieuw ingericht.
Schajik	Catharina	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Schaijk	Barbara	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Schaijk	Antonius	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Geen diploma.
Schijndel	Catharina & Barbara	1450	1979 her.	1563/1602	A xlv, EQ, 1809, 1825, Iven 108, W. Cornelissen, Schuttersgilden in Schijndel (Schijndel 1980)	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Catharina en Barbara apart, beide Geen diploma. "Na 1837 vervallen."
Schijndel	Sebastiaan	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Schijndel	Servatius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma
Soerendonk	Jan	1644	1644	A: 17e eeuw, J: 18e eeuws	A xlvj, J2 16-17, DHG 163, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma.
Someren	Joris	1470	1710 <	-	J2 143, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. J: In 1910 brand, waarbij papieren en zilver verloren zijn gegaan.
Someren	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Someren-Eind	Lambertus	1895	1895	1895	J2 145, EQ	JA	NEE	NEE	GW	J: Besteedt 2 regels aan deze "Schutterij".
Son	Barbara & Joris	1526	1526	6 december 1526	A xlvii, DHG 52,166, 1809, 1825, J. Mikkers; Kaart van een, H. Hutten, Gilden in Son en Breugel	NEE	JA	JA	VB	1809: Alleen Barbara. Geen diploma.
Son	Catharina	1435	1459	15 december 1459/ 1635	J2 144, DHG 166, EQ, 1809, 1825, H. Hutten; Gilden in Son en Breugel, J. Coen; Gilde-akten.	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Sprang Capelle	Onze Lieve Vrouw	1510	0	-	Lijten II	NEE	NEE	NEE	?	
Sprang Capelle	Barbara	1510	0	-	Lijten II	NEE	NEE	NEE	?	
Sprundel	Jan Baptist	1618	1618	19 maart 1618	A xlvii, J2 122, H. Hutten; Gilden in Son en Breugel, J. Coen; Gilde-akten	JA	NEE	NEE	SJB 61	
Standdaarbuiten	Christoffel	1644	1644	1 mei 1644	A xlvii, 1809, 1825	NEE	JA	JA	KB	1809: Die van de Raad en Rekening van den Huize van Bergen op Zoom, den 28e van Bloeiamaand 1762.
Steenbergen	Joris	1655	1655	18 juni 1655	A xlvii	NEE	NEE	JA	KB	
Steenbergen	Ambrosius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Steensel	Lucia	1716	1772	15 juli 1772	A xlvii, J1 105, DHG 169, 1825, 1809?, EQ, Taxandria, jrg. 23 (1916), 230-235, Roodoek, 1980, 18, 1-6.	JA	JA	JA	KBW	1809: Ongenoemd. De Staten Generaal den 15e van Hooi-maand 1772. Onderbrekingen: 1955-1966.
Stiphout	Antonius	1612	1612	16 oktober 1711, J: 9 december 1822	A xlviii, J2 149, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: De heer en Regeringe der Plaats, den 16e van Wijnmaand 1711.
Straten	Joris	1542	1542	8 juni 1542, 15 september 1539	A xli, J2 66, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Oirschot-Straten
Stratum	Joris	1512	1542	1890	J1 118, DHG 172, EQ, 1825	JA	NEE	JA	KBW, GW	DHG: Verschillende koningsplaten verkocht.
Strijp	Catharina	1535	1595	16 januari 1873	J1 121, DHG 176, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Koningsplaten > 1731-1857 bij veiling verkocht.
Strijp	Joris	1773	2000 her.	9 februari 1890	J1 119-120, DHG 52, 1809, 1825, Melssen, Vermeeren	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. J: Gilde heeft stilgelegd. DHG: Is stil blijven liggen.
Terheijden	Antonius Abt	1551	1650	12-15-16 maart 1660	1809, 1825, J2 151, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: De Cloveniers. Prins Hendrik van Orange, den 16e van Lentemaand 1660. J: Zeer onduidelijk wanneer opgericht.
Terheijden	Ambrosius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Het beiengild, Geen diploma.
Teteringen	Ambrosius	1717	1717	1717 / 29 november 1730	J2 154, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Geen diploma.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Tilburg	Catharina	1633	1768	7 november 1768	A xlviii	NEE	NEE	NEE	?	
Tilburg	Joris	1483	1590	23 april 1590	A xlviii, J2 158, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBD, VB	1809: Hubert van Malsen, Heer van Tilburg, zonder jaar of dagteekening, een kopij.
Tilburg	Dionysius	1665	1665	6 januari 1665	A xlviii, J2 165, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Cloveniers. Margaretha de Noyelles, gravinne van Grobbendoncq Baronesse van Tilburg, enen zonder jaar of dagteekening - kopij.
Tilburg	Sebastiaan van Willem III (Koninklijk Handbooggilde)	1504	1965 her. 1550 Z.	1652	A xlviii, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	HBD	1809: Lanselotus Grave van Grobbendoncq, Heer van Tilburg in den jare 1652, een kopij.
Tongelre	Martinus	1448	1604	1932	J1 122, DHG 182, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW, LB	1809: Geen diploma.
Tongelre	Catharina	1477 / 1478	1485	-	J1 125, DHG 179, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. DHG: Hiaat schilden 1881-1928. J: Alles volgens overlevering. Onderbrekingen: 1928-1935.
Uden	Barbara & Lucia	1595	1595	11 december 1595	A il, GG 427, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma, alleen Barbara.
Uden	Antonius	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Samen met Catharina.
Uden	Joris & Sebastiaan	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Alleen Joris.
Udenhout	Joris	1594	1594	16 december 1594	J2 171, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma. EQ: Archief vanaf 1920, daarvoor verbrand of verkocht. J: Oude papieren met "Boos Opzet" begin 20e eeuw verbrand.
Udenhout	Antonius & Sebastiaan	1548	1605	20 december 1605	A il, J2 171, E	JA	NEE	NEE	GW	EQ: Archief gaat terug tot 1602
Valkenswaard	Nicolaas	1604	1609	18 juni 1639	A il, J2 175, DHG 187, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma.
Valkenswaard	Catharina	1781	1781	A: 18 juni 1787, J: 19 maart 1787	A il, J2 176, DHG 185, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Den Staten-Generaal, den 19e Lentemaand 1787.
Veghel	Barbara	1505	1980 her.	1980	EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	
										1809: Geen diploma.
Veghel	Joris	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Veghel	Catharina	1505	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Veghel	Antonius	1505	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma.
Veldhoven	Caecilia	1236	1751	14 september 1846	J2 181, DHG 190, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. J: Vervalste vogel. EQ: Oprichting onbekend, afkomstig van de H. Cruys-broederschap?
Velp	Vincentius & Jan	1640	1640	18e eeuw	A I, GG, 1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Geen diploma. Jan apart. De Pastor Henricus Loefs in 1640 met toestemming der regering.
Velp	Jan	1550 +-	1550	-	Catalogus 500 jaar Noord-Brabantse schuttersgilden. 18	NEE	NEE	NEE	?	Kat. Nr. 79, 38. Vogel uit het midden van de 16e eeuw. Vleeshuis Antwerpen.
Vessem	Lambertus	1398	1398	2847	J2 186, EQ, Archieven	JA	NEE	JA	GW	1809: niet opgegeven, Jan Hertog van Braband in 1598. J: Moet 1598, 1398 zijn?
Vessem	Jozef	1598	1993	1993	1809	JA	NEE	NEE	GW	1809: niet opgegeven, Jan Hertog van Braband in 1598.
Vianen/Heeswijk	Sebastiaan	1524	1630	1798	J1 82, EQ, GG 401	JA	JA	NEE	GW	1809: Heeft geen diploma. Is dit Sebastiaan Heeswijk-Vianen uit Autenboer? Dan zou de caert uit 1798, 13 mei stammen xxvii.
Vierlingsbeek	Laurentius	1540	1540	3 juni 1733	J2 196, 1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Geen diploma.
Vierlingsbeek	Oranje	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Vierlingsbeek	Antonius	1809	1809 <	-	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Geen diploma.
Vlierden	Willibrordus	1227	1594	14 september 1594	A I, J2 201, 1809, EQ	JA	JA	NEE	GW	1809: Geen diploma.
Vlierden	Joris	1825	1825	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Vlijmen	Onze Lieve Vrouwe Schuts	1320	1750	10 april 1750	J2 203, 1809, 1825, MAAS 193	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Vlijmen	Catharina	1469	1682	23 januari 1682, 4 december 1840	A I, J2 208, 1809, 1825, met Gansen Trou, XXXII (1982), 12, 187-189	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma.
Vlijmen	Barbara	1682	1682	23 januari 1682/ 9 november 1684	A I, J2 206, 1809, 1825, Met Gansen Trou, XVI (1966), 42-44	JA	JA	JA	GW	1809: Geen diploma.
Vlijmen	Jan	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Vlijmen	Ambrosius	1899	1950	-		NEE	NEE	NEE	?	
Voorensende	Christoffel	1653	1653	1653	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Elisabeth Princesse zu Zollern, Markgravinne van Bergen op Zoom, den 6e van Slagmaand 1653.
Vorstenbosch	Antonius Abt	1639	1951 her.	1639	J2 45, EQ	JA	NEE	JA	KBW, GW	
Vroenhout	Joris	1809	1809 <	-	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Kruisbooggilde, zonder diploma.
Vught	Barbara & Sebastiaan	1453	1525	15 april 1525/26	J2 208, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Apart vermeld. Barbara; een diploma van de Hoogeschou van 't Bosch en Scheepenen van Vugt van 1526. Sebastiaan; Een diploma, vernieuwd bij schepenen en hoofdlieden in 1532. J: 20 jaar stilgelegd.
Vught	Sebastiaan & Antonius	1489	1489	1489	A li	NEE	NEE	JA	HB	Sebastiaan? Dezelfde. Antonius wordt in 1809 niet vermeld. Sebastiaan apart met een diploma uit 1532.
Vught	Catharina	1503	1609	25 november 1609	J2 211, 1809, 1825	JA	JA	JA	GW	1809: Het diploma vermist.
Vught	Joris	1453	1548	1548	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Een diploma van 1548 van wege den Hertog van Brabant gegeven.
Waalre	Willibrordus	1329	1653	10 oktober 1814	J2 217, DHG 199, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	GW	1809: Diploma vermist.
Waalre	Martinus	1827	1827	1829	DHG 196, EQ	JA	NEE	NEE	GW	
Waalwijk	Joris & Servaas	1534	1534	13 mei 1534	A li	NEE	NEE	NEE	VB	
Waalwijk	Joris	1548	1548	14-19 augustus 1548	A li, 1809, BH 47-3(1995), Taxandria, XLI (1934) 38-42, 57-64, Jac. Biemans, 'met liggend vaandel en staande trom', in: BH 47 (1995) 3	NEE	JA	NEE	VB?	1809: Lambrecht Millinck, Heer van Waalwijk den 19e van Oogstmaand 1548. Heeft bestaan tot 1878.
Waalwijk	Hubertus	1749	1749	-	BH 27 (1975) 121	NEE	NEE	NEE	?	
Wernhout	Jan	1662	1881 her.	16 augustus 1662	J2 242, 1809	JA	JA	NEE	GW	1809: Jonker Johan van Aerssen, Heer van Wernhout, den 16e van Oogstmaand 1662.
Westelbeers	Sebastiaan	1600	1600	-	J2 78, EQ	JA	NEE	JA	KBW, HBD	
Westelbeers / Middelbeers	Onze Lieve Vrouwe	1503	1503	1503	EQ	JA	NEE	NEE	HBD	
Westerhoven	Anna	1760	1760	1841	EQ, J2 220, DHG 201, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW, HBD	1809: Geen diploma.
Wintelre	Onze Lieve Vrouwe van de Heilige Willibrordus	1320	1325	1325 / 22 juli 1757	A liii, J2 187, EQ, 1809, 1825, Taxandria, 28 (1921) 39-41	JA	JA	JA	GW	1809: Niet opgegeven; Hertoginne Joanne van Lotringen en Brabant, in den Jare 1320. J: Goede administratie, grote zorg voor stukken, mooiste en beste van Brabant.
Woensdrecht	Sebastiaan	1714	1714	1714	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Die van den Rade en Rekeninge van den Huize van Bergen op Zoom, den 22 wintermaand 1714.
Woensel	Catharina	1477	1477	1477	A liii, J1 128, DHG 204, 1809, 1825.	JA	JA	JA	KBW, GK	1809: Geen diploma. J: Er schijnen nog 44 koningsplaten geweest te zijn, niemand weet waar, en of ze er nog zijn. Onderbrekingen: 1840-1858, 1956-1964.
Woensel	Sebastiaan & Antonius	1557	1557	-	DHG 52, Oomen, Woensel, 87	NEE	NEE	NEE	?	Slechts twee aanduidingen, 1557 en 1608, verder nooit meer iets van vernomen.
Woensel	Petrus	1827	1827	1880, 23 juli 1894	J1 129, DHG 52, D. vd Ven; Neerlands volksleven, J. Oomen, Woenselse Gilden	NEE	NEE	NEE	?	
Woensel	Antonius	1905	1905	-	Oomen, Woenselse gilden, 87	NEE	NEE	NEE	?	Slechts bestaan van 1905 tot 1925 als tegenhanger van het niet zo kerkse st. Petrus. Weinig over bekend.

Plaats	Naam Gilde	EV	O/HO	Caerte	Bron	Actief	1809	1825	Wapen	Aanvullend: geschreven als aangetroffen in de bron
Woensel/ Vlokhoven	Joris	1545	1731	603	DHG 193, Oomen, Woenselse gilden, 80, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW, GW	Onderbrekingen: 1927-1936, 1945-1954.
Woudrichem	Joris, Grote schutterij	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Woudrichem	Joris, Kleine schutterij	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Wouw	Sebastiaan	1528	1636	1528 , 16e eeuw	A liii, 1809, 1825	NEE	JA	JA	HB	1809: Albert Grave tot den Bergh als Marquis van Bergen op Zoom, den 26e van Hooimaand 1636.
Wouw	Joris	1636	1636	1636	1809, 1825	NEE	JA	JA	KB, VB	1809: Albert, grave tot den Bergh als Marquis van Bergen op Zoom, den 22e van Slagتمااند 1636.
Wouw	Onze Lieve Vrouwe	1714	1714	1714	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Francois Egon de la Tour Ditavergne Marquis van Bergen op Zoom, den ? Van sprokkelmaand 1710.
Wouw	Christoffel	1660	1660	1660	1809, 1825	NEE	JA	JA	GW	1809: Elisabeth Princesse Zu Zollem Marquise van Bergen op Zoom, den 28e van wintermaand 1660.
Wouw	Ambrosius	1778	1778	1778	1809, 1825	NEE	JA	JA	GW	1809: Die van de Rade en Rekeninghe van den huize van Bergen op Zoom den 28e van sprokkelmaand 1784.
Zeeland	Jacobus	1475	1614	4 mei 1614	A liv, EQ, 1809	JA	JA	NEE	KBW, GW, KBD	1809: Geen diploma.
Zeeland	Cornelis	1740	1740	1740	A liv, GG 464	NEE	NEE	NEE	KB	
Zeelst	Joris	1639	1639	-	J2 182, DHG 207, EQ, 1809, 1825	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. DHG: 1888-1947 Geen zilver.
Zeelst	Onze Lieve Vrouwe	1269	1619	A: 16e eeuw, J: 17e eeuw	EQ, A liv, J2 183, DHG 210, 1809, 1825, Campinia, I (1973), 177-185.	JA	JA	JA	KBW	1809: Geen diploma. DHG: Oorspronkelijk Meerveld- hoven. J: Vrijwel doorlopend bestaan.
Zegge	Christoffel	1712	1712	1712	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Maria Anna Marquise van Bergen op Zoom, de 20e van Wijnmaand 1712.
Zegge	Ambrosius	1751	1751	1751	1809	NEE	JA	NEE	?	1809: Carel Theodoor, Markgraaf van Bergen op Zoom, den 18e van Bloeimaand 1751.
Zesgehuchten	Joris	1408	1612	1617-7 juni 1792	J137, DHG 213, 1809, 1825, EQ	JA	JA	JA	KBW, GW	1809: Geen diploma. J: goede administratie, alle stukken met zorg bewaard.
Zevenbergen	Joris	1541	1541	21 juni 1541	A liv, Delahaye, Het St. Jorisgilde of de vroedschap van Zevenbergen (z.p. 1973)	JA	NEE	JA	?	Nederlands Hervormd Gilde, niet aangesloten bij de NBFS.
Zevenbergen	Sebastiaan	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Zevenbergen	Antonius	1825	1825 <	-	1825	NEE	NEE	JA	?	
Zondereigen / Baarle	Ambrosius	1763	1763	1763	van Wirskaante 1 (1999)	NEE	NEE	NEE	GW, HB	Eerst cloveniersgilde, daarna handbooggilde. Opgeheven in 1940?
Zonderwijk- Veldhoven	Heilig Kruis	1500	1500 <		Iven, Schut- tersgilden, 115	NEE	NEE	NEE	?	
Zundert	Ursula	1663	1663	28 juni 1663	A lv, 1809, 1825, Delahaye, de gilden van Zundert (z.p. 1972)	NEE	JA	JA	HB	1809: Willem Hendrik, Prince van Orange en Nassau, den 28e van Zomermaand 1663.
Zundert	Jacob/Jan	1511	1511	-	1825, De gilden van Zundert	NEE	NEE	JA	?	
Zundert	Sebastiaan	1615	1615	1615	1809, 1825	NEE	JA	JA	?	1809: Philips W. van Nassau, den 25e van Zomermaand 1615.
Zundert	Nicolaas	1493	1493	-	Delahaye, De gilden van Zundert	NEE	NEE	NEE	?	Vermelding van ruzie in schuttershof.
Zundert, Groot-	Joris	1560	1605	7 december 1685	A lv, J2 224, 1809, 1825, H. van der Hoeven, Bijdragen tot de Kennis der geschiedenis van Zundert en Wernhout (Zundert 1920)	NEE	JA	JA	VB	1809: Willem Hendrik, Prince van Orange en Nassau, 7e van Wintermaand 1685.
Zundert, Groot-	Willibrordus	1643	1643	29 mei 1643	A lv, J2 233, 1809, 1825, H.J.M. Kunst, Oud-Zundert, (Bras- schaat 1927)	NEE	JA	JA	KB	1809: Fredrik Hendrik, Prince van Orange en Nassau, den 29e van Bloeimaand 1643.
Zundert, Groot-	Ambrosius	1809	1809!	-	J2 235	NEE	NEE	JA	?	
Zundert, Klein-	Willibrordus	1681	1681	20-09-1681	J2 237, 1809, 1825	JA	JA	JA	GD 50	1809: Willem Hendrik, Prince van Orange en Nassau, den 20e van Oogstmaand 1681.

Index plaatsnamen

Bakel,	86.	Middelbeers,	47.
Bergen op Zoom,	22, 23, 47, 56, 86.	Nuenen,	228, 249.
Berlicum,	207.	Nuland,	207, 241.
Beugen,	66.	Oerle,	40, 259.
Breda,	22, 47, 116, 228.	Oirschot,	220, 258, 262.
Budel,	83.	Oosterhout,	54.
Den Dungen,	76.	Oss,	207.
Eersel,	225, 226.	Oudenbosch,	23, 24, 26, 56, 67, 77-70, 86, 102, 118, 119, 121, 127, 129, 144, 162, 165, 168, 178, 192, 194, 205, 211, 235, 241.
Eindhoven,	22-24, 26, 42, 49, 50, 64, 69, 72, 76-78, 81, 85, 86, 95, 100-102, 107, 113, 118-120, 125, 153, 154, 162, 165, 166, 173, 174, 177, 181, 183, 186-188, 190, 192, 193, 205, 207, 211, 218, 224, 226, 234, 237, 240, 242-245, 247, 250, 255, 258, 259.	Raamsdonk,	23, 26, 57, 100, 145, 191, 211, 242, 245, 246.
Etten,	121.	Roosendaal,	22.
Geffen,	228.	Rosmalen,	207.
Gemert,	23, 26, 51, 72, 76, 79, 81, 86, 91, 95, 102, 121, 142, 144, 145, 154, 157, 161, 163, 166, 173, 174, 184, 186, 187, 189, 190, 205, 208, 210, 211, 221 222, 226, 228-231, 242, 247, 252.	Rijsbergen,	23, 26, 59, 76, 78, 83, 86, 91, 98, 104-107, 114, 121, 129, 141, 144, 146, 148, 154, 155, 161, 163, 164, 166, 168-170, 174, 181, 183, 186, 187, 190, 194, 199, 205, 207, 211, 241, 242, 244, 256.
Goirle,	60.	Sambeek,	42, 47.
Grave,	22, 23, 26, 52, 74, 84, 86, 191, 211, 215, 235, 237, 242, 248.	Sint-Oedenrode,	228, 234.
Haaren,	70, 84, 182, 202.	Sprundel,	121.
Haps,	228.	Stratum,	86.
Heesch,	116.	Tilburg,	22-24, 26, 36, 47, 59, 60, 66, 67, 71, 76, 79, 82, 86, 91, 103, 107, 112, 116, 120, 124, 125, 129, 130, 145, 156, 163, 165, 166, 168, 170-172, 176, 178, 183, 186-188, 191-194, 196, 202, 203, 205, 206, 211, 212, 226-228, 231, 234, 235, 237, 242, 247-250, 252, 253, 261, 266-269, 274.
Heeswijk,	23, 26, 53, 66, 74, 78, 79, 102, 104, 113, 118, 120, 121, 166, 182, 190, 191, 207, 211, 230, 233, 237, 250.	Tongelre,	86.
Helmond,	22, 202, 219, 226, 240.	Turnhout,	54.
Helvoirt,	228.	Valkenswaard,	226.
's-Hertogenbosch,	22, 40, 44, 47, 66, 212, 224, 225, 240, 242.	Veghel,	207.
Hooge Mierde,	23, 26, 54, 72, 78, 84-86, 96, 106-108, 125, 126, 144, 147, 151, 165-167, 177, 178, 183, 184, 190-192, 206, 208, 211, 229, 256, 259.	Vorstenbosch,	202.
Hulsel,	78, 206.	Vught,	23, 26, 29, 62, 63, 72, 75-78, 84, 86, 102, 120, 123, 126, 140, 151, 155, 161-163, 166, 170, 174, 175, 179, 184, 186-188, 190, 192-196, 205-207, 210, 211, 218, 229, 230, 234-236, 249, 250, 251, 255, 263.
Knegsel,	232.	Waalre,	40, 43, 228.
Lage Mierde,	23, 26, 30, 54, 76, 78, 84-86, 95, 106, 107, 125, 129, 147, 148, 155, 165, 166, 182, 192, 206, 211, 217, 237.	Waalwijk,	228.
Leende,	75.	Wintelre,	40, 43.
Lierop,	80, 202.	Woensel,	86.
Lieshout,	210, 217.	Zeeland,	262.
Linden,	65.	Zundert,	121.
Luyksgestel,	226, 263.		

Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland

Een uitgave van de Stichting Zuidelijk Historisch Contact

Uitgever (ook voor abonnementen en bestellingen):
Cock Gorisse, St. Jansstraat 11, 4901 LR Oosterhout
e-mail: ZHC@signifikant.nl

Redactiesecretariaat:
Kitty de Leeuw, Kruisstraat 66, 5014 HV Tilburg
e-mail: kitty.deleeuw@planet.nl

De Stichting Zuidelijk Historisch Contact (ZHC) heeft sinds 1964 drie reeksen uitgegeven. De eerste reeks (12 delen) is niet meer verkrijgbaar. Uit de tweede reeks (100 delen) zijn nog enkele delen leverbaar. De derde reeks is gestart in 1995.

Derde reeks

- C.G.W.P. van der Heijden, *Het heeft niet willen groeien. Zuigelingen en kindersterfte in Tilburg, 1820-1930. Omvang, oorzaken en maatschappelijke context* (Tilburg 1995). € 22,25
- H.V.A.M. van Stekelenburg, "Hier is alles vooruitgang". Landverhuizing van Noord-Brabant naar Noord-Amerika, 1880-1940 (Tilburg 1996). € 22,25
- Ineke Merks-van Brunschot, *Broeders Penitenten, 300 jaar 'Burgers in Pij', en de ontwikkeling van eigentijds vrijwilligerswerk in organisatie-sociologisch perspectief* (Tilburg 1996). € 31,50
- J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop. 1794-1877* (Tilburg 1996). Uitverkocht
- Th.G.A. Hoogbergen, red., fotografie Olaf Smit, *Brabantse Monumenten Leven. Beschrijving van tachtig gerestaureerde kleine monumenten met negentig foto's* (Tilburg 1996). € 22,25
- H.Th.M. Roosenboom, *De dorpsschool in de Meierij van 's-Hertogenbosch van 1648 tot 1795* (Tilburg 1997). € 31,50
- Ria Wijnen-Sponselee, *Het Wit-Gele Kruis in Noord-Brabant 1916-1974. Intermediair tussen medische verworvenheid en sociale acceptatie* (Tilburg 1997). € 22,25
- Jos van der Lans en Hans de Kuyper, red., *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON* (Tilburg 1997). € 22,25
- Theo Hoogbergen en Ton Thelen, red., *Hendrik Wiegersma 1891-1969. Medicus – pictor* (Tilburg 1997). € 22,25
- A.H. Crijns, *Van overgang naar omwenteling in de Brabantse land- en tuinbouw 1950-1985. Schaalvergroting en specialisatie* (Tilburg 1998). € 22,25
- P.J.M. Martens, *Schokkermannen en bootvissers. De ankerkuilvisserij op Hollands Diep en Haringvliet* (Tilburg 1999). Uitverkocht
- Dirk Vellinga, *Erfstukken. Zuidwest-Nederland van 1900 naar 2000* (Tilburg 1999). € 9
- H.A.V.M. van Stekelenburg, *De Grote Trek. Emigratie vanuit Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1947-1963* (Tilburg 2000). € 22,25
- Cees Slegers, *Antoon Coolen 1897-1961. Biografie van een schrijver* (Tilburg 2001). € 35,85
- J.J.A.M. Gorisse, red., *De Heilige Driehoek. Kloosterenclave te Oosterhout* (Oosterhout 2002). € 19,95
- J. Bader, *Verborgten in Brabantse bodem. Joodse begraafplaatsen in Noord-Brabant* (Tilburg 2002). € 45
- H.F. van de Griendt, *Uit sphagnum geboren. Een eeuw turfstrooisel-industrie in Nederland, 1882-1983* (Tilburg 2002). Uitverkocht

- Martien van Asseldonk, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003). € 30
- Wilma van Giersbergen, *'De kunst is geheel en al bijzaak'. De moeizame carrière van C.C. Huijsmans (1810-1886), tekenmeester in Brabant* (Tilburg 2003). € 29
- Mariëlle Polman, red., *Anton van Duinkerken Een veelomvattend mens* (Tilburg 2003). € 24.50
- Gerard van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg 2004). € 25
- Jan Huige, *Chris Mol 1892-1979. Van Brabantse dorpsdokter tot nationaal gezondheidspionier* (Tilburg 2004). € 29.50
- J.C.M. van Stratum, *Bevolking in beweging 1750-1920. Historische demografie van Geldrop in economisch perspectief* (Tilburg 2004). € 39
- Truus Stevens, *'Over 100 jaar is alles voorbij.' Brieven uit de crisistijd, 1928-1936* (Tilburg 2005). € 29.50
- Caroline Boot en Sanny de Zoete, *Artistiek damast van Brabantse bodem 1900-1960. Ontwerpen van Chris Lebeau, André Vlaanderen, Jaap Gidding en tijdgenoten* (Tilburg 2005). € 22.50
- Hans van de Mortel, *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden, 1615-1714* (Tilburg 2005). € 29.50
- Henk Giebels en Frans Slits, *Georgius Macropedius 1487-1558. Leven en werken van een Brabantse humanist* (Tilburg 2005). € 29.50
- Hans Koopmanschap, red., *In Dongen stond een huis. De heerlijkheid Dongen in de Middeleeuwen* (Tilburg 2005). € 29.95
- Joks Janssen, *Vooruit denken en verwijlen. De (re)constructie van het platteland in Zuidoost-Brabant, 1920-2000* (Tilburg 2006). € 35
- Marcel van der Heijden, *Brabantse letteren. Letterkunde als spiegel van culturele emancipatie in Noord-Brabant 1796-ca.1970* (Tilburg 2006). € 29.50
- Ad van den Oord, *Voor het oog van het kerkvolk. Tilburgs volksklasse tussen klerikale normering en geleefde praktijk, 1927-1939* (Tilburg 2007). € 25
- Leo Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg 2007). € 29.50
- Laurant Toorians, *Zandloper. Geschiedenis en landschap van Nationaal Park De Loonse en Drunense Duinen en omgeving* (Tilburg 2008). € 19.50
- Gerda Godrie-van Gils, *Vrouwelijke vorming tussen Martha en Maria. Katholiek huishoudonderwijs in Noord-Brabant 1919-1968* (Tilburg 2008). € 29.50
- Jan de Kort, *De plaats van het geloof in het leven van Hendrik Albert van Dalsum (1868-1944). De worsteling van een liberaal katholiek met geloof en moderniteit* (Tilburg 2009). € 29.50
- Jette Janssen, *De deugd van broederschap. Sociaal kapitaal van gildebroeders in de Noord-Brabantse schuttersgilden, 1600-2000* (Tilburg 2009). € 29.50

DE DEUGD VAN BROEDERSCHAP

De Noord-Brabantse schuttersgilden worden gekoesterd. Als vaak eeuwenoude verenigingen van gildebroeders belichamen zij met hun attributen en tradities de identiteit van de lokale gemeenschap, de regio en zelfs de provincie. Maar hoe is de identiteit van de Noord-Brabantse gilden tot stand gekomen?

Dit onderzoek naar schuttersgilden gaat op zoek naar de individuele en sociale identiteit van de gildeleden, hun (zelf)beeld, hun belangen en hun handelen in verleden en heden. Centrale vraag is die naar de veranderingen in functie en (zelf)beeld van de gilden door de eeuwen heen aan de hand van de volgende vragen: wie waren er lid van het schuttersgilde? En waarom werden zij lid? Uitgaande van sociologische theorieën over sociaal kapitaal en sociabiliteit wordt een nieuw beeld geschetst van de tot nu toe te vaak in folkloristische termen gevatte en op de uiterlijke verschijningsvorm gerichte geschiedenis van de schuttersgilden.

Aan de hand van achttien gilden uit tien plaatsen, verspreid over de provincie Noord-Brabant, krijgen we inzicht in de persoonlijke redenen voor lidmaatschap, de wisselwerking tussen individu en collectief, en tussen lokaal en provinciaal niveau. Het fenomeen schuttersgilden wordt belicht in al zijn facetten en door de eeuwen heen, van de discussie over hun oorsprong tot de moderne gildefeesten en van verdwenen gebruiken tot heringevoerde tradities.

De deugd van broederschap laat zien dat verwantschap en het streven naar broederschap, het behoud van traditie, en eer en prestige door de eeuwen heen naar binnen het karakter van de onderlinge band en naar buiten de uitstraling en representatieve functie van de gilden bepaalden. Dit boek biedt een overzicht van alle individuele en collectieve motieven die bijdroegen aan de keuze voor het gildelidmaatschap en aan het voortbestaan van de gilden over een lange termijn van vierhonderd jaar.